

ΑΝΩΤΑΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

*Α' ετησία Έκδοσις
τοῦ Κέντρου
Κοινωνικῶν Σπουδῶν
τῆς Α·Β·Σ.*

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1957-1958

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α.Β.Σ. ΠΕΙΡΑΙΩΣ	
ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	5229
ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ	

ΑΝΩΤΑΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

*Α' ετησία Έκδοσις
του Κέντρου
Κοινωνικών Σπουδών
της Α.Β.Σ.*

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1957-1958

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

- Κοινωνικά 'Ασφαλίσεις, 1955 (Βραβείον 'Ακαδημίας 'Αθηνών)
Εισαγωγή εις τὸ 'Εργατικὸν Δίκαιον, 1958 ("Ἐπαινος 'Ακαδημίας »)
'Εργατικὸν Δίκαιον — Σχέσις 'Εργασίας, 1958
'Ἡ ἀναγκαστικὴ ἐργασία κατὰ τὸ Σύνταγμα, 1957
Χρίστου Ν. 'Αγαλλοπούλου
- 'Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης
Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου
- Φιλοσοφικὴ καὶ μεθοδολογικὴ τοποθέτησις τῆς Κοινωνιολογίας
Κώστα Γεωργούλη
- 'Ἡ ἐργασιολογία ὡς ἐπιστῆμη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐργασίᾳ
'Ἡλία Πέριτς
- Βιομηχανία καὶ Κοινωνία. 'Ο Μάρξ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ
καπιταλισμοῦ
Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου
- Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση
Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου
- 'Ἡ κρίση τοῦ Μαρξισμοῦ
Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου
- Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν
Γεωργίου Παπαλεξανδρῆ

Α' Δεκαήμερον Σπουδῶν Κοινωνικῆς Πολιτικῆς

Οἱ σκοποὶ καὶ ἡ σημασία τοῦ Δεκαημέρου

Στεφάνου Στεφανοπούλου

Ἡ τεχνικὴ βοήθεια τοῦ Δ.Ο.Ε.

Εὐσταθίου Μαζαράκη

Οἱ γενεσιουργοὶ λόγοι τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς

Στράτου Κ. Παπαϊωάννου

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς

Χρίστου Ἀγαλλοπούλου

Βιοτεχνικὴ παράδοσις καὶ βιοτεχνικὰ προβλήματα εἰς τὸ Ἀφγανιστάν

Ἀγγέλου Γ. Παπαϊωάννου

Ἡ ἐν Λιβύῃ ἀποστολὴ τεχνικῆς βοηθείας καὶ ἡ προσπάθεια ἀναδιοργανώσεως τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων

Ἰωάννου Παλαιολόγου

Αἱ στατιστικαὶ τῆς ἐργασίας

Ἀντωνίου Τριανταφύλλου

Σημερινὰ μεταναστευτικὰ προβλήματα

Ἀντωνίου Σαμαράκη

Αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις

Εὐαγγέλου Φλώκου

Προβλήματα ἀπασχολήσεως καὶ ἀνεργίας ἐν Γαλλίᾳ καὶ Βελγίῳ

Δημητρίου Ἀρεταίου

Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς τῶν ἐργαζομένων

Νικολάου Θεοδώρου

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις ὡς τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἀπασχολήσεως

Ἀλεξάνδρου Τασσοπούλου

Τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δεκεμβρίου

Σωτηρίου Ἀγαπητίδη

Ἐπὶ τῇ λήξει τῶν ἐργασιῶν τοῦ Α' Δεκαημέρου

Σταύρου Κωστοπούλου

Ἡ παροῦσα ἔκδοσις ἐγένετο

ἐπὶ Προέδρου τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου
κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ἐπὶ Κοσμήτορος τῆς Σχολῆς
κ. ΣΤΡΑΤΟΥ Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ἐπὶ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.
κ. ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

μέτῃν πολῦτιμον συνεργασίαν Καθηγητῶν τοῦ Κέντρου

Ἐπιμελεία τῆς Γραμματέως τοῦ Κ.Κ.Σ.
ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(8 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1958)

Ὁμιλία

τοῦ Προέδρου τοῦ Δ. Σ. τῆς Σχολῆς
κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΔΟΥ

Εἰσηγήσεις

τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.
κ. ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΔΟΥ

Λόγος

τοῦ Ὑπουργοῦ Προεδρίας Κυβερνήσεως
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Δ Υ Ο Ν Ε Α Ι Ε Ξ Ο Ρ Μ Η Σ Ε Ι Σ

Την 8ην Φεβρουαρίου 1958 εγένοντο, παρουσία του Υπουργού της Προεδρίας Κυβερνήσεως κ. Κ. Τσάτσου, της Υπουργού Προνοίας κ. Α. Τσαλδάρη, του Προέδρου του Έλληνικού Όργανισμού Τουρισμού κ. Ρ. Άγαθοκλή και πλείστων άνωτάτων διοικητικων λειτουργων, έξεχόντων έπιστημόνων, τουριστικων παραγόντων, μελων του Δ. Συμβουλίου της Σχολής, Καθηγητών και σπουδαστών αυτής τά έγκαίνια του Κέντρου Τουριστικής Έκπαιδεύσεως και του Κέντρου Κοινωνικων Σπουδων. Ο Υπουργός της Έργασίας κ. Α. Μπουρνιάς δέν ήδυνήθη νά παραστή λόγω άπουσίας του έξέ Άθηνων.

Κατωτέρω δημοσιεύομεν άποσπάσματα έκ των λόγων του Προέδρου του Δ. Συμβουλίου κ. Στ. Κωστοπούλου και του Υπουργού κ. Κ. Τσάτσου, ό όποιος έξεπροσώπησε την Κυβέρνησιν κατά την τελετήν των έγκαίνιων, ως και την σχετικήν εισήγησιν του Διευθυντού Σπουδων του Κ.Κ.Σ. κ. Χρ. Άγαλλοπούλου

Ή έναρξις της λειτουργίας των δύο τούτων Έκπαιδευτικων Ίδρυμάτων άποτελεί μίαν διπλήν έξορμησιν της Σχολής κατά τό λήξαν Άκαδημαϊκόν έτος πρός έξυπηρέτησιν δύο βασικων τομέων της οίκονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου μας. Ο Τουρισμός άποτελεί βασικόν πλέον κλάδον της έθνικής μας οίκονομίας, σπουδαίον πολιτιστικόν παράγοντα και συντελεστήν του έθνικου μας εισοδήματος. Έξ άλλου ή σπουδή των κοινωνικων προβλημάτων κατέστη έπιτακτική. Ή κοινωνική και οίκονομική πλευρά των προβλημάτων είναι πλέον άρρήκτως συνδεδεμένοι. Ή Οίκονομία θεωρείται πλέον και ως έν κοινωνικόν φαινόμενον, ή κανονική λειτουργία του όποιου πρέπει ν' άποβλέπη έξ όλοκλήρου εις κοινωνικούς σκοπούς. Ή Οίκονομική Έπιστήμη κατέστη πράγματι Κοινωνική Έπιστήμη.

Ή Σχολή είναι εύτυχής και υπερήφανος, διότι, με τά άσήμαντα μέσα τά όποια διαθέτει, ήδυνήθη νά πραγματοποιήσῃ τάς δύο ταύτας έκπαιδευτικές της έξορμήσεις, έν τῇ συναισθήσει ότι έκπληροῖ πραγματικόν έθνικόν χρέος. Ή πάγκοινος έπιδοκιμασία και ή κυβερνητική αναγνώρισις του έργου της διά του στόματος του Υπουργού κ. Κ. Τσάτσου, άποτελεί την καλύτεραν βράβεισιν των τόσων κόπων και θυσιών της.

Τό Κέντρον Στατιστικής Έκπαιδεύσεως, τό Κέντρον Κοινωνικων Σπουδων, τό Κέντρον Τουριστικής Έκπαιδεύσεως, τά όποια ήδη λειτουργούν ως έσωσχολικά αυτοδιοικήτα Ίδρύματα της Σχολής, συνεπληρώθησαν από του Άκαδημαϊκου έτους 1958/1959 με τό Κέντρον Οργανώσεως και Διοικήσεως και με τό Κέντρον Ναυτιλιακής Έκπαιδεύσεως. Τοιουτοτρόπως ή Σχολή συμπληρώνει τό έργον της, καθισταμένη Έκπαιδευτικόν Ίδρυμα άντάξιον των όνειρων και των φιλοδοξιων των Ίδρυτων της, των Διοικούντων και των Καθηγητών της, άντάξιον Ίδρυμα του Έθνους.

Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀπευθύνομαι πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς Καθηγητὰς τῆς Σχολῆς, τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν, τοῦ Κέντρου Τουριστικῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τοὺς κ.κ. Ἀγαλλόπουλον καὶ Σημαντήραν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν ὁποίων θὰ λειτουργήσουν αἱ ἀνωτέρω Σχολαὶ καὶ πρὸς τὸν δημιουργικὸν καὶ ἀκούραστον Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς μας κ. Στράτον Παπαϊωάννου ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ ὁποίου τελοῦν ὅλαι αἱ ἐργασίαι τοῦ ὑφ' ἡμᾶς Ἰδρύματος, ἀπευθύνομαι ἀκόμη πρὸς ὅλους τοὺς φίλους καὶ συνεργάτας μας, οἱ ὅποιοι μᾶς ἐνισχύουν εἰς τὸ ἔργον μας.

Θέλω —καὶ τὸ θεωρῶ χρέος μου— νὰ ἐπισημάνω εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν παρουσίαν τῆς Σχολῆς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δύο αὐτῶν θεμελιωδῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς μας δραστηριότητος. Αἱ Κοινωνικαὶ Σπουδαὶ ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς κατακτήσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Δὲν ἰσχυρίζομαι βεβαίως ὅτι πρὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνος δὲν ὑπῆρχε κοινωνικὸν πρόβλημα καὶ δὲν ἐμελεῖτο τοῦτο, ἀλλὰ ἰδίως κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἢ τεσσαρακονταετίαν ὠλοκληρώθη ἡ νέα μορφή τοῦ συγχρόνου κράτους, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει ὅλα ἐκεῖνα τὰ πελώρια προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀντιμετώπιζε τὸ κράτος ὡς ἀπαθῆς θεατῆς, καὶ τὰ ὁποῖα σήμερον ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς πλέον

ὀρθοδόξους ἐκδηλώσεις τοῦ κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὑπάρχει μία ὁλόκληρος διοίκηση ἢ ὁποῖα ἀπασχολεῖται σήμερον, κρατική διοίκηση, με προβλήματα κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ τὴν κρατικὴν αὐτὴν διοίκησην εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν παλαιὰν γραφειοκρατικὴν ἀντίληψιν καὶ νὰ τῆς δώσωμεν ἕνα περιεχόμενον κοινωνικῆς ἀνατάσεως εἰς τρόπον ὥστε πράγματι τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ τὴν κοινωνικὴν αὐτὴν πολιτικὴν νὰ ἔχη καὶ ὄργανα γνωρίζοντα εἰς ποίους ἀνθρωπιστικούς καὶ οἰκονομικούς σκοποὺς ἀποβλέπει καὶ κατὰ ποῖον τρόπον, με ποῖα πρόσφορα μέσα ἀντιμετωπίζεται ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ πολιτικὴ.

Ἡ Ἀνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν εἶναι ἰδιαιτέρως εὐτυχῆς διότι ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ὁργανώσεως τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων. Ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ Σχολὴ εἶναι ὑπερήφανος διότι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀνήκει καὶ πάλιν εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς μελέτης τῶν ζωντανῶν προβλημάτων τῆς Χώρας. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν χαιρετίζομεν καὶ πάλιν τὴν παρουσίαν Σας εἰς τὴν σημερινὴν ἑναρξιν τῶν μαθημάτων τῶν δύο Κέντρων καὶ Σᾶς εὐχαριστοῦμεν δι' ἄλλην μίαν φοράν διὰ τὴν εὐγενῆ καὶ πρόθυμον συμμετοχὴν Σας εἰς αὐτήν.

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΟΥ

Υπό τοῦ ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, τοῦ ὁποίου τὴν σύστασιν ἀπεφάσισε ἡ Ἄνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, πρόκειται, ὡς κέντρον μελέτης, ἐρεύνης καὶ διδασκαλίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν προβλημάτων τῆς χώρας καὶ πληρῶσῃ ἓνα μεγάλο κενόν. Ἄτυχῶς εἰς τὴν χώραν μας αἱ κοινωνικοπολιτικαὶ σπουδαὶ εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν παρ' ὅλην τὴν ὀσημέραι αὐξανομένην σπουδαιότητα τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὀρθὴ καὶ προσήκουσα ἀντιμετώπισις ἐπιβάλλει μίαν πολὺπλευρον ἐξέτασιν. Δὲν ἀρκεῖ πλέον μόνῃ ἢ πλήρησ γνώσισ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν πλευρᾶς, ἐκείνης δηλ. ἣτις συνδέεται μὲ τὰς ἐγγυτέρας ἢ

ἀπωτέρας οἰκονομικῆς συνεπειᾶς αὐτῶν, ἀλλὰ πέραν ταύτης ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἀπὸ κοινωνιολογικῆς, ψυχολογικῆς, ὑγεινῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται μία πλήρης ἀνατομία τῶν διαφόρων ἐπιδράσεων διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ λήψις τοῦ προσήκοντος μέτρου καὶ ν' ἀποφεύγεται ἡ τόσον ἐπικίνδυνος μεταφορὰ εἰς τὴν χώραν μας ξένων προτύπων, ποὺ ἐθεσπίσθησαν πολλακίς ὑπὸ διαφορετικᾶς ἀπὸ τὰς ἰδικᾶς μας συνθήκας — ἄλλη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ διάρθρωσις, φυλετικαὶ ἰδιοτυπία, διάφορος ἐθνικὴ σύνθεσις πληθυσμοῦ ἢ καὶ διάφοροι κοσμοθεωρία — ἢ ἀκόμη ν' ἀποφεύγονται αἱ προχειρολόγοι λύσει.

Σήμερα εύρισκόμεθα πρό μιᾶς ἀποφασιστικῆς καμπῆς τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἰδιαιτέρα τόνωσις κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἰδίως ὁμως μετὰ τοὺς πολέμους τῆς τεραστίας σημασίας τοῦ «ἀνθρώπου» καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον ἐπισημάνει καὶ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου εἶχεν ἰδιαιτέρως τονίσει καὶ πού ἐξαιρεται, ὑπὸ τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν ρευμάτων, μετὰ τῶν ὁποίων προέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ ἐξειλιγμένος γαλλικὸς περσοναλισμὸς. Διεθνεῖς πράξεις ἐξ ἄλλου, κοσμοϊστορικῆς σημασίας ὅπως ἡ οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ ἡ Διακήρυξις τῆς Φιλαδελφείας, ὡς καὶ πολλὰ τῶν νεωτέρων Συνταγμάτων θέτουν εἰς τὴν προμετωπίδα τῶν τῆν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν καὶ οὕτω προβάλλονται ὑπὸ νέον φῶς τὰ κοινωνικὰ προβλήματα. Εἰς αὐτὰ προσετέθησαν, πέραν τοῦ προέχοντος μέχρι τοῦδε οἰκονομικοῦ τῶν χαρακτήρος καὶ νέαι πλευραὶ. Οὕτως ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ διέσπασε τὰ ὅρια τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐνετάχθη εἰς τὰ εὐρύτερα τοιαῦτα, τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

Αὕτη εἶναι ἡ μία πλευρά, ἡ ὑποκειμενικὴ. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἀντικειμενικὴ. Ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν ζῶμεν, εἶναι ἐποχὴ μεγάλων τεχνικῶν ἐπαναστάσεων, ἀπείρως μεγαλυτέρων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἀντιμετώπισε ὁ κόσμος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐλέχθη προσφυῶς, ὅτι εύρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν κλείει ἡ προϊστορία τοῦ κόσμου καὶ ἀρχίζει ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Πράγματι, εἶναι ἀκόμη ἀσύλληπτοι αἱ συνέπειαι, αἱ ὁποῖαι θὰ προέλθουν ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ τῶν καθ' ἐκάστην ἀναγγελλομένων νέων ἐπιτευγμάτων χρησιμοποίησεως τῆς θερμοπυρηνικῆς ἐνεργείας, ὅπως καὶ ἀκόμη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ καλουμένου «αὐτοματισμοῦ», χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἔργα ἐκτελούμενα σήμερον ὑπὸ χιλιάδων ἐργατῶν, θὰ ἐκτελοῦνται αὐριον μὲ τὴν κίνησιν ἑνὸς κομβίου. Ἄκόμη νέα φαινόμενα, ὅπως ἡ παραγωγικότης ἢ ἡ μελετωμένη Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Ἐνωσις — καὶ αὐτὰ συνέπειαι τῶν μεγάλων τεχνικῶν οἰκονομικῶν προόδων — θὰ δημιουργήσουν μίαν νέαν, τελείως διάφορον κατάστασιν, ἡ ὁποία θὰ μεταβάλλῃ ριζικῶς τὸν τρόπον ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Νέοι θεσμοὶ θὰ ἐκπηδήσουν καὶ νέα θέματα θὰ προβάλουν πρὸς ρύθμισιν. Ἐρωτᾶται, πῶς θ' ἀντιμετωπισθοῦν αἱ ριζικαὶ αὗται μεταλλαγαί, κοινωνιολογικαὶ καὶ τεχνικαί. Δυστυχῶς, ὅπως εἶπον καὶ ἐν ἀρχῇ, δὲν ὑπάρχει παρ' ἡμῖν, οὐδὲν σχετικὸν ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, οὔτε ἐργαστήριον τι πρὸς ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἐπερχομένων ραγδαίων μεταβολῶν. Ἡ ἀνωτάτη μας ἐκπαίδευσις δὲν ἔχει ἀκόμη συλλάβει ἐν τῇ ὁλότητί του τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου ἐρεύνης καὶ διδασκαλίας τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ παρέχει ἀποσπασματικὴν κατάρτισιν, πολὺ μακρὰν τῆς ὠλοκληρωμένης τοιαύτης καὶ περιοριζομένην εἰς μονόπλευρον, νομικὴν ἢ οἰκονομικὴν,

ἔρευναν γενικότητων. Περί κοινωνικῆς ἐρεύνης προβλημάτων δὲν δύναται κἄν νὰ γίνη λόγος. Τομεὺς παρθένος. Ἡ Ἀνωτ. Βιομ. Σχολή ἔχει ἤδη ἀπὸ τῆς συστάσεώς της προσέξει τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ ἔχει προσαρμόσει πρὸς αὐτὰ τὸ πρόγραμμά της, ποῦ ἀπέτελεσε, πράγματι, μίαν ἐκπαιδευτικὴν πρωτοπορίαν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἦτο ἀρκετὸν καὶ ἔρχεται ἤδη νὰ τὸ συμπληρώσῃ τὸ σήμερον ἐγκαινιαζόμενον Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν. Πέραν τῶν ἀνωτέρω λόγων, τῆς ὑπὸ τὸ νέον δηλ. πνεῦμα ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων προβάλλει καὶ ἓνας ἄλλος λόγος ἐξ ἴσου ἐπιτακτικὸς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Κέντρον· ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι καθαρῶς πρακτικὸς.

Ἡδη εἰς τὴν χώραν μας ἐδημιουργήθη εἰς πολυπληθέστατος κλάδος κοινωνικῶν λειτουργῶν, οἱ ὅποιοι ἀπασχολοῦνται τόσον εἰς τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας, ὅσον καὶ εἰς τὰς διαρκῶς πληθυνομένης ὑπηρεσίας ὀργανισμῶν δημοσίου δικαίου. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθῆ κανεὶς τὰς χιλιάδας τῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται εἰς τοὺς ἀσφαλιστικούς ὀργανισμούς, τὰ γραφεῖα εὐρέσεως ἐργασίας, τὰ κέντρα κοινωνικῆς προνοίας κ.λ.π. ἢ τὸ πλῆθος τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἔχουν πάσης φύσεως ἀνάμειξιν εἰς τὰς κοινωνικὰς ὑποθέσεις, συνδικαλιστῶν κ.λ.π. Πάντες οὗτοι δὲν διαθέτουν καμμίαν σχεδὸν προπαίδευσιν διὰ τὸ ὑψηλὸν λειτούργημα τῶν κοινωνικῶν ὑπαλλήλων, ὅπερ ἀσκοῦν, καὶ τείνει δυστυχῶς νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀντίληψις, ὅτι διὰ τὰς θέσεις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς δὲν χρειάζεται καμμία ἰδιαιτέρα μόρφωσις. Εἶναι ἀρκετὴ μία καλὴ διοικητικὴ ἱκανότης. Καὶ αὗτοι ἀκόμη οἱ ὅποιοι ἔτυχον ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως καὶ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰς καιρίας θέσεις τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ δὲν ἔχουν ὠλοκληρωμένην κοινωνικὴν κατάρτισιν. Ἡ κατάστασις αὕτη, ὡς εἶναι φυσικόν, ὑποβιβάζει σημαντικὰ τὴν στάθμην τῆς ἀποδόσεως τῶν κοινωνικῶν μας ὑπηρεσιῶν, διὰ τοῦτο ἐπιμένουν συνεχῶς καὶ δικαίως ὅλοι αἱ σχετικαὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν διεθνεῖς συμβάσεις ἐργασίας, αἵτινες εἶναι καὶ παρὰ τῆς χώρας μας νομοθετικῶς κυρωμένοι, ὅτι τὰ ὄργανα τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς δεόν νὰ ἔχουν πέραν πλήθους ἄλλων προσόντων καὶ τὴν ἐνδεικνυομένην κατάρτισιν, διὰ τὸ ἔργον των. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχεται νὰ πληρώσῃ τὸ σήμερον ἐγκαινιαζόμενον Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἀνάλογα τοῦ ὁποίου, μετὰ εὐρύτερον ἢ στενότερον προορισμὸν, λειτουργοῦν εἰς τὰς ξένας χώρας.

Πρὸς τοῦτο τὸ Κέντρον τῶν Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων: τοῦ διδακτικοῦ καὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ.

Τὸ πρῶτον σκοπεῖ νὰ δώσῃ στερεὰν κοινωνικὴν μόρφωσιν. Αὕτη ὅμως διὰ νὰ εἶναι πλήρης καὶ ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν δεόν νὰ περιλάβῃ, οὐχὶ μόνον τὴν κανονιστικὴν πλευράν, ἀλλὰ καὶ μέρος τῆς γνωσεολογικῆς, τὴν διαγνωστικὴν τοιαύτην. Ἡ δευτέρα, ἣτις

είναι απαραίτητος διὰ τὴν κατανόησιν καὶ θεμελίωσιν τῆς πρώτης περιλαμβάνει τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου ὅπως εἶπον εἰς τὴν ἀρχὴν, τόσον σήμερον ἐξαίρεται. Ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι μόνον παραγωγικὸν στοιχείον. Εἶναι μία μόνος κοινωνικὴ καὶ ἐκ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως προκύπτουν ἰδιαίτους συνέπειαι. Ἡ συμβίωσις, ὡς συγκεκριμένον γεγονός, διαφεύγει, ὡς γνωστόν, τῆς ἐρέυνης ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως. Θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ ἀπὸ διαφόρων πλευρῶν μὲ διαφόρους προσοπτικὰς διὰ νὰ ὑπάρξῃ μία πλήρης εἰκὼν. Τοῦτο θὰ γίνῃ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν πορισμάτων σειρᾶς ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀπὸ ἰδιαιτέραν σκοπιᾶν ἐρευνᾷ τὸ ἀντικείμενον. Οὕτω μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἐξετασθῆ ἡ συμβίωσις ἐν σχέσει μὲ τὴν κοινωνικὴν διαδικασίαν, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τὰ κοινωνικὰ μορφώματα, ὡς τρόπος ἐκδηλώσεως τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας θὰ ἐξετασθῶν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου, ἐφόσον δηλ. ταῦτα ἔχουν κοινωνικὴν ἀναφορὰν καὶ προσδιορισμὸν καὶ δὴ οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐνστικτῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων ἀλλὰ καὶ τῶν κτηθεισῶν τοιούτων παρ' ἄλλων ἀνθρώπων. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας θὰ ἐξετασθῶν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν φυλῶν καὶ κοινω. μορφωμάτων, ἡ κοινωνικὴ κινήτικότης καὶ αἱ διακυμάνσεις τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ τὴν κοινωνικὴν βιολογίαν θὰ ἐξετασθῆ ἡ ἐπίδρασις τοῦ μέλλοντος καὶ παρελθόντος ἀνθρωπίνων ὁμάδων ἐν σχέσει μὲ τὰ κοινωνικοῦγενεῖνὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν τὴν βιοτικὴν διαμόρφωσιν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν θὰ μάθωμεν πῶς διεμορφώθη ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Ὅλων δὲ ἐπιστέγασμα ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία θὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ θέματος εἰς τὰς γενικωτάτας του συναρτήσεις καὶ τὰς βαθυτέρας ρίζας του, ὅπως καὶ τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς κοινωνικῆς μορφῆς, τὴν μορφήν τῆς δομῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, τὴν ὄντολογίαν τοῦ κοινωνικῶς εἶναι καὶ γίγνεσθαι. Ἀκόμη εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κλάδων τούτων εἶναι καὶ ἡ κοινωνιογραφία, ἡ κοινωνιομετρία καὶ ἡ κοινωνικὴ στατιστικὴ. Μὲ στερεὸν ὑπόβαθρον τοὺς γνωσιολογικοὺς κλάδους θὰ προχωρήσωμεν εἰς τοὺς ρυθμιστικοὺς ἢ κοινωνιστικοὺς τοιούτους μὲ τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν, τὴν ἔρευναν, δηλ. τοῦ δέοντος, τοῦ ἠθικῶς γενέσθαι καὶ πράττειν, τὸ κοινωνικὸν δίκαιον, μὲ τὴν ἐξέτασιν δηλ. τῶν κανόνων καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ πρόνοιαν, ἥτις ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκῆ ἐπίτευξιν τῶν κοινωνικῶν σκοπῶν, δηλ. μίαν κοινωνικὴν τάξιν καὶ εὐημερίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τῶν ἐπὶ μέρος μελῶν. Αὗται θὰ συμπληρωθῶν διὰ τῶν πορισμάτων τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐρευνώσεως τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως,

δηλ. τὴν παραγωγὴν, κατανομήν καὶ κατανάλωσιν τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἱκανοποιοῦν τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν. Ἡ κοινωνικὴ ἱατρικὴ, ἡ κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ, μαζί μὲ τὴν ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν συγχρόνων διοικητικῶν προβλημάτων καὶ ἰδίως τῶν γεννωμένων ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν διοίκησιν, ὀργάνωσιν καὶ λογιστικὴν τῶν δημιουργηθεισῶν μονάδων κοινωνικῆς αὐτοδιοικήσεως, τῶν νέων τούτων μονάδων ποὺ ἐνεφανίσθησαν παραλλήλως πρὸς τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν, θὰ συμπληρώσουν τὸν κύκλον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Κατεβλήθη κάθε προσπάθεια, ὅπως τὰ βασικὰ μαθήματα συμπληρωθοῦν δι' ὅλων ἐκείνων τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ παράσχουν εἰς τὸν σπουδαστὴν τὴν δυνατότητα νὰ διαγνώσῃ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸν κοινωνικὸν βίον, νὰ διαπιστώσῃ τὴν κοινωνικὴν μορφήν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ οὕτω νὰ εἶναι εἰς θέσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος νὰ προσδιορίζῃ τοὺς νόμους διὰ τὴν ἀδιατάρακτον κοινωνικὴν ζωὴν. Ἐλπίζομεν, ὅτι διὰ τῆς ἐνημερώσεως εἰς τοὺς κλάδους, τοὺς ὁποίους σᾶς ἀνέφερα, θὰ ἔχωμεν ἓνα ὠλοκληρωμένον, ἓνα πλήρη κοινωνικὸν λειτουργόν, ὅστις θὰ εἶναι οὐχὶ μόνον πλέον ἄριστος ἐφαρμοστής τῶν κοινωνικῶν νόμων, ἀλλὰ καὶ ἄριστος δέκτης καὶ μετασχηματιστὴς τῶν σημειουμένων κοινωνικῶν ἐξελιξέων.

Πέραν τοῦ διδακτικοῦ σκοποῦ, τὸ κέντρον θὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν κοινωνικῶν προβλημάτων, ἀπολύτως ἀντικειμενικῶς, μακρὰν οἰουδήποτε ἐπηρεασμοῦ ἐκ πολιτικῶν ἢ ταξικῶν λόγων, μὲ τὴν βοήθειαν βεβαίως τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, κατ' ἐξοχὴν τῆς τόσον λαμπρῶς λειτουργούσης στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους καὶ τῶν ἐνδιαφερομένων ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων. Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν, μὲ ποῖα ἀτελῆ μέσα ἐξεκίνησε πρὸ 100 ἐτῶν ὁ πατὴρ ἢ μᾶλλον ὁ ἀνάδοχος τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς W. Kihell καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπείρως σήμερον μεγαλύτερα μὲ τὰς προόδους τῆς στατιστικῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἔρευναι, ὅπως εἶναι φυσικόν, θ' ἀρχίσουν ἀπὸ τὰ θέματα, ἅτινα ἐμφανίζουσι τὰς μικρότερας δυσκολίας καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτωμένης καὶ τῆς ἀπαιτουμένης πείρας θὰ προχωρήσωμεν εἰς συνθετώτερα καὶ πολυπλοκώτερα θέματα. Τοιαῦτα θέματα ἅτινα θὰ ἐξετάσῃ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ κέντρον θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ ἀπὸ τοῦδε τὴν θέσιν τῶν ἀγροτικῶν καὶ μεταλλευτικῶν ἐργατῶν, τοῦ οἰκοσίτου προσωπικοῦ, τῶν κατ' οἶκον ἐργαζομένων, τὰ κοινωνικὰ μέτρα τῶν ἐργοδοτῶν, τὴν κοινωνικὴν μορφήν τῆς ἐπιχειρήσεως, τὸν ὑπερεπαγγελματισμόν, τὸν κοινωνικὸν παρασιτισμόν, τὰς κοινωνικὰς συνετείας τῆς παραγωγικότητος, τὰ κοινωνικὰ βάρη, τὴν ἐπαγγελματικὴν κατοχύρωσιν, τὰς λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις διὰ τὴν ἐργασίαν κ.λ.π. Ὑπάρχει καὶ πλῆθος ἄλλων θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν τὴν

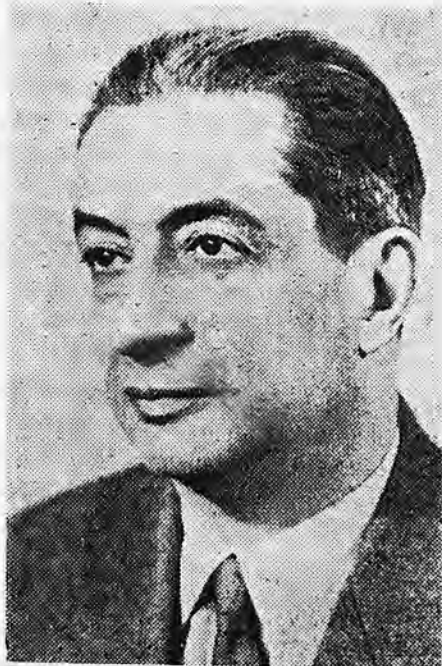
μελέτην των ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, τῆς μικροκοινωνιολογίας καὶ κοινωνιομετρίας καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεωτέρας τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου. Μὲ τοιαύτην προοπτικὴν καὶ φιλοδοξίαν ἀρχίζει τὴν λειτουργίαν του τὸ Κέντρον τῶν Κοινωνικῶν Σπουδῶν.

Καὶ ἤδη ἀπευθύνομαι πρὸς τοὺς κ.κ. σπουδαστάς. Δὲν ἀρκεῖ, ἀγαπητοὶ φίλοι, εἰς μίαν χώραν νὰ ὑπάρχη πλοῦτος ἢ θαυμαστὴ τεχνικὴ πρόοδος, ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ εἶναι ὠραιότερα ἢ ζωη τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν συντελοῦν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ζῆ πραγματικῶς μὲ ἀνθρωπιὰν μέσα εἰς μίαν κοινωνίαν, ποῦ τοῦ ὑπόσχεται ὄχι μόνον τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ καὶ ὅλων ἐκείνων τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν ἐπιδιώξεων, ποῦ θέτουν τὸν ἄνθρωπον ἐπικεφαλῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Γκαίτε ὄχι μόνον τὴν ὑψίστην ἀξίωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑψίστην εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Μόνον ὅταν θὰ ὑπάρξῃ ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τῆς ὁποίας τὸν τελειότερον ὀρισμὸν ἔδωκεν Ἕλληνας φιλόσοφος κατὰ τρόπον ἀνυπέβλητον, ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὸ μέγα κήρυγμα τῆς ἀγάπης, τότε πλέον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι πράγματι ἀξίζει ἡ ζωὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Νὰ εἶσθε ὑπερήφανοι, ὅτι ἐτάχθητε νὰ θητεύσετε εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἰδανικοῦ καὶ καταβάλετε κάθε προσπάθειαν νὰ φανῆτε ἀντάξιοι τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς.

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Ἡ Ἄνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν τελεῖ σήμερον δύο ἐγκαίτια: τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ Κέντρου Τουριστικῶν Μελετῶν. Πρόκειται διὰ μίαν τολμηρὰν καὶ ὠραίαν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι αἰσθανόμεθα ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν διότι ἀναμφισβητήτως πληροὶ κάποιον κενόν, κενόν τὸ ὁποῖον ὅλοι αἰσθανόμεθα καὶ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ζημιώνει τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν ζητημάτων εἰς τὸν τόπον μας. Εἰς τῶν ἀξιολύμων προλαήσαντων, ὁ ὁποῖος ἔθιξε κυρίως τὸ θέμα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἐτόνισε τὴν ἀπουσίαν ἐν Ἑλλάδι Κέντρου ὅπου γίνονται ἔρευναι ὑπὸ πρῖσμα κοινωνικόν. Αὐτὸ εἶναι ἀληθές εἴτε διότι μᾶς καταλαμβάνει ἢ μᾶς κατέχει ἀκόμη ἐκ παραδόσεως ἑνας ἄκρατος νομικισμός, εἴτε διότι ἀνεπτύξαμεν μίαν καθαρὰν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ

μέσα σὲ ὅρια ἀρκετὰ στενὰ ὥστε νὰ μὴ συνδέεται πάντοτε μὲ τὰ εὐρύτερα καὶ γενικώτερα προβλήματα, τὰ κοινωνικά. Δὲν μπορέσαμε, δὲν κατωρθώσαμε νὰ δημιουργήσωμε μίαν ἔρευναν οἷαν τὴν ὁραματίζεται, καθὼς βλέπω, τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν.

Εἰς ἄλλας χώρας αὐταὶ αἱ ἔρευναι εἶναι πάρα πολὺ ἀνεπτυγμέναι ἀλλὰ κατὰ διαφόρους τρόπους, κατὰ ἕνα ἐντόνως ἐμπειρικὸν καὶ θετικιστικὸν τρόπον εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ κατὰ ἕνα ἐντόνως θεωρητικὸν τρόπον εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἐγὼ συνδεθεὶς μᾶλλον μὲ τὴν Γερμανικὴν παράδοσιν, ἠνάλωσα χρόνια τῆς ζωῆς μου εἰς τὸ ν' ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, χωρὶς νὰ ἐξετάζω αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ κοινωνικά προβλήματα. Ἀντιστρόφως εἰς τὰς Η.Π.Α. καὶ εἰς

τόν Ἀγγλοσαξωνικόν κόσμον ἔγινε μία ἄμεσος ἔρευνα τῆς οὐσίας τῶν φαινομένων. Ἀλλά ἐπεὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ ἐπεὶ ἡ ἀνάγκη τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων εἰς γενικὰς ἀρχάς, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τοῦ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι, εἶναι κατ' ἐξοχὴν δύσκολος, δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἐπιστήμονες νὰ καταλήξουν εἰς γενικὰς θεωρητικὰς ἀρχάς, εἰς γενικὰς ἐννοίας καὶ ἔτσι ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ἐχώλαινε καὶ εἰς τὰς δύο αὐτῆς ἐκδηλώσεις. Νομίζω ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερον συνεχίζεται αὐτὴ ἡ ἀδυναμία. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ δι' αὐτὸ σταματοῦσαν οἱ θεωρητικοὶ εἰς τὸ πρόβλημα ἐὰν ὑπάρχη κοινωνικὴ ἐπιστήμη, ἐὰν ὑπάρχη κοινωνιολογία, ὡς ἐπιστήμη, ἢ ὑπάρχει ἓνα συνουθύλευμα ποικίλων γνώσεων, ποὺ δὲν ἔχουν ὀργανικὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, οἱ πρακτικοί, ἀφωσιώνοντο εἰς τὰ γεγονότα ἀλλὰ ὅταν ἐτελείωναν εἶχαν ἀπειρίαν γνώσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁμως πολὺ συχνὰ δὲν προέκυπταν γενικὰ νοήματα, γενικαὶ ἀρχαί, δηλαδὴ δὲν προέκυπτε ἐπιστημονικὴ γνώσις, κατὰ τὴν ἐννοίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι, τουλάχιστον, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν Ἐπιστήμην. Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν μεγάλων δυσκολιῶν ἀποτελεῖ ἓνα ὠραῖον τόλμημα νὰ κάμωμεν ἓνα Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ εὐχομαι καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ περιπέσωμεν εἰς τὴν ἀδυναμίαν νὰ συζητοῦμε διαρκῶς μεθοδολογικὰ προβλήματα. Περαιτέρω ὅτι δὲν θὰ πελαγοδρομήσωμεν εἰς τὴν ἀπειρίαν τῶν θεμάτων, ποὺ λέγονται κοινωνικὰ προβλήματα. Ὅλα τὰ προβλήματα εἶναι ἀπὸ σκοπιᾶς τινὸς κοινωνικὰ προβλήματα καὶ θὰ πρέπει συνεχῶς νὰ κάμωμεν μίαν ἐπιλογὴν ἀπλῶν θεμάτων συναπτομένων μὲ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα καὶ ξεκινώντας ἀπὸ ἐκεῖ ἀργότερα θὰ προχωρήσωμεν ἴσως εἰς τολμηρότερα καὶ γενικώτερα προβλήματα. Ἡ ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν δύναται νὰ προσφέρῃ τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἐὰν ἀκολουθήσῃ αὐτὴν τὴν μετριοπαθεῖ, τὴν ὀλιγαρκῆ, ὡς εἶπαμεν, πορείαν, θὰ εἶναι μεγάλη, πολὺ μεγάλη, καὶ ἐπομένως, πιστεύω, ὅτι ὁ ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν Σχολὴν μαθητῆς θὰ ἀποτελέσῃ στέλεχος χρήσιμον εἰς πολλοὺς τομεῖς, ὅπου ἡ ἀπλή οἰκονομικὴ γνώσις δὲν ἀρκεῖ ἢ δὲν χρειάζεται καὶ ὅπου ἡ πολλὴ νομικὴ γνώσις κάποτε βλάπτει.

Νομίζω ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἐκεῖνο ποὺ ἀρχίζομε ἀπόψε τὸ βράδυ εἶναι κάτι ἀξιόλογο. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, καὶ τῆς Κυβερνήσεως ὀλοκλήρου, ἐκφράζω τὰ θερμά μου συγχαρητήρια εἰς τὸν Πρόεδρον καὶ εἰς ὅλα τὰ Μέλη τοῦ Συμβουλίου, πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς καὶ εἰς ὅλους τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων καὶ λογίζομαι εὐτυχῆς ὅτι εἰς ἐμένα ἔλαχεν ὁ κληρὸς νὰ κηρύξω τὴν ἐναρξιν τῶν μαθημάτων τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων.

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

* Άρθρον 1

Σκοπός του Κ.Κ.Σ.

Σκοπός του Κ.Κ.Σ. είναι ή έρευνα τών κοινωνικών προβλημάτων και ή διδασκαλία τών συναφών μαθημάτων προς καταρτισμόν ειδικών έπιστημόνων και στελεχών τών άρμοδιών Δημοσίων Ύπηρεσιών, Όργανισμών, Ίδρυμάτων και Ίδιωτικών μονάδων.

* Άρθρον 2

Μέσα έπιτεύξεως τών σκοπών

Τό Κ.Κ.Σ. έπιτυγχάνει τόν σκοπόν του :

α) Διά τής καταρτίσεως και έφαρμογής προγράμματος διδασκαλίας καλύπτοντος τό σύνολον τών έπιστημονικών και ειδικών γνώσεων τών άπαραιτήτων διά τήν παρά τού σπουδαστού άπόκτησιν πλήρους γνώσεως τών συνθηκών και όρων τής έργασίας και τού ρόλου τόν όποιον παίζει ό Άνθρώπινος παράγων έν τή οίκονομία καθόλου.

β) Διά τής δημιουργίας βιβλιοθήκης και τής παρακολουθήσεως τού παρ' ήμιν και τού ξένου τύπου.

γ) Δι' έπισκέψεων τών σπουδαστών εις Όργανισμούς προς παρακολούθησιν τής λειτουργίας αύτών.

δ) Διά τής οργανώσεως δημοσίων όμιλιών, διαλέξεων και συζητήσεων περι τά θέματα τής Κοινωνικής Πολιτικής και Προνοίας.

ε) Διά τής εκδόσεως μελετών περι τά άπασχολούντα τό Κέντρον προβλήματα ώς και διαφωτιστικών σχετικών δημοσιευμάτων.

* Άρθρον 3

Φύσις του Κ.Κ.Σ.

1. Τό Κέντρον Κ.Σ. άποτελεί έσωσχολικόν αυτοδιοίκητον Ίδρυμα τής Α.Β.Σ., τελούν υπό τήν έποπτείαν τού Δ.Σ. αύτης και λειτουργούν κατά τās διατάξεις τού παρόντος ειδικού κανονισμού.

2. Ό ειδικός κανονισμός λειτουργίας τού Κ.Κ.Σ. καταρτίζεται, συμπληρούται ή τροποποιείται παρά τής κατά τό άρθρον 4 Δ. Έπιτροπής και έγκρίνεται υπό τού Δ.Σ. τής Α.Β.Σ.

* Άρθρον 4

Διοικητική Έπιτροπή

Τό Κ.Κ.Σ. διοικείται παρά Διοικητικής Έπιτροπής άποτελουμένης έξ 7 — 12 μελών όριζομένων υπό τού Διοικητικού Συμβουλίου τής Σχολής. Εις τήν Δ. Έπιτροπήν αυτομάτως μετέχει μετά ψήφου ό Διευθυντής Σπουδών.

Τῶν ἐργασιῶν τῆς Δ. Ἐπιτροπῆς δύνανται νά μετέχουν ὁ Πρόεδρος τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Σχολῆς αὐτῆς.

Ἡ Δ.Ε. ἐκλέγει μεταξύ τῶν μελῶν τῆς τὸν Α' καὶ Β' Ἀντιπρόεδρον αὐτῆς.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 5

Ἄρμοδιότητες Δ. Ἐπιτροπῆς (Δ.Ε.)

Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ :

α) Καθορίζει, μετὰ πρότασιν κατὰ τὸ ἄρθρ. 11 Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ὑπὸ τὴν τελικὴν ἔγκρισιν τοῦ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ., τὸ πρόγραμμα τοῦ κύκλου τῶν μαθημάτων παρὰ τῷ Κ.Κ.Σ. καὶ τὰς ἐκάστοτε ἀπαραιτήτους διὰ τὴν καλυτέραν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ συμπληρώσεις καὶ τροποποιήσεις.

β) Ἀναθέτει εἰς άτομα ἢ ἐπιτροπὰς τὴν ἐκτέλεσιν συγκεκριμένων ἐργασιῶν καὶ ἔρευνῶν.

γ) Προτείνει, τηρουμένης τῆς οἰκείας διαδικασίας, εἰς τὸ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ. τοὺς διωρισμένους ὡς Καθηγητὰς τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν αὐτοῦ.

δ) Γνωμοδοτεῖ ἐπὶ τοῦ καταρτιζομένου ἐτησίως παρὰ τῆς Α.Β.Σ. Προϋπολογισμοῦ λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀπολογισμοῦ τῶν πεπραγμένων διαχειρίσεως τοῦ προηγουμένου ἔτους.

ε) Συντάσσει, μετὰ πρότασιν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν Ἐκθεσιν τῶν πεπραγμένων τοῦ λήξαντος ἐκπαιδευτικοῦ ἔτους.

στ) Ἀποφασίζει ἐπὶ παντὸς θέματος μὴ εἰδικῶς ρυθμιζομένου ἄλλως ὑπὸ τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 6

Ἔργασια Δ.Ε.

1. Ἡ Δ. Ἐπιτροπὴ τοῦ Κ.Κ.Σ. καλεῖται ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς εἰς τακτικὴν συνεδρίαν κατὰ δίμηνον καὶ ἐκτάκτως ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη.

2. Ἡ Ἐπιτροπὴ εὐρίσκεται ἐν ἀπαρτίᾳ ἐὰν παρίσταται 5 τολάχιστον ἐκ τῶν Μελῶν αὐτῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Πρόεδρος ἢ Ἀντιπρόεδρος αὐτῆς καὶ ἀποφασίζει διὰ πλειοψηφίας τῶν παρόντων, ἐν ἰσοψηφίᾳ ἐπικρατοῦσης τῆς ψήφου τοῦ προεδρεύοντος.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 7

Ἄρμοδιότητες Προέδρου Δ. Ἐπιτροπῆς

1. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δ.Ε. βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιπροέδρων :

α) Κατευθύνει καὶ ἐπιβλέπει τὰς ἐργασίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐποπτεύει τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ.

β) Καθορίζει τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῶν θεμάτων τῶν παραπεμπομένων εἰς Δ.Ε. πρὸς λήψιν ἀποφάσεων.

γ) Μεριμᾷ διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ ὀριζομένων.

δ) Εἰς ἐντελῶς ἔξαιρετικὰς περιπτώσεις ἐπείγουσης φύσεως ζητημάτων ἀποφασίζει ἐπὶ τοῦ πρακτέου, ἐνημερώνων τὴν Δ.Ε. εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς τακτικὴν συνεδρίασιν.

ε) Δύνανται νά παρίσταται καὶ νά μετέχη εἰς τὰς ἐργασίας τῶν παρὰ τῆς Δ.Ε. συνιστωμένων Ἐπιτροπῶν ἢ ὁμάδων ἐργασίας.

στ) Ἐκπροσωπεῖ τὸ Κ.Κ.Σ. εἰς ἀπάσας τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ. καὶ τῶν ὁμοειδῶν Κέντρων ἢ συναφῶν ὀργανισμῶν τῆς ἡμεδαπῆς, τῆς ἀλλοδαπῆς ἢ διεθνῶν τοιοῦτων.

ζ) Ὑπογράφει μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τὰ ἔγγραφα τοῦ Κ.Κ.Σ. πάντα δὲ τὰ ἐντάλματα καὶ ἐπιταγὰς πληρωμῆς ἢ τὰ γραμμάτια εἰσπράξεως καὶ λοιπὰς χρηματικὰς ἀποδείξεις ἢ παραστατικά, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοιαῦτα τῆς Α.Β.Σ.

2. Τὸν Πρόεδρον ἀπόντα ἢ κωλυόμενον ἀναπληροῖ ὁ Α' Ἀντιπρόεδρος καὶ τοῦτον ὁ Β' Ἀντιπρόεδρος, Διευθυντῆς τῆς Α.Β.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 8

Διαχειρίσις Κ.Κ.Σ.

1. Τὸ Κ.Κ.Σ. λειτουργεῖ ἐπὶ τῇ βάσει ἐιδικοῦ Προϋπολογισμοῦ καταρτιζομένου ὑπὸ τῆς Α.Β.Σ. καὶ ἐγκρινομένου ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου αὐτῆς, μετὰ γνώμην τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Σ.

2. Καθ' ὅμοιον τρόπον συντάσσεται κατ' ἔτος ὁ Ἀπολογισμὸς διαχειρίσεως τοῦ Κ.Κ.Σ.

3. Ἡ διαχειρίσις ἀπάντων τῶν ἐσόδων τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἡ ἀπόφασις ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως δαπανῶν αὐτοῦ ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ.

4. Αἱ δαπάναι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. ἐνεργοῦνται ὑπὸ τῆς Α.Β.Σ. ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐιδικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κ.Κ.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 9

Διοικητικὸν Προσωπικὸν Κ.Κ.Σ.

1. Τὸ Διοικητικὸν Προσωπικὸν τοῦ Κ.Κ.Σ. ἀποτελεῖται :

α) Ἐξ ἐνὸς Γραμματέως, πτυχιούχου τῆς Α.Β.Σ., κατόχου μιᾶς ξένης γλώσσης καὶ τῆς γραφομηχανῆς.

β) Μιᾶς δακτυλογράφου, κατόχου ἀπολυτηρίου Σχολείου Μέσης Ἐκπαίδευσως, γνώστου τῆς γραφομηχανῆς.

2. Τὸ διοικητικὸν προσωπικὸν προσλαμβάνεται κατόπιν διαγωνισμοῦ διὰ συμβάσεως ὀρισμένου χρόνου ἢ ἀορίστου διαρκείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 10

Ὁ Σύλλογος Διδασκόντων τοῦ Κ.Κ.Σ.

1. Οἱ Διδάσκοντες εἰς τὸ Κ.Κ.Σ. ἀποτελοῦν τὸν ἐκπαιδευτικὸν Σύλλογον αὐτοῦ συγκαλούμενον τακτικῶς μὲν δις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔτους, ἐκτάκτως δὲ ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη πρὸς συζήτησιν θεμάτων ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος.

2. Τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Συλλόγου προεδρεῖ ὁ Πρόεδρος τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἢ κωλύματι αὐτοῦ ὁ Κοσμήτωρ τῆς Α.Β.Σ.

3. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς Σύλλογος γνωμοδοτεῖ ἐπὶ παντὸς θέματος ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος ἀφορῶντος τὸ Κ.Κ.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 11

Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ

1. Παρὰ τοῦ Κ.Κ.Σ. συνιστᾶται ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Κοσμήτορος τῆς Σχολῆς, ὡς Πρόεδρου, τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ δύο καθηγητῶν αὐτῆς.

2. Ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπεξεργάζεται καὶ πᾶσαν πρότασιν σχετικὴν πρὸς τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν τοῦ προγράμματος ἐκπαιδεύσεως παρὰ τῷ Κ.Κ.Σ. ὑποβάλλουσα σχετικὴν πρότασιν εἰς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν.

Ἄρθρον 12

Διευθυντὴς Σπουδῶν Κ.Κ.Σ.

Ὁ Διευθυντὴς Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ. :

α) Διευθύνει τὴν ἐν τῷ Κ.Κ.Σ. ἐκπαίδευσιν καὶ ἐπιμελεῖται τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ Κέντρου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὠρολογίου προγράμματος αὐτοῦ, λαμβάνων τὰς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο ἀποφάσεις ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ παρόντος κανονισμοῦ.

β) Ἐπιμελεῖται τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου, φροντίζων διὰ τὴν ἐγγραφήν αὐτοῦ ὡς συνδρομητοῦ εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ ἡμεδαπῆς καὶ ἀλλοδαπῆς, κοινωνικοῦ περιεχομένου, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Δ.Ε.

γ) Ἐποπτεύει τὸ διοικητικὸν προσωπικὸν τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ προϊστάται αὐτοῦ.

δ) Παρακολουθεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ.Ε. ἐπὶ παντὸς θέματος ἀφορῶντος τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.

ε) Εἰσηγεῖται εἰς τὴν Δ.Ε. ἐπὶ παντὸς θέματος, κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐξυπηρετικοῦ τῆς καλυτέρας λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ πραγματούσεως τῶν σκοπῶν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 13

Τὰ Μαθήματα

Εἰς τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν διδάσκονται τὰ κάτωθι μαθήματα καταμενόμενα εἰς δύο ἔτη σπουδῶν. Ἡ διδασκαλία τῆς ὕλης ἐνὸς μαθήματος δύναται νὰ ἀνατεθῇ εἰς πλείονας εἰδικούς Καθηγητάς. Αἱ ἐναντι ἐκάστου μαθήματος σημειοῦμεναι ὧραι νοοῦνται καθ' ἑβδομάδα.

	Α'	Β'
1. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν	2	—
2. Κοινωνιολογία	2	2
3. Ἱστορία Πολιτισμοῦ	1	—
4. Πολιτικὴ Οἰκονομία	2	1
5. Κοινωνικὰ καὶ Οἰκονομικὰ προβλήματα	2	2
6. Ἱστορία Οἰκονομικοῦ βίου καὶ θεωριῶν	—	1
7. Κοινωνικὴ Πολιτικὴ	—	2
8. Κοινωνικὴ Πρόνοια	2	—
9. Κοινωνικὴ Ἀσφάλις	—	1
10. Ἱστορία Ἐργασίας καὶ Συνδικαλισμοῦ	1	1
11. Κοινωνικὴ Ψυχολογία καὶ ψυχολογία Ἐργασίας	1	1 ^{1/2}
12. Αἱ ἀνθρώπινοι σχέσεις (Ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐργασίᾳ)	—	1
13. Ὑγιεινὴ τῆς Ἐργασίας καὶ πρόληψις ἐργατικῶν ἀτυχημάτων	—	1 ^{1/2}
14. Ὀργάνωσις, Διοίκησις καὶ Λογιστικὴ Κοινωνικῶν Μονάδων	1	1
15. Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δίκαιον	2	—
16. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους	1	—
17. Οἰκονομικὸν Δίκαιον	—	1
18. Κοινωνικὴ Νομοθεσία	—	2
19. Οἰκονομικὰ Μαθήματα καὶ Στατιστικὴ	1	—
	18	18

Το Διδακτικόν έτος αρχεται την 15ην 'Οκτωβρίου και ληγει την 31ην Μαΐου του έπομένου έτους, περιλαμβάνον περίπου 25 μαθήματα δι' εκάστην ως άνω ώραν διδασκαλίας.

'Η διδασκαλία γίνεται εκάστην Δευτέραν, Τρίτην, Πέμπτην και Παρασκευήν από μόν του 'Οκτωβρίου μέχρι τέλους Μαρτίου κατά τας 17-20.30' ώρας, από δε τής 1ης 'Απριλίου μέχρι τέλους του διδακτικού έτους κατά τας 17.30'-21.00' ώρας.

* Α ρ θ ρ ο ν 14

Ο Ι Σ π ο υ δ α σ τ α ι

1. Τακτικοί σπουδασταί εις τό Κέντρον Κοινωνικών Σπουδών έγγράφονται: 1) άνευ μόν εξετάσεων α) οί σπουδασταί, τελειόφοιτοι και πτυχιούχοι Σχολών τής 'Ανωτάτης 'Εκπαιδύσεως, β) οί έχοντες άπολυτήριον Σχολείου Μέσης 'Εκπαιδύσεως και διετή τουλάχιστον ευδόκιμον ύπηρεσίαν εις δημοσίαν ή ιδιωτικήν ύπηρεσίαν συναφή προς την Κοινωνικήν Πολιτικήν και Πρόνοιαν και γ) συνδικαλιστικά, εργοδοτικά και εργατικά στελέχη· 2) κατόπιν δε εξετάσεων εις την *Εκθεσιν 'Ιδεών και την 'Ιστορίαν οί έχοντες άπλώς άπολυτήριον Σχολείου Μέσης 'Εκπαιδύσεως.

2. Κατ' εξαίρεσιν απαλλάσσονται τής ως άνω εξετάσεως οί έγγραφόμενοι εις τό Κ.Κ.Σ. κατά τά εκπαιδευτικά έτη 1957 - 60.

3. Οί σπουδασταί καταβάλλουν τά δι' αποφάσεως του Δ. Σ. όριζόμενα τέλη έγγραφής και κατά τόν δι' αυτής καθοριζόμενον χρόνον. 'Η μη έμπρόθεσμος καταβολή των οικονομικών ύποχρεώσεων συνεπάγεται αύξησιν αυτών κατά 10 % δι' έκαστον παρερχόμενον μήνα, ούδεμιās δικαιολογίας διά την καθυστέρησιν λαμβανομένης ύπ' όψιν.

4. Οί σπουδασταί τής 'Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής απαλλάσσονται τής ύποχρεώσεως τής καταβολής τής αξίας των έντύπων και τής Γ' δόσεως των διδάκτρων, οί δε τελειόφοιτοι και πτυχιούχοι τής Γ' δόσεως διδάκτρων.

5. Οί σπουδασταί ύποχρεοϋνται εις τακτικήν φοίτησιν και ίδία εις την παρακολούθησιν των φροντιστηριακών ασκήσεων και των εις τούς τόπους εργασίας γινομένων μαθημάτων.

6. Οί σπουδασταί δικαιοϋνται άνευ έτέρας των έπιβαρύνσεως να παρακολουθώσιν ως άκροαταί τά μαθήματα, τās φροντιστηριακάς ασκήσεις, τά έπιτόπια μαθήματα, έκδρομάς και εκπαιδευτικούς περιπάτους τής 'Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής, ως και τά ύπ' αυτής οργανούμενα μαθήματα και ασκήσεις τής Γαλλικής, 'Αγγλικής, Γερμανικής και τής 'Ιταλικής γλώσσης, ως και τής Στενογραφίας.

* Α ρ θ ρ ο ν 15

Α Ι ' Ε ξ ε τ ά σ ε ι ς

1. Αί εξετάσεις διενεργοϋνται εις δύο τακτικάς περιόδους, ήτοι κατά 'Ιούνιον και Σεπτέμβριον. Δύναται να μετάσχη των εξετάσεων ό σπουδαστής ό όποίος παρηκολούθησε τουλάχιστον τό ήμισυ των μαθημάτων και έξώφλησε τās προς τό Κ.Κ.Σ. οικονομικάς του ύποχρεώσεις.

2. Οί σπουδασταί του Α' έτους εξετάζονται ύποχρεωτικώς εις τά εξής μαθήματα:

1. Πολιτική Οικονομία. 2. Εισαγωγή εις την Φιλοσοφίαν. 3. Γενική Κοινωνιολογία. 4. 'Η 'Ιστορία του πολιτισμού. 5. 'Η Οικονομία τής 'Ελλάδος. 6. Κοινωνική Πρόνοια. 7. 'Η 'Οργάνωσις του 'Ελληνικού Κράτους. 8. Κοινωνική Ψυχολογία και Ψυχολογία τής 'Εργασίας, ως και δύο εισέτι μαθήματα κατά την άπόλυτον έκλογήν του σπουδαστοϋ εκ των διδασκομένων κατά τό Α' έτος σπουδών.

3. Οί σπουδασταί τοῦ Β' ἔτους ἐξετάζονται ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰ ἐξῆς μαθήματα: 1. Κοινωνιολογία. 2. Κοινωνική Νομοθεσία. 3. Κοινωνική Πολιτική. 4. Κοινωνική Ἀσφάλις. 5. Κοινωνική Ψυχολογία καί Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας. 6. Οἰκονομικά καί Κοινωνικά προβλήματα. 7. Διοίκησις Κοινωνικῶν Ὄργανισμῶν καί εἰς δύο εἰσέτι μαθήματα κατὰ τήν ἀπόλυτον ἐκλογήν τοῦ σπουδαστοῦ ἐκ τῶν διδασκομένων εἰς τὸ Β' ἔτος σπουδῶν.

4. Εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας εἰς τέσσαρα τὸ πολὺ μαθήματα ὁ σπουδαστής δύναται νὰ ἐπανεξετασθῆ εἰς αὐτὰ κατὰ τὸ Β' δεκαήμερον τοῦ Δεκεμβρίου.

5. Οἱ τελειόφοιτοι καί πτυχιούχοι Σχολῶν Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως δικαιούνται νὰ συντάμωσιν τὸν χρόνον τῆς φοιτήσεώς των εἰς ἓν μόνον ἔτος, ὑποχρεοῦνται ὁμῶς νὰ ὑποστῶσιν ἐξετάσεις εἰς ὅλα τὰ ὑποχρεωτικά μαθήματα τοῦ τε Α' καί Β' ἔτους, ὡς καί εἰς τὰ τέσσαρα μαθήματα τῆς ἐκλογῆς των.

6. Οἱ τελειόφοιτοι τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς ὑποχρεοῦνται νὰ ἐξετασθῶσι πρὸς ἀπόκτησιν πτυχίου εἰς ἅ μαθήματα ὁ εἰδικὸς Κανονισμὸς θέλει ὀρίσει.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 16

Τί τ λ ο ι Σ π ο υ δ ῶ ν

1. Μετὰ ἐπιτυχῆ ἐξέτασιν ὁ σπουδαστής δικαιούται νὰ λάβῃ «Πιστοποιητικὸν παρακολουθήσεως Κοινωνικῶν Μαθημάτων».

2. Οἱ ἐγγραφόμενοι τελειόφοιτοι ἢ πτυχιούχοι Σχολῶν Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως δύναται νὰ τύχωσιν «Διπλώματος Κοινωνικῶν Σπουδῶν», ὑπὸ τὸν ὄρον συντάξεως μελέτης ἐγκρινομένης ὑπὸ τοῦ οἰκείου Καθηγητοῦ καί λαμβανομένης ἐκ τῆς ἐν τῷ Κέντρῳ διδασκομένης ὕλης καί ἐπὶ θέματος ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ σπουδαστοῦ ἐγκρινομένου ὑπὸ τοῦ οἰκείου καθηγητοῦ.

Η ΔΙΟΙΚΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- Πρόεδρος: Σταῦρος ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Πρόεδρος τοῦ Δ. Σ. τῆς Α.Β.Σ., Βουλευτής τ. Ὑπουργός Συντονισμοῦ καὶ Διοικητής τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.
- Α' Ἀντιπρόεδρος: Μάνθος ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ
Ἴατρός, Γενικός Διευθυντής Σισμανογλείου, τ. Γεν. Διευθυντής τοῦ Ὑπουργείου Ὑγιεινῆς.
- Β' Ἀντιπρόεδρος: Στράτος ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
Κοσμήτωρ τῆς Α.Β.Σ.
- Μέλη :
- 1) Χρῖστος ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Διευθυντής Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.
  - 2) Νικόλαος ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΗΣ
Διευθυντής Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, Μέλος τοῦ Δ. Σ. τῆς Α.Β.Σ. καὶ Ἀντιπρόσωπος τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἑργατῶν τῆς Ἑλλάδος.
  - 3) Κώστας ΠΑΠΑΠΑΝΟΣ
Διευθυντής Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας.
  - 4) Παναγιώτης ΠΑΥΛΑΚΗΣ
Γενικός Διευθυντής Ὑπουργείου Ἐργασίας, Μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ. Ἀντιπρόσωπος Ὑπουργείου Ἐργασίας.
  - 5) Μιχαήλ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ
Διευθυντής Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, Σύμβουλος Α.Β.Σ.
  - 6) Καίτη ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ
Μέλος τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου τῆς Χ.Ε.Ν. καὶ ἀντιπρόεδρος τοῦ Δ.Σ. τῆς Σχολῆς Στελεχῶν Κοινωνικῆς Προοίας τῆς Χ.Ε.Ν.

Γραμματεὺς τοῦ Κ.Κ.Σ.
Ἀφροδίτη ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ
Πτυχιούχος τῆς Α. Β. Σ.

ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΕΙΣ ΤΟ Κ.Κ.Σ.

- ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, τέως Γεν. Διευθυντής Ι.Κ.Α., Καθηγητής τής Α.Β.Σ.,
 Όδός Πιπίνου 10 Τηλ. 814.713
Κοινωνική Πολιτική (B) – Κοινωνική Νομοθεσία (B)
- ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ, καθηγητής του Πολυτεχνείου και τής Α.Β.Σ.
 Όδός Ραβινέ 6 Τηλ. 72.876
Πολιτική Οικονομία : (Ειδικά Θέματα) (B)
- ΦΑΙΔΩΝ ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Καθηγητής του Πανεπιστημίου
 Όδός Ζαλοκώστα 7 Τηλ. 617.445
Όργανωσις Έλληνικού Κράτους (A)
- ΣΟΦΙΑ ΓΕΔΕΩΝ, Καθηγήτρια τής Α.Β.Σ., τ. Μέλος του Άνωτάτου Έκπαιδευτικού
 Συμβουλίου.
 Όδός Βλαβιανού 14 Τηλ. 873.389
Κοινωνική Ψυχολογία και Ψυχολογία τής Έργασίας (A – B)
- ΜΙΧΑΗΛ ΓΟΥΤΟΣ, τ. Γεν. Γραμματέυς του Έπουργείου Προνοίας
 Όδός Σκουφά 8 Τηλ. 611.478
Κοινωνική Πρόνοια (A) – Ίστορία τής Έργασίας (A)
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΑΜΑΛΑΣ, τ. Γεν. Γραμματέυς Έπουργείου Συντονισμού
 Όδός 28ης Οκτωβρίου 220α Τηλ. 876.269
Πολιτική Οικονομία (A)
- ΧΡΥΣΟΣ ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ, Καθηγητής Άνωτάτης Γεωπονικής Σχολής
 Όδός Μουρούζη 7 Τηλ. 24.344
Ίστορία του Πολιτισμού (A)
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Διευθυντής του «Οικονομικού Ταχυδρόμου»
 Όδός Άρεταιού 21 Τηλ. 30.221
**Κοινωνιολογικά στοιχεία τής Έλληνικής Οικονομίας (B)
 Προβλήματα Έλληνικής Οικονομίας (A)**
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΡΥΔΗΣ, Σύμβουλος Όργανώσεως
 Λεωφόρος Άμαλίας 44 Τηλ. 20.623
Όργανωσις Κοινωνικων Μονάδων (B)
- ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΣΗΣ, Διευθυντής Έπουργείου Έργασίας
 Όδός Μαλακάση 10–(Π. Ψυχικόν) Τηλ. 533.108
Ίστορία Κοινωνικού προβλήματος (B)
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ, Διευθυντής τής Σχολής Συνδικαλιστικων Στελεχων
 Όδός Νοταρά 26 Τηλ. 872.860
Ίστορία του Έργατικού Συνδικαλισμού (B)
- ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Καθηγητής τής Α.Β.Σ., Διευθυντής τής Έθνικης Στατι-
 στικής Έπηρεσίας
 Όδός Σκύρου 55 Τηλ. 815.583
Οικονομικά Μαθηματικά και Στατιστική (A – B)

- ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΣ, Μηχανικός
 Όδος Καρπάθου 25 Τηλ. 73.281
Πρόληψις Έργατικών Άτυχημάτων (B)
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΑΡΔΑΣ, Δικηγόρος
 Όδος Στεφ. Στρέιτ 39 – Φιλοθέη Τηλ. 682.544
Ίστορία τοῦ Έργοδοτικοῦ Συνδικαλισμοῦ (B)
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΠΟΧΛΟΓΥΡΟΣ, Ψυχολόγος
 Όδος Άρτεμισίου 27 Τηλ. 522.050
Ψυχολογία Έργασίας : Έπαγγελματικός προσανατολισμός (B)
- ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ,
 Όδος Μαυρομιχάλη 71 Τηλ. 610.190
Φιλοσοφία καί Κοινωνιολογία (A—B)
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΛΥΖΟΣ, Διευθυντής Έγγραφείου Συντονισμοῦ
 Όδος Δημοχάρους 13 Τηλ. 74.552
Κοινωνικά Προβλήματα (Συνεταιριστικά θέματα) (B)
- ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΟΝΤΙΚΑΚΗΣ, Έφηγητής τοῦ Πανεπιστημίου
 Λεωφόρος Κηφισίας 31 Τηλ. 010.491
Προβλήματα Έγχεινης τῆς Έργασίας (B)
- ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ, Άρχιτέκτων
 Όδος Χατζιδάκη 11 Τηλ. 880.810
Κοινωνικά προβλήματα (Οίκισμοῦ) (B)
- ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΣΑΒΑΝΗΣ, τ. Διευθυντής Ι.Κ.Α.
 Όδος Κυκλώπων 42 Τηλ. 527.353
Λογιστική Κοινωνικῶν Μονάδων (A)
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΗΜΑΝΘΡΑΣ, Καθηγητής τῆς Α.Β.Σ.
 Όδος Πατριάρχου Ίωακείμ 57 Τηλ. 71.379
Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δίκαιον (A)
- ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΤΣΟΥΚΑΤΟΣ, Διευθυντής Ι.Κ.Α.
 Όδος Πάρνηθος 23 (Ψυχικὸ) Τηλ. 529.063
Κοινωνική Πολιτική (B)
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, Καθηγητής τῆς Α.Β.Σ.
 Όδος Λομβάρδου 70 Τηλ. 30.634
Γενικαί Άρχαί Όργανώσεως (B)
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΨΑΡΟΣ, Σύμβουλος Έπικρατείας
 Όδος Άγίας Λαύρας 27 – Πατήσια Τηλ. 881.915
Οικονομικὸν Δίκαιον (A)

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1957/8 ὁ κ. Β. Τατάκης, Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐτίμησε τὸ Κ.Κ.Σ. διδάξας Φιλοσοφίαν. Τὴν Κοινωνιολογίαν ἐδίδαξεν ὁ εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τῆς Οὔνέσκο κ. Η. Mendras.

Μ Ε Λ Ε Τ Α Ι

Αί κατωτέρω μελέται ἐδημοσιεύθησαν ἀναλόγως πρὸς τὴν ἡμερομηνίαν τῆς παραδόσεώς των εἰς τὸ Τυπογραφεῖον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΕΡΜΠΙΝΗ, Κωλέττη 31.

Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ — ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΧΡ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ διατήρησις τῆς θέσεως τοῦ μισθωτοῦ εἰς ὅλας τὰς χώρας, κυρίως ὅμως τὰς μαστιζομένας ὑπὸ ἀνεργίας, ὡς εἶναι ἡ ἰδική μας, ἀποτελεῖ μίαν τῶν πρωταρχικῶν διεκδικήσεων τῆς ἐργαζομένης τάξεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτου εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διάφορα μέσα καὶ ἡ νεωτέρα οἰκονομικὴ ἔρευνα ἔκαμε πολλὰς χρήσιμους ὑποδείξεις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Πάντως ἐξέχουσαν μεταξύ τῶν μέτρων τούτων θέσιν κατέχει ὁ περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐργοδότη πρὸς ἀπόλυσιν. Πρὸς τοῦτο εἰς ὅλας τὰς χώρας ἔχουν ληφθῆ μέτρα, δι' ὧν περιορίζεται τὸ δικαίωμα τοῦτο μέχρι μάλιστα τοῦ σημείου, ὥστε νὰ δημιουργηται ἐν ἀληθῆς δικαίωμα τοῦ μισθωτοῦ ἐπὶ τῆς θέσεώς του, κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ δικαίωμα κυριότητος. Τὰ μέτρα ταῦτα μὲ τὴν συνεχῆ πρόοδον τῆς κοινωνικῆς προστασίας καὶ τὴν προοιῶσαν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἀντιλήψεων διαρκῶς ἐπεκτείνονται, εἴτε γενικῶς, εἴτε διὰ κατηγορίας μισθωτῶν, εἰς τινὰς δὲ μάλιστα χώρας—νοτιοαμερικανικὰς—κατοχυροῦνται καὶ συνταγματικῶς.

* * *

Παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦ 1920 δὲν ὑπῆρχον διατάξεις περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀπολύσεων, παρὰ μόνον διὰ τοὺς στρατευομένους (ν. 1234]18). Τὸ άτομοκεντρικὸν σύστημα τοῦ ἰσχύοντος τότε Ρωμαϊκοῦ δικαίου ἦτο ξένον πρὸς τοιαῦτα θέματα. Τὸ 1920 ἐψηφίσθη ὁ νόμος 2112 «περὶ ὑποχρεωτικῆς καταγγελίας τῆς συμβάσεως ἀορίστου χρόνου ἐργασίας τῶν ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων» ὅστις διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 16]18 Ἰουλίου 1910 ἐπεξετάθη εἰς ὠρισμένας κατηγορίας ἐργατῶν, τεχνιτῶν κ.λ.π. μὲ σημαντικῶς μικροτέραν δι' αὐτοὺς προστασίαν. Ὁ νόμος οὗτος, ἐπλήρωσε μέγα κενὸν καὶ δὴ κατὰ τρόπον ἀπολύτως προοδευτικόν, διότι συνετάγη ἐπὶ τῇ βάσει ἀρίστου προτύπου, τοῦ ἰταλικοῦ νόμου τοῦ 1917, ὅστις ἐξεπροσώπει τὰς μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἐπιβληθείσας νεωτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιλήψεις. Σημειωτέον, ὅτι ἡ διατύπωσις τοῦ ἑλλ. νόμου, ἰδίως

κατά τὴν ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ ἐπιτροπῇ ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἔτι προοδευτικωτέρα τοῦ προτύπου τῆς. Ἡ ἐφαρμογὴ ὁμως τοῦ νόμου προεκάλεσε πολλὰς ἀμφισβητήσεις, τινὲς τῶν ὁποίων ἀκόμη δὲν ἐλύθησαν καὶ ἀπειρία ὑποθέσεων ἀπησχόλησε κατώτερα καὶ ἀνώτερα δικαστήρια. Τὰς ἀμφισβητήσεις ταύτας ἐπολλαπλασίασαν αἱ μετὰ ταῦτα τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις τοῦ νόμου, αἵτινες ἐδημιούργησαν μίαν πολὺπλοκὸν ἐπὶ τοῦ ζωτικοῦ τούτου διὰ τὴν ἐπιχείρησιν καὶ τὸν μισθωτὸν ζητήματος, κατάστασιν μὴ ἱκανοποιούσαν, οὔτε τὸ αἶσθημα ἀσφαλείας τοῦ δικαίου, οὔτε τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν ἐκλήθη νὰ ἱκανοποιήσῃ. Ἐχει δημιουργηθῆ μία ἀνεπίτρεπτος κατάστασις, ἣτις ταχέως πρέπει νὰ ἀναρρυθμισθῇ ἐπὶ νέων καὶ δὴ ὁμοιομόρφων βάσεων, ἐν συναρτήσει ἰδίως πρὸς τοὺς νέους κοινωνικοὺς θεσμοὺς, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ ἐδημιουργήθησαν. Πρὸς τοῦτο θὰ δώσωμεν πρῶτον μίαν συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς σημερινῆς καταστάσεως καὶ δεῦτερον θὰ ὑποδείξωμεν, ποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαί, ἐφ' ὧν θὰ ἔδει νὰ στηριχθῇ μία μελλοντικὴ ἀναχώνουσις τοῦ θεσμοῦ.

* * *

Ὁ νόμος 2112/20 ἐστηρίχθη εἰς τὴν διάκρισιν ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν, διάκρισιν, ἣτις εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀποτελεῖ ἐν δυσεπίλυτον πρόβλημα· ἐχρησιμοποίησε δὲ σὺν ἄλλοις καὶ ἐν ἀμφιβόλου ἀξίας κριτήριον, τὸ τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τοῦ μισθοῦ. Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου ἀρχίζουν ἀτελείωτοι ἀγῶνες διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν μισθωτῶν, ὡς ὑπαλλήλων, διότι, ὅπως εἶπομεν, εἶναι πολὺ καλυτέρα ἢ προστασία τῶν ὑπαλλήλων (μακρότεροι προθεσμίαι προειδοποιήσεως —μεγαλυτέρα ἀποζημίωσις κ.λ.π.). Πολλὰι κατηγορίαι μισθωτῶν ἀπησχόλησαν τὸ ἀκυρωτικὸν μας διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν, τινὲς τῶν ὁποίων ἔφθασαν μέχρι τῆς ὀλομελείας τοῦ Α.Π. λόγω διαφωνίας τῶν τμημάτων. Μετὰ 34 ἔτη διαγράφεται ἐπὶ τέλους τὸ κριτήριον τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τοῦ μισθοῦ, χωρὶς ὁμως πάλιν νὰ προωθηθῇ σημαντικῶς ἡ ἐπίλυσις τοῦ θέματος. Περαιτέρω ὁ νόμος 2112 στηρίζεται εἰς τὸ σύστημα τῆς «προειδοποιήσεως» καὶ οὐχὶ τὸ τῆς ἀποζημιώσεως. Ποικίλα ζητήματα γεννῶνται διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως καὶ συναφῶς τῆς ἀποζημιώσεως. Ἀπασχολεῖ ἀκόμη τὴν νομολογίαν, ἐὰν πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως δεόν νὰ συνυπολογισθῇ καὶ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὑπῆρέτησεν ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὁ μισθωτός, ὡς ἐργάτης ἢ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὑπῆρέτησεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῇ βάσει συμβάσεως ὠρισμένου χρόνου. Ἡ νομολογία δίδει εἰς ἀμφότερα τὰ θέματα ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἐνῶ ἡ θεωρία ἐπιμένει ἀνενδότως ἐπὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῆς διδομένης λύσεως. Ἀμφισβητήσεις ἐπίσης ἐγεννήθησαν, ἐὰν διὰ ὑπολογισμὸν τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ χρό-

νος τῆς δηλώσεως τῆς καταγγελίας ἢ ἡ ἡμέρα τῆς λύσεως τῆς σχέσεως. Ἡ νομολογία δέχεται τὴν πρώτην ἄποψιν, ἐνῶ ἡ θεωρία διχάζεται.

Ἐπὶ μακρὸν ἐταλαιπωρήθη ὁ μισθωτὸς κόσμος μετὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆν ὅποιαν ἔχει ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐργασίας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπουσία· ὁ Α.Π. ἐδέχετο παγίως, ὅτι ἡ ἀποχή, ἐφ' ὅσον δὲν ὀφείλεται εἰς βραχείας διαρκείας ἀσθένειαν ἐπιφέρει ὅσονδήποτε βραχεῖα καὶ ἂν εἶναι καὶ εἰς οἰανδήποτε αἰτίαν καὶ ἂν ὀφείλεται τὴν λύσιν τῆς σχέσεως ἐργασίας, τῇ βουλήσει τοῦ μισθωτοῦ. Ἐχρειάσθησαν ἀγῶνες μακροὶ τῆς θεωρίας διὰ νὰ πεισθῇ μετὰ 30 ἔτη ὁ Α.Π. νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀνεδαφικὴν τοῦ ἀποψιν καὶ νὰ δεχθῇ τὴν ὀρθὴν τοιαύτην, ὅτι πρέπει νὰ σταθμίζονται αἱ συνθηκαὶ ἐκάστης περιπτώσεως, κρινόμεναι κατὰ τὴν καλὴν πίστιν καὶ τὰ συναλλακτικὰ ἤθη· οὕτω θὰ συναχθῇ ἡ πραγματικὴ βούλησις τοῦ μισθωτοῦ, ἐὰν κατευθύνεται ἢ μὴ εἰς τὴν λύσιν τῆς συμβάσεως. Ὁ Α.Π. ὁμως ἐμμένει ἀκόμη εἰς μίαν ἄλλην ἀνεπεικῆ λύσιν, νὰ θεωρῇ τὴν ἀποχὴν τοῦ μισθωτοῦ, λόγῳ ἀσθενείας, τὴν ὑπερβαίνουσαν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου καθοριζόμενα ὅρια, ὡς τεκμαίρουσαν «παραίτησιν» ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μισθωτοῦ, παρὰ τὴν καθολικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς λύσεως ταύτης ὑπὸ τῆς θεωρίας. Σημαντικὴν ἀπαρχὴν κατανοήσεως τῆς κοινωνικῆς σημασίας τοῦ προβλήματος τούτου ἀποτελεῖ νεωτάτη ἀπόφασις τοῦ Α.Π. περὶ τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῶν λόγῳ ἀσθενείας κωλυμάτων, ὅτι ταῦτα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐὰν ὑπερβαίνουν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου καθωρισμένα ὅρια οὐχὶ ἀθροιστικῶς, ὡς φαίνεται μάλιστα ὑποδηλοῦσα σχετικὴ ἐρμηνευτικὴ δήλωσις τοῦ Ὑπουργοῦ κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ν. 4558]30, ἀλλὰ κεχωρισμένως εἰς ἐκάστην περίπτωσιν.

Ζητήματα ἐπίσης ἐγέννησαν αἱ διατάξεις περὶ ἐξαιρέσεως ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ προσωπικοῦ τῶν νομικῶν προσώπων Δημοσίου δικαίου τῶν ἀσκούντων διοίκησιν, αἵτινες τελικῶς ἡρμηνεύθησαν, γενομένου δεκτοῦ, ὅτι ἀφοροῦν μόνον τὸ προσωπικὸν τὸ συνδεόμενον μετ' αὐτῶν διὰ σχέσεως δημοσίου δικαίου. Δυσκολίας ἐγέννησεν ἐπίσης τὸ ἐπεκτεῖναν τὸν ν. 2112[20 εἰς τοὺς ἐργάτας, τεχνίτας κ.λ.π. Β.Δ. τῆς 16]18 Ἰουλίου 1920. Τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μὲν διηύρυνε πέραν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τὸν κύκλον τῶν προστατευομένων προσώπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέλειψε ἢ διερρῦθιμιε διατάξεις τοῦ νόμου, δι' ἃς δὲν εἶχεν ἐξουσιοδοτήσιν· ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν πολλὰ ζητήματα καὶ ἡ νομολογία ἐπεξέτεινε πολλὰς τῶν παραλειφθεισῶν διατάξεων τοῦ νόμου εἰς τοὺς ἐργάτας κ.ἄ. «διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ νομικοῦ λόγου», δικαιολογίαν σοβαρῶς ἀμφισβητηθεῖσαν ὑπὸ τῆς θεωρίας. Τὰς μεταξὺ ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν διαφορὰς ἐν τῇ προστασίᾳ αὐξάνει ὁ ν. 4558]30, μετὰ τὰ νέα μέτρα προστασίας, ἅτινα εἰσάγει καὶ κυρίως μετὰ τὴν παροχὴν ἀποζημιώσεως ἥτις τελευταίως μάλιστα ηὔξηθη σημαντικῶς καὶ παρὰ τὴν τήρησιν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως.

Αἱ ἀνωμαλῖαι ὁμῶς πολλαπλασιάζονται μέ τήν εἰσαγωγήν τοῦ Α.Κ., ὅστις διατηρεῖ διά τοῦ εἰσαγ. του νόμου τοὺς εἰδικούς ἐργατ. νόμους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοὺς περί καταγγελίας συμβάσεως ἐργασίας καί ἔχει ἔναντι αὐτῶν ἐπικουρικὴν ἰσχύν. Οὕτως αἱ συμβάσεις ἐργασίας ὠρισμένου χρόνου, μὴ ρυθμιζόμεναι ὑπὸ τοῦ ν. 2112]20 καί αἱ συμβάσεις ἐργασίας ἀορίστου χρόνου τῶν μὴ ὑπαγομένων εἰς τὸν ν. τοῦτον προσώπων θὰ ρυθμίζονται ὑπὸ τοῦ Α.Κ. Ὁ Α. ὁμῶς Κ. ἠκολούθησεν τελείως διάφορον τοῦ ν. 2112]20 σύστημα καταγγελίας θεμελιούμενον ἐπὶ διαφόρων νομικῶν ἀντιλήψεων καί ὑπερφαλαγγισθειῶν ὑπὸ τῶν νεωτέρων τοιούτων, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἐκδήλωσις ἦτο ὁ ἰταλικὸς νόμος τοῦ 1917, ἐφ' οὗ ἐστηρίχθη, ὡς εἶδομεν, ὁ ἰδικὸς μας 2112]20. Οὕτως ἐνῶ κατὰ τὸν Α.Κ. δὲν ὑφίσταται σύστημα ἀτάκτου καταγγελίας—κρατεῖ τὸ σύστημα τῆς διαλυτικῆς προθεσμίας μέ σοβαρὰς πρακτικὰς διαφορὰς—ὑφίσταται τοῦτο κατὰ τὸν ν. 2112]20. Αἱ προθεσμίαι προειδοποιήσεως εἶναι μικραὶ καί ἴσαι δι' ἀμφοτέρους τοὺς συμβαλλομένους· οἱ λόγοι τῆς ἐκτάκτου καταγγελίας, ὁ σπουδαῖος λόγος, εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τὸν ν. 2112]20· ἡ ἀναγκαστικότης τῶν κανόνων τῆς καταγγελίας εἶναι περιωρισμένη κατὰ τὸν Α.Κ., ἐνῶ εἶναι εὐρυτάτη κατὰ τὸν ν. 2112, κ.λ.π. Σημειωτέον, ὅτι ὁ κύκλος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τοῦ Α.Κ. ἐπεξετάθη ἤδη μέ τήν κρατήσασαν ἀντίληψιν, ὅτι αἱ συμβάσεις μέ ὄριον ἡλικίας εἶναι ὠρισμένου χρόνου. Πρέπει ὁμῶς ἐξ ἄλλου νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι εἰς τὸν Α.Κ. ὀφείλεται τὸ μέγα βῆμα τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς καταχρηστικῆς ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς καταγγελίας. Διὰ πλουσιωτάτης καί ἐξαιρετικὰ προοδευτικῆς νομολογίας ἔχει πράγματι ἀπαγορευθῆ ἡ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἐκδηλουμένη καταχρηστικὴ ἀσκήσις τοῦ δικαιώματος, ἣτις ἔθεσε σημαντικωτάτους περιορισμούς εἰς τὴν καταγγελίαν.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω διφυῆς σύστημα ἦλθε νὰ προσθέσῃ καί ἄλλην διάκρισιν ὁ ν. 3198]55, παραλειπομένων τῶν ἐκ τοῦ καταργηθέντος νόμου 118]45 καί τῶν τροποποιήσεων αὐτοῦ δημιουργηθειῶν ἀνωμαλιῶν. Ὁ ν. 3198]55 ἐπέφερε σημαντικὰς τροποποιήσεις εἰς τὸν ν. 2112]20 καί τὸ Β.Δ. τῆς 16]18-7-20, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν διὰ τοὺς ἐργάτας· ἐφαρμόζεται μόνον διὰ τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς ἐπιχειρήσεις ἢ ἐκμεταλλεύσεις ὑπαγομένας εἰς τὴν ἀσφάλισιν κατὰ τῆς ἀνεργίας, εἰς οὓς μάλιστα ἐπεξετάθη ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας κατὰ τὸ Β.Δ. τῆς 16]18-7-20, ἀσχέτως, ἐὰν ὑπάγονται εἰς αὐτό. Διὰ τοῦ νόμου τούτου παραμένει τὸ σύστημα τῆς προειδοποιήσεως διὰ τοὺς ὑπαλλήλους, ἐνῶ διὰ τοὺς ἐργάτας εἰσάγεται ἐφ' ὅσον μὲν ὑπάγονται εἰς τὴν ἀσφάλισιν ἀνεργίας τὸ σύστημα τῆς ἀποζημιώσεως, ἐνῶ διὰ τοὺς μὴ ὑπαγομένους παραμένει τὸ σύστημα τῆς προειδοποιήσεως. Ἐπίσης εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀποζημιώσεως ἐπαυξάνεται ἡ εἰς βᾶρος τῶν ἐργατῶν δυσμενεστέρα μεταχείρισις· οὕτως ἐνῶ ὁ ὑπάλληλος ἀποχωρῶν ἐκ τῆς ἐργασίας οἰκειο-

θελῶς, τῇ συγκαταθέσει τοῦ ἐργοδότη, δικαιούται ἀποζημιώσεως, στερεΐται ταύτης ὁ ἐργάτης, ἐνῶ δυσχερέστατα θὰ εὑρισκέ τις κοινωνικὸν λόγον δικαιολογοῦντα τὴν διάκρισιν ταύτην. Ζωηροτάτας ἀμφισβητήσεις ἐγέννησεν ὁ ν. 3198]55, ἐὰν θὰ εἶναι ἐφαρμοστέος καὶ ἐπὶ ἀκύρων συμβάσεων ἐργασίας, ἢ μόνον ἐπὶ τῶν ἐγκύρων· ἀμφότεροι αἱ ἀπόψεις ὑποστηρίζονται ἑκατέρωθεν δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀναδρομικότης τῆς ἀκυρότητος τῆς καταγγελίας ἐπὶ μὴ καταβολῆς τῆς ἀποζημιώσεως ἐν περιπτώσει δικαστικῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἐκτάκτως καταγγεληθέντος μισθωτοῦ εἶναι καὶ αὐτὴ προωρισμένη νὰ γεννήσῃ ζητήματα. Σύστημα πολλαπλῶν ἀκυροτήτων ἐνισχύει τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου 3158]55 ὡς εἰς τὸ ζήτημα π.χ. τοῦ τύπου τῆς καταγγελίας ἢ τῆς καταβολῆς τῆς ἀποζημιώσεως, ὅπερ εἶναι ξένον πρὸς τὸν νόμον 2112]20.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω γενικῶν διατάξεων, ὑπάρχει καὶ πλῆθος εἰδικῶν διατάξεων,—πλέον τῶν 90 νόμων—δι' ὧν ἐξαιροῦνται τῆς προστασίας καὶ δὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς κοινωνικῆς δικαιολογίας κατηγορίαι τινες μισθωτῶν, ὡς οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν Ἐρυθρὸν Σταυρὸν ἢ τὰ Βασιλικά κτήματα, εἴτε ρυθμίζονται τὰ τῆς καταγγελίας κατὰ διάφορον τρόπον, ὁ ὁποῖος εἴτε εἶναι προστατευτικώτερος, ὡς τῶν παλαιῶν πολεμιστῶν ἢ τῶν συνδικαλιστικῶν στελεχῶν, εἴτε ἀπλῶς διάφορος, ὡς τῶν δημοσιογράφων, δικηγόρων, προσθέτων ἀστυφυλάκων κ.τ.λ. Κατὰ τὰς διατάξεις ταύτας ἄλλοτε εἶναι ἢ κατὰ παράβασιν τούτων γενομένη καταγγελία ἄκυρος, ἄλλοτε συνεπάγεται ἀπλῶς ἀστικές κυρώσεις, καίτοι πολλάκις πρόκειται περὶ ἀπολύτως ὁμοίων περιπτώσεων, ὡς π.χ. ἐπὶ παραβάσεων τοῦ ν. 694]37 ἢ τοῦ ἄ. ν. 1803]51.

Τέλος, ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας, γέννημα καὶ θρέμμα περιόδου, καθ' ἣν δὲν εἶχον ἐμφανισθῆ ἢ γενικευθῆ οἱ ἀσφαλιστικοὶ θεσμοὶ ἀνεργίας καὶ γήρατος, ἀγνοεῖ τελείως αὐτοὺς καὶ οὐδεμία ὑπάρχει μετ' αὐτῶν ὀργανικὴ σύνδεσις. Μόνον τελευταίως ὁ ν. 3789]57 (ἄρθρ. 8 § 4) ἐμφανίζει κάποιαν σύνδεσιν τῶν ἀποζημιώσεων μὲ τὴν ἀσφάλισιν γήρατος καὶ δὴ τὴν ἐπικουρικὴν τοιαύτην.

Οὕτως ἐμφανιζόμενος ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας, γεννᾷ εἰς κάθε βῆμα προβλήματα καὶ ἀμφισβητήσεις μὲ συνεπείας δικαστικούς ἀγῶνας καὶ δαπάνας, ἀλλὰ πρὸ παντὸς δηλητηριάζει τὰς σχέσεις ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν, ἐπὶ ἐνὸς θέματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἔδει νὰ ὑπάρχουν σαφεῖς καὶ καθαροὶ κανόνες. Διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀναχωνεύσεως καὶ ἀναθεμελιώσεως σαφοῦς καὶ κρυσταλλίνης, εἰ δυνατόν, διατυπώσεως, ὥστε νὰ περιορισθοῦν αἱ ἀμφισβητήσεις. Ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὰς νέας αὐτοῦ βάσεις.

Ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ προβλήματος προκύπτουν δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις· ἢ μία, ὅτι ἡ κινητικότητα τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἶναι μία οὐσιώδης προϋπόθεσις τῆς ἐλευθέρας λειτουργίας μιᾶς δυναμικῆς οἰκονομίας ἐν πλήρει ἀναπτύξει καὶ ἡ ἄλλη, ὅτι ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεως εἰς μίαν θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχει, ὡς ἀντάλλαγμα, τὸν μισθὸν του, ἀντλεῖ ὁ μισθωτὸς τὰ μέσα συντηρήσεώς του. Ἡ προσωπικότης του στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐργασίαν του. Ἐκ τοῦ προσήκοντος συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων ἐξ ἴσου σπουδαιῶν ἀπόψεων θὰ προκύψῃ ἡ ὀρθὴ λύσις. Ἡ ἐξεύρεσις ταύτης εὐχεραίνεται σημαντικῶς εἰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἔχουν ληφθῆ καὶ ἄλλα παράλληλα μέτρα, ὡς εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ πολιτικῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἢ ἡ ἀρτία ὀργάνωσις τῶν γραφείων εὐρέσεως ἐργασίας, ἣτις ἐπιτρέπει τὴν κατάλληλον κατανομὴν τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως. Τὰ μέτρα ταῦτα καθιστοῦν εὐχερεστέραν τὴν εὐρεσιν νέας ἐργασίας καὶ συνεπῶς χάνει εἰς ὀξύτητα τὸ θέμα τῆς ἀπωλείας τῆς θέσεως. Ἐν τινι μέτρῳ συντελεῖ εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἀρτία λειτουργία συστήματος ἀσφαλίσεως κατὰ τῆς ἀνεργίας.

Οὕτω :

α) Ὁ μισθωτὸς δὲν πρέπει νὰ χάνῃ εὐκόλως τὴν θέσιν του· πρέπει τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐργοδότη νὰ τεθῆ ὑπὸ ἔλεγχον· αἱ ἀποτρεπτικαὶ ἀποζημιώσεις ἢ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν περὶ καταχρηστικῆς ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος κανόνων δὲν εἶναι ἀρκεταί. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν, εἴτε ὠρισμένοι λόγοι τακτικῆς καταγγελίας, ὅποτε ἡ καταγγελία θὰ ἐλάμβανε τὴν μορφήν τῆς πειθαρχικῆς διαδικασίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, εἴτε γενικώτερα κριτήρια, ὡς π.χ. τὸ τῆς ἀνεπιεικοῦς ἢ ἀντικοινωνικῆς ἀπολύσεως. Τὸ δεύτερον θὰ ἦτο προτιμότερον, διότι, χωρὶς νὰ μειώσῃ τὴν προστασίαν τοῦ μισθωτοῦ, θὰ παρεῖχεν εὐρύτερον περιθώριον κινήσεως εἰς τὸν ἐργοδότην, εἰς τὸν ὁποῖον, πάντως, δεόν νὰ ἐξασφαλισθῇ κάποια ἐλαστικότης ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν τοῦ προσωπικοῦ του. Ἡ μὴ ἀνεπιεικῆς ἢ μὴ ἀντικοινωνικὴ ἀπόλυσις θὰ ἔδει νὰ κρίνεται κατὰ διαδικασίαν σύντομον, ἀπηλλαγμένην διατυπώσεων καὶ πρὸ παντὸς ἀμερόληπτου. Μία ἐπιτροπὴ, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συμμετεῖχε καὶ ἑκπρόσωπος τῶν ἐργαζομένων ἐν τῇ ἐπιχειρήσει μισθωτῶν ἢ ἄλλος τις μισθωτὸς τῆς αὐτῆς ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἣτις θ' ἀπετέλει ἐφαρμογὴν τῶν τόσων ἐπωφελῶς ἀλλαχοῦ χρησιμοποιουμένων ἀρχῶν περὶ τῶν «ἀνθρωπίνων σχέσεων» ἐν τῇ ἐπιχειρήσει θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένη. Οὕτως ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπιχειρήσεως θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως. Ἡ ἐπιτροπὴ θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ μόνον νομικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ πρὸ παντὸς κοινωνικὰ τοιαῦτα, τόσον διὰ τὴν ἀπόλυσιν καθ' ἑαυτὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἀπολυτέου.

β) Διὰ τῆς καταγγελίας θὰ παρείχεται εἰς τὸν μισθωτὸν, ὅστις συνεπλήρωσε δίμηνον ὑπηρεσίαν προθεσμίᾳ πρὸς εὔρεσιν νέας ἐργασίας· αὕτη θὰ εἶναι ἐνιαία δι' ὑπαλλήλους καὶ ἐργάτας καὶ ἀνάλογος πρὸς τοὺς λόγους ἀπολύσεως· μικρὰ μὲν διὰ τὴν ὀφειλομένην εἰς ὑπαιτιότητα τοῦ μισθωτοῦ, μεγαλυτέρα δὲ διὰ τὴν ἀνυπαίτιον· τὸ στοιχεῖον ἐπίσης τῆς προϋπηρεσίας γενικῶς καὶ οὐχὶ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιχειρήσει δέον νὰ ἀποτελεῖ ἓνα συντελεστήν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς προθεσμίας. Πάντως ἡ προθεσμία προειδοποιήσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι μακροτέρα τῶν τριῶν μηνῶν, διότι δὲν πρέπει νὰ διαφεύγη τὴν προσοχὴν μας, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως, λόγῳ τῶν διαταραχθεισῶν σχέσεων ἐργοδότη καὶ μισθωτοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ πλέον, οὔτε ἀρμονικὴ συνεργασία, οὔτε γόνιμον ἔργον. Δέον νὰ διαφυλαχθῇ εἰς τὸν μισθωτὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς ἐργασίας, διαρκοῦντος τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως, εὐθύς, ὡς εὐρὴ ἐργασίαν. Ἡ μὴ τήρησις τῆς προθεσμίας ἐκ μέρους τοῦ ἐργοδότη συνεπάγεται ὑποχρέωσιν τούτου πρὸς καταβολὴν τῶν ἀποδοχῶν τοῦ προαναφερθέντος χρόνου. Ζήτημα γεννᾶται, ἐὰν πρέπει νὰ θεσπισθοῦν προθεσμίαι προειδοποιήσεως διὰ τὸν μισθωτὸν, ἐπιθυμοῦντα ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ἐργασίας του δοθείσης τῆς εὐχερείας, μεθ' ἧς δύναται ὁ ἐργοδότης ὑπὸ τὸ σημερινὸν καθεστῶς τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας ν' ἀντικαταστήσῃ εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις τὰς ἀποχωρούσας ἐργατικὰς δυνάμεις δὲν θὰ ικανοποιεῖ καμμίαν οὐσιαστικὴν κοινῶν ἀνάγκην ἢ θέσπισις τοιούτων προθεσμιῶν προειδοποιήσεως. Μία βραχεῖα προθεσμία ἐν τούτοις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεσπισθῇ διὰ νὰ καλύψῃ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ ἐργοδότης ἔχει ἀνάγκην χρόνου τινος διὰ νὰ εὐρὴ ἀντικαταστάτῃ.

γ) Ὁ μισθωτὸς μετὰ τὸ πέρασ τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως ἢ τοῦ χρόνου, δι' ὃν ἔλαβε τὰς ἀποδοχὰς του, θὰ λαμβάνῃ ἐπίδομα ἀνεργίας, ὅπερ ἐπὶ ἐν τρίμηνον θὰ συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ ἐργοδότη του μέχρι τῶν 3/4 τοῦ μισθοῦ του. Πέραν τοῦ τριμήνου θὰ λαμβάνῃ τὸ ἀπλοῦν ἐπίδομα ἀνεργίας μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ χρόνου διαρκείας αὐτοῦ ἢ εὐρέσεως νέας ἐργασίας.

δ) Ὁ μισθωτὸς, εἴτε ἐργάτης, εἴτε ὑπάλληλος θὰ λαμβάνῃ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιοδρομίας καὶ τὸ «κεφάλαιον» διὰ τὴν ἀναλωθεῖσαν ἐν τῇ ἐργασίᾳ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν του δύναμιν. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἐπιμερίζεται, ὡς σήμερον, μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐργοδοτῶν εἰς οὓς ὑπηρέτησεν ὁ μισθωτὸς καὶ νὰ δίδεται εἰς ἐποχὰς, καθ' ἃς ἴσως δὲν ἔχει ἀνάγκην τούτου καὶ δὴ κατατετμημένον ἐξαρτῶμενον πολλάκις ἐκ λόγων τυχαίων, ἐὰν π.χ. συνεπλήρωσε δεκαπενταετῆ ἐργασίαν παρὰ τῷ αὐτῷ ἐργοδότη. Πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ ὁ μισθωτὸς, ὅστις ἰκανώτατος ὢν καὶ ἀνεπίληπτος εἴτε εἶχε τὴν ἀτυχίαν ν' ἀλλάξῃ συχνὰ ἐργοδότης, ἀνευ ὑπαιτιότητός του, εἴτε καὶ ἐπέδιῳξε

τοῦτο πρὸς ἐξασφάλισιν καλυτέρας ἐργασίας. Οὗτος, ἐνῶ σήμερον ἀναλί-
σκει τὰς δυνάμεις του ἐν τῇ ἐργασίᾳ, οὐδὲν λαμβάνει, λόγω πολλακίς
τῆς βραχείας διαρκείας τῆς ἐργασίας του παρὰ τῷ ἐργοδότη. Τὸ
πρόβλημα θὰ ἐλύετο, ἐὰν ἐτίθετο τοῦτο ἐπὶ συλλογικῆς βάσεως· οὕτως
ἀντὶ ὁ ἐργοδότης νὰ καταβάλλῃ ἐκάστοτε ἀποζημιώσεις, αἵτινες δὲν
ἀποκλείουν νὰ τὸν θέσουν εἰς πειρασμὸν ν' ἀπολύῃ τὸ προσωπικόν,
πρὶν ἢ συμπληρώσῃ τὸν χρόνον, ὅστις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀξιώ-
σεως δι' ἀποζημιώσιν θὰ κατέβαλε μίαν εἰσφοράν εἰς εἰδικὸν λογαρια-
σμὸν ἐκ 2 ο) ἐπὶ τῶν πληρωνομένων μισθῶν καὶ ὅστις θὰ κατέβαλεν
εἰς τὸν μισθωτὸν, ἅμα τῇ συμπληρώσει ὠριομένης ἡλικίας ἢ ἅμα τῇ ἐπε-
λεύσει τῆς ἀναπηρίας ἢ μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὴν οἰκογένειάν του ἐν
κεφάλαιον, ἴσον περίπου πρὸς τοὺς μισθοὺς τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν
μηνῶν, ὅστις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰ ἔτη τῆς ὑπηρεσίας του· ἡ ἀποζημιώσις
αὕτη θὰ εἶναι ὅση περίπου εἶναι καὶ ἡ ἤδη προβλεπομένη ἀποζημιώσις
εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τοὺς ἀποχωροῦντας ἐκ τῆς ὑπηρεσίας των. Τὸ σύ-
στημα τοῦτο ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐπιτρέπει εἰς τὸν μισθωτὸν νὰ
συνυπολογίσῃ ὀλόκληρον τὸν χρόνον τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιο-
δρομίας καὶ οὐχὶ μόνον τὸν παρὰ τῇ τελευταίᾳ ἐπιχειρήσει τοιοῦτον,
ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν ἀπαλλάσῃ τοῦ κινδύνου νὰ χάσῃ τὴν ἀποζημιώσιν ἐκ
τοῦ τυχαίου γεγονότος, τῆς καταδίκης του μετὰ πολυετῆ ἀνεπίληπτον
ὑπηρεσίαν, δι' ἑλαφρὸν τι ἀδίκημα ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ὑπηρεσίας του,
ὅποτε ὁ ἐργοδότης κατὰ τὰς ἰσχυροῦσας διατάξεις δύναται νὰ καταγγείλῃ
ἐκτάκτως τὴν σύμβασιν. Οὕτω πέραν τῆς ποινῆς, ἣτις θὰ ἐπεβάλετο
εἰς οἰοδηποτε πταισθῆναι διὰ τὸ ἀδίκημα δὲν θὰ ἐπιβάλλεται καὶ πρόσ-
θετος τοιαῦτη, ἐπειδὴ εἶναι μισθωτός, νὰ χάνῃ δηλ. καὶ τὴν ἄλλην
μεγάλην κοινωνικὴν ἐξασφάλισιν, τὴν ὁποίαν τοῦ παρέχει ὁ νόμος διὰ τὴν
ἀνάλωσιν τῶν δυνάμεών του ἐν τῷ γενικῷ συμφέροντι. Διὰ τοῦ προτει-
νομένου συστήματος ἐπιτυγχάνεται καὶ ὁ ὀρθὸς σκοπὸς τῆς κοινωνικῆς
πολιτικῆς, ὅστις δὲν εἶναι ἀπλῶς νὰ δημιουργῇ εἰσοδήματα ὑπὲρ τῶν
οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων εἰς τὰς κατὰ τεκμήριον ἀνάγκας των, ἀλλ' ὅταν
πράγματι ὑφίστανται τοιαῦται ἀνάγκαι.

ε) Τέλος, ἡ διατύπωσις τοῦ νέου νόμου δέον νὰ εἶναι σαφῆς καὶ ἀπλή,
νὰ προσδιορίζῃ ἐπακριβῶς τὰς ἀκυρότητας καὶ τὰς περιπτώσεις, καθ' ὅς
ἐπέρχεται λύσις ἢ ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῆς συμβάσεως, ἀποφευγο-
μένων, εἰ δυνατόν, τῶν τόσων ἐπικινδύνων τεκμηρίων ἢ νομικῶν πλασμά-
των. Οὕτω, θὰ προλαμβάνονται πολλαὶ ἀμφισβητήσεις καὶ αἱ τυχόν ἀνα-
φυόμεναι τοιαῦται θὰ ἐπιλύονται εὐχερῶς καὶ δὴ ὑπὸ ἐπιτροπῶν ἢ δικα-
στηρίων, εἰς τὰ ὁποῖα συμφώνως πρὸς τὴν σύγχρονον τάσιν θὰ μετέ-
χουσι καὶ μὴ νομικῶς κατηρτισμένα πρόσωπα, ὅπως εἶναι ἐκπρόσωποι
ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν. Μετὰ τὴν ἐπὶ νέων γενικῶν βάσεων ρύθμισιν
τοῦ προβλήματος, δέον νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ ἐλάχιστον, εἰς τὰς ἀπολύ-

τως ένδειγμένας περιστάσεις, αί είδικαί διατάξεις, δι' ὧν εἰσάγονται άποκλίσεις έκ τῶν γενικῶν διατάξεων καί αίτινες δίδουν σήμερον εἰς τόν θεσμόν περίπλοκον καί χαώδη κατάστασιν, τήν ὁποίαν δυσκόλως αντιμετωπίζει καί ὁ ἔμπειρος νομικός.

Νομίζομεν, ὅτι ὁ θεσμός τῆς καταγγελίας τῆς σχέσεως ἐργασίας θεμελιωθεῖς ἐπί τῆς άτομικιστικῆς βάσεως, συνεπλήρωσε τόν κύκλον τῆς λειτουργίας του· εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναχωνευθῆ καί νά τεθῆ ἐπί τῶν νέων βάσεων τῆς συλλογικῆς εὐθύνης ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου τῆς έντονωτέρας προστασίας τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΛΑΙΣΙΟΝ

Ἰπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. ΣΩΤ. ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ

Τὰ προβλήματα τοῦ πληθυσμοῦ συγκεντρώνουν σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν ἀσχολουμένων μετὴν δημοσίαν ζωὴν ἐν γένει, μελετῶνται δὲ συστηματικῶς ὑπὸ μιᾶς νέας ἐπιστήμης, τῆς Δημογραφίας. Ὁ νέος αὐτὸς ἐπιστημονικὸς κλάδος ἐρευνᾷ κοινωνιολογικῶς, οἰκονομικῶς καὶ στατιστικῶς ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος, διὸ καὶ αἱ συναφεῖς ἐπιστήμαι — ἡ κοινωνιολογία, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ στατιστικὴ — συνέβαλον ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν διαμόρφωσίν του.

Ἐπιστήμονες δημογράφοι, Ὄργανισμοὶ ἐξειδικευμένοι, ἔθνικαὶ καὶ διεθνεῖς ἐπιστημονικαὶ ἑταιρεῖαι, ἀσχολοῦνται σήμερον μετὰ τὰ πληθυσμιακὰ θέματα καὶ μετὰ τὰς σχέσεις μετὰ τὸν πληθυσμὸν καὶ οἰκονομίαν. Προέχουσιν θέσιν κατέχει, μετὰ τῶν γενικωτέρας ἀκτινοβολίας Ὄργανώσεων, ἡ Διεθνὴς Ἐνωσις διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχουν ἐπιστήμονες πολλῶν χωρῶν. Ἡ διεθνὴς αὕτη Ὄργάνωσις συγκαλεῖ, ἀνά διετίαν περίπου, συνέδρια τῶν μελῶν της, ὅπου γίνονται ἐνδιαφέρουσαι ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις, φωτίζουσαι καὶ προωθοῦσαι τὴν ἐρευναν τῶν πληθυσμιακῶν προβλημάτων. Τὸ ἔργον της παρακολουθεῖται καὶ ἐνισχύεται ἐκ μέρους διαφόρων χωρῶν καὶ Διεθνῶν Ὄργανισμῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου συνεκάλεσε κατὰ τὸ 1954 τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον Πληθυσμοῦ εἰς τὴν Ρώμην.

Αἱ κύριαί πηγαί, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὸ ὕλικόν της ἡ Ἐπιστήμη τῆς Δημογραφίας εἶναι αἱ ἀπογραφαὶ τοῦ πληθυσμοῦ, αἱ ληξιαρχικαὶ πράξεις καὶ αἱ εἰδικαὶ ἐρευναι.

Διὰ τῶν ἀπογραφῶν, ἐξακριβώνεται τὸ μέγεθος τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ κατανομή των κατὰ φύλον, ἡλικίαν, ἐπάγγελμα κλπ. Συγκεντρώνεται δηλαδὴ δι' αὐτῶν ὕλικόν πλέον σύνθετον ἀπὸ τὸ ἐπιτυχανόμενον διὰ τῶν παλαιότερων ἀπαριθμήσεων, τὰς ὁποίας ἐνδιέφερε μόνον ἡ ποσοτικὴ πλευρὰ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀπογραφαὶ ἐνεργοῦνται ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτισμένων Κρατῶν, τὰ ὅποια μάλιστα ἀνέλαβον καὶ σχετικὴν ὑποχρέωσιν δι' εἰδικῆς διεθνοῦς συμβάσεως συναφθείσης προπολεμικῶς (1928). Δι' αὐτῆς ὅλα τὰ ὑπογράφαντα Κράτη ὑπεσχέθησαν νὰ διενεργοῦν γενικὰς ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ των ἀνὰ δεκαετίαν, κατὰ προτίμησιν δὲ κατὰ τὰ ἔτη τὰ λήγοντα εἰς 0 (1930, 1940, 1950 κ.λ.π.) καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ εἰς τὰ πλησιέστερα πρὸς τὸ 0 ἔτη (π.χ. 1931, 1939). Ἡ διεξαγωγή τῶν ἀπογραφῶν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκ μέρους τῶν διαφόρων χωρῶν ἐξυτηρεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς συγκρισιμότητος τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἡ κατὰ ἀραιὰ διαστήματα διενέργεια ἀπογραφῶν — ἀνὰ δεκαετίαν — ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι, ἤτοι ἡ προετοιμασία, ἡ διεξαγωγή, ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ δημοσίευσίς τῶν ἀποτελεσμάτων ἀπαιτοῦν πολὺν κόπον, χρόνον καὶ μεγάλας δαπάνας, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐν τῷ μεταξύ μεταβολῶν τῆ βοηθείᾳ ἄλλων στοιχείων καὶ δὴ τῶν δεδομένων τῶν ληξιαρχικῶν βιβλίων καὶ τῶν κινήσεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν (εἴσοδος καὶ ἔξοδος προσώπων).

Τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία ἔχουν προορισμὸν νὰ δέχωνται ἐγγραφὰς ὠρισμένων γεγυμένων τῆς φυσικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἐκάστης χώρας καὶ δὴ τῶν γεννήσεων καὶ τῶν θανάτων, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς λήξεως τῆς ζωῆς (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ληξιαρχικά). Ἡ προσθήκη εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἐκάστοτε προηγηθείσης ἀπογραφῆς τοῦ πλεονάσματος τῶν γεννήσεων ἔναντι τῶν θανάτων (κατὰ κανόνα αἱ γεννήσεις εἶναι περισσότεραι τῶν θανάτων) ἢ ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τυχόν μεσολαβήσαντος πληθυσμιακοῦ ἐλλείμματος (εἰς τὰς σπανίας περιπτώσεις τῆς ὑπεροχῆς τῶν θανάτων ἔναντι τῶν γεννήσεων) δίδει τὸν κατ' ἐκτίμησιν πληθυσμὸν εἰς ὠρισμένον χρόνον.

Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως μεγαλυτέρας ἀκριβείας δεόν νὰ ὑπολογισθοῦν τὰ δεδομένα τῆς μεταναστεύσεως καὶ τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ προσώπων, ἤτοι νὰ προστεθοῦν οἱ ἐν τῷ μεταξύ εἰσελθόντες εἰς τὴν χώραν πρὸς ἐγκατάστασιν ἢ ἐπανεγκατάστασιν καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν οἱ μεταναστεύσαντες πρὸς ξένας χώρας.

Τέλος, τὸ ὕλικόν τῆς Δημογραφίας πλουτίζεται διὰ διαφόρων εἰδικῶν ἐρευνῶν, διενεργουμένων ἀπογραφικῶς ἢ δειγματοληπτικῶς, πρὸς διερεύνησιν ὠρισμένων τομέων πληθυσμιακοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς εἶναι ἡ ἐρευνα διὰ τὰς συνθήκας στεγάσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ φυσικὴ κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ οἱ συντελεσταὶ τῆς, δηλαδὴ αἱ γεννήσεις καὶ οἱ θάνατοι, ἀποτυποῦνται ἀφ' ἐνὸς εἰς ἀπολύτους ἀριθμούς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς σχετικούς (δείκτας), εἰς τοὺς ὁποίους καὶ βασιζοῦνται περισσότερον αἱ δημογραφικαὶ μελέται. Χρησιμοποιοῦνται πρὸς τοῦτο οἱ ὅροι «γεννητικότης» «θνησιμότης» καὶ καθαρὸν «ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς» εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀπολύτων μεγεθῶν, τὰ ὅποια δίδουν «αἱ γεννήσεις», «οἱ θάνατοι» καὶ «ἡ φυσικὴ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ».

Ἄρμόζει διὰ τοῦτο νὰ προσδιορισθοῦν αἱ τρεῖς αὗται ἔννοιαι :

Γεννητικότητα σημαίνει τὴν ἀναλογίαν τῶν γεννήσεων ἐπὶ χιλίων κατοίκων ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Θνησιμότης εἶναι ἡ ἀντιστοιχία τῶν θανάτων ἐπὶ χιλίων κατοίκων ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Καθαρὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς εἶναι τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς χιλίους κατοίκους ἐτήσιον πλεόνασμα, τὸ ὅποιον χονδρικῶς ἐκφράζεται εἰς τὴν διαφορὰν μεταξύ γεννητικότητος καὶ θνησιμότητος.

Ἐξ ἀπόψεως δημογραφικοῦ ὕλικου, τὰ δεδομένα τῶν διαφόρων κρατῶν εἶναι ἀνίσου ἀξιοπιστίας. Ἐν πρώτοις, ἀρκετὸς ἀριθμὸς χωρῶν δὲν διενεργεῖ κανονικὰς ἀπογραφὰς πληθυσμοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ στοιχεῖα εἶναι λίαν ἀτελεῆ. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ κατ' ἐκτίμησιν παρεχόμενοι ἀριθμοὶ ἀφίστανται κατ' ἀνάγκην τῆς πραγματικότητος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σοβαρῶς. Ἄλλὰ καὶ μεταξύ τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι διενεργοῦν ἀπογραφὰς καὶ τηροῦν ληξιαρχικὰ βιβλία, ὁ βαθμὸς ἀκριβείας τῶν δεδομένων ποικίλλει μεγάλως. Παραλείψεις, διαρροαὶ καὶ ἄλλαι ἀτέλειαι ὁδηγοῦν συνήθως εἰς ὑποεκτιμήσεις, οὐχὶ σπανίως ὅμως πολιτικά ἢ ἄλλαι σκοπιμότητες ὁδηγοῦν εἰς ὑπερεκτιμήσεις.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν τρωτῶν τούτων οἱ δημογράφοι ἐπενόησαν καὶ ἐφαρμόζουν μεθόδους (π.χ. δειγματοληψία) συντελούσας εἰς τὴν πληρωσιν τῶν κενῶν καὶ τὴν ἐξάλειψιν τῶν διαφυγῶν ἢ ὑπερβολῶν καὶ προβαίνουν εἰς διόρθωσιν τῶν ἀπογραφικῶν δεδομένων.

Κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς τάσεις ἀναπτύξεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ καὶ μὲ τὴν διερεύνησιν τοῦ ἐμφύχου δυναμικοῦ ἀνὰ τὸν κόσμον. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς γεννητικότητος, τῆς θνησιμότητος καὶ τῆς καθαρᾶς αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος θὰ ἐντοπίσωμεν τὴν ἐξέτασιν εἰς τὸ οἰκονομικῶς ἐνεργὸν τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ διὰ νὰ ἴδωμεν τὴν κατανομὴν τῆς ἀπασχολήσεως κατὰ μεγάλους κλάδους τῆς παραγωγῆς. Εἰς τὸ τρίτον μέρος θὰ μελετήσωμεν ἰδιαίτερος τὴν συμμετοχὴν τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀνὰ τὸν κόσμον εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ο ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

1. Ἡ γεννητικότητα

Ἡ μακροχρόνιος τάσις τῆς γεννητικότητος εἶναι παντοῦ πτωτικὴ. Διάφοροι λόγοι, ὡς ἡ χαλάρωσις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ὁ φεμινισμὸς, ἡ ἀποφυγὴ τῶν κόπων ἀνατροφῆς πολλῶν τέκνων καὶ ἡ ἐπιθυμία κοινωνικῆς προωθήσεως, συντελοῦν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν γεννήσεων, ἢ ὅποια εἶναι μεγαλυτέρα συνήθως εἰς τοὺς ἀστούς ἔναντι τῶν ἀγροτῶν καὶ τὰς ἀνωτέρας εἰσοδηματικὰς τάξεις ἔναντι τῶν κατωτέρων.

Ἐν τούτοις, ὁ ρυθμὸς τῆς πτώσεως τῆς γεννητικότητος δὲν εἶναι τόσοσιν ταχύς ὅσων τῆς θνησιμότητος, ὅπου ἡ καταπολέμησις τῶν αἰτίων τῶν θανάτων δίδει ἄμεσα καὶ σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Εἰς ὠρισμένους μάλιστα λαοὺς ἡ παράδοσις τῆς πολυτεκνίας εἶναι τόσοσιν ἐρριζωμένη εἰς τὴν συνείδησίν των, ὥστε ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων εἶναι λίαν περιωρισμένη.

Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν εἰς τὸν αἰῶνα μας δύο χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας παρατηρήθη ἀπότομος πτώσις τῆς γεννητικότητος : ἡ Ἰαπωνία καὶ τὸ Πορτορικό. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἡ γεννητικότης ἀπὸ 34,3 ‰ τὸ 1947 ἐφθασεν εἰς 18,5 ‰ τὸ 1956, ἤτοι εἰς τὰ ἐπίπεδα τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μειωμένης γεννητικότητος καὶ ἀρκετὰ κάτω τῶν Η.Π.Α., ὅπου τὸ ποσοστὸν εἶναι περίπου 25 ‰. Τοῦτο δὲ μολοντί ὁ Ἰαπωνικὸς λαὸς εἶναι νέος καὶ ἔχει συνεπῶς μεγάλην γονιμότητα. Ὁ κύριος λόγος τῆς ἀποτόμου ἐλαττώσεως τῶν γεννήσεων εἶναι ἡ διὰ νόμου κατάργησις τῶν κυρώσεων ἐναντίον τῶν ἐκτρώσεων. Ἐνεργοῦνται οὕτω ἐλευθέρως ἐκτρώσεις καὶ στείρωσεις εἰς εὐρείαν ἔκτασιν. Ὑπελογίσθη ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκτρώσεων εἶναι ἴσος περίπου πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν γεννήσεων ζώντων τέκνων. Εἰς τὸ Πορτορικό ἡ γεννητικότης ἐπέσει ἀπὸ 42,2 ‰ κατὰ τὸ 1947 εἰς 34 ‰ κατὰ τὸ 1956. Βασικὴ αἰτία πτώσεως εἶναι ἡ μετακίνησις πρὸς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας πολλῶν νέων τῆς πρώτης ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας.

Ἄτερον ἀξιόλογον σημεῖον εἰς τὸν τομέα τῆς γεννητικότητος εἶναι ἡ μετὰ τὸν πόλεμον σμίκρυνσις τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Εἰς ὠρισμένας χώρας μὲ ὑψηλοτέραν γεννητικότητα ἐσημειώθη πτώσις (π.χ. Ἰταλία), ἐνῶ εἰς ἄλλας μὲ λίαν χαμηλὴν γεννητικότητα ἐσημειώθη ἀνοδος (Γαλλία).

Εἰς μίαν ἐκθεσιν τοῦ Ο.Η.Ε. αἱ διάφοροι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας μὲ βᾶσιν τὰ προπολεμικὰ ἐπίπεδα γεννητικότητος (1935 – 38).

α) Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ χαμηλὴν γεννητικότητα (περίπου 15 ‰), ἐλαφρῶς ὑψηλοτέραν τῆς θνησιμότητος. Εὐθύς μετὰ τὸν πόλεμον ἐσημειώθη εἰς αὐτὰς αὐξησις τῆς γεννητικότητος κατὰ 50 ‰ ἄνω τοῦ χαμηλοτέρου προπολεμικοῦ ὀρίου (1930). Μετὰ τὸ 1950 ἐπῆλθε νέα πτώσις καὶ ἐπάνοδος εἰς ἐπίπεδα ἐλαφρῶς ἀνώτερα τῶν προπολεμικῶν. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν χωρῶν τῆς Βορείου καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σήμερον γεννητικότητα περὶ τὰ 17 ‰.

β) Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 25–30 ‰. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν περισσοτέρων χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Μεταπολεμικῶς παρατηρήθη πτώσις τῆς γεννητικότητος εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ δὴ εἰς τὴν Βουλγαρίαν (ἀπὸ 24 εἰς 20), τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν καὶ τὴν Ρουμανίαν (ἀπὸ 30 εἰς 25).

γ) Ἡ τρίτη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς χώρας τῆς Νοτίου Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐνδιάμεσα ἐπίπεδα (22 – 27 ‰). Μετὰ τὸν πόλεμον ἐσημειώθη εἰς τὰς χώρας αὐτὰς αἰσθητὴ μείωσις τῆς γεννητικότητος. Εἰς μερικὰς μάλιστα χώρας, εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἡ γεννητικότης μεταπολεμικῶς κατῆλθεν εἰς ἐπίπεδα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ 23 ‰ εἰς 18 ‰ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ 26 ‰ εἰς 19 ‰. Εἰς τὴν Βόρειον Ἰταλίαν, εἰδικώτερον, ἡ στάθμη τῆς γεννητικότητος εἶναι ἐκ τῶν χαμηλοτέρων τοῦ κόσμου.

Εἰς τὰς προηγμένας ἐξωευρωπαϊκὰς χώρας διετηρήθη ἡ ὑψηλὴ γεννητικότης εἰς ἐπίπεδα αἰσθητῶς ἀνώτερα τῆς στάθμης τῶν χωρῶν τῆς Βορείου καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, δυνάμενα νὰ παραλληλισθοῦν μὲ τὰ ἐπίπεδα γεννητικότητος τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν. Οὕτω ἡ γεννητικότης εἰς τὴν Αὐστραλίαν εἶναι 22,1 ‰, εἰς τὴν Ν. Ζηλανδίαν 24,7 ‰, τὰς Η.Π.Α. 24,9 ‰ καὶ εἰς τὸν Καναδᾶν 28,1 ‰.

2. Ἡ θνησιμότης

Τὸ σημαντικώτερον δημογραφικὸν γεγονός τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι ἡ ραγδαία πτώσις τῆς θνησιμότητος. Τόση εἶναι ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπὶ τῆς παρατάσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς κατὰ ἡλικίας συνθέσεως τῶν πληθυσμῶν, ὥστε ὀρθῶς χαρακτηρίζεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν δημογραφικὴν ἐπανάστασιν τοῦ αἰῶνος.

Ἡ τεραστία πτώσις τῆς θνησιμότητος παρατηρεῖται ἰδίως εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Αἱ προηγμένα ἔφθασαν εἰς τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῶν θανάτων κατὰ τρόπον ὁμαλὸν καὶ βαθμιαῖον, αἱ δὲ τεχνικαὶ καὶ ἰατρικαὶ πρόοδοι ἐλαττώνουν μὲν ἔτι πλέον τὸν ἀριθμὸν τῶν θανάτων ἀλλὰ δὲν προκαλοῦν ἀποτόμους πτώσεις. Ἄλλωστε, ἡ παράτασις τῆς μέσης ζωῆς καὶ ἡ διόγκωσις τῶν κλιμακίων τῶν γερόντων στενεύει τὰ περιθώρια πρὸς περαιτέρω ἀξιόλογον μείωσιν τῶν θανάτων εἰς τὰς προχωρημένας ἡλικίας, ἀφοῦ, παρὰ τὴν μεγαλυτέραν διάρκειαν τῆς ζωῆς, αὐτὴ φυσιολογικῶς κάποτε τερματίζεται.

Τούναντίον εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, ἡ πτώσις τῆς θνησιμότητος εἶναι λίαν ἔντονος κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον. Εἰς πολλὰς καθυστερημένας χώρας τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἐλάττωσις τῶν θανάτων ὑπῆρξε τόσον ἀπότομος, ὥστε ἐπέφερε ριζικὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὰ πληθυσμιακὰ μεγέθη. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ὅλας τὰς καθυστερημένας χώρας δὲν ἐσημειώθη ὁ αὐτὸς ρυθμὸς ἐλαττώσεως τῶν θανάτων. Ἐντονώτερος εἶναι ὁ ρυθμὸς εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐφήρμοσαν προγράμματα δημοσίας ὑγείας, ὡς συνέβη εἰς μερικὰς Ἀσιατικὰς χώρας καὶ δὴ τὴν Ἰαπωνίαν, τὴν Κεϋλάνην καὶ τὴν Τουρκίαν. Ἀσθε-

νέστερος είναι ο ρυθμός εκεί όπου δεν έφηρμόσθησαν συστηματικά προγράμματα ή τα εφαρμοσθέντα δεν απέδωσαν ακόμη, ως συμβαίνει διά τας μεγαλύτερας Άσιατικές χώρας, την Κίνα και τας Ίνδίας. Αυτός είναι μάλιστα ο λόγος—ή ηύξημένη θνησιμότης εις τας δύο τελευταίας χώρας—οστις συντελεί εις την διατήρησιν τής μέσης θνησιμότητος εις την Άσιατικήν Ήπειρον εις αρκετά ύψηλήν στάθμην, 25—30 ‰.

Εις μερικάς καθυστερημένας ή ήμιανεπτυγμένας χώρας, ή θνησιμότης ύπεχώρησεν εις επίπεδα χαμηλότερα τής στάθμης τών προηγμένων χωρών. Ούτω π.χ. ή Κεϋλάνη έμφανίζεται με θνησιμότητα μικροτέραν τής Μεγάλης Βρεταννίας και αί χώραι τής Άνατολικής και Νοτίου Εύρώπης με θνησιμότητα μικροτέραν εκείνης τών χωρών τής Δυτικής και Βορείου Εύρώπης (9—10 ‰ έναντι 11 ‰). Τοϋτο δέν σημαίνει ότι ή κατάσταση τής δημοσίας ύγείας ή οί άλλοι παράγοντες, οί όποιοι έπηρεάζουν την θνησιμότητα είναι ευμενέστεροι εις την Κεϋλάνην και την Ν.Α. Εύρώπην από ό,τι είναι εις την Β. Δ. Εύρώπην. Η διαφορά όφείλεται εις την σύνθεσιν τών πληθυσμών, ήτοι εις τó γεγονός ότι εις την δευτέραν ομάδα χωρών τά κλιμάκια τών μεγάλων ήλικιών είναι πολύ πυκνότερα και τοιουτοτρόπως βαρύνεται ή θνησιμότης εις αυτάς με τó ηύξημένον ποσοστόν θανάτων τών γερόντων. Άπόδειξις τούτου είναι τó γεγονός, ότι εις τας έξωευρωπαϊκάς προηγμένας χώρας, τας Ήνωμένας Πολιτείας τής Άμερικής, τόν Καναδάν, την Αύστραλίαν και την Ν. Ζηλανδίαν, αί όποιοι κατοικούνται από νέους πληθυσμούς (χωρίς δηλ. μεγάλην αναλογίαν γερόντων), ή θνησιμότης κυμαίνεται περι τó 9 ‰. Εις την Έλλάδα, όπου αί κλιματολογικά συνθήκαι είναι ευμενείς και τά προγράμματα δημοσίας ύγείας απέδωσαν ίκανοποιητικώς, δέν ύπάρχει δέ μεγάλη αναλογία ύπερηλικών, ή θνησιμότης κυμαίνεται μεταπολεμικώς εις επίπεδα — περι τó 7 ‰ — συναντώμενα εις έλαχίστας προηγμένας χώρας.

Ο βασικός λόγος τής μεγάλης πτώσεως τής θνησιμότητος είναι ή βελτίωσις τών όρων διατροφής τών μεγάλων μαζών, ή καλλιτέρευσις τών συνθηκών δημοσίας ύγείας και ή άποτελεσματική καταπολέμησις τών μεταδοτικών νόσων και τών έπιδημιών, χάρις εις την έφαρμογήν τών νέων μέσων και μεθόδων. Αί κύριαι αίτιαι τών θανάτων είναι σήμεραν αί καρδιακαί παθήσεις και ο καρκίνος. Διά τούτο δέ, μόνον όταν επιτύχουν αί μεγάλοι προσπάθειαι καταπολεμήσεως και τών νόσων τούτων, θά σημειωθή περαιτέρω σοβαρά πτώσις τής θνησιμότητος.

Εις την μεγάλην ύποχώρησιν τής θνησιμότητος έν γένει συνετέλεσεν ή σοβαρωτάτη μείωσις τής βρεφικής θνησιμότητος (θάνατοι κατά τó πρώτον έτος τής ήλικίας), ή όποια έλάμβανε μεγάλας διαστάσεις εις τó παρελθόν, έπηρεάζουσα αισθητώς την γενικήν θνησιμότητα. Σημειωτέον, ότι ή βρεφική θνησιμότης συνιστᾶ άσφαλεστέραν ένδειξιν δη-

μογραφικής εξέλιξεως, καθόσον δὲν ἐπηρεάζεται, ὡς ἡ γενικὴ θνησιμότης, ἀπὸ τὴν κατὰ ἡλικίας σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν, ἀντανακλᾷ δὲ εἰς αὐτὴν ἀμεσώτερον τὸ μορφωτικόν, τὸ ὑγειονομικόν καὶ τὸ γενικώτερον ἐπίπεδον ζωῆς.

Ἄτυχῶς δὲν ὑφίστανται ἀξιόπιστοι στατιστικαὶ βρεφικῆς θνησιμότητος εἰς ἀρκετὰς χώρας. Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν καθυστερημένων χωρῶν τὰ δεδομένα εἶναι πενιχρά. Ὅπωςδήποτε, ἐκ τῶν διαθεσίμων στοιχείων προκύπτει ἐν προκειμένῳ μεγαλύτερος διαφορισμὸς με ἀκραίας ἐκδηλώσεις 20 ‰ ὡς χαμηλότερον ἐπίπεδον καὶ 250 ‰ ὡς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἡ κλιμάκωσις χονδρικῶς εἶναι ἡ ἑξῆς : α) Ἦνωμένοι Πολιτεῖαι, Καναδᾶς, Αὐστραλία καὶ Νέα Ζηλανδία 20—30 ‰. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ τινες εὐρωπαϊκαὶ νέαι χῶραι καὶ δὴ ἡ Σουηδία, ἡ Νορβηγία καὶ ἡ Ὁλλανδία. β) Ὑπόλοιποι χῶραι τῆς Δυτικῆς καὶ Βορείου Εὐρώπης 30 — 50 ‰. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκει καὶ ἡ Ἑλλάς ἔχουσα βρεφικὴν θνησιμότητα 40 ‰. Ὡρισμένα χῶραι τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, 50 — 100 ‰. γ) Χῶραι Μέσης Ἀμερικῆς (τροπικαὶ χῶραι Λατινικῆς Ἀμερικῆς) 125 — 175 ‰. δ) Τὸ πλεῖστον τῶν χωρῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας 200 ‰ καὶ πλέον.

Ἡ ὑψηλὴ βρεφικὴ θνησιμότης εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας ὀφείλεται εἰς τὸν ὑποσιτισμὸν, τὰς μεταδοτικὰς νόσους καὶ τὰς ζημίας κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην καὶ τὸν τοκετόν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι λόγοι, καθὼς καὶ οἱ κληρονομικῆς φύσεως, ἐξηγοῦν τὴν ἠϋξημένην θνησιμότητα βρεφῶν (ἐναντι τῆς γενικῆς θνησιμότητος) καὶ εἰς τὰς προηγμένας χώρας.

Ἐλπίζεται ὅμως ἡ μερικὴ τουλάχιστον καταπολέμησις τῶν αἰτίων τούτων καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπίτευξις χαμηλοτέρων ἐπιπέδων θνησιμότητος.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐσημειώθη ἀξιόλογος πτώσις τῆς βρεφικῆς θνησιμότητος. Ἀπὸ 120 ‰ προπολεμικῶς κατῆλθεν εἰς 40 ‰ περίπου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, δηλαδὴ εἰς τὸ τρίτον.

Ἐτι ὀρθότερα μέθοδος ἐκτιμήσεως τῆς ἐξελίξεως εἰς τὸν τομέα τῆς θνησιμότητος εἶναι ἡ π ρ ο σ δ ο κ ῖ α ἐ π ἰ β ῖ ὡ σ ε ω ς κατὰ τὴν γέννησιν, ἥτις δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν κατὰ ἡλικίας σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν. Ἄτυχῶς καὶ ἐδῶ τὰ δεδομένα εἶναι ἀνεπαρκῆ διὰ τοὺς σχετικούς ὑπολογισμούς ὡς πρὸς τὰς ὑποανεπτυγμένας χώρας. Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα πάντως ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ μεταπολεμικῶς προγραμματῶν δημοσίας ὑγείας εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν λίαν αἰσθητὴν αὐξήσιν τῆς μέσης ζωῆς. Εἰς τὴν Κεϋλάνην π.χ. ἡ προσδοκία ἐπιβιώσεως ἀπὸ 46 ἔτη κατὰ τὴν περίοδον 1945 — 47 ἀνῆλθεν εἰς 61 κατὰ τὰ ἔτη 1950 — 55. Διὰ μίαν τοιαύτην πρόοδον (διαφορὰ 15 ἔτη), τὰ προηγμένα κράτη ἐχρειάσθησαν ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν. Καὶ σήμερον ὅμως ἡ ἐξέλιξις τῆς μέσης ζωῆς διὰ τὰς χώρας ταύτας εἶναι μᾶλλον βραδεῖα, λόγω τῶν μικρῶν περιθωρίων εἰς τὴν πτώσιν τῆς θνησιμότητος, ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Ἡ μέση ζωὴ εἰς τὰς προηγμένας χώρας εἶναι περίπου διπλασία ἐκείνης τῶν καθυστερημένων. Οὕτω, ἐνῶ εἰς τὴν Βόρειον καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὰς προηγμένας ἐξωευρωπαϊκὰς χώρας ὑπάρχει προσδοκία ἐπιβιώσεως διὰ 70 ἔτη, εἰς τὰς περισσοτέρας ἀφρικανικὰς καὶ ἀσιατικὰς χώρας ἡ μέση ζωὴ κυμαίνεται ἀπὸ 30 — 40 ἔτη.

Ἡ παράτασις τῆς μέσης ζωῆς εἶναι γενικὸν φαινόμενον. Ἰδιαιτέραν ὁμως ἔντασιν ἔλαβεν εἰς τὰς χώρας τὰς ἐχούσας ἄλλοτε πολὺ χαμηλὴν ἐπιβίωσιν. Οὕτω, εἰς τὸ Πορτορικὸν ἐσημειώθη ἀνοδος κατὰ 22 ἔτη ἐντὸς μιᾶς δεκαπενταετίας (ἀπὸ 46 τὸ 1939 — 41 εἰς 68,3 τὸ 1955), εἰς δὲ τὴν Κεϋλάνην κατὰ 17 ἔτη ἐντὸς μόνου ὀκτώ ἐτῶν (ἀπὸ 42,8 τὸ 1946 εἰς 59,9 τὸ 1954). Ἀνάλογος πρόοδος παρατηρήθη εἰς τὸ Μεξικόν, τὴν Βραζιλίαν καὶ τὴν Ταϋλάνδην, ὅπου σχεδὸν κατὰ ἓν ἔτος παρατείνεται ἡ μέση ζωὴ ἐτησίως. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν αἱ Ἰνδίαί, ὅπου αὐξάνεται ἡ μέση ζωὴ ἐτησίως κατὰ 1/4 τοῦ ἔτους ἤτοι μὲ ρυθμὸν ἐλαφρῶς ἀνώτερον ἐκείνου τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Νέας Ζηλανδίας, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν πλέον προηγμένων Χωρῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

Παρὰ τὴν σμίκρυνσιν τῶν ἀποστάσεων, λόγῳ τοῦ ἀνίσου ρυθμοῦ ἀνοδοῦ, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ προηγμένων καὶ μὴ προηγμένων χωρῶν. Μεταξὺ τῶν χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποῖας ὑφίστανται δεδομένα, τὴν κατωτάτην θέσιν κατέχουν αἱ Ἰνδίαί μὲ προσδοκίαν ἐπιβιώσεως 32,1 ἔτη (1941 — 50), ἡ Γροιλανδία μὲ 34,4 (1946 — 51) καὶ τὸ Βελγικὸν Κογκὸ μὲ 38,8 ἔτη (1950 — 52), τὴν δὲ ἀνωτάτην ἡ Ὀλλανδία μὲ 72,5 (1953 — 55) καὶ ἡ Σουηδία μὲ 72 ἔτη (1953 — 55). Ἀκολουθοῦν μὲ μέσην ζωὴν περὶ τὰ 70 — 71 ἔτη, ἡ Νορβηγία, τὸ Ἰσραήλ, ἡ Ἀγγλία, ἡ Νέα Ζηλανδία, αἱ Ἠνωμένα Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὁ Καναδᾶς. Αἱ λοιπαὶ προηγμέναί χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἔχουν μέσην ζωὴν μεταξὺ 63 καὶ 69 ἔτη. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ μερικαὶ Ἀνατολικαὶ Χῶραι καὶ δὴ ἡ Οὐγγαρία (66,7), ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις (64) καὶ ἡ Τσεχοσλοβακία (63,2), ἐκ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς δὲ ἡ Ἰαπωνία (66,1). Αἱ χῶραι τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς κατέχουν ἐνδιάμεσον θέσιν μὲ μέσα ἐπίπεδα 50—60 ἔτη. Διὰ τὰς πλείστας τῶν Χωρῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐλλείπουν στοιχεῖα.

Εἰς τὰς περισσοτέρας Χῶρας αἱ γυναῖκες εἶναι μακροβιώτεραι τῶν ἀνδρῶν μὲ ὑπεροχὴν ἔναντι τούτων κατὰ 2,5—6,5 ἔτη. Ἡ μεγαλύτερα διαφορὰ (6—6 1/2 ἔτη) ἀπαντᾶται εἰς Γαλλίαν (71,4 ἔναντι 65,1), τὴν Φινλανδίαν (69,8 ἔναντι 63,4), τὴν Βραζιλίαν (56 ἔναντι 49,8) καὶ τὰς Η.Π.Α. (72,9 ἔναντι 66,7). Ὑπάρχουν ὁμως καὶ Χῶραι, ὅπου αἱ γυναῖκες ἔχουν προσδοκίαν ἐπιβιώσεως μικροτέραν τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ ἡ διαφορὰ εἶναι ὀλιγωτέρα τοῦ ἔτους. Τοιαῦται Χῶραι εἶναι αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κεϋλάνη.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μεταπολεμικῶς ἡ πρόοδος

ὑπῆρξε ταχύτερα ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας, ὥστε αὐταὶ ἔχουν σήμερον ἔτι μεγαλύτεραν μακροβιότητα ἔναντι τῶν ἀνδρῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν προπολεμικὴν περίοδον. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ ἓνα λόγον αὐξήσεως τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἔναντι τοῦ ἀνδρικοῦ.

β. Ἡ καθαρὰ αὐξησης τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ πτώσις τῆς θνησιμότητος μεταπολεμικῶς εἶναι ταχύτερα τῆς ἐλαττώσεως τῆς γεννητικότητος. Ἡ ἄνισος αὕτη πτώσις τῶν δύο μεγεθῶν συνεπάγεται ἠύξημένα πλεονάσματα φυσικῆς κινήσεως τῶν πληθυσμῶν, ὅμοια τῶν ὁποίων δὲν παρετηρήθησαν εἰς προηγουμένας ἐποχάς. Ἐντὸς μόνης τῆς τετραετίας 1951—1955 ἐσημειώθη αὐξησης τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ κατὰ 172 ἑκατομμύρια ψυχὰς ἤτοι μέση ἐτήσια αὐξησης ἐκ 45 ἑκατ. Τοῦτο σημαίνει ποσοστὸν καθαρᾶς ἀναπαραγωγῆς 1,7 ‰, τὸ μεγαλύτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου.

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀκριβῶν δεδομένων, ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1650—1800 ἡ μέση ἐτήσια φυσικὴ αὐξησης ἦτο 0,4 ‰, κατὰ τὴν περίοδον δὲ 1800—1950 διπλασία, ἤτοι 0,8 ‰. Ὁ σημερινὸς ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ εἶναι δηλαδὴ ὑπερδιπλάσιος ἔναντι τῆς προηγηθείσης περιόδου ἑκατὸν πενήτηντα ἐτῶν. Πρὸ τοῦ 1650 ἡ αὐξησης ἦτο ἔτι μικρότερα καὶ λίαν ἀκανόνιστος, ἀφοῦ ὑπάρχουν συχνὰ διαστήματα πληθυσμιακῶν ἐλλειμμάτων, ὀφειλομένων εἰς τὰς σιτοδείας, τὰς ἐπιδημίας, τοὺς πολέμους κ.λ.π.

Τὸ χαμηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς τῶν παλαιότερων περιόδων εἶχεν ὡς συνέπεια τὴν βραδεῖαν ἀνάπτυξιν τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ ἄλλοτε ἐχρειάζετο χρονικὸν διάστημα διακοσίων ἐτῶν (ἀπὸ 1650 ἕως 1850) διὰ τὸν διαπλασιασμὸν τοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν προηγηθείσαν περίοδον ἤρκεσε διὰ τὸν νέον διπλασιασμὸν τὸ ἥμισυ διάστημα, ἤτοι μία ἑκατονταετία (1850—1950). Μὲ τὸ τρέχον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς (1,7 ‰) ἀρκεῖ χρονικὸν διάστημα ἐλαφρῶς μεγαλύτερον τῶν 40 ἐτῶν.

Κατὰ τὸ 1950 ὁ παγκόσμιος πληθυσμὸς ὑπελογίζετο εἰς 2519 ἑκατομμύρια, κατὰ τὸ 1955 εἰς 2691 καὶ ἤδη (1958) πρέπει νὰ εἶναι περὶ τὰ 2825 ἑκατομμύρια. Μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν αὐξανόμενος ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς θὰ πλησιάσῃ τὰ 6 δισεκατομμύρια κατὰ τὰ 2000 καὶ τὰ 13 δισεκατομμύρια κατὰ τὸ 2050. Τὴν μεγαλύτεραν συμβολὴν εἰς τὴν αὐξησην τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ παρείχε μέχρι τοῦ 1940 ἡ Εὐρώπη. Μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον, ἀντιθέτως, ἡ εὐρωπαϊκὴ συμβολὴ εἶναι ἡ μικρότερα ὄλων. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔρχονται ἤδη ἡ Ἀφρική, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Λατινικὴ Ἀμερική, συμβάλλουσαι κατὰ τὸ 78 ‰ εἰς τὴν αὐξησην τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα ἐμφανίζεται ἡ ἐξέλιξις τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατὰ μεγάλας περιοχάς, ὡς καὶ τὰ ποσοστὰ ἀναπαραγωγῆς αὐτοῦ.

Π Ι Ν Α Κ Ξ Ι

Περιοχὰι	1951 εἰς ἑκατομῦρια	1955	Αὐξήσις ἀπὸ 1951—1955	Ποσοστὸν ἐπὶ συνολικῆς αὐξήσεως	Μέσον ποσοστὸν αὐξήσεως
Σύνολον Κόσμου	2,519	2,691	172	100,0	1,7
Ἄφρική	204	223	19	11,1	2,3
Ἄμερική—Βόρειος	171	183	12	7,0	1,7
Κεντρική καὶ Νότιος	166	183	17	9,9	2,5
Ἀσία	1,384	1,481	97	56,6	1,7
Εὐρώπη	397	409	12	7,0	0,7
Ἰσκειανία	13,3	14,6	1,3	0,8	2,4
Σοβιετικὴ Ἐνωσις	184	797	13	7,6	1,7

Αἱ περιοχὰι δύνανται οὕτω νὰ καταταχθοῦν εἰς τρεῖς ὁμάδας: α) τὰς ἐχούσας χαμηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς. Ἐνταῦθα ὑπάγονται μόνον αἱ Εὐρωπαϊκαὶ χῶραι (0,7%), β) τὰς ἐχούσας μέσον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς (1,7%), συμπίπτουν μὲ τὸν γενικὸν μέσον ὄρον. Εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην ὑπάγεται ἡ Βόρειος Ἄμερική, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις καὶ γ) τὰς ἐχούσας ὑψηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς, ἄνω τοῦ 2%. Τοιαῦται περιοχὰι εἶναι ἡ Ἄφρική (2,3%), ἡ Ἰσκειανία (2,4%) καὶ ἡ Μέση καὶ Νότιος Ἄμερική (2,5%).

Σήμερον τὸ ἀνώτερον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς ἔχουν αἱ χῶραι τῆς Μέσης Ἄμερικῆς, διότι ἐπέτυχον χαμηλὴν θνησιμότητα, ἐνῶ διατηροῦν ὑψηλὴν γεννητικότητα. Εἶναι ἄρκετὰ συνήθεισι εἰς αὐτὰς αἱ περιπτώσεις τοῦ λίαν ὑψηλοῦ ποσοστοῦ ἀναπαραγωγῆς (περὶ τὸ 3%). Ἀναμένεται ὅμως ἀνάλογος ἐξέλιξις καὶ διὰ τὴν Ἀσίαν ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν προγραμμάτων δημοσίας ὑγείας. Ἐὰν τοιοῦτον τι ἐπιτευχθῆ, τὸ μέσον ἐτήσιον ποσοστὸν αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ θὰ ἀνέλθῃ εἰς 2% περίπου συνεπείᾳ τῆς βαρύτητος ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἀσιατικοῦ πληθυσμοῦ, ὅποτε καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς πληθυσμιακῆς ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου θὰ ἐπιταχυνθῆ.

Ὁ Ὄργανισμὸς Ἠνωμένων Ἐθνῶν κατατάσσει τὰς χῶρας εἰς τρεῖς κατηγορίας ἐξ ἀπόψεως πληθυσμιακῆς ἐξελίξεως:

α) Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χῶρας μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα (40—50‰) καὶ ὑψηλὴν θνησιμότητα (25—30‰). Εἰς αὐτὰς ἡ καθαρὰ ἐτησίᾳ αὐξήσις εἶναι 1—2% καὶ ἡ μέση ἐπιβίωσις 30—35 ἔτη. Ταῦτα ἰσχύουν διὰ τὸ πλεῖστον τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς

Ἀσίας καὶ διὰ μερικὰς χώρας τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς. Οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων θεωροῦνται νέοι πληθυσμοί, διότι ἔχουν μεγάλην ἀναλογίαν παιδιῶν καὶ μικρὸν ποσοστὸν ἠλικιωμένων (ἄνω τῶν 60 ἐτῶν).

β) Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα (40–50 ‰) καὶ μετρίαν ἢ χαμηλὴν θνησιμότητα (10–20 ‰). Εἰς ταύτας ἡ καθαρὰ ἐτησίαι αὐξήσεις εἶναι ταχεῖα, κυμαινόμενη ἀπὸ 2–3 ‰ ἢ καὶ πλέον καὶ ἡ μέση ἐπιβίωσις 40–60 ἔτη. Τὰ κλιμάκια τῶν ἠλικιωμένων κάτω τῶν 20 ἐτῶν εἶναι πυκνὰ καὶ διὰ τοῦτο ἐμφανίζουσι δυναμισμόν ὑψηλῆς γεννητικότητος. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουσι πλείοσται χῶραι τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ τινες περιοχαὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὑπάρχει δὲ τάσις μετατοπίσεως χωρῶν τῆς πρώτης κατηγορίας εἰς τὴν δευτέραν λόγῳ τῆς ἀναμενομένης σοβαρᾶς πτώσεως τῆς θνησιμότητος.

γ) Ἡ τρίτη κατηγορία συγκεντρώνει τὰς χώρας μὲ χαμηλὴν γεννητικότητα (15–25 ‰) καὶ χαμηλὴν θνησιμότητα (περὶ τὸ 10 ‰). Εἰς ταύτας τὸ ποσοστὸν ἐτησίας αὐξήσεως κυμαίνεται ἀπὸ 0,5–1,5 ‰ καὶ ἡ μέση ζωὴ ἀπὸ 60–70 ἔτη. Ἡ ἀναλογία τῶν παιδιῶν εἶναι μικρά, τῶν δὲ ἠλικιωμένων μεγάλη μὲ ἀποτέλεσμα τὴν περαιτέρω πτώσιν τῆς γεννητικότητος. Ἐδῶ ἀνήκουσι αἱ περισσότεραι χῶραι τῆς Εὐρώπης, αἱ Η.Π.Α., ἡ Αὐστραλία, ὁ Καναδάς, ἡ Νέα Ζηλανδία, ἡ Ἰαπωνία, ἡ Ἀργεντινὴ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς.

Συνέπεια τοῦ μειωμένου ποσοστοῦ ἀναπαραγωγῆς τῶν προηγμένων χωρῶν τῆς τρίτης κατηγορίας εἶναι ἡ μικροτέρα σήμερον συμβολὴ τῶν εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνέβαινε μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1850–1950 τὸ καθαρὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς ἦτο διὰ τὴν ὁμάδα Εὐρώπη – Βόρειος Ἀμερικὴ – Ὠκεανία 9 ‰, καὶ διὰ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον 7 ‰, κατὰ τὴν ἑξαετίαν 1950–1956 τὰ ποσοστά ἦσαν 1,2 ‰ καὶ 1,9 ‰ ἀντιστοίχως λόγῳ τῆς ἀποτόμου πτώσεως τῆς θνησιμότητος εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας.

Ἡ ραγδαία πτώσις τῆς θνησιμότητος, ὀδηγοῦσα εἰς ταχεῖαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ, δυσχεραίνει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, καθόσον αὐξάνεται ὑπερμέτρως, ἡ ἀναλογία τοῦ καταναλωτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ αἱ ἀνάγκαι ἐκπαιδεύσεως ἐνῶ ἐλαττοῦνται αἱ δυνατότητες ἐπενδύσεων. Αἱ δυσχέρειαι αὗται δημιουργοῦν, πλὴν ἄλλων, κινδύνους πολέμων καὶ κοινωνικῶν ἀνατροπῶν, ἰδίως λόγῳ τῆς διευρυνομένης ἀνισότητος μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν χωρῶν.

Ἐὰν παραβάλωμεν τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα πρὸς τὴν γεννητικότητα θὰ ἀντιληφθῶμεν μεγάλας ἀσυμμετρίας.

Αἱ χῶραι μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ

τῆς Μέσης Ἀμερικῆς ἔχουν συγχρόνως καί τὸ χαμηλότερον εἰσόδημα. Οὕτω, διὰ νὰ φθάσουν τὰς πλουσίας χώρας χρειάζονται προσπάθειαν πολὺ μεγαλύτεραν ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Τὸ Μεξικὸν π.χ. τὸ ὅποιον εἶχε κατὰ τὸ 1955 εἰσόδημα κατὰ κεφαλὴν κατὰ 13 φορές μικρότερον τοῦ τῶν Η.Π.Α. (187 δολλ. ἔναντι 2343) διὰ νὰ φθάσῃ τὴν σημερινὴν στάθμην τῶν Η.Π.Α. πρέπει νὰ 26πλασιάσῃ τὸ σημερινὸν ἔθνικόν του εἰσόδημα μέχρι τοῦ 1980, ὁπότε ὁ πληθυσμὸς του θὰ εἶναι διπλάσιος.

Πρὸς ἀντιμέτωπισιν τῆς καταστάσεως ἐνδείκνυται μία τῶν δύο λύσεων: ἢ περιορισμὸς τῶν γεννήσεων εἰς τὰς πτωχὰς χώρας ἢ ἔντονος ρυθμὸς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς αὐτάς, βοηθουμένης ἀπὸ τὰς προηγμένας πρὸς ἐπίτευξιν ἁρμονικῆς διαβιώσεως τῶν πληθυσμῶν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Τὴν δευτέραν λύσιν προωθοῦν σήμερον σχεδὸν ὅλοι αἱ ὑποαναπτυγμένα Χῶραι.

II. Ο ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟΝ

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «ἐνεργὸς πληθυσμὸς» περιλαμβάνονται πάντα τὰ πρόσωπα τὰ προσφερόμενα νὰ ἀπασχοληθοῦν παραγωγικῶς, ἀνεξαρτήτως ἂν εἰς τὴν δεδομένην στιγμὴν ἀπασχολοῦνται πράγματι ἢ ἀδρανοῦν. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ ἄνεργοι προσφέρονται νὰ ἐργασθοῦν, ἀλλὰ διὰ λόγους ἀντικειμενικοὺς εὐρίσκονται ἄνευ ἀπασχολήσεως, εἶναι ἄρκετὸν διὰ νὰ ἀποτελοῦν τμῆμα καὶ οὗτοι τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἐνῶ ὅμως ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς περιλαμβάνει τὸσον τοὺς ἀπασχολουμένους ὅσον καὶ τοὺς ἀέργους θέτει ἐκτὸς αὐτοῦ τοὺς δι' οἰοδηποτε ὑποκειμενικὸν λόγον μὴ προσφερομένους νὰ ἀπασχοληθοῦν εἰς τὰς οἰκονομικὰς μονάδας. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἄεργοι, οἱ ἀποφεύγοντες δηλαδὴ νὰ ἐκμισθώσουν τὴν διαθέσιμον ἐργατικὴν τῶν δυνάμιν, οἱ διὰ λόγους σπουδῶν μὴ διαθέτοντες χρόνον διὰ παράλληλον «οἰκονομικὴν» ἀπασχόλησιν, οἱ ἀσχολούμενοι μὲ ἐπιδόσεις μὴ ἀμέσως βιοποριστικὰς καὶ μὴ ἐχούσας ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἔθνικὴν οἰκονομίαν, ὡς εἶναι αἱ οἰκοκυραί. Αἱ κατηγορίαι αὐταί, ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν ἐνεργὸν πληθυσμὸν, ἀποτελοῦν τὸν ἀ π α σ χ ο λ ῆ σ ι μ ο ν π λ η θ υ σ μ ὀ ν, ἥτοι τὸ ὑπὸ εὐρείαν ἔννοιαν ἔμφυχον δυναμικὸν ἀνερχόμενον συνήθως εἰς τὸ 50% καὶ πλέον τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστης χώρας. Ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια λόγῳ ἡλικίας (ἀνήλικοι κάτω ὠρισμένης ἡλικίας, γέροντες) ἢ λόγῳ ἄλλων αἰτίων (π.χ. ἀνάπηροι) δὲν δύνανται — ἀντικειμενικῶς — νὰ προσφέρουν ἐργασίαν οἰκονομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς ἐκάστης χώρας ἀποτελεῖ δείκτην οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Σημασίαν δι' αὐτὴν ὅμως ἔχει καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σύγχρονοι ἔρευναι, πλὴν τοῦ διαχωρισμοῦ εἰς «πρό-

σωπα άπασχολούμενα» και άνέργους, διακρίνουν τόν ένεργόν πληθυσμόν μέ ποικίλα κριτήρια.

Αί πλέον συνήθεις διακρίσεις είναι αί έξής :

α) αναλόγως του φύλου, ήτοι γίνεται διαχωρισμός του γυναικείου ένεργου πληθυσμού από του άνδρικού, β) αναλόγως της ηλικίας, άποχωριζόμενων των άνηλικων έργατών από τους ώρίμους και τους ύπερήλικας, γ) αναλόγως του οικονομικού τομέως εις τόν όποιον συμβάλλει ή άπασχόλησις, διακρινομένων των κλάδων της παραγωγής εις τους πρωτογενείς, τους δευτερογενείς και τους τριτογενείς, δ) αναλόγως του είδους των βιομηχανιών, μέ βάσιν τήν διάκρισιν των εις βιομηχανίας παραγωγικών μέσων και βιομηχανίας καταναλωτικών αγαθών, ε) αναλόγως της θέσεως των άπασχολούμενων έντός των οικονομικών μονάδων, ήτοι άν είναι έργοδοται, αύτοτελείς έπαγγελματίαι, μισθωτοί ή μέλη της οικογενείας του έπιχειρηματίου μη άμειβόμενα και στ) αναλόγως της ιδιότητος των μισθωτών ως έργατών ή ως ύπαλλήλων.

Έρευνα, λίαν ένδιαφέρουσα, επί του ένεργου πληθυσμού των διαφόρων χωρών του Κόσμου ένήργησε τό Διεθνές Γραφείον Έργασίας, τά δέ πορίσματα του έδημοσίευσεν εις τήν Διεθνή Έπιθεώρησιν Έργασίας πρό διετίας. Ταύτην θά έχωμεν κυρίως ύπ' όψιν εις τήν κατωτέρω άνάλυσιν του παγκοσμίου ένεργου πληθυσμού.

Ο παγκόσμιος ένεργός πληθυσμός ύπελογίσθη ύπό του Διεθνούς Γραφείου έργασίας εις έν δισεκατομμύριον άτομα επί συνολικού μεγέθους 2,5 δισεκ. περίπου κατά τό 1950. Συνεπώς ή αναλογία του ένεργου είναι 41 % επί του συνόλου.

Ειδικότερον κατά ήπειρους και μέ χωριστήν εμφάνισιν της Σοβιετικής Ένώσεως, έχομεν τά έξής δεδομένα :

Π Ι Ν Α Κ Η Ι Ι

Περιοχαι	Πληθυσμός	Εις έκατομμύρια άτόμων	
		Ένεργός	%
ΈΑφρική	197	89	45
ΈΑμερική	327	125	38
ΈΑσία	1369	528	39
Εύρώπη	414	190	46
Έώκεανία	13	5	42
Σοβιετική Ένωσις	195	88	45
Γενικά σύνολα	2515	1025	41

Η εξέλιξις των ποσοστών του ένεργου πληθυσμού επί του συνολικού τοιούτου είναι διά τας περισσότερας χώρας άνιούσα. Διά τά περι-

ορισθῶμεν εἰς ὠρισμένας, σημειοῦμεν ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν ἀπὸ 42,4 τὸ 1882 ἔφθασεν εἰς 49,5 % τὸ 1954, εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν ἀπὸ 42,9 τὸ 1881 ἔφθασεν εἰς 46,2 % τὸ 1951, εἰς τὰς Η.Π.Α. ἀπὸ 32,5 τὸ 1870 ἔφθασεν εἰς 39,9 % τὸ 1950 καὶ εἰς τὴν Σουηδίαν ἀπὸ 39,8 τὸ 1910 ἔφθασεν εἰς 44,1 % τὸ 1950. Ὡς βασικοὶ λόγοι τῆς αὐξήσεως τῶν ποσοστῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ θεωροῦνται ἡ μεγαλυτέρα συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα καὶ ἡ αὐξησις τῆς μέσης ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

1. Ἡ κατανομὴ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κλίμακα ἡλικιῶν

Κύριοι παράγοντες διαφορισμοῦ τῶν ποσοστῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τοῦ συνόλου εἶναι : α) ὁ βαθμὸς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, β) ἡ κατὰ ἡλικίας σύνθεσις τῶν πληθυσμῶν καὶ γ) ἡ ἔκτασις τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ μελετήσωμεν κατωτέρω τὸ θέμα τῆς γυναικείας ἀπασχολήσεως ἀνὰ τὸν κόσμον, ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὴν κατανομὴν τοῦ παγκοσμίου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ μὲ βάσιν τὴν ἡλικίαν, ἥτοι τὴν διαίρεσιν εἰς ἀνηλίκους (15 — 19 ἐτῶν), ὠρίμους (20 — 64 ἐτῶν) καὶ ὑπερηλίκους (65 ἐτῶν καὶ ἄνω).

Βεβαίως εἰς πολλὰς χώρας καὶ διὰ τὰς καθυστερημένας ἀπασχολοῦνται ἀνήλικοι κάτω τῶν 15 ἐτῶν, εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ διὰ λόγους συγκρισιμότητος ἡ ἐξέτασις περιορίζεται εἰς τοὺς ἄνω τοῦ 15ου ἔτους, δεδομένου ὅτι ἀρκετὸς ἀριθμὸς προηγμένων χωρῶν ἐθέσπισεν ὡς κατώτατον ὄριον ἡλικίας τὸ 15ον ἔτος. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι ὅτι μειοῦται συνεχῶς ἡ ἀναλογία τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων (15 — 19 ἐτῶν) λόγῳ, προφανῶς, τῆς αὐξούσης στροφῆς πρὸς τὴν ἀνωτέραν καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν. Οὕτω εἰς τὰς Η.Π.Α., ἐνῶ κατὰ τὸ 1900 τὰ 63,6 % τῶν ἐφήβων ἡλικίας 15 — 19 ἐτῶν κατετάσσοντο εἰς τὸν ἐνεργὸν πληθυσμὸν, τὸ ποσοστὸν τοῦτο κατῆλθε τὸ 1950 εἰς 39,5 %. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἀπὸ 88,2 % τὸ 1931 ἡ ἀναλογία κατῆλθεν εἰς 49,9 % τὸ 1954. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ 88,2 % τὸ 1931 εἰς 72,8 % τὸ 1954.

Ἐτι μεγαλυτέρα μείωσις παρατηρεῖται καὶ εἰς ποσοστὰ ὑπερηλικῶν μελῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἐντὸς π.χ. 60 ἐτῶν (ἀπὸ τοῦ 1891 μέχρι τοῦ 1951) ἐμειώθη εἰς τὸ ἡμισυ ἡ ἀναλογία τῶν ἐνεργῶν ὑπερηλικῶν ἀνδρῶν (ἀπὸ 64,8 εἰς 32 %) εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν καὶ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν Ἰταλίαν (ἀπὸ 72,6 % εἰς 33,1 %). Ἡ πτώσις ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν συστημάτων συνταξιοδοτήσεως τῶν γερόντων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν αὐξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐχόντων περισσότερον προχωρημένην ἡλικίαν, τῶν ὁποίων ἡ μεγίστη ἀναλογία δὲν ἀπασχολεῖται.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἐνεργοὺς ἀηλίκους καὶ ὑπερηλίκους, τῶν ὁποίων τὰ ποσοστὰ συνεχῶς μειοῦνται, οἱ ἐνεργοὶ ὠριμοὶ καταλαμβάνουν συνεχῶς μεγαλύτεραν ἀναλογίαν ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ μεγέθους τῶν ἀντιστοιχῶν κλιμακίων ἡλικιῶν (ἀπὸ 20 – 64 ἐτῶν). Κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον (1947 – 1954) 90 – 98,5 % τῶν ἀνδρῶν καὶ 11 – 58 % τῶν γυναικῶν μετεἶχον τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τῶν χωρῶν. Ὁ μεγάλος διαφορισμὸς τῶν ποσοστῶν τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται ἄφ' ἑνὸς εἰς τὰς ἀτελείας τῶν στατιστικῶν δεδομένων καὶ ἄφ' ἑτέρου εἰς τὰ κοινωνικὰ καὶ γενικώτερα αἰτία τὰ προσδιορίζοντα τὴν γυναικείαν ἀπασχόλησιν τὰ ὁποῖα ἐπιδροῦν ἀνίσως κατὰ τόπους.

2. Ἡ ζαινομὴ κατὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς

Ὡς γνωστόν, τοὺς παραγωγικοὺς κλάδους κατατάσσει σήμερον ἡ ἐπιστήμη εἰς τρεῖς τομεῖς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, τὸν πρωτογενῆ, τὸν δευτερογενῆ καὶ τὸν τριτογενῆ. Ὁ πρωτογενὴς περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κλάδους τῆς φυσικῆς παραγωγῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος συνεργάζεται ἀμέσως μὲ τὴν φύσιν, εἴτε συγκεντρῶνων τὰ ἀγαθὰ τῆς (συλλεκτικὴ παραγωγή) εἴτε κατευθύνων τὰς παραγωγικὰς τῆς ιδιότη-
τας εἰς ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα (γεωργικὴ παραγωγή). Ὁ δευτερογενὴς τομεὺς περιλαμβάνει τὰς δραστηριότητας, διὰ τῶν ὁποίων ἀξιοποιοῦνται διὰ τὴν οἰκονομίαν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις (ἐνεργειακὴ παραγωγή) ἢ μεταμορφοῦνται τὰ προϊόντα τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς εἰς χρήσιμα διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶδη (μεταποιήσεις, ὅπου ὑπάγεται ἡ βιοτεχνία καὶ ἡ βιομηχανία). Ὁ τριτογενὴς τομεὺς, τέλος, συγκεντρῶνει ὅλας τὰς λοιπὰς δραστηριότητας, αἱ ὁποῖαι εἴτε ὑποβοηθοῦν τοὺς ἄλλους δύο τομεῖς εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων τῶν ἢ ἐξυπηρετοῦν τὰ ἄτομα διὰ τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ τῶν ἐπιπέδου. Εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα ὑπάγονται αἱ μεταφοραὶ, τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ πάσης φύσεως ὑπηρεσίαι, δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαί.

Ἡ γενομένη διάκρισις κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ Δ.Γ.Ε. χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους : «γεωργικὸς τομεὺς», διὰ τὸν πρωτογενῆ «βιομηχανικὸς τομεὺς» διὰ τὸν δευτερογενῆ καὶ «τομεὺς ὑπηρεσιῶν» διὰ τὸν τριτογενῆ τομέα. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ἀντιστοιχία εἶναι σχεδὸν πλήρης, καθόσον ὁ μὲν γεωργικὸς τομεὺς περιλαμβάνει πλὴν τῆς κυρίως γεωργίας καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν δασοπονίαν καὶ τὴν ἀλιείαν, καὶ ὁ τριτογενὴς τὰς μεταφοράς, τὸ ἐμπόριον καὶ τὸ σύνολον τῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ δευτερογενὴς μόνον τομεὺς ἐμφανίζεται εὐρύτερος εἰς βάρος τοῦ πρωτογενοῦς, καθόσον περιλαμβάνει πλὴν τῆς βιομηχανίας, τῆς βιοτεχνίας, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῶν κατασκευῶν, τὰς μεταλλευτικὰς δραστηριότητας. Τοῦτο ὁμῶς δὲν δημιουργεῖ δυσχερείας εἰς τὰς συγκρίσεις, ἐφ' ὅσον δι'

ὅλας τὰς χώρας ἐλήφθησαν τὰ αὐτὰ κριτήρια. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν οὐσίαν ἢ μεταλλευτικὴ δραστηριότης, ἢ ὅποια σήμερον χρησιμοποιεῖ βιομηχανικὴν διαδικασίαν, ἔπαυσε νὰ συνιστᾷ συλλεκτικὴν ἀπλῶς μορφήν παραγωγῆς καὶ μετεπήδησε, συμπληρουμένη καὶ διὰ τῆς μεταλλουργίας, εἰς τοὺς δευτερογενεῖς κλάδους.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα παρατίθενται ἡ σχέσις τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ὠρισμένων χωρῶν ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ των πληθυσμοῦ καὶ τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῶν καθ' ἕκαστα τομέων οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

ΠΙΝΑΞ III

Κατανομὴ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς

Χ ὠ ρ α ι	Ἔτος	Ἐνεργὸς πληθυσμὸς % ἐπὶ τοῦ συνόλου	Ποσοστὸν ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ οἰκονομικὸν τομέα		
			Γεωργία	Βιομη- χανία	Ἐπιχει- ρήματα
ΑΦΡΙΚΗ :					
Αἴγυπτος	1947	35,5	65,4	12,4	22,2
ΑΜΕΡΙΚΗ :					
Ἀργεντινὴ	1947	40,6	26,7	30,1	43,2
Βραζιλία	1950	33,0	60,7	13,1	26,2
Καναδᾶς	1951	37,9	19,3	36,0	44,7
Ἡνωμ. Πολιτεῖαι	1950	39,9	12,5	37,0	50,5
Μεξικόν	1950	32,4	60,8	16,8	22,4
ΑΣΙΑ :					
Ἰνδία	1951	39,1	73,9	9,9	16,2
Ἰαπωνία	1954	46,0	54,2	22,3	32,5
Πακιστάν	1951	30,7	79,5	7,6	12,9
Ταϊλάνδη	1947	51,6	85,8	2,4	11,8
ΕΥΡΩΠΗ :					
Ἑλλάς	1951	37,0	51,6	20,7	27,7
Δ. Γερμανία	1954	49,5	20,6	46,4	33,0
Αὐστρία	1951	48,8	32,6	37,6	29,8
Βέλγιον	1947	40,9	12,5	50,2	37,3
Ἰσπανία	1950	38,6	49,6	25,5	24,9
Γαλλία	1954	44,8	27,5	37,2	35,3
Ἰταλία	1954	44,1	41,2	31,4	27,4
Κάτω χῶραι	1947	40,2	19,8	34,2	46,0
Ἀγγλία	1951	46,2	5,3	49,2	45,5
Σουηδία	1950	44,1	20,5	41,1	38,4
Τουρκία	1950	60,7	85,7	7,4	6,9
ΩΚΕΑΝΙΑ :					
Αὐστραλία	1947	42,7	16,6	37,9	45,5

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει, ὅτι: α) αἱ καθυστερημέναι χώραι ἔχουν κατὰ κανόνα μικροτέραν ἀναλογίαν ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (32—40%,) ἐν σχέσει πρὸς τὰς προηγμένας (40—50%). Αἱ ἐξαιρέσεις τῆς Ταϋλάνδης καὶ τῆς Τουρκίας (51,6% καὶ 60,7%,) εἶναι ἀμφιβόλου στατιστικῆς ἀξιοπιστίας, β) αἱ καθυστερημέναι οἰκονομικῶς χώραι ἔχουν κύριον κλάδον τὴν γεωργίαν μὲ ποσοστὸν μεγαλύτερον τοῦ 45% ἐπὶ τοῦ συνόλου. Εἰς ὠρισμένας μάλιστα ἐξ αὐτῶν—τὴν Ταϋλάνδην, τὴν Τουρκίαν, τὸ Πακιστάν, τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Αἴγυπτον—τὸ ποσοστὸν τῆς γεωργίας κυμαίνεται ἀπὸ 65—86%, γ) αἱ βιομηχανικῶς προηγόμεναι χώραι ἔχουν, κατὰ πλείστον, ποσοστὸν ἀπασχολήσεως εἰς τὸν δευτερογενῆ τομέα μεγαλύτερον ἐκείνου τοῦ πρωτογενοῦς καὶ τοῦ τριτογενοῦς τομέως, δ) εἰς ὠρισμένας χώρας ἐκ τῆς ομάδος τῶν προηγμένων, ὁ τριτογενῆς τομεὺς ἀνεπτύχθη, ἐξ ἀπόψεως ἀπασχολήσεως, περισσότερο τοῦ δευτερογενοῦς, συνεπιεῖα ὀργανικῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τρεῖς ἐξωευρωπαϊκὰς χώρας, τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶν καὶ τὴν Αὐστραλίαν καὶ μίαν Εὐρωπαϊκὴν, τὰς Κάτω Χώρας, ε) εἰς τὰς πλείστας ὡσαύτως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, δεύτερος τομεὺς ἐξ ἀπόψεως ἀπασχολήσεως ἔρχεται ὁ τριτογενῆς, λόγῳ τῆς διογκώσεως τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, πρὸς τὰ ὁποῖα καταφεύγει ὁ πλεονάζων ἐνεργὸς πληθυσμός, στ) σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ μειοῦται εἰς πάσας τὰς χώρας τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τὴν γεωργίαν, ἐνῶ αὐξάνουν τὰ ποσοστὰ τῶν δύο ἄλλων τομέων, ὡς φαίνεται εἰς τὸν ἀκόλουθον πίνακα:

Π Ι Ν Α Κ Σ Ι V

Χ ὠ ρ α ι	Ἔ τ ο ς	Ἀναλογία ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (%)		
		Γεωργία	Βιομηχανία	Ἑπηρεσία
Ἑλλάς	1928	60	18	22
	1951	51,6	20,7	27,7
Γερμανία	1925	31	42	27
	1939	26	42	32
Η.Π.Α.	1930	23	33	45
	1950	13	37	50
Γαλλία	1921	41	31	28
	1954	28	37	35
Ἀγγλία	1921	7	49	44
	1951	5	49	46
Ἰταλία	1931	51	27	22
	1954	41	32	27

β. *Ἡ κατανομή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως*

Ἡ διάρθρωσις τῆς ἀπασχολήσεως ἐντὸς τοῦ δευτερογενοῦς τομέως διαφέρει κατὰ χώρας, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Δυνάμεθα πάντως νὰ διακρίνωμεν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, εἰς τρεῖς κατηγορίας τὰς διαφόρους χώρας: α) τὰς βιομηχανικῶς καθυστερημένας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ βιοτεχνία ὑπερέχει τῆς βιομηχανίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν αἱ Χῶραι εἰς τὰς ὁποίας δεσπάζει ὁ γεωργικὸς τομεύς, ὁ δὲ βιομηχανικὸς ὑστερεῖ σημαντικώτατα ἔναντι αὐτοῦ. β) τὰς εὐρισκομένας εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, ὅπου ἡ βιομηχανικὴ οἰκονομία κατέχει μίαν ἀξιόλογον θέσιν ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν ἐντὸς τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως κατέχουν αἱ βιομηχανίαὶ αἱ παράγουσαι ἀγαθὰ καταναλώσεως (βιομηχανία διατροφῆς, κλωστοῦφαντουργία, καπνοβιομηχανία κ.λ.π.). γ) τὰς εὐρισκομένας εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως, ὅπότε ἀφ' ἑνὸς προηγῆται ὁ βιομηχανικὸς τομεύς τοῦ γεωργικοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ βιομηχανίαὶ, αἱ παράγουσαι εἶδη χρησιμοποιούμενα διὰ περαιτέρω παραγωγὴν καταλαμβάνουν τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν (μεταλλουργικαί, μηχανολογικαὶ βιομηχανίαὶ κ.λ.π.).

Ἡ ταξινομήσις αὕτη ἀπεικονίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀπασχολήσεως κατὰ βιομηχανικοὺς κλάδους τόσον ἐντὸς τῶν σήμερον βιομηχανικῶς προηγμένων χωρῶν, ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν ἀναπτυσσομένων βιομηχανικῶς χωρῶν, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα.

4. *Ἡ κατανομή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ κοινοτικῆς ἀποψεως*

Ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς, μὲ βάσιν κοινωνικὰ κριτήρια, διακρίνεται εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἐξ ὧν δύο ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρως. Ἡ μία ταξινομεῖ τὰ ἀπασχολούμενα ἄτομα εἰς κλάδους οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀναλόγως τῆς θέσεώς των ἐντὸς τῶν οἰκονομικῶν μονάδων, διαχωρίζουσα τοὺς προσφέροντας ἐξηρητημένην ἐργασίαν ἐπὶ μισθῶ, τοὺς λεγομένους μισθωτοὺς, ἀπὸ τοὺς ἐργοδότας, τοὺς αὐτοτελῶς ἐργαζομένους καὶ τὰ μὴ ἀμειβόμενα μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐργοδότου. Ἡ ἄλλη διάκρισις βασίζεται εἰς τὸ εἶδος τῆς προσφερομένης ἐργασίας καὶ διαχωρίζει τοὺς μισθωτοὺς εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους.

Τὰ δεδομένα τῆς πρώτης διακρίσεως ὁδηγοῦν εἰς τὸ πόρισμα ὅτι αἱ καθυστερημέναὶ χῶραι ἔχουν μεγάλην ἀναλογίαν ἐργοδοτῶν, αὐτοτελῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ μελῶν οἰκογενείας μὴ ἀμειβομένων καὶ μικρὰν ἀναλογίαν μισθωτῶν, ἐνῶ αἱ προηγμέναὶ οἰκονομικῶς χῶραι ἔχουν μικρὸν ποσοστὸν προσώπων τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ ἠὺξημένον ποσοστὸν μισθωτῶν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πρώτης ὁμάδος χωρῶν ἔρχονται αἱ Ἀσιατικαὶ χῶραι καὶ δὴ τὸ Πακιστάν καὶ αἱ Ἰνδίαὶ μὲ ποσοστὰ μισθωτῶν

ΠΙΝΑΞ V

Ἐξέλιξις τῆς κατανομῆς τῆς ἀπασχολήσεως μεταξὺ
τῶν βιομηχανιῶν μεταποιήσεως

Χ ὠ ρ α ι	Ἔτος	Ἐναλογία πρὸς σύνολον ἐργαζομένων εἰς βιομηχανίας μεταποιήσεως		
		Βιομηχανίαι τροφίμων καὶ κλωστο- ὑφαντουργίαι	Μεταλλουρ- γικαὶ καὶ μη- χανολογικαὶ βιομηχανίαι	Λοιπαὶ βιο- μηχανίαι μεταποιήσεως
		1	2	3
Ἑλλάς	1928	58,2	10,5	31,3
	1951	56,4	16,3	27,3
Γαλλία	1936	35,8	25,9	38,3
	1954	33,9	37,1	29,0
Ἀγγλία	1921	41,7	38,2	20,1
	1951	30,7	49,4	19,9
Ἑλβετία	1910	59,0	14,9	26,1
	1950	35,7	33,1	31,2
Ἀργεντινὴ	1937	46,0	22,6	31,4
	1954	43,0	24,8	32,2
Αὐστραλία	1937	39,4	31,3	29,3
	1938	31,0	44,7	24,3
Δ. Γερμανία	1954	30,5	45,3	24,2
	1937	39,5	25,7	34,8
Καναδᾶς	1953	30,2	35,2	34,6
	1938	71,7	16,5	11,8
Ἰνδία	1953	61,2	24,2	14,6
	1937	34,7	31,7	33,6
Τσεχοσλοβακία	1949	30,2	38,0	31,8
	1937	27,5	34,9	37,6
Σουηδία	1952	24,0	43,2	32,8

16,2% καὶ 21,3% ἀντιστοίχως, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῶν χωρῶν τῆς δευτέρας ομάδος αἱ Χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς καὶ δὴ ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι μὲ ποσοστὰ μισθωτῶν 92,5% καὶ 82,2% ἀντιστοίχως.

Ὁ λόγος τῆς ἠϋξημένης ἀναλογίας τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν αὐτοτελῶν εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῶν μικρῶν μονάδων εἰς τὴν γεωργικὴν καὶ τὴν βιοτεχνικὴν τῶν δραστηριότητα, λόγος δὲ τοῦ μεγάλου ποσοστοῦ τῶν μισθωτῶν εἰς τὰς προηγμένας χώρας εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κατανομῆς εἰς τὰς διαφόρους χώρας εἶναι σχεδὸν

ομοιόμορφος. Ούτω, εις τὸν γεωργικὸν τομέα σημειοῦται μείωσις τῆς ἀναλογίας τῶν μισθωτῶν λόγω τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοκτητῶν γῆς (κληρονομικὴ διαδοχὴ, ἀποκατάστασις ἀκτημόνων καλλιεργητῶν) καὶ τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς γεωργίας, ἣτις συνεπάγεται ἐκτοπισμὸν ἐργατῶν. Εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα, ἀντιθέτως, ἡ μικρὰ ἐπιχειρήσις ὑποχωρεῖ συνεχῶς πρὸς τῆς μεγάλης καὶ οὕτω ἡ ἀναλογία τῶν μισθωτῶν διευρύνεται. Τμῆμα αὐτῶν ἀποτελοῦν οἱ ἐκ τῆς ὑπαίθρου μετακινούμενοι πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα. Ἐνάλογόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως ὡς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν προκαλοῦν αὐξήσιν τῆς ἀναλογίας τῶν μισθωτῶν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ηὐξήθη ἡ ἀναλογία τῶν μισθωτῶν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς μεταξὺ 1928 καὶ 1951. Εἰς τὴν γεωργίαν τὸ ποσοστὸν ἀπὸ 7,5 % ἀνῆλθεν εἰς 9,2 %, εἰς τὴν βιομηχανίαν ἀπὸ 57,8 % εἰς 70 % καὶ εἰς τὰς ὑπηρεσίας ἀπὸ 52,4 % εἰς 66,1 %. Καὶ ἡ μὲν αὐξήσις ἡ σημειωθείσα εἰς τοὺς δύο τελευταίους τομεῖς ἐξηγεῖται ὡς ἀνεπτυχθῆ ἀνωτέρω (μεγαλύτεραι μονάδες), ἡ δὲ αὐξήσις εἰς τὴν γεωργίαν προέρχεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν (βαμβακοπαραγωγή, κηπευτικά, δενδροκομία) ἣτις ἀπαιτεῖ περισσοτέραν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν προσφέρουν ὑποαπασχολούμενα μέλη οἰκογενειῶν μὲ ἀνεπαρκῆ κλῆρον.

Ἐὰς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν μισθωτῶν εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους. Ἐν προκειμένῳ διαπιστοῦται αὐξήσις ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν, ἀλλ' ἡ αὐξήσις τῶν ὑπαλλήλων εἶναι κατὰ πολὺ ταχύτερα τῆς τῶν ἐργατῶν. Λόγοι τῆς ἀνίσου ἐξελίξεως εἶναι : ἡ ἀντικατάστασις χειρωνακτῶν διὰ μηχανῶν τόσον εἰς τὴν γεωργίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἡ ἀπαιτήσις μεγαλυτέρας ἀναλογίας τεχνικῆς καὶ διοικητικῆς εἰδικευμένης ἐργασίας (θεωρουμένης ὡς πνευματικῆς) καὶ ἡ διόγκωσις τῶν κλάδων τῆς τριτογενοῦς παραγωγῆς, οἱ ὅποιοι κυρίως δι' ὑπαλλήλων ἐξυπηρετοῦνται.

Διὰ τὰ περιορισθῶμεν εἰς ὠρισμένας χώρας καὶ συγκρίσεις, ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὴν Δανίαν καὶ τὴν Νορβηγίαν τὸ ποσοστὸν τῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν μισθωτῶν ἀπὸ 20 – 21 % κατὰ τὸ 1930 ἀνῆλθεν εἰς 28 – 32 % κατὰ τὸ 1950.

III. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ γυναικείου στοιχείου εἰς τὴν παραγωγικὴν δραστηριότητα χρονολογεῖται ἀπὸ μακροῦ, διαπιστοῦται δὲ τόσον εἰς τὰς προηγμένας ὅσον καὶ εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Ἡ σημειωθείσα ἐξέλιξις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας δὲν εἶναι τόσον ποσοτικὴ ὅσον

ποιοτική, έκδηλουμένη εις τὴν ποικιλίαν τῶν ειδικότητων, αἱ ὁποῖαι προσεῖλκυσαν τὴν γυναικείαν ἐργασίαν, ἰδίως εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν.

Εἰς τὴν στατιστικὴν διαπίστωσιν ὁμως τῆς γυναικείας ἀπασχολήσεως συναντῶνται μεγάλαι δυσχέρειαι, πολὺ μεγαλύτεραι ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀνδρικὸν ἐνεργὸν πληθυσμόν. Αἱ κυριώτεραι δυσχέρειαι συνίστανται εἰς τὴν διαρροὴν παραγωγικῶς ἀπασχολουμένων γυναικῶν ἀπὸ τὰς ἀπογραφὰς καὶ τὴν διάφορον ἐκτίμησιν ἐκ μέρους τῶν καθ' ἕκαστα χωρῶν τῶν ἡμιαπασχολουμένων καὶ τῶν προσφεροσῶν τὰς ὑπηρεσίας τῶν εἰς οἰκογενειακὰς ἐπιχειρήσεις. Ἄλλαι χῶραι περιλαμβάνουν ἀμφοτέρας τὰς κατηγορίας ταύτας εἰς τὸν γυναικείον ἐνεργὸν πληθυσμόν, ἄλλαι τὴν μίαν καὶ ἄλλαι οὐδεμίαν. Ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀνομοιομορφαί εἰς τὰς στατιστικάς, ἰδίως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας κυρίως ἐμφανίζονται ἄθροαι περιπτώσεις τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν.

Ἡ γυναικεία ἀπασχόλησις ἀκολουθεῖ ὡς συνολικὸν μὲν μέγεθος ἀνιούσαν πορείαν καὶ δὴ εἰς τὰς ἐκβιομηχανιζομένας χώρας, κατὰ τομεῖς ὁμως παραγωγικῆς δραστηριότητος ἢ ἐξέλιξις ποικίλλει. Ἡ γεωργικὴ ἀπασχόλησις τῶν γυναικῶν ἐλαττοῦται βαθμηδὸν λόγῳ τῆς αὐξούσης εἰσόδου τῶν μηχανῶν καὶ τοῦ ἐκτοπισμοῦ παρ' αὐτῶν ἀνθρωπίνης ἐργασίας, ἐνῶ ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν αὐξάνει. Ἰσχύει, δηλαδὴ, διὰ τὸν γυναικείον πληθυσμόν ἡ γενικὴ διαπίστωσις περὶ ἐξελίξεως τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τομεῖς δραστηριότητος, ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ μεταβολαὶ εἶναι ἐντονώτεροι λόγῳ τοῦ μεγαλυτέρου ἐκτοπισμοῦ γυναικείας ἐργασίας εἰς τὴν ὑπαιθρον καὶ τῆς σοβαρᾶς αὐξήσεως τοῦ ὄγκου τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπορροφοῦν μεγάλην ἀναλογίαν γυναικείου προσωπικοῦ. Θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω τὴν ἔκτασιν τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν κατανομήν του κατὰ ἡλικίας καὶ οἰκογενειακὴν κατάστασιν, κατὰ τομεῖς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί, τέλος, ἀπὸ ἐπαγγελματικῆς ἀπόψεως.

1. Ἡ ἔκτασις τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ

Ὁ κατωτέρω πίναξ περιλαμβάνει τὰ ποσοστὰ τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ πίνακος, τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων παραγωγικῶς γυναικῶν κυμαίνεται ἀπὸ 3,8 % ἕως 49,4 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ καὶ ἀπὸ 5,8 % ἕως 47,9 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὰ μικρότερα ἀλλὰ καὶ τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ ἔχουν αἱ καθυ-

ΠΙΝΑΞ VI

Χώρα	Έτος	Έργαζόμενοι γυναίκες	
		Ποσοστόν επί συνόλου γυναικών	Ποσοστόν επί συνόλου ενεργού πληθυσμού
ΑΦΡΙΚΗ :			
Αίγυπτος	1947	6,8	10,0
ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ :			
Λευκός Πληθυσμός	1951	16,3	21,8
Άλλοι	1946	29,1	30,2
ΑΜΕΡΙΚΗ :			
Άργεντινή	1947	16,6	19,9
Βραζιλία	1950	9,6	14,6
Καναδάς	1951	16,9	22,1
Χιλή	1952	18,1	25,0
Κολομβία	1951	12,4	18,7
Η. Π. Α.	1950	21,8	27,5
Μεξικόν	1950	8,7	13,6
ΑΣΙΑ :			
Ίνδια	1951	23,5	29,2
Ίαπωνία	1950	33,0	38,5
Πακιστάν	1951	3,8	5,8
Φιλιππίνες	1948	31,0	40,1
Ταϊλάνδη	1947	49,4	47,9
ΕΥΡΩΠΗ :			
Γερμανία	1950	31,4	36,0
Αυστρία	1951	35,0	38,8
Βέλγιον	1947	19,0	23,6
Ίσπανία	1950	11,8	15,8
Φινλανδία	1950	38,4	40,7
Γαλλία	1954	29,9	34,8
Έλλας	1951	13,1	18,0
Ούγγαρία	1949	25,2	29,0
Ίταλία	1951	20,3	25,1
Κάτω χῶραι	1947	19,5	24,4
Πολωνία	1950	42,4	44,8
Ήνωμένον Βασίλειον	1951	27,4	30,8
Σουηδία	1950	23,2	26,4
Τουρκία	1955	44,0	43,4
Γιουγκοσλαβία	1953	30,7	34,1
ΩΚΕΑΝΙΑ :			
Αυστραλία	1954	19,0	22,8
ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	1955	—	45,0

στερημένοι χώροι, πράγμα ένισχυτικόν τῆς ἀπόψεως περί άνομοιομορφίας τών στατιστικῶν δεδομένων. Ἀντιθέτως αἱ προηγμένοι χώροι ἔχουν ποσοστά ένδιάμεσα. Συγκεκριμένως ὁ γυναικεῖος ένεργός πληθυσμός των άνέρχεται εἰς τὸ 17 — 35 % τοῦ συνολικοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ καὶ εἰς τὸ 22 — 39 % τοῦ συνολικοῦ ένεργοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ ποσοστά άπασχολήσεως τῶν γυναικῶν εἶναι αἰσθητῶς κατώτερα τῶν άνδρῶν (3,8 — 49,4 % γυναῖκες, 53,9 — 67,4 % άνδρες). Ἡ χαμηλοτέρα άναλογία άπασχολουμένων γυναικῶν πρὸς τοὺς άπασχολουμένους άνδρας εἰς τὴν αὐτὴν χώραν συναντᾶται εἰς τὸ Μεξικόν (8,7 % έναντι 56,8 %) καὶ ἡ ὑψηλοτέρα άναλογία εἰς τὴν Δυτικὴν Γερμανίαν (34,9 % έναντι 66 %). Εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ ἐργαζόμεναι γυναῖκες καταλαμβάνουν ποσοστὸν 13 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ έναντι άνδρικοῦ ποσοστοῦ 62,5 % καὶ μέσου γενικοῦ 37 %.

2. Ἡ κατανομή κατὰ ἡλικίας καὶ οἰκογενειακὴν κατάστασιν

Ἐξ ἀπόψεως ἡλικίας, τὴν μεγαλυτέραν άναλογίαν καταλαμβάνουν αἱ πολὺ νεαὶ γυναῖκες καὶ δὴ αἱ μεταξύ 15 καὶ 24 ἐτῶν. Μάλιστα περισσότεροί άναλογικῶς εἶναι αἱ ἡλικίας 15 — 19 ἐτῶν ἐργαζόμεναι γυναῖκες (25 — 83 % τοῦ συνόλου των) ἢ αἱ ἡλικίας 20 — 24 ἐτῶν (19 — 70 % ἐπὶ τοῦ συνόλου των). Ἐξαίρεσις γίνεται ὡς πρὸς ὠρισμένας ἐκ τῶν προηγμένων χωρῶν, ὡς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶν καὶ τὴν Σουηδίαν, ὅπου τὰ ποσοστά ἐργαζομένων γυναικῶν τοῦ πρώτου κλιμακίου ἡλικιῶν εἶναι μικρότερα τῶν τοῦ δευτέρου, λόγω συνεχίσεως τῶν σπουδῶν ἐκ μέρους μεγάλης μερίδος νεανίδων, χωρὶς παράλληλον άπασχόλησιν. Μετὰ τὸ 25ον ἔτος καὶ ἔτι πλέον μετὰ τὸ 45ον τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν πῖπτει σοβαρῶς (12,6 — 58,4 % καὶ 9,6 — 54,8 % αντίστοιχως). Τέλος λίαν περιωρισμένον εἶναι τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων ὑπερηλικῶν γυναικῶν ἰδίως εἰς τὰς προηγμένας χώρας (5 — 10 %) λόγω τῶν ἐφαρμοζομένων συστημάτων συνταξιοδοτήσεως. Ἡ διαπιστουμένη μεγαλυτέρα συμμετοχὴ εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ὑπερηλικῶν γυναικῶν εἰς τὰς ἄλλας χώρας (20 — 27 %) ὀφείλεται εἰς τὴν μερικὴν άπασχόλησίν των εἰς οἰκογενειακὰς άγροτικὰς ἐκμεταλλεύσεις.

Ἐξ ἀπόψεως οἰκογενειακῆς καταστάσεως τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἄγαμοὶ γυναῖκες μετέχουν τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων κατὰ μεγαλυτέραν άναλογίαν (διπλάσιαν ἢ καὶ τριπλάσιαν) έναντι τῶν ὑπάνδρων : Εἰς πολλὰς χώρας τὸ ποσοστὸν τῶν άπασχολουμένων άγάμων γυναικῶν προσεγγίζει ἐκεῖνο τῶν άνδρῶν (π.χ. εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν εἶναι 73 % καὶ εἰς τὴν Δ. Γερμανίαν 79 %), ένῶ τὰ ποσοστά τῶν ὑπάνδρων φθάνουν τὸ πολὺ εἰς 32,5 % (Αὐστρία). Αἱ ἔγγαμοὶ γυναῖκες, ένῶ άποτελοῦν τὸ 45 — 67 % τοῦ συνόλου τοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ ἡλικίας ἄνω τῶν 15 ἐτῶν, καταλαμβάνουν ποσο-

στά πολύ χαμηλότερα ἐντὸς τοῦ ἐνεργοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ κυμαινόμενα ἀπὸ 6,8 — 52,7 %, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὰς προηγμένας χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀπὸ 16,3 — 39,5 %. Αἱ ἐργαζόμεναι ἔγγαμοι γυναῖκες εἰς μὲν τὰς καθυστερημένας χώρας ἀπασχολοῦνται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν οἰκογενειακὴν γεωργικὴν ἐπιχείρησιν ἐνῶ εἰς τὰς προηγμένας εἰς τὸν βιομηχανικὸν καὶ τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν.

3. Ἡ κατανομή κατὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τομέων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ κατωτέρω πίναξ συγκεντρώνει τὰς δύο ταύτας συσχετίσεις.

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας ἢ γυναικεῖα ἐργασία ἀπορροφᾶται κατὰ μεγίστην τῆς ἀναλογίαν (μέχρι καὶ 96 %) ἀπὸ τὴν γεωργίαν, ἥτις ἄλλωστε ἀποτελεῖ τὸν δεσπύζοντα παραγωγικὸν κλάδον εἰς αὐτάς. Εἰς τὰς προηγμένας χώρας οἱ τριτογενεῖς κλάδοι ἀπασχολοῦν τὸ σημαντικώτερον ποσοστὸν γυναικεῖας ἐργασίας (μέχρι καὶ 77 %), λόγω τῆς μεγαλύτερας καταλληλότητος τῶν γυναικῶν διὰ τὰς ὑπηρεσίας. Μόνη σχεδὸν ἡ Τσεχοσλοβακία ἐμφανίζεται ἀπασχολοῦσα μεγαλύτεραν ἀναλογίαν γυναικῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τοὺς καθ' ἕκαστα τομεῖς γυναικῶν πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τοῦ τομέως, βλέπομεν πάλιν ὅτι μόνον κατ' ἐξαιρέσιν ἀπασχολεῖται ἀριθμὸς γυναικῶν μεγαλύτερος τοῦ τῶν ἀνδρῶν καὶ δὴ εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὰς ὑπηρεσίας. Ἡ ὑψηλὴ στάθμη ἀπασχολήσεως γυναικῶν εἰς τὴν γεωργίαν ἐμφανίζεται ὄχι μόνον εἰς καθυστερημένας (Τουρκία 53,4 %) ἀλλὰ καὶ εἰς προηγμένας χώρας (Γερμανία 54,7 %, Αὐστρία 52,5 %). Ὑψηλὴ στάθμη ἀπασχολήσεως γυναικῶν εἰς τὰς ὑπηρεσίας ἐμφανίζεται εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν (58 %) καὶ τὴν Φινλανδίαν (53,3 %) καὶ ἄλλας χώρας εἰς μικρότερον βαθμόν, ἔτι δὲ καὶ ὑπαναπτύκτους λόγω τῆς εὐρείας χρησιμοποίησεως εἰς αὐτάς οἰκοσῖτων ὑπηρεσιῶν. Ἀντιθέτως, εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα, οὐδαμοῦ ἢ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν ὑπερβαίνει τὸ 35 % ἐπὶ τοῦ συνόλου.

4. Ἡ κατανομή τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν ἀπὸ ἐπαγγελματικῆς ἀπόψεως

Ὅπως διὰ τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, οὕτω καὶ ἐδῶ θὰ ἐξετάσωμεν τὴν κατανομὴν τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀφ' ἑνὸς ἀναλόγως τῆς κατεχομένης θέσεως εἰς τὰς οἰκονομικὰς μονάδας (μισθωτοὶ καὶ μὴ μισθωτοὶ) καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῆς μισθωτῆς ἐργασίας.

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπόψεως, παρατηροῦμεν ὅτι, τόσον εἰς τὰς καθ-

ΠΙΝΑΞ VII

Χώρα	Έτος	Ποσοστόν τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ			Ποσοστόν γυναικῶν ἐπὶ τοῦ ὅλου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ		
		Γεωργία	Βιομηχανία	Ύπηρεσία	Γεωργία	Βιομηχανία	Ύπηρεσία
ΑΦΡΙΚΗ :							
Αἴγυπτος	1947	74,4	8,3	17,4	11,6	6,7	7,3
ΝΟΤΙΟ - ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ :							
Λευκός Πληθυσμός	1951	1,9	20,8	77,3	2,7	13,8	32,4
Άλλοι	1946	55,1	1,8	43,1	30,1	2,8	51,7
ΑΜΕΡΙΚΗ :							
Άργεντινή	1947	7,2	33,7	59,1	5,4	22,4	27,3
Βραζιλία	1950	30,4	15,6	54,0	7,3	17,4	30,2
Καναδάς	1951	3,3	25,1	71,7	3,8	15,4	35,3
Χιλή	1952	8,0	25,9	66,1	6,2	21,5	43,7
Κολομβία	1951	13,6	25,7	60,6	4,6	26,4	44,4
Η.Π.Α.	1950	3,8	25,9	70,3	8,3	19,1	39,0
ΑΣΙΑ :							
Ίνδαι	1951	81,6	7,0	11,4	32,2	20,7	20,4
Ίαπωνία	1950	61,3	14,3	24,4	48,9	23,2	33,9
Μαλαισία	1947	78,5	8,3	13,2	28,0	18,2	12,6
Πακιστάν	1951	82,0	9,4	8,6	6,0	7,2	3,8
Φιλιππίνες	1948	44,2	23,3	32,5	42,9	34,3	35,1
Ταϊλάνδη	1947	88,9	1,6	9,5	49,9	32,2	38,9
ΕΥΡΩΠΗ :							
Γερμανία	1950	36,3	26,1	37,6	54,7	21,2	41,3
Αυστρία	1951	44,1	22,0	33,9	52,5	22,7	44,3
Βελιγράδιον	1947	7,6	39,6	52,8	14,5	18,7	33,6
Δανία	1950	17,7	22,2	60,1	23,4	22,2	49,4
Ίσπανία	1950	24,7	25,2	50,1	7,9	15,7	32,0
Φινλανδία	1950	46,1	21,0	32,9	40,5	30,7	53,3
Γαλλία	1954	28,4	25,9	45,7	35,0	24,4	45,0
Άγγλία	1951	1,7	39,1	59,2	10,3	24,4	40,0
Έλλάς	1951	44,9	25,9	29,2	15,7	22,5	18,7
Ίταλία	1951	41,4	28,0	30,6	24,6	21,9	29,9
Κάτω Χώραι	1947	18,3	17,3	64,4	22,6	12,5	34,5
Πολωνία	1950	69,1	13,8	17,1	53,5	28,0	39,6
Σουηδία	1950	6,5	25,7	67,8	8,4	16,5	46,5
Τσεχοσλοβακία	1947	53,0	26,7	20,3	49,1	25,0	28,9
Τουρκία	1955	96,0	2,4	1,6	53,4	12,6	8,0
Γιουγκοσλαβία	1953	81,7	8,1	10,2	41,2	17,9	28,2
ΩΚΕΑΝΙΑ :							
Αυστραλία	1954	3,9	28,2	67,9	6,5	15,9	33,8
ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	1955	—	—	—	46,0	45,0	58,0

υστερημένες όσον και εις τας προηγμένες χώρας, ή αναλογία τών μισθω-
τών επί του συνολικού γυναικείου ένεργου πληθυσμου είναι αισθητώς
μεγαλυτέρα της διαπιστουμένης έντός του όλου ένεργου πληθυσμου.
Η αναλογία κυμαίνεται εις ώρισμένες τών προηγμένων χωρών μεταξύ
91,2% και 96,9%. Εις τας καθυστερημένες χώρας είναι σύνηθες τó ποσο-
στόν τών 60 – 70 %, όπου δέ υπάρχει χαμηλή αναλογία τουτο όφείλε-
ται εις τó γεγονός ότι τó μέγιστον μέρος τών έργαζομένων γυναικών
άπασχολείται εις οικογενειακάς έπιχειρήσεις άνευ άμοιβής π.χ. εις τας
Ασιατικές χώρας.

Από τά όλίγα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα, εις τά όποια δια-
χωρίζονται αί έργάτριαι από τας ύπαλλήλους, προκύπτει ότι παντού
σχεδόν αί έργάτριαι ύπερτερούν σοβαρώς τών ύπαλλήλων. Ειδικώτερον
εις τας καθυστερημένες χώρας αί έργάτριαι είναι πολλαπλάσιαι τών
ύπαλλήλων (π.χ. εις Αίγυπτον δώδεκα φορές περισσότεραι), ένω εις
τας προηγμένες ή ύπεροχή είναι πολύ μικροτέρα. Συνήθως εις δύο έργα-
τριάς άντιστοιχεί μία ύπάλληλος. Εις μίαν μάλιστα χώραν, τήν Σουηδίαν,
αί ύπάλληλοι είναι κατά 10 % σχεδόν περισσότεραι τών έργατριών.

Έξ άπόψεως έπαγγέλματος, τήν πρώτην θέσιν κατέχει εις μέν τας
καθυστερημένες χώρας ή γεωργία (μέχρι και 84 % του γυναικείου ένερ-
γου πληθυσμου εις τήν Γιουγκοσλαβίαν), εις δέ τας προηγμένες αί ύπη-
ρεσία (50 – 80 %). Μεταξύ τών διαφόρων ύπηρεσιών προέχουν αί ύπη-
ρεσία γραφείων και καταστημάτων πωλήσεως ειδών ως και τά έλεύθερα
και τεχνικά έπαγγέλματα. Ούτω, αί γυναίκες άποτελούν τά 41 – 52 %
του όλου προσωπικού γραφείων εις Ηνωμένες Πολιτείας, Αυστριαν,
Σουηδίαν και Μεγ. Βρετανίαν. Εις τήν Φινλανδίαν τó ποσοστόν είναι έτι
άνώτερον, 67 %. Τά έλεύθερα και τά τεχνικά έπαγγέλματα εύρίσκονται
κατά ποσοστόν 34 – 50 % εις γυναικείας χείρας εις πολλές χώρας της
Εύρώπης και της Αμερικης. Σημαντικόν τμήμα της κατηγορίας ταύτης
είναι αί διδασκάλισσαι και αί νοσοκόμοι.

Τέλος, τά καταστήματα πωλήσεων εις άρκετάς χώρας χρησιμο-
ποιούν γυναικείον προσωπικόν περισσότερον του άνδρικού (π.χ. Σουη-
δία, Αυστρία, Φινλανδία). Αντιθέτως, μικρά μάλλον είναι ή αναλογία τών
ειδικευμένων έργατριών επί του συνόλου τών έργατοτεχνιτών (εις τας
περισσοτέρας χώρας κάτω του 25 % του συνόλου) (1).

(1) Τά στοιχεία, εις τά όποια έβασίσθη ή άνωτέρω μελέτη, ήμνηθήσαν από
τά έξης περιοδικά :

- α) Revue Internationale du Travail του Β.Ι.Τ.
- β) Population του Institut National d'Études Démographiques (France).
- γ) Population Studies (London).
- δ) Population Bulletin της Population Reference Bureau Inc (Washington).
- ε) Statistical Bulletin της Metropolitan Life Insurance Company (N. York).

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ἰπὸ τοῦ κ. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ

I

Φιλοσοφική θὰ εἶναι ἡ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα μου. Ἡ ἀνάλυσή του θὰ δείξη, πιστεύω, τὴν σπουδαία διεργασία πού ἀποτελέσμά της εἶναι νὰ ἀνεβαίνει ἡ συνείδηση ἀπὸ τὴν ἀπλή ἐμπειρία, ἀπὸ τὴν αἴσθηση, στὴ νόηση, ἀπὸ τὴν παράσταση, στὴν ἔννοια.

Ἡ ἄσκηση τοῦ νοῦ πού λέγεται φιλοσοφία, ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικό. Σὲ ὅλα τὰ θέματα πού περιλαμβάνει, σὲ ὅλα τὰ προβλήματα πού τὴν ἀπασχολοῦν, ἔχει νὰ δώσῃ πλῆθος ἀπαντήσεων. Αὐτὸ μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος· καὶ αὐτὸ εἶναι πού ἔκανε καὶ κάνει πολλοὺς βιαστικούς, ἐκείνους πού θέλουν τὴ μιά καὶ ἀδιαφιλονίκητη ἀπάντηση, νὰ χαρίζουν ὅλη τὴν ἀγάπη τους στὴν ἐπιστήμη, πού, ὅπως πιστεύουν, δίνει τὴν ἀλήθεια μὲ τοὺς στερεοὺς της νόμους καὶ νὰ ἀρνοῦνται κάθε ἀξία στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Τοὺς διαφεύγει ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀπορρέει ἀπὸ στάση τοῦ πνεύματος διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ. Ἀπόδειξη, ὅτι ἔτσι εἶναι, ἀποτελεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξετάζομε, κρίνομε τὴ φιλοσοφικὴ ἀπὸ τὴ μιά, τὴν ἐπιστημονικὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐργασία. Στὴν πρώτη κοιτάζομε κυρίως τὴν πορεία τοῦ στοχασμοῦ, τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ νόημά του, τὴν εὐρύτητα καὶ τὸ βάθος μὲ τὸ ὁποῖο ἀγκαλιάζει τὰ πράγματα· τί συνολικὴ θεώρηση δίνει, ἢ γιὰ ποιά θεώρηση ἀνοίγει προοπτικὴ· σὲ ποιά λύση ἀντιθέσεων, σὲ ποιά λύτρωση ὀδηγεῖ τὴ σκέψη, τὴν ψυχὴ μας γενικά. Κρίνοντας τὴ φιλοσοφικὴ ἐργασία ἀφήνομε ὅλες τὶς δυνατὲς ἀπορίες καὶ ἀμφιβολίες μας νὰ προβληθοῦν, ὄχι γιὰ νὰ ἔχωμε τὴν εὐχαρίστηση νὰ ἀμφιβάλωμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ δοκιμάσωμε τὴν ἀντοχὴ της. Μὲ τὴν ἐξέταση τούτῃ διαπιστώνομε ὅτι κάθε φιλοσοφικὴ διδασκαλία, λύνει ὠρισμένες ἀπορίες καὶ ἀμφιβολίες, ὄχι ὅλες, καὶ τὴν ἴδια ὥρα μὲ τὴν ἀπάντηση πού δίνει προκαλεῖ νέα ἐρωτήματα, πού μένουν φυσικὰ χωρὶς ἀπάντηση

ἀπ' αὐτήν. Ἔτσι εἶναι πού ἔχομε πολλές ἀπαντήσεις σέ κάθε φιλοσοφικό θέμα.

Καί ἔτσι εἶναι πού ἐκείνο πού περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρει σέ μιὰ φιλοσοφία εἶναι ἡ σύνθεση πού παρουσιάζει, ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖ, ὁ ἄνθρωπος πού ὀργανώνει, καί ὄχι ἡ λύση πού δίνει, γιατί ἡ λύση δέν εἶναι μιὰ γιά κάθε φιλοσοφικό θέμα· ἡ καλύτερα δέν ἔχομε σ' αὐτά λύση, ἀλλά λίγες ἢ πολλές ἀπόψεις, μπορεῖ ὅλες πολύτιμες γιά τήν προσπέλασή τους. Ἐνῶ, ἀντίθετα, στήν ἐπιστημονική ἐργασία ξεετάζομε κυρίως ἄν, καί κατὰ πόσο δίνει ἐπιστημονική λύση στοῦ θέμα πού θέτει καί πραγματεῦεται· ἀπό τή λύση πού δίνει, ἢ ἀπό τή συμβολή της γιά τή λύση κρίνεται ἡ ἀξία της.

Ἐπειδὴ ἀκριβῶς βλέπω αὐτή τή διαφορά ἀνάμεσα στή φιλοσοφία καί τήν ἐπιστήμη γι' αὐτό εἶπα ὅτι φιλοσοφική εἶναι ἡ σκοπιὰ ἀπό τήν ὁποία θά ξεετάσω τὸ θέμα μου. Θά μπορούσε ὅμως νὰ ἐρωρήση κανεῖς, γιατί λέγω πῶς τὸ θέμα μου τὸ βλέπω ἀπό τή σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας· τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων καί τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, θά ἔλεγε, εἶναι θέμα καθαρά ἐπιστημονικό. Ἡ ὑποθετική ἀπορία μᾶς ξαναφέρνει στοῦ πολυβασανισμένο θέμα τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης καί τῆς φιλοσοφίας ἀπό τήν ὄψοψη τῆς ἐκτάσεως τῆς περιοχῆς τῶν καί ἐπιβάλλει νὰ ἐπιμείνωμε περισσότερο στήν ἀποσαφήνιση τοῦ τί εἶναι φιλοσοφία καί τί εἶναι ἐπιστήμη. Ἄς πᾶμε σέ ἕνα τομέα, πού θά τὸν νομίζαμε ἀποκλειστικά ἐπιστημονικό, τὰ μαθηματικά. Ἄς ὑποθέσωμε ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σέ ἕνα μαθηματικό πρόβλημα. Ἄν ἐπιχειρήσωμε νὰ λύσωμε τὸ πρόβλημα, τότε κάνομε ἐργασία καθαρά ἐπιστημονική. Ἄν, ἀφοῦ λύσωμε τὸ πρόβλημα, ἢ καί χωρὶς νὰ προχωρήσωμε στή λύση του, ἀπὸ ἀφορμὴ του μόνο, ἀφήσωμε τὴ σκέψη μας νὰ ξεετάσῃ τίς προϋποθέσεις, μεθοδικές καί ἄλλες, πού κάνουν δυνατὸ καί τὸ πρόβλημα καί τὴ λύση του, ἄν ἀναρωτηθοῦμε γιά τὰ αἰτήματα καί τὰ ἀξιώματα στὰ ὁποία στηρίζεται, διερευνήσωμε τὴν ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς ἰσότητος, τῆς ταυτότητος καί ὅλων γενικὰ τῶν μαθηματικῶν συμβόλων, θελήσωμε νὰ ξεετάσωμε τί γνώση μᾶς παρέχουν ὅλα αὐτὰ καί σέ ποιά σχέση βρίσκεται ἡ γνώση αὐτὴ μὲ τὴν ἀλήθεια, τότε κάνομε ἔργο καθαρά φιλοσοφικό.

Τί ἐκάναμε στήν πρώτη περίπτωση; Ἐλύσαμε ἕνα πρόβλημα· ἀπλώσαμε δηλαδὴ τὰ δίχτυα τῆς μαθηματικῆς σκέψης σέ μιὰ περιοχὴ στήν ὁποία δέν εἶχαν ἀκόμη ἀπλωθῆ. Αὐτὸ κάνει στοῦ βάθος κάθε ἐπιστήμη στον δικό της τομέα, στή σκοπιὰ ἀπὸ τήν ὁποία ξεετάζει τὰ θέματά της. Τελειοποιεῖ ὅλο καί περισσότερο τὰ δίχτυα της, καί ἀπλώνοντας τα ἀγκαλιάζει ὅλο καί μεγαλύτερο τμῆμα τῶν θεμάτων τοῦ δικοῦ της τομέως. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα προοδευτική εἶναι ἡ πορεία τῆς κάθε ἐπιστήμης· κερδίζει καί σέ ἐξοπλισμὸ καί σέ ἔκταση.

Στή δεύτερη περίπτωση από τὸ πρόβλημα, πού εἶχαμε μπροστά μας, ἀφήσαμε τὴ σκέψη νὰ ὑψωθῆ σὲ θεώρηση τοῦ δρόμου πού τράβηξεν ὁ λογισμὸς ὡς πού νὰ φτάσῃ στὸ πρόβλημα, ζητήσαμε τοὺς λόγους πού τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμο αὐτό, ἐρευνήσαμε τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία του, μ' ἄλλα λόγια ζητήσαμε νὰ δοῦμε τὸ διαβατήριό τοῦ ταξιδιώτη νὰ τὸ ἐλέγξωμε. Ὁ στοχασμὸς ἐστράφηκε πρὸς τὸν ἑαυτό του, νὰ τὸν δῆ καὶ μόνο του καὶ στὸ ἔργο του, νὰ τὸν θεωρήσῃ ὅσο μπορεῖ ἀπὸ τὶς ρίζες του· ἔπεσε σὲ συλλογὴ (réflexion) καὶ μελέτη (méditation), δηλαδὴ ἐφιλοσόφησε.

Οἱ σκέψεις αὐτὲς ἐπιτρέπουν τὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις : ὅτι ἡ ἐπιστήμη, κάθε ἐπιστήμη εἶναι μιὰ μερικὴ ἄποψη τῶν ὄντων, μπορεῖ μιὰ λεπτομέρεια, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία τείνει πάντα στὴν πολὺπλευρὴ καὶ συνοπτικὴ θεώρηση· ὅτι, ἐπομένως, κάθε ἐπιστήμη, κάθε ἐπιστημονικὸ ζήτημα δίνει ἀφορμὴ, εἶναι δεκτικὸ καὶ φιλοσοφικοῦ ἔτασμοῦ, πὶὸ πέρα ὅτι στηρίζεται στὸ βάθος σὲ φιλοσοφικὴ θεμελίωση· ὅτι, τέλος, ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία εἶναι δυὸ ξεχωριστὲς στάσεις τοῦ νοῦ ἀπέναντι στὰ ὄντα καὶ τὸν ἑαυτό του μὲ τὶς ὁποῖες ὀλοκληρώνεται ἡ γνωστικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅταν λοιπὸν λέγω ὅτι τὸ θέμα μου εἶναι παρμένο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἐξετάζω τόσο, ἂν μπορῆ νὰ ἐξεταστῆ καὶ ἐπιστημονικὰ, σημειῶνω μόνο μὲ ποιὸ τρόπο θὰ ἐπιχειρήσω νὰ τὸ ἀντιμετωπίσω.

II

Ἄλλα καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴ φιλοσοφία τὸ δυσκολώτερο τμῆμα τῆς ἐργασίας εἶναι ὁ ἀκριβολογημένος καθορισμὸς τοῦ θέματος. Ἄμα κατορθώσῃ κανεὶς μὲ τρόπο σαφῆ καὶ καθαρὸ νὰ ἀπομονώσῃ τὸ θέμα του ἔχει κάμει τὸ σπουδαιότερο καὶ γονιμώτερο τμῆμα στὴν ἐρευνά του. Εἶναι ἔτοιμος νὰ συλλάβῃ τὴν εἰδοποιὸ διαφορά του, νὰ τὸ ὀρίσῃ μὲ τρόπο οὐσιαστικὸ, ὄχι ἀπλῶς λογικὸ. Θὰ ἀρχίσω λοιπὸν μὲ ἓνα πρῶτο προσδιορισμὸ τοῦ θεματός μου, σημειῶνοντας ποιά ζητήματα ἀπὸ ὅσα μπορεῖ νὰ περιέχωνται μέσα σ' αὐτό, ἢ ἀναπηδοῦν ἀπ' αὐτὸ δὲν θὰ ἐξετάσω. Καὶ πρῶτα πρῶτα χρήσιμο εἶναι νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ ὅρος ἀντικείμενο, πού ἀναφέρεται δυὸ φορές στὸν τίτλο τοῦ θεματός μου ἔχει χαρακτῆρα ἀντιθετικὸ. Ἄπὸ τὸ ἓνα μέρος θεωροῦμε τὸ ἀντικείμενο σὰν κάτι ἀνεξάρτητο ἀπὸ μᾶς, ἔξω ἀπὸ μᾶς, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως δείχνει πάλι ἡ ὀνομασία πού τοῦ δίνομε, τὸ προσδιορίζομε ἐν σχέσει πρὸς ἑμᾶς, πρὸς τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἐξαρτοῦμε ἀπὸ μᾶς· δείχνομε ἔτσι πῶς δὲν μᾶς εἶναι ξένο. Ἄπὸ μιὰ τέτοια θεώρηση ἔβγαλεν ὁ Κάντ τὴ γνωσιολογία του. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ κατεύθυνση πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ· δὲν θὰ ἐξετάσωμε δηλαδὴ τὴ σχέση τοῦ ἀντικειμένου

πρός τὸ ὑποκείμενο, οὔτε τὴ φύση καὶ τὸ ρόλο τοῦ καθενὸς στὴ διαδικασία τῆς γνώσεως. Δὲν θὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν, αὐτὸ πού ὀνομάζομε ἀντικείμενο, τὸ ἀποτελοῦν ιδιότητες καὶ σχέσεις ἀποκλειστικὰ δικές του, ἢ εἶναι, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κάντ, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιβολῆς τῶν νόμων τοῦ πνεύματος ἀπάνω στὴν «ὑλὴ» τῆς ἐμπειρίας. Γιὰ τὴ δική μας ἔρευνα εἶναι ἀρκετὸς ὁ ἀντιθετικὸς χαρακτήρας, πού ἐσημείωσαμε στὸν ὄρο ἀντικείμενο, ὁ ὁποῖος ὑποδηλώνει ὅτι, ἂν καὶ ἀνεξάρτητο τὸ ἀντικείμενο, εἶναι κάτι πού τὸ θεωροῦμε πάντα ἐν σχέσει πρὸς κάτι ἄλλο, τὸ ὑποκείμενο. Ἀλλὰ ἀφοῦ οὔτε τὸ ὑποκείμενο, οὔτε τὸ ἀντικείμενο θὰ ἐξετάσωμε καθ' ἑαυτά, ἀπόλυτα δηλαδὴ καὶ μόνα τους, οὔτε τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσά τους, τί μένει τότε γιὰ τὴν ἔρευνά μας; Μένουν τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ὑποκείμενο συλλαμβάνει τὸ ἀντικείμενο, ἢ αἴσθησις δηλαδὴ καὶ ἡ νόησις. Καὶ αὐτὰ ὅμως δὲν θὰ τὰ δοῦμε ἀπόλυτα. Θέμα μας δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις καθ' ἑαυτές, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας των, πού μᾶς δίνει τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων ἀπὸ τὴ μιὰ, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ θέμα μας εἶναι τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: πῶς μᾶς δίνει τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων ἢ αἴσθησις καὶ πῶς μᾶς τὸν δίνει ὁ νοῦς;

Ἐνα παράδειγμα θὰ βοηθήσῃ νὰ συλλάβωμε τὴ μεγάλη ἀπόσταση πού χωρίζει αὐτοὺς τοὺς δυὸ κόσμους, παρ' ὅλη τὴ συνδρομὴ πού αἴσθησις καὶ νόησις παρέχουν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη στοῦ ἔργου τῆς κάθε μιᾶς, καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἴδια στοῦ βάθους εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ ἔργου καὶ τῶν δυὸ, ὁ ἐξωτερικὸς δηλαδὴ κόσμος. Ἐς φανταστοῦμε ἕνα μῆλο πού ὠριμο πέφτει ἀπὸ τὴ μηλιά. Τὸ βλέπει ὁ κηπουρὸς καὶ τὸ μαζεύει γιὰ νὰ τὸ φάῃ· τὸ μάτι ἐνὸς ζωγράφου σταματᾷ στὴν ὠριμότητα τοῦ χρώματος, αὐτὴν θέλει νὰ ἀποδώσῃ μὲ τὸ χρωστήρα του. Ἐνας ποιητῆς, ἀπὸ τὸ μῆλο πού πέφτει, μπορεῖ νὰ δοκιμάσῃ συγκίνησις πού νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στοῦ νὰ θρηνησῇ μὲ τοὺς στίχους του τὸ πρόσκαιρο τῆς ζωῆς. Ἐνα μῆλο πού πέφτει, ὀδήγησε ὅπως λέν τὸν νοῦ τοῦ Νεύτωνος νὰ συλλάβῃ τοὺς νόμους τῆς παγκοσμίου ἑλξεως. Ὅπως βλέπομε, τὸ ἴδιο γεγονός προκαλεῖ μεγάλη ποικιλία ἀντιδράσεων· ὄχι μόνον στὰ διάφορα ἄτομα, πού τὸ καθένα τους ἔχει τὴ δική του ψυχικὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ στοῦ ἴδιο τοῦ ἄτομο, ἀνάλογα μὲ τὴ συνθήκη καὶ τὴν περίστασις.

Τὶς ἀντιδράσεις αὐτές μποροῦμε νὰ τὶς χωρίσωμε σὲ δυὸ κατηγορίες. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἔχομε τὴν ἀντίδρασις τοῦ κηπουροῦ, τοῦ ζωγράφου, τοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀντίδρασις τοῦ Νεύτωνος. Στὴν πρώτη περίπτωσις εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσωμε ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς συνείδησις τὸ ἀποτελοῦν κυρίως αἰσθήματα, εἰκόνες, παραστάσεις, ἀντιλήψεις· τὸ χρῶμα, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ μήλου, ἢ μυρωδιά του καὶ ἡ γεύσις του, ἢ μορφὴ του ὡς πλαστικὴ εἰκόνα καὶ ὁ τόνος τοῦ χρώματος, ἢ εἰκόνα ἐνὸς ὄντος πού γέρνει στὴ δύσις του κ.α.τ. Στὴ δευτέρῃ περι-

πτώση παρατηρούμε, ότι η αίσθηση του φαινομένου παραχωρεί τη θέση της σε μιὰ έννοια· από τὸ συγκεκριμένο φαινόμενο ὁ νοῦς τοῦ Νεύτωνος ἀνεβραίνει στὴν έννοια τῆς πτώσεως, τῆς φορᾶς ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ ἀναζητᾷ τὸ λόγο καὶ τὴν αἰτία τοῦ φαινομένου. Ἐνα λόγο καὶ μιὰ αἰτία ποὺ δὲν θὰ ἐξηγῆ μόνο τὴν ὠρισμένη τούτη πτώση τοῦ ὠρισμένου μήλου, ἀλλὰ τὴν πτώση κάθε μήλου, πιὸ πέρα τὴν πτώση κάθε σώματος. Στὴ θέση τοῦ ὠρισμένου ἀντικειμένου, τοῦ φαινομένου, βάζει ὁ Νεύτων ἕνα νόμο. Πολύ διαφορετικὴ, ὅπως βλέπουμε, ἡ στάση ποὺ παίρνει ἡ συνείδηση στὶς δυὸ κατηγορίες ποὺ ξεχωρίσαμε : Στὴν πρώτη κυριαρχοῦν οἱ παραστάσεις, οἱ εἰκόνες, οἱ ἀντιλήψεις, ποὺ προκαλοῦν στὴ συνείδηση οἱ ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ προσδιορίζουν τὴν πράξη ποὺ ἀκολουθεῖ· στὴ δεύτερη κατηγορία ἡ συνείδηση κυριαρχημένη ἀπὸ τὸ νοῦ στρέφεται στὴν ἀφηρημένη θεώρηση τοῦ φαινομένου. Θεώρηση βέβαια κάνει καὶ ὁ ζωγράφος καὶ ὁ ποιητής, ἀλλὰ ἡ δική τους θεώρηση ἢ ἀποτελεῖ μιὰ σειρά εἰκόνων, ἢ μετουσιώνεται τελικὰ σὲ εἰκόνες.

Ἄς ἐπιμείνουμε περισσότερο στὴν ἀνάλυσή μας. Ἄς ἐξετάσωμε καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ τὸ χαρακτῆρα ποὺ ἔχουν οἱ ἐνέργειες καὶ τῶν δυὸ περιπτώσεων. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ κηπουροῦ, τοῦ ζωγράφου, τοῦ ποιητῆ ἔχει ἐντελῶς ὑποκειμενικὸ χαρακτῆρα· ἐγίνεν ἔτσι, διότι τὴν ἔκαμεν ὠρισμένο ἄτομο. Καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο θὰ φάη τὸ μήλο, δική του, ἀποκλειστικὰ δική του ἀπόλαυση θὰ δοκιμάση ἀπὸ τὴ γένση του, μὲ τὸ δικό του τρόπο θὰ τὸ ζωγράφιζε ἢ θὰ τὸ στιχοιργοῦσε, ἂν ἦταν ζωγράφος ἢ ποιητής. Ὑποκειμενικὲς λοιπὸν οἱ ἐνέργειες, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα ἀτομικές. Τὸ αἶσθημα ποὺ ἔχω τούτη τὴν ὠρισμένη στιγμή ἀπὸ τὴ θέα ὁποιοῦδήποτε ἀντικειμένου, ἐνὸς λουλουδιοῦ, ἄς ποῦμε, μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ σύνθεσις ὄλων τῶν αἰσθημάτων ποὺ εἶχα ὡς τώρα ἀπὸ τὸ λουλούδι αὐτό, ἢ τὰ ὁμοιά του, ἀλλὰ εἶναι ταυτόχρονα κάτι τὸ ἀπόλυτα ἀτομικὸ, εἶναι τὸ αἶσθημα ποὺ ἔχω αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπὸ αὐτὸ τὸ λουλούδι στὴν ὠρισμένη θέση καὶ φῶς, ὑπὸ ὠρισμένες συνθήκες καὶ περιστάσεις. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ κανένα ἀπὸ τὰ προηγούμενα αἰσθηματά μου καὶ κανένα ἀπὸ ὅσα θὰ ἔχω στὸ μέλλον, ὅσο θὰ ζῶ, δὲν θὰ εἶναι τὸ ἴδιο μ' αὐτό. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ δικό μου αἶσθημα διαφορετικὸ μόνο ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ δικά μου αἰσθήματα γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Καὶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο γιὰτὶ καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι ρευστός, ἕνας ὄργανισμὸς ποὺ ἐξελίσσομαι, καὶ ποὺ ποτὲ δὲν εἶμαι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό μου, καὶ ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων εἶναι ρευστός, φευγαλέος. Ἐτσι ὁ κόσμος ποὺ μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἕνα αἰῶνιο γίνεσθαι, γιὰτὶ καὶ οἱ δυὸ παράγοντες ποὺ τὸν συνιστοῦν, τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ γίνεσθαι στροβιλίζονται. Ἡ συναίσθησις αὐτοῦ τοῦ αἰῶνιου γίνεσθαι ἔκαμε τὸ μεγάλο σοφιστὴ Πρωταγόρα (5ος αἰὼν π.Χ.) νὰ ὑπο-

στηρίξει ότι αδύνατη είναι η γνώση τῶν ὄντων, ἢ ἀλήθεια· ὅτι, κι' ἂν ἀκόμη δεχτοῦμε πῶς κάποιος ἀπὸ μᾶς θὰ τὴν ἔφτανε, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴ μεταδώσει στοὺς ἄλλους, «οὐ μεταδοτὸν» καὶ «ἀνερμήνευτον». Αὐτὸ πού λέμε γνώση, ἀλήθεια, προσθέτει, εἶναι ἓνα τέλεια ὑποκειμενικὸ κατασκευάσμα, γιατί «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος». Καὶ ἓνας σύγχρονός μας μεταφυσικός, ὁ Γάλλος Μπέρξων (Beigson), ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ θέση ὅτι ἡ ἀπόλυτη πραγματικότητα εἶναι συνεχῆς κίνηση, ροή, ζωικὴ ὀρμή καὶ δημιουργικὴ τάση, πού ἀναπτύσσεται μέσα στὴν καθαρὴ διάρκεια. Ἡ καθαρὴ πάλι διάρκεια, ἄμεσο δεδομένο τῆς συνειδήσεώς μας, ταυτίζεται μὲ τὴ ροή, ἄλλοτε ἀργή καὶ ἄλλοτε γρήγορη, τῶν ψυχικῶν μας καταστάσεων· εἶναι μιὰ διαδοχὴ ποιοτικῶν μεταβολῶν, πού εἰσδύουν ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ συγχωνεύονται, δὲν ἔχουν ἀκριβῆ περιγράμματα, καμμιά τάση νὰ μένουν ἢ μιὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἄλλη, καμμιά συγγένεια μὲ τὸν ἀριθμό· εἶναι ἡ καθαρὴ ἑτερογένεια. Αὐτὴ ὅμως τὴ διάρκεια, πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ, τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, τὴν ἀληθινὴ γνώση, δὲν τίς συλλαμβάνει, λέγει ὁ Μπέρξων, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ νοῦ, πού εἶναι ἓνα ὄργανο γιὰ τὴν πράξη, ἀλλὰ μὲ ἄλλη ἱκανότητα τῆς ψυχῆς, τὴ διαίσθηση, πού πηγάζει ἀπὸ τὸ ἔνστικτο. Ὅταν ὁ φιλόσοφος στρέψη τὰ νῶτα στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν κοινὴ γνώση, λυτρωθῆ ἀπὸ τοὺς τρόπους τῆς λογικῆς ἐργασίας, ὑψωθῆ στὴ διαίσθηση, τὴ νοητικὴ δηλαδὴ συμπάθεια μὲ τὴν ὁποία ἐργάζεται καὶ ὁ καλλιτέχνης, τότε ἡ διαίσθηση αὐτὴ τὸν μεταφέρει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀντικειμένου, βλέπει τότε ὁ φιλόσοφος τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ μέσα, δὲν περιορίζεται στὴν ἐπιφάνεια, ὅπως ὅταν ἐργάζεται μὲ τὸ νοῦ, ταυτίζεται μὲ ὅ,τι εἶναι μοναδικὸ μέσα στὸ κάθε ὄν. Αὐτὸ ὅμως τὸ μοναδικὸ εἶναι καὶ ἄρρητο ἀπὸ τὴ φύση του. Ὅς ὀνομάζει ὁ Μπέρξων τὴ ροή, τὸ αἰώνιο γίγνεσθαι, τὴν καθαρὴν διάρκειαν, ἀπόλυτην πραγματικότητα, ἃς δέχεται ὅτι τὴν ἀπόλυτη αὐτὴ πραγματικότηταν, πού εἶναι ἀδιάκοπη διαδοχὴ ποιοτικῶν μεταβολῶν, ὁ ἄνθρωπος τὴ συλλαμβάνει μὲ τὴ διαίσθηση ἔστω, ὄχι μὲ τὸ νοῦ. Στὸ τελικὸ του συμπέρασμα συγγενεὺν πολὺ μὲ τὸ «οὐ μεταδοτὸν» τοῦ Πρωταγόρα, ἀφοῦ δέχεται, ὅτι τὸ μοναδικὸ τοῦ κάθε ὄντος, μὲ τὸ ὁποῖο ταυτίζει τὸν φιλόσοφο ἢ διαίσθησή του, εἶναι «ἄρρητο», εἶναι ἓνα βίωμα, δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ γνώση. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ θεωρία πού στηρίζουν οἱ δύο φιλόσοφοι πού ἀναφέραμε στὶς ὀπόμενες τῶν αὐτῶν, εἶναι φανερό πῶς καὶ γι' αὐτοὺς τὸ ἀντικείμενο πού μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις, εἶναι βέβαια ἓνα ὀργανωμένο σύνολο αἰσθημάτων, ἀλλὰ μὲ ὑποκειμενικὸ καὶ ἀτομικὸ χαρακτήρα. Ἀλλάζει κάθε φορὰ τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, ἀνάλογα μὲ τίς ἐξωτερικὲς συνθήκες πού τὸ περιβάλλουν, ἀνάλογα μὲ τὴ δική μας ψυχικὴ κατάσταση. Εἶναι ἓνα ὄν τῆς ψυχικῆς μας ἐμπειρίας· ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένο. Φαντάζει μπροστὰ στὰ μάτια μου μὲ τὸ χρῶμα του

Πολλά από όσα είπαμε, έχουν προετοιμάσει το δρόμο μας προς αυτό. Είναι φανερό βέβαια ότι στη διαμόρφωση του αντικειμένου αυτού κυριαρχεί η νόηση, μέ κύριο, αν όχι μοναδικό, σκοπό της τῆς θήρα τῆς ἀλήθειας. Ἡ νόηση στο ἔργο της τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ὡς πρώτη ὕλη, ὡς ἀφετηρία. Τὸ ὕλικό αὐτὸ πρέπει νὰ πάρη τὸ ντύμα τῆς λογικῆς. Ἀπὸ ψυχολογική ἐντύπωση, αἴσθημα, παράσταση, ἀντίληψη, ἀπὸ ψυχολογικὸ ὕλικό, νὰ γίνη λογικό, ἔννοια. Μόνο ἄμα ὑποστῆ τῆ μεταμόρφωση αὐτὴ γίνεται ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, καὶ μόνο τότε μπορεῖ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἐρευνητῆς ὡς ὕλικό γιὰ τὸ ἐπιστημονικό του οἰκοδόμημα. Τὸ ἀντικείμενο λοιπὸν τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι τὸ συγκεκριμένο, τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο πού μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις, ἀλλὰ ἓνα «ἐννόημα», μιὰ ἔννοια. Δὲν εἶναι τώρα τὸ ἀντικείμενό μας κάτι πού τὸ βλέπομε, τὸ ἀκούομε ἀπλῶς, κάτι γενικά πού τὸ αἰσθανόμαστε, ἀλλὰ κάτι πού τὸ ἐννοοῦμε. Δὲν μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' ἐξω μὲ τοὺς ἐρεθισμοὺς πού μᾶς στέλνει, ἀλλὰ ὀργανώνεται καὶ δημιουργεῖται ἀπὸ τῆ νόηση σύμφωνα μὲ τῆς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος, ὅπὸ τὴν ἐνόραση, πού ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ δούλεμα τοῦ ὕλικου τῶν αἰσθήσεων. Παθητικὴ ἢ αἴσθησις στοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐνεργητικὸς ὁ νοῦς στο δούλεμα τοῦ ὕλικου του, βάζει στὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ, τὸ νοητό.

Δὲν θὰ βροῦμε στὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης κανένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά πού δώσαμε στὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων. Τὸ τελευταῖο τὸ εἶπαμε ὑποκειμενικό καὶ ἀτομικό· ἐκεῖ εἶχαμε κυρίως ἀντικείμενα, ὄχι ἀντικείμενο· ἐδῶ ἔχομε μόνο ἀντικείμενο, ὄχι ἀντικείμενα, δὲν ἔχομε μῆλα, ἀλλὰ μῆλο, τὴν ἔννοια δηλαδὴ τοῦ μῆλου. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἢ ἀφηρημένη δηλαδὴ ἔννοια, εἶναι ἓνα πλαίσιο πού μπορεῖ νὰ περικλείη μέσα του τὸ ἄπειρο, μὰ ἔχει κάθε φορὰ ὠρισμένο περίγραμμα. Ἔτσι ἢ ἔννοια τοῦ ζῶου, λόγου χάρη, ἔχει τὸ ὠρισμένο περίγραμμά της, ἀλλὰ περικλείει μέσα της τὴν ἀπειρία ὅλων τῶν δυνατῶν κρίσεων, πού εἶναι δυνατό νὰ διατυπωθοῦν γιὰ τὸ ζῶο. Τὸ ἀντικείμενο λοιπὸν τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔχει ἀτομικότητα, δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ ἓνα καὶ μόνο αἰσθητὸ ἀντικείμενο, εἶναι ἓνα ἀφηρημένο γενικὸ πλαίσιο. Αὐτὸ ἐννοοῦσεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ἔλεγεν ὅτι μόνο τὸ γενικὸ εἶναι δεκτικὸ «ἐπιστήμης». Τὸ ἀτομικό, τὸ ἀτομο καθ' ἑαυτό, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὴ γνώση, παρὰ μόνο ὅσο κάτω ἀπ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀπλώσῃ ἢ νόηση ἓνα ἀφηρημένο πλαίσιο, νὰ τὸ κάμῃ γενικό. Ἀλλὰ οὔτε ὑποκειμενικότητα πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἀντικείμενο τώρα γιὰ νὰ εἶναι ἐπιστημονικό. Μέσα στὸ καλλιτέχνημα πρέπει νὰ βρισκῆ κανεὶς τὸν παλμὸ τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ του· τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο πρέπει νὰ εἶναι, τείνει νὰ εἶναι τελείως ἀπρόσωπο, ἀντικειμενικό. Ἡ νόηση μὲ τὴν ἐργασία της τούτῃ θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ ἔργο της ἀπὸ τὸ αἰώνιο γίγνεσθαι καὶ τοῦ ὑποκειμένου

καί τοῦ ἀντικειμένου, νά πιάση τήν οὐσία τοῦ θέματος πού κάθε φορά τήν ἀπασχολεῖ. Για νά ἀποφύγη τήν ρευστότητα τοῦ ὑποκειμένου φροντίζει νά ἀπαλλάξη τὸ δημιούργημά της ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ, νά τὸ δώση ἀπρόσωπο. Κάθε σκεπτόμενος νοῦς νά μπορῇ νά κάνη στὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης τὸ ἴδιο ταξίδι μὲ τὸ στοχασμό του· νά βρῆσκῃ τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Για νά ἀποφύγη τὴν ρευστότητα τοῦ ἀντικειμένου φρόντισε νά πιάση κάτω ἀπὸ τίς ἀσταθεῖς ποιότητες, τὴ σταθερὴ του οὐσία, κάτω ἀπὸ τὸ πρόσκαιρο καὶ ἀτομικό, τὸ μόνιμο καὶ γενικό. Καὶ ἐνῶ, ὅπως εἶπαμε, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ κανένα ἀτομικὸ ἀντικείμενο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μόλα ταῦτα μ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο πιστεύει ἡ νόηση ὅτι μᾶς δίνει τήν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ.

Τὸ φαινόμενο, τὸ «ὄ,τι» μᾶς δίνει ἡ αἴσθησις. Ὁ νοῦς μὲ τὰ ἀφηρημένα, ἀπρόσωπα, ἀντικειμενικά, γενικά πλαίσιά του σκοπὸ τοῦ θέτει νά μᾶς δώση τήν οὐσία· γιατί πιστεύει ὅτι ἀποκαλύπτει τὸ πῶς καὶ τὸ διότι. Κάτω ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, τῶν πρόσκαιρων καὶ παροδικῶν, ἀνακαλύπτει ὁ νοῦς τὸν κόσμον τῶν ὄντων. Μέσα στὸ πολὺβρο καὶ δαιδαλωτὸ χάος τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, πού κατακλύζουν τὴ συνειδηση, βρίσκει ὄχι μόνον τόπον νά σταθῆ, ἀλλὰ καὶ δρόμον νά ἀνοίξη, γιὰ νά δῆ τὰ πράγματα, τὰ θέματά του ὄχι μόνον στὴ στιγμή, ἀλλὰ στὴν αἰωνιότητα. Ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ ἔργο τὸ μεγαλύτερο κατόρθωμα τοῦ στοχασμοῦ· μ' αὐτὸ κερδίζει τὴν πνευματικὴν αἰωνιότητα, βλέπει, ὅπως εἶπεν ὁ Σπινόζα, τὰ πράγματα *sub specie aeternitatis*.

Θεωρῶ ἀναγκαῖον νά τονίσω ἀκόμη μιὰ φορά, πρὶν κλείσω τὴ σύντομη ἀνάλυση τοῦ θεματός μου, ὅτι δὲν πρέπει καθόλου νά νομισθῆ, ὅτι ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων καὶ ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης εἶναι τελείως χωρισμένοι. Κάθε στιγμή συναντῶνται στὸ δρόμον τους, πότε ἀσύνειδα, πότε συνειδητά, πότε ὡς συνεργάτες, πότε ὡς ἀντίπαλοι. Δὲν θὰ τοὺς βροῦμε ποτὲ τέλεια ἀπομονωμένους· δὲν θὰ βροῦμε ἀντικείμενο αἰσθήσεων χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπεξεργασία τοῦ νοῦ, οὔτε ἀντικείμενο ἐπιστήμης χωρὶς παρουσία προσωπικοῦ συντελεστή, χωρὶς κάποια συνεργασία τῶν αἰσθήσεων. Ὁ χωρισμὸς πού ἐκάναμε εἶναι μεθοδικός· καὶ σκοπὸ τοῦ εἶχε νά δείξη τίς οὐσιώδεις διαφορὰς καὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τοῦ κόσμου, πού κύριος ἐργάτης εἶναι τὴ μιὰ φορά οἱ αἰσθήσεις, τὴν ἄλλη ἢ νόηση. Πρόβλημα παλαιό, ὅσο σχεδὸν καὶ ἡ φιλοσοφία, πού τὴν πρώτη κλασικὴ διατύπωσή του μᾶς ἔδωσαν κιόλας δυὸ μεγάλοι, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ἡράκλειτος, στὴν πρώτη περίοδο τῆς φιλοσοφίας.

* * *

Πλήθος εἶναι τὰ προβλήματα, οἱ ἀπορίες καὶ οἱ ἀνησυχίες πού προκάλεσε τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἔτσι ἰδωμένο. Δὲν εἶναι δυνατὸ

να ἐπεκταθοῦμε στὴν ἐξέτασή τους. Θὰ σημειώσω μόνο τὶς ἀνησυχίες, πού εἶναι καὶ ἀνησυχίες τῆς ἐποχῆς μας καὶ δείχνουν ὅτι ἀνικανοποίητη μένει ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἐπιστήμης. Παρατηρήθηκεν ὅτι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἔτσι δοσμένο, φαντάζει σὰν νεκρὸ καὶ στατικό, ποσοτικά κυρίως προσδιορισμένο ὄν. Τοῦ λείπει ἡ κίνηση, ἡ συνέχεια, ἡ δύναμη, ἡ ζωή.

Στὴ θέση τοῦ μῆλου, τοῦ ὠρισμένου μῆλου πού εὐωδιάζει, τέρπει τὴν ὄραση μὲ τὰ χρώματά του, καὶ τὸ νιώθεις σὰν κάτι ζωντανό, ἰδιότυπο, κάτι μὲ τὴ δική του πρωτοτυπία, πού τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα, βάζει ἡ ἐπιστήμη τὴν ἔννοια τοῦ μῆλου, ἓνα πλαίσιο ἀφηρημένο, στατικό, καὶ τὸ γεμίζει μὲ ἀφηρημένα σύμβολα, μὲ χημικούς τύπους γιὰ τὰ συστατικά του, ἀριθμούς γιὰ τὸ βᾶρος του κ.λ.π. Τὸ ὁλοκληρωμένο συγκεκριμένο ὄν, ἀποσυντίθεται, κομματιάζεται, νεκρώνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη γιὰ νὰ γίνῃ νοητό. Καὶ τὸ κομμάτιασμα μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ πολὺ περισσότερο, γιὰτὶ πολλές εἶναι οἱ ἀπόψεις πού παρουσιάζει κάθε ὄν. Κι' ὅσο προχωρεῖ τὸ κομμάτιασμα, τόσο χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια μας τὸ συγκεκριμένο ὄν, τόσο μεταβάλλεται σὲ ἓνα σύστημα ἔννοιῶν καὶ σχέσεων. Ἔτσι ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος εἶδε νὰ τὸν κυκλώνουν λογικὰ σχήματα, ἀντὶ ζωντανά, συγκεκριμένα ὄντα. Ἔπρεπε νὰ βρεθῆ τρόπος ἀπὸ τὸ κομμάτιασμα νὰ ξαναβγῆ τὸ ὁλοκληρωμένο ὄν· τὸ νοητό, πού πῆρε τὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ, νὰ βρῆ δρόμο νὰ μᾶς ξαναφέρῃ στὴν ἀφετηρία του, νὰ ταυτιστῆ ἀπόλυτα, ἂν εἶναι δυνατό, μὲ τὸ πραγματικό. Πολλοὺς δρόμους ἀκολούθησε, πολλὰ μονοπάτια περπάτησεν ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς στὰ τελευταῖα ὀγδόντα χρόνια γιὰ νὰ ἀνταποκριθῆ στὶς νέες αὐτὲς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος. Ὅσοι δρόμοι τόσα φιλοσοφικὰ συστήματα. Μπέρξων, Χοῦσερλ, Ὑπαρξισμὸς κ.ἄ. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων αὐτῶν τῶν δρόμων, νὰ ἀνασυνθέσουν τὸ κομματιασμένο ὄν τῆς ἐπιστήμης, νὰ γεμίσουν τὸ λογικὸ πλαίσιο μὲ ζωή, νὰ ξαναφτάσουν στὸ ὁλοκληρωμένο ὄν. Ἔτσι, ἀνοιχτὸ μένει τὸ θέμα τῆς μελέτης μας, ἀφοῦ ἡ ἀποψη πού παρουσιάσαμε δὲν εἶναι ἡ μόνη· οὔτε ἡ τελικὴ φυσικὰ, βασικὴ ὁμως πάντα καὶ χαρακτηριστικὴ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο δουλεῖ ὁ νοῦς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ θεμελιώνει καὶ καλλιιεργεῖ τὴν ἐπιστήμη.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Υπό τοῦ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΑΜΑΛΛΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη συνεργασίας

Δι' ὅλους τοὺς προσεκτικούς παρατηρητὰς καὶ μελετητὰς τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐξελίξεων, ἡ ἀνάγκη συνεργασίας μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι ὄντως ἐπιτακτικὴ. Βεβαίως οὐδόλως παραγνωρίζεται ὅτι κάθε προσπάθεια εἰς τὸν ὁδὸν ταύτην συναντᾷ πολλὰς δυσχερείας, εἶναι ἀπαραίτητον ὅμως νὰ ὑπερνηκηθοῦν ὅλαί αἱ δυσχέρειαι καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλα τὰ ἐμπόδια, διότι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἄρχεται μία νέα περίοδος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ περίοδος τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία θὰ ἔχη ὡς συνέπειαν τὴν βαθεῖαν μεταβολὴν τῶν διαφορῶν οἰκονομικῶν πλαισίων καὶ τὴν ἀναθεώρησιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀντιλήψεων μας.

Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ὁσάκις ἡ ἀνθρωπότης ἠδυνήθη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰς νέας καταστάσεις, τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἱκανοποιητικά. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας, ἡ ἀνθρωπότης ἐξηκολούθει νὰ ἐξετάζη τὴν νέαν πραγματικότητα μὲ τοὺς φακοὺς τοῦ παρελθόντος, τότε ἐστημειώθησαν ἀναστατώσεις καὶ καταστροφαί. Ἡ νέα πραγματικότης, μὴ δυναμένη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰ παλαιὰ πλαίσια, ὑπῆρξεν αἰτία βαθυτάτων συγκλονισμῶν.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐνώπιον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης σήμερον τίθεται τὸ δίλημμα τῆς συνεργασίας, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς νέας καταστάσεως ἢ τῆς καθιζήσεως καὶ τῆς καταρρεύσεως, τῆς ἀπωλείας δὲ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι μας πιστεύομεν καὶ τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

Οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουν τὴν συνεργασίαν, εἶναι δύο κατηγοριῶν :

- α) Καθαρῶς οἰκονομικοί.
- β) Λόγοι πολιτικοί.

2. Λόγοι οικονομικοί

Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἔχομεν ἀνάγκην μεγάλων οἰκονομικῶν μονάδων, ἔχομεν ἀνάγκην μιᾶς συστηματικῆς κατανομῆς τῶν ἔργων καὶ ἐξειδικεύσεως εἰς τὴν παραγωγὴν, ἐντὸς εὐρυτέρων οἰκονομικῶν χώρων, διότι μόνον οὕτω εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς παραγωγῆς, ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικότητος καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαῶν.

Ἡ δημιουργία ὁμως εὐρυτέρων οἰκονομικῶν πλαισίων, ἔχει ἀνάγκην ὀργανικῆς μορφῆς. Ἡ κλασσικὴ ἄποψις τῆς στηρίξεως τῶν πάντων ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, ὄχι μόνον δὲν λύει τὰ προβλήματα, ἀλλὰ ὀδηγεῖ εἰς χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἐλευθέρω διακίνησις τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ἐλευθέρω ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, θὰ στηριχθῆ εἰς νέους θεσμούς, εἰς νέα ὄργανα διεθνοῦς χαρακτῆρος, ἅτινα δὲν καταργοῦν μὲν τὴν Ἑθνικὴν κυριαρχίαν, ἐντάσσουν ὁμως ταύτην ἐντὸς τῶν γενικωτέρων πλαισίων, βάσει τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἀποτελεσματικῶς ἡ συνεργασία μεταξὺ τῶν Κρατῶν.

3. Λόγοι πολιτικοί

Αἱ χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀποτελοῦν μέλη τοῦ Ν.Α.Τ.Ο., εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἔχει ἀνατεθῆ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Κατὰ συνέπειαν, ἡ στενὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ συνεργασία, ἄνευ τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας, ὁμοιάζει μὲ οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ βάσεις εἶναι χαλαραὶ καὶ ἀδυνατοῦν νὰ βαστάσουν ὀλόκληρον τὸ βάρος. Εἶναι, ὅθεν, ἐπάναγκες ἡ ἀλληλεξάρτησις τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἣτις εἶναι ἀποτέλεσμα διαφόρων γεγονότων καὶ ἱστορικῶν ἐξελίξεων, νὰ προσλάβῃ καὶ τὴν μορφήν τῆς ἀλληλεγγύης, σαφῆς ἐνδείξις τῆς ὁποίας θὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ συνεργασία. Μία ἐκ τῶν μορφῶν τῆς οἰκονομικῆς ταύτης συνεργασίας εἶναι καὶ αἱ σημεριναὶ προσπάθειαι μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

4. Αἱ σημεριναὶ προσπάθειαι συνεργασίας

Ἐκ τῶν πολλῶν προσπαθειῶν συνεργασίας θὰ ὑπογραμμίσωμεν δύο, τὰς πλέον προσφάτους, βραδύτερον δὲ θὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ παρελθόν. Τὴν 25ην Μαρτίου 1957 ὑπεγράφη εἰς Ρώμην, μεταξὺ ἑξ Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης : Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Βελγίου, Ὁλλανδίας καὶ Λουξεμβούργου, συνθήκη ἰδρύσεως Κοινῆς ἀγορᾶς καὶ Κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας. Τὰ κείμενα τῆς συνθήκης ταύτης, κυρωθέντα ὑπὸ τῶν Κοινοβουλίων, ἐτέθησαν ἐν ἰσχύϊ, ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1958.

Παραλλήλως πρὸς τὴν προσπάθειαν ταύτην καὶ εἰς εὐρύτερα πλαίσια, ἐξητάσθη καὶ ἐξετάζεται ἀκόμη ἡ δυνατότης ἰδρύσεως μιᾶς ἐλευθέρως

ζώνης ανταλλαγών, μεταξύ των 17 χωρών, μελών του Ο. Ε. Ο. Σ.
Ἐξυπακούεται ὅτι τὴν χώραν μας ἐνδιαφέρει ἀμέσως τὸ δεύτερον σχέδιον, εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ ὁποῖου μετέχομεν, ἐμμέσως ὅμως καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς κοινῆς ἀγορᾶς τῶν ἑξ Κρατῶν.

Ἡ ἀνάλυσις ὅμως τῶν δύο τούτων σχεδίων δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς καταστάσεως, ἄνευ μιᾶς προηγουμένης συντόμου ἀναδρομῆς εἰς τὸ παρελθόν, πρὸς παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς διεθνoῦς οἰκονομίας.

5. Ἡ διεθνὴς οἰκονομία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος

Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος, ἡ διεθνὴς οἰκονομία εἶναι, σχεδόν, ἀνύπαρκτος. Ὑπάρχουν ἀπλῶς τοπικαὶ καὶ ἐθνικαὶ οἰκονομίαι, διδουσαι τὴν ἐντύπωσιν λιμναζόντων ὑδάτων. Αἱ συναλλαγαὶ εἰς τὸ διεθνὲς ἐπίπεδον εἶναι μικρᾶς σημασίας καὶ ἀνάξια λόγου.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως δεκαετίαν τοῦ 15ου αἰῶνος λαμβάνουν χώραν γεγονότα, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῆς περιόδου οἰκονομικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐν ἔτει 1492, ὁ Χριστόφορος Κολόμβος ἀνακαλύπτει τὴν Ἀμερικὴν, κατὰ τὸ 1498 δέ, ὁ Vasco de Gama, παρακάμπτει τὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἐλπίδος καὶ ἀνακαλύπτει τὴν θαλασσίαν ὁδὸν τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν.

Αἱ ἀνακαλύψεις αὗται διευρύνουν τοὺς οἰκονομικοὺς ὀρίζοντας τῆς Εὐρώπης, προκαλοῦν δὲ εἰσορὴν ἀποικιακῶν εἰδῶν, ὡς τοῦ καφέ, τοῦ τείου, τοῦ καπνοῦ, τοῦ κακάου κ.τ.λ. Παραλλήλως ὅμως καὶ συγχρόνως, ἡ γηραιὰ Εὐρώπη δέχεται ἕξ Ἀμερικῆς μεγάλας ποσότητας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου.

Αἱ ἀφίξεις αὗται τῶν πολυτίμων μετάλλων ἕξ Ἀμερικῆς προκαλοῦν ἄνοδον τιμῶν, διαφόρους διαταραχὰς εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, γίνονται δὲ ἀφορμὴ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τοῦ φαινομένου τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, σχηματίζεται μία Σχολὴ οἰκονομικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὑπογραμμίζει τὴν σπουδαιότητα τῶν πολυτίμων μετάλλων καὶ προτείνει τὴν διαρρύθμισιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ αὐξησις τῶν νομισματικῶν ἀποθεμάτων τῆς χώρας.

Ἡ Σχολὴ αὕτη, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐμποροκρατικῆ, ἐξήσκησεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς πολιτικῆς τῶν διαφόρων Κρατῶν ἐπὶ μίαν μακρὰν περίοδον 2,5 αἰῶνων, ὑπολογιζομένη ἀπὸ τὸ ἔτος 1500 μέχρι τοῦ 1750. Τὰ Κράτη, ὑπὸ τὴν ἐπῆρειαν τῶν ἐμποροκρατικῶν ἀντιλήψεων, μετῆρχοντο πλείστα τεχνάσματα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς των πολιτικῆς, ἅπαντα ἀποβλέποντα εἰς τὴν αὐξησιν τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Τὰ [πολυτί-

μα μέταλλα έθεωροῦντο πλοῦτος κατ' έξοχήν, ή δέ αύξησις τῶν άποθεμάτων αὐτῶν, έθεωρεῖτο ὡς συντελοῦσα εἰς τήν αύξησιν τῆς δυνάμεως τοῦ Κράτους.

Σειρά περιορισμῶν καί έλέγχων παρημποδισε τήν ανάπτυξιν τοῦ διεθνoῦς έμπορίου, τά μέτρα δέ ταῦτα καθίστανται πλέον άνυπόφορα, μετά τήν βιομηχανικήν επανάστασιν, ήτις άνεφάνη, τὸ πρῶτον έν Ἀγγλίᾳ κατά τά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος.

6. Ἡ βιομηχανική επανάστασις

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν βιομηχανικήν επανάστασιν, εἶναι ή εισαγωγή τῶν μηχανῶν εἰς τήν παραγωγήν.

Μεταξύ 1733—1785, ή κλωστούφαντουργία τῆς Μεγάλης Βρετανίας ήλλαξε τελείως ὄψιν. Τά μηχανικά συγκροτήματα, ἔχουν πλέον άντικαταστήσει τά χειροκίνητα ὑφαντουργικά μέσα. Τά νέα μηχανικά μέσα, εξασφαλίζουν αύξησιν τῆς παραγωγῆς καί βελτίωσιν τῆς ποιότητος.

Εἰς τήν βιομηχανίαν τοῦ σιδήρου, μεταξύ 1735 καί 1784, εισάγεται ή χρησιμοποίησις τῶν γαιανθράκων καί τελειοποιoῦνται αἱ μέθοδοι κατεργασίας τῶν μετάλλων. Τέλος, έν έτει 1769, ὁ James Watt τελειοποιεῖ τήν άτμομηχανήν καί ή χρῆσις ταύτης, γενικεύεται καί επεκτείνεται εἰς τά διάφορα έργοστάσια.

Τά γεγονότα ταῦτα καί σειρά άλλων δευτερευούσης σημασίας, χαρακτηρίζουν τήν έναρξιν μιᾶς νέας εποχῆς, τῆς βιομηχανικῆς επαναστάσεως.

7. Ἀνάγκη οικονομικῆς έλευθερίας

Ἡ ηὔξημένη ποραγωγή τῶν βιομηχανικῶν αγαθῶν, ἔχει ανάγκην εύρύτερων αγορῶν πρὸς τοποθέτησιν. Ἐπομένως, ἔχομεν πλήρη τήν εξήγησιν πῶς ή αντίδρασις κατά τῶν περιορισμῶν τοῦ διεθνoῦς έμπορίου καί εναντίον τῆς έμποροκρατικῆς σκέψεως, εκδηλοῦται εἰς τήν ἰδίαν χώραν εἰς τήν ὁποίαν επραγματοποιήθη καί ή βιομηχανική επανάστασις.

Τὸ σφοδρὸν κατηγορητήριον εναντίον τοῦ προστατευτισμοῦ καί τῆς έμποροκρατικῆς σκέψεως, εἶναι έργον τοῦ A. Smith, τὸ δέ περίφημον βιβλίον του :

«Ὁ Πλοῦτος τῶν Ἑθνῶν», εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος έν έτει 1776. Ἀπὸ τῆς εποχῆς εκείνης, μέχρι τοῦ 1930 ὅλοι οἱ Ἀγγλοι οικονομολόγοι ὑπῆρξαν διαπρῦσοι κήρυκες τῆς έλευθερίας τοῦ διεθνoῦς έμπορίου. Ἄπαντες έπρεπε νά επικρίνουν τά προστατευτικά συστήματα καί νά τά θεωρήσουν ὡς έσφαλμένα καί επίζημια, διότι τοῦτο επέβαλε τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας. Ἐάν δέ κανεῖς έτόλμα νά δεχθῆ ὅτι δικαιολογεῖται ή μέθοδος προστασίας διὰ μερικᾶς οικονομίας, ὡς μέσον δημιουργίας βιομηχανίας, άμέσως έθεωρεῖτο ὡς πολὺ κακὸς πατριώτης, διότι παρεγνώριζε τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος του.

8. Αι φάσεις του προστατευτισμού

Παρά την προσπάθειαν τῶν Ἑγγλων οικονομολόγων, ἡ ἐλευθερία τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου δὲν ἔτυχεν ὀλοκληρωτικῆς ἐφαρμογῆς. Ἡ ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη κυρίως εἰς τὰς Η.Π.Α. καὶ τὴν Γερμανίαν, διότι εἶχε καταστῆ σαφὲς ὅτι ἄνευ προστασίας, ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἦτο ἀδύνατος. Πράγματι, ἡ βιομηχανία τῆς Ἀγγλίας εἶχε τοιαύτην πρόσodon, ὥστε ἠδύνατο νὰ πνίξη καὶ νὰ ἐξαφανίσῃ τὰς νεαρὰς βιομηχανίας τῶν ἄλλων χωρῶν.

Τὸ γεγονός ἐστὶν ὅτι αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἐλευθερίας τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῶν μέτρων προστασίας, ὅχι ὁμως καὶ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῶν. Ἡ ὑποχώρησις ὁμως τοῦ προστατευτισμοῦ τερματίζεται περὶ τὰ 1860 καὶ ἄρχεται πλέον ἡ ἀνοδος αὐτοῦ, παρὰ τὰς ἐπικρίσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μέχρι τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, τὸ κύμα τοῦ προστατευτισμοῦ ἀνῆρχετο συνεχῶς, ἐνισχυόμενον ἐκ τῶν κυκλικῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, αἵτινες εἶχον περιοδικὴν μορφήν καὶ κατέληγον, ἀνὰ δεκαετίαν, περίπου, εἰς οἰκονομικὴν κρίσιν.

9. Οἰκονομικὴ καὶ νομισματικὴ σταθερότης

Παρὰ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις καὶ τὴν ὑπαρξιν μέτρων τελωνειακῆς προστασίας ὑπὲρ τῆς ἐγχωρίας παραγωγῆς, ἡ μέχρι τοῦ 1914 ἐποχὴ δύναται δικαίως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς εἰδυλλιακὴ περίοδος.

Χάρις εἰς τὴν νομισματικὴν σταθερότητα, βασιζομένην ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ κανόνος, ἡ ἐμπορία τῶν ἀγαθῶν ἦτο εὐχερεστάτη, ἡ δὲ μεταφορὰ χρημάτων ἀπολύτως ἐλευθέρα. Διὰ μιᾶς ἐντολῆς Τραπεζίης, ἦτο δυνατὴ ἡ μεταφορὰ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας ἑνὸς ἀτόμου, ἀπὸ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην. Καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα καὶ μέχρι τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Εὐρώπη ἐσημείωσαν πρόοδον γενικὴν καὶ ἐγνώρισαν μεγάλην εὐημερίαν. Ἀνύψωσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων, συγκέντρωσις πλοῦτου, ἀνάπτυξις πολλῶν ἐργασιῶν καὶ δημιουργία συγκοινωνιακῶν μέσων. Πάντα δὲ ταῦτα, χάρις εἰς τὸν μηχανισμόν τῶν τιμῶν καὶ τοὺς περιφήμους αὐτοματισμούς, τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων, τόσον ἐξύμνησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας.

Φαίνεται ὁμως ὅτι οἱ αὐτοματισμοὶ τῶν τιμῶν, ἵνα λειτουργήσουν ἱκανοποιητικῶς ἔχουν ἀνάγκην διαρκοῦς ἐπεκτάσεως τῆς οἰκονομίας. Τὸ ὅλον σύστημα δίδει τὴν εἰκόνα ἑνὸς ποδηλάτου, τὸ ὁποῖον εὕρισκεται ἐν ἰσορροπία ἐφ' ὅσον κινεῖται. Καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας ἦσαν μικραὶ καὶ ἀνάξιαι λόγου, τὰ πάντα ἐλάμβανον καλὴν τροπήν, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἐξησφαλίζετο διαρκὴς ἐπέκτασις τῶν ἀγορῶν καὶ ἀνοδος τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

10. Ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος

Ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος προεκάλεσε μεγάλην οικονομικὴν διαταραχὴν καὶ ἀναστάτῳσιν. Ἰδίᾳ εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀστάθεια ἐξεδηλώθη εἰς τὰ νομίσματα καὶ ὅλην τὴν οικονομικὴν ζωὴν. Πλείστα ἐκ τῶν νομισμάτων ὑπέστησαν τὴν νόσον τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν εἶχε προσλάβει ἐπικινδύνους μορφάς.

Μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ πολέμου καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς Κ.Τ.Ε., ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος ἡ ἀποκατάστασις μιᾶς ὁμαλότητος, διὰ τῆς σταθεροποιήσεως τῶν διαφόρων νομισμάτων καὶ τῆς καταργήσεως τῶν ἐμποδίων τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, ἅτινα ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου.

Ἡ Κ.Τ.Ε., ἔθεσεν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς τὴν σταθεροποιήσιν τῶν διαφόρων νομισμάτων καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην εἰργάσθη διὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς καὶ τῶν τεχνικῶν τῆς ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν διεθνῶν διασκέψεων, τὰς ὁποίας συνεκάλεσεν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Εὐρώπης.

Μία πρώτη διάσκεψις, συνῆλθεν εἰς τὰς Βρυξέλλας, κατὰ τὸ 1920. Ἡ δευτέρα εἰς τὴν Γένουαν, κατὰ τὸ 1922. Ἡ τρίτη εἰς τὴν Γενεύην, κατὰ τὸ 1927, ἡ δὲ τετάρτη καὶ τελευταία, ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ ἔτος 1933.

Αἱ προσπάθειαι τῆς Κ.Τ.Ε. ἐξησφάλισαν μὲν τὴν σταθερότητα τῶν νομισμάτων, ἣτις ἐστηρίχθη διὰ πολλὰ νομίσματα εἰς τὸν συναλλαγματικὸν κανόνα, ἡ ἐξέλιξις ὁμῶς τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας ὠδήγησεν εἰς τὴν μεγάλην καὶ πρωτοφανῆ οικονομικὴν κρίσιν τῆς περιόδου 1929 — 1933.

Ἡ μεγάλη ἐκείνη οικονομικὴ κρίσις προεκάλεσε πτώσιν πολλῶν νομισμάτων, γενικὴν οικονομικὴν ἀναστάτῳσιν καὶ προσφυγὴν εἰς ἐνστικτώδη καὶ ἀσυνάρτητα μέτρα οἰκονομικῆς ἀμύνης, ὡς ἡ ἐπιβολὴ ὄχι μόνον ἠύξημένων δασμῶν εἰς τὰς εἰσαγωγάς, ἀλλὰ καὶ ποσοτικῶν περιορισμῶν.

Μερικὰ κράτη μάλιστα, ὅπως ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία διεκήρυξαν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῆς αὐταρκείας.

Ἡ οικονομικὴ κρίσις προεκάλεσε καὶ ὄξυνσιν τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων, οὕτω δὲ τὰ πράγματα κατέληξαν εἰς τὸν δευτέρον Παγκόσμιον πόλεμον.

11. Μετὰ τὸν δευτέρον Παγκόσμιον πόλεμον

Ἦδη πρὸ τῆς λήξεως τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ἐφ' ὅσον ἡ οικονομικὴ ἀναστάτῳσις ἦτο προφανής, ἐτέθη ζήτημα ἀναδιοργανώσεως τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας. Ἐν ἔτει 1943, ἤρχισεν ἡ ἐκπόνησις σχεδίων, ἅτινα εἶναι γνωστὰ μὲ τὰ ὀνόματα Keynes καὶ White.

Τὸ Ἀγγλικὸν σχέδιον, φέρου τὸ ὄνομα τοῦ Keynes, κυριωτέρου

ἐκ τῶν Βρετανῶν οἰκονομολόγων, προέβλεπε τὴν δημιουργίαν ἐνὸς διεθνοῦς ὀργανισμοῦ διὰ τὸν συμψηφισμὸν τῶν διεθνῶν πληρωμῶν. Ἡ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ ἔδει νὰ ἔχη ἀρκετὴν ἀνεξαρτησίαν ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν τῶν διαφόρων Κυβερνήσεων.

Ὁ μηχανισμὸς τῶν συμψηφισμῶν ἐστηρίζετο ἐφ' ἐνὸς εἶδους διεθνοῦς νομίσματος, τοῦ Bancor, βάσει τοῦ ὁποίου θὰ ἐλάμβανον χώραν οἱ συμψηφισμοί, πρὸς ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν.

Χάρις εἰς τὸ σύστημα τοῦτο, κάθε χώρα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμπορευῆται ἀπρόσκοπτως, τὰ δὲ τελικὰ ἀποτελέσματα θὰ κατεχωροῦντο εἰς τὴν ἔνωσην τῶν διεθνῶν πληρωμῶν, ὡς τοῦτο λαμβάνει χώραν εἰς τὰ γραφεῖα συμψηφισμοῦ τῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων. Ὁ Keynes ἐθεώρει τὸ σύστημά του τόσο ἀποτελεσματικόν, ὥστε νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἦτο ἱκανὸν νὰ μετατρέψῃ τὸν λίθον εἰς ἄρτον.

Τὸ Ἀμερικανικὸν σχέδιον White, ἔθετε τὸ θέμα ἐπὶ ἄλλης βάσεως. Ἀντὶ ἐνὸς ὀργανισμοῦ προέβλεπε δύο, ἐν νομισματικὸν ταμεῖον καὶ μίαν τράπεζαν. Οἱ δύο αὐτοὶ ὀργανισμοὶ ἐθεωροῦντο ἀρκετοὶ καὶ ἱκανοὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὴν μέθοδον τοῦ αὐτομάτου συμψηφισμοῦ, ὡς προσβλέπετο εἰς τὸ σχέδιον Keynes.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1944, συνῆλθεν εἰς τὸ Bretton—Woods τῶν Η.Π.Α. μία διάσκεψις εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ἀντιπρόσωποι 44 Κρατῶν καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἴδρυσιν ἐνὸς Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου καὶ μιᾶς Διεθνοῦς Τραπεζῆς Ἀνασυγκροτήσεως. Εἰς τὴν διάσκεψιν δηλαδὴ, ἐπεκράτησαν αἱ προτάσεις τῶν Η.Π.Α.

12. Ἡ διεθνὴς ὀργάνωσις ἐμπορίου καὶ τὸ ΓΚΑΤΤ

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἴδρυσιν τοῦ διεθνοῦς νομισματικοῦ ταμείου καὶ τῆς διεθνοῦς τραπέζης, ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ δημιουργηθῆ μία ὀργάνωσις τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Ἡ ἀποψις αὕτη ὑπεστηρίζετο ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α., διότι ἐπιστεύετο ὅτι μόνον οὕτω θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου καὶ ἡ καταπολέμησις τοῦ προστατευτισμοῦ.

Αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου διετυπώθησαν εἰς ἓν σχέδιον κατὰ τὸ 1946, ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α., βάσει τοῦ ὁποίου συνεκλήθη εἰς Λονδίνον μία διάσκεψις, προπαρασκευαστικοῦ χαρακτῆρος. Ἐπηκολούθησε νεωτέρα διάσκεψις εἰς τὴν Γενεύην, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1947, τρίτη δέ, τὸν Νοέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, εἰς τὴν Ἀβάναν τῆς Κούβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ἀντιπρόσωποι 58 Κρατῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν διάσκεψιν ταύτην, ἐξεπονήθη εἰς καταστατικὸς χάρτης, πρὸς ἴδρυσιν μιᾶς διεθνοῦς ὀργανώσεως, τὸ κείμενον ὅμως ἦτο τοιοῦτον, ὥστε ἐχαρακτηρίσθη ὡς τέρας καὶ πάντες παρεδέχθησαν ὅτι ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε καὶ τὸ ὅλον θέμα ἐγκατελείφθη.

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἐν ἔτει 1947, κατεβλήθη μία παράλληλος προσπάθεια περιορισμοῦ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, διὰ τῆς ὑπογραφῆς μιᾶς συμβάσεως μεταξύ τῶν διαφόρων Κρατῶν. Ἡ σύμβασις αὐτῆ ὑπεγράφη εἰς τὸ Ἄνεσν τῆς Γαλλίας, εἶναι δὲ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα: Δασμῶν καὶ Ἐμπορίου ἢ ΓΚΑΤΤ, ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἀγγλικήν, προέβλεπε δὲ τὴν σταθεροποίησιν τῶν ἐν ἰσχύϊ δασμῶν καὶ ἀπαγόρευσιν πάσης αὐξήσεως.

Πλείστα ὁμως Κράτη, πρὶν προσέλθουν εἰς τὸ Ἄνεσν καὶ ἀναλάβουν ὑποχρέωσιν σταθεροποιήσεως τῶν δασμῶν, προέβησαν εἰς γενικὴν αὐξήσιν τούτων. Ἡ Ἑλλάς, ἐδέχθη τὴν σταθεροποίησιν τοῦ παλαιοῦ δασμολογίου τοῦ 1923, τοῦτο δὲ ἐδημιούργησε πολλὰς δυσχερείας διὰ τὴν ἐγχωρίαν παραγωγὴν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν εἰσαγωγῶν.

13. Ἡ κρίσις τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας

Εἶχε πιστευθῆ ὅτι, αἱ ἀνάγκαι τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας καὶ ἰδίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἦτο δυνατόν νὰ ἐξυπηρετηθοῦν παρὰ τῆς διεθνοῦς τραπέζης καὶ τοῦ διεθνοῦς ταμείου, ἐκ τῶν πραγμάτων ὁμως ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον. Οἱ δύο ὄργανισμοί, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, διεθετον μόλις δύο δισεκατομμύρια δολλαρίων.

Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀπεφασίσθη ὁ ἀπ' εὐθείας δανεισμός ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α. πρὸς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης. Οὕτω παρεσχέθη δάνειον εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, κατὰ τὸ 1946, ἐκ 3.750 ἑκατ. δολλαρίων, διάφορα δὲ ποσὰ εἰς ἄλλας χώρας, τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν χορήγησιν τῶν δανείων τούτων, αἱ ἀνάγκαι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἦσαν τοιαῦται, ὥστε αἱ Η.Π.Α. κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν γενικωτέρας ἐνισχύσεως, διὰ τῆς υἱοθετήσεως τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ.

Χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, αἱ χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπέδοθησαν εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν οἰκονομιῶν των καὶ ἐξησφάλισαν ἀποτελέσματα θεωρούμενα ὡς ἀπολύτως ἱκανοποιητικὰ.

Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ χώρα μας, διότι, τόσον τὴν βοήθειαν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ὅσον καὶ τὴν προηγουμένην τοῦ δόγματος Τρούμαν, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαθέσῃ διὰ τὴν ἄμυναν κατὰ τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιθέσεως. Οὕτω, ἡ ἑλληνικὴ ἀνασυγκρότησις ἔμεινεν ἡμιτελής, σήμερον δὲ ἀντιμετωπίζομεν ἀνεργίαν καὶ ὑποαπασχόλησιν εἰς μεγάλην κλίμακα, τὴν συνεχῆ πληθυσμιακὴν πίεσιν καὶ τὴν προβολὴν τῶν αἰτημάτων τοῦ πληθυσμοῦ διὰ μίαν καλυτέραν διαβίωσιν.

14. Ἡ ἐνωτικὴ προσπάθεια τῆς Δ Εὐρώπης

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἐδημιουργήθη ὁ Ο.Ε.Ο.Σ., ὅστις ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργῇ καὶ σήμερον. Εἰς τὰ

πλαίσια του ίδιου οργανισμού ιδρύθη η Ε.Ε.Π., ητις ενεργεί τους συμφηφισμούς μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών, παρέχει δε και μερικάς διευκολύνσεις πιστωτικάς.

Μία άλλη προσπάθεια των χωρών της Εύρώπης είναι η δημιουργία των οργανισμών του Στρασβούργου, των οποίων ο ρόλος είναι καθαρως συμβουλευτικός, προσπαθουν δε να δημιουργήσουν, δια του λόγου, μίαν ευρωπαϊκήν ατμόσφαιραν και ευρωπαϊκήν ψυχολογίαν. Δυστυχως, η δημιουργία του ευρωπαϊκού πνεύματος φαίνεται πολύ βραδεία, αν μη αδύνατος.

Ίκανοποιητικώτερα είναι τα αποτελέσματα των χωρών της Βενελυx. Πρόκειται περί της οικονομικής συνεργασίας των χωρών: Βελγίου, Όλλανδίας και Λουξεμβούργου, προς δημιουργίαν μιās τελωνειακής ενώσεως, μετέπειτα δε και οικονομικής ενώσεως.

Κατόπιν μιās συστηματικής προσπάθειας πολλών έτων, πλείστα όσα αποτελέσματα έπετεύχθησαν μεταξύ των τριών χωρών της Βενελυx και η οικονομική συνεργασία αυτών κατέστη στενωτάτη. Ίσως μέχρι της στιγμής δεν έπραγματοποιήθη έξ ολοκλήρου ο αντικειμενικός σκοπός, η πρόδος όμως προς την κατεύθυνσιν ταύτην συνεχίζεται.

15. Ή κοινοπραξία χάλυβος και άνθρακος

Μία άλλη προσπάθεια είναι περισσότερον ενδιαφέρουσα, έτυχε δε ηδη εφαρμογής, μεταξύ έξ χωρών της Δ. Εύρώπης, ητοι των τριών της Βενελυx και της Γαλλίας, Γερμανίας και Ίταλίας. Πρόκειται περί της κοινοπραξίας χάλυβος και άνθρακος.

Δια τα δύο ταυτα προϊόντα, υπεγράφη την 18-4-51 συνθήκη κοινοπραξίας, διαρκείας 50 έτων, κυρωθείσα εντός του 1952 και τεθείσα μετέπειτα εις εφαρμογήν. Βάσει της έν λόγω συνθήκης, έδημιουργήθησαν τα ακόλουθα όργανα:

α) Ή Ύνωτάτη Ύρχη. Αυτη αποτελείται από 9 μέλη, εκ των οποίων μόνον δύο δύνανται να έχουν την ιδίαν εθνικότητα. Αι αποφάσεις λαμβάνονται δια της απλής πλειοψηφίας.

β) Κοινή Συνέλευσις. Σκοπός ταύτης είναι η εξέτασις των εκθέσεων και των εισηγήσεων της Ύνωτάτης Ύρχης. Αποτελείται από αντιπροσώπους των κοινοβουλίων των έξ χωρών, κατά την εξής αναλογίαν: Γερμανία 18, Βέλγιον 10, Γαλλία 18, Ίταλία 18, Λουξεμβούργου 4 και Όλλανδία 10, ητοι σύνολον 78.

γ) Εϊδικόν Συμβούλιον έξ Ύπουργών. Εις τουτο αντιπροσωπεύονται αι έξ χώραι, έχει δε ως αντικείμενον να έναρμονίση την προσπάθειαν της Ύνωτάτης Ύρχης, αι προτάσεις της οποίας δέον να έγκριθουν με απόλυτον πλειοψηφίαν, εις την οποίαν να περιλαμβάνηται, άπαραιτήτως, η ψήφος Κράτους έχοντος τα 20 % της παραγωγής.

δ) Ἀνώτατον Δικαστήριον. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀρμοδιότητα νὰ ἐξετάζη τὰς παραβάσεις τῆς Συνθήκης, κατόπιν προσφυγῆς ἐκ μέρους τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 7 δικαστὰς, διοριζομένους διὰ μίαν ἐξαετία, κατόπιν κοινῆς συμφωνίας.

ε) Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ. Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 ἕως 50 μέλη, τῆς κατηγορίας ἐπιχειρηματιῶν, ἐργατῶν, ἐμπόρων καὶ καταναλωτῶν τῶν δύο προϊόντων. Τὰ μέλη διορίζονται ὑπὸ τοῦ Εἰδικοῦ ἐξ Ὑπουργῶν Συμβουλίου.

16. Βασικαὶ διατάξεις τῆς Συνθήκης

1. Προσπάθεια ὀρθολογικῆς κατανομῆς καὶ διακινήσεως τῶν προϊόντων, αὔξεις τῆς παραγωγῆς καὶ δημιουργία πραγματικῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

2. Δημιουργία συνθηκῶν πλήρους κυκλοφορίας τῶν δύο προϊόντων, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν δασμῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἐμποδίων.

3. Ὡς πρὸς τὰ κεφάλαια καὶ τοὺς ἐργαζομένους, δὲν προβλέπεται ἐλευθερία διακινήσεως. Μόνον εἰς ὠρισμένας κατηγορίας εἰδικευμένων ἐργατῶν γίνεται ἐξαιρέσις. Διὰ τὰ κεφάλαια προβλέπεται μόνον ὀρθολογικὴ κατανομή μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων, τοῦ προϊόντος τῶν δανείων. Ἡδη ἡ κοινοπραξία ἐδανείσθη ἐξ Ἀμερικῆς ἀρκετὰ ἑκατομμύρια δολλαρίων πρὸς χρηματοδότησιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκσυγχρονισμόν τῶν μέσων παραγωγῆς.

4. Ἀπαγόρευσις συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων, πρὸς ἐξουδετέρωσιν καὶ παρεμπόδισιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

5. Ἀπαγορεύονται αἱ ἐπιχορηγήσεις ἐκ μέρους τῶν Κρατῶν πρὸς διαφόρους ἐπιχειρήσεις, ὡς καὶ αἱ διακρίσεις καὶ ἐκπτώσεις εἰς τὰ τιμολόγια τῶν μεταφορικῶν μέσων.

6. Δὲν ἐπιτρέπονται τὰ χαμηλὰ καὶ ἀνώμαλα ἡμερομίσθια.

7. Αἱ συγκεντρώσεις καὶ ἀναμορφώσεις τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ γίνωνται ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς καὶ τὸν ἔλεγχον ταύτης.

8. Ἀποφυγὴ διαταραχῶν εἰς τὰς οἰκονομίας τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινοπραξίας καὶ ἐκμετάλλευσις ἀρμονικῆ τοῦ φυσικοῦ πλοῦτου.

9. Διὰ μίαν ἐνδιάμεσον περίοδον 5 ἐτῶν, ἐνίσχυσις τῶν ἀδυνάτων ἐπιχειρήσεων καὶ δικαίωμα εἰς ὠρισμένα μέλη τῆς κοινοπραξίας (Βέλγιον καὶ Ἰταλίαν) νὰ ἐφαρμώσουν ἐν σύστημα μερικῶν ἐξαιρέσεων.

17. Νέα προσπάθεια

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις καὶ τὰς ἐξαιρέσεις τοῦ καθεστώτος τῆς πρώτης πενταετίας, ἔθεωρήθησαν ὡς ἱκανοποιητικά. Τοῦτο ἐνεθάρρυνε τὰς ἐξ χώρας νὰ

προχωρήσουν πλέον εις τὴν σύναψιν Συνθήκης πρὸς δημιουργίαν κοινῆς ἀγορᾶς.

Κατόπιν πολλῶν διαπραγματεύσεων καὶ ἐνώπιον τῶν ἐπιφυλάξεων τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τὴν 25ην Μαρτίου 1957 ὑπεγράφη ἐν Ρώμῃ, συνθήκη, ἀορίστου διαρκείας, μεταξύ τῶν ἑξ μελῶν τῆς Κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, περὶ ἰδρύσεως κοινῆς ἀγορᾶς, ἤτοι τελω-νειακῆς ἐνώσεως καὶ κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας.

Πρότασις περὶ δημιουργίας κοινῆς ἀγορᾶς ἐγένετο τὸ πρῶτον, εἰς τὴν διάσκεψιν τῆς Μεσσηνίας, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1955, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς συνόδου τῶν ἑξ Ὑπουργῶν τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος. Ὑπεστηρίχθη ἡ ἀποψις τῆς δημιουργίας μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς, ἀνοικτῆς εἰς ὅλας τὰς χώρας αἰτίνας ἐπεθύμουν νὰ μετᾶσχουν, παραλλήλως δὲ καὶ ἡ ἴδρυσις μιᾶς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας. Ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἀνετέθη εἰς μίαν διακυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, προεδρευομένην παρὰ τοῦ κ. Σπάακ. Εἰς νεωτέραν σύσκεψιν τῶν ἑξ Ὑπουργῶν, πραγματοποιηθεῖσαν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1956, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις δύο ὁμάδων μελέτης, μιᾶς διὰ τὸ θέμα τῆς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας, τῆς δὲ ἐτέρας διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

Αἱ ἐργασίαι τῶν δύο ὁμάδων ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, οὕτω δὲ ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης τὴν 25.3.57, βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁποίας εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

18. Ἡ Κοινὴ Ἀγορὰ

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης προκύπτει ὅτι ἀντικειμενικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ δημιουργία εὐνοϊκῶν ὄρων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ταχεῖαν ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν λαῶν, ὡς καὶ τὴν πραγματοποιήσιν ἁρμονικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν συμμετεχόντων Κρατῶν.

Δηλοῦται δηλαδὴ ρητῶς ὅτι τὰ Κράτη ταῦτα «ἀπεφάσισαν νὰ θέσουν τὰς βάσεις μιᾶς ἐνώσεως, συνεχῶς στερεωμένης, μεταξύ τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν διὰ κοινῆς δράσεως τὴν κοινωνικὴν πρόοδον τῶν χωρῶν των, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐμποδίων ἄτινα διαيروῦν τὴν Εὐρώπην».

Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ὅτι, «ἡ κατάργησις τῶν ὑφισταμένων ἐμποδίων, ἀπαιτεῖ συντονισμένην δρᾶσιν καὶ προσπάθειαν, πρὸς ἐξασφάλισιν σταθερότητος εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἰσορροπίαν εἰς τὰς συναλλαγὰς, εὐθύτητος δὲ εἰς τὸν συναγωνισμόν».

Διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν, θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ συγχώνευσις τῶν χωριστῶν ἀγορῶν. Μόνον αὕτη θὰ ἐξασφαλίσῃ καταμερισμὸν τῶν ἔργων, εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῆς σπατάλης τῶν διαθέσιμων πόρων. Χάρις δὲ εἰς τὸν εὐχερῆ

τρόπον προμηθείας τῶν ἀναγκαιούτων ἀγαθῶν, θὰ ἀποκλεισθοῦν παραγωγικαὶ προσπάθειαι, αἵτινες δὲν δίδουν προσοχὴν εἰς τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν.

Ἐπὶ πλέον, εἰς μίαν οἰκονομίαν, συνεχῶς ἀναπτυσσομένην, ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ἡ ἐξειδικεύσεις εἰς τὴν παραγωγήν, θὰ ἐξασφαλίσουν αὐξοῦσαν παραγωγήν ἀγαθῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς.

19. Μεταβατικὴ περίοδος

Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ κανονικῶν ὄρων εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν, ἀπαιτεῖ κατάργησιν, κατὰ στάδια, τῶν προστατευτικῶν μέτρων. Οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ θὰ ἀρχίσουν μειοῦμενοι τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1959, θὰ ἐκλείψουν δὲ τελείως μετὰ περίοδον δώδεκα ἕως δεκαπέντε ἐτῶν ὑποδιαιρουμένην εἰς μικροτέρας περιόδους καὶ προβλέπουσαν τὰ ποσοστὰ μειώσεων κατ' ἔτος ἢ κατὰ 18 μῆνας.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς συνθήκης ἀναφέρεται σαφῶς ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ ἐπιβολὴ νέων δασμῶν, οἱ δὲ ἰσχύοντες θὰ ἐκλείψουν τελείως μετὰ τὸ τέλος τῆς μεταβατικῆς περιόδου. Ἐπίσης, τμηματικῶς καὶ κατὰ στάδια, θὰ καταργηθοῦν καὶ οἱ ποσοτικοὶ περιορισμοί, ὥστε μετὰ τὴν λήξιν τῆς μεταβατικῆς περιόδου νὰ δημιουργηθῇ πράγματι ἡ κοινὴ ἀγορά.

20. Κοινὸν δασμολόγιον ἔναντι τῶν τρίτων χωρῶν

Τὸ πλεονέκτημα τῆς κοινῆς ἀγορᾶς δὲν εἶναι μόνον ἡ προβλεπομένη κατάργησις τῶν τελωνειακῶν δασμῶν καὶ τῶν ποσοτικῶν περιορισμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ δημιουργία κοινοῦ δασμολογίου, ἔναντι τῶν ἐμπορευμάτων τῶν ἄλλων χωρῶν.

Οὕτω, προβλέπεται τροποποιήσις καὶ ἀναμόρφωσις τῶν διαφόρων δασμολογίων τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, κατὰ στάδια δέ, ἐνοποιήσις τούτων, ὥστε μετὰ τὸ πέρασ τῆς μεταβατικῆς περιόδου, οἰονδήποτε ἐμπόρευμα προερχόμενον ἐκ μιᾶς τρίτης χώρας θὰ ἔχη τὴν ἰδίαν δασμολογικὴν ἐπιβάρυνσιν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

21. Γεωργικὰ προϊόντα καὶ ὑπερπόντια ἐδάφη

Εἰς τὴν Κοινὴν ἀγορὰν συμπεριλαμβάνονται ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ προϊόντα. Ἐπειδὴ ὁμως διὰ τὰ γεωργικὰ προϊόντα παρουσιάζονται μερικαὶ εἰδικαὶ δυσχερεῖαι, ἐλήφθη μία ἰδιαιτέρα μέριμνα ὑπὲρ τῆς Γαλλίας. Οὕτω, προβλέπεται ὅτι, μετὰ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συνθήκης, θὰ καθορισθῇ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων τὸ θέμα τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῶν διαφόρων Κρατῶν, μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

Τέλος, ἐθεωρήθη ὅτι, ἡ ἐπωφελεστέρα ἀνάπτυξις τῶν χωρῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, ἐπιβάλλει τὴν συμμετοχὴν τῶν ὑπερποντίων χωρῶν,

διότι ούτω θά εξασφαλισθῆ ἡ προμήθεια πρώτων ὑλών, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑλών ἀτομικῆς ἐνεργείας.

22. Γενικά χαρακτηριστικά

Ἡ ὅλη προσπάθεια στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς βασικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῶν ἀκολουθῶν ἀρχῶν:

α) Δημιουργία μιᾶς τελωνειακῆς ἐνώσεως καὶ προοδευτικῆς κατάργησις τῶν δασμῶν καὶ τῶν ποσοτικῶν περιορισμῶν. Τὰ προϊόντα θά διαιρεθοῦν εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἡ δὲ κατάργησις αὐτῶν θά εἶναι τμηματικὴ καὶ κατὰ στάδια.

β) Καθορισμὸς κοινοῦ δασμολογίου, ἐναντι τῶν τρίτων χωρῶν.

Ἐφαρμογὴ ὅμως τούτου κατὰ στάδια, πρὸς ἀποφυγὴν διαταραχῶν καὶ δυσχερειῶν εἰς τὰς διαφόρους οἰκονομίας.

γ) Ἐφαρμογὴ κανόνων θεμιτοῦ ἀνταγωνισμοῦ, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν μονοπωλιακῶν καταστάσεων, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ παρεμποδίσουν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῆς κοινῆς ἀγορᾶς. Κατὰ συνέπειαν, πρέπει νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ κρατικαὶ ἐπιχορηγήσεις, αἵτινες καταστρατηγοῦν τὴν ἐννοίαν τοῦ καλῶς νοουμένου ἀνταγωνισμοῦ.

δ) Ἀμβλυνσις τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν εἰς τὴν νομοθεσίαν, ἣτις ἔχει ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κόστους τῶν ἀγαθῶν. Προσπάθεια δημιουργίας ὁμοιομόρφου καταστάσεως.

Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς ἐπιβαρύνσεις τῶν διαφόρων χωρῶν, ἡ νομοθεσία τῶν ὁποίων παρουσιάζει μεγίστας διαφοράς, ὁ δὲ ὑπολογισμὸς τῆς ἐπιβαρύνσεως ἐπὶ τοῦ κόστους δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς.

ε) Ἀνάγκη ἐναρμονίσεως τῶν κομίστρων τῶν μεταφορικῶν μέσων, ὥστε νὰ παρακαμφθοῦν αἱ δυσχέρειαι τῆς μορφῆς ταύτης.

ζ) Ἀμοιβαία συνδρομὴ διὰ τὰς δυσχερείας τῶν ἰσοζυγίων λογαριασμῶν καὶ συντονισμὸς τῶν βασικῶν ἐπενδύσεων, διὰ τῆς δημιουργίας εἰδικοῦ τραπεζικοῦ ὄργανισμοῦ.

23. Ἡ Τράπεζα ἐπενδύσεων

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἀξιοποίησιν τῶν ὑπερποντιῶν ἑδαφῶν, ἡ συνθήκη τῆς Ρώμης προβλέπει τὴν ἴδρυσιν μιᾶς Εὐρωπαϊκῆς Τραπεζῆς Ἐπενδύσεων, τὸ κεφάλαιον τῆς ὁποίας θά ἀνέλθῃ εἰς 1 δισεκατομμῦριον δολλαρίων, κατανεμόμενον ὡς ἀκολουθῶς:

Γαλλία, συμμετοχὴ εἰς τὸ κεφάλαιον, 300 ἑκατ., Γερμανία 300 ἑκατ., Ἴταλία 240 ἑκατ., Βέλγιον 86,5 ἑκατ., Ὀλλανδία 71,5 ἑκατ. καὶ Λουξεμβούργον 2 ἑκατ.

24. Ὀργανα διοικήσεως

Τὰ ὄργανα διοικήσεως εἶναι παραπλήσια μὲ ἐκεῖνα τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ διαφοραὶ :

α) Ἡ Ἀνωτάτη Ἀρχή, καλουμένη καὶ Ἐπιτροπή. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 μέλη, ἔχει ἀπλῶς διοικητικὰ δικαιώματα, δὲν εἶναι ὅμως ὁ κύριος φορεὺς τῶν ἐκδηλώσεων τῶν συμμετεχουσῶν Κυβερνήσεων.

β) Εἰδικὸν Συμβούλιον ἐξ Ὑπουργῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον ὄργανον, κατὰ τὸ στάδιον δὲ τῶν πρώτων ἐτῶν αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ θὰ λαμβάνωνται ὁμοφώνως. Βραδύτερον θὰ ἰσχύσῃ ὁ κανὼν τῆς πλειοψηφίας, αἱ ψήφοι δὲ καθωρίσθησαν ὡς ἀκολουθῶς: Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, ἐκάστη ἐξ αὐτῶν 4 ψήφους. Βέλγιον καὶ Ὀλλανδία ἀνὰ δύο ψήφους ἐκάστη χώρα καὶ Λουξεμβούργον μία. Ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ τὸ Συμβούλιον θὰ βοηθοῦνται εἰς τὸ ἔργον των ὑπὸ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία θὰ ἔχῃ συμβουλευτικὴν ἀρμοδιότητα.

Ἡ Συνέλευσις. Τὰ μέλη ταύτης θὰ προέρχωνται ἐκ τῶν Κοινοβουλίων, ἡ δὲ κατανομή θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Γαλλία 36, Ἰταλία 36, Γερμανία 36, Βέλγιον 14, Ὀλλανδία 14 καὶ Λουξεμβούργον 6, ἥτοι σύνολον 142.

Εἰς τὰ κείμενα προβλέπεται ὅτι, μελλοντικῶς, ἡ ἐκλογή τῶν μελῶν θὰ γίνηται διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας.

δ) Δικαστήριον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 7 δικαστὰς, θὰ εἶναι δὲ τοῦτο κοινὸν ὄργανον τῶν τριῶν ὀργανισμῶν, ἥτοι τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, τῆς κοινῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας.

Προβλέπεται ἐπίσης, ἴδρυσις ἐνὸς Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου ἀποτελουμένου ἀπὸ 101 μέλη, ἡ ἀρμοδιότης τοῦ ὁποίου θὰ εἶναι καθαρῶς συμβουλευτικὴ. Πρόκειται περὶ αἰτήματος τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων, ὡς μία ἐγγύησις διὰ τὸν κοινωνικὸν προσανατολισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς καὶ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

25. Ἡ κοινοπραξία ἀτομικῆς ἐνεργείας

Ἡ κοινοπραξία αὕτη ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον εἰδικῆς συμφωνίας, ὑπογραφείσης ἐπίσης εἰς Ρώμην τὴν 25.3.57, φέρουσα δὲ τὸν τίτλον: Euratom. Σκοπὸς ταύτης εἶναι ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἀτομικῆς ἐνεργείας, πρὸς ἐφαρμογὴν ταύτης εἰς μεγάλην κλίμακα. Προβλέπεται ἡ προώθησις τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς διαδόσεως τῶν γνώσεων, τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν. Ἐπίσης ἡ ἐφαρμογὴ ὁμοιομόρφων κανόνων πρὸς προστασίαν τῶν πληθυσμῶν καὶ διευκόλυνσιν τῶν ἐπενδύσεων ἀναγομένων εἰς τὰς βασικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, αἵτινες δὲν φαίνονται δυνατὰ κατὰ τρόπον μεμονωμένον. Προ-

βλέπεται ή εξασφάλις ισότητος εις τούς όρους προμηθείας μεταλλευμάτων καί καυσίμων ύλων άτομικής ένεργείας, μηχανικοϋ έξοπλισμοϋ καί έλευθερία κυκλοφορίας ειδικων έμπειρογωνμωνων.

26. Όργανα καί παράλληλοι προσπάθειαι

Διά τήν κοινοπραξίαν άτομικής ένεργείας, ύπάρχει μόνον χωριστή 'Επιτροπή άτομικής ένεργείας, αποτελουμένη από ειδικοϋς. Τά άλλα όργανα θα είναι κοινά με εκείνα τής κοινής άγοράς.

'Εν σχέσει με τήν προσπάθειαν προωθήσεως τών έρευνων άτομικής ένεργείας έντός τών πλαισίων τοϋ Ο. Ε. Ο. Σ., διευκρινίζεται ότι μεταξύ τών δύο δραστηριοτήτων δέν ύπάρχει αντίθεση, αλλά μάλλον αλληλοσυμπλήρωσις.

Τό κυριώτερον μέρος τών έρευνων περι άτομικής ένεργείας θα έξακολουθήση έντός τών κόλπων τών έθνικων όργανισμων, ή δέ 'Επιτροπή άτομικής ένεργείας θα έξασφαλίση τόν συντονισμόν.

Τό πρόβλημα τής χρησιμοποίησεως τής άτομικής ένεργείας διά καθάρως στρατιωτικούς σκοπούς, έκ μέρους τών μελών τής κοινοπραξίας, άποτελεί άντικείμενον μελετών καί συζητήσεων. 'Απεφασίσθη μόνον ή άπαγόρευσις δοκιμών έκρηκτικων, διά μίαν περίοδον τετραετίας, τοϋτο όμως δέν παρεμποδίζει τήν έξακολούθησιν τών διαφορων έρευνων.

27. Έναρξις τής λειτουργίας

Καθώς προεβλέπετο εις τά κείμενα τών συνθηκων τής Ρώμης, τās πρώτας ήμέρας τοϋ 'Ιανουαρίου 1958 ιδρύθησαν τά όργανα διοικήσεως καί ο μηχανισμός τής κοινής άγοράς καί τής κοινοπραξίας άτομικής ένεργείας έτέθη εις κίνησιν. 'Εν τούτοις, παρ' όλην τήν καλήν προσπάθειαν, ήγέρθη μία μεγάλη δυσχέρεια, διά τήν όποίαν δέν έξευρέθη λύσις μέχρι σήμερα. Πρόκειται περι τής έδρας τών όργανισμων, τήν όποίαν διεκδικούν, σχεδόν, όλαι αί συμμετέχουσαι χώραι.

Τό Λουξεμβούργον επικαλείται τό προηγούμενον τής έδρας τής κοινοπραξίας χάλυβος καί άνθρακος, δυσκόλως δέ θα έδέχετο τήν μεταφοράν ταύτης εις άλλην χώραν. Οί άλλοι όμως δέν δέχονται ως έδραν τό Λουξεμβούργον καί ο καθείς προτείνει μίαν πόλιν ιδικήν του. Πολλάς πιθανότητας έχει τό Στρασβούργον, να άποτελέση έδραν όλων τών όργανισμων τίποτε όμως δέν είναι άκόμη βέβαιον καί τό θέμα άποτελεί άντικείμενον διαπραγματεύσεων.

28. Τό σχέδιον τής έλευθέρας ζώνης

Παραλλήλως με τήν προώθησιν τοϋ σχεδίου τής κοινής άγοράς τών έξ χωρων, έντός τών πλαισίων τοϋ Ο. Ε. Ο. Σ., πρωτοβουλία ίδια τής Μεγάλης Βρεττανίας, ήρχισε να έκπονήται έν σχέδιον δημιουργίας έλευ-

θέρας ζώνης ανταλλαγών, μεταξύ τῶν 17 χωρῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

Τὸ ἀρχικὸν σχέδιον καταρτισθὲν καὶ «κοπὲν εἰς τὰ μέτρα τῆς Ἑγγύσιας» προέβλεπε τὴν ἐλευθέραν διακίνησιν τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, ὅχι δὲ καὶ τῶν ἀγροτικῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐζήτηει ἀπὸ τὰς ἄλλας χώρας νὰ καταργήσουσι τοὺς δασμούς, οἵτινες ὑπάρχουσι ἐπὶ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, αὕτη ὅμως νὰ διατηρήσῃ τὴν προστασίαν τῆς ἀγορᾶς τῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, ὥστε νὰ προμηθεύεται ταῦτα μόνον ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Κοινοπολιτείας.

Τὸ σχέδιον τοῦτο συνήντησε σφοδρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων γεωργικῶν χωρῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τὴν Ἑγγύσιαν νὰ φανῇ ὀλίγον ὑποχωρητικὴ, νὰ ἐμφανίσῃ δὲ ἕτερον σχέδιον κατὰ τι βελτιωμένον. Ἄλλὰ καὶ τὸ νέον σχέδιον συνήντησε ἀντίδρασιν ἢ δὲ Γαλλία ἀνέλαβε νὰ προτείνῃ αὕτη ἰδικὸν τῆς σχέδιον, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ συζητηθῇ προσεχῶς.

29. Τὸ Γαλλικὸν ἀντισχέδιον

Τὸ σχέδιον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων βάσεων, ἐγκαταλείπει δὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθέρου ζώνης καὶ ὁμιλεῖ περὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. Ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν σύναψιν εἰδικῶν συμβάσεων διὰ κάθε κατηγορίαν προϊόντων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἐλευθερὰ κυκλοφορία τούτων μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ἡ Γαλλία προτείνει μίαν λύσιν ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντά τῆς, ἄνευ γενικωτέρας προσπάθειας πρὸς συντονισμόν καὶ ἑναρμόνισιν τῶν συμφερόντων ὅλων τῶν Κρατῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

30. Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος

Ἡ χώρα μας ἐδέχθη, κατ' ἀρχὴν, τὴν πρότασιν τῆς ἰδρύσεως ἐλευθέρου ζώνης, ἐζήτησεν ὅμως ὅπως αὕτη βασιζέται περισσότερο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς. Εἶναι ἀπαραίτητον δηλαδὴ νὰ ἰδρυθῇ Τράπεζα ἐπενδύσεων, ἡ ὁποία νὰ διευκολύνῃ τὴν χρηματοδότησιν τῶν ἔργων ὑποδομῆς τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν. Ἐπίσης πρέπει νὰ δοθῇ παράτασις μιᾶς δεκαπενταετίας διὰ τὴν ἑναρξιν τῆς μειώσεως τῶν δασμῶν.

Τὰς ἀπόψεις τῆς Ἑλλάδος δέχονται καὶ αἱ ἄλλαι ὑπὸ ἀνάπτυξιν χώραι, αἱ λεγόμεναι καὶ περιφερειακαί.

Τὸ αἶτημα τῆς ἰδρύσεως Τραπεζῆς ἐπενδύσεων συναντᾷ δυσχερείας. Ἡ Ἑλλάς ζητεῖ διὰ τὴν περίοδον μιᾶς πενταετίας 300 ἑκατομμύρια δολλαρίων, οὐδόλως ὅμως διαφαίνονται χρηματοδότης τῆς Τραπεζῆς ἐπενδύσεων. Αἱ προσπάθειαι τῆς ἐλευθέρου ζώνης ἔχουσι τὴν κλασσικὴν μορφήν τῆς καταργήσεως τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, ἄνευ γενικωτέρας μερί-

μνης πρὸς ὀργανικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῶν διαφόρων οἰκονομιῶν.

31. Τὰ χωριστὰ δασμολόγια

Μία μεγάλη δυσχέρεια δημιουργίας τῆς ἐλευθέρου ζώνου εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις κοινοῦ δασμολογίου. Ἐκάστη χώρα ἐκ τῶν 17 εἶναι ἐλευθέρου νὰ συνεχίση ἐφαρμόζουσα τὸ σημερινόν τῆς δασμολογίου, Δεδομένου ὅμως ὅτι αἱ χώραι τῆς κοινῆς ἀγορᾶς θὰ βαδίσουν πρὸς κοινόν δασμολογίου, ἡ ὑπαρξις εἰς τὰς ὑπολοίπους χώρας τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. χωριστῶν δασμολογιῶν θὰ ὀδηγήσῃ εἰς δυσκολίας ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ἐμπορευμάτων χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται καὶ φαινόμενα εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων διὰ τῶν συνόρων ἄλλου χωρᾶς καὶ ὄχι ἐκείνου εἰς τὴν ὁποίαν ταῦτα προορίζονται, πρὸς κάρπωσιν ἐνδεχομένης διαφορᾶς δασμῶν. Ἡ μέθοδος τοῦ πιστοποιητικοῦ προελεύσεως καὶ ὁ ἔλεγχος δὲν πρόκειται νὰ ἀποτρέψουν ἀναποφεύκτους καταχρήσεις καὶ παραβάσεις.

32. Μεγάλαι ἀμφιβολίαι διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Ε. Ζ. Ε. Σ.

Ὅλοι οἱ προσεκτικοὶ παρατηρηταὶ συμφωνοῦν ὅτι ἐλαχίστας πιθανότητος ἔχει ἡ δημιουργία τῆς ζώνου ἐλευθέρων ἀνταλλαγῶν. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν τελικῶς ὑπογραφῆ μία σύμβασις, κατόπιν κοπιωδῶν διαπραγματεύσεων, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ προβλεφθῆ τὸ τελικόν περιεχόμενον ταύτης.

Βεβαίως, ἡ ἐναρξις λειτουργίας τῆς κοινῆς ἀγορᾶς δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα διὰ τὰς ὑπολοίπους χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπου. Ἡ Μεγάλη Βρετανία, ὑψώνουσα τὴν φωνήν, ὀμιλεῖ περὶ τοῦ κινδύνου διχοτομήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπου καὶ ζητεῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀπόψεών τῆς, θεωρουμένων ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. ὡς ἀπαραδέκτων.

33. Αἱ δυσχέρειαι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπου

Εἶναι σαφές γεγονός ὅτι σήμερον ἡ Δυτικὴ Εὐρῶπη ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνοποιητικῆς προσπάθειας, εἰς τὴν ὁδὸν ὅμως ταύτην αἱ δυσχέρειαι εἶναι μεγάλαι καὶ σοβαραὶ. Τὴν κατάστασιν ταύτην περιπλέκει περισσότερο ἡ ἐξέλιξις τῆς διεθνούς οἰκονομίας καὶ ἰδίᾳ τῆς οἰκονομίας τῶν Η. Π. Α.

Ἡ μεγάλη καὶ δεσπίζουσα αὕτη οἰκονομία, εἰσῆλθεν ἀπὸ τινος χρόνου εἰς περίοδον οἰκονομικῆς ὑφέσεως, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ ἐκ νέου θέμα σπάνεως δολλαρίων, διὰ πολλὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπου, ἡ ἐξέλιξις τῶν οἰκονομιῶν τῶν ὁποίων ἐμφανίζει ἐπίσης ἐκδηλα σημεῖα ὑφέσεως.

Γενικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Δυτικὸς Κόσμος ἔχει τὴν θέλησιν καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν οἰκονομικὴν ὑφε-

σιν, ὥστε νὰ ἀποφύγη γενικωτέρας περιπλοκάς. Τοῦτο ἄλλωστε ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων, διότι τὸ Ν. Α. Τ. Ο. πρέπει νὰ βασιζέται ἐπὶ οἰκονομιῶν ἐξελισσομένων πρὸς ἄνοδον καὶ δυναμένων νὰ βελτιώσουν τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον τῶν λαῶν. Μόνον οὕτω καταχωροῦνται, μετὰ βεβαιότητος, ἡ Ἐθνικὴ Ἀμυνα τῶν χωρῶν τοῦ Ν. Α. Τ. Ο. καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀποτροπὴ οἰουδήποτε κινδύνου ἐξ ἀνατολῶν, δυναμένου νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τῆς μεθόδου τῶν μεμονωμένων κρούσεων, εἰς σημεῖα θεωρούμενα ὡς ἀσθενῆ.

34. Ἡ θέσις τῆς χώρας μας

Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία, ἐκ τῆς συνδέσεως αὐτῆς μεῖς ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς οἰκονομίας καὶ τῆς δημιουργίας εὐρυτέρων χωρῶν, διατρέχει κίνδυνον νὰ ὑποστῇ πραγματικὴν συντριβὴν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις καὶ ἡ πείρα τῆς ζωῆς διδάσκουν ὅτι, τὸ σύστημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν περίπτωσιν δύο ἐπιχειρήσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι μικρὰ καὶ ἀσθενῆς, ἡ δὲ ἄλλη μεγάλη καὶ ἰσχυρά, καταλήγει εἰς τὴν ἐξάφανισιν τῆς πρώτης. Κατ' ἀναλογίαν, τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς οἰκονομίας. Τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα ἀφθονοῦν, διὰ τοῦτο δὲ ὄλαι αἱ ἀσθενεῖς οἰκονομίαι προσφεύγουν εἰς τὸ μέσον τῆς προστασίας, τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς. Ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτος οἰκονομικὴ ἐλευθερία, ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης συγκεντροῦται εἰς ὠρισμένα σημεῖα, ἅτινα ἐμφανίζουν πλεονεκτήματα. Ὑπάρχει τὸ πλέον τυπικὸν παράδειγμα τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἡ ὁποία ἔμεινε τελείως ὑπανάπτυκτος ἐν ἀντιθέσει μετὰ τὴν βόρειον Ἰταλίαν.

Ἐξετάζοντες τὰς κατηγορίας τῶν διαφόρων προϊόντων μας, διακρίνομεν ὅτι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνθῆξουν εἰς τὸν συναγωνισμόν τῶν ξένων προϊόντων. Μέγα μέρος ἐκ τῶν γεωργικῶν μας προϊόντων, κυρίως δὲ τὰ σιτηρά, ἀδυνατοῦν νὰ συγκριθοῦν μετὰ τὰ προϊόντα ξένων χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν μας ἐλάχιστοι εἶναι οἱ κλάδοι οἵτινες δύνανται νὰ ἀνθῆξουν εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν, εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κλίμακα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξαγώγιμα προϊόντα μας, ὅπως τὰ καπνὰ, τὴν σταφίδα, τὸν βάμβακα κτλ., ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως δὲν φαίνεται μεγάλη καὶ ἀξία λόγου, ὥστε νὰ καλύψῃ τὴν διαφορὰν ἐκ τῆς μειώσεως τῆς παραγωγῆς τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Τελικῶς καὶ διὰ μίαν πρώτην περίοδον ὁ ἀντίκτυπος θὰ εἶναι δυσμενῆς ἐπὶ τῆς οἰκονομίας μας.

35 Ἡ ἀπομόνωσις εἶναι ἀδύνατος

Ἐν τούτοις, εἶναι σαφές ὅτι ἡ χώρα μας δὲν δύναται νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ τὰς προσπάθειας στενωτέρας συνεργασίας εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐπίπεδον. Αἱ κοιναὶ ἀγοραὶ καὶ οἱ εὐρύτεροι χώροι ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν

πραγμάτων εις τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, ἐκ λόγων καθαρῶς οἰκονομικῶν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐκ λόγων πολιτικῶν.

Οἱ οἰκονομικοὶ λόγοι ἀνάγονται εἰς τὴν ἀνάγκην καλυτέρας χρησιμοποίησεως τῶν συγχρόνων μέσων παραγωγῆς, πρὸς αὐξησιν τοῦ ὄγκου τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ. Εἶναι σαφές ὅτι ἐὰν ἐπικρατήσῃ ὀρθολογικὸς καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ἐξειδίκευσις εἰς τὴν παραγωγὴν, ὑπάρξῃ δὲ δυνατότης πραγματοποίησεως τῶν ἀπαραιτήτων ἐπενδύσεων, ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς παραγωγικότητος θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης μίαν κατὰ πολὺ ἀνωτέραν διαβίωσιν τῆς σημερινῆς.

Ἡ πραγματοποίησις βεβαίως τοῦ σκοποῦ τούτου προϋποθέτει ὀργανικὴν σύνδεσιν τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν καὶ λήψιν σειρᾶς μέτρων, πρὸς μετάβασιν, ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον ἀνώδυνον, ἀπὸ τῆς σημερινῆς καταστάσεως εἰς ἐκείνην ἢ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητος.

Πέραν ὅμως τῶν καθαρῶς οἰκονομικῶν λόγων, ὑπάρχουν καὶ πολιτικοί. Ἡ συμμαχία τοῦ Ν.Α.Τ.Ο. χάνει μέρος τῆς σημασίας της, ὅταν εἰς τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον ὑπάρχει ἡ σημερινὴ κατάστασις, ἥτις παρεμποδίζει τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Τὰ θέματα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης λύονται ἐπιτυχῶς, ἐὰν ἐξασφαλισθῇ οἰκονομικὴ εὐρωστία, καταπολεμηθῇ δὲ ἡ ἀνεργία καὶ ἡ ἔνδεια. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μόνον ἡ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν διάθεσιν τῶν ἀπαραιτήτων δαπανῶν διὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἀμυναν, ἐξασφαλίζει δὲ καὶ ὑψηλὸν ἠθικὸν ἐπίπεδον τῶν λαῶν, διὰ τῆς ἐξαλείψεως τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς καταπολεμήσεως τῶν στερήσεων.

36. Ἀνάγκη προγραμματισμοῦ καὶ ἀναδιαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας μας

Τὰ σημερινὰ ἑλληνικὰ προβλήματα εἶναι ἀπόρροια ἱστορικῶν γεγονότων. Ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διῆλθε δραματικὴν περίοδον, ἐγνώρισε δὲ καὶ δύο ἀπιστεύτους τραγωδίας. Τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τὴν κατοικικὴν περίοδον, μὲ τὸ ἐπακόλουθον τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιβουλῆς, ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος μας.

Ἄς ἀναλογισθῶμεν τὴν μικρὰν Ἑλλάδα τῆς Παλιγγενεσίας, τὸ κρατίδιον ἐκεῖνο τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τοῦ 1830. Οἱ ἱστορικοὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἦτο μικρὸν καὶ τόσον ἀσθενικόν, ὥστε μόλις ἠδύνατο νὰ ἀναπνεύσῃ. Τὴν ἱστορίαν μας καὶ τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν μας τοὺς γνωρίζομεν ὅλοι μας.

Ἡ ζωτικότητα τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἔπη τοῦ ἐνδόξου μας στρατοῦ καὶ στόλου, προεκάλεσαν κατ' ἐπανάληψιν, τὸ θαυμασμὸν ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἦδη καλούμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν ἄμυναν τῆς χώρας μας μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας μας. Ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι ἀπραγματοποίητος, ἀπαιτεῖται μόνον καλὸς προγραμματισμὸς τῆς οἰκονομίας μας καὶ λήψις ἐνὸς συνόλου μέτρων πρὸς ἀναδιάρθρωσιν ταύτης.

Τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ ἓν ἄρμονικὸν σύνολον, ἓν στερεὸν οἰκοδόμημα καὶ νὰ στηριχθῆ εἰς ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ Ἑθνους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ζωτικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ φυλὴ μας γνωρίζει νὰ ἐπιτελῆ θαύματα ὅταν ἡ Πατρίς μας εὐρίσκεται ἐν κινδύνῳ.

Εἶναι εὐχῆς ὅμως ἔργον νὰ ἀντιμετωπίζωμεν ὅλας τὰς καταστάσεις καὶ ὅλας τὰς πιθανὰς ἐξελίξεις, βάσει ἐνὸς ὀρθολογικοῦ προγράμματος.

Η ΠΡΟΔΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Υπό τοῦ κ. ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ *

[Εἰς τὸ τρίπτυχον : Ἑλληνικὸν πνεῦμα – ρωμαϊκὸν δίκαιον – χριστιανικὴ τῆς ζωῆς ἀντίληψις, εἰς τὸ τρίπτυχον δηλαδή τῆς ἐλευθέρως ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης βασιζέται ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, ἡ ἰδιομορφία τῆς Εὐρώπης. Εἰς μίαν συγκέντρωσιν εἰς Παρισίους, τὸ 1948, μεῖ ἠρώτησαν ποῦ εὕρισκω τὴν διαφορὰν μεταξύ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ρωσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ τὴν ἀπάντησιν, ἡ ὁποία γνωρίζω ὅτι τότε ὄχι ὀλίγον ἐξένισε : Αἱ διαφοραὶ, νομίζω, ὅτι ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἀμερικὴ δὲν ὑπέστησαν, ὅσον ἡ Εὐρώπη, τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς νομικῆς ρωμαϊκῆς ἀντιλήψεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως θὰ εἶναι πάντοτε ὁ Παρθενῶν, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πλάτων, ὁ Ὀμηρος καὶ τόσοι ἄλλοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ καλλιτέχναι, ἴδια οἱ δημιουργοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν, ὅπως εἰς τὸ βάθος τῆς ζωῆς τῶν Εὐρωπαίων θὰ εἶναι τὸ *Corpus Juris Civilis*. Ἡ ἔλλειψις αὐτῶν τῶν βασικῶν παραγόντων δημιουργεῖ τὸν «ἀσιασισμὸν» τοῦ σλαβισμού καὶ τὴν «τεχνοκρατικὴν» ἀντίληψιν τοῦ ἀμερικανισμού].

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ συνεργασία, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότης, καθίσταται σήμερον ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Οἱ καιροί, πράγματι, δὲν εἶναι μενετοί. Πᾶσα ἡμέρα παρερχομένη ἀποδεικνύει πόσον κουρασμένη ἐπικινδύνως εἶναι ἡ Εὐρώπη, καὶ πόσον ἀνάμεσα εἰς δύο κόσμους γοργῶς ἀναπτυσσομένους, ἡ Εὐρώπη, διηρημένη καὶ βραδυποροῦσα, εἶναι προωρισμένη εἰς μίαν πτώσιν ὀριστικὴν, ἡ ὁποία θὰ σημάη τὴν ὀριστικὴν πνευματικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς ὑποδούλωσιν.

Ὁρθοτομοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας χρέος ἔχομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι, ἐὰν ἡ Εὐρώπη θέλει νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἐξελιχθῇ ὡς μία ἀνεξάρτητος μονάς, δέον ἡνωμένη νὰ θέσῃ τοὺς ἀνθρώπους τῆς, τὸ πνεῦμα τῆς, τὰ κεφάλαιά τῆς, τὸν μηχανικὸν τῆς ἐξοπλισμὸν, τὴν πείραν τῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κοινῶν Εὐρωπαϊκῶν σκοπῶν.

* Ὁ κ. Στρ. Κ. Παπαϊωάννου εἶναι μέλος τῆς Δ. Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος, τμήματος τῆς ἐν Παρισίοις ἐδρευούσης «Κινήσεως διὰ τὴν Ἠνωμένην Εὐρώπην».

Πρέπει, ἀντί νά μείνη εἰς τὸ μέσον κτυπωμένη ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν καὶ ὑπερφαλαγγιζομένη ἀπὸ τὰς τεχνικὰς προόδους τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ρωσίας, νά διανοίξη τὸν δρόμον της καὶ νά καταλάβῃ τὴν ἐμπρέπουσαν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν της θέσιν εἰς τὴν τεχνικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν προσπάθειαν τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πολλάκις ἐπολέμησαν ἐναντίον ἀλλήλων καταστρέφοντες, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολλάκις συνειργάσθησαν ἐναντίον κοινῶν ἐχθρῶν, οἰκοδομοῦντες καὶ δημιουργοῦντες καὶ διὰ τὴν Εὐρώπην καὶ δι' ὅλοκληρον τὴν ἀνθρωπότητα καλυτέρους ὅρους διαβιώσεως διὰ τὸ μέλλον. Οἱ σταυροί, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους κοιμοῦνται οἱ Μεγάλοι νεκροὶ τῶν δύο πολέμων φαίνονται ὡς ὑψωμένα χέρια τὰ ὅποια ζητοῦν καὶ ἀξιοῦν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀδελφосύνην τῶν Εὐρωπαϊκῶν Λαῶν, τὴν συνεργασίαν των εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἑνὸς κοινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης.

Ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπήγαγε τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ἢ οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ὁποίου μόνη δύναται νά διασώσῃ τὰς Εὐρωπαϊκὰς πολιτιστικὰς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθέρας ἐρεῦνης καὶ τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν καλυτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως τὸν διεμόρφωσε τὸ Ἑλληνολατινικὸν πνεῦμα καὶ ὁ Χριστιανισμὸς.

Ἔτσι οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ὑπῆρξαν θύματα τῶν συγκρουομένων ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ τῆς ἀμετρίας τῶν τυραννιῶν τοῦ παρελθόντος. Χθὲς ἀκόμη ὁ φασισμὸς καὶ ὁ ναζισμὸς ἐξώθησαν τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐναντίον ἀλλήλων εἰς ἓνα τόσο σκληρὸν καὶ καταστρεπτικὸν πόλεμον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ μεγάλη ἠττημένη ὑπῆρξεν ἡ Εὐρώπη. Ἐχασε, μαζί με τὸν πλοῦτον της καὶ τοὺς νεκροὺς της, τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ κινδυνεύει, κατατεμαχισμένη, νά συντριβῇ μεταξύ τῶν νέων μεγάλων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀνέκυψαν μετὰ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ ὀλέθρου. Περισσότερον ὄλων ὑπέφερεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς παλαίων κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης μορφῆς. Αἱ θυσίαι του, οἱ νεκροὶ του, οἱ ἥρωες καὶ οἱ μάρτυρες του ζητοῦν τώρα αὐτὴν τὴν ἔνωσιν, ζητοῦν ἓνα κοινὸν Εὐρωπαϊκὸν χῶρον ὁ ὁποῖος θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν παροῦσαν γενεάν καὶ τὰς μελλούσας τὴν εἰρήνην, προϋπόθεσιν τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας αὐτοῦ τοῦ μικροῦ καὶ μαρτυρικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐνδόξου τόπου μας.

Εὐτυχῶς σήμερον ἡ δημοκρατία ἐνώνει τοὺς λαοὺς καὶ ἡ εἰρήνη τοὺς καλεῖ εἰς μίαν δημιουργικὴν συνεργασίαν. Ὅ,τι ἡ βία ἠθέλησε νά καταστρέψῃ ἐσώθη εὐτυχῶς καὶ ἀπεκατεστάθη χάρις εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὅ,τι διήρесе τὴν Εὐρώπην ἀνήκει εἰς ἓν παρελθὸν αἵματος καὶ

καταστροφῆς τὸ ὅποῖον δὲν ἀφῆκε παρὰ ἐρείπια· ὅ,τι ἐνώνει σήμερον τὴν Εὐρώπην θέτει τὰς βάσεις δι' ἐν ἐλπιδοφόρον μέλλον. Ἦτο ἴσως ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν ἀπ' αὐτὴν τὴν τρομακτικὴν δοκιμασίαν τῆς δικτατορίας καὶ τοῦ πολέμου, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἀξίαν τοῦ λόγου, ὁ ὅποιος μόνος δύναται νὰ νικήσῃ τὴν βίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου. Ἐπρεπεῖν ἴσως ἡ Εὐρώπη νὰ ζήσῃ ἡ ἴδια τὴν βαρβαρότητα ἡ ὁποία μοιραίως γεννᾶται ἀπὸ τὴν θέλησιν δυνάμεως, νὰ ζήσῃ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν λαῶν καὶ τὸν στενόκαρδον ἐθνικισμόν διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ ἐνότης τῆς εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς εἰρηνικῆς καὶ ἀδιαταράκτου ἀναπτύξεως τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἐκάστης χώρας.

Τὰ ὅσα ὑπέφερον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι οἱ πλέον εὐγλωττοὶ μάρτυρες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἡ ἰσχὺς ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἐθνῶν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀδυναμίαν τῆς Εὐρώπης ὡς συνόλου. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θέλει αὐτὴν τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἐνότητα μέσα εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτὴν τὴν πρόοδον μέσα εἰς τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ μόνον δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ ἀληθινὴ δύναμις τῆς Εὐρώπης.

Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πρέπει νὰ κατανοήσουν, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐνὸς ἀντιευρωπαϊκοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐνὸς ἐξευρωπαϊκοῦ ἐκεῖθεν πνεύματος, ὅτι δεόν νὰ ἐνώσουν τὰς προσπάθειάς των διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς παραδόσεις των καὶ τὸν πολιτισμόν των, διὰ νὰ καταστοῦν φύλακες τῶν μεγάλων ἀξιῶν, τὰς ὁποίας μᾶς ἐκληροδότησαν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ κράτους εἰς βάρος ἄλλου εἶναι σήμερον ὄχι μόνον ἀνόητος ἀλλὰ καὶ ἀκατανόητος. Ἀντιθέτως ἡ συνεργασία σήμερον καὶ ἡ πλήρης ἐνότης αὐριον τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἶναι ἀδήριτος ἱστορικὴ ἀνάγκη.

Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως, τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας, τῆς κοινῆς πορείας πρέπει ὅλοι νὰ συμβάλωμεν ἐπιτελοῦντες τὸ καθήκον μας, οὐ μόνον ἀπέναντι τοῦ σήμερον ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τοῦ αὐριον, οὐ μόνον ἀπέναντι ἐκάστου λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης, οὐ μόνον ἀπέναντι ἐνὸς τῶν καθ' ἕκαστα ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ὁποίας εἶναι βαθύτατα συνδεδεμένους μὲ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἀξίας.

Δυστυχῶς, ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης δὲν ἐπεδιώχθη καὶ δὲν ἐπραγματοποιήθη εὐθύς μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου ὅποτε ὑπῆρχον ὅλαι αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐνοποίησιν μιᾶς τόσον κατεστραμμένης Εὐρώπης ἀπὸ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν σύγκρουσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Εὐρώπης ὑπῆρξε δυστυχῶς τότε πολὺ μικρὰ ἀπέναντι μιᾶς τόσον μεγάλης ἰδέας. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης, δυστυχῶς, δὲν κατέστη δυνατὴ οὔτε μετὰ τὸ τόσον μεγαλοφυῆς καὶ πλήρες ἀνωτέρας πνοῆς «Σχέδιον Μάρσαλ», ὅποτε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἠνωμέ-

νων Πολιτειῶν, θὰ ἡδύνατο νὰ ὀργανωθῆ οἰκονομικῶς καὶ κατὰ συνέπειαν πολιτικῶς ὁ Εὐρωπαϊκὸς χῶρος κατὰ τρόπον ἔλλογον καὶ ἐξυπηρετικὸν τῶν γενικωτέρων Εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων. Οἰκονομικαὶ ἀντιζηλῖαι καὶ μικραὶ σκέψεις τῶν ἰθύνοντων τὰ προηγμένα βιομηχανικῶς Εὐρωπαϊκὰ κράτη κατέστησαν ἀδύνατον μίαν γενικωτέραν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πολιτικὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας τότε ἀσφαλῶς ἡδύνατο νὰ θεμελιωθῆ ἡ Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ συνεργασία. Οὕτω, διὰ δευτέραν φοράν ἡ Εὐρώπη ἐπροδόθη. Ἐντὶ τούτου οἱ ἰθύνοντες ἐνόμισαν ὅτι ἡ Εὐρώπη δέον νὰ χρησιμοποιοθῆ ὡς ἀμυντικὴ στρατιωτικὴ μονὰς κατὰ τῆς ἀναντιρρήτως ἀντιδημοκρατικῆς καὶ ἀντισοσιαλιστικῆς ἐξαπλωτικῆς πολιτικῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως. Ἡ «καποραλιστικὴ» αὕτη ἀντίληψις κατέδειξε πόσον ἡ πολιτικὴ, ἰδίᾳ τῶν ἐμφανισθέντων ὡς ἡγετῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως, ὑπῆρξε στενόκαρδος καὶ ταυτοχρόνως πόσον μυωπικὴ καὶ πόσον κατ' ἀνάγκην ἀντιευρωπαϊκὴ.

Τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο ἡ δημιουργία ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ μετὰ πολυγλώσσους μεραρχίας χωρὶς ψυχικὸν δεσμόν, ἀλλ' ἡ δημιουργία ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἀπλωνωμένου εἰς ἓνα ἐνιαῖον πολιτιστικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ οἰκονομικόν χῶρον, ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς κοινὰς παλαιστάτας παραδόσεις του καὶ τοὺς θεσμοὺς του, μετὰ τὰς εἰρηνικὰς του ἐπιδιώξεις, μετὰ τὸν ἀνώτερον ἀνθρωπισμὸν του θὰ ἀπετέλει διὰ τοὺς λαοὺς τῆς γῆς δίδαγμα, μέτρον συγκρίσεως, πρόγραμμα ζωῆς. Ἐπεκράτησε τοιοῦτοτρόπως, ἀντὶ τῆς πολιτικῆς ἀπόψεως, ἡ στρατιωτικὴ ἀντίληψις, δημιουργημένη καταλλήλως κάτω ἀπὸ ἓνα καθεστῶς φοβίας, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐμφανισθῆ τὸ ἀληθὲς πρόσωπον τῆς Εὐρώπης καὶ μετὰ φυσικὸν ἐπακόλουθον νὰ στραφῆ ἡ προσοχὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡγεσίας καὶ τοῦ ἀμερικανικοῦ παράγοντος πρὸς τὰ ἕξ Κράτη τῆς «Μικρᾶς Εὐρώπης», νὰ καταπολεμηθῆ ἡ ἐκβιομηχάνισις τῶν ὑποανεπτυγμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ἀντὶ πρὸς αὐτὰς νὰ στραφῆ ἡ ἰδιάζουσα μέριμνά της. Ἡ «Μικρὰ Εὐρώπη» ἐστάθη καὶ εἶναι ἐχθρὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος.

Ἡ «Ἀμυντικὸς Εὐρωπαϊκὸς Στρατὸς» (C.E.D.) κατέστησε δυστυχῶς τὴν Εὐρώπην συνώνυμον μετὰ τὴν ἐκ νέου στρατιωτικὴν ἐμφάνισιν τῆς Γερμανίας καὶ ἦτο ἐπόμενον νὰ καταστήσῃ ὑποπτον τὴν Εὐρωπαϊκὴν κίνησιν καὶ ἀπέναντι τῶν φίλων καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων. Οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κινήματος δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἐπιδίωξις, ἀμφιβόλου ἀλλωστε ἀξίας, ἡμποδίζε τὴν δημιουργίαν μιᾶς Εὐρώπης στηριζομένης εἰς ἀσφαλῆ καὶ ἐκτιμώμενα ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ σεβαστὰ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐρεῖσματα. Ἐπρεπε οἱ ἰθύνοντες νὰ ἀντιληφθοῦν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐτοίσαμεν ἀπὸ τοῦ 1954 καὶ κατὰ τὸ 1955 εἰς τὸ «Συνέδριον τοῦ Μιλάνου», δηλαδὴ ὅτι ἐπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐνώνουν τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ ὄχι νὰ ἐπιζητηθοῦν θεσμοί, οἱ ὁποῖοι τοὺς χωρίζουν ἢ ἀκόμη καθιστοῦν ὑπόπτους τοὺς μὲν εἰς τοὺς δέ. Ὁ κοινὸς «Εὐρωπαϊκὸς Στρατὸς» ἔδει νὰ εἶναι

ή κατάληξις και όχι ή άπαρχή. Όρθως ό Herriot έτόνιζεν ότι δέν δύναται νά νοηθή «Εύρωπαϊκός Στρατός» χωρίς νά έχη προηγουμένως πραγματοποιηθή ή Εύρωπαϊκή ένότης, χωρίς νά έχη διαμορφωθή ή Εύρωπαϊκή συνειδησις, χωρίς νά έχη ύπάρξει ή Εύρωπαϊκή Κυβέρνησις. Δέν δυνάμεθα νά ζητήσωμεν άπό τούς Εύρωπαίους στρατιώτας θυσίας χωρίς προηγουμένως νά έχη διαμορφωθή ό δημιουργικός «μύθος» τής Εύρώπης.

Τούτο βεβαίως δέν σημαίνει ουδετεροποίησιν παθητικήν τής Εύρώπης. Οί ύποστηρικταί τής ουδετερότητος τής Εύρώπης άπέναντι τών δύο κόσμων ή είναι θύματα του φόβου των και του άισθήματος κατωτέροτητος άπέναντι τών δύο μεγάλων κόσμων ή είναι συνειδητά ή άνεπίγνωτα όργανα άντιευρωπαϊκής πολιτικής. Όρθως ό Gorkii τονίζει ότι «οί ουδετερόφιλοι κρύπτουν τόν φόβον των ή τήν συνεργασίαν των κάτω άπό συνθήματα δήθεν ιδεολογικά και κάτω άπό ένα δήθεν όππορτουμιστικόν ρεαλισμόν δουλόφρονα και άναξιόπιστον». Τό θέμα δέν είναι νά υπερβάλωμεν τήν άδυναμίαν τής Εύρώπης άπέναντι εκείνων οί όποιοι τήν άπειλοϋν, κατ' ουσίαν έξυπηρετοϋντες αύτούς, αλλά νά φροντίσωμεν νά έπαυξήσωμεν τήν δύναμιν τής Εύρώπης και νά καταστήσωμεν άδύνατον τήν έξόντωσίν της. Τό θέμα είναι όχι ή ουδετέρα στάσις άλλ' ή ένεργός τοποθέτησις τής Εύρώπης και άπέναντι τής Ρωσίας και άπέναντι τής Άμερικης, αλλά και άπέναντι τών διεθνών προβλημάτων. Η ένωσις τής Εύρώπης δέν σημαίνει άρνησιν ή άπραξίαν, αλλά θέσιν και δημιουργίαν.

Ό Spaak άπεκάλεσε τό «1954 σκοτεινόν έτος» όχι μόνον διά τήν Εύρώπην αλλά και δι' όλόκληρον τόν κόσμον, επί τῶ λόγω ότι τήν νύκτα τής 30ης Αύγουστου κατεψηφίσθη ύπό τής Γαλλικής Βουλής ό Εύρωπαϊκός στρατός. Ό Spaak έπλανάτο διότι ό άντικομμουνιστικός μύθος δέν δύναται νά δημιουργήσῃ μίαν νέαν σταυροφορίαν, ή όποία άναντιρρήτως θά έχη όλα τά μειονεκτήματα τών σταυροφοριών, χωρίς νά έμπνέεται άπό έν θετικόν άνώτερον και εύρύτερον πολιτικόν, κοινωνικόν και πνευματικόν ιδεώδες, δυνάμενον σήμερα νά έκφρασθῇ μόνον εις ένα νεοανθρωπισμόν ό όποίος θά πηγάζῃ όχι άπό τόν φόβον αλλά άπό τήν άπόφασιν διασώσεως και άναδείξεως ενός χώρου στηριζομένου εις θεσμούς προάγοντας ψυχικῶς, οικονομικῶς και πνευματικῶς τούς εύρωπαίους και κατ' άντανάκλασιν όλην τήν ανθρωπότητα. Η σταυροφορία έχει άνάγκην ιδεολογικῶν θέσεων και όχι μιᾶς ιδεολογικής άρνήσεως.

Ός έλέχθη, ή Εύρώπη άπέδειξε ότι μετά τόν πόλεμον εύρέθη άπροετοίμαστος άπέναντι τών διεθνών προβλημάτων, ένῶ άπασαι αί άντικειμενικά συνθήκαι ήσαν εύνοικαί διά τήν δημιουργίαν επί τών έρειπίων του πολέμου μιᾶς ήνωμένης Εύρώπης. Αί έθνικαί οίκονομiai είχον καταστραφῇ ολοσχερῶς και ήδύνατο έπομένως εύχερῶς νά καταστρωθῇ έν ένιαίον πρόγραμμα άνασυγκροτήσεως και νέας διαρθρώσεως του Εύρωπαϊκού χώρου. Τό τραγικόν και τό παράδοξον είναι ότι, ένῶ

τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς κατέκτων ὀλόκληρον τὸν πλανήτην καὶ εἰσέδυσον εἰς περιοχὰς διαφόρου ἢ καὶ ἀντιθέτου ἀκόμη νοοτροπίας, ἡ Εὐρώπη ὡς οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ δύναμις ἐσμικρύνετο ἐνώπιον τῶν δύο μεγάλων νικητῶν τοῦ πολέμου, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, διότι οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπεδείχθησαν ἀδύναμοι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν στενόκαρδον ψυχολογίαν τοῦ παρελθόντος. Ἡ Ἀγγλία ἐτέλει ὑπὸ τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μεγάλη πολιτικὴ δύναμις, ἡ δὲ Γαλλία, μαστιζομένη ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα κατωτέρωτης λόγῳ τῆς ἡττης, δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ μοῖρα τὴν ἐκάλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Αὐτὸ ἰδίως ὑπῆρξε πλῆγμα βαρύτερον, ὅπως ἔλεγον τῷ 1948 εἰς τὸν Léon Blum, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἤτταν κατὰ τὸν πόλεμον.

Τί ἔπρεπε νὰ εἶχε ἤδη γίνῃ ;

1) Νὰ δημιουργηθῇ ἐνιαῖον Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, ἐνιαῖα Εὐρωπαϊκὴ ψυχολογία, ἐνιαῖα Εὐρωπαϊκὴ συνείδησις, ὡς φυσικὴ συνέπεια τῶν ἀγῶνων καὶ θυσιῶν κατὰ τὸν πόλεμον, συνείδησις στηριζομένη εἰς τὸ παρελθόν, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ μέλλον.

2) Νὰ δημιουργηθοῦν κοινοὶ οἰκονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι διαβίωσης ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, καὶ ὄχι ἡ μέριμνα νὰ στραφῇ πρὸς τὴν «μικρὰν Εὐρώπην τῶν ἑξ Κρατῶν», ὥστε νὰ λείψῃ ἡ ἀντίθεσις τῶν προηγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἡ δίδουσα βάσιν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μὲν ἀπὸ τοὺς δέ.

3) Νὰ δημιουργηθοῦν κοινοὶ Εὐρωπαϊκοὶ θεσμοὶ προάγοντες τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας συνδουασμένης ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, θεσμοὶ ἀποδεικνύοντες τὴν ἀνθρωπιστικὴν τοποθέτησιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος καὶ τὴν διαφορὰν τῆς πρὸς τὴν ἀμερικανικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρὸς τὸν σοβιετισμὸν, παραχαράκτην τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἐντὶ τούτου ἡ Εὐρωπαϊκὴ κίνησις ἐνεφανίσθη ὡς ὄργανον τῆς ἀμερικανικῆς ἀμύνης κατὰ τοῦ Σοβιετικοῦ ἐξαπλωτισμοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἐσφαλμένως καὶ ἐγκληματικῶς ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἡγεσία συνέδεσε τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ὑπαρξιν τῆς Εὐρώπης μὲ τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἀμυντικὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον μάλιστα θεώρησε ὡς τὴν «μόνην λύσιν (!) τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ προβλήματος ...»*.

Κατὰ δεῦτερον ἡ Εὐρωπαϊκὴ κίνησις λησμονοῦσα τὴν πηγὴν τῆς περιέλαβε κράτη ἐξευρωπαϊκά, ὡς ἡ Τουρκία, ἀποδεικνύουσα ἀκόμη μίαν

* Ἰδὲ πρότασιν τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δημοκρατικοῦ καὶ Σοσιαλιστικοῦ Συνεδρίου ὑπὲρ τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης, τὴν ὁποῖαν ἐχαρακτήρισamen ὡς «καποραλιστικὴν, ἀνευ ἐντροπῆς, ἀντιδημοκρατικὴν καὶ ἀντισοσιαλιστικὴν».

φοράν ὅτι εἶναι παράρτημα τοῦ NATO, ἀναγκαίου βεβαίως πολιτικοστρατιωτικοῦ συγκροτήματος, ἀλλὰ πάντως διαφόρου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος. Ἀποτέλεσμα τῆς μικροπολιτικῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως εἶναι ὅτι τὸ Εὐρωπαϊκὸν κίνημα ἐστάθη ἀνίκανον νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πελωρίαν ἠθικὴν σημασίαν τῶν γεγονότων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Κύπρου. * Ἄλλοτε ὄχι μόνον μεγάλαι ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ φυσιογνωμίαι, ὅπως ὁ Ἰωάννης Ζωρὲς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἀντιδραστικαὶ κυβερνήσεις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐξεγείροντο διὰ τὰ ὅσα ἐγκλήματα οἱ Τοῦρκοι διέπραττον κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τώρα ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κίνησις, ἀντὶ νὰ ἀνέλθῃ εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων, ἀποδεικνύουσα ὅτι ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἀποστολῆς της, παρέκαμψε τὰ ἐγκλήματα ἑνὸς ἀσιατικοῦ ὀχλοκρατουμένου μουσουλμανικοῦ κράτους, ὡς ἡ Τουρκία, ἐναντίον τῶν Εὐρωπαίων Ἑλλήνων καὶ Χριστιανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπέταξε, ὑπὸ μίαν ἀνόητον μικροπολιτικὴν, κάθε ἀντίληψιν τῶν ἠθικῶν της ὑποχρεώσεων, ἀποκαλύψασα οὕτω ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἔννοιαν τῆς προδομένης κατ' οὐτὸν τὸν τρόπον Εὐρώπης*.

Ἡ ἀνικανότης τῆς ἡγεσίας τῆς Εὐρώπης νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ Κυπριακὸν θέμα, ξετάζουσα καὶ ἐπιλύουσα τοῦτο ὡς Εὐρωπαϊκὸν θέμα ἀπέδειξε τὴν Εὐρώπην ὄχι μόνον ἀνίκανον νὰ συλλάβῃ τὸ γενικώτερον πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ ἔλλειψιν Εὐρωπαϊκοῦ ἠθους. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἰδεολογία θέλει, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν φράσιν τοῦ ποιητοῦ, θέλει «τόλμην καὶ ἀρετὴν». Ἡ ἀδυναμία τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ Κυπριακὸν θέμα ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸν πρόβλημα εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἠθικὴ κρίσις καί, ἂν ταῦτα δὲν ὑπερπηδηθοῦν, πᾶσα προσπάθεια εἶναι ματαία. Ἡ ὀρθὴ ὁδὸς εἶναι καὶ ἀπομένει μία καὶ μόνη : Δημιουργία κοινῶν θεσμῶν πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης ἐντὸς ἐνιαίου χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν θὰ ὑπάρχουν προνομιοῦχοι καὶ μὴ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί, πλούσιοι καὶ πένητες, ἐλεύθεροι καὶ ὑπόδουλοι πολιτικῶς ἢ οικονομικῶς.

Μία ἀπὸ τὰς βασικὰς ἀντιφάσεις τῆς μεταβατικῆς μας ἐποχῆς εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ πεδίου, ἐνῶ συγχρόνως ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψις, ἡ τεχνικὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης ἔχει κατακτήσει περιοχὰς ὅπως ἡ Κίνα ἢ αἱ

* Ἀποτελεῖ, πράγματι, ἀποκαρδιωτικὸν φαινόμενον ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ «Πνευματικὸν Εὐρωπαϊκὸν Κέντρον», ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐξοχος διανοούμενος καὶ θερμὸς φιλέλληνας, ὁ κ. R. Silva, ἐστάθη ἀνίκανον νὰ δημιουργήσῃ ἀληθῆ σταυροφορίαν μεταξὺ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης διὰ τὸ κλείσιμον τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων τῆς Κύπρου, τὴν δίωξιν τῶν Ἑλλήνων Διδασκάλων, τὴν διαστρέβλωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἰστορίας. Δι' αὐτὸ πολλοὶ κατηγοροῦν, ἐλπίζω ἀδίκως, ὅτι ὁ «Εὐρωπαϊσμός» ἀπὸ ἰδεολογία καὶ πίστις κατήντησε διὰ μερικὸς προσδοφῶρον ἐπάγγελμα εἰς βάρους τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ θησαυροφυλακείου !

Ἰνδία, αἱ ὁποῖαι ἐκυριαρχοῦντο ἄλλοτε ἀπὸ διάφορον ἐντελῶς πνεῦμα μὲ μακρὰν χιλιετηρίδων παράδοσιν. Τὸ κέντρον βάρους μετετοπίσθη ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς ἄλλας περιοχάς, αἱ ὁποῖαι, ἐν τούτοις, προσπαθοῦν νὰ βασίσουν τὴν ἰσχύν των στηριζόμεναι καὶ ἐκμεταλλεόμεναι τὰς «εὐρωπαϊκὰς ἀξίας». Ἀντίφασις ἀλλ' ὄχι ἡ μόνη τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ Εὐρώπη πρέπει ν' ἀντιληφθῆ ὅτι δυνατὸν ὁ ἱμπεριαλισμὸς εἰς τὸ παρελθόν ν' ἀπέβη ὄργανον οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ πνευματικῆς ἀνυψώσεως τῶν Ἀφρικανοασιατικῶν λαῶν, παράγων τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς καὶ τῆς εἰς διεθνή κλίμακα διαδόσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀξιῶν, ἀλλ' ὅτι σήμερον ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἀποβαίνει ἀντιοικονομικὸς συντελεστὴς στενεύων τὰ πλαίσια τῆς εὐρωπαϊκῆς δραστηριότητος, ἀποβαίνει παράγων ὄχι φιλίας καὶ συνεννοήσεως μὲ τοὺς ἀντιαποικιακοὺς λαοὺς ἀλλ' αἰτία ἐχθρότητος καὶ μέσον διαδόσεως τοῦ ψευδοσοσιαλιστικοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος δῆθεν ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἀπελευθέρωσεως τῶν λαῶν διότι, τίποτε δὲν ἔχει νὰ χάσῃ καὶ ἀντιθέτως πολλὰ δύναται νὰ κερδίσῃ ἀπὸ τὰ ἀντιαποικιακὰ συνθήματα, μέχρις ὅτου τοῦλάχιστον ἔλθῃ ἡ ὥρα, πού ἐν ὀνόματι αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀρχῶν Εὐρωπαϊκοὶ Λαοὶ : οἱ Λεττονοὶ καὶ οἱ Ἑσθονοὶ, οἱ Πολωνοὶ καὶ οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐκείθεν τοῦ Παραπετάσματος νὰ δώσουν τὴν νέαν καὶ ὀριστικὴν μάχην κατὰ τῆς μοσχοβιτικῆς ὑποδουλώσεως.

Ἡ Εὐρώπη, διεσπασμένη, κατεδικάσθη νὰ εἶναι ἀπολογουμένη ἀντὶ νὰ εἶναι κατηγοροῦσα, κατέστη ἀδύναμος νὰ ἐκμεταλλεθῆ τὰ Οὐγγρικά γεγοῦσεν, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ ἦσαν πρωταρχικῆς κοινωνικοπολιτικῆς σημασίας, ἔμειναν ἀνεκμετάλλευτα, διότι οἱ λαοὶ τοῦ Παραπετάσματος ἀντὶ νὰ εὔρουν τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν συμπαράστασιν ἀπὸ μίαν ἠνωμένην Εὐρώπην, εὔρουν τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη ἀπησχολημένα εἰς μίαν ἀνήθικον καὶ ἄλογον περιπέτειαν, τὴν ἐγκληματικὴν περιπέτειαν τοῦ Σουέζ.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πρώτου παγκοσμίου αἱματοκυλισματος ἡ σπαρακτικὴ κραυγὴ τοῦ Ζὰν Ζωρὲς νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ συνεργασθοῦν οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δολοφονίαν του ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους τοῦ μίσους καὶ τοῦ ὀλέθρου. Σήμερον, εὐτυχῶς, πλούσιοι καὶ πτωχοὶ, ἐργοδῶται καὶ ἐργάται, ἐπιστήμονες καὶ ἐπαγγελματίαι, ἐργάται τῆς Τέχνης καὶ χωρικοὶ, ἐλεύθεροι ἐπιτηδευματίαι καὶ ὑπάλληλοι, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ κοσμοθεωρίας καὶ ὑπεράνω κομμάτων, πέραν τῶν ταξικῶν διαφορῶν ἢ ἄλλων ἀντιθέσεων ἀντιλαμβάνονται πόσον εἶναι ἀπαραίτητον δι' ὅλους ἡ Εὐρωπαϊκὴ συνεργασία.

Ἡ ἐνοποίησης τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι μόνον ἀδήριτος πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάγκη τῶν λαῶν πού τὴν ἀπαρτίζουν, εἶναι ἐξίσου ἀνάγκη δι' ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα, παρασκευαζομένην ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο «Μεγάλων» νὰ ἐξαφανισθῇ. Καλεῖται σήμερον ἡ Εὐρώπη, αἰρομένη εἰς τὸ ὕψος τῆς πρώτης τοῦ κόσμου πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δυνάμεως,

νά καταστή και πάλιν ἀκτινοβολοῦν κέντρον, πηγὴ προόδου. Ἐλλοίμονον εἰς τὸν κόσμον ἐὰν τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, πνεῦμα ἐλευθερίας, και δικαιοσύνης, δηλαδὴ ἀνθρωπισμοῦ, ἐκλείψῃ, ὅποτε ἐρωτᾶται ἐὰν «τὸ ἄλας μωρανθῆ ἐν τίνι ἀλισθῆσεται;». Τότε μόνον ἡ Εὐρώπη ἡνωμένη και πράγματι ἀνθρωπιστική, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τοὺς στεῖρους σωβινισμοὺς και ἀπὸ τοὺς ἀπραγματοποιήτους ἰμπεριαλισμοὺς, θὰ ἔχη τὸ δικαίωμα ἐν ὀνόματι ἀνωτέρων ἠθικῶν ἀρχῶν, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς πραγματικῆς πολιτικῆς και οἰκονομικῆς δημοκρατίας νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς ρώσους ν' ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὰς Βαλτικὰς Χώρας, νὰ ἀπελευθερώσουν τὴν Πολωνίαν και τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Τσεχοσλοβακίαν και τὴν Βαλκανικὴν, νὰ λυτρώσουν ἀπὸ τὰ δεσμά των τοὺς πολιτικοὺς καταδίκους, νὰ προκηρύξουν ἐλευθερίας και γνησίας ἐκλογάς, ν' ἀποκαταστήσουν τὴν δικαιοσύνην, νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν ἀνταλλαγὴν γυνῶν και ἀπόψεων με τοὺς ἄλλους ἐλευθεροὺς λαοὺς, ν' ἀποδώσουν τὰς συνδικαλιστικὰς ἐλευθερίας. Ἐλλὰ τότε μόνον. . . .

Τότε μόνον ἡ ἡνωμένη και πράγματι δημοκρατικὴ και ἀντιιμπεριαλιστικὴ Εὐρώπη θὰ δύναται νὰ καταστή ὁδηγὸς ἄλλὰ και τιμητῆς, τότε και μόνον τότε οἱ λαοὶ θὰ στραφοῦν με ἀγάπην και σεβασμὸν πρὸς τὴν Εὐρώπην και θὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν μοσχοβιτικὴν δημοκρατίαν και ἀπὸ τὴν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἀνάμιξιν. Μέχρι τότε ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυναστεύεται ἀπὸ δύο ὑποψηφίους κυριάρχους τοῦ κόσμου, ἀπὸ κράτη μὴ ἔχοντα τὰς πνευματικὰς και ἠθικὰς δυνατότητας νὰ ἐκπολιτίσουν και νὰ ὑψώσουν ἄλλους λαοὺς. Ἡ ἀντίθεσις τῆς Μόσχας και τῆς Οὐάσιγκτων θὰ διαρκέσῃ με ὅλα τὰ κακοποιὰ της ἀποτελέσματα, ἴσως με τὰς ὀλοκληρωτικῶς καταστροφικὰς της συνεπειὰς, ἐὰν ἡ Εὐρώπη δὲν ἀντιληφθῆ ὅτι χρέος ἔχει νὰ διαδραματίσῃ και πάλιν ρόλον ἡγετικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἐὰν δὲν ἀντιληφθῆ ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνήκει ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας και κατὰ τῆς τυραννίας, ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας και κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ και κατὰ τῆς βαρβαρότητος, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ πνεύματος και κατὰ τῆς ὕλης.

Διηρημένη ἡ Εὐρώπη ὄχι μόνον δὲν θὰ συνεχίσῃ τὴν μεγάλην της παράδοσιν ἄλλὰ και δὲν θὰ δυνηθῆ ποτὲ νὰ ὀρθώσῃ τὸ ἀνάστημά της εἴτε ἀπέναντι τοῦ σλαβικοῦ ἐξαπλωτισμοῦ εἴτε κατὰ τῆς ἀμερικανικῆς ἐπεμβάσεως. Θὰ μείνῃ διηρημένη και μικρά, ἐξάρτημα τῶν ψευδοδημοκρατικῶν και ψευδοσοσιαλιστικῶν συνθημάτων τῆς Μόσχας και τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία δὲν ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον δύναται νὰ διαδραματίσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀνθρωπότητος ὡς ἡγεσία τοῦ Δυτικοῦ κόσμου.

Ἡ ὀνομασία τῆς ἡπείρου ὡς Εὐρώπης εἶναι Ἐλληνικὴ, ὅπως και ἡ πηγὴ πρὸς τὴν ὁποίαν στρέφεται ὁ Εὐρωπαῖος εἶναι Ἐλληνικὴ. Ἐλλὰ

σήμεραν ἡ Ἑλλάς εἶναι, δυστυχῶς, μακρὰν τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὸν κύριον κορμὸν τῆς. Εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐσχατιάν τῆς καὶ κράτη ἔξω τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως, ὡς ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία, παρεμβάλλονται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Τὸ μόνον κέρδος τῆς εἶναι ὅτι ἔπαυσε νὰ λέγεται «Βαλκανικὴ χώρα» καὶ θεωρεῖται ὡς μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Ἡ θέσις τῆς, πράγματι, εἶναι μειονεκτικὴ, διότι ἐμφανίζεται ὡς πτωχὸς συγγενὴς, ὡς καθυστερημένον μέλος μιᾶς γοργῶς πεζοπορούσης ὁμάδος. Ἡ πηγὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως θεωρεῖται πνευματικῶς βραδυποροῦσα. Ἀφοῦ ἔσωσε τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν νικηφόρως ἀντιμετωπίσασα τὰς ὀρδὰς τοῦ Μουσσολίνι, ἀφοῦ ἔσωσε τοὺς Συμμάχους, χάρις εἰς τὴν καθυστέρησιν τοῦ Χίτλερ εἰς τὴν ἐπίθεσιν του κατὰ τῆς Ρωσίας, ἀφοῦ ἔδωκε τὴν χαρὰν τῆς πρώτης νίκης εἰς μίαν ἐποχὴν ἀπογνώσεως, σήμερον θεωρεῖται ὁ παραχοποιὸς τῆς Εὐρώπης διότι παλαίει διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ιδεωδῶν τῆς αὐτοδιαθέσεως, δηλαδὴ τῆς δημοκρατίας ἢ διότι ζητεῖ κατανόησιν εἰς τὴν προσπάθειάν τῆς ν' ἀνασυγκροτηθῇ οἰκονομικῶς, ἀφοῦ νικήσασα καὶ τὸν φασισμὸν καὶ τὸν σλαβικὸν ἐξαπλωτισμὸν κατεστράφη ὑπὲρ ἑαυτῆς βεβαίως κατὰ πρῶτον λόγον παλαίουσα ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ἀγωνιζομένη.

Πράγματι, βραδυποροῦσα καὶ πτωχὴ ἡ Ἑλλάς, προσέρχεται πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ἡ μοῖρα τῆς ὑπῆρξε, τῷ ὄντι, τραγικὴ, διότι, μετὰ τὴν πρώτην ρῆσιν τῶν Συμμάχων εἰς τὴν Αἴγυπτον μὲ πρωταγωνιστὰς τὰς Ἑλληνικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις, κατέστη, δυστυχῶς, εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸ νέον ἐπίκεντρον μιᾶς τόσον σκληρᾶς ἐνδοσυμμαχικῆς διαμάχης, ἣτις τόσον ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ὁποία κυρίως τὴν Ἑλλάδα ἐζημίωσε.

Δὲν εἶχεν ἀκόμη ὑποκύψει ἡ Γερμανία καὶ ἀγγλοσοβιετικὴ διένεξις, παρὰ τὰς ἀρχὰς τὰς διακηρυχθείσας κατὰ τὸν πόλεμον, ἴδια μετὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς Ἑλλάδος τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940, ἡ ὁποία ἔδωκεν ἰδεολογικὸν περιεχόμενον εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ἐδημιουργεῖ ζῶνας ἐπιρροῆς ἐν Τεχεράνῃ. Τὰ δικαιώματα τῶν λαῶν ἐλθισμονοῦντο, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν καθορῶς ἱμπεριαλιστικὰ συμφέροντα εἴτε τῆς Ρωσίας, ἐπιζητούσης ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ κομμουνισμοῦ νὰ ἐξαπλωθῇ, εἴτε τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένης ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἐλευθερίας νὰ διατηρήσῃ τὴν προνομιακὴν τῆς θέσιν εἰς βᾶρος τῶν λαῶν καὶ μὴ ἀντιλαμβανομένης ὅτι νέαι διεθνεῖς συνθῆκαι ἐδημιουργοῦντο.

Τὰ Δεκεμβριανὰ, μετὰ τὸ Κίνημα τῆς Αἴγυπτου, ὑπῆρξαν ἡ δευτέρα φάσις αὐτοῦ τοῦ ἐνδοσυμμαχικοῦ ἀγῶνος. Ὅπως ἐτονίζαμεν τότε, κινδυνεύοντες ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν, ἡ Ἀγγλία ἐπεζήτηε νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ μὴ διεκδικήσῃ τὴν Βόρειον Ἠπειρον—διότι ἡ μωρὰ πολιτικὴ

του Ἦντεν ἐφαντάζετο ὅτι ἡ Ἀλβανία θά ἔμενεν ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν ἐπιρροήν— καὶ τὴν Κύπρον, τὴν ὁποίαν ἤθελεν ἀναπόσπαστον τμῆμα τῆς λεγομένης Βρεττανικῆς Κοινοπολιτείας, ἐνῶ συγχρόνως μωρῶς ἐξηκολούθει τὰς ἐρωτοτροπίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὴν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν Ρωσίαν.

Συγχρόνως ἡ Ρωσία, ὁ ἕτερος παράγων τῶν Δεκεμβριανῶν γεγονότων, ἐπεζήτητε νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ μὴ προβάλῃ τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τῆς ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας, τῆς ἠττημένης καὶ δοσιλόγου διὰ τὰ τόσα ἀνήκουστα ἐγκλήματα τῆς εἰς τὴν χλιοματωμένην Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην.

Καὶ ὁμως τότε, ἐνῶ τὸ παιγνίδιον τῶν Συμμάχων εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ἦτο σαφές, σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες εὐρέθησαν οἱ μὲν εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Ἀγγλων καὶ οἱ δὲ εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Ρώσων, πολεμοῦντες μὲ πάθος καὶ μὲ μῖσος οἱ μὲν κατὰ τῶν δέ, χωρὶς νὰ κατανοοῦν οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὅτι ἐξυπηρετοῦν ξένα συμφέροντα. Σήμερον οἱ πάντες ἀντιλαμβάνονται πόσον ἀνόητον καὶ ἐγκληματικὸν ὑπῆρξε νὰ δεχθῶμεν νὰ μεταβληθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Πατρίς εἰς πεδῖον διενέξεως τῶν Συμμάχων μὲ ἥρωας, δράστας καὶ θύματα, τοὺς Ἕλληνας.

Εἰς τὴν διαμάχην αὐτὴν Ρῶσοι καὶ Ἀγγλοὶ ἐπέτυχον ὀλικῶς ἢ μερικῶς τοὺς σκοποὺς των. Ἡττημένη ἐξῆλθε μόνον ἡ Ἑλλάς, ἐξαφανισθεῖσα ὡς διπλωματικὸς παράγων, θεωρηθεῖσα ὄχι ὡς σύμμαχος ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς, δυσφημισμένη καὶ κατεστραμμένη. Ἡ Ἀλβανικὴ ἔποποιία ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἐθνικὴ μας ὀλοκληρωτικὴ ἀντίστασις ἐρρίφθη εἰς τὸν βόρβωρον τῶν παθῶν, ἐνῶ ἀμφοτέρω μᾶς ἔδιδον τὸ δικαίωμα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῆς Εὐρώπης, διότι εἰς μίαν ἐποχὴν γενικῆς Εὐρωπαϊκῆς καταπτώσεως, ἐποχὴν ντεφαιτισμοῦ καὶ ὑποταγῆς οἱ Ἕλληνες ἀπέδειξαν ψυχὴν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων.

Τί σημαίνει σήμερον, τῇ ἀληθείᾳ, ποῖος τῶν δύο τούτων παραγόντων τῶν «Δεκεμβριανῶν γεγονότων» —οἱ ἄγγλοι ἢ οἱ ρῶσοι— ἦτο ὁ σημαντικώτερος, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον πλέον ὅτι τὸ θῦμα ὑπῆρξεν ἡ Ἑλλάς καὶ ἐξ αὐτῶν τότε ὠφελήθησαν οἱ βούλγαροι καὶ σήμερον ὀφελοῦνται οἱ τοῦρκοι, ἀφοῦ τὴν πηγὴν ὄλων τῶν δεινῶν —ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν— πάντοτε εἰς τὰ «Δεκεμβριανὰ» θά ἀνευρίσκωμεν *;

* Σήμερον, τὸ ἐλπίζω, ἀναγιωρίζουν πόσον ὀρθὴ καὶ θαρραλέα, πόσον ἐθνικὴ καὶ δημοκρατικὴ ὑπῆρξεν ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὰ «Δεκεμβριανὰ» μὲ ὀλίγους ἐκλεκτοὺς καὶ πολυαγαπητοὺς φίλους, ὀρθοτομοῦντες ἄνευ πάθους καὶ ἄνευ φόβου τὸν λόγον τῆς Ἀληθείας παρεξηγούμενοι ἀπὸ ἀφελεῖς καὶ ἐστερημένους πολιτικῆς ἀντιλήψεως καὶ προοπτικῆς, ὑβριζόμενοι καὶ ἀπειλοῦμενοι ἀπὸ ἀνθρώπους μετασταθμεύοντας ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς εἰς τὴν δεξιάν καὶ τανάπαυιν καὶ ἀποδείξαντες ἔλλειψιν προπαντὸς «πολιτικοῦ ἠθους». Σήμερον, οἱ πάντες τὸ ἀναγνωρίζουν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι σήμερον εἶναι ἀργά, πάρα πολὺ ἀργά, διὰ τὸν τόπον.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς αἰσθάνεται σήμερον τὴν βαθυτάτην πικρίαν ὅτι αἱ θυσίαι τοῦ ἀπέβησαν ἐπὶ ματαίῳ. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι, ὅπως τοσάκις εἰς τὸ παρελθόν, ὅτι οἱ μὲν ἐμῆδιζον, οἱ δὲ ἐμακεδόνιζον. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι τὰ πάθη καὶ αἱ διχόνοιοι, τὸ μῖσος καὶ τὸ μαχαίρι, τὰ ὅποια τεθέντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ξένων ἐστράφησαν κατ' ἀνάγκην εἰς βᾶρος τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἔθνικαὶ διεκδικήσεις δὲν ἐπραγματοποιήθησαν. Ἡ Βόρειος Ἡπειρος στενάζει κάτω ἀπὸ ἑνα πρωτόγονον λαόν, καὶ ἡ Κύπρος σφαδάζει κάτω ἀπὸ ἑνα ἀμείλικτον ἰμπεριαλιστὴν, τὰ σύνορα πρὸς τὴν Βουλγαρίαν δὲν διερρυθμίσθησαν, αἱ ἀποζημιώσεις δὲν εἰσепράχθησαν καὶ ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς Χώρας δὲν συνετελέσθη.

Ὅλα τὰ κακὰ ξεκινοῦν ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ θαναταστὴ ἔθνικὴ ἐνότης τοῦ 1940 — 43 διεσπάσθη καὶ οἱ μὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀγγλων καὶ οἱ δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ρώσων.

Ἡ ἀνασυγκρότησις δὲν ἐπραγματοποιήθη διότι τοῦτο ἐπέβαλον τὰ συμφέροντα τῶν ξένων. Εἶναι συνειδητὸν καὶ συστηματικὸν ἔργον τῶν ξένων, οἱ ὅποιοι ὁμῶς ἐχρησιμοποίησαν Ἑλληνας διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου. Ὁ ἰμπεριαλισμὸς ὁ ἑδαφικὸς ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ κράτους εἰς βᾶρος ἄλλου ἀπλῶς μετέβαλε μορφήν. Οὐσιαστικῶς εἶναι ὁ αὐτός. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι προδοσία κατὰ τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἀγγλία καὶ τὰ ἄλλα βιομηχανικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης ἔμειναν πιστὰ εἰς τὴν χιτλερικὴν ἰδεολογίαν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι χώρα δι' ὠρισμένας στοιχειώδεις γεωργικὰς ἐκμεταλλεύσεις καὶ διὰ τουρισμὸν ὑπὲρ τῶν προνομιούχων τῆς Εὐρώπης! Ἡ ἀποψις αὐτῆ τοῦ δόκτορος Φούνκ, τοῦ χιτλερικοῦ ὑπουργοῦ κατὰ τὴν κατοχήν, ἐπανελήφθη ἰταμῶς ὑπὸ τῶν ἰδιορρύθμων Συμμάχων μας κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν πόρων τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Ἐγένετο πᾶν τὸ δυνατόν διὰ νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας καὶ ἡ οὐσιαστικὴ πρόοδος τοῦ τόπου, ὥστε νὰ τὸν ἀφίσουν νὰ εἶναι μία ὑποανεπτυγμένη οἰκονομικῶς χώρα.

Ἀλλὰ πρέπει συνάμα ν' ἀντιληφθῶμεν ὅτι, ὅπως ὁ ἑδαφικὸς ἰμπεριαλισμὸς, ἀπαράδεκτος πλήρως εἶναι καὶ ὁ οἰκονομικὸς ἰμπεριαλισμὸς, ἡ ἐκμετάλλευσις ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν οἰκονομικῶς κρατῶν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Πρέπει ὡς Εὐρωπαῖοι νὰ ἀγωνισθῶμεν ἐναντίον παντὸς ἰμπεριαλισμοῦ, διότι ἡ ὑπεροχὴ ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων ἐπίσης Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐξασθενίζει κατ' ἀνάγκην ὀλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ἀποτελεῖ προδοσίαν κατὰ τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐπιθυμεῖ ἡ ἐνότης τῆς Εὐρώπης νὰ πραγματοποιηθῇ μέσα εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐπίσης ἐντὸς πνεύματος Δικαιοσύνης, Ἰσότητος καὶ Ἀλληλεγγύης. Ἐπάλαισε καὶ παλαίει νὰ ἐπιτύχη τὴν

πρόδοον μέσα εις τὴν Εἰρήνην, διότι πιστεύει ὅτι μέσα εις τὴν Ἐλευθερίαν, τὴν Εἰρήνην καὶ τὴν Κοινωνικὴν Δικαιοσύνην δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἡ ἐνότης τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἠθικὴ, πνευματικὴ καὶ ὑλικὴ δύναμις καὶ ὑπεροχὴ τῆς Εὐρώπης.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ἠγάθει ἐπρόδωσαν τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπρόδωσαν, δουλεύοντες εἰς τοὺς ξένους, καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην. Καιρὸς εἶναι, χάρις εἰς τὰ διδάγματα, τὰ τόσον σκληρὰ καὶ τὰ τόσον ἐπώδυνα, ἐκ τῆς Κύπρου, νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν καὶ νὰ δηλώσωμεν ὅτι εἴμεθα Εὐρωπαῖοι ἀλλ' ὅτι συνάμα εἴμεθα Ἕλληνες. Ὡς Ἕλληνες εἴμεθα βεβαίως κατ' ἀνάγκην Εὐρωπαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι πρέπει νὰ κατανοήσουν, ἂν ἔχουν ψυχὴν καὶ πνεῦμα, ἰδανικὰ καὶ ἐπιδιώξεις Εὐρωπαϊκῶν, ὅτι ἀπὸ παράδοσιν μορφωθεῖσαν ἐπὶ αἰῶνας, εἶναι κατ' ἀνάγκην Ἕλληνες.

Δι' αὐτὸ ἡ κραυγὴ καὶ ὁ πόνος τῆς Κύπρου εἶναι πόνος καὶ κραυγὴ τῆς προδομένης Εὐρώπης.

Ἡ κρίσις ποὺ μαστίζει κυρίως τὴν Εὐρώπην εἶναι ἀπόρροια ἐπιβιώσεως ἐνὸς ἀντιευρωπαϊκοῦ παρελθόντος, παρ' ὅτι ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀνασυγκροτηθῇ ἐκ τῶν ἐρειπίων, παρ' ὅτι γνωρίζει σήμερον ὑλικὴν εὐημερίαν κατὰ πολὺ ἀνωτέραν τῆς προπολεμικῆς. Ὑποφέρει διότι ἡ κρίσις εἶναι ἠθικὴ. Ἀκόμη μίαν φορὰν ἀποδεικνύεται ὅτι πέραν ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα ὑπάρχει ἡ ἠθικὴ ἀποψις θέτουσα αὐτὴ πρὸ παντὸς τὴν σφραγίδα τῆς εἰς μίαν ἐποχὴν. Οἱ προδομένοι Λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἀντιλαμβάνονται τοῦτο καὶ ἀναζητοῦν μίαν λύσιν εἰς μίαν χαώδη περίοδον. Θὰ εὖρη ἡ Εὐρώπη τὴν λύσιν ἐπανερχομένη εἰς τὰς πηγὰς τῆς, εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, εἰς τὸν νεοανθρωπισμὸν, χάρις εἰς τὸν ὅποιον δύναται νὰ γίνῃ φωτεινὸς ὁδηγὸς τοῦ κόσμου, καὶ ἄνευ τοῦ ὁποίου θὰ κατατήσῃ ἀξιοθρήνητος δορυφόρος ἢ πεδίον νέας ὀλοκληρωτικῆς πλέον καταστροφῆς.

Τὸ θέμα τῆς Κύπρου δὲν εἶναι στενωῶς Ἑλληνικόν, ἀλλ' εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς Εὐρώπης, ὅπως εἶναι καὶ εἶναι ὑπόδειξις πρὸς ἔξοδον ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν, ποὺ δὲν εἶναι πλέον ὑλικὴ ἀλλ' εἶναι ἀγωνία ψυχῆς καὶ πνεύματος...

Ἡ προδομένη Εὐρώπη, ἐπανερχομένη εἰς τὰς πηγὰς τῆς, θὰ εὖρη τὸν δρόμον τῆς χαραγμένον ἤδη ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, διδάγματα αἵματος καὶ καταστροφῆς, ἀπὸ τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην τοῦ παρόντος, ἀπὸ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος. Ἐκτὸς ἂν ἡ Ἱστορία, μὲ τὰς πονηρίας τῆς, τὰς τόσον συχνὰς καὶ τὰς τόσον ἐνίοτε ἀπιθάνους, ἄλλως ἔχει ὀρίσει ...

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Υπό τοῦ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΝΤ. ΜΠΟΧΛΟΓΥΡΟΥ

Ι. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ «ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΣ ΕΦΗΒΟΣ» ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Παρά τὴν ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἀναγνώρισιν τῆς ὑπάρξεως ἀνάγκης ἐρεύνης τῶν προβλημάτων τοῦ ἐφήβου ἡ πρώτη κίνησις πρὸς σπουδὴν καὶ γνῶσιν αὐτῶν σημειοῦται περὶ τὸ 1900 διὰ τῶν ἔργων τοῦ Ἀμερικανοῦ G. Stanley Hall (*). Ἄλλὰ τόσον οὗτος ὅσον καὶ οἱ ἔκτοτε ἐρευνῶντες ψυχολογικῶς τὸ πρόβλημα «ἐφηβος» νοοῦσιν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τὸν σπουδάζοντα καὶ περὶ τὴν σχολικὴν μάθησιν ἀσχολούμενον ἐφηβον, ὥστε νὰ παρορᾶται ἐπικινδύνως ὁ ψυχολογικὸς προβληματισμὸς τῆς ἐργαζομένης νεότητος. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς ἔργα περὶ τὸν ἐφηβον ἀσχολούμενα, τὰ ὅποια ἤδη ἐγένοντο κλασσικὰ εἰς τὸ εἶδος αὐτῶν ὡς τὸ τοῦ E. Sprianger (*). Ἄλλ' ὁμως οὐδενὸς διαφεύγει τὴν προσοχὴν, ὅτι ἡ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἔκφρασις *Homio faber* δὲν εἶναι στατικὴ τις ἀπεικόνισις μιᾶς ἀπλῶς ὑπαρχούσης ὀντότητος ἀλλ' ἐκ τῆς *vis generis* πραγματικότητος τοῦ νέου ἀνθρώπου ἐξελισσομένη ὑπαρξις καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἀξιολογικὴ ὑφή (*Struktur*) τῆς προσωπικότητος τοῦ νέου ἀνθρώπου νὰ πραγματοποιῆται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὴν σχολικὴν καὶ εἰς τὴν ἐργαζομένην διαφοροποίησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπάρχουσι βασικαὶ διαφοροποιήσεις ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐγχάραξιν τῆς ἐφηβείας, τὴν βίωσιν ταύτης καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ βιοτικὴν τοποθέτησιν τῶν ἐφήβων. Αἱ πάσης φύσεως δὲ ἀξίαι, τὰ πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ περιεχόμενα, τὸ περιβάλλον, ἡ ἀνθρωπίνη παράδοσις καὶ προσαρμογὴ βιοῦνται ἄκρως διαφόρως ὑπὸ τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου, ὥστε ὁ ἰσχυρισμὸς ὠρισμένων ἐρευνητῶν (*), ὅτι οὐδεμία διαφορὰ παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐφηβικῆς ὑπάρξεως νὰ ἐλέγχεται οὐχὶ ὀρθῶς δεδομένου ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ φαινόμενον τῆς ἀντιλήψεως—φαινόμενον ἐν τῇ βάσει αὐτοῦ λειτουργικόν—συμμείγνυται κατὰ τὴν πραγμάτωσιν αὐτοῦ μετὰ περιβαλλογενῶν παραγόντων, ὡς κοινω-

νικῶν χαρακτηριζομένων, οἵτινες καθορίζουσι τοῦτο ὡς περιεχόμενον (social perception) (').

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν ἐργαζόμενος ἐφηβος διαμορφοῖ ἰδίαν κοινωνικὴν προσωπικότητα, ἰδίου προβληματισμοῦ παρουσιάζουσιν, κυρίως περιεχομενικούς, οἵτινες δικαίως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου προκαλοῦσι, διότι ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ κοσμικῇ αὐτοῦ πραγματώσει οὐδόλως παρουσιάζεται ὡς ἀπλῶς λειτουργικὴ πραγμάτωσις ἀλλ' ὡς περιεχομενικὴ τοιαύτη καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐν τῇ κοινωνικῇ ψυχολογίᾳ ἄρτι εἰσαχθέντος ὅρου τοῦ «κοινωνικοῦ ρόλου» (').

2. ΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Ἄτυχῶς, παρὰ τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τῆς ἐρεύνης, δὲν ἔχει μελετηθῆ ἑπαρκῶς μέχρι τοῦδε, κυρίως δὲ ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητος, διότι ἐπεκράτει ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα γνώμη περὶ τῆς αὐτῆς πραγματώσεως τῆς ὑπάρξεως εἰς ὅλους τοὺς ἐφήβους καὶ κυρίως ἠρευνῶντο ἡ στάσις πρὸς τὴν σχολικὴν ἐργασίαν καὶ τὰ ἐπαγγελματικὰ διαφέροντα τῶν ἐφήβων καὶ οὐχὶ τὰ ἐν πλήρει πραγματώσει εὐρισκόμενα ἐφηβικὰ ἐργασιακὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ βιώματα. Κυρίως δὲ δύνανται νὰ διακριθῶσιν αἱ ἐξῆς κατευθύνσεις ἐν τῇ ἐρεύνη :

α) Ἡ κοινωνικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ θέσις τῆς ἐργαζομένης νεότητος ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βελτιώσεως τῶν ὄρων διαβιώσεως (').

β) Ἡ στατιστικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ποσοτικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ἡ ἐργαζομένη νεότης πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας στατιστικοῦ ὑποστρώματος ἐρευνῶν κυρίως ἐπὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνευ περαιτέρω ἐπεξεργασίας (').

γ) Ἡ ἐκπαιδευτικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ ἐργαζομένη νεότης ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπάρκειαν ἢ μὴ τῆς παρεχομένης ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως καὶ ἡ στάσις αὐτῆς πρὸς τὰ ἐπαγγελματικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδανικά (').

δ) Ἡ καθαρῶς ψυχολογικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ ἐργαζομένη νεότης ὡς πραγμάτωσις ψυχικῆ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν (').

Αἱ ἐρευναι ἀπασῶν τῶν τάσεων ἐπιτελοῦνται κυρίως διὰ τῶν μεθόδων τοῦ ἐρωτηματολογίου, τῆς προσωπικῆς συνεντεύξεως, τοῦ χρονικοῦ ζωῆς, ὡς καὶ ὠρισμένων ἀπλῶν ἐρευνῶν ἐπαγγελματικῆς καταλληλότητος ('). Αἱ μέχρι τοῦδε ἐρευναι εἶναι ἀποσπασματικαὶ ἀναφερόμεναι εἰς ἓν ἀντικείμενον ἐρεύνης. Συνολικὴν ἐρευναν ἐπὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου δὲν ἔχω ὑπ' ὄψει. Ὡς βασικαὶ ἐρευναι

σπουδαιοτάτην συμβολήν παρέχουσαι εἰς τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα δέον ὅπως ἀναφερθῶσιν αἱ ἔρευναι τῶν K. Abraham, E. Böhrenmann, E. Fürttenberg, H. Kluth, U. L. Lmar, H. Muchow, H. Rempfle, H. Schelsky κ. ἄ.

3. Η ΗΜΕΤΕΡΑ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡ ἡμετέρα ἔρευνα ἀντικείμενον ἔσχεν τὸν ἄρρενα ἐργαζόμενον ἔφηβον, ἐγένετο δὲ βάσει τῶν μεθόδων τοῦ ἐρωτηματολογίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προσωπικὴν συνέντευξιν, τὴν γραφὴν τοῦ χρονικοῦ ζωῆς καὶ τὰς ἀπλᾶς ἐρέυνας ἐπαγγελματικῆς καταλληλότητος. Ἐξητάσθησαν περὶ τὰς 5.000 ἔφηβοι ἡλικίας 14—18 ἐτῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν καὶ κυρίως εἰς τὰς ἐξῆς πόλεις ἀλφαβητικῶς ἀναγραφόμενας: Ἀθῆναι, Ἀλεξανδρούπολις, Βέρροια, Θεσπία, Ἰωάννινα, Καβάλα, Καλάμαι, Λαμία, Λάρισα, Ζάνθη, Πειραιεύς, Ρόδος, Σῦρος, Χίος. Ἡ ἔρευνα διέκρινεν ἐργασίας πόλεως καὶ ἐργασίας ὑπαίθρου, ἐγένετο δὲ συμφώνως πρὸς στατιστικὸν δείγμα. Πρὸς τοὺς προθύμως διανείμαντας καὶ συλλέξαντας τὰ σχετικὰ ἐρωτηματολόγια ἐπαγγελματικούς προσανατολιστὰς τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας ἐκφράζω βαθυτάτας εὐχαριστίας ὡς καὶ πρὸς τοὺς πάνυ προθύμως ἀπαντήσαντας καὶ ἐξετασθέντας ἐφήβους.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Α'. Ποσοστὸν, προέλευσις καὶ ἐπαγγελματικὴ διάρθρωσις τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων

Τὸ στρῶμα τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῷ 1951 (1) τὸ πολυπληθέστερον ἐργαζόμενον στρῶμα ἀνερχόμενον εἰς 392.832 ἄρρενας καὶ 396.566 θήλεα. Οἱ ἐργαζόμενοι ἀνήλικοι ἀνέρχονται συμφώνως πρὸς τὴν ἀπογραφὴν ταύτην εἰς 107.478 (0—14 ἐτῶν) καὶ 210.649 (15—17 ἐτῶν) ἀποτελοῦσι δὲ κατ' ἀναλογίαν τὰ 11,29 % τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἄρρενες ἀνέρχονται εἰς 71.526 (0—14 ἐτῶν) καὶ 154.554 (15—17 ἐτῶν) ἤτοι κατ' ἀναλογίαν οἱ ἀπὸ 0—14 ἐτῶν 3,07 % καὶ οἱ ἀπὸ 15—17 ἐτῶν 6,64 %₁₀. Ἐξ αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἐρέυνας ἡμῶν ποσοστὸν 70—75 % προέρχεται διὰ μὲν τὰ τεχνικὴν εἰδίκευσιν ἀπαιτοῦντα ἐπαγγέλματα ἐκ τῶν πόλεων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ὡς καὶ ἐξ ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, διὰ δὲ τὰ μὴ ἀπαιτοῦντα τεχνικὴν εἰδίκευσιν ἐκ τῆς ὄρεινῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Ἠπείρου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουσι τὰ ἐξῆς συμπεράσματα :

α) Τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων ἀνηλικῶν εἶναι ὑπερβολικῶς μέγα ἐν σχέσει πρὸς τὸ ποσοστὸν τοῦ ἐν γένει ἐργαζομένου πληθυσμοῦ (πρβλ. 107.478 ἐργαζόμενοι ἀνήλικοι ἡλικίας 0—14 ἐτῶν !). Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ πρόσληψις ἐργαζομένων ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν δὲν ῥυ-

θμίζεται· λόγω δὲ τοῦ μικροῦ ἡμερομισθίου προτιμῶνται οἱ ἔφηβοι.

β) Ἡ τεχνικὴ εἰδίκευσις δὲν παρέχεται κατὰ τὸ αὐτὸ ποσοστὸν ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ἀντίστοιχον ποσοστὸν τῶν τοπικῶν ἀπαιτήσεων τῆς τεχνικῆς διαφοροποιήσεως τῆς χώρας. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν μὴ σύλληψιν μέχρι σήμερον τοῦ προβλήματος τούτου τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ διάρθρωσις τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων δύναται νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς κυρίως κατηγορίας, ἤτοι εἰς τοὺς εἰδικευμένους ἐπὶ τῶν τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων, τοὺς εἰδικευμένους ἐπὶ τῶν ἐμπορικῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τοὺς ἀνειδικεύτους. Οἱ ἀνειδικευτοὶ εἶναι οἱ πολυπληθέστεροι σχεδὸν 60—70 % τοῦ συνόλου. Αἱ τεχνικαὶ εἰδικότητες θεωροῦνται ὑπὸ τῶν ἐφήβων ὡς πραγματικά, σταθερά, ἀνώτερα ἐπαγγέλματα καὶ ἡ τάξις τῶν τεχνιτῶν ὑπερφηανεύεται δι' αὐτό, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ἐπαγγελματικῶς ἀποκατασταθέντας κυρίως λόγω τῆς ἐλλείψεως ἐκπαιδεύσεως ἐπαγγελματικῆς. Αἱ τεχνικαὶ εἰδικότητες κυρίως κυριαρχοῦνται ὑπὸ ἐφήβων τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς πόλεις εἰς ἐπαγγέλματα ἐργατικά, αἱ δὲ λοιπαὶ εἰδικότητες ὑπὸ ἐφήβων τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς χωρία. Τάσις παρατηρεῖται εἰς ἐφήβους, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς χωρία, εἰς πρωτόγονα, μὴ διαφοροποιηθέντα εἰσέτι τεχνικὰ ἐπαγγέλματα («σιδηρουργός», «πεταλωτής», «φαναροποιός» κ.τ.λ.), νὰ διασπᾶσωσι τὸν κλοιὸν αὐτὸν τῶν τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Γενικῶς ἐρευνῶντες τὴν ἐπαγγελματικὴν διάρθρωσιν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς καλουμένης ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐπαγγελματολογία ἀρχῆς τῆς «οἰκονομικῆς κληρονομικότητος» καθ' ἣν τὰ τέκνα εἰσέρχονται εἰς τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν.

Β'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ ἐργασία⁽¹²⁾

α) Ἐργασιακὸν βίωμα. Τὸ ἐργασιακὸν βίωμα εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐργαζομένου Ἑλλήνου ἐφήβου δέον ὅπως θεωρηθῇ ὡς σύνθετον βιωματικὸν γεγονός. Τοῦτο παρουσιάζει μίαν διπολικὴν χαρακτηριστικὴν τάσιν, καθ' ἣν ὁ εἰς πόλος διακρίνεται ὡς «ἐργασία—ἀνάγκη, δουλεία» καὶ ὁ ἕτερος ὡς «ἐργασία—παίγνιον».

αα) Ἐργασία—ἀνάγκη, δουλεία. Τὸ πλεῖστον τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων βιοῖ τὴν ἐργασίαν ὡς ἀνάγκην, ὡς δουλείαν. Οὐδεμία εὐχαρίστησις, ἀπόλαυσις ὑπάρχει δι' αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐργασίαν.

Τοῦτο συμβαίνει κυρίως διότι :

— οἱ πλεῖστοι τῶν ἐφήβων οὐδεμίαν σύνδεσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀπλῶς ἀναγκασθέντες νὰ ἐργασθῶσι

— ὠρισμένοι εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἡβῆς δὲν δύναται

νά προσαρμοσθῶσι πρὸς γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν ἀπόλυτον σχέ-
σιν πρὸς τὰ ἐφηβικά βιώματα

— οἱ πλείστοι τῶν ἐφήβων βιοῦσιν ἐργασιακὰ βιώματα ὠρίμων
ἐνηλίκων.

ββ) Ἔργασία—παίγνιον. Ὁ ἀντίθετος πόλος βιοῖ τὴν ἐργασίαν ὡς
παίγνιον. Κατὰ τὴν ἐργασίαν τὸ ἐνδοθυμικὸν βάθρον τῆς προσωπικότη-
τος αὐτῶν διέπεται ὑπὸ παιγνιώδους ὁρμῆς πρὸς ἐργασίαν μὴ μεταβολι-
ζομένης εἰς ἐργασιακὸν βίωμα (1^ο).

Τοῦτο συμβαίνει διότι :

— τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων εἶναι ἐπαγ-
γευματικῶς ἀνώριμοι· ἡ ἐπαγγελματικὴ αὐτῆ ἀνωριμότης ὀφείλεται σὺν
τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν σχολικὴν ἀγωγὴν

— ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἥβης ἡ προσωπικότης λαμβάνει «σφαλε-
ρὰν ἐργασιακὴν στάσιν»

— λόγῳ τῆς ἡλικίας—ιδίως εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐφηβίας—τὸ ἐρ-
γασιακὸν βίωμα εἶναι ἀπλῆ τις ἐπεξεργασία καὶ ἐκφόρτισις ζωτικότητος
καὶ συναισθηματικότητος.

Ἐπὶ τὴν ἔποψιν ταύτην τὰ συμπεράσματα τῶν Hippiid (1^ο) καὶ
Scheutmann (1^ο) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτὰ διὰ τὴν ἑλληνικὴν
πραγματικότητα. Οὗτοι ἀνεῦρον, ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ τῆς κεντρικῆς
Εὐρώπης κυρίως βιοῦσι τὸ ἐργασιακὸν βίωμα ὡς «ἐργασία—χαρά».

βγ) Ἐκλογή ἐργασίας. Περὶ ἐκλογῆς ἐργασίας δὲν δύναται νὰ γίνη
λόγος ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος. Οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ ἐργά-
ζονται κυρίως λόγῳ πτωχείας, λόγῳ ἐλλείψεως γονέων, λόγῳ μὴ προσ-
αρμογῆς εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν, ἣτις παρέχεται εἰς τὰ γυμνάσια
καὶ ἀντιμετωπίζουσι τὴν ἐργασίαν ὡς ἀνάγκην ἢ ὡς λύτρωσιν τῆς κατα-
στάσεως αὐτῶν. Ἐπὶ αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις καὶ λόγῳ τῆς μὴ συστη-
ματοποιήσεως εἰσέτι τῆς προσφορᾶς ἐργασίας ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβὸς ἐπι-
θυμεῖ ἀπλῶς νὰ ἐργασθῆ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐκδηλώσεως προτιμήσεως. Τὸ
θέμα τῆς ἐκλογῆς ἐργασίας τίθεται κυρίως κατὰ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος
τῆς ἐργασίας, ὅποτε ὁ ἐφηβὸς εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαφωτίσεως
ἐκ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ περὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαι-
δεύσεως εἴτε λόγῳ μὴ ἀρεσκείας εἰς τὴν ἀσκουμένην ἐργασίαν στρέφεται
πρὸς ἄλλας εἰδικότητας, κυρίως τεχνικάς, ἐπιζητῶν νὰ ἐπιτύχῃ ἀλλαγὴν
ἐργασίας. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι διὰ τοὺς ἐφήβους
δὲν τίθεται θέμα ἐκλογῆς ἐργασίας ἀλλ' ἀλλαγῆς ἐργασίας. Ἡ ἀλλαγὴ
αὕτη τῆς ἐργασίας ἐλάχιστα ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ διαφέροντα τοῦ ἐφήβου·
θέλγητρον κυρίως ἀποτελεῖ ἡ παρεχομένη ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις, ὁ
βαθμὸς ἀσφαλείας καὶ σταθερότητος ὡς καὶ ἡ κοινωνικὴ προβολὴ τῆς
εἰδικότητος ἢ ἡ ἀπλῆ προβολὴ αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ἐπαγγέλματος. Τὰ συμ-
περάσματα τοῦ Boppemann (1^ο) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος εἶναι, ὅτι κυρίως

50% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἐκλέγουσιν ἐργασίας, εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἔχωσι μίαν ὑπεύθυνον θέσιν. Τὸ ποσοστὸν τοῦτο καταπίπτει κατὰ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἔτος εἰς 20% ἢ 10%. Ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος παρατηρεῖται τὸ ἀντίθετον. Ποσοστὸν 2—3% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἐπιθυμοῦσιν ἅμα τῇ ἀναλήψει ἐργασίας, ὅπως ἀναλάβωσιν ὑπεύθυνον θέσιν. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος 20—25% καὶ κατὰ τὸ τρίτον 35—40%. Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς ἄλλα κράτη ἡ ἐργασιακὴ ὠριμότης ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν προεργασιακὴν περίοδον, ἐνῶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα αὕτη ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἐργασιακὴν φάσιν. Ὡς δὲ ἐκ συμπληρωματικῶν ἐρευνῶν συνηγάγομεν, δυνάμεθα διὰ τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ ἐργασιακὴ ὠριμότης εἶναι εὐθέως ἀνάλογος πρὸς τὸν συντελεσθέντα χρόνον ἐργασίας. Ὑπὲρ αὐτὴν τὴν ἔποψιν ἡ ἐκλογή ἐργασίας διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐφήβους παρουσιάζεται ἄκρως ἰδιοτύπως καὶ ὁ ἐπαγγελματικὸς αὐτῶν προσανατολισμὸς ἰδιαιτέραν ἰδιοτυπίαν καὶ διαμόρφωσιν ἀπαιτεῖ.

γ) Τεχνικαὶ ἀπαιτήσεις ἐργασίας. Αἱ τεχνικαὶ ἀπαιτήσεις ἐργασίας δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἧτοι εἰς τὰς ἐκ τῶν ἀψύχων (μηχανημάτων, ὀργάνων κ.τ.λ.), εἰς τὰς ἐκ τῶν ἀμέσων ἐμψύχων (ἀρχιεργατῶν, ἐργοδηγῶν κ.τ.λ.) καὶ ἐκ τῶν ἐμμέσων ἐμψύχων (τῆς διευθύνσεως τῆς ἐπιχειρήσεως κ.τ.λ.) προερχομένης. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐργασίας ἐκ τῶν ἀψύχων προερχομένης παρατηρεῖται, ὅτι 75—80% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων εἶναι δεδεμένοι πρὸς τὸν ἄψυχον παράγοντα. Τὰ μηχανήματα, τὰ ὄργανα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οἱ ἐφηβοὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωρίσωσι καὶ νὰ ἐπεξεργασθῶσι βιωματικῶς, ἢ ὕλη κατεργασίας εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις συνδέει αὐτοὺς πρὸς τὴν ἐργασίαν. Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν μόνον ὁ ἐφηβος καὶ τὰ μηχανήματα ὡς καὶ ἡ ὕλη πρὸς κατεργασίαν, τοῦτο θὰ ἀπετέλει ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν διὰ τὸν ἐφηβον. Αὐτὰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις κυρίως ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ ἐφηβος. Ἔργασία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ μηχανημάτων προερχομένης, δὲν θεωρεῖται ἐργασία, περιφρονεῖται, ἀποφεύγεται.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ τῶν ἀμέσων ἐμψύχων προερχομένης, παρατηρεῖται, ὅτι μεγίστην σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή (60—70%), ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰ συστήματα τῆς ἐργατικῆς παιδαγωγικῆς (90—95%), ἡ κατανόησις τῆς *suī generis* ἐργατικῆς ἐφηβικῆς φυσιογνωμίας (40—50%), ἡ ὠφέλεια αὐτῶν διὰ μετέπειτα ἐξέλιξιν (90—95%). Κυρίως ὁ τελευταῖος παράγων ἀνευρίσκεται πλειστάκις. Ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος τὴν πάσης φύσεως τεχνικὴν ἀπαιτήσιν ἐκ μέρους τοῦ ἀρχιεργάτου παρατηρεῖ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὠφελείας διὰ μετέπειτα ἐξέλιξιν, ἄλλως θεωρεῖ ταύτην ὡς «ἀγγαρείαν». Βάσει τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης καθορίζει τὴν

στάσιν, τὴν ὁποίαν τηρεῖ ἔναντι τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων, αἰτινες τίθενται ὑπ' αὐτοῦ. Δεδομένου δὲ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον καθ' ὀλοκληρίαν ὁ ἔφηβος λαμβάνει πλειστάκις ἀρνητικὴν στάσιν ἐπιηραζόμενος ἐν πολλοῖς καὶ ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἢ ἀρχαιοτέρων συναδελφῶν αὐτοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ τῶν ἐμμέσων ἐμφύχων προερχομένης, παρατηρεῖται, ὅτι μεγίστην σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἡ προβολὴ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ἐργαζομένων εἰς αὐτὴν (90 %), ἡ κοινωνικὴ προβολὴ αὐτῆς (80 %) ἢ τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἀναγνώρισις (85 %), ἢ δικαία καὶ συμφώνως πρὸς τὴν προσφερομένην ἐργασίαν ἀμοιβὴ (90 %). Διαπιστοῦται ὅθεν, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων ἐπὶ τῆς περιπτώσεως αὐτῆς ἐπιτελεῖται τῷ τρόπῳ ἀνακλαστικῶς ἰδιαιτέραν σημασίαν προσλαμβάνοντων ποικίλων δεδομένων. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν δυνάμεθα μόνον ἐν μέρει νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Schelsky (1¹) καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι τὰς ἐξῆς δύο ἀρχάς, βάσει τῶν ὁποίων ἐπιτελεῖται ἡ μύησις εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐργασία τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἔχουσιν ἰσχὺν μόνον διὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ἔρχονται δὲ ἐν πολλοῖς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ψυχικὰ δεδομένα τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἄλλων χωρῶν (1⁶).

Ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχικῆς ἐπαναλήψεως ἐν τῇ ἐργασιακῇ μύησει. Ὡς παρατηρεῖται, ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος προκειμένου ὅπως μνηθῆ εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπαναλαμβάνει τῷ τρόπῳ πρωτογόνῳ τὴν πρώτην αὐτοῦ μύησιν ἐν τῇ ζωῇ. Ὡς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ γνωριμίαν μετὰ τοῦ κόσμου συνέβη, ὁ ἐφηβος προχωρεῖ ἐκ τῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὴν ὕλην εἰς τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὸ ἄμεσον ἔμφυχον περιβάλλον καὶ κατόπιν εἰς τὸ ἔμμεσον τοιοῦτον. Πολλάκις δὲ καὶ εἰς τὴν ἐργασιακὴν μύησιν παρατηρεῖται εἰδικὴ ἐπανάληψις τοῦ ὑπὸ τοῦ K. Lühler καθορισθέντος φυσιογνωμικοῦ βιώματος (Physiognomisches Erleben), ἣτις δύναται νὰ καθορισθῆ ὡς «ἐργασιακὸν φυσιογνωμικὸν βίωμα». Κατ' αὐτὸ τὸ μηχανῆμα ἢ τὸ ὄργανον λαμβάνει μορφήν προσώπου συμμετέχοντος εἰς τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου. Πλεῖστοι ἐφηβοὶ δὲν ἐξέρχονται ἐκ τῆς φάσεως αὐτῆς τῆς ἐργασιακῆς μύησεως.

Ἡ δευτέρα ἀρχή, ἣτις συνάγεται ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τοῦ ἀμέσου ἐμφύχου περιβάλλοντος ἐν τῇ ἐργασίᾳ, εἶναι ἡ «δυνάμει ἐφηβικὴ ἐργασία». Ὁ ἐργαζόμενος Ἕλληνας ἐφηβος ἐν τῇ ἐργασιακῇ αὐτοῦ πραγματώσει βιοῖ ἐν τῷ παρόντι τὸ μέλλον. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ μιᾶς ἐργασιακῆς a priori βιώσεως (Arbeitserlebensantizipation), ἣτις ὅμως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐρ-

γατικήν παιδαγωγικήν, δέον ὅπως χαρακτηρισθῆ ὡς ἀρχὴ καταπτώσεως, διότι ἐργασιακῶς ἕκαστος δέον ὅπως βιοῖ τὸ ἐργασιακὸν παρὸν καὶ οὐχὶ τὸ ἐργασιακὸν μέλλον.

δ) Ἐργασία καὶ συνεργασία. Ὡς ἐκ τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν προκύπτει, ἡ συνεργασία ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἐλάχιστα εἶναι ἀνεπτυγμένη τὰ δὲ συνανθρώπινα συναισθήματα εὐρίσκονται ἐν μειώσει. Κυρίως, ἐπειδὴ ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐργάζεται ἐν μέσῳ ἐνηλίκων πλειστάκις μόνος, ἡ ἔννοια τῆς συνεργασίας λαμβάνει ἰδιαιτέραν μορφήν. Ὑπὲρ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν οἱ ἔφηβοι ἐπιζητοῦσιν, ὅπως ἐργάζωνται μόνον μὴ λαμβάνοντες μέρος εἰς ὀμαδικὴν ἐργασίαν. Συναισθήματα συνεργασίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῶσι μετὰ πρεσβυτέρων ἐργατῶν (40–60 ἐτῶν), διότι προβάλλεται εἰς αὐτοὺς τὸ πατρικὸν εἶδωλον, τὸ ὁποῖον εἰς πλείστους ἐλλείπει. Ἡ ὀμαδικὴ ἐργασία ἐντὸς ὀμάδων συνομηλίκων ἀποφεύγεται⁽¹⁴⁾. Ἡ ἀρχή, ἣτις κυριαρχεῖ διὰ τὴν συνεργασίαν εἰς τὴν ἐργασίαν ἐφήβων, εἶναι μόνον ἡ ἀντικατάστασις εἰς αὐτὴν παρ' ἄλλου ἐφήβου, προκειμένου ὁ ἐργαζόμενος νὰ θεραπεύσῃ ἰδιωτικὰς τινὰς ὑποθέσεις. Αὕτη ἡ «βοήθεια», ὡς χαρακτηρίζεται, γίνεται δεκτὴ εὐχαρίστως. Κυρίως ἡ ἐπιχείρησις προσβλέπεται ὡς ὑποκατάστατον τῆς οἰκογενείας (βεβαίως οὐχὶ συνειδητῶς) καὶ ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ ἐν αὐτῇ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ. Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ῥυθμίζεται κατὰ τὴν ὑποσυνείδητον αὐτὴν τάσιν τὸ ἐργασιακὸν περιβάλλον, ἀναπτύσσονται συναισθήματα θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συνεργασίαν.

ε) Διαμόρφωσις καὶ ἀπαιτήσεις τόπου καὶ τρόπου ἐργασίας. Ἡ διαμόρφωσις καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου ἐργασίας ἔχουσι σημασίαν μεγάλην διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους ἐπηρεάζουσαι τὴν παραγωγικότητα καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν. Οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ αὕτη ἐπὶ τῆς πορείας τῶν διανοημάτων αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας (70–80 %). Ἡ συνεχὴς ἀλλαγὴ καθηκόντων γίνεται δεκτὴ εὐχαρίστως, ἐφ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν ἢ εἰς κέρδος χρηματικὸν ἄλλως θεωρεῖται «βασανιστικὴ». Κυρίως ἡ θέσις τοῦ «μικροῦ», ὡς ἀποκαλεῖται, εἰς τὰ καταστήματα δὲν θεωρεῖται ἐπίζηλος καὶ οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν τῶν ἐφήβων πάσχουσιν ἐκ σοβαρῶν συμπλεγμάτων, τὰ ὁποῖα παραμένοντα συνήθως ἄνευ θεραπείας συμβάλλουσιν εἰς τὴν δημιουργίαν βιοθεωριῶν καὶ κοσμοθεωριῶν πολλακίς παραδόξων πλὴν ὅμως εὐκόλως κατανοουμένων ἐκ τῆς θέσεως τῶν «μικρῶν». Οὕτως εἶναι δυνατὸν ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος λόγῳ μὴ ἀνταποκρίσεως τῆς διαμορφώσεως καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τόπου καὶ τρόπου ἐργασίας εἰς τὴν ἰδανικὴν δι' αὐτὸν πραγματάσῃ νὰ ἀντικαθιστᾷ ταύτας διὰ φανταστικῶν διαμορφώσεων καὶ ἀπαιτήσεων ἢ δὲ συμπεριφορὰ αὐτοῦ (ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἔννοιαν τοῦ *Sicli Verhalten* καὶ οὐχὶ ὡς ἀμερικανικὴ *Behaviour* νοουμένη) νὰ εἶναι ἀποσπασματικὴ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀπευθυνομένη συνάμα καὶ εἰς

τὸν φανταστικὸν κόσμον αὐτοῦ. Βεβαίως τὸ φαινόμενον τῆς ἀποσπασματικῆς συμπεριφορᾶς παρὰ τοῖς ἐφήβοις δὲν εἶναι ἄγνωστον (21) ἄλλα παρὰ τοῖς ἐργαζομένοις Ἑλλῆσιν ἐφήβοις συμφώνως πρὸς τὴν ἔρευναν ἡμῶν λαμβάνει ἰδιαιτέρας σημασίας θέσιν. Τοῦτο δὲν παρατηρεῖται εἰς τὰς τεχνικὰς εἰδικότητας ἀλλὰ κυρίως εἰς τοὺς ἄνευ εἰδικότητος ἐφήβους (60–70 %) καὶ εἰς τοὺς «μικροὺς» τῶν καταστημάτων (80–90 %).

Γ'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ ἐπάγγελμα (21)

α) Ἐπαγγελματικὸν βίωμα. Ἡ ἐργασία διακρίνεται ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος ὅταν βιωθῆ αὕτη ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐντὸς τοῦ πολιτιστικοῦ συνόλου. Ὁ μεταβολισμὸς οὗτος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐργαζόμενον ἐφηβον, ἐπιτελεῖται κυρίως περὶ τὸ τέταρτον ἢ πέμπτον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας. Τὸ περιεχόμενον ὁμως τῆς ἐννοίας «ἐπάγγελμα» κυρίως εἶναι οἰκονομικῆς φύσεως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδεαλιστικῆς βάσεως. Ἰδεαλιστικὴν βάσιν ἔχει ἡ ἐννοια τῆς ἐργασίας κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη. Κατὰ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος τῆς ἐργασίας ἄρχεται ὁ μεταβολισμὸς τῆς ἐργασίας συνδεομένης πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀπολαπὴν ἀπολύτως. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην τὸ ἐπάγγελμα εἶναι διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους κέρδος χρημάτων ἐντὸς τῆς κοινωνίας (90%), ἀναγνώρισις τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἐργασίας αὐτῶν (80%), ἐπιτυχία εὐμερίας (75%). Οὐδεὶς συνδέει τὸ ἐπάγγελμα πρὸς κοινωνικὴν ὑπευθυνότητα, κοινωνικὴν ὑπηρεσίαν, παιδευτικὰ ἰδανικά, πρωτοποριακὰ καὶ ἰδεαλιστικὰ περιεχόμενα. Ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐπάγγελμα βιοῖ αὐτὸ καθαρῶς ἀτομιστικῶς, ὡς ὑποχρέωσιν τῆς κοινωνίας πρὸς αὐτόν, ὡς δικαίωμα κεκτημένον, τὸ ὁποῖον δέον ὅπως παραχωρήσῃ εἰς αὐτόν ἢ κοινωνία. Ἐφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἐργασία βιωθῆ ὡς ἐπάγγελμα παρατηρεῖται (100%) τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας». Ἡ «ἐπαγγελματικὴ ἀγωνία» εἶναι σύνθετον βίωμα, καθ' ὃ βιοῦται ἡ ἀγωνία διὰ τὴν σταθερὰν καὶ συνεχῆ πραγματώσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως. Πολλὰ εἶναι τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συντελοῦσιν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους καὶ δὴ ἡ ἀπειλή ἐκρήξεως πολέμου, ἡ ἀσθένεια, ἡ πιθανὴ ἀνεργία καὶ ἐν γένει ἀορίστως τὸ μέλλον. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ λεχθῆ, ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀτεινέουσι μετ' αἰσιοδοξίας τὸ μέλλον.

Ἐκτὸς τοῦ φαινομένου τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας ἐπὶ τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς περιπετείας». Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην δέον ὅπως νοηθῆ ἡ τάσις τῶν ἐφήβων ὅπως πραγματώσωσι τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν οὐχὶ διὰ τὸ ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ἀλλὰ διὰ ἕτερα ἐπάγματα ὑποσχόμενα περιπετείας μελλοντικὰς καὶ δὴ τὸν κορεσμὸν τῆς

έφηβικῆς βιωματικῆς πείνης (Erllebnishunger). Κατὰ ταῦτα παρατηρεῖται, ὅτι ἐργαζόμενοι ἔφηβοι ἐπαγγελματικῶς πραγματοποιῶνται εἰς ἕτερον ἐπάγγελμα (70—80%₀). Τὸ ἐφηβικὸν ἐπάγγελμα βιοῦται ὡς στοιχεῖον καὶ προϋπόθεσις τοῦ μετέπειτα ἐπαγγέλματος. Οὕτω δέον ὅπως ἐρμηνευθῶσι καὶ αἱ διαπιστώσεις τοῦ Trarhiagen⁽¹²⁾, ὅτι οἱ ἔφηβοι σὺν τῷ χρόνῳ πιστεύουσιν, ὅτι δὲν ἐξεῦρον τὸ κατάλληλον δι' αὐτοὺς ἐπάγγελμα.

β) Ἐκλογή ἐπαγγέλματος. Ζήτημα ἐκλογῆς ἐπαγγέλματος δὲν τίθεται. Οὐδεμία σύλληψις γενικῆ τῶν ἐπαγγελμάτων ὑπάρχει. Ποσοστὸν 50—70%₀ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἀγνοεῖ τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ. Οὐδεὶς γνωρίζει τὰς προοπτικάς, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγονται, εἰς τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ. Ἡ ἐκλογή ἐπαγγέλματος ἐπιτελεῖται κατόπιν ὑποδείξεως ξένων πρὸς τὴν οἰκογένειαν προσώπων, οἱ γονεῖς δὲ δὲν γνωρίζουσι πρὸς ποῖον ἐπάγγελμα δέον ὅπως κατευθύνωσι τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἡ ἐκλογή ἐπαγγέλματος ἐπιτελεῖται διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους κατὰ τοὺς γνωστοὺς τρόπους εἰς ὅλους.

Κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος παρατηρεῖται εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα εἰς ἀναλογίαν 80—90%₀ τὸ φαινόμενον τοῦ «δεδιχασμένου ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ». Κατ' αὐτὸ διακρίνεται τὸ ἀσκούμενον ἐπάγγελμα ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος διὰ τὰ ὁποῖον προετοιμάζει ἢ ἐπαγγελματικὴ σχολή. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑλλάδι μικρὸν κύκλον δράσεως ἔχει οὔσα γενικῆ, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐπέρχεται πλήρης ἐπαγγελματικὴ διάσπασις. Οὕτω παρατηρεῖται ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐφήβων δι' ἄλλο ἐπάγγελμα ἐκπαιδεύονται ἐπαγγελματικῶς καὶ ἄλλο ἐπάγγελμα ἀσκοῦσι. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐποψίαν τὰ συμπεράσματα τοῦ Sүйегι⁽¹³⁾ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος οὐδεμίαν ἰσχύν ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος.

γ) Ἐπαγγελματικὴ συνειδήσις. Ἡ ἔννοια τῆς ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς ἐργαζομένοις Ἑλλήσιν ἐφήβοις παρουσιάζει ἰδιοτυπίαν. Οὕτως ὡς ἐπαγγελματικὴ συνειδήσις διαμορφοῦται εἰς μὲν τὰ τεχνικὰ ἐπάγγελα ἢ κοινὴ γνώμη τῶν πρεσβυτέρων τεχνιτῶν εἰς δὲ τὰ λοιπὰ ἢ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ θέσις πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ ἐργοδότη. Οὕτω χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπαγγελματικὴν συνειδήσιν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτην ὡς «μονοθεματικὴν», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι αὕτη περικλείει καθ' ἅπαν τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τὴν σχέσιν τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου πρὸς τὸν ἐργοδότην καὶ μόνον πρὸς αὐτόν. Ἡ ἀτομικὴ αὕτη θέσις τοῦ ἐφήβου εἶναι κυρίως ἀπήχησις τοῦ ἐμφύχου ἐργασιακοῦ περιβάλλοντος (70—80%₀) ἢ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Σύνδεσις πρὸς γενικωτέραν κοινωνικὴν ἐπαγγελματικὴν θέσιν δὲν ἐπιτελεῖται. Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως, δὲν πραγματοποιεῖ τὸ «ἐγὼ»

αυτοῦ ἐντὸς τῆς ἐργασίας εὐθέως ἀλλ' ἀνακλαστικῶς. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν διαπιστοῦται μονομερῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι ἐμφάνι- σις τοῦ φαινομένου τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας τῆς «ἐπαγγελματικῆς ἀνακλάσεως». Συμφώνως πρὸς αὐτὸ ἡ ἐπαγγελματικὴ συνειδησις βιοῦται κυρίως ἐν τῷ ἐπαγγέλματι, ἀνακλάται δὲ κατόπιν εἰς τὸ ἄμεσον κοινω- νικὸν περιβάλλον. Διὰ τοὺς ἐργαζομένους Ἕλληνας ἐφήβους δὲν τίθεται θέμα ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως ἐν τῷ ἐπαγγέλματι αὐτῶν, τίθεται ὁμως ἀντιστρόφως εἰς τὸ ἄμεσον κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ κυρίως εἰς τὸ ἀποτελούμενον ὑπὸ συνομηλικῶν. Κατ' αὐτὸ ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος συγ- κρίνει, συζητησιακῶς ἀναπτύσσει καὶ προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ θεωρητι- κῶς δι' ἀπλῶν ἐπιχειρημάτων θέματα ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως, τὰ ὅποια ὁμως δὲν ἐφαρμόζει εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὡς δὲ διαπιστοῦται ἐκ τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος βιοῖ τὴν ἐπαγ- γελματικὴν συνειδησιν ὡς ἀπαίτησιν παρὰ τῶν ἄλλων ζητουμένην (80' /₁₀₀) καὶ οὐχὶ ὡς ἀπαίτησιν, ἥτις ἰσχύει δι' αὐτόν.

δ) Ἐπαγγελματικὸν μέλλον. Τὸ ἐπαγγελματικὸν μέλλον εἶναι μέγα κεφάλαιον εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων. Τοῦτο βιοῦται ἐν τῷ ἐπαγγελματικῷ παρόντι εἰς μίαν α ριγοῖσι πραγμάτων. Ὀλίγοι ἐφηβοὶ (5—10' /₁₀₀) πραγματοποιοῦσι τὴν α ριγοῖσι αὐτὴν ἐπαγγελματικὴν βίωσιν τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀσκοῦσι. Οἱ πλεῖστοι τὸ ἐπαγγελματικὸν μέλλον περικλείουσι εἰς ἄλλο ἐπάγγελμα (80—90' /₁₀₀). Κατὰ ταῦτα τὸ ἐπαγγελματικὸν μέλλον βιοῦται ὑπὸ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ὡς «ἐπαγγελματικὴ φυγὴ». Παρατηρεῖται δηλαδὴ τὸ ἀντίθε- τον μιᾶς φυσιολογικῆς ἐπαγγελματικῆς προσαρμογῆς, καθ' ἣν τὸ ἄτο- μον καὶ δὴ ὁ νέος ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων κοινωνικῶν ἐμ- ποδίων ἀποσύρεται, καταφεύγει εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτοῦ πρα- γμάτων τὴν ὁποῖαν βιοῖ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Windelband «εἰς τέλος», τουτέστι προσδίδει εἰς αὐτὴν τελικὸν σκοπὸν, τελικὸν νόημα καὶ τελι- κὴν ἀξίαν καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ «τέλους» πραγματοῦται ἐπαγγελμα- τικῶς μέχρι τελείας ἀναπτύξεως. Τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς φυγῆς», ὡς ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι διατυποῦται, καθορίζεται ὡς βίωσις τοῦ ἐπαγγελματικοῦ μέλλοντος ἐν ἐτέρῳ ἐπαγγέλματι, ἀποτε- λεῖ δὲ βασικὴν ἀρχὴν τῆς καλουμένης «ἐπαγγελματικῆς διασπάσεως», καθ' ἣν λόγῳ τῆς συνειδητῆς, ὑποσυνειδήτου ἢ ἀσυνειδήτου ἀρνήσεως τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν μελλοντικὴν αὐτοῦ ἐπαγ- γελματικὴν πραγμάτων εἰς τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ, δημιουρ- γεῖται ἡ προσωπικότης τοῦ «ἐπαγγελματικῶς ἠμποδισμένου» περὶ ἧς κατωτέρω. Τοῦτο συμβαίνει λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ ἀσκούμενον ἐπάγγελμα ἐν Ἑλλάδι βιοῦται κατὰ κύριον λόγον πεφορτισμένον συναισθηματικῶς καὶ μετὰ συναισθηματικῆς συνδέσεως (70—75' /₁₀₀).

ε) Ἐπαγγελματικὴ ἀμοιβή. Ἡ ἀμοιβὴ εἶναι γεγονὸς τὸ ὁποῖον

κατά πολὺ σχετίζεται πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐργασιακῆς καὶ ἐν γένει τῆς ἐπαγγελματικῆς προσωπικότητος τοῦ ἐφήβου. Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος βιοῖ κυρίως τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ὡς βιοπορισμὸν. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ παρεχομένη ἐργασία διαφοροποιεῖται ποιοτικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν παρεχομένην ἀμοιβήν. Συμφώνως πρὸς ἐρεῦνας γενομένας ὑπὸ τοῦ Scheinmann⁽²⁴⁾ ἐργαζόμενοι ἔφηβοι ἡλικίας 14—16 ἐτῶν βιοῦσι κατὰ 79 % τὴν ἐργασίαν μὴ σχετιζομένην πρὸς τὴν ἀμοιβήν καὶ 21 % ἐν σχέσει πρὸς αὐτήν, ἀπὸ τῆς ἡλικίας δὲ 17 ἐτῶν καὶ ἄνω ποσοστὸν 42 % ἐξ αὐτῶν δὲν σχετίζουσι τὴν ἐργασίαν πρὸς τὴν ἀμοιβήν, ποσοστὸν δὲ 45,5 % σχετίζουσι ταύτην. Συμφώνως πρὸς τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος προκύπτουσιν αἱ ἑξῆς ἀναλογίαι :

Ἡλικία	Ἔργασία = συναισθηματικὴ κατάφασις	Ἔργασία = συναισθηματικὴ ἀρνήσις	Ἔργασία = βιοπορισμὸς
14 — 15	15 %	45 %	40 %
15 — 17	20 %	50 %	30 %
17 — 18	5 %	10 %	85 %

Ἡ αὐξήσις τῆς συναισθηματικῆς ἀρνήσεως ὡς βασικοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς ἐργασίας ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν παρεχομένην ἀμοιβήν.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀμοιβὴ δὲν βιοῦται ὑπὸ τοῦ ἐφήβου αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν παρεχομένην ἐργασίαν ἀλλὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἔχει. Οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἐφήβων ἐργάζονται μόνον ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν.

Δ'. Ἔργαζόμενος ἔφηβος καὶ οἰκονομικὴ μονάς

α) Ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς μονάδος. Κατὰ τὸν A. Gehlen ἡ βιομηχανοποίησις ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπίδρασιν ὁμοίαν πρὸς τὴν μόνιμον ἐγκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, διότι κυρίως δι' αὐτῆς ἐπῆλθε χωρισμὸς τοῦ χώρου ἐργασίας καὶ τοῦ χώρου ζωῆς, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ εἰς τὴν μορφήν τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν τριῶν γενεῶν. Τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὁ ἔφηβος καταναλίσκει εἰς τὴν ἐργασίαν.

Κατὰ ταῦτα διαμορφοῦται δι' αὐτὸν κατάστασις εἰδικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον ὡς ἕτερος πόλος τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ⁽²⁵⁾. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην παρατηρεῖται εἰς τὸν σύγχρονον ἐργαζόμενον ἔφηβον τὸ φαινόμενον τῆς «ἐφηβικῆς ἐπαγγελματικῆς μονώσεως» ὡς κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ E. Bungeimann⁽²⁶⁾ καθωρίσθη. Κατ' αὐτὸ ὁ ἔφηβος ἀποκοπτόμενος ἐκ τῆς οἰκογενείας ὡς πρὸς τὸν τόπον ἐργασίας διαμορφοῖ τὴν προσωπικότητά αὐτοῦ μόνος τῇ βοθηαίᾳ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ ἐργαζόμενος Ἕλλην ἔφηβος βιοῖ τὴν οἰκονομικὴν ὁμάδα ἐν τῇ προσπάθειᾳ αὐτοῦ πρὸς δημιουργίαν ἐπαγγελματικῆς προ-

σωπικότητα κυρίως ως υποκατάστατον τῆς οἰκογενείας καὶ βάσει ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς βιώσεως διαφοροποιεῖ τὴν σχέσιν ταύτης πρὸς αὐτὸν εἰς οἰκονομικὴν (60 $\frac{1}{100}$) καὶ παιδαγωγικὴν (40 $\frac{1}{100}$). Ἡ διὰ μέσου οἰκογενειακῶν βιωμάτων σχέσις πρὸς τὴν οἰκονομικὴν μονάδα εἶναι ἰδιοτυπία τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος, ὀφείλεται δὲ κυρίως εἰς τὸν ἰσχυρὸν οἰκογενειακὸν σύνδεσμον. Κατὰ ταῦτα τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα ἐπικυροῦσι τὴν γνώμην τοῦ Α. Abraham (27), καθ' ἣν ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον διαμορφοῦται εἰς παράγοντα μορφώσεως τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, ὁ ἰδιαιτερος οὗτος σύνδεσμος δημιουργεῖ ἰδιότυπον μορφὴν σχέσεως πρὸς τὴν οἰκονομικὴν μονάδα, ἣτις εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα παρουσιάζεται ὡς :

- Περιβάλλον ὠρίμων ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἔφηβος ἀδιαφόρως : (20 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῆ (30 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ ὑπακούη (10 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ ὑποκριθῆ (60 $\frac{1}{100}$)
- Περιβάλλον ξένων ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἔφηβος : (60 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ φοβᾶται (40 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ εἶναι εὐχάριστος (10 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ κολακεύη (20 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ μισῆ κρυφίως (30 $\frac{1}{100}$)
- Περιβάλλον ἀγαπητῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἔφηβος : (20 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους (5 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ ἐξυπηρετῆ τοὺς ἄλλους (5 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ ἐργάζεται δι' ἑαυτὸν (5 $\frac{1}{100}$)
  - ὀφείλει νὰ «εἶναι τὸ ἀγαπητὸ παιδί» (60 $\frac{1}{100}$)

Γενετικῶς ἐξεταζόμεναι αἱ ἀνωτέρω μορφαὶ παρουσιάζονται κυρίως κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ περιβάλλοντος τῶν «ἀγαπητῶν ἀνθρώπων» καὶ τῶν «ξένων ἀνθρώπων» διὰ νὰ καταλήξωσι τελικῶς περὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐργασίας εἰς τὴν μορφήν τοῦ «ἄνευ διαφέροντος περιβάλλοντος ὠρίμων ἀνθρώπων», καθ' ὃ ὁ ἔφηβος συναισθηματικῶς ἀποξενοῦται ἐκ τῆς οἰκονομικῆς μονάδος. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς ἀνακλαστικῆς βιώσεως», καθ' ὃ ὁ ἔφηβος βιοῖ τὴν οἰκονομικὴν μονάδα οὐχὶ αὐτὴν καθ' αὐτὴν ἀλλ' ἐν τῇ ἀνακλάσει αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

β) Ἡ ἔννοια τοῦ ἐργοδότη. Ἐρευναι διεξαχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Schelsky (28) καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἀπέδειξαν, ὅτι ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἡ «προλεταριακὴ συνειδησις» τῶν ἐργαζομένων τείνει νὰ ἐξαφανισθῆ καὶ συμφώνως πρὸς τὴν διαπίστωσιν ταύτην δὲν φορτίζεται ἡ σχέσις ἐργαζομένου πρὸς ἐργοδότην συναισθηματικῶς καὶ δὲν ἐπιτελεῖ-

ται αὕτη προσωπικῶς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον σὺν τῇ διευκρινήσει, ὅτι ἡ στάσις τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου ἔναντι τοῦ ἐργοδότη δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «προλεταριακὴ συνείδησις» ἀπλῶς, ἀλλὰ λαμβάνει ἰδιαίτερον προσωπικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τὸν ἐργαζόμενον Ἑλληνα ἔφηβον ὁ ἐργοδότης εἶναι πρόσωπον βιοῦν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς καὶ ρυθμίζον τὰ προβλήματα τούτου καὶ οὐχὶ «ἀπρόσωπος ρυθμιστικὴ δύναμις». Διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον ὁ ἐργοδότης βιοῦται:

- ὡς «κυρίαρχον πρόσωπον» ἔναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (20%)
  - δουλικὴν στάσιν (40%)
  - ὑποκριτικὴν στάσιν (40%)
  - ἀρνητικὴν στάσιν (20%)
- ὡς «ἀδιάφορον πρόσωπον» ἔναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (10%)
  - «ἀδιάφορον» στάσιν (20%)
  - πολεμικὴν στάσιν (60%)
  - ἐκμεταλλευτικὴν στάσιν (20%)
- ὡς «βασανιστικὸν πρόσωπον» ἔναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ (20%)
  - στάσιν ὑπομονῆς (25%)
  - στάσιν θύματος (20%)
  - στάσιν ἥρωος (30%)
  - στάσιν διαβρωτικὴν (25%)
- ὡς «ἄδικον πρόσωπον» ἔναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ (20%)
  - στάσιν ἔξευμενιστικὴν (10%)
  - στάσιν συκοφαντικὴν διὰ τοὺς ἄλλους (60%)
  - στάσιν τοῦ ἐν τῷ δικαίῳ αὐτοῦ βλαπτομένου (30%)
- ὡς «πατρικὸν πρόσωπον» ἔναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (30%)
  - στάσιν υἱικὴν (15%)
  - στάσιν ἀρνήσεως πρὸς πατέρα (30%)
  - στάσιν προδοτικὴν πρὸς πατέρα (15%)
  - στάσιν «ἀσώτου» υἱοῦ (40%)

Γενετικῶς ἡ μορφή τοῦ «πατρικοῦ προσώπου» τοῦ ἐργοδότη ἐμφανίζεται πρώτη καὶ βάσει τῆς μορφώσεως ταύτης ρυθμίζεται ἡ κατεύθυνσις τῶν λοιπῶν μορφῶν. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην μορφήν ἐπιτελοῦνται δραματικαὶ βιωματικαὶ καταστάσεις διὰ τὸν ἔφηβον ἀναφερόμεναι πλήρως εἰς «τὸ ὑποκατάστατον τοῦ πατρὸς» μεθ' ὅπασων τῶν διαφοροποιήσεων αὐτῶν. Ἐντὸς τῶν βιωματικῶν αὐτῶν καταστάσεων μορφοῦται ἡ προσωπικότης τοῦ ἐργαζομένου Ἑλληνοῦ ἐφήβου λόγῳ τῆς μὴ ὑπάρξεως εἰσέτι ἐν Ἑλλάδι «ψυχολόγου» εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τελείως μόνη, συμβατικῶς, ἐπεισοδιακῶς καὶ τυχαίως.

γ) Ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καί τῆς θέσεως τῆς οἰκονομικῆς μονάδος. Βάσει τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν εὐρέθη, ὅτι εἰς τοὺς ἐργαζομένους Ἕλληνας ἐφήβους παρατηρεῖται κυρίως (80—90 %) τὸ «φαινόμενον τῆς ἐπιχειρηματικῆς αἰσιοδοξίας». Κατ' αὐτὸ ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος ἀποφεύγει νὰ ἐπεξεργασθῇ βιωματικῶς τὰς ἀπαισιοδόξους ἢ τὰς δυσκολίαν παρουσιαζούσας προβλέψεις ἢ καταστάσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς ἐπιχειρήσεως, εἰς τὴν ἐργάζεται καὶ βιοῖ κυρίως αἰσιοδόξους προβλέψεις λαμβάνων τὴν ἀντίστοιχον στάσιν. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν δίδεται ὑπ' αὐτοῦ ἰδία ἐρμηνεῖα συμφώνως πρὸς τὴν ἐφηβικὴν δομὴν καὶ ὑφὴν τῆς προσωπικότητος.

Ε'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ οἰκογένεια

α) Θέσις πρὸς τὴν οἰκογένειαν (*). Οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ κυρίως ἀνήκουσιν εἰς πολυμελεῖς οἰκογενεῖας καὶ τὸ ὅτι ἀπλῶς καὶ μόνον ἀνήκουσιν εἰς τοιαύτας δημιουργεῖ πλείστους ὄσους προβληματισμούς. Ὡς ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῶν Boghemann καὶ Kinnipid ἐξάγεται, ἡ ὑφὴ τῆς οἰκογενεῖας ἐργαζομένων ἐφήβων εἶναι ἄκρως χαλαρὰ λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ λύονται ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς σχέσεως λίαν ἔνωρις. Εἰς μέγιστον βαθμὸν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν καὶ κυρίως νὰ διακρίνωμεν δύο τύπους ἐφήβων, οἵτινες εἶναι ἀντιπροσωπευτικοὶ τοῦ ἐργαζομένου Ἕλληνος ἐφήβου εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ἣτις χαρακτηρίζεται ὡς θέσις τοῦ «οἰκογενειακῶς μόνου». Οἱ τύποι οὗτοι διαστέλλονται βάσει τῆς σχέσεως τοῦ τόπου ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογενεῖας καὶ τοῦ τόπου ἐργασίας. Οὗτοι παρουσιάζουσι τὴν ἐξῆς μορφήν :

αα) «Ὁ οἰκογενειακῶς ψυχικῶς μόνος». Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια κατοικεῖ εἰς τὸν τόπον τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι πλήρως λελυμένως ψυχικῶς ἐκ τῆς οἰκογενεῖας ἢ δὲ συμμετοχὴ τούτου εἰς αὐτὴν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα συστεγασέως. Οὕτως, ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος οὐχὶ μόνον ἀντιμετωπίζει μόνος τὰ πάσης φύσεως προβλήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμεῖ καὶ τὴν ἀνάμειξιν τῆς οἰκογενεῖας εἰς αὐτά. Ἡ οἰκογενειακὴ ὁδήγησις ἔχει ἀπωλέσει τὸν γνωστὸν χαρακτῆρα. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ὁ ἐφηβος μορφοῦται εἰς ὑπεύθυνον κοινωνικὴν ὄντοτητα ἀντιμετωπίζων οὕτω μόνος τὰ πάσης φύσεως μορφωτικά, οἰκονομικά, ψυχολογικά προβλήματα.

ββ) «Ὁ οἰκογενειακῶς τοπικῶς μόνος». Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια δὲν κατοικεῖ εἰς τὸν τόπον ἐργασίας αὐτοῦ (60—70 % τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων τῶν πόλεων). Οὗτος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐργασίας ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ δεδεμένος μετὰ τῆς μακρὰν εὐρισκομένης οἰκογενεῖας, ἀργότερον ὅμως ψυχικῶς λύεται ἐξ αὐτῆς.

¹Αμφότεροι οί τύποι δύνανται νά χαρακτηρισθῶσιν ὡς ὠριμάζοντες ἄνευ ἐφηβικῆς οἰκογενειακῆς συνδέσεως καί οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ ταῦτα ὡς ὑποκατάστατον τῆς οἰκογενείας ἐμφανίζονται :

- πρόσωπα ὠριμα ἐκ τοῦ ἀμέσου ἐπαγγελματικοῦ περιβάλλοντος (25%)
- πρόσωπα μὴ ὠριμα ἐκ τοῦ ἀμέσου ἐπαγγελματικοῦ περιβάλλοντος (5%)
- πρόσωπα ὠριμα ἐκ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (25%)
- πρόσωπα μὴ ὠριμα ἐκ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (10%)
- πρόσωπα ἐξ ἀναγνωσμάτων ἢ κινηματογραφικῶν ταινιῶν βιωθέντα (35%)

Κατὰ ταῦτα τὸ οἰκογενειακὸν βίωμα τοῦ ἐργαζομένου Ἑλληνοσ ἐφήβου μορφοῦται εἰς εἰδικὰ περιβαλλογενῆ οἰκογενειακὰ πεδία, τὰ ὅποια παρουσιάζουσιν εἰδικὴν ὑφὴν καὶ δομὴν διακρινόμενα κυρίως βάσει τῆς «δυνάμει» μορφώσεως αὐτῶν. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τοιούτων πεδίων ἠρευνήσαμεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πραγματικότητι διὰ τῶν κοινωνιομετρικῶν μεθόδων τοῦ J. Moreno⁽²⁾ καὶ ἠύρομεν ὡς βασικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν, τὴν πλαστικότητα, τὴν περιοδικότητα, τὴν ἀστάθειαν, τὴν ἐντονον βίωσιν, τὴν δουλικότητα τῆς ὑποταγῆς, τὴν κυριαρχικότητα τῶν πρωταγωνιστῶν, τὴν διαβρωτικότητα. Ὡς δὲ ἐκ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ἐξηκριβώσαμεν ἅπαντα τὰ πεδία ταῦτα εἶναι πεφορτισμένα συναισθηματικῶς δι' ἀγχώδους καταστάσεις. Ἡ ἔννοια ὅθεν τῆς οἰκογενείας ἐν τῇ ἐργαζομένῃ νεότητι λαμβάνει ἰδιότυπον μορφήν, ἣτις κατὰ τὴν σύγχρονον αὐτῆς μορφήν δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς «ὀδεύουσα» μὴ λαβοῦσα εἰσέτι τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς μορφήν.

β) Ἡ οἰκογενειακὴ ἱεραρχία. Ἡ ὑφὴ καὶ δομὴ τῆς οἰκογενειακῆς ἱεραρχίας ὡς ἀναγκαστικὴ μορφή συμβιώσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἐρέυνας ἡμῶν λαμβάνει ἐπίσης ἰδιότυπον βιωματικὴν θέσιν, ἣτις ἐκδηλοῦται ἰδιοτύπως κατὰ τὴν συμπεριφορὰν. Οὕτως ἡ πατρικὴ καὶ ἡ μητρικὴ προσωπικότης δὲν λαμβάνουσι τὴν κυριαρχικὴν θέσιν καὶ τὴν ὀδηγητικὴν αὐτῶν σπουδαιότητα *ipso jure* ἀλλὰ βάσει τῆς συναινεσεως κυρίως τοῦ ἐφήβου. Ἡ συναίνεσις αὕτη ἐξαρτᾶται :

- ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἐργαζομένου πατρὸς ἢ τῆς ἐργαζομένης μητρὸς πρὸς ἀλλήλους (20%)
- ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναγνωρίσεως τῶν γονέων (20%)
- ἐκ τῆς ἠθικῆς στάσεως τῶν γονέων (10%)
- ἐκ τῆς ἡλικίας τῶν γονέων (20%)
- ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ ἐν γένει ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν γονέων (18%)
- ἐκ τῆς φροντίδος, δι' ἧς οἱ γονεῖς ἀνέθρεψαν τὰ τέκνα (12%)

στ'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ παιδεῖα

α) Παιδευτικαὶ ἀξίαι. Ἡδη ἄμα τῇ ἐνάρξει τοῦ «ἐργάζεσθαι» δια-

μορφοῦται διὰ τὸν ἔφηβον ἴδιον παιδευτικὸν πεδῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου προσπαθεῖ νὰ ἐκπαιδευθῇ. Τὸ παιδευτικὸν αὐτὸ πεδῖον πλειστάκις δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἀσκούμενον ἐπάγγελμα. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐπαγγελματικὴ μὀρφωσις ὡς μὀρφωσις καὶ εἰδίκευσις ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν διὰ τὸν ἔφηβον (90—100 %). Ὡς δὲ ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, ὡς ἐπαγγελματικὴ μὀρφωσις θεωρεῖται κυρίως ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις⁽¹¹⁾ ἣτις παρέχει κατὰ τοὺς ἐφήβους ἀσφάλειαν καὶ σταθερότητα ἐργασίας. Κατὰ ταῦτα τὸ πεδῖον τῶν παιδευτικῶν ἀξιῶν διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον καθορίζεται κυρίως ἐπὶ ὀρθολογιστικῆς καὶ πρακτικῆς βάσεως. «Αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν» διὰ τὴν ζωὴν ἐπιθυμεῖ οὗτος νὰ ἐκμάθῃ. Τοῦτο ὅμως δὲν συλλαμβάνεται ὡς θεωρητικὴ γνῶσις ἀλλ' ὡς ἐνέργεια διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Οὕτως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς παιδευτικῆς ἀξίας ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐννοεῖ τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας, αἰτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ παιδεία διὰ τὸν ἔφηβον ἰσοῦται πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν στενὴν ἔννοιαν μόνον εἰς αὐτὸ ἀναφερομένην.

β) Ἑργατικὴ παιδαγωγικὴ⁽¹²⁾. Εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐρευναν ταύτην ἐπεχειρήσαμεν νὰ γνωρίσωμεν τὰ βιώματα τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων κατὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν ὡς καὶ κατὰ τὴν φοίτησιν αὐτῶν εἰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς. Ὡς γνωστὸν τόσον κατὰ τὴν φοίτησιν εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἐπιχείρησιν οὐδὲν σύστημα εἰδικῆς παιδαγωγικῆς ἐργατικῆς ὑπάρχει. Τοῦτο συντελεῖ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου τοῦ «ψυχικοῦ καμάτου» (*Seelische Müdigkeit*) εἰς μέγαν βαθμὸν (60—70 %). Οὕτως ἐμφανίζονται ὀργανικὰ αἰσθήματα ἀδυναμίας (40—60 %), δυσθυμία (70—75 %), ἔλλειψις θελήσεως καὶ διαφέροντος πρὸς ἐργασίαν (30—40 %) καὶ ἀποφυγὴ πλειστάκις ἐργασίας. Κυρίως αἰτίαν ψυχικοῦ καμάτου ἀποτελεῖ ἡ ἐφαρμογὴ ἀρχῶν τῆς σχολικῆς παιδαγωγικῆς ἐπὶ μαθημάτων θεωρητικῶν εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς, ὡς καὶ ὁ τρόπος ἐκμαθήσεως πρακτικῶς τῆς ἐργασίας. Οὕτως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τηρουμένην διαδικασίαν πρακτικῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἐργασίας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, παρατηρεῖται, ὅτι οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐργασιακῆς κινήσιολογίας, ἐργασιακῆς οἰκονομίας, ἐργασιακῆς μεθοδολογίας ἐφαρμόζεται. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ψυχικὴν ἐργασιακὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἐφήβου ἄνευ λόγου καὶ σκοποῦ καὶ τελικῶς τὴν ψυχικὴν ἐργασιακὴν φθορὰν αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ τις προσθέσῃ, ὅτι τοῦτο ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἐφηβικὴν περιόδον⁽¹³⁾ δύναται εὐθύς ἀμέσως νὰ συναγάγῃ τὰ συμπεράσματα. Καθ' ἡμᾶς, βάσει τῶν διεξαχθεῖσων ἐρευνῶν, ἐκ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων λόγῳ μὴ ὑπάρξεως ἐργατικῆς παιδαγωγικῆς φθείρεται ψυχικῶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐργασίαν, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐργασίας ποσοστὸν 40—50 %, κατὰ τὸ δεῦτερον 50—60 %, κατὰ τὸ τρίτον 65—70 %.

γ) 'Η επαγγελματική σχολή ως μορφωτικόν ἴδρυμα. 'Η επαγγελματική σχολή ως μορφωτικόν ἴδρυμα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν γενομένων ἐρευνῶν, μικρὰν θέσιν ἔχει εἰς τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου (2—3 %). Αἱ γνώσεις, τὰς ὁποίας παρέχει, ἐὰν δὲν ἔχῃσι καταφανῆ ἀξίαν διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ επαγγέλματος, περιφρονοῦνται. 'Η προσωπικότης τοῦ διδασκάλου τῆς επαγγελματικῆς σχολῆς οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὸν ἐφήβον. Προσωπικαὶ σχέσεις πρὸς αὐτὸν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ τυχαίου, τοῦ ἐπεισοδιακοῦ. 'Ο διδάσκαλος προσβλέπεται ἀπλῶς ὑπὸ τὴν διδακτικὴν ἔποψιν. 'Ελάχιστοι ἐκ τῶν ἐφήβων προσβλέπουσιν εἰς αὐτὸν «τὸν ἄνθρωπον». 'Υπὲρ αὐτὴν τὴν ἔποψιν τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα ἐλάχιστα συμφωνοῦσι πρὸς τὰ τῶν M. Keillacker⁽²⁴⁾ καὶ H. Rempflein⁽²⁵⁾.

δ) 'Η οἰκονομικὴ μονὰς ὡς μορφωτικόν ἴδρυμα. 'Η ἐπιχείρησις ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἐφήβον τὸ σχολεῖον (60—80 %). 'Εν αὐτῇ ἀναπτύσσονται μορφωτικὰ ἰδανικὰ πλειστάκις ὅμως ὑπὸ ἀρνητικὴν ἔποψιν. Τὸ σχολεῖον ὅμως τοῦτο διαμορφοῦται συμφώνως πρὸς τὰ ἰδανικὰ τοῦ ἐφήβου ὅταν δὲ δὲν δύναται τοῦτο νὰ ἀνταποκριθῆ πρὸς αὐτὰ λαμβάνει ἀρνητικὴν σημασίαν. 'Επ' αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα ἡμῶν συμφωνοῦσιν μετὰ τῶν τοῦ K. Aligiani, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύχθη.

ε) 'Ο τύπος. 'Ο τύπος δὲν ἔχει ἀπολύτως τὴν δυνατότητα νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου, διότι δὲν δύναται ὁ ἐφήβος νὰ διαθέσῃ τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα πρὸς ἀγορὰν βιβλίων ἢ περιοδικῶν. Κατὰ ταῦτα τὸ πάσης φύσεως «φθινὸν βιβλίον» εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν μορφώσεως. Πάντως ὁ ἐργαζόμενος ἐφήβος προτιμᾷ κυρίως βιβλία θρησκευτικῆς φύσεως, ἀστυνομικῆς ὕφης, ἀθλητικά, περιπετειώδη, σεξουαλικῆς μύθσεως. 'Η προτίμησις αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιολογηθῆ, διότι μόνον ταῦτα προσφέρονται εἰς τὸ βολάντιον τοῦ ἐφήβου, δέον ὅμως ὅπως τονισθῆ ἡ προτίμησις εἰς τὰ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ περιεχομένου βιβλία, ἥτις διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους ἡλικίας 14—16 ἐτῶν ἀνέρχεται εἰς ποσοστὸν 60—70 %. 'Επίσης δέον ὅπως τονισθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἔφεσις πρὸς ἀνάγνωσιν βιβλίων παρατηρεῖται εἰς μείζονα βαθμὸν εἰς τὰς πόλεις (70—80 %), ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον (30 %). Γεγονός, τὸ ὁποῖον δέον ὅπως ἀναφερθῆ, εἶναι τὸ ὅτι προτιμῶνται κυρίως μικρᾶς διαρκείας ἱστορίαι, ἀληθοφανεῖς, ἔχουσαι μόνον διήγησιν γεγονότων καὶ οὐχὶ ἀνάπτυξιν θεωρητικὴν.

στ) 'Ο κινηματογράφος. Δὲν θὰ ἦτο ἴσως ὑπερβολή, ἐὰν ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι ὁ κινηματογράφος ἀποτελεῖ τὸ σχολεῖον τῆς ἐργαζομένης νεότητος. Τοιαύτην ἐπίδρασιν ἔχει οὗτος, ὥστε νὰ παρατηρηθῆ ἐμφανῶς τὸ κινηματογραφικὸν βίωμα ὡς κεντρικὸς πυρὴν τοῦ εἰς τὴν ἐφηβικὴν φάσιν συνήθους ἰδεοκινητικοῦ φαινομένου τοῦ Carpenter (Carpenter Effect). Τὴν ἐν γένει θέσιν τοῦ κινηματογράφου ἐπὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἀνεπτύ-

ζαμεν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος βασιζομένην ἔρευναν ἡμῶν ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ κινηματογράφου (90^ο), εἰς ἣν καὶ παραπέμπομεν. Ἐνταῦθα δέον ὅπως τονισθῆ, ὅτι ἐκ τῆς ἐρέυνης προέκυψαν αἱ ἐξῆς προτιμήσεις κινηματογραφικῶν ταινιῶν: Τὰ καλούμενα «καουμπόικα» ἔργα ἔρχονται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν (90^ο/), κατόπιν τὰ γενικῶς περιπετειώδη (80^ο/), κοινωνικά (70^ο/), «ρεαλιστικά» (70^ο/) καὶ τελικῶς τὰ Ἑλληνικά (60^ο/). Ἐκ τῶν προτιμήσεων τούτων ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

— Ἡ προτίμησις πρὸς τὰ κοινωνικά καὶ «ρεαλιστικά» εἶναι δείκτης τῆς θέσεως τῆς συγχρόνου ἐργαζομένης νεότητος.

— Ἡ προτίμησις πρὸς τὰ φύσεως Western («καουμπόικα») εἶναι δείκτης τῆς ἄνευ οὐδεμιᾶς τεχνικῆς ἀπαιτήσεως ἐπαφῆς τῶν ἐργαζομένων νέων μετὰ τοῦ κινηματογράφου (91^ο).

ζ) Τὸ ραδιόφωνον (92^ο). Αἱ μορφωτικῆς φύσεως ἐκπομπαὶ δὲν παρακολουθοῦνται ὑπὸ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων, διότι ἐκπέμπονται εἰς ὥρας, καθ' ἃς ἐργάζονται. Κυρίως τὸ ραδιόφωνον δι' αὐτοὺς ἔχει ψυχαγωγικὸν χαρακτήρα (80—90^ο/).

Ζ'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ κοινωνικαὶ ἀξίαι

α) Ἡ φιλία. Ἡ φιλία ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀμφιβολίας (70—80^ο/), ἀλλὰ ὁ καλὸς φίλος εἶναι ἐπιθυμητός. Εἰς τὸν φίλον ἐλάχισται ἐκμυστηρεύσεις γίνονται (80^ο/).

β) Ἡ συνεργασία. Ἡ συνεργασία εἶναι δεκτὴ ὡς βοήθεια (70^ο/) καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν νοεῖται.

γ) Ἡ οἰκονομία. Ἡ οἰκονομία ἐπιτελεῖται λόγῳ τοῦ ἀορίστου μέλλοντος (70^ο/), εἶναι δὲ πλειστάκις ἀδύνατος λόγῳ μὴ ὑπάρξεως τῶν ἀναγκαιῶν (80^ο/). Ἡ ἔννοια τοῦ «χαρτζιλικιοῦ» πλειστάκις εἶναι φανταστικὴ (70^ο/).

δ) Ὁ σεβασμός. Ὁ σεβασμὸς στρέφεται κυρίως πρὸς ἀξία πρόσωπα τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος (70^ο/) ὡς δὲ ἀρχὴ γενικὴν ἰσχὺν ἔχουσα ἐλάχιστην σημασίαν ἔχει (10—20^ο/). Πάντως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας παρατηρεῖται μέγιστος βαθμὸς σεβασμοῦ κεχωρισμένος ὁμως ἐκ τῆς ἐκκλησίας.

ε) Ἡ τιμιότης. Ἡ τιμιότης ἔχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἐργαζομένην νεότητα. Τὸ περιεχόμενον ταύτης ἐπηρεάζεται ἐκ τοῦ περιβάλλοντος.

Η'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ θρησκευτικαὶ ἀξίαι

Ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος εἶναι πιστός. Προσεύχεται (80^ο/), πιστεύει εἰς τὸν Θεὸν (100^ο/) προσπαθεῖ νὰ εἶναι καλὸς συμφώνως πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ (60^ο/). Εἰς τὴν ἐκκλησίαν δὲν μεταβαίνει (70^ο/), καίτοι

εἶναι πιστός. Τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα εἶναι κυρίως φόβος πρὸ τοῦ θείου (80 %).

Θ'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ μὀρφωσις τοῦ ἐλευθέρου χρόνου (ψυχαγωγία)

Παρατίθεται κατωτέρω πίναξ προτιμήσεων κατὰ τὴν μὀρφωσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου :

Προτιμήσεις	14 — 16	17 — 18
Κινηματογράφος	30 %	20 %
Ραδιόφωνον	2 %	2 %
Ἄθλητισμὸς	5 %	3 %
Ποδόσφαιρον	30 %	30 %
Φιλαθλητισμὸς	5 %	5 %
Παρακολούθησις ποδ. ἀγώνων	20 %	20 %
Θέατρον	1 %	1 %
Ἐκδρομαί	1 %	1 %
Περίπατος	1 %	1 %
Καφενεῖον	—	1 %
«Ταβέρνα»	—	1 %
Τυχερὰ παίγνια	1 %	2 %
Σφαιριστήρια	3 %	6 %
Ἐπίσκεψις «οἰκῶν ἀνοχῆς»	1 %	7 %

Ι'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ ἐρωτισμὸς

Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος τὸν ἐν γένει ἐρωτισμὸν ἀντιλαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σεξουαλικότητος (80 %). Ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρωσ, τὸ «φλέρτ» τελικῶς κατ' αὐτὸν δέον ὅπως λαμβάνωσιν τὴν μορφὴν αὐτὴν. Ἄνευ οὐδεμιᾶς φροντίδος ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, ἐκτὸς ὠρισμένων ἀξιοσημειώτων προσπαθειῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ θρησκευτικῶν ὀργανώσεων, ἐλάχιστα σέβεται τὸ ἕτερον φύλον, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς ἀπλῶς πλασθὲν διὰ νὰ ἰκανοποιῇ τὰς ὀμάς τοῦ ἄρρενος (80 %). Ἀποτελεῖ δὲ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τὸν μόνιμον ἐπισκέπτῃν τῶν «οἰκῶν ἀνοχῆς», ἐκ τῶν ὁποίων διαμορφοῦται κυρίως ἡ πάσης φύσεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ θεωρία καὶ στάσις τοῦ ἐφήβου.

ΙΑ'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα

Ἐλάχιστον ποσοστὸν (1—2 %) ἐργαζομένων ἀπασχολοῦσι μεταφυσικὰ προβλήματα. Ἀποσπασματικῶς ἐπιτυγχάνει τις νέους ἐργαζομένους, οἵτινες ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν «αἰωνιότητα». Μεταφυσικαὶ ἀγωνίαι, τάσεις καὶ προβληματισμοὶ εἶναι κυρίως ἀγνωστα διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον, τὸν ὁποῖον διακρίνει «ρεαλιστικὴ» καὶ πρακτικὴ στάσις ἔναντι τῆς ζωῆς καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνίας.

5. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΑ ΜΙΑΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΝ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Προκειμένου τις νά ἐπιχειρήσῃ τὴν δημιουργίαν μιᾶς κοινωνικῆς ψυχολογικῆς τυπολογίας διὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, δέον ὅπως κατ' ἀρχὴν τούσῃ, ὅτι πρόκειται περὶ τυπολογίας, ἥτις ῥευστὰ τὰ ὅρια ἔχει.

Ὡς ἀρχὴ διὰ τὴν διάκρισιν τῶν τύπων ἐλήφθη ἡ ποιότης τῆς βιώσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς πραγματώσεως. Βάσει ταύτης διεκρίναμεν τὸν «ἐπαγγελματικῶς ἠμποδισμένον», τὸν «μὴ ἐπαγγελλόμενον» καὶ «τὸν ἐπαγγελματικῶς ὀραματιστὴν».

α) Ὁ ἐπαγγελματικῶς ἠμποδισμένος. Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος, ὅστις δὲν βιοῖ τὴν παρούσαν ἐπαγγελματικὴν κατάστασιν ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελματικὴν πραγμάτων αὐτοῦ εἰς ἕτερον ἐπάγγελμα διάφορον τοῦ ἀκολουθουμένου.

β) Ὁ μὴ ἐπαγγελλόμενος. Οὗτος εἶναι ὁ ἐπαγγελματικῶς ἀνώριμος, ὅστις βάσει τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κινδυνεύει νὰ παρουσιάσῃ τὴν μορφήν τοῦ ἐπαγγελματικῶς ἀφυοῦς. Οὗτος εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἐπάγγελμα ἄνευ πληρώσεως τῶν ψυχικῶν προϋποθέσεων τελικῶς ἀποτελεῖ τὸ πάσης φύσεως ἀνειδίκευτον ὑπόστρωμα ἐκάστου ἐπαγγέλματος.

γ) Ὁ ἐπαγγελματικὸς ὀραματιστής. Οὗτος δύναται ἐκ τῶν πάσης φύσεως ἐμποδίων νὰ ἐξέλθῃ ἀλώβητος καὶ νὰ πραγματώσῃ τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτοῦ ὕπαρξιν. Ἡ πραγμάτωσις αὕτη ὅμως οὐδόλως ὀμαλὴ εἶναι, διότι χρωματίζεται ὑπὸ τάσεων αὐτοαγάπης, αὐτοεκτιμῆσεως καὶ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων.

Βεβαίως δὲν εἶναι ἡ ἰδανικὴ πραγματικότης αὕτη ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ βάσει τῆς ἐρέυνης πραγματικότης, διότι ὀφείλομεν νὰ ὀμολογήσωμεν, ὅτι οἱ τύποι οὔτοι δὲν πραγματοποιῶνται ἄκρως ὀμαλῶς.

6. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ ὀποῖαν διαφορὰν παρουσιάζει ὁ σύγχρονος ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐκ τοῦ συγχρόνου σπουδάζοντος ἐφήβου. Κατὰ ταῦτα ὀρθῶς ἐλέχθη, ὅτι ἐν τῇ ἐπαγγελματικῇ ἐργασίᾳ μορφοῦται ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου (11).

Ὁ ἐργαζόμενος Ἕλλην ἔφηβος ἀποτελεῖ οὐχὶ μόνον μίαν κοινωνικὴν πραγματικότητα ἀλλὰ μίαν κοινωνικὴν προσωπικότητα, ἥτις ἀποτελεῖ παράγοντα σεβαστὸν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν οἱ κοινωνικοὶ προβληματισμοὶ αὐτοῦ εἶναι προβληματισμοὶ ἐνὸς τμήματος βασικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς.

1. Hall. G. St. Youth. New York. 1904.
2. Spranger E. Psychologie des Jugendalters. Heidelberg. 1951²⁹. (Έκδοσις πρώτη τῷ 1924).
3. Πρβλ. Remplein H. Die seelische Entwicklung in der Kindheit und Reifezeit München-Basel. 1952³. Σελ. 354 κ.έ.
4. Bruner J. S. and Goodman C. C. Value and need as organizing factors in perception. Journal of abnormal psychology. 1947.
5. Lersch Ph. Probleme und Ergebnisse der Sozialpsychologie. Schweizerische Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen. Bd XVIII (1958) Σελ. 1-21.
6. Πρβλ. και Schmid Erna. Die geistige Haltung der Berufsschülerin in ihrer Abhängigkeit von Entwicklung und sozialer Lage. B.P.I. 1949.
7. Πρβλ. και Statistiques de l'Enseignement Technique établies par le Centre d'Études et des Recherches Documentaires de l'Enseignement Technique. Paris.
 'Επίσης και Die Jugend in Schul=und Berufsausbildung und in Erwerbsleben. Eine Sammlung statistischer Zahlen. Zusammenge stellt und herausgegeben von Bundesministerium für Arbeit= Statistik-Bonn.
8. Πρβλ. και Höhle Johannes. Die Ermüdung im Unterricht an der Berufsschule B.P.I. 1949.
9. Remplein H. έ.ά. Σελ. 375 κ.έ.
10. Πρβλ. και Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογικά έρευναί επαγγελματικής καταλληλότητας πρὸς χρῆσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ επαγγελματικού προσανατολισμοῦ, Ἀθήναι 1958.
11. Στατιστική έπετηρίς τῆς έθνικῆς στατιστικῆς υπηρεσίας τοῦ έτους 1956.
12. Πρβλ. και Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογία τῆς εργασίας. Παραδόσεις εἰς τὴν σχολὴν επαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ Ἑργασίας 1956.
 'Επίσης Bonnardel R. L. 'adaptation de l' homme à son metier. Paris 1943.
13. Πρβλ. σχετικῶς Lersch Ph. Aufbau der Person. München 1954⁴⁰.
14. Emnid-Institut für Meinungsforschung, Bielefeld. Jugend zwischen 15 und 24. 1955.
15. Scheurmann W. Eine berufspädagogische Untersuchung in Bekleidungswerken im Kölner Raum. (Wiss. Arbeit an der berufspädagog. Akademie Köln.) 1955.
16. Bornemann E. Die Bindung jugendlicher Arbeiterinnen an Betrieb und Familie. Psychologie und Praxis I Ig. Σελ. 236 κ.έ.
17. Schelsky H. Arbeiterjugend gestern und heute. 1955.

18. Lohmar U. Die soziale Situation der Jugend in unsere Zeit. Neues Beginn, 6. 1955.
Fürtenberg E. Soziale Anpassungsprobleme der Jugendlichen in Betrieb. Zbl. f. Arbeitswissenschaft. Heft 7. 1958.
19. Emmid έ.ά.
20. Πρβλ. και Reithmeier Gundelinde. Zukunftsträume der Berufsschülerinnen. B.P.I. 1949.
21. Πρβλ. και Antony E. Die geistige Situation der heutigen Berufsschuljugend. Donauwörth. 1949.
Έπίσης Kautz H. Industrie formt Menschen. Einsiedeln. 1929.
Έπίσης Breitinger M. Zurr sozialpsychologie des Berufs. Bericht üb. d. XIV Kongr. d. Dt. Gesel. f. Psychologie. Iena. 1935.
22. Traphagen W. Die jugendliche Arbeiterin. Dortuunder Schriftenreihe zur Sozialforschung. 1955.
23. Suiter Sieg. Stellungnahme der Jugend zur Arbeit und zum Beruf. B.P.I. 1949.
24. Scheurmann W. έ.ά.
25. Abraham K. Der Betrieb als Erziehungsfaktor. Wirtschaftspädag. Schriften 3. 1953.
26. Bornemann E. έ.ά.
27. Abraham K. έ.ά.
28. Schelesky H. Arbeiterjugend gestern und heute. 1955.
29. Πρβλ. και Busemann A. Pädagogische Milieukunde Halle 1927.
Έπίσης και Stockhaus C. Die Arbeiterjugend zwischen 14 und 18 Jahren Wittenberg. 1926.
30. Moreno J. L. Foundations of sociometry. Sociometry IV 1941.
Τοῦ ἰδίου Who shall survive? (A new approach to the problem of human interrelations) 1953.
31. Πρβλ. και Νικ. Π. Μποχλογύρου. Τεχνική ἰκανότης Έλληνοπαίδων Δ.Σ.Ι.Ε.Λ. 1958.
32. Πρβλ. και Hauriez Ch La formation professionnelle de la jeunesse ouvrière. 1947.
Έπίσης Carrard A. Praktische Einführung in Probleme der Arbeitspsychologie. Zürich, 1949.
33. Πρβλ. και Tumlriz O. Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930.
34. Keilhacker M. Die Frage der Lehrerpersönlichkeit vom Schüler aus gesehen. Z. f. päd. Psych. 32. 1931.
35. Remplein H. Zur Psychologie der Berufsschuljugend Die Bayer. Berufsschule I, 11. München. 1950.
36. Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογία τοῦ κινηματογράφου Περ. Προμηθεύς. 1956.
37. Wasem E. Jugend und Filmerleben München—Basel. 1957.
38. Nordwestdeutscher Rundfunk. Jugendliche heute. 1955.
39. Moers M. Frauenarbeit und ihre Wirkungen auf die Frau. 1949.

ΑΛΛΗΛΟΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΙΝΕΖΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τοῦ κ. ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

“Ὅπως δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορία μιᾶς χώρας ἂν τὴν ξεκόψουμε ἀπ’ τὸ χάρτη τοῦ κόσμου, ἂν ἀγνοήσουμε ὅτι ἐγινε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά της, ἔτσι δὲν μπορούμε νὰ μελετήσουμε τὸν πολιτισμὸς της, ἂν τὸν ἐξετάσουμε μεμονωμένα. Μπορεῖ οἱ ἱστορικοὶ νὰ χώρισαν μὲ σινικὰ τεῖχη τὸν κάθε πολιτισμὸς. Σήμερα ὁμως ἡ ἀξίνα τῶν ἀρχαιολόγων γκρέμισε σὲ πολλὰ μέρη αὐτὰ τὰ τεῖχη καὶ μᾶς εἶναι εὐκολώτερο νὰ βροῦμε ἀλληλοεπιδράσεις. Κ’ ἡ ἐπιστῆμη ἐγκατέλειψε τὶς ἐξελικτικὲς ἰδέες γιὰ κάθε πολιτισμὸς ξεχωριστὰ καὶ μαζὶ γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν διαφορῶν πολιτισμῶν, πού εἶχαν πρὸ πάντων ὑποστήριξει οἱ σινολόγοι. Ἡ ψυχικὴ αὐτάρκεια τῶν ἀνθρώπων κάθε τόπου δὲν εἶναι πιά παραδεκτὴ, ἡ ἀλληλοεπίδραση τῶν πολιτισμῶν ἀποτελεῖ τὸν κανόνα κι ὄχι ἡ αὐθόρμητη ἀλλαγὴ, δηλ. ὁ μουτασιονισμὸς. Ἀκόμα καὶ στὴν ἀρχαιότατη ἐποχὴ, ὅταν τὰ μέσα ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν ἦταν πρωτόγονα, ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν ἑνὸς τόπου γίνεται ἀντιληπτὴ σ’ ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὅπως τὰ ἠχητικὰ κύματα πού, ὅταν ξεκινήσουν, περιτρέχουν τὴν ἀτμόσφαιρα, ἔστω καὶ μὲ ἀργὸ ρυθμὸς.

Ἐτσι ἀπ’ τὸν 7ον αἰῶνα ἕως τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. ἓνα δυνατὸ ρεῦμα ἰδεαλισμοῦ διέτρεξε τὸν κόσμος, ξεπερνώντας τὰ σύνορα τῶν κρατῶν : στὴν Αἴγυπτο μὲ τὸν ὀσιρικὸ μυστικισμὸς, στὴν Περσία μὲ τὸ Ζωροάστρη, στὶς Ἰνδίες μὲ τὸ Βουδδᾶ, στὴν Κίνα μὲ τὸ Λάο-Τσέ καὶ τὸν Κομφούκιο, στὴν Ἰουδαία μὲ τὸν Ἰερεμία, τὸν Ἰεζεκιήλ καὶ τὸν Ἰσαΐα, στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ Σωκράτη καὶ τὸ μαθητὴ του τὸν Πλάτωνα. Αὐτὸ βέβαια δὲ θὰ πῆ πὼς ὅλοι εἶχαν τὶς ἴδιες γνῶμες, ἀλλ’ ἐμπνέονται ἀπὸ ὀρισμένες ἠθικὲς ἀρχές, αὐτὲς πού καθώρισε ὁ Λάο-Τσέ στὸ «Βιβλίον τοῦ δρόμου τῆς ἀρετῆς». Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ξεσηκώνεται ἐναντίον τῶν μορφωμένων, πού τοὺς θεωρεῖ δημόσιο κίνδυνος, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ σοφιστὲς εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὴν Κίνα. Ὑποστηρίζει πὼς ἡ γνώση δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ σοφία κι ὁ διανοούμενος εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένος

ἀπὸ τῆ σοφία, ὅσο ἡ γῆ ἀπ' τὸ φεγγάρι. Κηρύττει λοιπὸν —ἀπὸ τότε! — τὴν ἐπιστροφή στὴ φυσικὴ ζωὴ. Καὶ ὁ Σωκράτης πολεμᾷ τοὺς σοφιστὲς καὶ δίνει τὸ ὑπόδειγμα μιᾶς ἀπλῆς ζωῆς. Ἄλλ' ὁ Πλάτωνας θέλει τὴν ἐπιβολὴ τῶν σοφῶν —ὄχι τῶν γραμματισμένων— γιὰ νὰ ὀδηγήσουν τὸ λαὸ στὸν ἠθικὸ δρόμο.

Ὁ Κομφούκιος ἦταν κι αὐτὸς φυσιοκράτης, θέλει δηλ. τὴν προσρμογὴ τῶν ἀνθρώπων στὴν τάξη ποὺ ἔβαλε ὁ οὐρανός. Ἄλλὰ συστήνει κ' ἠθικοὺς κανόνες γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρήσῃ τὴ φυσικὴ του ἀρετὴ. Πρέπει λοιπὸν νὰ πραγματοποιηθῇ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν εὐπρέπεια. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη, ποὺ γεννήθηκε λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Κινέζου σοφοῦ. Ὁ Κομφούκιος πρέσβευε πῶς οἱ κυβερνητὲς πρέπει νὰ κυβερνοῦν τοὺς ὑπηκόους τους περισσότερο μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ παραδείγματος παρά μὲ ποινές. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Σωκράτης, ποὺ προτίμησε τὸ θάνατον παρά τὴ φυγὴ ἀπὸ τὴ φυλακὴ γιὰ νὰ μὴ δώσῃ τὸ κακὸ παράδειγμα.

Γενικώτερα ἡ κινεζικὴ σκέψη εἶναι προσανατολισμένη ὄχι στὴν ἀπλή γνῶση, ἀλλὰ στὴ μὀρφωση. Τείνει στὴ σοφία κι ὄχι στὴν ἐπιστήμη. Ἡ σκέψη τῶν Κινέζων δὲν ἀνταποκρίνεται λοιπὸν στὸν εὐρωπαϊκὸ ρασιοναλισμό, ποὺ προσπαθεῖ νὰ βρῇ ἀφηρημένους νόμους. Ἡ σοφία τῶν ἀνθρώπων κ' ἡ φυσικὴ τάξη βρίσκονται γι' αὐτοὺς σὲ ἀρμονία. Τὸ παλιὸ κινεζικὸ πνεῦμα εἶναι ἀντίθετον στὴν ἐπιστήμη καὶ βασίζεται στὴν παράδοση, δηλ. στὴν πείρα. Ἐνῶ ἀντίθετα τὸ παλιὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα τείνει ν' ἀντιτάξῃ τὸ ὑποκείμενον στὸ ἀντικείμενον κι ὄχι νὰ τὰ συνδέσῃ. Προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἔνοιες, τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη.

Ἡ Κίνα ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴν Ἀνατολὴν μέσα ἀπὸ τὶς στέππες τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Ὁ «Δρόμος τοῦ μεταξιοῦ» μεταξὺ Κίνας καὶ Βυζαντίου, μέσα ἀπὸ τὶς ὁάσεις τοῦ Τουρκεστάν, τέλειωνε στὸ ὑψίπεδο τοῦ Παμίρ, στὸ μέρος ποὺ οἱ Ἕλληνες ὀνόμαζαν «Λίθινος Πύργος» καὶ ποὺ οἱ Τούρκοι μετέφρασαν κυριολεκτικὰ «Tash Koutghan». Ἐκεῖ συναντιόνταν τὰ καραβάνια ποὺ ἔφταναν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν κι ἀπὸ τὴ Δύση γιὰ ν' ἀνταλλάξουν τὶςπραμάτειές τους. Εἶναι ὁ δρόμος ποὺ ἀκολούθησε ὁ Μάρκο Πόλο, ὁ πρῶτος ποὺ γνῶρισε στοὺς Εὐρωπαίους τὸν κινεζικὸ πολιτισμό. Ἐπειτα ὑπάρχει κι ὁ δρόμος τῆς Βιρμανίας καὶ γενικώτερα ἡ θαλασσινὴ ἐπικοινωνία τῶν νοτίων θαλασσῶν, συνηθισμένη ἀπὸ τὴν παλιὰ ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται ὅπ' τὸ βιβλίον τοῦ Ἄραβος ἐμπόρου Σουλεϊμάν, γραμμένο πέντε αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴ διήγησιν τοῦ Μάρκο Πόλο. Εἶναι «ὁ δρόμος τῶν μπαχαρικῶν» ποὺ ἔνωσε τὴν Ἑλληνιστικὴ Ἑλλάδα μὲ τὴν Μακρυνὴ Ἀνατολή, αὐτὸν ποὺ ἀκολούθησε ὁ Μάρκο Πόλο στὴν ἐπιστροφή του.

Ἀπὸ τοὺς δρόμους αὐτοὺς εἰσῆχθηκε στὴν Κίνα ἡ ἑλληνοβουδδιστικὴ

τέχνη, πού αναπτύχθηκε στην Ίνδία ύστερα από την εισβολή του Ἀλεξάνδρου, γιατί ὡς τότε ἀπαγορευόταν ἡ ἀνθρωπομορφική παράσταση τοῦ Βούδδα. Οἱ Ἕλληνες ὁμως τεχνῖτες τοῦ ἔδωσαν τὴ μορφή τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ στοὺς συντρόφους του μορφὲς ἀπ' τὸ Ἑλληνικὸ Πάνθεον. Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὸ πέρασμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴν Ίνδία ἦταν γρήγορο καὶ πρόσκαιρο. Χάρη ὁμως στοὺς ἑλληνοπάρθους πρίγκηπες, οἱ ἑλληνιστικὲς ιδέες ἐπίασαν ρίζες στὴ χώρα τοῦ Γκανταρά κ' ἐπηρέασαν ὅλες τὶς θρησκείες καὶ πρὸ πάντων τὸ Βουδδισμό. Ὁ Γκωτάμα μεταμορφώθηκε σὲ θεὸ κι ἀπὸ φιλοσοφικὸ σύστημα, πού δὲ γνωρίζει θεὸ καὶ ψυχὴ, ὁ Βουδδισμὸς ἔγινε θρησκεία. Ἡ τέχνη τοῦ Γκανταρά ἐπηρέαστηκε ἄμεσα ἀπὸ τὶς σύγχρονές της ἑλληνιστικὲς σχολές τῆς Ἀντιόχειας, τῆς Παλμύρας, τῶν Σούσων καὶ τῆς Σελεύκειας. Καὶ ὅταν οἱ Ἰνδοὶ ἱεραπόστολοι ἦλθαν στὴ χώρα τοῦ Κομφούκιου ν' ἀποκαλύψουν τὴ σοφία τοῦ σοφοῦ τῆς Νεπάλης, ἔφεραν μαζί τους ἀγάλματα κ' εἰκόνες μὲ τὸ γεμάτο πνευματικότητα, συμπόνια κ' ἀγάπη μεϊδιάματου, σὰν πειστήρια, νὰ συγκινήσουν καὶ νὰ προσηλυτίσουν τοὺς σκεπτικιστὲς Κινέζους.

Ὁ Βουδδισμὸς παραδέχτηκε τὴν ἀλεξανδρινὴ εἰκονογραφία καὶ αὐτὸ εἶναι μιὰ μεταθανάτια νίκη τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα εἶχε συγχωνευτῆ στὸ Βυζάντιο, ἡ καλλιτεχνικὴ τῆς ἐπίδραση, δεμένη πιά ἀναπόσπαστα μὲ τὸ βουδδιστικὸ δόγμα στὴν Ἀσία, ἐξακολουθοῦσε ὡς τὸν 7ον αἰῶνα νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἴσαμε τὴν Κίνα, ὅπως τὸ φῶς ἐνὸς ἀστρου πού δὲν ὑπάρχει πιά ἐξακολουθεῖ νὰ φτάνη στὴ γῆ μέσα ἀπ' τὸ διάστημα καὶ τὸ χρόνο. Σήμερα δὲν ὑπάρχει πιά τίποτε ἀπὸ αὐτὴν τὴ λαμπρὴ ἐμπορικὴ, θρησκευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δρᾶση. Ἡ ἐρημοποίησι τῆς κοιλάδας τοῦ Ταρέμ σκότωσε τὴ γῆ, ὅπως τὸ Ἰσλάμ ἔσβυσε τὶς ἀρχαῖες ἐστίες τοῦ βουδδικοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι ἔπεσε τὸ γιοφύρι πού οἱ ἄνθρωποι κατασκεύασαν νὰ περάσῃ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς στὸν κινέζικο κόσμον ὥσπου, πολὺ ἀργότερα, ἄρχισε ἡ ἐπικοινωνία τῆς Δ. Εὐρώπης μὲ τὴ μακρυνὴ Ἀνατολὴ ἀπ' τὸ θαλασσινὸ πιά δρόμο.

Μὰ καὶ γενικώτερα, ἡ ἑλληνιστικὴ τέχνη εἶχε βασικὴ ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῆς αἰσθητικῆς στὶς εἰκαστικὲς τέχνες τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς. Ἔτσι τὸ κύμα πού γεννήθηκε στὶς ὄχθες τοῦ Αἰγαίου καταστάλαξε σὲ κάποιο κινέζικο ἄγαλμα ἢ σὲ κάποιο γιαιπωνέζικο τοπίο. Γιατὶ ἡ ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης δὲν περιορίσθηκε μόνον στὸ θρησκευτικὸ τομέα. Τὰ ἀγαλματάκια πού βρέθηκαν στοὺς κινέζικους τάφους θυμίζον τὰ ἑλληνικὰ ταναγραῖκα. Καὶ βέβαια ἡ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνιστικοῦ, τοῦ ἑλληνοϊνδικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνοσκυθικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ὑπῆρξε γενικώτερη στὴν Κίνα, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ἰδρύσει τὴν «Ἐσχάτη Ἀλεξάνδρεια» στὸ K hodjend, στὰ σύγχρονα Ferghana, ἐκεῖ ὅπου τελειώνουν τὰ κινέζικα βουνά, τὰ Οὐράνια βουνά (T' Ien—Chan). Σιγὰ—σιγὰ βέ-

βαια τὰ ἑλληνικά πρότυπα πῆραν τὴν κινεζικὴ μορφή, ὅπως στὶς Ἰνδίες καὶ στὴν Περσία εἶχαν πάρει ἐντόπιες μορφές.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς πολὺ νωρὶς οἱ Κινέζοι εἶχαν ἀναπτύξει ἓνα νεολιθικὸ πολιτισμὸ, πρὶν ἀπὸ 5.000 περίπου χρόνια. Ἄλλ' ἢ ἱστορικὴ ἐποχὴ τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε πολὺ πιὸ ἀργά, στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα π. Χ., ὄχι σὰ συνέχεια τῆς παλιᾶς ἐντόπιας νεολιθικῆς, ἀλλὰ φανερά ἐπηρασμένη ἀπ' τὸν πολιτισμὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ ἀργότερα ἀπ' τὸν ἑλληνοβουδδιστικὸ πολιτισμὸ. Αὐτὸ βέβαια δὲ μειώνει τὴν ἀξία τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ, πού μπόρεσε ν' ἀφομοιώσει καὶ ν' ἀξιοποιήσει καὶ νὰ ἐντάξει στὸ δικό τους τὰ στοιχεῖα πού παρέλαβε ἀπὸ τοὺς ξένους λαοὺς πού, κατὰ καιροὺς, εἰσέβαλαν στὴν Κίνα. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν κρητικὸ πολιτισμὸ, πρὶν φτάσει στὴν κλασικὴ του ἀκμή. Ὁ κινεζικὸς πολιτισμὸς κράτησε τὴν πρωτοτυπία του, πού τὸν ξεχωρίζει ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς ξένους πολιτισμοὺς ἀλλὰ κ' ἀπὸ τοὺς συγγενικοὺς του, ὅπως εἶναι οἱ πολιτισμοὶ τῆς Μογγολίας, τοῦ Θιβέτ, τῆς Κορέας καὶ τῆς Γιαπωνίας. Καὶ ἀκόμα ἡ Κίνα ὑπῆρξε ὁ μέγας ἐκπολιτιστικὸς συντελεστὴς τῆς Μακρυνῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἡ Ἑλλάδα τῆς Κοντινῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ν. Εὐρώπης.

Δίκαια λοιπὸν οἱ Κινέζοι εἶναι περήφανοι γιὰ τὸν πολιτισμὸ τους. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς τὸ συναίσθημα πού ἐνώνει τὴν πλατεῖα κοινότητα τῶν λαῶν τῆς Κίνας δὲν ἦταν καὶ δὲν εἶναι κυρίως τὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα, ἀλλ' ἡ συνείδηση ἑνὸς κοινοῦ πολιτισμοῦ, πού ξεπερνᾷ τὰ σύνορα μιᾶς χώρας. Ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Ἰσοκράτης ὑπεστήριξε πὼς Ἕλληνες εἶναι ὅσοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ παιδεία κ' ὄχι ἀπὸ δεσμοὺς φυλετικούς ἢ θρησκευτικούς. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Κινέζοι, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνόμαζαν βαρβάρους τοὺς λαοὺς πού ἦταν ξένοι στὸν πολιτισμὸ τους.

Οἱ Εὐρωπαῖοι, πού πῆγαν στὴν Κίνα πρὶν ἀπὸ τὴ Λαϊκὴ Ἐπανάσταση, εἶδαν μόνο τὴν ἀκαταστασία τῶν πόλεων, τὰ βρώμικα χωριά, τὴν κακὴ διοίκηση, τὴ φτώχεια τῶν πολλῶν. Πίσω ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει ἓνας πανάρχαιος πολιτισμὸς, πού μαζί μὲ τὸν ἑλληνικὸ, ἀποτελοῦν τοὺς ἀνώτερους πολιτισμοὺς πού ἡ ἀνθρωπότητα γνόρισε ὡς τώρα. Καὶ σωστὰ ὁ Νίκος Καζαντζάκης, ὁ κορυφαῖος σύγχρονος Ἕλληνας συγγραφέας, πού μελέτησε τὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ γράφει: «Βλογημένη νᾶναι ἡ Κίνα, πού μπόρεσε στὶς ἀνώτερες δημιουργικὲς στιγμὲς τῆς, μετουσιώνοντας τὴν κόπρην σὲ πνεῦμα, νὰ μᾶς δείξει ἴσια μὲ ποιά ὑπεράνθρωπη κορυφὴ εἶναι ἱκανὸ νὰ φτάσει τὸ ἀνθρώπινο ὕλικό».

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΓΕΝΝΗΣΕΩΝ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΝΙΚ. Ι. ΠΟΛΥΖΟΥ

Χρησιμοποιεῖται ὡς ὄρος τῆς οἰκονομικῆς δημογραφίας εἰς τὰς μαλθουσιανὰς καὶ νεο-μαλθουσιανὰς θεωρίας καὶ εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν γαλλικὴν ὡς *contrôle des naissances* καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὡς *birth control*. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ ἐπίσης ὡς διευθυνομένη γεννητικότης ἢ ἠθελημένη στειρότης ἢ ἠθελημένη ἀναπαραγωγὴ ἢ ἐν-συνειδητὸς γονιμοποιήσις.

Τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ θεωρεῖται ἀπὸ ἱστορικούς καὶ δημογράφους ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα αἴτια τῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ρώμης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Σήμερον, κατόπιν τῆς εὐρείας διαδόσεως τῆς ἀμβλώσεως, τῶν τεχνικῶν ἀντισυλληπτικῶν μέτρων ἀπὸ τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, τῆς ἐκλαϊκείσεως τῆς ἀντισυλληπτικῆς ὑδροθεραπείας ἀπὸ τὸ 1930 καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τῆς εὐρείας ἐνημερώσεως ἐπὶ τῆς μεθόδου Οὐρίου-Κλιουσ ἀπὸ τὸ 1935 καὶ τῆς ἀνοχῆς τῆς μεθόδου ταύτης ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων προκαλεῖ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (δημογραφίας, οἰκονομίας, κοινωνιολογίας) ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς.

Ἀπασχολεῖ ἰδιαιτέρως τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ αἱ ὁποῖαι ἀφοῦ ἐγνώρισαν μίαν ἄνευ προηγουμένου δημογραφικὴν ἀκμὴν κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας, ἀντιμετωπίζουν σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν κίνδυνον τῆς δημογραφικῆς παρακμῆς καὶ τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς αἱ ὁποῖαι τὴν συνοδεύουν καὶ λαμβάνουν μέτρα ἀναχαιτίσεως τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων: οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα ὑπὲρ τῶν πολυτέκνων οἰκογενειῶν τριῶν τέκνων καὶ ἄνω, παροχὰς εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος καὶ φορολογικὴν ἀπαλλαγὴν τῶν πολυτέκνων, αὐστηρὰς κυρώσεις κατὰ τῶν ὑπευθύνων τῶν ἐκτρώσεων, ἀπαγόρευσιν τῶν ἀντισυλληπτικῶν μέτρων κλπ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κατηγορίας τῶν χωρῶν αὐτῶν ἢ πρόβλεψις τοῦ Μάλθου, καθ' ἣν ὁ πληθυσμὸς τείνει νὰ αὐξάνη ταχύτερον τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, φέρεται ἀντίστροφος. Τὰ ἀγαθὰ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς παράγονται πολὺ ταχύτερον τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀντιθέτως, χῶραι αἱ ὁποῖαι διανύουν τὴν φάσιν τῆς δημογραφικῆς ἀνόδου, ὅπως εἶναι ἡ Ἰαπωνία, αἱ Ἰνδία καὶ ἡ Κίνα, προσφεύγουν εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ μαλθουσιανοῦ πνεύματος, τοῦ ἐλέγ-

χου τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπαραγωγῆς, διότι λόγω τῆς ἀνεπαρκoῦς τεχνικῆς καὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεώς των ὁ πληθυσμός, ἀνερχόμενος εἰς 1.600.000.000 ἀτόμων, αὐξάνεται ταχύτερον τῶν ἀγαθῶν, ὑποσιτίζεται καὶ ἀποτελεῖ ὡς ἐκ τούτου ἓνα ἀπὸ τὰ ὀξύτερα παγκόσμια προβλήματα.

Ἡ τολμηροτέρα μαλθουσιανή πολιτικὴ τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἐφαρμόζεται εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἀπὸ τοῦ 1948 μὲ σημεῖον ἀφετηρίας τὸν «νόμον τῆς εὐγονικῆς προστασίας» διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιτρέπεται ἡ στειρώσις καὶ ἡ ἔκτρωσις. Ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων ἐνθαρρύνεται ποικιλοτρόπως καὶ κυρίως διὰ τῆς συστάσεως εἰδικoῦ Ἰνστιτούτου Ἀντισυλλήψεως. Κατόπιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μέτρων αὐτῶν ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων ὑπῆρξε ραγδαία. Ἀπὸ 34,3⁰/₁₀₀₀ πού ἦτο τὸ 1947 τὸ ποσοστὸν τῆς γεννητικότητος περιορίσθη εἰς 21,8⁰/₁₀₀₀. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν ἐκτρώσεων ὑπερβαίνει ἤδη τὸ ἑκατομμύριον κατ' ἔτος.

Μετὰ τὴν Ἰαπωνίαν ἡ Κίνα, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμός αὐξάνει πλέον τῶν 15.000.000 κατ' ἔτος, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1955 νὰ λαμβάνη μέτρα εὐνοοῦντα τὸν ἔλεγχον τῶν γεννήσεων. Ἡ κυβέρνησις δὲ τῶν Ἰνδιῶν ἐζήτησεν ἤδη τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Διεθοῦς Ὁργανώσεως Ὑγείας (Ὁργανισμοῦ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν) διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἐκουσίας στειρότητος διὰ τῆς μεθόδου τῶν κύκλων.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ 1935 καὶ ἐπεκτείνεται ἀλματωδῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Τὸ ποσοστὸν τῶν γεννήσεων ἐνῶ κατὰ τὰ ἔτη 1930—34 ἀνείρχετο εἰς 30,1 γεννήσεις ἐπὶ χιλίων κατοίκων, κατὰ τὴν ἐπομένην πενταετίαν 1935—1939 κατῆλθεν εἰς 26,6⁰/₁₀₀₀ καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1951—56 εἰς 19,1⁰/₁₀₀₀, ἦτοι εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν χωρῶν τῆς Δ. Εὐρώπης καὶ πολὺ κατώτερον τοῦ ποσοστοῦ τῆς γεννητικότητος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀνερχομένου εἰς 24,6⁰/₁₀₀₀ τὸ 1952. Οὕτω, ἐνῶ τὸ 1934 μὲ πληθυσμὸν 6.726.000 εἴχομεν 208.000 γεννήσεις, τὸ 1956 μὲ πληθυσμὸν 8.400.000 ἔχομεν μόνον 156.000 γεννήσεις.

Ἐντὸς τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διαφυγούσης γεννητικότητος, ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων ὑπολογίζεται *grasso modo* εἰς 100.000 καὶ πλέον.

Παρὰ τὴν φαινομενικῶς σταθερὰν ἐτησίαν αὐξησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ σήμερον κατὰ 100.000 ἄτομα, ὅσον περίπου ηὔξανετο καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα προπολεμικὰ ἔτη, τὸ γεγονός ὅτι ἡ αὐξησης αὕτη εἶναι κατὰ κύριον λόγον προῖον τῆς μεγάλης πτώσεως τῆς θνησιμότητος (ἀπὸ 14⁰/₁₀₀₀ ὡς ἦτο προπολεμικῶς ἐμειώθη εἰς 7⁰/₁₀₀₀, μεταπολεμικῶς), θέτει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν τὸ πρόβλημα τῆς δημογραφικῆς κρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λοιπὰς βαλκανικὰς χώρας τῶν ὁποίων ἡ γεννητικότης εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα (Γιουγκοσλαβίας 27⁰/₁₀₀₀, Βουλγαρίας 24⁰/₁₀₀₀).

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ μεγάλη ἐλάττωσις τῆς Ἑλληνικῆς γεννητικότητος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἶναι ἀποτέλεσμα πρὸ παντός τοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων καὶ οὐχὶ τοῦ περιορισμοῦ ἢ τῆς ἀναστολῆς τῶν γάμων. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν προπολεμικὴν γαμηλιότητα ἢ ὁποῖα κατὰ τὰ ἔτη 1936—1940 ἀνήρχετο μόλις εἰς 5,93⁰⁰ ἢ μεταπολεμικῆ (ἔτη 1949—1953) ἀνῆλθεν εἰς 7,47⁰⁰. Ἐκ τῆς ταυτοχρόνου ἐλαττώσεως τῶν γεννήσεων καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν γάμων συνάγεται ὅτι ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐκουσίου περιορισμοῦ τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ γάμου.

Ἡ ἀπουσία τῆς δημογραφίας ὡς ἐπιστήμης ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν (1939—1954) ἑλλειψις στατιστικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιευμάτων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐξηγοῦν τὴν μὴ ἐνημέρωσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ διὰ τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς ἔθνους ζητήματος καὶ τὴν κρατοῦσαν γενικὴν πλάνην ἐπὶ τῆς «ταχείας, ἀπεριόριστου καὶ μοιραίας» αὐξήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ αἷτια τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων ἐν Ἑλλάδι ταυτίζονται ἐν μέρει μὲ τὰ διεθνῶς διαπιστωθέντα: Ἡ ἀπασχόρευσις τῆς ἐργασίας τῶν ἀνηλίκων καὶ ἡ παράτασις τῆς ὑποχρεωτικῆς σχολικῆς περιόδου μετέτρεψαν τὴν ἀνατροφήν τῶν παιδιῶν εἰς οἰκονομικὸν βᾶρος τῆς οἰκογενείας, ἐνῶ πρὸ τῶν μέτρων αὐτῶν ἡ ἐργασία τῶν παιδιῶν 8—14 ἐτῶν ἔθεωρεῖτο ὡς μία πηγὴ «οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος». Ἡ ἐλάττωσις τῆς πατρικῆς καὶ συζυγικῆς ἐξουσίας μὲ τὴν ἀντίστοιχον χειραφέτησιν τῆς γυναικὸς ἀπέσπασεν τὴν προσοχὴν ταύτης ἐκ τῆς μητρότητος διὰ νὰ τὴν κατευθύνῃ πρὸς ποικίλας ἄλλας φροντίδας: καλλιτεχνικάς, κοινωνικάς, ἐπαγγελματικάς, ἐπιστημονικάς. Ἡ διάδοσις τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν αὐξάνει τὰς δυνατότητας τῆς «κοινωνικῆς ἀνώσεως» τῆς ἀνόδου εἰς τὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, ἡ ἀνοδος δὲ αὕτη πραγματοποιεῖται εὐχερέστερον χωρὶς τὸ βᾶρος τῶν παιδιῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου δημιουργεῖ νέας ἀπασχολήσεις καὶ αὐξάνει τὸ πνεῦμα τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς προνοητικότητος εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἄτομον νὰ μὴν ὑπολογίζει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν τέκνων του διὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις, εἰδικώτερον ἢ ταχεῖα ἐπέκτασις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, αὐξάνουν τὰς ἀνάγκας μὲ ρυθμὸν ταχύτερον πολλακίς τῆς ἀνόδου τοῦ εἰσοδήματος καὶ καθιστοῦν, διὰ τὰς μεσαίας κυρίως τάξεις, προβληματικὴν τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δαπανῶν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Ἡ χαλάρωσις, τέλος, τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος καὶ ὁ φόβος τῆς κνοφορίας καὶ τοῦ τοκετοῦ ἐπιδρῶν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων.

Εἰς τὰ κοινωνικά αὐτὰ ἐλατήρια τοῦ περιορισμοῦ τῆς τεκνοποιίας μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι παράγοντες κοινωνικοὶ καὶ βιολογικοὶ συγχρόνως; Τὴν ἀποψιν αὐτὴν ὑποστηρίζει ὁ J. de Castro, πρόεδρος τῆς διεθνοῦς ὀργανώσεως τοῦ Ο. Η. Ε. διὰ τὴν Γεωργίαν. Ἡ ἔλλειψις πρωτεϊνῶν ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τοὺς ὑποσιτιζομένους λαοὺς, τὰς ὑποσιτιζομένας λαϊκὰς μάζας, ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς λειτουργίας τοῦ ἥπατος καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἰκανότητος καταστροφῆς τῆς φολλικυλίνης, κατὰ συνέπειαν τὴν σημαντικὴν αὐξησιν τῆς γονιμότητος. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τοὺς ὑπερσιτιζομένους. «Τὸ τραπέζι τοῦ πτωχοῦ, κατὰ τὸν de Castro, εἶναι πενιχρό, ἀλλὰ τὸ κρεββάτι του εἶναι γόνιμο». Ὅταν τὸ τραπέζι του γίνεται πλουσιώτερον, τὸ κρεββάτι του γίνεται ὀλιγώτερον γόνιμο.

Πρόσφατοι, ἐξ ἄλλου, ἐργαστηριακαὶ ἔρευναι ἀγγέλλουν ὡς ἐπιεικέμενην τὴν κυκλοφορίαν εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον τοῦ «στερωτικοῦ χαπιοῦ» ἐλάχιστα δαπανηροῦ καὶ ἰκανοῦ νὰ καταστήσῃ στειρὸν ἓνα ἀνδρόγυνον προσωρινῶς καὶ ἐκουσίως, χωρὶς νὰ βλάπτῃ τὸν ὀργανισμὸν καὶ χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὴν σύντομον ἐπαναφορὰν τῆς γονιμότητος. Ἡ προοπτικὴ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς συζητεῖται ἤδη μὲ ζῶηρον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς σοβαρὰς οἰκονομικὰς, δημογραφικὰς καὶ κοινωνικὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας θὰ προκαλέσῃ.

Διὰ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας προβλέπεται σημαντικὴ ἐλάττωσις τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ των. Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεῦνας εἰς πολλὰς γυναῖκας (ἢ καὶ ἀνδρόγυνα) τῶν χωρῶν αὐτῶν ὑπάρχει ἔντονος ἢ ἐπιθυμία περιορισμοῦ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἢ ὁποία δὲν ἐπραγματοποιήθη μέχρι σήμερον διότι τὰ ἀντισυλληπτικά μέτρα ἀπαιτοῦν ὄρισμένον οἰκονομικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδον. Τὸ «στερωτικὸν χάπι» καὶ ἂν ἐπέφερον πτωσίν 30% τῆς γεννητικότητος, ἢ αὐξησιν τοῦ πληθυσμοῦ θὰ περιωρίζετο εἰς τὸ ἡμισυ, ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ των ἀνάπτυξις θὰ διευκολύνετο σημαντικῶς.

Διὰ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐξωμοιουμένας πρὸς αὐτὰς ἀπὸ δημογραφικῆς ἀπόψεως λόγῳ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τῆς γεννητικότητός των, ὅπως εἶναι ἡ Ἑλλάς, τὰ προαγγελλόμενα ἀντισυλληπτικά μέτρα, εὐχεροῦς χρήσεως καὶ τελειοποιημένης ἀποτελεσματικότητος, θὰ ἐπιφέρουν ἔτι μεγαλυτέραν μείωσιν τῶν γεννήσεων καὶ ἐπιδείνωσιν τοῦ γηρασμοῦ των. Τὸν κίνδυνον τοῦτον αἱ κυβερνήσεις τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, χάρις εἰς τὴν οἰκονομικὴν των εὐρωστίαν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν διὰ σημαντικωτέρων ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας μέτρων. Ἀντιθέτως, προβληματικὴ διαγράφεται ἡ δημογραφικὴ ἐξέλιξις τῶν χωρῶν, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιτύχουν ταχύν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς οἰκονομίας των εἰς βαθμὸν ἰκανὸν νὰ βαστάσῃ τὰ ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὴν ἀναγγελλομένην δημογραφικὴν κρίσιν οἰκογενειακὰ βάρη.

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΜΙΧ. Π. ΓΟΥΤΟΥ

Τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, ἐζήτησε, διὰ σειρᾶς ἀποφάσεων τῆς Γενικῆς αὐτοῦ Συνελεύσεως, ὄχι μόνον νὰ προβάλῃ τὰ κοινωνικά θέματα ἀλλὰ συγχρόνως ἐπεζήτησε τὴν συστηματικώτεραν μελέτην αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἱδρυσεν ἐν μόνιμον ὄργανον, τὴν Κοινωνικὴν Ἐπιτροπὴν.

Σκοπὸς τοῦ νέου τούτου ὄργανου εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν χάραξις ἐνιαίας πολιτικῆς παρὰ τῶν Κρατῶν—μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα.

Καίτοι ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων χωρῶν δὲν παρουσιάζει ὁμοιογένειαν καὶ ἐπομένως τὰ κατὰ κράτη κοινωνικά προβλήματα εἶναι διάφορα, ἐν τούτοις ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχουν διὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ταύτην κοινότητα βασικαὶ ἀρχαὶ κοινωνικῆς προστασίας παραδεκταὶ ἀπὸ ὅλα τὰ Κράτη.

Βεβαίως ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς καταρτίσεως τῶν δύο βασικῶν κειμένων (τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας) δὲν ἐλήφθη ἄνευ ἀντιρρήσεων· διότι ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ μὴ ἐπίλυσις παρὰ τῶν διαφόρων Κρατῶν θεμάτων ὡς τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἢ τῆς λαϊκῆς κατοικίας ἢ ἄλλων ἀναλόγων, ἦτο τόσοσ κεφαλαιώδους σημασίας, ὥστε κείμενα βασικῶν ἀρχῶν κοινωνικῆς προστασίας, ἔστω καὶ ὑπὸ μορφήν συμβατικὴν δὲν θὰ προήγαγον τὴν ἐπίλυσιν τῶν θεμάτων αὐτῶν καὶ θὰ εἶχον ἀπλῶς θεωρητικὴν ἀξίαν.

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις αὐτὰς ἀπεφασίσθη ἡ σύνταξις τόσοσ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου, ὅσον καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ὑπ' ἀριθ. 102 Συμβάσεως τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας.

Ἀμφότερα τὰ κείμενα ἔχουν σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Κρατῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινοῦτητος ἐνὸς ὀρίου Κοινωνικῆς προστασίας.

Χαρακτηριστικὸν ἀμφοτέρων τῶν κειμένων εἶναι ἡ ἐντονος ἐπιρροή

του Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας καὶ ἡ ἐντόπις κυρίως τῆς Κοινωνικῆς προστασίας εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν καλὴν ἢ κακὴν μέχρι σήμερον πρακτικὴν τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν πίεσιν τῶν Ἐργατικῶν Ὄργανώσεων τῆς Εὐρώπης ποὺ ἀποτελεῖ πλέον παράδοσιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν νεοπαγεῖς Ὄργανισμοί, ὡς εἶναι τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομακρυνθοῦν.

Διὰ τὸν Κώδικα τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον κατ' ἀρχὴν ἢ μὴ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν 102 Σύμβασιν τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας.

Πέραν τῶν δύο σχεδίων τοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας, κατηρτίσθη παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἐμπειρογυμνόνων καὶ τὸ λεγόμενον Πρωτόκολλον ἐν εἶδει παραρτήματος. Τὸ Πρωτόκολλον τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐπισυνάπτεται εἰς τὸν Κώδικα Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας περιέχει ἐν ἀνώτερον ἐπίπεδον ἀσφαλιστικῆς προστασίας ἀπὸ τὸν Κώδικα καὶ ὅπως ἀναφέρεται τὸ Πρωτόκολλον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας πρὸς τὸ ὁποῖον κάποτε πρέπει νὰ προσπαθῆσιν νὰ φθάσιν ὅλα τὰ Κράτη—μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος.

Ἐὰν συγκρίνη κανεὶς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀσφαλιστικῆς προστασίας τοῦ Κώδικος καὶ τῆς Συμβάσεως 102 τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας δὲν θὰ εὕρῃ ἀξιολόγους διαφοράς. Εἰς τὸ Σχῆδιον τοῦ Κώδικος ὑπάρχει ἡ αὐτὴ διάρθρωσις τῶν ἐννέα Κλάδων τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας καὶ τοῦ Κύκλου τῶν ἀσφαλιζομένων προσώπων ποὺ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 102 Σύμβασιν. Αἱ προϋποθέσεις ὁμως κυρώσεως τοῦ Κώδικος εἶναι αὐστηρότεραι τῆς Συμβάσεως 102. Ἐπίσης ἡ Σύμβασις 102, ἐπειδὴ εἶναι Σύμβασις Παγκοσμίου Ὄργανισμοῦ, ποὺ ἡ δρᾶσις του ἐκτείνεται εἰς ὅλην τὴν ὑφήλιον, ἔχει διατάξεις περὶ ἀσφαλιστικῆς προστασίας τῶν ὁποίων τὰ ὅρια εἶναι πολὺ κατώτερα τῶν παραδεδεγμένων, διότι περιλαμβάνονται εἰς τὴν σύμβασιν 102 καὶ ὀλοκληρωτικῶς ὑποανεπτυγμέναι χῶραι. Ἐφ' ὅσον ὁμως τὰ Κράτη—μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος εἶναι πολὺ ἀνωτέρας ἀναπτύξεως Κράτη δὲν ἦτο δυνατὸν αἱ διατάξεις αὗται τῶν μὴ παραδεδεγμένων ὀρίων ἀσφαλιστικῆς προστασίας νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸν Κώδικα.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν θάλασσαν ναυτικοὶ καὶ ἀλιεῖς κλπ. δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν Σύμβασιν 102, περιελήφθησαν ὁμως εἰς τὸν Κώδικα Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας.

Τέλος, εἰς τὸν Κώδικα ὑπάρχει μία διάταξις κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ συμβαλλόμενα Κράτη πρέπει νὰ συμβάλουν εἰς τὴν σύναψιν διμερῶν ἢ πολυμερῶν συμφωνιῶν μεταξύ των, ὥστε νὰ εὕρεθῇ τρόπος τὰ κτηθέντα ἤδη ἀσφαλιστικά δικαιώματα παρὰ τῶν ἠσφαλισμένων ποὺ ἐργάζονται προσωρινῶς ἢ μονίμως εἰς ἄλλην χώραν καθὼς καὶ αἱ δημιουργηθεῖσαι

προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς ἀσφαλιστικοῦ δικαιώματος νὰ μὴ ἀπολεσθοῦν, ἀλλὰ νὰ συνυπολογισθοῦν κατὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δικαιώματος εἰς τὸν τόπον τῆς ἐργασίας.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Σχεδίου τοῦ Κώδικος κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν 102 Σύμβασιν καὶ εἰς τὰ πλείστα τῶν Κρατῶν καταβάλλονται μετὰ ἔλεγχον τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἠσφαλισμένου (Minus Test). Εἶναι γνωστὸν πόσον εἰς τὴν θεωρίαν (ἔκθεσις *Ivenetidge*) κατακρίνεται αὐστηρῶς ἡ ἐξάρτησις τῆς παροχῆς, τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δικαιώματος ἐκ τῆς οικονομικῆς ἐρεύνης τῶν πόρων τοῦ ὑποψηφίου δικαιούχου, ὄχι μόνον διότι παρ' ὅλας τὰς διοικητικὰς ὁδηγίας (ἐγκυκλίου κλπ.) ὑπάρχει πολὺ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον εἰς ὄλην αὐτὴν τὴν ἐξακρίβωσιν, ἀλλὰ καὶ διότι δημιουργεῖ τάσιν πρὸς καταχρήσεις καὶ διότι ἡ διαδικασία τῆς ἐξακριβώσεως ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἐντελῶς ξένον στοιχεῖον μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἐπιδουμένου καὶ σύγχρονον ἀντίληψιν περὶ κοινωνικοῦ δικαιώματος. Ἡ Ἑλληνικὴ πείρα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ διοικητικὴ μηχανὴ τοῦ I.K.A. δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξαρθρωθῆ, δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ καίτοι ὁ τομεὺς τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐρεύνης ἦτο μᾶλλον περιωρισμένος. Ὅπως π.χ. περὶ ἀπόρων συμβιούντων ἀνιόντων, ὅταν πρόκειται νὰ περιληφθοῦν εἰς ἀσφαλιστικὰ βιβλιάρια κλπ.

Ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπῆ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐμπειρογνομόνων νὰ ἐξετάσῃ τὴν δυνατότητα καταρτίσεως σχεδίου προσθέτου Πρωτοκόλλου, συνημμένου εἰς τὸν Κώδικα—ἐνὸς Πρωτοκόλλου, ὅπερ θὰ καθόριζεν ἐν ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας ὑψηλότερον ἀπὸ ἐκεῖνο, ὅπερ θεσπίζει ὁ Κώδιξ.

Τὸ ἐν λόγῳ Σχέδιον Πρωτοκόλλου δὲν ἀποτελεῖ ἐν ἀνεξάρτητον κείμενον. Ἀπλῶς δίδει τὴν δυνατότητα, ὥστε χώρα, ἡ ὁποία ἔχει ἐπικυρώσει καὶ τὸν Κώδικα καὶ τὸ Πρωτόκολλον, νὰ δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ μερικὰς διατάξεις τοῦ Κώδικος δι' ἄλλων τῆς αὐτῆς φύσεως τοῦ Πρωτοκόλλου, αἵτινες παρέχουν σημαντικωτέραν ἀσφαλιστικὴν προστασίαν ἀπὸ τὰς τοῦ Κώδικος.

Ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς χορηγήσεως παροχῶν, ἡ ἀξία ἑνὸς συστήματος κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἐξαρτᾶται βεβαίως, εἰς μέγαν βαθμόν, ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς περιόδου καθ' ἣν καταβάλλονται αἱ παροχαί. Ἡ ἱατρικὴ ἀντίληψις καὶ τὰ ἐπιδόματα ἀσθενείας δύναται ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ Σχεδίου Κώδικος, μετὰ τινὰς ἐξαιρέσεις, νὰ περιορισθοῦν εἰς 26 ἑβδομάδας δι' ἑκάστην περίπτωσιν ἀσθενείας. Αἱ ἀντίστοιχοι διατάξεις τοῦ Σχεδίου Πρωτοκόλλου εἶναι πολὺ πλέον εὐεργετικά. Ἡ ἱατρικὴ ἀντίληψις δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς περιορισμόν, μὲ μόνην ἐξάφρεσιν τὴν νοσοκομειακὴν περίθαλψιν, ἥτις δύναιται νὰ περιορισθῇ εἰς 52 ἑβδομάδας

δι' ἐκάστην περίπτωσιν ἢ εἰς 78 ἐβδομάδας ἐκάστης συνεχοῦς περιόδου τριῶν ἐτῶν. Χρηματικά παροχαὶ δυνατὸν νὰ περιορίζωνται εἰς 52 ἐβδομάδας δι' ἐκάστην περίπτωσιν, ἢ εἰς 78 ἐβδομάδας ἐντὸς μιᾶς συνεχοῦς περιόδου τριῶν ἐτῶν.

Διὰ τὴν συντάξιμον ἡλικίαν τὸ Πρωτόκολλον περιλαμβάνει τὰς ἰδίας διατάξεις μὲ τὸν Κώδικα, ἀλλὰ μὲ τὴν σημαντικὴν προσθήκην ὅτι ἀναφορικῶς πρὸς τὰ συστήματα συνταξιοδοτήσεως λόγῳ γήρατος, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζονται μόνον ἐπὶ μισθωτῶν, ἢ συντάξιμος ἡλικία, ἐπ' οὐδενὶ δύναται νὰ εἶναι πλέον τῶν 65 ἐτῶν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἰσότητα μεταχειρίσεως ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν ἠσφαλισμένων καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τὸ Πρωτόκολλον εἶναι πλέον εὐρὺ ἀπὸ τὸν Κώδικα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπὸ τὸ καθεστῶς ἀμφοτέρων τῶν ἐν λόγῳ κειμένων δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰδικοί κανόνες ἐπὶ ἀλλοδαπῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὰς παροχὰς αἱ ὁποῖαι καταβάλλονται ἀποκλειστικῶς ἢ κυρίως ἀπὸ κεφάλαια κρατικά, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἀσφαλιστικῶν συστημάτων κρατικῆς ἀσφαλίσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπὶ εἰσφορῶν βασιζόμενα συστήματα (ὡς π. χ. τὸ I.K.A.), τὰ προστατεύοντα μισθωτοῦς, ὁ Κῶδιξ θεσπίζει ἰσότητα μεταχειρίσεως βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητος, ἐνῶ τὸ Πρωτόκολλον ἔχει παραλείψει τὴν διάταξιν ταύτην.

Τέλος, διὰ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπικύρωσιν, ἐνῶ ἡ ἐπικύρωσις, κατὰ τὸν Κώδικα ἀπαιτεῖ συμμόρφωσιν μὲ ἕξ ἀπὸ τοὺς ἑννέα κλάδους, (λαμβάνομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἀντίληψις ἀντιστοιχεῖ πρὸς δύο καὶ ἡ συνταξιοδότησις λόγῳ γήρατος πρὸς τρεῖς), ἡ ἐπικύρωσις συμφώνως πρὸς τὸ Πρωτόκολλον, ἀπαιτεῖ συμμόρφωσιν πρὸς ὀκτῶ κλάδους. Αἱ ἔλαστικά διατάξεις αἱ θεσπιζόμεναι ἀνωτέρω, σχετικῶς μὲ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Κώδικος, ἐφαρμόζονται ἐπίσης καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πρωτόκολλον, ἀλλὰ ἐν κράτος ὅπερ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπικυρώσῃ τὸ Πρωτόκολλον, ποιούμενον χρῆσιν τῶν ἔλαστικῶν διατάξεων, πρέπει πάντως νὰ συμμορφωθῇ τοῦλάχιστον πρὸς ἕξ κλάδους (ἀντὶ τῶν τριῶν, ὡς ὁ Κῶδιξ ὀρίζει). Οὕτω τὸ σχέδιον Πρωτοκόλλου θεσπίζει ἐν ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας πολὺ ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ σχεδίου Κώδικος. Τὸ σχέδιον Πρωτοκόλλου, συμφώνως μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπῆς, πρέπει «ν' ἀποτελέσῃ τὸ Εὐρωπαϊκὸν ἐπίπεδον κοινωνικῆς ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν νὰ φθάσουν ὅλα τὰ μέλη».

Καὶ ὁ Κῶδιξ καὶ τὸ Πρωτόκολλον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ ἡ Σύμβασις 102 τοῦ Δ.Γ.Ε., θὰ ὑπόκεινται εἰς ἐν σύστημα ἐλέγχου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμογὴν των. Ὁ ἐλεγχος θὰ βασιζέται ἐπὶ ἐτησίω ἐκθέσεων ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεων. Αἱ ἐκθέσεις αὗται θ' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κλάδων, δι' οὓς ἐγένετο ἡ ἐπικύρωσις. Τὸ Δ.Γ.Ε. θὰ συνεργάζεται μὲ τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἐκθέσεων τούτων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ ἄρμοδιου ὄργανου τοῦ Δ.Γ.Ε. (δηλ. τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων, τῆς ἀρμοδίας ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συμβάσεως καὶ τῶν Συστάσεων), ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἐμπειρογνομόνων ἐπὶ τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας, τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης θ' ἀναφέρηται εἰς τὴν ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴν, ἣτις ἀκολούθως, διὰ πλειοψηφίας δύο τρίτων, θ' ἀποφαίνεται ἐὰν κάθε συμβαλλόμενον μέρος ἔχη συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀναληφθείσας ὑπ' αὐτοῦ ὑποχρεώσεις, συναφῶς πρὸς τὸν Κώδικα καὶ τὸ Πρωτόκολλον. Ἐὰν ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴ θεωρήσῃ ὅτι ἐν συμβαλλόμενον μέρος δὲν ἔχει συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις του, θὰ προσκληθῆ τὸ ἐν λόγῳ μέρος νὰ λάβῃ τοιαῦτα μέτρα, τὰ ὅποια ἡ Ἐπιτροπὴ θεωρεῖ ἀναγκαῖα πρὸς ἐξασφάλισιν μιᾶς τοιαύτης ἐφαρμογῆς.

Ἐπὶ πλέον τὰ συμβαλλόμενα μέρη θὰ ὑποβάλλουν ἐκθέσεις, κάθε δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται ἡ νομοθεσία των καὶ ἡ πρακτικὴ των, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κλάδους, οἱ ὅποιοι δὲν καλύπτονται διὰ τῆς ἐπικυρώσεώς των. Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλείας εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ θὰ δώσῃ μίαν ὠθησιν εἰς τὰς κυβερνήσεις, ὅπως αὗται ἐπεκτείνουν τὴν ἐπικύρωσιν των καὶ εἰς νέους κλάδους.

Ὅπως ἐλέχθη τόσον ὁ Εὐρωπαϊκὸς Κώδιξ ὅσον καὶ τὸ Πρωτόκολλον εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς τὸ στάδιον τοῦ σχεδίου. Εἶναι τὸ προϊόν πολυετῶν προσεκτικῶν παρατηρήσεων καὶ διαπραγματεύσεων καὶ ἀποτελοῦν τὸ ὀπτιμουμ, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ τύχῃ γενικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴ ὑπέβαλεν ἀμφοτέρωθεν τὰ κείμενα πρὸς γνωμοδότησιν εἰς τὴν Γνωμοδοτικὴν Συνέλευσιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1957, ἡ Συνέλευσις ἐξέδωσεν γνωμοδότησιν (Γνωμοδότησις ἀριθ. 27 ἔτους 1957), ἣτις περιέχει μερικὰ σημεῖα ἀσκήσεως κριτικῆς ἐπὶ τῶν δύο σχεδίων. Τώρα ἐναπόκειται εἰς τὴν ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴν νὰ λάβῃ τελικὰς ἀποφάσεις. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ δύο κείμενα θὰ ἐγκριθοῦν προσεχῶς κατὰ τὸ 1959.

Ποία ὁμως εἶναι ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν διεθνῶν κειμένων ὅπως ὁ Εὐρωπαϊκὸς Κώδιξ καὶ τὸ Πρωτόκολλον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας;

Δὲν πρόκειται περὶ συμβάσεων ἐν τῇ στενῇ νομικῇ ἐννοίᾳ.

Τὰ δύο ταῦτα κείμενα ἀπλῶς καθορίζουν μίαν σειρὰν ἐπιπέδων κοινωνικῆς ἀσφαλείας, χωρὶς ὅμως νὰ δημιουργοῦν καθεστῶς κυρώσεων ἢ πίεσιν διὰ τὴν χώραν ἐκείνην ἣτις δὲν θὰ ἐπραγματοποιεῖ τὰ ἐπίπεδα αὐτὰ τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας. Διότι ἡ σημασία τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι μᾶλλον ἠθικὴ καὶ ψυχολογικὴ, νὰ ἐνθαρρύνουν τὰς Κυβερνήσεις τῶν διαφόρων Κρατῶν μὲ τὸ κύρος τοῦ Συμβουλίου Εὐρώπης, ν' αὐξήσουν τὰ ἐπίπεδα τῆς παρεχομένης κοινωνικῆς προστασίας.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ Γ.Σ.Ε.Ε.

Ἰπό τοῦ κ. Γ. ΛΑΣΚΑΡΗ

Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς «Ἐλευθέρων Συνδικαλιστικῶν Σπουδῶν Γ.Σ.Ε.Ε.»

Πρὶν λίγες μέρες, μὲ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ 13ου Πανελλαδικοῦ Πανεργατικοῦ Συνεδρίου, γιορτάστηκαν τὰ 40 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἐργατῶν Ἑλλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.) ποῦ ἰδρύθηκε κατὰ τὸ Α' Πανελλαδικὸ ἰδρυτικὸ συνέδριό της (21–28 Ὀκτωβρίου 1918).

Ἡ Γ.Σ.Ε.Ε. δὲν εἶναι ἡ πρώτη Ἐθνικὴ Κεντρικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδικαλισμοῦ. Στις 11 Δεκεμβρίου 1911, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, ψυχὴ τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὁ νεαρὸς τότε δικηγόρος κ. Σπ. Θεοδωρόπουλος, ποῦ ἡ δράση του στὸ Συνδικαλιστικὸ κίνημα, ἰδίως Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀξιόλογη καὶ ἀποδοτικὴ, εἶχε συνέλθει ἓνα ἄλλο Πανεργατικὸ Συνέδριο, καὶ τότε ἰδρύθηκε ἡ Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία (Π.Ε.Ο.), ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ ἡ πρώτη Κεντρικὴ Συνδικαλιστικὴ Ὀργάνωση. Ἡ Π.Ε.Ο. ὅμως γιὰ πολλοὺς καὶ διάφορους λόγους, καὶ ἰδίως λόγω τῶν Βαλκανικῶν πολέμων οἱ ὁποιοὶ ἐπακολούθησαν, δὲν μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθῆ στὸν προορισμὸ της καὶ σὲ λίγο αὐτοδιαλύθηκε. Ἀπὸ τότε ὡς τὸ 1918, ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀπόπειρες συνδέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδικαλισμοῦ σὲ ἔθνικὴ κλίμακα, ποῦ ὅλες ἀπέτυχαν.

Ἀπὸ τὸ 1911 ὅμως στὶς κυριώτερες πόλεις τῆς χώρας μας ἰδρύνονται Ἐργατικὰ Σωματεῖα καὶ Ἐργατικὰ Κέντρα, τὰ ὁποῖα ἐνώνουν τοπικὰ ὅλους τοὺς ἐργάτες.

Οἱ ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἔχουν πάρει πραγματικὰ μορφὴ ἐπιδημίας. Παντοῦ «οἱ ἀπόκληροι τῆς κοινωνίας», ὅπως ἀπεκάλεσε κάποτε τοὺς ἐργάτες ὁ μεγάλος Βενιζέλος, ἀγωνίζονται σκληρά, ἀποφασιστικά, μὲ πίστη καὶ συνείδηση γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, ποῦ ἔχει γίνει προνόμιο τῶν ὀλίγων. Ἡ ἀστικὴ τάξη εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ἰδίως κατὰ τὸ 1897 καὶ ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν της μορφὴ τὸ 1909.

Οἱ ἀπεργίαι διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλη· πολλὲς παίρνουν ἐπαναστατικὴ μορφὴ καὶ τὰ δικαιώματα ποῦ κατακτῶνται βάζονται μὲ τὸ αἷμα ἐκείνων ποῦ ἀγωνίζονται. Αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὴ γενικώτερη, ἔστω

καί κάπως μακρυνή, τοῦ διεθνοῦς συνδικαλισμοῦ ποῦ εἶχε τότε καθαρῶς ἐπαναστατική μορφή.

Κατακτῶνται ὅμως δικαιώματα· ἔτσι τῆς «Γῆς οἱ κολασμένοι» ἀρχίζουν νά συνειδητοποιοῦν καί στή χώρα μας ὅτι τὰ δικαιώματα ποῦ διεκδικοῦν δέν παραχωροῦνται ἀλλά κατακτῶνται μέ ἀγῶνες καί θυσίες. Μετά τήν κίνηση τοῦ Δρακούλη, ἠθικο-πνευματικῆς μορφῆς, συνιστᾶται τὸ Σοσιαλιστικό (Μαρξιστικό) Κέντρο στὸ «Πατάρι», καφενεῖου τοῦ Κήπου τοῦ Κλαυθμῶνος, ὁ Κοινωνιστικὸς Σύνδεσμος τῶν Σπουδαστῶν καί ἡ ἰδιόρρυθμη Συνδικαλιστικὴ Ὅμάδα Χατζοπούλου—Μελᾶ (στὸ καφενεῖο τῆς ὁδοῦ Καρόρη).

* * *

Λείπει ὅμως κάτι πολὺ σημαντικό καί ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἀγῶνων αὐτῶν.

Λείπει ἡ σύνδεση ὅλων τῶν σωματείων καί ὅλων τῶν ἐργατῶν σὲ Ἐθνικὴ κλίμακα.

Λείπει ὁ συντονισμός, ἡ ἐνιαία ἐκπροσώπησης καί ἡ ἐνιαία κατεύθυνσις ὅλων αὐτῶν τῶν σκόρπιων καί ἀσύνδετων ἐργατικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνδέσεως γίνεται κάθε μέρα καί πιὸ αἰσθητῆ, λίγο δὲ πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, γίνεται ἐπιτακτικὴ, ἐπείγουσα, καί γιὰ τὴν ἐνιαία ἀντιμετώπιση τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων ποῦ ἀπασχολοῦν τὴν ἐργατικὴ τάξη τῆς χώρας μας καί γιὰ κάτι ἀκόμη, ποῦ ἴσως δέν εἶναι γνωστὸ στοὺς πολλοὺς, γιὰ νά μπορέσει, γιὰ ἔθνικούς λόγους, νά ἐκπροσωπηθῇ ἡ ἐργατικὴ τάξη τῆς Ἑλλάδος στή Σοσιαλιστικὴ Διάσκεψη, ποῦ συνῆλθε στὸ ἐξωτερικό, καί ἀσχολήθηκε μέ τὰ μεταπολεμικά προβλήματα ποῦ ἐνδιέφεραν τὴν ἐργατικὴ τάξη διεθνῶς. Ἡ διάσκεψη αὐτὴ ἔγινε παράλληλα μέ τὴν ἐπίσημη διάσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων κρατῶν, ποῦ συνῆλθε γιὰ νά συζητήσῃ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης καί τίς συνθηκὲς λήξεως τοῦ πολέμου.

Τότε ἀρχισαν συνεννοήσεις μεταξύ τῶν Ἐργατικῶν Κέντρων Θεσσαλονίκης, Βόλου, Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καί τῶν σοσιαλιστικῶν ὁμάδων ποῦ ἐπηρέαζαν κατὰ κάποιον τρόπο τοὺς ἐργάτες καί τὰ σωματεῖα τους (τέτοιες ὁμάδες ἦταν τοῦ Νίκου Γιαννιοῦ, τοῦ Παναγῆ Δημητράτου καί τοῦ Ἀβραάμ Μπεναρόγια). Ἀποτέλεσμα τῶν συνεννοήσεων αὐτῶν ἦταν νά ὀργανωθῇ τὸ Α' Πανελλαδικὸ Πανεργατικὸ Συνέδριο γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.

* * *

Βρισκόμαστε τώρα στὶς 21 Ὀκτωβρίου 1918, ἡμέρα πραγματικὰ ἱστορικὴ γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Συνδικαλιστικὸ Κίνημα.

Διακόσιοι πενήντα ἀντιπρόσωποι Ἐργατικῶν Σωματείων ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ποῦ ἐκπροσωποῦσαν περισσότερους ἀπὸ ἐξήντα χιλιά-

δες οργανωμένους εργάτες, συγκεντρώθηκαν στην πλατεία του 'Εργατικού Κέντρου 'Αθηνών και από κεί, συντεταγμένοι κατά τετράδες, με επί κεφαλής την 'Οργανωτική 'Επιτροπή του Συνεδρίου και μία τεράστια κόκκινη σημαία ξεκίνησαν για τὸ Βασιλικὸ θέατρο 'Αθηνῶν, ὅπου θὰ ἐγίνετο τὸ Συνέδριο.

Στις 10 τὸ πρωί, οἱ σύεδροι εἶχαν καταλάβει τὶς θέσεις τους, καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἐνθουσιώδεις καὶ ἐμπνευσμένους λόγους τοῦ Προέδρου τῆς 'Οργανωτικῆς 'Επιτροπῆς Ζανθάκη, ἀντιπροσώπου τοῦ Σωματείου Ραπτῶν, καὶ τοῦ Γραμματέως τῆς 'Επιτροπῆς Μαχαίρα, ἄρχισαν κανονικά, ἀλλὰ ὄχι καὶ πολὺ ἤρεμα, οἱ ἐργασίες τοῦ συνεδρίου. 'Απὸ τὸ Βασιλικὸ Θέατρο 'Αθηνῶν συνεχίσθηκαν στὸ Δημοτικὸ Θέατρο Πειραιῶς καὶ τελείωσαν στὶς 28 'Οκτωβρίου 1918, μετὴν ἐκλογή τῆς πρώτης Διοικήσεως τῆς νεοϊδρυθείσης Γενικῆς Συνομοσπονδίας 'Εργατῶν 'Ελλάδος.

* * *

'Οφείλουμε ὅμως μία ἐξήγηση γιὰ τὴ φράση «οἱ ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου ἄρχισαν κανονικά, ἀλλὰ ὄχι καὶ πολὺ ἤρεμα».

'Η ἐργατικὴ τάξη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπηρεάζετο ἀπὸ διάφορες ταξικὰ ἰδεολογικὲς ὁμάδες καὶ ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις, τὴ Βενιζελικὴ καὶ τὴν 'Αντιβενιζελικὴ, ποὺ εἶχαν χωρίσει τὸ Κράτος καὶ τὸ λαό, συνεπῶς καὶ τοὺς ἐργάτες σὲ δύο Κράτη καὶ δύο φανατισμένα στρατόπεδα, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν 'Αθηνῶν.

Οἱ διαφορὲς τῶν ἰδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν φρονημάτων, βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους στὸ Συνέδριο, ὅπου οἱ σύεδροι εἶχαν χωρισθῆ σὲ παρατάξεις, ποὺ ἀπετέλεσαν, καὶ δυστυχῶς ἀκόμη ἀποτελοῦν, τὴν κατάρρα καὶ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τῆς ἐργατικῆς τάξεως.

Στὸ Συνέδριο λοιπὸν αὐτὸ ὑπῆρχαν:

'Η παράταξη τοῦ 'Εργατικοῦ Κέντρου Πειραιῶς μετὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν νήσων, ὑπὸ... Βενιζελικὴ σημαία!

'Η παράταξη τοῦ 'Εργατικοῦ Κέντρου 'Αθηνῶν μετὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Πελοποννήσου, ὑπὸ 'Αντιβενιζελικὴ σημαία! (1).

'Η παράταξη τῆς Φεντερασιὸν τῆς Θεσσαλονίκης (2) ποὺ ἐνισχύετο

---

1) Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει σήμερα γιὰτὶ τότε ὁ Βενιζελισμὸς περιέκλειε ὅλας τὶς προοδευτικὲς τοῦ τόπου δυνάμεις καὶ ἡ μάχη μετὸ παρελθὸν ἦταν σκληρῆ. 'Ο διχασμὸς, ποὺ ἄρχισε τὸ 1915, εἶχε περὶ ἀ συντελεσθῆ.

2) 'Η Φεντερασιὸν ἐμφανίστηκε στὴ Θεσσαλονικὴ σὰν Σοσιαλιστικὴ 'Οργάνωση ὅταν ἡ ἐπικρατήσασα ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων τοῦ 1908 παρεχώρησε ὠρισμένες πολιτικὲς ἐλευθερίες μετὸ σκοπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν 'Εθνοτήτων μετὸ Σοσιαλιστικὲς ἀρχὲς καὶ ἐπιδιώξεις. 'Απέτυχε ὅμως στὴν προσπάθειά της αὐτὴ καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν ἰδρυση 'Επαγγελματικῶν 'Οργανώσεων, διαδραματίσασα σπουδαῖο ρόλο στὸ συνδικαλιστικὸ καὶ ἰδίως στὸ πολιτικὸ κίνημα, διότι ὑπῆρξε ὁ κύριος πυρῆνας τοῦ ἰδρυθέντος μετὰ τὴν Γ.Σ.Ε.Ε. Κομμουνιστικοῦ Κόμματος 'Ελλάδος.

ἀπό τούς Συνέδρους τοῦ Βόλου μὲ πρωτεργάτη τὸν Ἀβραάμ Μπεναρόγια.

Τετάρτη παράταξη ἦταν τοῦ Νίκου Γιαννιοῦ, πού ἀπετελεῖτο ἀπὸ τούς σοσιαλιστές τοῦ «Παταριοῦ».

Πέμπτη ἦταν τοῦ Παναγῆ Δημητράτου πού συνειργάζετο μὲ τὴν Φεντερασιόν.

Τὴν ἕκτη, τέλος, παράταξη ἀποτελοῦσαν οἱ ἀναρχοσυνδικαλιστές, ὑπὸ τὸν Κ. Σπέραν, ὅλο δὲ αὐτὸ τὸ μωσαϊκὸ ἐπλασιώνετο ἀπὸ τούς ἀνεξάρτητους.

Ἐπὶ πᾶσι δηλαδὴ περισσότερο ἐκρηκτικὸ ὕλικὸ ἀπὸ ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ ἀνατιναχθῆ στὸν ἀέρα ὅλη ἡ προσπάθεια πού εἶχε γίνῃ γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.

Ὁ πρῶτος κίνδυνος ἐκδηλώθηκε στὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου γιὰτὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ζητοῦσαν νὰ γίνῃ τὸ Συνέδριον στὴν Ἀθήνα, οἱ δὲ Πειραιῶτες στὸν Πειραιᾶ, ἀπειλοῦντες καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀποχὴ ἀπὸ τὸ Συνέδριον ἐὰν δὲν ἴκανοποιοῦνταν οἱ ἀπαιτήσεις τους. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν τὸ Συνέδριον νὰ γίνῃ τὶς πρῶτες μέρες στὴν Ἀθήνα καὶ τὶς τελευταῖες στὸν Πειραιᾶ.

Ἐνας ἄλλος ὅμως πολὺ σοβαρῶτερος κίνδυνος ἐξεδηλώθη τὴν τρίτη ἡμέρα τοῦ Συνεδρίου κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ ἰδρυτικοῦ πρωτοκόλλου. Οἱ σοσιαλιστές ὑποστήριζαν ὅτι ἔπρεπε νὰ υἱοθετηθῆ ἡ πάλῃ τῶν τάξεων καὶ νὰ καθορισθῆ ὅτι ἡ δράση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε. θὰ ἀναπτύσσετο «ἔξω ἀπὸ κάθε ἀστικὴ πολιτικὴ». Οἱ ἀναρχοσυνδικαλιστές ἐδέχοντο τὴν πάλῃ τῶν τάξεων, ζητοῦσαν ὅμως ἡ δράση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε. νὰ γίνεταί ὀχι μόνον ἔξω ἀπὸ κάθε ἀστικὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ κάθε πολιτικὴ γιὰ νὰ ἀποκλείσῃ καὶ τὴ μαρξιστικὴ πολιτικὴ, πού μὲ τὴν πρόταση τῶν σοσιαλιστῶν δὲν ἀπεκλείετο. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ ἀναρχοσυνδικαλισμὸς σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές του εἶναι ἐναντίον κάθε πολιτικῆς.

Οἱ ἄλλοι ἐδέχοντο τὸ «ἔξω κάθε πολιτικῆς», δὲν ἤθελαν ὅμως νὰ ἀκούσῃ γιὰ πάλῃ τῶν τάξεων.

Οἱ διαφωνίες αὐτὲς ὑπῆρξαν ὀξύτερες, συνεχίσθησαν καὶ τὴν τετάρτη ἡμέρα τοῦ Συνεδρίου, καὶ ἀπέλησαν πολλὰς φορὲς τὴ διάσπασή του, τελικὰ ὅμως ἐψηφίσθη ἡ πρόταση τῶν σοσιαλιστῶν, ἀφοῦ ἀπεχώρησαν προσωρινὰ ἀπὸ τὸ Συνέδριον μερικοὶ σύνεδροι. Ἐτσι λοιπὸν πρὶν ἀπὸ 40 χρόνια ἰδρύθη ἡ Γ.Σ.Ε.Ε.

* * *

Ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε., ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ. Ὁ συνδικαλισμὸς ὅμως κάθε χώρας ἔχει καὶ τὴν περίοδο τῆς προϊστορίας του, γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ συνδικαλισμὸ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1879, στὴ Σύρα, ὅπου ἰδρύθη τὸ πρῶτο ἐργατικὸ σωματεῖο. Γι' αὐτὸν

λοιπόν τὸ λόγο καὶ ἐπειδὴ τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τῆς Σύρου ποὺ ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ πρώτη ἐμπορικὴ, βιομηχανικὴ καὶ ναυτικὴ πόλη τῆς Ἑλλάδος, διακρίνετο γιὰ τὴ συνειδητότητα καὶ τὴ συνέπεια τῶν ἀγῶνων του. Ἡ Σύρα θεωρεῖται ἡ Μέκκα τοῦ Ἑλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ, ἰδίως ἀπὸ τὸ 1918 ποὺ μετετράπη ἡ Πανεργατικὴ τῆς Ἑνωση στὸ Ἑργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων.

Τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων δὲν φρόντισε μόνο νὰ συνειδητοποιήσουν οἱ ἐργάτες τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν στὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ εἶχαν ἀπέναντι τῶν ὀργανώσεών τους, τῆς κοινωνίας, καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ἔτσι βλέπουμε νὰ προάγονται τὰ ἐπαγγελματικά καὶ οἰκονομικὰ τους συμφέροντα.

Τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων ἀντιμετώπιζε μεγάλες οἰκονομικὲς δυσχέρειες, ποὺ δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀναπτύξη ὅση δραστηριότητα ἤθελε. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν ἔπαυσε ποτὲ τοὺς κοινωνικοὺς του ἀγῶνες, ποὺ ἀκόμη καὶ σήμερα προκαλοῦν τὸν θαυμασμό ὄσων μελετοῦν τὴν ἱστορία του. Π. χ. ἔκανε εἰδικὸ ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἀλκοολισμοῦ μὲ θαυμάσια ἀποτελέσματα. Κατέβασε ὅλους τοὺς ἐργάτες τῶν Ζαχαροπλαστείων σὲ ἀπεργία σὲ ἐνδειξὴ διαμαρτυρίας κατὰ τῶν ζαχαροπλαστών, ἐπειδὴ ἐνόθευαν τὰ ὑλικά τῶν ζαχαροπλαστείων τους καὶ εἶχαν δηλητηριασθῆ 5 ἄτομα! Ἐπίσης ὅταν ἀπεκαλύφθη νοθεῖα στὰ ἄλευρα ποὺ χορηγοῦσε δωρεάν ὁ Γάλλος Πρόξενος, προκάλεσε κινητοποίηση ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας καὶ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοπικῆς ἀπεργίας ἐναντίον τῶν ἐπισιτιστικῶν σκανδάλων στὴν ὁποία πῆραν μέρος ὅλοι οἱ ἐργάτες, ἐπαγγελματίες, βιοτέχνες καὶ γενικὰ ὀλόκληρη ἡ κοινωνία τῆς Σύρου.

Ἡ ἀπεργία αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ πρώτη τοπικὴ γενικὴ ἀπεργία ποὺ ἐγίνε στὴν Ἑλλάδα. Ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως αὐτῆς τοῦ Κέντρου ἦταν νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀμέσως, μὲ προσωπικὴ διαταγὴ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἑλευθερίου Βενιζέλου ὁ Νομάρχης Δουκουμετζίδης, παρ' ὅλους τοὺς στενοὺς δεσμοὺς ποὺ εἶχε μὲ τὸν Βενιζέλο καὶ νὰ ἀνατεθῆ ὁ ἐπισιτισμὸς καὶ ἡ ἀγορανομία, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ νεαροῦ τότε Καθηγητοῦ Στράτου Παπαϊωάννου, στὸ ἴδιο τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο, ποὺ διεκρίθη γιὰ τὴ χρηστή του διοίκησι καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς. Εἶναι πραγματικὰ μία ἰδιόρρυθμη περίπτωσι ποὺ πρέπει βαθεῖα καὶ πλατεῖα νὰ ἐρευνηθῆ καὶ νὰ ἐξηγηθῆ. Ἐγίνε τότε μιὰ εἰρηνικὴ ἐπανάστασι μὲ καθοδήγησι ἀπὸ διανοουμένους καὶ μὲ πρωτοπορία τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων.

* * *

Στὸν «Ἑργάτη», δημοσιογραφικὸ ὄργανο τοῦ Κέντρου, διαβάζουμε:

«Ὅταν προσχωρήσουν οἱ ἐργάτες καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν στὸ Κέντρο μας, θὰ μπορέσουμε νὰ ὀργανωθοῦμε πολιτικῶς, καὶ ν' ἀναδείξουμε μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους μας τοὺς ἀντιπροσώπους μας γιὰ τὴ Βουλὴ

καί τὰ Δημοτικά καί Κοινοτικά Συμβούλια. Καί αὐτό εἶναι μιὰ ἀπό τίς κυριώτερες βλέψεις τοῦ Κέντρου μας, τὸ ὁποῖον θά φωτίσει τοὺς ἐργάτες καί θά τοὺς μάθῃ τὴν ὑψηλὴ σημασία τῆς ψήφου τους κ.λ.π. κ.λ.π.».

Αὐτὸ τὸ ἀναφέρουμε :

Πρῶτον γιὰ νὰ δείξουμε τὴν πολιτικὴ ὠριμότητα καί τὴ συνέπεια τῶν συνδικαλιστῶν τοῦ παρελθόντος. Δεύτερον, γιὰτι νομίζουμε ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ «'Εργάτης», μπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ σημαία γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη, πού πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ καταλάβῃ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ὀργανωθῇ καί στῆ χώρα μας πολιτικὰ σὲ δικό της πολιτικὸ ὄργανισμό, μέ σα βέβαια στὰ ἐθνικὰ πλαίσια, γιὰ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι τὸ αἰώνιο θῦμα τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτικῶν ἀποχρεώσεων πού ὑπάρχουν στὸν τόπο μας (!).

* * *

Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού βοήθησαν τὸ 'Εργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων στὴ δράση του, καί μεγάλη εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη πρὸς ὄλους αὐτοὺς. Ὁ Πρόεδρος ἐργάτης λιμένος Γκουζούπης, ὁ βυρσοδέψης Συνοδιός, οἱ ἠλεκτροτεχνίτες 'Ανδρισόπουλος καί Μπόμπας, ὁ φωτογράφος Ζανθάκης καί τόσοι ἄλλοι ἰδεολόγοι καί ἀγωνισταί.

Τώρα ὅμως πού μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία αἰσθανόμαστε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀποκαλύψουμε ὅτι πάνω ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς ξεχώρισε, μέ τὴ φωτεινὴ λάμψη τῆς προσωπικότητάς του, ὁ κ. Στράτος Κ. Παπαϊωάννου, Κοσμητῶρ σήμερα τῆς 'Ανωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς. Ὁ κ. Παπαϊωάννου, νεαρὸς τότε Καθηγητὴς στὴν 'Εμπορικὴ Σχολὴ τῆς Σύρου, ὑπῆρξε ὁ φωτισμένος νοῦς, ὁ ἐμπνέων καί καθοδηγῶν τὴν ὄλην δραστηριότητα τοῦ 'Εργατικοῦ Κέντρου Κυκλάδων, ἡ ψυχὴ κάθε ἐνεργείας του, ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τοῦ κόσμου τοῦ μόχθου καί τοῦ ἰδρώτα, ἀλλὰ καί ὁ ἀγωνιστὴς πού βρισκόταν μέσα στὶς μάζες καί ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀγώνων τους προκινδυνεύων στὴν πρώτη γραμμῇ.

Ὁ Στράτος Παπαϊωάννου ἐφανίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τῆς Σύρου μέ μιὰ διάλεξή του μέ θέμα «Τὸ Κοινωνικὸ μας πρόβλημα». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τοποθέτησή του ἦταν ἀπὸ τότε ἐξω—μαρξιστικὴ μέ ἐμφανῆ ἐπιρροὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Jauiés. 'Ιδεο—

---

1) Πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι στὶς ἐκλογές τοῦ 1920, πού τὸ Σοσιαλεργατικὸ Κόμμα μέ πρωτοβουλία τῆς Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης συνειργάσθη μέ τὸν 'Αντιβενιζελισμό καί ἐξέλεξε δύο βουλευτάς, τοὺς Σίδερι καί Κουριέλ, τὸ 'Εργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων ἀρνήθηκε νὰ συνεργασθῇ γιὰτι σύμφωνα μέ τὴν καθοδήγηση Παπαϊωάννου ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῇ ἕνα ἀνεξάρτητο τρίτο πλατὺ Λαϊκὸ Κίνημα 'Εργατῶν, 'Αγροτῶν καί Μικροαστῶν μέ εὐρύτατη δημοκρατικὴ, οἰκονομικὴ καί πολιτικὴ ἰδεολογία.

λόγος και ρεαλιστής ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα καὶ ἔμεινε πάντα πιστὸς στὶς ἀπόψεις του αὐτές, φίλος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ γι' αὐτὸ ἀργότερα ἐκδηλώθηκε «ἀντισταλινικός».

Ἡ διάλεξη αὐτὴ ὑπῆρξε μίᾳ ἀποκάλυψη τοῦ πακτωλοῦ τῶν γνώσεων τοῦ νεαροῦ Καθηγητοῦ, ἀλλὰ καὶ ἓνα μαστίγωμα γιὰ τὰ ἐπιστησιακά σκάνδαλα καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐγινε ἡ τοπικὴ γενικὴ ἀπεργία τῆς κοινωνίας τῆς Σύρου. Ἀπὸ τότε ὑπῆρξε καὶ Διευθυντὴς τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τοῦ Κέντρου, ὁ «Ἐργάτης», καθοδηγητὴς του καὶ ἐμψυχωτῆς του.

Ἐν συνεχείᾳ ὠργάνωσε πολλές μορφωτικὲς καὶ διαφωτιστικὲς διαλέξεις στὸ Κέντρο, ποὺ συντελοῦσαν στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη ὄλων τῶν ἐργατῶν τῶν Κυκλάδων. Μὲ τὴ δική του πρωτοβουλία τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο καὶ ἡ Σκοπευτικὴ καὶ Κυνηγετικὴ Ἑταιρία Σύρου ἴδρυσαν Συνεταιρισμὸ καταναλώσεως (ἀπὸ τοὺς πρώτους συνεταιρισμοὺς κατὰ τὸ Ἀγγλικὸ πρότυπο). Μὲ δικὲς του ἐνέργειες συνεστήθη ὁ πρώτος Σχολικὸς Συνεταιρισμὸς στὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ καὶ ἄρχισε ἡ συστηματικὴ ὀργάνωση τῆς Νεολαίας καὶ τοῦ πρώτου «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου». Γι' αὐτὸ καὶ ὑπῆρξε ὁ στόχος τῶν καὶ τῶν ἐπιθέσεων γιὰ τὰ «καινὰ δαιμόνια του». Ἡ περίοδος 1918 πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν μίᾳ μικρῆ ἐπανάσταση στὸ ὠραῖο νησί τῆς Σύρου. Δὲν ὑπῆρξε συνέχεια δυστυχῶς. Ἴσως ἀπὸ τὶς γενικώτερες τοῦ τόπου συνθηκὲς, ἴσως γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ κ. Παπαϊωάννου ἦταν ὀλιγόμηνος, ἴσως ἐφταιγε ἓνας περίεργος ἰδεολογισμὸς του, ποὺ σήμερα μετὰ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς, τῶν Δεκεμβριανῶν καὶ τοῦ ἀντάρτικου, τὸν ἀντιλαμβάνομαστε σὰν γόνιμο ρεαλισμὸ, ἀλλὰ τότε οἱ ἰδέες του ἦταν ἐξω ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Βενιζέλος ἦταν οἱ μορφὲς ποὺ κυριαρχοῦσαν καὶ ἡ προσωπολατρία ἀπέκλειε κάθε ἄλλο ἰδεολογικὸ Κίνημα.

Τὸ Κίνημα τῆς Σύρου ἀξίζει πολὺ νὰ μελετηθῆ, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ συλλεγοῦν τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν «Ἑταιρεία τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Σοσιαλισμοῦ», ποὺ ἴδρυσαν στὰ 1918 ὁ Λαχωβάρης, διακεκριμένος δικηγόρος τῆς Αἰγύπτου, ὁ Γ. Πετσόπουλος, ὁ Σ. Παπαϊωάννου, ὁ Κ. Ἀθάνατος, ὁ Γ. Γεωργιάδης, ὁ Π. Δημητράτος, ὁ Α. Πουρνάρας, ὁ Σ. Σταυρόπουλος καὶ ἄλλοι. Ἡ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» τοῦ Α. Πουρνάρα ἔχει δημοσιεύσει πρακτικὰ τῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων τῆς Ἑταιρείας.

Καιρὸς εἶναι νὰ ἐρευνήσωμε τὸ παρελθόν μας καὶ νὰ ἀντλήσωμε ἀπ' αὐτὸ γόνιμα συμπεράσματα. Τὰ πρόσωπα ποὺ ἐπιζοῦν κάθε μέρα καὶ λιγοστεύουν καὶ τὰ κείμενα δυστυχῶς εἶναι πάρα πολὺ λίγα.

Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΤΑ ΑΤΥΧΗΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Υπό τῆς κ. ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΔΕΩΝ

Εὐνόητο εἶναι τὸ ζῶηρό ἐνδιαφέρον γύρω στὸ θέμα τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας, καὶ ἀπὸ τῆ φύση καὶ ἀπὸ τὶς προεκτάσεις του, τὶς κοινωνικὲς, τὶς οικονομικὲς, τὶς ἠθικὲς. Ζεύρομε ὅλοι τί μπορεῖ νὰ στοιχίσῃ ἓνα ἀτύχημα ὄχι πιά μόνον σὲ παραγωγικὸ χρόνο καὶ χρήμα ἀλλὰ πρὸ πάντων σὲ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, σὲ ἀνθρώπινη δυστυχία, ψυχικὸ κλονισμὸ καὶ πόνο, ξεύρομε πόσα προβλήματα ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς προσρμογῆς μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ τὸ ἐξηγήσωμε αὐτὸ οὔτε νὰ ἐξάρωμε τὴν ὑποχρέωση ὄλων ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐργασίας νὰ προσφέρουν τὴ συμβολὴ τους γιὰ τὴν ἐξαντλητικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος.

Ἡ ἐξέταση δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἐξαντλητικὴ, ἂν δὲν εἶναι πολὺπλευρὴ καὶ ἂν δὲν μετέχουν διάφορες εἰδικότητες. Τὸ ἐπιβάλλει αὐτὸ καὶ ἡ ποικιλία τῶν πλαισίων, μέσα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἐπισυμβῇ ἓνα ἀτύχημα καὶ ἡ πολλαπλὴ προέλευση τῶν αἰτίων ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτό.

Ὡς κυριώτερα πλαίσια ἀπαριθμοῦμε τὶς βιομηχανικὲς καὶ βιοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις, τὶς μεταφορὲς καὶ γενικώτερα τὴν κυκλοφορία, τὶς φορτοεκφορτώσεις, τὰ μεταλλεῖα, κ.τ.ῶ., τὶς δομικὲς ἐργασίες, τὶς ἐργασίες θαλάσσης, τὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια καὶ τέλος τὶς κατοικίες. Τὶς πολλαπλὲς τοὺς αἰτίες μπορούμε ἐμπειρικὰ νὰ συγκεντρώσωμε στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες:

Μηχανικὲς—τεχνικὲς. Μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς μηχανῆς παρατηρήθηκε αὐξηση τῶν ἀτυχημάτων καὶ γι' αὐτὸ οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ τὴν πρόληψή τους ἀπέβλεπαν σὲ ἀνάλογες βελτιώσεις. Συγγενεῖς αἰτίες εἶναι αὐτὲς ποὺ βρίσκονται στὸ περιβάλλον, ὅπως ὁ ἀνεπαρκὴς φωτισμὸς, ὁ κακὸς ἀερισμὸς, ἡ ἀκατάλληλη θερμοκρασία, κ.τ.ῶ. Οἱ βελτιώσεις ἐδῶ ἀναφέρονται σὲ μεταβολὲς συνθηκῶν στὸ χῶρο τῆς ἐργασίας.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς αἰτίων ἐντοπίζεται στὸν ἐργαζόμενον. Τὰ αἴτια αὐτὰ εἶναι ἢ ἐξωτερικά, ὅπως ἀκατάλληλη ἐνδυμασία, μὴ χρησιμοποίηση προφυλακτικῶν ἐξαρτημάτων τῆς, π.χ. καλυμμάτων κεφαλῆς, προστατευτικῶν γυαλιῶν κ.τ.ῶ. ἢ εἶναι ὀργανικά, ὅπως ἡ κακὴ κατάσταση τῆς ὑγείας ἢ τέλος ἀνάγονται στὸν τομέα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Γιὰ τὴ σπουδὴ

τῶν τελευταίων αὐτῶν ἀρμόδιοι εἶναι οἱ ψυχολόγοι καὶ οἱ ψυχοτεχνικοὶ τῆς ἐργασίας.

Λέγεται ὅτι τὰ 90 % τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴ συνεργία τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ δὲν θεωρεῖται ὑπερβολή. Ἡδὴ στὰ 1918 εἶχε διαπιστωθῆ ἡ Μ. Βρεταννία ὅτι οἱ τελειοποιήσεις τῆς μηχανῆς μὲ προοπτικὴ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ ἀτυχημάτων ἐπέτυχαν νὰ τὸν μειώσουν μόνον κατὰ 10 % (1). Πολλὰ χρόνια ἀργότερα ἡ ἀμερικανὶς H. Flanders Dunbar ὑποστήριξε ἀπὸ κλινικὲς παρατηρήσεις τῆς, ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας μπορεῖ νὰ περιορισθῆ κατὰ τὰ τέσσερα πέμπτα μὲ τὴν ἐγκαιρὴ ἀνακάλυψη τῶν ἀκαταλλήλων ἀτόμων καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη δουλιὰ (2). Τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐρευνῶν, ποὺ ἔχουν διεξαχθῆ σχετικὰ, εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττα. Δείχνουν πόσο ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη, παράλληλα πρὸς τὴν τεχνικὴ φύσεως ἀποψη νὰ γίνεταί συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ γιατί εἰδικώτερα ἢ σπουδῆ τῶν ψυχολογικῆς φύσεως αἰτίων καὶ ἀναλυσή τους σὲ κατὰ μέρος συντελεστὲς κρίνεται πρωταρχικῆς σημασίας. Ἡ ψυχολογία τῆς ἐργασίας σηκώνει σήμερα μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴ συγκέντρωση ἀπακριβωμένων δεδομένων στὴν περιοχὴ τῆς ἀρμοδιότητάς της καὶ γιὰ τὴν ἐξεύρεση ἀντιστοιχῶν μέτρων περιορισμοῦ τῶν ἀτυχημάτων.

Ἡ σημασία τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπαυξάνεται καὶ ἀπὸ τὴ διεισδυτικὴ του δύναμη καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν εὐαισθησία του νὰ ἐπηρεάζεται καὶ νὰ δρᾷ κινούμενος ἀπὸ ἄλλες μὴ ψυχολογικὲς αἰτίες καὶ μέτρα. Εἶναι μέσα στὴ φύση του αὐτό· γιατί κάθε τί τὸ ἐξωτερικόν, ποὺ θὰ ἐρεθίσῃ τοὺς ἀποδέκτες του γίνεται ἐντύπωση, «βιώνεται», μεταστοιχειώνεται δηλ. σὲ καθαρὰ ψυχικὸ περιεχόμενον. Ἔτσι ἔχει ἀκτινοβολία στὸ ψυχικὸ κόσμον τοῦ ἐργαζομένου καὶ τὴ δύναμη νὰ ρυθμίσῃ τὴν ἐνεργητικότητά του. Γι' αὐτό, ἀκόμη καὶ ἡ σπουδῆ τῶν καθαρὰ ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀτυχημάτων ὀλοκληρώνεται καὶ βαθαίνει μὲ τὴν παράλληλη ἐξέτασή τους καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ψυχολογίας.

Ἡ διεισδυτικὴ δύναμη καὶ εὐαισθησία τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ διαπιστώνεται εἰδικώτερα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων ἀσφαλείας (3), καὶ ἔχει κατὰ κανόνα εὐνοϊκὰ ἐπακόλουθα.

1) Ἀπὸ ἐκθεση τοῦ Κρατικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἐργοστασιῶν (βλ. τὸ Δελτίο ἀρ. 4 τοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς Βιομηχανικῆς κοπώσεως).

2) H. F. DUNBAR: Susceptibility to accidents. Περιοδικὸ «Medical clinics of North America». Τ. 28 (1944), σελ. 653-662.

3) Λεπτομερὴ περιγραφή μέτρων ἀσφαλείας κατὰ κλάδους βιομηχανιῶν κ.λ. βλ. εἰς Π. ΠΑΥΛΑΚΗ, Ἀτυχήματα ἐργασίας. Αἰτία καὶ μέτρα προλήψεως αὐτῶν. Σελίδες 314. ἘΑθῆναι, 1947. Γιὰ τὶς αἰτίες ἀτυχημάτων καὶ τὰ μέτρα προλήψεως στὶς ἐγκαταστά-

Όπου λαμβάνονται μέτρα ασφαλείας, εκεί ή απόδοση τών εργαζομένων είναι μεγαλύτερη και σύμφωνα με τὰ πορίσματα ώρισμένων έρευνητών μπορεί νά φθάση και στο διπλάσιο. Η αύξηση αυτή τής απόδοσεως έχει ύπολογισθή άσχετα και ανεξάρτητα από τὰ ώφέλη, πού φέρει ή μείωση τής φθοράς υλικών και μηχανημάτων και ή μη άχρήστευση στελεχών από τὸ άτύχημα. Γιατί; Γιατί τὰ μέτρα ασφαλείας έχουν και από ψυχολογική άποψη δραστικότητα, πράγμα πού τὰ κάνει δυο φορές άπαραίτητα. Καθησυχάζουν τόν εργαζόμενο και ή γνώση ότι έχουν ληφθή μέτρα, πού τόν προφυλάσσουν, άπομακρύνει τήν άγωνία και τὸ φόβο και έλαττώνει τή νευρική ύπερένταση, πού φέρνει μαζί της κάθε άπασχόληση σε έργα επικίνδυνα. Έτσι προλαβαίνουν τή διάσπαση τής ψυχικής ένεργητικότητας και βοηθοῦν τόν εργαζόμενο νά άφοσιώνεται άπερίσπαστος από τήν πλευρά αυτήν στη δουλιά του. Κρατοῦν από τὸ άλλο μέρος ύψηλὸ τὸ ήθικὸ τοῦ εργαζομένου, βελτιώνουν τὶς διαθέσεις του πρὸς τήν οικονομική μονάδα και πρὸς τήν εργασία, προωθοῦν σε άγαθές σχέσεις με τή διοίκηση κ.τ.ό. Και τὰ δυο αυτά στοιχεῖα, ή συγκέντρωση τής ποσότητας ένεργειας και ή εὐνοϊκή στάση πρὸς τήν εργασία και τή διοίκηση άποτελοῦν σοβαρώτατο ψυχολογικὸ παράγοντα για ὑψηλή απόδοση.

Παρ' ὅλη τή σημασία και τή δραστικότητά τους επάνω στὸν ψυχικὸ τομέα τὰ πρακτικά μέτρα ασφαλείας μόνα δὲν έξαρκοῦν στὸν άγώνα για τόν περιορισμὸ τών άτυχημάτων εργασίας. Δεν μποροῦν νά αντικαταστήσουν οὔτε καταργοῦν τήν ειδική βοήθεια, πού μπορεί νά προσφέρει ή ψυχολογία και οί ψυχολόγοι. Μετέχουν κι' αυτοί στὸν άγώνα, όμως από άλλη στρατηγική θέση και με διάφορο όπλισμό. Ειδικώτερο έργο τους, ή αναζήτηση και ή άρση τών ψυχολογικῶν προϋποθέσεων τών άτυχημάτων, αὐτῶν δηλ. πού έδρεύουν στην ψυχική ὑπόσταση τοῦ εργαζομένου ή οφείλονται στην επίδραση τών συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντός του και ὑπαγορεύουν άντιδράσεις, πού οδηγοῦν στο άτύχημα. Προϋποθέσεις και μέτρα είναι άλληλένδετα: τὰ δεύτερα έποικοδομοῦνται επάνω στη γνώση τών πρώτων.

Στή συνέχεια τής μελέτης αυτής έπισκοποῦνται τὰ κυριώτερα αίτια και συνθήκες άτυχημάτων από τή σκοπιά τής ψυχολογίας και έπακολουθοῦν τὰ συνηθέστερα ψυχολογικής φύσεως μέτρα για τήν καταπολέμησή τους.

α) Μία από τὶς σοβαρότερες ψυχοφυσιολογικής φύσεως αίτίες άτυχημάτων είναι ή κόπωση και ειδικώτερα ὁ βαθμὸς καματηρότητας τοῦ

σεις τής 'Α. Έλλην. Έταιρείας Έλληνικοῦ Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥΣΗ, Πὼς προλαμβάνονται τὰ εργατικά άτυχήματα. Περιοδικὸ «Παραγωγικότης» Έτους Δ', τ. 26 (Φεβρ. 1958), σελ. 51-64.

εργαζομένου σε σύγκριση με τις απαιτήσεις τῆς ἐργασίας. Τῆ σημασία τοῦ παράγοντος αὐτοῦ φώτισαν ἔρευνες σχετικές με τὸ χρονικὸ σημεῖο στὴν ἡμερήσια ἐργασία, πού ἐπισυμβαίνουν τὸ συχνότερο ἀτυχήματα. Τὸ σημεῖο αὐτὸ συνέπιπτε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ μεσημβρινὴ διακοπὴ ἐργασίας καθὼς καὶ πρὸς τὶς τελευταῖες ἀπογευματινὲς ὥρες (1). Ἀλλὰ καὶ μεγαλύτερης διάρκειας ἡμερήσια ἐργασία, δωδεκάωρη π.χ. σὲ σύγκριση με δεκάωρη, ἔδειχνε ἀριθμὸ ἀτυχημάτων δυόμισυ φορές μεγαλύτερο, σύμφωνα με διαπιστώσεις Βρετανῶν ἐρευνητῶν στὰ χρόνια τοῦ πολέμου (2). Ἐπειτα, με τὴ δωδεκάωρη δουλιὰ τὰ ἀτυχήματα ἦταν περισσότερα τὸ ἀπόγευμα, ἐνῶ με τὴ δεκάωρη ἡ κατανομὴ τους ἦταν ἴση.

Σὲ κόπωση ὁδηγεῖ καὶ ἡ μονότονη ἐργασία πρόσωπα, πού δὲν ἀντέχουν σ' αὐτήν. Ἡ κόπωση ἐπαυξάνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ φόβο γιὰ ἐπικείμενο ἐργατικὸ ἀτύχημα, πού προκαλεῖ νευρικὴ ὑπερένταση εἴτε καταβολὴ περισσότερης ψυχικῆς ἐνεργητικότητος καὶ συγκέντρωση τῆς προσοχῆς. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἔργα, πού ἀπὸ τὴ φύση τους εἶναι ἐπικίνδυνα ἢ καὶ ἀπλὰ θεωροῦνται ἐπικίνδυνα, προκαλοῦν ἐντονώτερα αἰσθήματα κοπώσεως.

β) Ἄλλη αἰτία εἶναι ἡ ἀγνοία τοῦ ἐργαζομένου καθὼς καὶ ἡ ἀπειρία του. Ἀνεπαρκὴς ὁδηγία γιὰ τὴ χρῆση ἐνὸς ἐργαλείου ἢ τὴ λειτουργία ἐνὸς μηχανήματος, ἀνεπαρκὴς ἐξήγηση τοῦ ἔργου καὶ τῶν κινδύνων του, ἀνεπαρκὴς σχετικὴ διαφώτιση δηλ. (3), ἀνεπαρκὴς ἐξάσκησή του (4) καὶ μάλιστα κάτω ἀπὸ τὴν παρακολούθηση τοῦ ἐκπαιδευτοῦ συχνὰ ὁδηγοῦν στὸ ἀτύχημα, εἴτε γιὰτὶ δημιουργοῦν κακὲς ἐξεῖς ἐργασίας εἴτε καὶ γιὰ ἄλλους λόγους.

γ) Τρίτη σοβαρώτερη αἰτία εἶναι τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἱκανότητων τοῦ ἐργαζομένου σὲ συσχέτιση με τὴν ἐργασία πού ἀσκεῖ (5). Ἐκεῖ πού οἱ ἀπαιτούμενες ἱκανότητες δὲν ὑπάρχουν στὸν ἀνάλογο γιὰ τὸ ἔργο βαθμὸ, ὑφίσταται μεγάλῃ ἢ πιθανότητῃ νὰ ἐπισυμβῇ ἀτύχημα.

---

1) Τὸ πόρισμα με τὴ σχετικὴ καμπύλη ἀτυχημάτων καταχωρίζεται ἀπὸ τὸν Bernard Muscio, στὸ ἔργο του *Lectures of Industrial Psychology*, σελ. 60. London, 1920. Ὅμως σ' αὐτὸ δίνεται καὶ ἄλλη ἐξήγηση: Ὅχι τόσο ἡ κόπωση ἀλλὰ ἡ ἐπίταση τοῦ ρυθμοῦ παραγωγῆς τὶς ὥρες αὐτὲς προκαλεῖ ἀντιδράσεις, πού ὁδηγοῦν στὸ ἀτύχημα.

2) H. M. VERNON, *Industrial fatigue and efficiency*. London, 1921.

3) Βλ. Ὀργανωτικὰ Ἀνάλεκτα, ἐπιμελεῖα ἸΩΑΝ. ΧΡΥΣΟΧΟΥ. Τόμ. Α'. σελ. 146-148. Ἀθῆναι, 1958.

4) Ἡ σημασία τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸν RUSSELL DAVIS στὴ μελέτη του *The disorders of skill responsible for accidents* (1949).

5) Τὴν ἱκανότητα, ἔννοια σχετικὴ, ὀρίζομε ὡς τὴν ἀναπτόκριση μίας λειτουργίας καὶ τῶν ὀργανικῶν προϋποθέσεων τῆς πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις ἐνὸς ἔργου. Βλ. Θέματα τῆς Ψυχολογίας τῆς Ἐργασίας. Περιληπτικὲς σημειώσεις παραδόσεων μας στὸ Κ.Κ.Σ. Ἀθῆναι, 1958. [Πολυγρ.]

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε τὴν ἔλλειψη ἀνάλογης ταχύτητας ἀντιδράσεως προκειμένου γιὰ ἀτύχημα στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ὀπτικοῦ ἀποδέκτη νὰ διακρίνη τὰ χρώματα προκειμένου π.χ. γιὰ ὁδηγούς σιδηροδρόμων (1) τὴν ἐλαττωματικὴ ἀκουστικὴ ὀξύτητα, πού δὲν βοηθεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἀνωμαλία στὴ λειτουργία ἐνὸς μηχανήματος ἀπὸ τὸν ἀκανόνιστο θόρυβο τοῦ κινητήρος του κ.ο.κ.

Οἱ ἱκανότητες, γιὰ τίς ὁποῖες μιλοῦμε, μπορεῖ νὰ εἶναι ψυχοφυσιολογικές, ὅπως οἱ ἱκανότητες τῶν αἰσθητηρίων ἢ νὰ ἀνάγονται στὸν κύκλο τῆς ψυχοκινητικότητας. Στὴν περίπτωσι τῆς ψυχοκινητικότητας ἐνδιαφέρει εἰδικώτερα ὁ φυσικὸς ρυθμὸς ἐνεργητικότητας τοῦ ἀτόμου σὲ σύγκρισή με τίς ἀπαιτήσεις τῆς μηχανῆς καὶ με τίς τεχνικὲς συνθήκες ἐργασίας καθόλου (2). Κατὰ τὸν Ἀμερικανὸ ἐρευνητὴ Drake, ἐκεῖνο πού συχνὰ ἐπιφέρει τὸ ἀτύχημα, δὲν εἶναι τόσο ὁ βαθμὸς ταχύτητας τῆς ἀντιδράσεως μόνος του, ὅσο ὁ συντονισμὸς του μετὰ τὴν ἀντιληπτικὴ ταχύτητα. "Ὅταν τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀντιληπτικῆς ταχύτητας δὲν εἶναι στὸ ὕψος τῆς ταχύτητας τῆς ἀντιδράσεως, τότε ἐπέρχεται τὸ ἀτύχημα" ἀντίθετα μπορεῖ νὰ ἀποφευχθῆ στὶς περιπτώσεις, πού ἡ πρώτη ἢ ξεπερνᾷ τὴ δεύτερη, ἢ εἶναι τουλάχιστον ἴση (3). Τὴ σχέση αὐτὴ παραδέχονται καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, ἰδίως οἱ Γάλλοι.

Ἡ ἀνεπάρκεια μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀναφέρεται στὸν τομέα τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων ἢ στὸ λεγόμενον ψυχικὸ τόνο, ὅπως στὴν ἔνταση καὶ συγκέντρωσι τῆς πνευματικῆς ἐνεργητικότητας.

Στὶς περιπτώσεις, πού ἡ αἰτία τοῦ ἀτυχήματος ἐντοπίζεται στὴν ἀνεπάρκεια μιᾶς ἱκανότητας, ἀπαραίτητης γιὰ τὴν ἐνάσκησι τοῦ ἔργου, πρόκειται ἢ γιὰ ἔλλειψι τῆς κατάλληλης ἐπαγγελματικῆς κατευθύνσεως ἢ καὶ γιὰ ἐσφαλμένη ἐπαγγελματικὴ καθοδήγησι· γιὰ κακὲς δηλ. μεθόδους ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ ἢ ἐπιλογῆς.

δ) Ἀκόμη σοβαρώτερη ψυχολογικῆς φύσεως αἰτία ἀτυχημάτων, πού συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ τῶν περισσότερων ἐρευνητῶν, εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀτόμου. Στὴν πιστοποίηση τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ὁδήγησαν στατιστικὲς, ἰδίως ἀσφαλιστικῶν στοιχείων, πού ἄρχισαν στὰ χρόνια γύρω τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον. Ἡ παλαιότερη, ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, ὀφείλεται στὴν E. M. Newbold, ἄρχισε τὸ 1916,

---

1) Ἀπλὲς μέθοδοι γιὰ τὴν ἐξέτασι τῶν σιδηροδρομικῶν ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα, ἐφαρμόσθησαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν HOLM-GREEN στὴ Σουηδία τὸ 1870 μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἐγχρωμῶν σημάτων στὶς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς.

2) Πρβλ. H. M. VERNON, *Accidents and their prevention*, Cambridge, 1936.

3) C. A. DRAKE, *Personnel selection by standard job tests*. N.Y. 1942.

ἀλλὰ τὰ πορίσματα τῆς κυκλοφόρησαν τὸ 1920 καὶ τὸ 1926. Σὲ συνέχεια τῆ σημασίας τοῦ τύπου ἀτομικότητας γιὰ τὴ συχνότητα τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας ὑπογράμμισαν ἔρευνες ἄλλων Βρετανῶν, τοῦ M. Greenwood μὲ τὴν Hilda M. Woods, πού τὰ πορίσματά τους δημοσιεύθηκαν τὸ 1919. Ἐνδιαφέρει ἰδίως ἡ διαπίστωσή τους, ὅτι στὴν ὁμάδα ἐργαζομένων, πού εἶχαν κάτω ἀπὸ τὴν παρακολούθησή τους, τὰ 80% τῶν ἀτυχημάτων εἶχαν ἐπισυμβῆ στὰ 20% τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας.

Ὁ Γερμανὸς ψυχολόγος Karl Marbe ἐρεύνησε τὴν πιθανότητα νὰ συμβαίνουν ἀτυχήματα σὲ ἐργαζομένους καὶ εἰδικώτερα τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν πρόγνωσή τους σὲ ἀτομικὲς συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ἡ μελέτη του, πού δημοσιεύθηκε τὸ 1923 (1), παρουσιάζει στατιστικὰ δεδομένα, προϊόντα ἐπεξεργασίας ἀσφαλιστικῶν στοιχείων. Τὸ ὕλικό του χώρισε ὁ K. Marbe σὲ τρεῖς ὁμάδες. Τὴν πρώτη ἀποτελοῦσαν ἄτομα, πού δὲν εἶχαν δηλώσει ἀτύχημα στὰ πέντε πρῶτα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀσφάλισή τους· ἡ δεύτερη κατηγορία περιελάμβανε ὅσους εἶχαν ἀπευθυνθῆ στὴν ἀσφάλεια γιὰ ἓνα μόνο ἀτύχημα στὸ ἴδιο αὐτὸ διάστημα· καὶ ἡ τρίτη σχηματίσθηκε ἀπὸ ἄτομα, πού εἶχαν δηλώσει στὴν ἀσφάλεια δύο τουλάχιστον ἀτυχήματα κατὰ τὴν πρώτη πενταετία.

Γιὰ τὴν κάθε μία ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς κατηγορίες ἐργαζομένων ὑπολογίσθηκε ὁ κατὰ μέσον ὄρον ἀριθμὸς ἀτυχημάτων μέσα στὴ δεύτερη πενταετία τῆς ἀσφαλίσεώς τους καὶ ἦρθαν στὸ φῶς τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ πορίσματα:

Στὴν πρώτη κατηγορία εἶχαν σημειωθῆ κατὰ μέσον ὄρον 0,52 ἀτυχήματα, στὴ δεύτερη 0,91 καὶ στὴν τρίτη 1,34. Ἄν προσέξουμε τοὺς μέσους αὐτοὺς ὄρους, θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Marbe, ὅτι σὲ ἄτομα πού ἐπισυμβαίνουν ἀτυχήματα, ἡ πιθανότητα νὰ ἐπαναληφθοῦν εἶναι δύομιση φορές μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν πιθανότητα, πού παρουσιάζεται σὲ ἄτομα, πού γιὰ ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα δὲν προκάλεσαν ἀτύχημα. Καὶ γενικώτερα ὁ βαθμὸς πιθανότητας ἀτυχήματος στὰ κατὰ μέρος ἄτομα προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτυχημάτων, πού τοὺς ἔχουν ἤδη ἐπισυμβῆ. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι γνωστὸ στὴν Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας ὡς «νόμος τοῦ Marbe».

Τὴ μέθοδο τοῦ Marbe χρησιμοποίησε καὶ ἄλλος Γερμανὸς ἐπιστημῶν, ὁ H. Hildebrandt μὲ ὕλικό στοιχεῖα ἀπὸ διακόσιες ἐργάτριες καὶ μὲ χρονικὴ μονάδα ὄχι τὴν πενταετία ἀλλὰ τὴν τριετία. Τὰ πορίσματα, πού εἶδαν τὸ φῶς πέντε χρόνια μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ Marbe, ἀποτελοῦν ἐπαλήθευση τοῦ «νόμου τοῦ Marbe». Εἰδικώτε-

---

1) KARL MARBE, Ueber Unfallversicherung und Psychotechnik. Περιοδ. «Praktische Psychologie», Τόμ. 4 (1923) σελ. 257-264.

ρα, ή πρώτη ομάδα εργατριών, πού δέν είχε δηλώσει άτύχημα κατά τό διάστημα τής πρώτης τριετίας, παρουσίαζε στή διαιτία πού έπακολούθησε κατά μέσον όρον άτυχήματα 0,38, ένώ οι εργάτριες τής δεύτερης κατηγορίας, μέ κατά μέσον όρον ένα άτύχημα στήν τριετία, είχαν κατά μέσον όρον άτυχήματα στήν έπακόλουθη διαιτία 0,52· τέλος οι εργάτριες τής τρίτης κατηγορίας, μέ δύο και πλέον άτυχήματα στήν πρώτη τριετία, σημείωσαν στο διάστημα τής δεύτερης διαιτίας κατά μέσον όρον 1,37 άτυχήματα (*). Ή έλαφρή μείωση τών μέσων όρων στή δεύτερη περίοδο εξέτασεως πρέπει νά αποδοθῆ ασφαλώς στή μικρότερη χρονική της διάρκεια.

Κατά ανάλογο τρόπο όργανώθηκε ή έρευνα τής E. M. Newbold μέ ύλικό 411 άτομα στα χρόνια από 1913-1924, και μέ βάση τήν έξαιτία. Και έδω τα πορίσματα συμπίπτουν μέ τα συμπεράσματα τών Γερμανών. Όσοι δηλ. εργάτες δέν είχαν άτύχημα ή είχαν ένα και μόνο στα πρώτα έξη χρόνια, είχαν στα άκόλουθα έξη κατά μέσον όρον 0,32 άτυχήματα, όσοι είχαν δηλώσει 2 και πλέον άτυχήματα, είχαν στή δεύτερη έξαιτία 1,06 άτυχήματα.

Τα εύρήματα τών Marbe, Hildebrandt και Newbold συναγμένα έπά-νω στήν ίδια βάση, συγκεντρώνομε στον άκόλουθο παραστατικό πίνακα :

Ό μ ά δ ε ς	Marbe	Hildebrandt (2.000 εργάτ.)	Newbold (415 εργάτ.)
	Β' πενταετία	Β' τριετία	Β' έξαιτία
Α' ομάδα : 0 άτυχήματα ή 0-1 άτυχήματα	0.52	0.38	0.32
Β' ομάδα : 1 άτύχημα	0.91	0.52	—
Γ' ομάδα : 2 ή περισσότερα άτυχήματα	1.34	1.37	1.06

Σε ανάλογα συμπεράσματα έφθασε και ό Άμερικανός C. S. Slocombe μέ βάση τή συχνότητα τών έπισκέψεων τών εργαζομένων στα ίατρεία τής οικονομικής μονάδας, στήν όποία ανήκαν (*). Οι βρετανικές έρευνες

1) H. HILDEBRANDT, Zur Psychologie der Unfálgefahrdenen. Περιοδ. «Psych. Zeitschrift», Τόμ. 3 (1928) σελ. 1-8. Τα πορίσματα τών έρευνών αυτών καταχωρίζονται για τή σπουδαιότητά τους και από τον M. VITELES στο έργο του, The Science of Work. London, 1934, σελ. 197 - 8.

2) C. S. SLOKOMBE, It's a Habit. Περιοδ. «Personnel Ser. Bulletin» T. 10 (1934) σελ. 1 κ. έ. Το πόρισμά του καταχωρίζει ό M. Viteles, έ.ά. σελ. 200.

όδηγησαν στην έκπόνηση πίνακος προγνώσεως άτυχημάτων κατά ποσοστό πιθανότητας (1).

Όλες οι παραπάνω έργασίες αναφέρονται στον προσδιορισμό τής κατ' άτομον συχνότητας άτυχημάτων. Από τις υπόλοιπες σχετικές έρευνες άξιζει νά αναφέρομε τήν έργασία τών στατιστικών M. Greenwood και G. Udny Yule, πού στηρίζονται στη σπουδή άτυχημάτων σέ έργατες όρυχείων (1927).

Συστηματικώτερες και περισσότερο έκτεταμένες είναι κατά τήν κρίση τών ειδικών οι έρευνες του E. Fairmer και του συνεργάτη του E. G. Chambers. Διήρκεσαν είκοσι περίπου χρόνια και τά εύρήματά τους δημοσιεύονταν τμηματικά από τό 1926 έως τό 1939. Απλώθηκαν σέ 14.000 έργατες διαφόρων κατηγοριών και αναφέρονται σέ πολλά κατά μέρος ψυχολογικά προβλήματα, πού σχετίζονται μέ τό βασικό πρόβλημα τών άτυχημάτων. Ίδίως μελέτησαν τή δυνατότητα για έκπόνηση τέστ. Τό πόρισμα, πού μās ενδιαφέρει στή συνέχεια αυτή, είναι ή σχέση ανάμεσα σέ μικρά και μεγάλα άτυχήματα. Σέ όσους δηλ. παρατηρούνται μικροατυχήματα, ύπάρχει ή ίδια πιθανότητα νά έπισυμβούν και τά σοβαρώτερα. Δέ χρειάζεται νά τονίσουμε τήν πρακτική άξία αυτού του πορίσματος (2).

Πίσω από τούς άριθμούς, πού μās παρέχουν οι έρευνες αυτές, προβάλλει ένα σημαντικό ψυχολογικό δεδομένο: Τό άτύχημα δέν είναι κάτι τό τυχαίο· αλλά άπειλεί όρισμένα πρόσωπα για λόγους, πού ριζώνουν μέσα στην άτομικότητά τους. Όχι λοιπόν ό άνθρωπος συντελεστής γενικά αλλά ό άτομικός άνθρωπος συντελεστής ειδικώτερα έχει τό λόγο, συντελεί πρωταρχικά στό άτύχημα. Έτσι σέ μερικά άτομα έπισυμβαίνουν άτυχήματα ύπό έξωτερικούς όρους, πού δέν οδηγούν άλλους σ' αυτά.

Έκείνο πού κάνει ένα άτομο νά «ρέπη» πρós τό άτύχημα, νά είναι «ευεπίφορο» [άγγλ. accident - prone] σ' αυτό, είναι κατ' έξοχήν όρισμένα γνώρισματα ιδιοσυγκρασίας. Η παραδοχή του δεδομένου αυτού όδήγησε τήν έρευνα στα νεώτερα χρόνια νά αναλύση τόν παράγοντα προσωπικότητα και ιδιαίτερα νά έπιχειρήση νά προσδιορίση τό περιεχόμενο τής ροπής από τήν άποψη τών στοιχείων τής ιδιοσυγκρασίας:

---

1) Βλ. E. M. NEWBOLD, A contribution to the study of the human factor in the causation of accidents. Έκδ. Βρετανικού Συμβουλίου Βιομηχανικής Ύγείας. Άρ. 34 (1926).

2) Οι περισσότερες από τις σχετικές έργασίες τών Βρετανών έπιστημόνων δημοσιεύθηκαν στα Δελτία του Βρετανικού Συμβουλίου για τήν έρευνα τής Βιομηχανικής Κοπώσεως [άργότερα Συμβουλίου για τήν έρευνα τής Βιομηχανικής Ύγείας.] Βλ. ιδίως τά τεύχη 4 [1919], 19 [1922], 34 [1926] 38 [1926], 39 [1927], 55 [1929], 68 [1933] 74 [1936], 88 [1939].

νά απομονώσει δηλ. εκείνες τις ψυχικές αντιδράσεις και προδιαθέσεις, που εϋθύνονται για τὸ ἀτύχημα. Ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ἄποψη παρόμοιες ζητήσεις ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα, γιατί τὰ δεδομένα τους ὀδηγοῦν στὴν ἐκπόνηση ἀναλόγων διαγνωστικῶν καὶ προληπτικῶν μέσων.

Ἀξίζει νὰ ἀναφέρομε σχετικὰ τὴν ἐργασία τῆς Lydia Giberson, πού ἀντιμετωπίζει τὸ ἀτύχημα σὰ σύμπτωμα γιὰ δυνάμεις, πού ἔχουν δράση λαθάνουσα κάτω ἀπὸ τὴν προσιτὴ στὸ μελετητὴ ἐπιφάνεια, καὶ δέχεται ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ εἶναι ἐξ ἴσου σοβαρός, ὅσο καὶ τοῦ φυσιολογικοῦ [1947]. Ἐπίσης, τὴν ἐργασία τοῦ M. Bixler, πού προσδιορίζει κατὰ μέρος ψυχικὲς αἰτίες ἀτυχημάτων καὶ βρίσκει, ὅτι τὰ 50% πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν ἀπροσάρμοστη διάθεση τοῦ ἐργαζομένου, τὰ 30% σὲ ἀνεπαρκῆ γνώση τῆς ἐργασίας, καθὼς καὶ ἀνεπαρκῆ ἐξάσκηση σ' αὐτὴ καὶ 20% μόνο σὲ φυσικὲς ἀνεπάρκειες, ὅπως π. χ. ἐλαττωματικὴ ὄραση κ.τ.δ. [1946] (1). Ἀπὸ τὶς Γαλλικὲς ἐρευνες ἀναφέρομε τὴν ἐργασία τοῦ παλαιμάχου ψυχολόγου J. M. Lahy καὶ τῆς βοηθοῦ του Κας S. Pacaud Corngold, πού ἀποβλέπει εἰδικὰ στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν, ἀναζητεῖ τοὺς κατὰ μέρος ψυχικοὺς συντελεστὲς καὶ μελετᾷ τὸ εἶδος τῶν τέστ, πού μπορεῖ νὰ διαγνώσουν τὸν «εὐεπίφορο». Ἐπίσης τὴν ἐργασία τοῦ E. Schreider, πού κι αὐτὸς ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνάλυση τῆς «ροπῆς» πρὸς τὸ ἀτύχημα (2).

Ὅρισμένες κατηγορίες ψυχικῶν ἀντιδράσεων ἔχουν ἤδη ἀπομονωθῆ καὶ γίνεи παραδεκτὲς ὡς συντελεστὲς ἀτυχημάτων. Ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη σταθμηθῆ ἡ δυναμικότητά τους. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν οἱ ἀκόλουθες :

Κάποια εἰδικὴ ἀνεπάρκεια στὸν τομέα τῶν συγκινήσεων· εὐσυγκινησία καὶ ἔλλειψη ψυχραιμίας ἀπέναντι σὲ αἰφνιδισμοὺς ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ἐργασίας. Ἡ τάση γιὰ ὄνειροφαντασίες καὶ ἡ στροφὴ τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητας, τοῦ διαφέροντος, πρὸς ὅσα συμβαίνουν στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τοῦ ἐργαζομένου. Ἡ ὑποτίμηση ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κινδύνου· τὸ ρισκοκίνδυνο μὲ ἄλλα λόγια. Ψυχικὴ τέλος ἀνωριμότητα καὶ ἀτελής κοινωνικὴ προσαρμογὴ, πού ἐκδηλώνεται στὴν περίπτωση ἀτυχημάτων ὡς χαλαρὴ συναίσθηση εὐθύνης καὶ ἐπινομάζεται συνήθως στὴν πράξη τῆς ἐργασίας ὡς «ἀμέλεια», καθὼς καὶ ὡς διάθεση γιὰ ὑποτίμηση τῆς σημασίας τῶν σχετικῶν κανονισμῶν (3). Ὅρισμένες

1) Οἱ δύο παραπάνω ἐρευνες ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν M. E. STEINER, *The Psychologist in industry*, Oxford, 1949, σ. 81-2, ὅπου καὶ οἱ οἰκείες παραπομπές.

2) J. M. LAHY et S. PACAUD-CORNGOLD, *Recherches expérimentales sur les causes psychologiques des accidents du travail*. Ἐκδοσὴ τοῦ «Travail humain», 1936. E. SCREIDER, *Facteurs physiologiques et psychologiques de la prédisposition aux accidents*. Ἐκδοσὴ τοῦ «Travail humain».

3) Σχετικὰ μὲ τοὺς αὐτοκινητιστὲς βλ. D. J. VAN LENNEP, *Ψυχολογία*.

Έρευνες διαπίστωσαν συνάφεια ανάμεσα στο ποσοστό τῶν ἀτυχημάτων καί στήν τάση γιά ἀπουσία ἀπό τήν ἐργασία, πράγμα πού κάνει φανερή τήν ψυχολογική τους συγγένεια.

ε) Στίς παραπάνω κατηγορίες πρέπει νά προσθέσωμε καί τήν ὁμάδα τῶν κοινωνικο — ψυχολογικῶν παραγόντων. Τυπικό παράδειγμα τῶν ἐπακολούθων τους, τὰ ἀτυχήματα συγκοινωνίας ἀπό ἀνταγωνισμό καί ἀμίλλα δύο ὁδηγῶν μεταξύ τους. Φυσικά ὁ ἀνταγωνισμός αὐτὸς ἀποτελεῖ σύμπτωμα μᾶλλον, ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψη συναισθήματος εὐθύνης καί ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως, ὅταν πρόκειται γιά ἐπαγγελματίες. Καί ἐδῶ δηλ. παίζει ρόλο ἡ κοινωνική ἀνωριμότητα τοῦ ἀτόμου. Στίς αἰτίες αὐτές πρέπει νά περιλάβουμε καί τίς προστριβές κατὰ τήν ὥρα τῆς ἐργασίας, ἀντιδικία ἐντονη μέ τόν ἐπόπτη, τήν ἀκατάλληλη προσωπικότητα τοῦ ἐπόπτου, κ.ο.κ.

Ἄλλη κοινωνικο—ψυχολογικῆς φύσεως αἰτία εἶναι καί ἡ αἴσθησις τοῦ ἐργαζομένου, ὅτι παρατηρεῖται κατὰ τήν ἐργασία του. Ὑπάρχουν ἄτομα, πού ὑποπίπτουν σέ σφάλματα, ὅταν παρατηροῦνται καί ἀκριβῶς ἐπειδή παρατηροῦνται. Ἡ ιδιότητα αὕτη ἀποτελεῖ ἀρνητική ἔνδειξις γιά τοποθέτηση σέ πόστα ἐπικίνδυνα, ὅπου ἡ ἐργασία ἐξασκεῖται μέ τή συνεχῆ παρουσία ἀτόμων, πού παρακολουθοῦν.

Στὸν κοινωνικο—ψυχολογικὸ παράγοντα δίνεται σήμερα μεγάλη σημασία καί πιστεύεται ἀπὸ πολλοὺς εἰδικούς, ὅτι κοινωνικο-ψυχολογικὲς αἰτίες συνεργοῦν στὰ 80% τῶν ἀτυχημάτων (1).

στ) Ἄλλη αἰτία νά ἐπισυμβῇ ἀτύχημα, ἀποτελεῖ ἡ παρουσία ἐπικαίρων ἢ καί, ἐνδεχόμενα, μονιμωτέρων συναισθηματικῶν προβλημάτων τοῦ ἐργαζομένου, ὅταν πρό πάντων συνδυάζεται μέ τήν ἀνικανότητά του νά ἀντιδρᾷ σ' αὐτὰ ἔτσι, ὥστε νά μὴ τὸν συνεπαίρουν κατὰ τήν ὥρα τῆς ἐργασίας. Τὰ προβλήματα μπορεῖ νά εἶναι οἰκογενειακὰ ἢ προσωπικά του, νά μὴ ἔχουν σχέση μέ τήν ἐργασία ἢ καί νά συνδέονται μ' αὐτήν. Στήν τελευταία περίπτωση ἀνάγεται ὁ φόβος ἀπὸ ἐπικείμενη ἀπόλυσις σέ περιόδους ἀνεργίας, τὸ χαμηλὸ ἠθικὸ, ἡ δυσμενὴς διάθεσις γιά ἐργασία καθόλου, διαφεύσεις καί ἀπογοητεύσεις ἀπὸ ἔλλειψη ἀναγνωρίσεως, ἀπὸ τήν ἀπήχησις πού ἔχουν στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον οἱ διαφορὲς μέ τοὺς ἀμέσους προϊστάμενους κ. τ. ὅ. Ὅταν ἰδίως οἱ διαφεύσεις τοῦ προσωπικοῦ εἶναι ὁμαδικές, γιὰτὶ ὀφείλονται σέ κοινὴ αἰτία, φανερό εἶναι, ὅτι παρατηροῦνται πολὺ περισσότερα ἀτυχήματα.

Τὰ πλέον ἐπιφοβα ἀπὸ τὰ συναισθηματικὰ προβλήματα εἶναι ὅσα

καί παράγοντες ἐπιδρῶντες ἐπὶ τῶν ὁδηγῶν αὐτοκινήτων. Περιοδ. «Προμηθεύς», Ἰούλιος—Δεκέμβριος, 1958, σελ. 31—40.

1) Πρβλ. C. A. ΟΛΚΙΕΥ, The prevention of factory accidents. Περιοδ. «Occupational Psychology». Τόμ. 26, τ. 1 (Ἰαν. 1952) σελ. 47—57.

δέν έχουν γίνει απόλυτα συνειδητά στον εργαζόμενο και ιδίως εκείνα που προκαλούν έσωτερικές συγκρούσεις ή εμφανίζονται ως διλήμματα. Τους ύποσυνειδητους παράγοντες μελέτησε ειδικά τα τελευταία χρόνια ο Μεξικανός Δρ Α. Millan, που καταλήγει σέ ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τó ρόλο τους στην πρόκληση άτυχημάτων κατά την εργασία [1953].

Βαθύτερες ψυχικής φύσεως αιτίες, είτε άσυνειδητες είτε και μόλις συνειδητές, μπορεί νά παρορμήσουν σέ αντιδράσεις που προκαλούν άτυχημα. Άνάμεσα στις δεύτερες αναφέρεται ή έπιθυμία δικαιολογημένης άποχής από την εργασία. Άνάμεσα στις πρώτες, ή αυτοτιμωρία του εργαζομένου, για νά κατασιγάση συναισθήματα ένοχής, ή έπιβολή «κωρώσεων» στον έργοδότη με την καθυστέρηση, που θά έπέλθη από τó άτυχημα, την άποζημίωση που θά καταβάλλη ένδεχόμενα, την όλη άναταραχή, που θά δημιουργηθῆ στο χῶρο τῆς εργασίας κ.τ.ό.

Πίσω από τις περιπτώσεις αυτές διακρίνομε πλέον καθαρά τó πρόβλημα τῆς ψυχικής υγείας του εργαζομένου.

Άποτελεῖ φαινόμενο συνηθέστατο, οί κοινωνικο-ψυχολογικές αιτίες νά προκαλοῦν συναισθηματικές αντιδράσεις ή νά προκαλοῦνται από αυτές. Άλλά και γενικώτερα παρατηροῦμε στις τελευταίες δύο κατηγορίες ψυχολογικής φύσεως συντελεστών νά εμφανίζεται και πάλι ó παράγων τῆς ιδιοσυγκρασίας και νά δρᾷ σέ συνδυασμό μ' αυτές. Και τοῦτο άκόμη δείχνει τήν πρωταρχική του σημασία.

ζ) Ειδικώτερα, κατ' έξοχην εύεπίφορα σέ άτυχήματα είναι τά άτομα με κλονισμένη ψυχική υγεία. Κλινικές παρατηρήσεις άποκάλυψαν άξιοσημείωτη άναλογία ανάμεσα στους εύεπίφορους, άτόμων νευρωτικῶν, δυσπροσάρμοστων κοινωνικά, μη συνεργατικῶν, τύπων παρορμητικῶν χωρίς έλεγχο έπάνω στις συγκινήσεις τους ('). Τά δεδομένα αυτά ύπογραμμίζουν τή σημασία και τή συμβολή τῶν μέτρων έξασφαλίσεως τῆς ψυχικής υγείας του εργαζομένου για τήν πρόληψη τῶν άτυχημάτων.

η) Τέλος, πρέπει νά προστεθῆ και ó παράγων τῆς ηλικίας του εργαζομένου, που έπιπροσθέτει όρισμένα γνωρίσματα συμπεριφορᾶς ή μειώνει όρισμένες ικανότητες. Άξίες ιδιαίτερης προσοχῆς είναι οί άκρες ηλικίες, όπως ή έφηβική και ή γεροντική. Σύμφωνα με τις σχετικές στατιστικές, χαρακτηριστική για τήν πρώτη είναι ή μεγαλύτερη συχνότητα τῶν άτυχημάτων· χαρακτηριστική για τή δεύτερη, ή σοβαρότητά τους, σέ σημείο, ὥστε νά παρατηροῦνται τήν περίοδο αυτή τῆς ζωῆς τά περισσότερα θανατηφόρα άτυχήματα. Για τήν κάθε μία από τις περιόδους αυτές διαφορετικές είναι οί αιτίες τῶν άτυχημάτων.

Σχετικά με τήν ηλικία σημασία έχει και τó είδος τῆς δουλιᾶς· αν δηλ. πρόκειται για εργασία έλαφρά ή βαριά, άπλή ή πολύπλοκη. Γι'

1) Βλ. σελ. 133 στή μελέτη μας αυτή.

αυτό δέν μπορεί νά γίνη γενικώτερος λόγος γιά τήν ἀσφαλέστερη ηλικία ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἀτυχημάτων. Ἄλλη εἶναι π.χ. γιά τοὺς ἐργάτες ὀρυχείων καί ἄλλη γιά τίς μεταφορές, τίς δομικὲς ἐργασίες κ.ο.κ.

Ὅπως καί ἂν ἔχη ὅμως, δέν συνιστᾶται ἡ τοποθέτηση οὔτε ἡ παραμονὴ ἀτόμων τῶν ἄκρων αὐτῶν ἡλικιῶν σὲ ἐπικίνδυνα πόστα.

* * *

Ἡ συμβολὴ τῆς-ψυχολογίας καί τῶν ψυχολόγων στὰ μέτρα προλήψεως τῶν ἀτυχημάτων ἀκολουθεῖ διττὴ πορεία: Ἐπιζητεῖ νά διαγνώσῃ στὶς κατὰ μέρος ἀτομικὲς περιπτώσεις τίς ψυχολογικῆς φύσεως αἰτίες τοῦ ἀτυχήματος μὲ ἄμεσο σκοπὸ νά ἐπιτύχῃ τήν ἄρση τους. Ἡ νά ἐκπονήσῃ καί ἐφαρμόσῃ μεθόδους προληπτικῆς. Εἰδικώτερα ἡ ἐργασία ἡ σχετικὴ μὲ τὸ ψυχολογικὸ συντελεστὴ παίρνει τίς ἀκόλουθες κατὰ μέρος μορφές:

1. Ἐπιλογή τῶν ἐργατῶν καί τεχνιτῶν, πού ἀποβλέπει στὴν ἀπομάκρυνση ὧσων κρίνονται ἀκατάλληλοι γιά ἐπικίνδυνες ἐργασίες. Τὰ κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ψυχολογικά καί ἀναφέρονται κατὰ κανόνα

α) στὸ βαθμὸ τῆς εὐσυγκινησίας:

β) στὴν κινητικότητα καί τὸ συντονισμό της μὲ τήν ἀντιληπτικὴ ταχύτητα:

γ) στὴν καματηρότητα καί ἐνδεχόμενα στὴν ἀντοχὴ στῆ μονοτονία:

δ) στὶς πνευματικὲς ἱκανότητες.

Γιὰ τὸ μέτρο τῆς ἐπιλογῆς πιστεύεται σήμερα, ὅτι ἂν ἐφαρμοσθῇ μὲ ἐπιτυχία, μπορεί νά μειώσῃ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας (1). Γι' αὐτό, τὸ βάρος τῆς σπουδῆς τοῦ ἀτομικοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ πέφτει σήμερα στὴν ἐκπόνηση τῶν καταλλήλων ψυχολογικῶν μεθόδων, πού θὰ διαπιστώσουν ἔγκαιρα τοὺς εὐεπίφορους σὲ ἀτύχημα καί τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἐλάχιστου ὀρίου τῶν ἐπιδόσεων τους. Οἱ ἔρευνες ἀποβλέπουν ἐπίσης στὴν ἱεράρχηση τῶν κριτηρίων ἀπὸ τήν ἀποψη τῆς σπουδαιότητάς τους. Ἡ συμβολὴ τῆς ψυχολογίας στὸ σημεῖο αὐτό, λέει ὁ Ἀμερικανὸς Howard (2), συγκεντρῶνει σήμερα τίς μεγαλύτερες προσδοκίες τῶν ἀρμοδιῶν. Ἀνάμεσα στὶς ἐργασίες γιά τήν ἐκπόνηση προτύπων τέστ ξεχωρίζουν οἱ ἔρευνες τῶν Lahy-Pascaud-Corngold καί τοῦ Ἀμερικανοῦ Drake, πού ἤδη ἀναφέραμε (3), τῶν Βρετανῶν Farmer καί Chambers, καθὼς καί τοῦ ἐπίσης Γάλλου ψυχολόγου τῆς ἐργασίας R. Bonnardel (4).

1) Βλ. καί σελ. 126 στῆ μελέτη αὐτήν.

2) Τὸ σχετικὸ ἄρθρο δημοσιεύθηκε ἀνώνυμα στὸ περιοδικὸ «The Managment Review» τοῦ 1948, σ. 551 μὲ τὸν τίτλο: «Does testing reveal the accident prone?».

3) Βλ. σελ. 129 ὑπόσημ. 3 καί 133 τῆς μελέτης αὐτῆς.

4) R. BONNARDEL, La psychometrie et la prevention des accidents

2. Περιοδική ψυχοτεχνική εξέταση τῶν ἐργαζομένων σὲ ἐπικίνδυνα πόστα—μέτρο συγγενὲς πρὸς τὴν ἐπιλογή—ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τῶν αἰσθητηρίων, τὴ ψυχοκινητικότητα καὶ εἰδικώτερα τὸ χρόνο καὶ τὴ ρυθμικότητα τῶν ἀντιδράσεων, τὴν καματηρότητα κ.λ. Εὐνόητο εἶναι, ὅτι τὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα θὰ στρέφεται ἡ περιοδικὴ εξέταση καθὼς καὶ οἱ γνώμονες τῆς ἐπάρκειας ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πόστου. Ἐπειδὴ ἡ ἀποδοτικότητα σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης ψυχοφυσικῆς ἐνεργητικότητος ἐλαττώνεται ἀπὸ κάποια ἡλικία καὶ ἔπειτα, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ σὲ ὅλους, οἱ περιοδικὲς εξετάσεις εἶναι ἀπαραίτητες σὲ ἐργαζομένους πού διατρέχουν κάπως προχωρημένη ἡλικία, ὥστε σὲ περιπτώσεις, πού θὰ διαπιστωθῇ πτώση τῆς ἀποδοτικότητος κάτω ἀπὸ τὸ ἀπαιτούμενο γιὰ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας ὄριο, νὰ γίνεταί ἀναπροσανατολισμὸς καὶ νὰ ἐπακολουθῇ ἀναστοπθὴση σὲ πόστα λιγώτερο ἐπικίνδυνα ἢ μὲ περιορισμένες σχετικὰ ἀπαιτήσεις. Ἀπὸ ψυχοτεχνικοὺς τῆς βιομηχανίας, ὅπως π.χ. τὸ Γάλλο R. Bizé, πιστεύεται, ὅτι σὲ περιοδικὴ εξέταση πρέπει νὰ ὑποβάλλονται ὅλοι ὅσοι ἐργάζονται σὲ ἐπικίνδυνες δουλιές, μία τουλάχιστον ἕως δύο φορές τὸ χρόνο, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ κινδύνου, πού χαρακτηρίζει τὴν ἐργασία τους.

3. Διάγνωση τοῦ φυσικοῦ ρυθμοῦ ψυχοφυσικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀτόμου, γιὰ νὰ ἐξετασθῇ ἡ δυνατότητα προσαρμογῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐργασίας σ' αὐτόν, ὅπου τὸ εἶδος καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας τὸ ἐπιτρέπει. Ὁ ρυθμὸς τῆς καὶ ὁ συντονισμὸς του πρὸς τὸν ἀτομικὸ ρυθμὸ τοῦ ἐργαζομένου δὲν εἶναι, ὅπως εἶδαμε, παράγων ἀμελητέος στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πρόληψη τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας. Ὁ Βρετανὸς εἰδικὸς H. M. Vernon δὲν συνιστᾷ τὴν ἐφαρμογὴ σταθεροῦ ρυθμοῦ γιὰ ὅλους τοὺς ἐργαζομένους καὶ γιὰ ὅλη τὴν ἡμέρα (1).

4. Βοήθεια γιὰ τὴν τελειοποίηση τῶν μεθόδων ἐκπαιδεύσεως καὶ καθοδήγηση τῶν ἐκπαιδευτῶν, πῶς νὰ δώσουν μαζί μὲ τὴν ἐξάσκηση στὴν κίνηση ἕνα γενικώτερο προσανατολισμὸ στὸ χαρακτῆρα καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας πού ἐκτελεῖται, ἀκριβῆ γνώση τοῦ χρησιμοποιουμέ-

---

du travail. Περιοδικὸ «Le Travail Humain», Ἰανουάριος 1949. Ὑπάρχει καὶ παλαιότερη ἐργασία τοῦ ἴδιου ἐπάνω στὸ θέμα (1939). Ψυχολογικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐπιλογή καταλλήλων γιὰ ἐπαγγέλματα κυκλοφορίας ἀτόμων βλ. εἰς Ν. ΜΠΟΧΛΟΓΥΡΟΥ, Ψυχολογία τῆς κυκλοφορίας. Ἀθῆναι 1958, σελίδες 44, ὅπου γίνεται μνεία ἑλληνικῆς μεθόδου δημιουργημένης ἀπὸ τὸ συγγραφέα, ἡ ὁποία «ἐγκατεστάθη καὶ λειτουργεῖ εἰς τὸ Κέντρον Ψυχοτεχνικῶν Ἐρευνῶν τῆς Ὑπηρεσίας Ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας» (σελ. 38). Σημειώσωμε ἔδῳ, ὅτι γιὰ τὶς συμφορές, πού φέρνουν τὰ ἀτυχήματα, εὐθύνονται στὶς Η.Π.Α. κατὰ τὸ ἕνα τρίτο τὰ αὐτοκίνητα, κατὰ τὸ ἕνα ἕκτο οἱ βιομηχανίες· τὰ δύο μαζί προκαλοῦν τὸ ἕνα δεύτερο τῶν συμφορῶν ἀπὸ κάθε εἶδους ἀτύχημα.

1) Βλ. σελ. 129 τῆς μελέτης αὐτῆς, ὑποσ. 2.

νου εργαλείου ή μηχανήματος και ειδικώτερα εικόνα τών κινδύνων, που άπειλοῦν τὸ άτομο, ὡστε νὰ στηριχθοῦν σ' αὐτήν οἱ ὑγιεῖς ἔξεις ἐργασίας. Ὁ ψυχολόγος συμβάλλει ἐπίσης στή συγκέντρωση οὐσιωδῶν δεδομένων ἀπὸ τὴ συστηματικὴ παρατήρηση τῶν μαθητευομένων κατὰ τὴ διάρ- κεια τῆς μαθητείας. Μαθητευόμενοι, που παρουσιάζουν κάποια δυσ- νάλογη συχνότητα ἀτυχημάτων, ἔστω καὶ μικρῶν, δὲν πρέπει νὰ τοποθετοῦνται σὲ ἐπικίνδυνα πόστα. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ συστηματικὴ καθοδήγηση κατὰ τὸ χρόνο τῆς μαθητείας εἶναι χρήσιμη καὶ κάποια παρακολούθηση κατὰ τὸ πρῶτο στάδιο ἀπὸ τὴν τοποθέτηση.

5. Συμμετοχὴ στὴ μελέτη τῶν αἰτίων τῆς βιομηχανικῆς κοπῶσεως καὶ στὴν ἀναζήτηση καὶ σπουδὴ συστημάτων ἐργασίας καὶ ὀργανώσεως, που τὴν περιορίζουν.

6. Βοήθεια κατὰ τὴν ἐπινοήση ἢ ἐπιλογή τῶν μέσων, που χρησι- μοποιοῦνται στὴ μαζικὴ διαφώτιση τῶν εργαζομένων καὶ τοῦ κοινοῦ. Ἡ ψυχολογία εἶναι σὲ θέση μὲ τῖς μεθόδους καὶ τὰ στελέχη τῆς νὰ στα- θμίση καὶ νὰ ἐλέγξη τὴν ἀποτελεσματικότητά τους. Ὅρισμένες λ.χ. δια- φωτιστικὲς εἰκόνες εἶναι τόσο ρεαλιστικὲς, τόσο μακάβριες, μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ, ὡστε ἀντὶ νὰ παρορμήσουν σὲ προφύλαξη, ὑποβάλλουν τὸ φόβο καὶ τὴν ἀγωνία· ἔτσι ὅμως δὲν ἐπιβοηθοῦν τὸ ἔργο τῆς προλήψεως ἀτυ- χημάτων. Τέτοια ἢ εἰκόνα που παρουσιάζει τὸ συσπασμένο ἀπὸ τὸν πόνο καὶ τὴ φρίκη πρόσωπο ἑνὸς ἐργάτου, καθὼς ἀτενίζει τὸ χέρι του μὲ κομμένα τὰ δάκτυλα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη προβλήματα που ἐμφανίζει ἡ διαφώτιση, εἶναι τὸ πῶς θὰ ἀλλάξη ἡ μοιρολατρικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ ἀτύχημα, ἢ ἰδέα μερικῶν ἀτόμων, πῶς τὰ ἀτυχήματα ἐπέρχονται «μοιραία». Τὴ στάση αὐτὴ εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ ἀντικαταστήση ἢ πεποιθήση, ὅτι ὑπάρχουν συγκεκριμένες αἰτίες, που ὀδηγοῦν στὰ ἀτυχήματα, ἀλλὰ συγ- χρόνως καὶ τρόποι, που ἐπιτυγχάνουν τὴν πρόληψή τους. Ἐδῶ ἀπαι- τοῦνται μέτρα ψυχολογικῆς φύσεως, γιατί πρόκειται γιὰ ἀλλαγὴ διαθέ- σεων, γιὰ ξερρίζωμα προκαταλήψεων, που ἐκτρέφονται ἀπὸ τὴν, ἔστω καὶ ὑποτυπῶδη, βιοθεωρία ἀτόμων καὶ λαῶν.

7. Ἐπίσης ἡ ψυχολογία συμβάλλει στὴν πρόληψη ἀτυχημάτων καὶ μὲ τὴ βοήθειά της πρὸς τὸν εργαζόμενο, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ συναι- σθηματικῆς φύσεως προβλήματά του, που ἀναφαίνονται εἴτε μέσα στὰ πλαίσια τῆς δουλειᾶς του εἴτε καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτά. Ἐδῶ προβάλλει ἡ ψυχο-υγιεινὴ ἀποψη στὴν καταπολέμηση τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας. Ἡ βοήθεια συντελεῖ στὴν τόνωση τοῦ ἠθικοῦ τοῦ εργαζομένου καὶ στὴν ἀπομάκρυνση τῆς ψυχικῆς ἀναταραχῆς, που προκάλεσε ἡ παρουσία τοῦ συναισθηματικοῦ προβλήματος, τῆς ἀβεβαιότητος, τοῦ ἀγχους. Στὸ ση- μεῖο αὐτὸ πολλὰ μποροῦν νὰ προσφέρουν καὶ οἱ κοινωνικὲς ὑπηρεσίες εἴτε

λειτουργοῦν μέσα στήν οικονομική μονάδα εἴτε καί ἔξω ἀπό αὐτήν (1).

Ἡ βοήθεια τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι κατά τοῦτο εὐρύτερη ἀπό τή βοήθεια, πού θά προσφέρει ὁ ψυχολόγος· ὅτι καθοδηγεῖται ὁ ἐργαζόμενος νά ξεπεράσει καί πρακτικῆς φύσεως δυσκολίες καί νά ξεκαθαρίσει συγκεκριμένα πρακτικά προβλήματα του, νά ἰδῆ τίς δυνατότητες, πού παρουσιάζει ἡ ἐπίλυσή τους καί νά ὀδηγηθῆ στίς ἀνάλογες ἐνέργειες.

8. Ἡ ἀναλυτική ἐξέταση κάθε συγκεκριμένης περιπτώσεως ἀτυχήματος καί ἡ ἀποκάλυψη τῶν ειδικωτέρων αἰτίων τῆς. Ἡ διαγνωστική ἐργασία, πού ἐπακολουθεῖται ἀπό ἐργασία ἐπανορθωτική, δηλ. ἀπό τήν ἄρση τῶν αἰτίων, ὅπου αὐτό εἶναι δυνατόν, παίρνει ἐδῶ χαρακτήρα «ἐξατομικευμένο». Σύστημα ἐξατομικευμένης ψυχολογικῆς ἐργασίας γιά τόν περιορισμό τῶν ἀτυχημάτων ἐφαρμόσθηκε γιά πρώτη φορά, ὅσο γνωρίζομε, στίς Η.Π.Α., ἤδη πρὶν ἀπό εἴκοσι χρόνια, ἀπό ἑταιρεῖες μεταφορῶν, ἠλεκτρισμοῦ καί ἀσφαλειῶν. Ἀναφέρομε τήν Milwaukee Electric Railway and Light Co. ὅπου ἐργάσθηκε ὁ γνωστός ψυχολόγος τῆς ἐργασίας M. Viteles, τήν Cleveland Railway καί τήν Metropolitan Life Insurance Co.

Ὅπου ἐφαρμόσθηκε ἡ κατά περίπτωση αὐτή ἐργασία, ἐξετάζονταν ἀναλυτικά οἱ συνθήκες τοῦ ἀτυχήματος, ἐπακολουθοῦσε συστηματική ψυχολογική παρατήρηση τῆς συμπεριφορᾶς κατά τήν ἐργασία καί συμπληρωματική συνέντευξη τοῦ ψυχολόγου μέ τὸ ἄτομο, πού εἶχε τὸ ἀτύχημα. Τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια αὐτὰ τῆς ἐργασίας εἶχε εἰδικώτερο σκοπό: νά ἀναζητήση καί νά ἐντοπίση τίς αἰτίες, πού προκάλεσαν τὸ ἀτύχημα. Τὸ δεύτερο στάδιο π.χ. ἀποσκοποῦσε τῇ μελέτῃ τῶν χειρισμῶν ἀλλὰ καί τῶν ἐπιδράσεων τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος· τὸ τρίτο, ἡ συνέντευξη, εἶχε σκοπὸ νά ἐπισημάνῃ ιδιότητες τῆς προσωπικότητος, τὸ σύστημα τῶν κινήτρων καί παρορμήσεων, τῇ διάθεσιν τοῦ ἐργαζομένου πρὸς τήν ἐργασία του καί ἄλλα παρόμοια δεδομένα. Γιά τήν κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ἐπακολουθοῦσαν μέτρα ἐπανορθωτικά, πού ἀπέβλεπαν στήν «ἀποκατάσταση», τῇ «θεραπείᾳ» τῆς ἀτομικῆς περιπτώσεως, ἀνάλογα μέ τίς αἰτίες πού προκάλεσαν τὸ ἀτύχημα ἢ συνετέλεσαν σ' αὐτό· π.χ. ἀνεκπαίδευση, ἀποβολὴ κακῶν ἔξω ἐργασίας, βελτίωση τῆς διαθέσεως πρὸς τήν ἐργασία κ.ἄ. Ὅπου οἱ αἰτίες δέν ἦταν δυνατόν νά ἐξουδετερωθοῦν, ἐκεῖ τὸ μόνο μέτρο, πού μπορούσε καί ἔπρεπε νά ἐφαρμοσθῆ, ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τήν ἐπικίνδυνον ἐργασία καί ἀνατοποθέτηση σὲ περισσότερο κατάλληλα ἔργα (2).

Ἡ ἐξατομικευμένη ἐργασία γιά τήν ἐπανόρθωση τῶν αἰτίων, πού

1) Πιστεύεται, ὅτι κοινωνικὲς ὑπηρεσίαι ἀνεξάρτητες οικονομικά καί διοικητικά ἀπὸ τήν οικονομική μονάδα, προσφέρουν περισσότερα πράγματα.

2) Βλ. MORRIS VITELES, ἑ.ἄ. σελ. 208-214, ὅπου τὰ διαγράμματα ἐξετάσεως καί παραδείγματα περιπτώσεων.

οδήγησαν στο άτύχημα, στηρίζεται σε δύο ψυχολογικά δεδομένα: ότι το ίδιο άτύχημα έχει άλλες άλλες αιτίες στις κατά μέρος περιπτώσεις ατόμων και ότι στις κατά μέρος περιπτώσεις πρόκειται το συχνότερο για συνδυασμό περισσοτέρων από ένα αιτίων. Η σύνθεσή τους υπαγορεύει και το δρόμο, που θα ακολουθηθή ή επανορθωτική εργασία.

Στην άτομική αντιμετώπιση περιπτώσεων άτυχημάτων συνετέλεσαν δύο παράγοντες: Η ανάπτυξη της ψυχολογίας των άτομικών διαφορών και η σημασία, που τής δόθηκε εξ αρχής στις Η.Π.Α. από το ένα μέρος και από το άλλο ή εξάπλωση των κοινωνικών υπηρεσιών, που άσκούσαν κατά περίπτωση κοινωνική εργασία.

Σε πόσο βαθμό μπορεί η εξατομικευμένη εργασία να συμβάλει στον περιορισμό των άτυχημάτων, το δείχνουν οι ακόλουθοι αριθμοί από τη λειτουργία του ψυχοτεχνικού σταθμού άτυχημάτων (Accident—Clinic), που ιδρύθηκε από τον Viteles στη Milwaukee Electric Railway and Light Co. Ο σταθμός είχε κάτω από την ιδιαίτερη παρακολούθησή του και μελετούσε ειδικά μια ομάδα από 154 οδηγούς όχημάτων, που χαρακτηρίστηκαν ως «ευεπίφοροι» σε άτυχήματα. Ήδη με τη λήξη του πρώτου έτους λειτουργίας του σταθμού αυτού—από την 1η Ίανουαρίου 1929 έως την 1η Ίανουαρίου 1930—παρατηρήθηκε μείωση των άτυχημάτων κατά 25% γενικά. Ειδικότερα, στην ομάδα των «ευεπίφορων» ή μείωση έφθασε τα 81,5%. Κατά εργάτη κατέβηκε από 2,8% σε 0,51%, πράγμα που έφερε την ομάδα των «ευεπίφορων» χαμηλότερα και από το γενικό μέσο όρο άτυχημάτων στην οικονομική αυτή μονάδα (1).

Παρά την άποτελεσματικότητα τής μεθόδου, που τη μαρτυρούν οι παραπάνω αριθμοί, ίσως ή κατά περίπτωση μελέτη άτυχημάτων να φαίνεται μέτρο άντιοικονομικό. Όμως οι Άμερικανοί ειδικοί, που την έβαλαν σε εφαρμογή, κρίνουν πως συμφέρει περισσότερο και οικονομικά ή εξακρίβωση των αιτίων και ή «εξατομικευμένη» βοήθεια, που θα δοθή στον έμπειρο εργάτη, για να άποβάλει έπισηφαλή σημεία τής συμπεριφοράς του, παρά ή πρόσληψη και ή εκπαίδευση ενός νέου προσώπου. Το ύψος τής δαπάνης είναι φυσικά ανάλογο με το είδος τής εργασίας, το βαθμό εξασκήσεως που άπαιτεί, το κόστος των ύλικών και μηχανημάτων κ.τ.δ. Η σπουδή του ψυχικού συντελεστού σε συγκεκριμένες άτομικές περιπτώσεις εφαρμόζεται και από τον A. Millan στην πολιτεία του Μεξικού για τη διακρίβωση των ύποσυνείδητων κινήτρων, που μπορεί να όρισουν τη συμπεριφορά και να όδηγήσουν στο άτύχημα (2). Η εργασία δέν σταματά έδω. Τα άρνητικά για την ύπόσταση του εργαζομένου κίνητρα ύποκαθίστανται με θετικά, δηλ. με τέτοια, που άποτρέπουν από το άτύχημα.

1) Βλ. Μ. VITELES, έ. ά. σελ. 206 κ. έ.

2) Βλ. και σελ. 135 τής μελέτης αυτής.

Σημειώνομε, ότι ἐκεῖ πού ἐφαρμόζονται ἐπιτυχῆ συστήματα ἐπιλογῆς τῶν ὑποψηφίων γιά ἐργασίες ἐπικίνδυνες καί γίνεται συστηματική ἐκπαίδευση καί προετοιμασία τους γι' αὐτές, τὸ μέτρο τῆς «ἐξατομικευμένης» ἐργασίας βρῖσκει περιορισμένη ἐφαρμογή.

9. Ἡ ψυχολογία μπορεῖ ἀκόμη νά συμβάλῃ στήν τελειότερη ἀπόδοση τῶν κανόνων προφυλάξεως καί τῶν προστατευτικῶν ἐξαρτημάτων ἐνδυμασίας. Ὅπου παρατηρεῖται σχετική δυστροπία, μέ τίς μεθόδους τῆς διερευνᾶ τους λόγους καί τὰ βαθύτερα κίνητρα, πού παρορμοῦν στήν ἀποφυγή τους καί ὑπαγορεύει ἔτσι τίς μεταβολές, πού πρέπει νά ἐπέλθουν. Ἡ ἀποφυγή ἐνός προστατευτικοῦ μέτρου ἢ ἐξαρτήματος, πού ἐπιβραδύνει τήν ἐργασία, δυνατόν νά συμπίπτῃ μέ τρόπους ἀμοιβῆς μέ τὸ κομμάτι ἢ μέ ποσοστὰ ἢ μέ ἐπιδόματα γιά τήν ἐπί πλέον ἀπόδοση. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νά συμβῆ καί ἂν ὁ ἐπόπτης ἐργασίας εἶναι μεμψίμοιρος καί ἀνικανοποίητος, παρορμᾷ σέ μεγαλύτερη ταχύτητα ἢ καταφεύγῃ σέ ἀπειλές. Ἡ ἐργασία π.χ. ἐλέγχου ἠλεκτροφωτισμοῦ καθυστερεῖ μέ τήν χρήση ζώνης προσδέσεως ἐπάνω στὸν ἠλεκτρικὸ στυλο. Ἄλλοτε πάλι ἀποφεύγεται ἓνα ἐξάρτημα ἐνδυμασίας, π.χ. ἓνα κάλυμμα κεφαλῆς, ἐπειδὴ ἐξομοιώνει τὸν ἐργαζόμενο μέ ἄλλη κατηγορία ἐργατῶν, πού τήν ἀξιολογεῖ ὑπηρεσιακὰ καί κοινωνικὰ χαμηλότερα ἀπὸ τὴ δική του καί τὸν κάνει ἔτσι νά αισθάνεται κοινωνικὴ μείωση. Κίνητρο ἀποφυγῆς τοῦ προστατευτικοῦ ἐξαρτήματος ἢ μέτρου ἀσφαλείας μπορεῖ νά εἶναι καί ὁ φόβος τοῦ ἐργαζομένου, μήπως τὸν χαρακτηρίσουν δειλὸ ἢ ἢ ἐντύπωσή του, πῶς μόνον ἀρχάριοι πρέπει νά φυλάγονται καί ὄχι ὠριμῆς ἡλικίας ἄτομα. Τὸ «μωρὰ παιδιὰ εἶμαστε τώρα!» δὲν εἶναι σπάνια ψυχολογικὴ αἰτία ἀτυχήματος. Ἡ διαπίστωση παρόμοιων ψυχολογικῆς φύσεως κινήτρων διαγράφει τίς μεταβολές, πού πρέπει νά ἐπέλθουν εἴτε στήν ἐξωτερικὴ μορφή τῶν προφυλακτικῶν ἐξαρτημάτων εἴτε στὸ βαθμὸ τῆς εὐχρηστίας τους εἴτε καί στήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, τὴ βελτίωση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐποπτῶν καί τὴ λήψη γενικωτέρων ὀργανωτικῶν καί διοικητικῶν μέτρων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ὀργανωτικὰ αὐτὰ μέτρα, πού στηρίζεται ἐπάνω σέ ψυχολογικὲς βάσεις καί συντελεῖ στήν καλύτερη διάθεση τοῦ ἐργαζομένου νά τηρῆ τοὺς κανονισμοὺς ἀσφαλείας, εἶναι ἡ ἐπιστράτευση τῆς αὐτοβουλίας του. Ἄντὶ τὰ σχετικὰ μέτρα νά ἐπιβάλλονται καί νά προβλέπονται κυρώσεις γιά τοὺς παραβάτες, οἱ ἀποφάσεις καί ἡ εὐθύνη γιά τὴν τήρησή τους μεταβιβάζεται στοὺς ἴδιους τοὺς ἐργαζομένους, πού βλέπουν ἔτσι ὡς δική τους ὑπόθεση τὴν πρόληψη τῶν ἀτυχημάτων. Ἡ αὐτοδιοίκησή τους αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν προφύλαξη τῆς ζωῆς, τῆς υἰγείας καί τῆς ἀρτιμέλειάς τους μπορεῖ νά λάβῃ διάφορες μορφές. Τὴ μορφή τῶν ἐπιτροπῶν ἀσφαλείας, πού συζητοῦν τὰ μέτρα, τὰ ἀποφασίζουν καί ἐλέγχουν τὴν ἐφαρμογή τους· ἢ τὴ μορφή τῆς ὁμαδικῆς ἀποφάσεως.

Στην περίπτωση αυτήν ολόκληρη ή ομάδα των εργαζομένων στο επικίνδυνο πόστο συσκέπτεται και συναποφασίζει την τήρηση των μέτρων ασφαλείας. Όταν παίρνονται κοινές αποφάσεις για όρισμένα πράγματα, το άτομο, καθώς βρίσκεται κάτω από την ψυχολογική πίεση της ομάδας, στην οποία και το ίδιο ανήκει, της ομάδας του, είναι δύσκολο να άψηφήση τον έλεγχό της· κι ακόμη δυσκολώτερο, να παραβη άποφάσεις και μέτρα, πού κι αυτό το ίδιο παραδέχθηκε ως σωστά, έστω και σιωπηρά. Με άνάλογες μορφές αυτοδιοικήσεως μπορεί να γίνη και ή καθοδήγηση των νέων εργατών και ή επίβλεψη τους στα πρώτα τους βήματα κ.ά.ό.

Άλλο μέτρον διοικήσεως, γενικώτερο, πού στηρίζεται επίσης στη βοήθεια της ψυχολογίας, είναι ή επιλογή και τοποθέτηση καταλλήλων προσώπων για το έργο του έπóπτου εργασίας και πρό πάντων ή έστω και στοιχειώδης κατάρτισή τους στις ανθρώπινες σχέσεις, ώστε να μπορούν να κατανοούν το συνάνθρωπό τους. Έτσι θα του παρέχουν τις «πρώτες βοήθειες» και τις άνάλογες προτροπές, ώστε να μή βρεθη στην ψυχολογική θέση να προκαλέση άτύχημα.

Η συμβολή της ψυχολογίας μπορεί να προλάβη τους κινδύνους, πού ένδέχεται να προκαλέση ή εισαγωγή ενός μέτρου ασφαλείας. Όταν το μέτρο αυτό ίσχύει να προφυλάξη τον εργαζόμενο σε ένα κάποιο βαθμό, εκείνος όμως το υπερτιμᾷ και βασίζεται έξ ολόκληρου σ' αυτό, είναι πιό πιθανό να επέλθη το άτύχημα, παρά αν είχε την έντύπωση, ότι πρέπει να φροντίση μόνος για την προφύλαξή του. Στις περιπτώσεις αυτές χρειάζεται παράλληλα προς την εφαρμογή, και ειδική διαφώτιση και έξηγήσεις άνάλογες στον εργαζόμενο, για να του ξεκαθαρισθοῦν τὰ όρια της βοήθειας, πού του παρέχει το νέο μέτρο.

10. Μακρότερης πνοῆς μέτρο για την όργάνωση της ασφαλείας των εργαζομένων από άτυχήματα, αλλά συστηματικό, είναι ή τήρηση λεπτομερών πρωτοκόλλων είτε και δελτίων, πού θα συμπληρώνονται άμέσως και χωρίς μεσολάβηση πολλοῦ χρόνου σε περίπτωση άτυχήματος. Τὰ πρωτόκολλα αυτά είτε τὰ δελτία δέν βοηθοῦν μόνο για τή διάγνωση των αίτιων και την ένδεχόμενη άποκατάστασή τους στην άτομική, συγκεκριμένη περίπτωση· αλλά συγχρόνως συγκεντρώνονται με την τήρησή τους στατιστικά δεδομένα πολυτιμότητα για μιá ολοκληρωμένη μελέτη και τή διαπίστωση των τυπικῶν συνθηκῶν, πού δημιουργοῦν κινδύνους σε όρισμένα πόστα. Προσφέρουν έτσι τις άντικειμενικές βάσεις για συστηματική άναθεώρηση των συνθηκῶν αυτών και την εισαγωγή καταλλήλων μεταβολῶν και τελειοποιήσεων.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΤΑΞΙΚΟΥ ΔΙΑΦΟΡΙΣΜΟΥ *

Κριτική τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων

Ὑπό τοῦ κ. ΚΩΣΤΑ ΣΤΡ. ΠΑΠΑΔΩΑΝΝΟΥ

Στὸν Καθηγητὴ Τέλη Σίδερνι

Τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Μάρξ, στὸν τομέα τουλάχιστον τῆς θεωρίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων, συνίσταται καὶ στὸ ὅτι, ἀντὶ νὰ χαθεῖ, ὅπως τόσοι σπουδαῖοι σημερινοὶ κοινωνιολόγοι, σὲ λεπτεπίλεπτες, πολλές φορές ἐντελῶς τυπικὲς ἢ δευτερεύουσας καὶ τριτεύουσας σημασίας, ἀναλύσεις τῶν δεκαπέντε ἢ εἴκοσι κριτηρίων ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ἔννοιας τῆς κοινωνικῆς τάξης, ὁ Μάρξ ἔθεσε στὸ κέντρο τῆς συζήτησης τὸ φαινόμενο τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε γενικότερα, τὸ φαινόμενο τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἀνθρώπο.

Καλὸ εἶναι λοιπὸν νὰ ζητήσουμε πρῶτα ν' ἀποσαφηνίσουμε τὸ τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο κοινωνικὴ ἐξουσία (Μέρος I), προτοῦ συζητήσουμε γιὰ τὴν «ὑλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» γενικά.

Στὸ Δεύτερο Μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης, θὰ παρουσιάσουμε κυρίως τοὺς ἐνδοιασμοὺς αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ σχετικά μὲ τὴν καθολικὴ ἰσχὺ τῆς μεθόδου του. Εὐκρινέστερῃ θὰ γίνῃ ἔτσι ἡ κριτικὴ στήν ὁποία θὰ ὑποβάλουμε τὶς θέσεις τοῦ Μάρξ σχετικά μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων καὶ τῶν ἀντίστοιχων κοινωνικῶν καθεστώτων (Μέρος III). Κι' ἀπὸ τὶς «γενεαλογικὲς» αὐτὲς παρατηρήσεις θὰ ζητήσουμε νὰ βγάλουμε ἓνα πρῶτο συμπέρασμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ κλείσουμε αὐτὴ τὴ μελέτη.

* Sigla:

AD = Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Moskau 1946).

DI = Karl Marx und Friedrich Engels: Die Deutsche Ideologie (ἔκδ. Dietz 1951).

K = Karl Marx: Das Kapital (ἔκδ. Dietz 1951).

Kr = Karl Marx: Zur Kritik der Politischen Ökonomie (ἔκδ. Dietz 1951).

MPh = Karl Marx: Misère de la Philosophie (ἔκδ. Editions Sociales 1947).

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Δίνουμε ἐδῶ στὸν ὄρο ἐξουσία μιὰ εὐρύτατη, ὄχι μόνο πολιτική, οὔτε ἀποκλειστικά οικονομική ἔννοια. Ἐξουσία, λιγότερο ἢ περισσότερο ὀργανωμένη ἢ ἀποκρυσταλλωμένη, βρίσκεται παντοῦ ὅπου συναντᾶμε τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ ὑποκείμενα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἱστορίας, ἀνάμεσα στοὺς διευθύνοντες καὶ τοὺς διευθυνομένους, παντοῦ συνεπῶς ὅπου συναντᾶμε τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ὀλάκερες ὁμάδες πού ἀποφασίζουν, ὀργανώνουν, ἐλέγχουν καὶ τὶς ὁμάδες πού δὲν ἔχουν παρὰ μόνο ἓνα ἐκτελεστικό ρόλο.

Μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπινη ὁμάδα, πού παρουσιάζει μιὰ κάποια ἱστορική σημασία, εἴτε πρόκειται γιὰ μιὰ καθαρὰ οικονομική ἐπιχείρηση, εἴτε πρόκειται γιὰ μιὰ πολιτική ὀργάνωση, εἴτε πρόκειται γιὰ μιὰ θρησκευτική κοινότητα, παρατηροῦμε αὐτὴ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ ὑποκείμενα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῶν γεγονότων, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού τὰ θέλησαν, αὐτοὺς πού ἐκτέλεσαν τὴ θέληση τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὺς πού τὴν ὑπέστησαν. Ἐνα πρῶτο βλέμμα στὸν κοινωνικὸ διαφορισμὸ μᾶς δείχνει, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπειροποικιλία τῶν μορφῶν τῆς συμβίωσης, ὅτι ἡ κοινωνία χωρίζεται σὲ ὁμάδες ἱκανὲς ν' αὐτοπροσδιοριστοῦν, σὲ ὁμάδες πού διευθύνουν τὴν παραγωγή, τὸ κράτος ἢ τὶς συνειδήσεις, καὶ αὐτὲς πού ἔχουν ἐξαναγκαστεῖ ἢ πού δὲν μποροῦν παρὰ νὰ εἶναι παθητικοὶ μέτοχοι στὶς διάφορες διαδικασίες πού καθορίζουν, ἐξασφαλίζουν, διαμορφώνουν καὶ προσανατολίζουν τὴν ἀπὸ κοινοῦ ζωὴ.

Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὰ δογματικά αἰτιολογικά σχήματα καὶ ἐμπιστευτοῦμε στὰ ἀπλά δεδομένα τῆς ἱστορικής παρατήρησης, δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι οἱ πηγὲς τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας εἶναι πολλαπλές, καὶ ὅτι δὲν μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σ' ἓνα καὶ μόνο παράγοντα, ὅσο σημαντικὸς καὶ ἂν εἶναι.

1. Οἱ τρεῖς πηγὲς τῆς ἐξουσίας

Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἡ κοινωνία φτάσει σ' ἓνα ὀρισμένο βαθμὸ ἀνάπτυξης, διαφοροποίησης καὶ ὀργάνωσης, βλέπουμε τρεῖς εἶδη ἐξουσίας νὰ ἐμφανίζονται στὸ προσκήνιο καὶ νὰ παίζουν ἓνα λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποφασιστικὸ ἢ καὶ ἀποκλειστικὸ ρόλο στὴ συνολικὴ διαδικασία τῆς ἐξουσίας τῆς κοινωνίας σὲ ἀνώτερες καὶ κατώτερες, ἄρχουσες καὶ ἀρχόμενες, ἐκμεταλλεύτριες καὶ ἐκμεταλλεόμενες τάξεις: τρεῖς, λοιπὸν ἐστὶς ὀργάνωσης, διαφορισμοῦ καὶ διαστρωμάτωσης τῆς κοινωνίας: τὴν ἰδεολογικὴ ἐξουσία (κυρίως, ἀλλ' ὄχι πάντοτε, τὴ θρησκευτική), τὴν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ τὴν οικονομικὴ ἐξουσία.

Ἐνομάζουμε

— Ἰδεολογικὴ ἐξουσία: αὐτὴν πού κατέχει ἡ ὁμάδα ἢ οἱ ὁμάδες

πού εκφράζουν και διαμορφώνουν τις αξίες και τὰ ιδεώδη τῆς κοινωνίας, διευθύνοντας και προσανατολίζοντας τὴν πνευματικὴ τῆς ζωῆς.

—Πολιτικὴ ἐξουσία: αὐτὴν πού κατέχει ἡ ὁμάδα ἢ οἱ ὁμάδες πού μονοπωλοῦν τὰ μέσα τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ ἢ πού χρησιμοποιοῦν πρὸς τὸ δικό τους ὄφελος τὶς κρατικὲς λειτουργίες.

—Οἰκονομικὴ ἐξουσία: αὐτὴν πού κατέχει ἡ ὁμάδα ἢ οἱ ὁμάδες πού ἐκάστοτε κυριαρχοῦν σ' αὐτὸ πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «ἀστική κοινωνία» (bürgerliche Gesellschaft, société civile) δηλαδή στὴν «κοινωνικὴ ὀργάνωση πού παράγεται ἄμεσα (ἀνεξάρτητα δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τῶν δύο ἄλλων ἐξουσιῶν, σὰν αὐθόρμητο ἀποτέλεσμα τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας) ἀπὸ τὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις» (1).

Θὰ μπορούσαμε ἴσως, βασιζόμενοι στὴ σημερινὴ πείρα, ν' ἀναφέρουμε ἓνα τέταρτο εἶδος ἐξουσίας: τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξουσία, δηλαδή τὴν ἐξουσία πού κατέχει ἡ ὁμάδα πού συγκεντρώνει στὰ χέρια τῆς ὅλες τὶς ἐξουσίες, τόσο τὴν ἰδεολογικὴ, ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ. Ἄλλὰ κατ' ἀρχὴν δὲν ξαίρουμε ἂν ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἔχει ἀποκτήσει ἤδη ἀρκετοὺς ἱστορικοὺς τίτλους (δηλαδή ἔχει ἀρκετὰ δοκιμαστεῖ ἀπὸ τὸ χρόνο), ὥστε νὰ μπορεῖ νόμιμα νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα νέο εἶδος ἐξουσίας. Δὲν ξαίρουμε π.χ. ἂν τὸ ἰδεολογικὸ μονοπώλιο, πού ἀσκεῖ τὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς (κόμμα ἢ κράτος), καὶ χωρὶς τὸ ὅποιο χάνεται ἡ ὀλοκληρωτικότητά του, ἀποτελεῖ ὄντως μιὰ νέα ἱστορικὴ δυνατότητα ἢ μιὰ παρά φύση ἐξόγκωση τοῦ πολιτικοοικονομικοῦ μονοπωλίου προορισμένη νὰ χαθεῖ χωρὶς ν' ἀφήσει ἴχνη, μὴ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ὀποιαδήποτε ἔννομη τάξη. Κατὰ δεύτερο λόγο, νομίζουμε ὅτι τὸ τυπικά, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά μοντέρνο φαινόμενο τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὄχι σὰν ἓνα τέταρτο εἶδος ἐξουσίας, ἀλλὰ σὰν μιὰ ὀριακὴ περίπτωση τῆς διαδικασίας τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐξουσιῶν, γιὰ τὴν ὀποία θὰ μιλήσουμε ἄλλη φορὰ.

Θὰ πρέπει ἐπίσης ἀμέσως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ διάκριση πού προτείνουμε ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς ἐξουσίες εἶναι διάκριση καθαρὰ μεθοδική. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ταξικὴ διάρθρωση μιᾶς ὀρισμένης κοινωνίας, ὅπως καὶ τὸ στυλ καὶ τὴ νοοτροπία πού χαρακτηρίζει τὶς διαφορὲς κυρίαρχες ὁμάδες, γιὰ νὰ καταλάβουμε ἐπίσης τὶς ἀντιθέσεις πού ἐνδέχεται νὰ τὶς χωρίζουν, ὀφείλουμε νὰ διακρίνουμε ὅσο γίνεται αὐστηρότερα τὶς τρεῖς αὐτὲς πηγὲς τῆς κοινωνικῆς (ταξικῆς) ἐξουσίας. Καὶ τότε εὐκόλα θὰ μπορούμε νὰ δείξουμε τὸ πῶς, κάτω ἀπὸ ὀρισμένους συνθηκὲς, ἡ μονοπώληση τῆς ἰδεολογικῆς ἢ τῆς στρατιωτικοπολιτικῆς ἢ τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀποκλειστικὴ διαχειρί-

1) DI, σελ. 33.

ρ ι σ η τῶν μέσων τῆς πνευματικῆς καθοδήγησης, τῶν μέσων τοῦ καταναγκασμοῦ ἢ τῶν παραγωγικῶν μέσων μπορεῖ νὰ ἰσοδυναμήσει μὲ τὴ μονοπώληση τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας, καὶ νὰ καταλήξει στὴ μετατροπὴ τῆς ὁμάδας πού ἀσκεῖ αὐτὸ τὸ μονοπώλιο σὲ ἄρχουσα τάξη.

Ἐφ' ὅσῳ στιγμῆς ὁμως φτάσουμε στὸ φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς ἢ ταξικῆς ἐξουσίας, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς πηγὲς τῆς ἐξουσίας χάνει τὴν ἰδεατοτυπικὴ τῆς καθαρότητα.

2. Ἡ οικονομικὴ ὑποδομὴ τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας

Ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες σπανιότατες ἐξαιρέσεις, πού πραγματικὰ ἐπαληθεύουν τὸν κανόνα, κάθε ταξικὴ—κοινωνικὴ ἐξουσία, ἀκόμη καὶ ἂν ἔχει ἀποκτηθεῖ ἢ λειτουργεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν τροχιά τῆς *stricto sensu* οικονομικῆς δραστηριότητος, προσφέρει αὐτομάτως στοὺς φορεῖς τῆς τὴν οικονομικὴ ἐξουσία, ἂν ὄχι ὅλη τὴν οικονομικὴ ἐξουσία, τουλάχιστον ἓνα σημαντικό τῆς τμήμα.

Αὐτὸ εἶναι αὐτόνοητο προκειμένου γιὰ μιὰ οικονομικὴ τάξη, δηλαδὴ γιὰ τὴν ὁμάδα πού ἔχει ἀνέβει στὴν κοινωνικὴ ἐξουσία στηριζόμενη πάνω στὴν οικονομικὴ τῆς δύναμη, στὸν κυρίαρχό τῆς ρόλο μέσα στὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις. Ἄλλὰ ἰσχύει ἐπίσης καὶ προκειμένου καὶ γιὰ τίς ἄλλες (μὴ οικονομικῆς προέλευσης) τάξεις: *Tam Marti quam Mercurio*, «ὕπηρετῶ τόσο τὸν Ἄρη ὅσο καὶ τὸν Ἑρμῆ». Ἄν ὁ «Ἑρμῆς» σημαίνει ὄχι ἀπλῶς μιὰ ὀρισμένη οικονομικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ τὴν οικονομικὴ ἐξουσία ἐν γένει: δηλαδὴ αὐτὴν πού προσδίδει ὄχι μόνο τὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ βιομηχανία, τότε ἡ περίφημη *devise* τοῦ Sir Walter Raleigh ἀποκτίνει μιὰ καθολικὴ ἰσχὺ, τουλάχιστον προκειμένου περὶ τῆς ἐξουσίας. Πράγματι, μπορούμε στὴ θέση τοῦ «Ἄρη» νὰ βάλουμε θεοὺς πιὸ μειλίχους, αὐτοὺς πού ὑπηρετοῦν ὄχι οἱ πολεμισταί, ἀλλὰ οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ στυλοβάτες τῆς κρατικῆς δυνάμεως: τὸ ὅτι στὴ θέση τοῦ Ἄρη μπορεῖ νὰ μπεῖ ὁ Ἄμμων—Ρᾶ ἢ ὁ *Jupiter Capitolinus* (ἢ ὁ Κάρλ Μάρξ!) δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ Ἑρμῆς καὶ μαζί μ' αὐτὸν ἡ Δήμητρα ἢ ὁ Ἥφαιστος θὰ πάψουν νὰ εἶναι ἀντικείμενα λατρείας καὶ δωρητὲς δυνάμεως. Θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ οικονομικὴ ἐξουσία εἶναι ἓνα καθολικὸ συστατικὸ τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας: Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήθηκε καὶ ἡ ἀρχὴ στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας νομιμοποιήθηκε, κάθε ταξικὴ κυριαρχία ἐξυπακούει ἄμεσα καὶ τὴν οικονομικὴ ἐξουσία. Ἔτσι μιὰ ὁμάδα κατακτητῶν, μιὰ φεουδαρχία, ἓνα ἱερατεῖο ἢ μιὰ γραφειοκρατία, γιὰ ν' ἀναφέρουμε μερικές ἐξωοικονομικῆς προέλευσης ὁμάδες, πού τόσες φορές ὡς τὰ τώρα σφυρηλάτησαν τὴν ἱστορία, δὲν μετατρέπονται σὲ ἄρχουσα τάξη παρὰ μόνο στὸ μέτρο πού ἐγκαθίστανται στὸ κέντρο τῆς διαδικασίας τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς μονο-

πωλώντας τὰ παραγωγικά μέσα, υποδουλώνοντας ένδεχομένως τούς ίδιους τούς παραγωγούς, οργανώνοντας, με μιὰ λέξη, τις «παραγωγικές σχέσεις» κατά ένα τρόπο σύμφωνο πρὸς τις ἀπαιτήσεις τῆς ταξικῆς κυριαρχίας.

Πῶς βλέπει τώρα ὁ Μάρξ αὐτὴ τὴν ἕτερογένεια τῶν ἀτόμων, τῶν ομάδων καὶ τῶν ἐξουσιῶν;

3. Ἡ συνολικὴ ἀποψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ταξικὴ κοινωνία

Κατὰ τὴ θεμελιώδη ὑπόθεση τοῦ μαρξισμού ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἐπακόλουθη διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ ἀντίμαχες τάξεις δὲν μπορεῖ με κανένα τρόπο νὰ θεωρηθοῦν ὡς φυσικά δεδομένα, πού σὰν τέτοια θὰ ὑπάρχουν πάντοτε μέσα σὲ κάθε κοινωνικὴ ὀργάνωση. Μιὰ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πού παραδέχεται ἀξίωματικὰ τὴ θεμελιώδη ἕτερογένεια τῆς κοινωνίας σὰν τέτοιας, ἐξυπακούει ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀνθρώπινη φύση, καὶ ὅτι ἡ θέληση δύναμης, ἡ ἀνισότητα τῶν ἱκανοτήτων, οἱ σχέσεις κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς, κ.τ.λ., ἀποτελοῦν σταθερά της δεδομένα. Στις «ἀπαισιόδοξες» αὐτὲς ἀπόψεις ὁ Μάρξ ἀντιτάσσει τις «ὑλιστικὲς θέσεις γιὰ τὴν ἀρχέγονη καλωσύνη καὶ τὴν ἰσότητα τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀνθρώπων»⁽¹⁾ —μόνο πού, πιστὸς στὸν ἱστορισμὸ τοῦ Hegel, ὁ Μάρξ δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ αὐτὴ τὴν «ἀρχέγονη» καλωσύνη καὶ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων παρὰ μόνο σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορίας. Ἡ «ἀνθρώπινη φύση» εἶναι μιὰ «ἀφάριση», καὶ ὁ Μάρξ κατηγορεῖ ἀκριβῶς τὸν Proudhon ὅτι δὲν καταλαβαίνει ὅτι «ἡ ἱστορία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ διαρκὴς μεταμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης»⁽²⁾. Ἔτσι ὁ Μάρξ θὰ ζητήσῃ νὰ δεῖξῃ ὅτι ὅλες οἱ «κοινωνικὲς σχέσεις», καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὄχι μόνον δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ ὁποιαδήποτε ἰδιομορφία τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀλλ' ὅτι ἀποτελοῦν ἀπλῶς καὶ μόνον παροδικά, «ἱστορικὰ καὶ μεταβατικὰ προΐόντα» τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, με τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ὁποίας θὰ συντελεστεῖ καὶ ἡ προσεχὴς κατάργηση τῶν τάξεων καὶ τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, ἡ κυριότερὴ του συμβολὴ στὴ θεωρία τῶν τάξεων ἦταν νὰ τὴν ἐντάξῃ στὴ γενικότερη θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης⁽³⁾. Τὸ πονημ τοῦ Μάρξ εἶναι ὅτι ἀπέδειξε πρῶτα ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν τάξεων εἶναι ἓνα καθαρὰ ἱστορικὸ φαινόμενο, αὐστηρὰ «συνδεδεμένο μ' ὀρισμένους φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς» καὶ ὕστερα, ὅτι στὴν τωρινὴ φάση τῆς ἀνάπτυξής τους, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις κάνουν ἐφικτὴ μαζί με τὴν «δικτατορία

1) Marx—Engels : Die Heilige Familie (ἐκδ. Dietz 1953), σελ. 261.

2) Mph, σελ. 115.

3) Μάρξ : Ἐπιστολὴ τῆς 5.3.1852 στὸν Joseph Weydemeyer.

τοῦ προλεταριάτου» καὶ τῆ «μετάβαση πρὸς τὴν κατάργηση ὄλων τῶν τάξεων καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας».

Ὁ Engels ἔδωσε σ' αὐτὴ τὴ συνοπτικὴ θεὰ τῆς ἱστορίας τῆς ταξικῆς κοινωνίας μιὰ ἐντυπωσιακὴ διατύπωση: «μοιραῖο» ἀποτέλεσμα τῆς «ἀνεπαρκοῦς» ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ ἀντίμαχες τάξεις «θὰ καταργηθεῖ ἀπὸ τὴν πλήρη τους ἀνάπτυξη» (1).

Πρόκειται γιὰ ἓναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κυκλικούς συλλογισμούς, πού τόσο συχνὰ βρίσκουμε στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Engels: ἂν ἡ διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ τάξεις εἶναι μιὰ «μοιραία» συνέπεια τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς (ἂν δηλαδὴ δὲν ὀφείλεται στὴν ἐπέμβαση ἑνὸς ἐξωοικονομικοῦ παράγοντα), εἶναι γιὰ τὴν θὰ «καταργηθεῖ» ἀπὸ τὴν «πλήρη» τῆς ἀνάπτυξη. Καὶ ἀντιστρόφως, ἡ «πλήρης» ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς θὰ καταργήσει τὶς τάξεις γιὰ τὴν ἡ ὑπαρξὴ τους ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς «ἀνεπαρκοῦς» τῆς ἀνάπτυξης.

Μόνον ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ» μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ φαῦλο κύκλο:

«Πραγματικά, γιὰ νὰ σκεφτοῦμε νὰ καταργήσουμε τελειωτικὰ τὶς τάξεις θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἔχουμε φτάσει σ' ἓνα κοινωνικὸ στάδιο ὅπου, ὄχι μόνον ἡ ὑπαρξὴ τούτης ἡ ἐκείνης τῆς ἄρχουσας τάξης, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ κάθε ἄρχουσας τάξης, καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ταξικὴ διαφοροποίηση θὰ ἔχουν γίνει ἓνας ἀναχρονισμός. Θὰ πρέπει δηλαδὴ ἡ παραγωγή νάχει φτάσει σ' ἓνα τέτοιο βαθμὸ ἀνάπτυξης, ὥστε ἡ οἰκιοποίηση τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ τῶν προϊόντων ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη, καὶ συνεπῶς, ἡ πολιτικὴ κυριαρχία, τὸ μονοπώλιο τῆς μόρφωσης, ἡ πνευματικὴ καθοδήγηση τῆς κοινωνίας ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη, ὄχι μόνον θὰ ἔχουν γίνει περιττά, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐμποδίζουσαν τὴν οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξη».

Μιὰ τέτοια κατάσταση προϋποθέτει τὸ σχετικὸ ἢ ἀπόλυτο τέλος τῆς στενότητος τῶν ἀγαθῶν, τὴ σχετικὴ ἢ ἀπόλυτη ἀφθονία—δηλαδὴ μιὰ κατάσταση πού τίποτε δὲν μᾶς ἀπαγορεύει νὰ τὴ θεωρήσουμε πραγματοποιήσιμη σ' ἓνα ἀκόμα μακρυνὸ μέλλον, ἀλλὰ πού ξεπερνάει πρὸς τὸ παρὸν τὸν ἱστορικὸ μας ὀρίζοντα: δὲν βλέπει κανεὶς πῶς μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς σύστημα ἀναφορᾶς μέσα σὲ μιὰ θεωρία περὶ τάξεων, πού αὐτοτιτλοφορεῖται «ἐπιστημονικὴ». Καὶ ἡ δυσκολία αὐτὴ ὀγκώνεται ἅμα ἀναλογιστοῦμε ὅτι ὁ μαρξισμός, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Engels, ἐξαρτᾶ τὴν κατάργηση τῶν τάξεων ἀπὸ τὴν προηγούμενην κατάργηση τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας σὲ πνευματικὴ—διευθυντικὴ καὶ σὲ ὑλικὴ—ἐκτελεστικὴ ἐργασία. Ἀλλὰ ὁ Engels θεωρεῖ ἐξίσου ἐφικτὸς στὸ ἄμεσο πα-

1) AD, σελ. 348—9.

ρόν και την κατάργηση της διαίρεσης της εργασίας (1) και την πραγματοποίηση αυτής της σχετικής ή απόλυτης αφθονίας. Όπως δηλώνει κατηγορηματικά, ολοκληρώνοντας τους στοχασμούς που αναφέραμε πιο πριν, «σ' αυτό το στάδιο έχουμε ήδη φτάσει σήμερα»!

Όπως η φιλοσοφία του Hegel, που «σάν τη γλαύκα της Αθηνάς», εμφανίζεται στο «λυκόφως» της ιστορίας, έτσι και η μαρξική θεωρία της «μοιραίας» διαίρεσης της κοινωνίας σε αντίμαχες τάξεις, δεν μπόρεσε να διατυπωθεί παρά μόνο στο «λυκόφως» της ταξικής κοινωνίας. Άλλα ενώ η έγγειανή φιλοσοφία δεν είχε την πρόθεση ν' «αναζωογονήσει» τον κόσμο, ο μαρξισμός εξαγγέλλει το πιο υπέροχο αὔριο: το «τέλος της προϊστορίας» και τη χαραυγή της «άληθινής» ιστορίας του ανθρώπου.

Άς δοῦμε τώρα πώς εμφανίζεται απ' αυτή τη σκοπιά η συγκεκριμένη διαδικασία της ταξικής διαφοροποίησης και της άνοδου των διαφόρων τάξεων στην κοινωνική έξουσία.

4. Ο γενικός όρισμός της άρχουσας τάξης

Γενική αίτια της διαίρεσης της κοινωνίας σε άρχουσες και άρχόμενες, έκμεταλλεύτριες και έκμεταλλεῶμενες τάξεις είναι η «άνεπαρκής ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» (2): «όσο η κοινωνική εργασία δεν αποδίδει παρά σχεδόν μόνο τὰ άγαθά που χρειάζονται για τή συντήρηση του πληθυσμού, όσο δηλαδή η εργασία απορροφά ὅλο η σχεδόν ὅλο τὸ χρόνο της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού ή κοινωνία θά διαιρείται άναγκαστικά σε τάξεις». "Όσο λοιπόν η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μένει «άνεπαρκής», ή πρόοδος της κοινωνίας δεν γίνεται έφικτή παρά «μόνο στο μέτρο που ένα τμήμα του πληθυσμού ζει εις βάρος της πλειοψηφίας (3). Εύκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί ὁ σοσιαλισμός προϋποθέτει ένα υπέρτατο στάδιο ανάπτυξης του κοινωνικού πλούτου: αυτή ή προϋπόθεση είναι μιὰ «άπόλυτη άναγκαία προϋπόθεση γιατί χωρίς αυτήν δεν θά κοινωνικοποιηθεί ὁ πλοῦτος, αλλά ή άθλιότητα, και ή άθλιότητα θά κάνει νά ξαναρχίσει ή πάλη για τὸ άπαραίτητο, έτσι που μοιραία θά ξαναπέσει ή κοινωνία στον παλαιὸ κύκλωνα» (4).

Όσο καιρό διαρκεί αυτή ή «άτελής» ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οί σχέσεις ανάμεσα στην πλειοψηφία και τή μειοψηφία θά

1) Έτσι ὁ Λένιν ὑποσχόταν τὸ 1917 νά καταργήσει και αυτός τή διαίρεση της εργασίας!

2) ΑΔ, σελ. 349.

3) ΔΙ, σελ. 456.

4) ΔΙ, σελ. 31.

παίρνουν «μοιραία» τή μορφή τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἀνθρώπο: «Δίπλα στή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ πού καταδικάζεται στήν ἀγγαρεία τῆς (ἐκτελεστικῆς) ἐργασίας, σχηματίζεται μιὰ μειοψηφία ἀπηλλαγμένη ἀπό τήν ἀμεσα παραγωγική ἐργασία πού ἀναλαμβάνει τή διαχείριση τῶν γενικῶν ὑποθέσεων τῆς κοινωνίας: γενική διεύθυνση τῆς ἐργασίας, κυβέρνηση, κτλ. (1).

Περιττεῦει νά προσθέσουμε ὅτι ὁ ἀπό κάθε ἀποψη ἀξιοθαύμαστος αὐτός ὀρισμός τῆς ἀρχουσας τάξης γενικά ἰσχύει γιά ὅλες τίς μέχρι τοῦδε γνωστές κοινωνίες: κανένα λόγο δέν ἔχουμε νά πιστέψουμε ὅτι, στίς χώρες ὅπου βασιλεύει ὁ «ὀρθόδοξος μαρξισμός», ἡ ὁμάδα πού ἔχει ἀναλάβει τή «γενική διεύθυνση τῆς ἐργασίας, τήν κυβέρνηση» καί τήν πνευματική καθοδήγηση (καθυπόταση) τῆς πλειοψηφίας, δέν ἀποτελεῖ καί αὐτή μιὰ ἀρχουσα κοινωνική τάξη, καί ὅτι δέν πρέπει νά κριθεῖ κι' αὐτή μέ τά ἴδια κριτήρια πού χρησιμοποίησαν οἱ Μάρξ καί Ἐνγκελς γιά νά κρίνουν (καί νά κατακρίνουν) τίς ἄλλες ἀρχουσες τάξεις.

Οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι λοιπόν αὐτή ἡ μονοπώληση τῶν διευθυντικῶν λειτουργιῶν στήν οἰκονομία καί τήν κυβέρνηση—καί ὄχι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, ὅπως θέλουν νά τὸ πιστεύουν οἱ σημερινοὶ ψευτομαρξιστές.

5. Ἀτομική ἰδιοκτησία καί ταξική κυριαρχία

Εἶναι ἀραγε ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν ἀποτελεῖ, κατά τόν Μάρξ, ἕνα οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς ταξικῆς κυριαρχίας; Ἀξίζει νά ἐπιμείνουμε κάπως ἰδιαίτερα στό σημεῖο αὐτό, ὄχι μόνο γιατί αὐτό καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἕνα σπουδαιότατο κοινωνιολογικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ καί γιά ὀρισμένους εἰδικούς λόγους πού σχετίζονται μέ τή σημερινή σοφιστικὴ παραμόρφωση τοῦ μαρξισμοῦ. Πραγματικά, ὅσες φορές—καί αὐτὲς γίνονται ὀλοένα καί σπανιότερες—οἱ σημερινοὶ ψευτομαρξιστὲς ζητᾶν νά θεμελιώσουν θεωρητικά τὴ θρησκευτικὴ τους πίστη στὸν «ἀταξικὸ» χαρακτῆρα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο πάντοτε ἐπιχείρημα: στήν Ε.Σ.Σ.Δ. ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων· συνεπῶς ἔχει ἐξαφανισθεῖ ἡ ταξική κυριαρχία καί ἡ ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο.

Γιά νά γίνουμε σαφέστεροι, ἄς προσθέσουμε ὅτι ὄλοι πάνω κάτω οἱ τωρινοὶ μαρξιστὲς (2) συμφωνοῦν ὅτι ἡ ὁμάδα πού ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία

1) ΑΔ, σελ. 349.

2) Ἐννοοῦμε αὐτοὺς πού σκέπτονται μαρξιστικά (ἱστορικο-ύλιστικά) ὄχι βέβαια τοὺς τεχνικούς τῆς ... ἐξαύλωσης τῆς ἱστορίας.

στη χώρα της δικτατορίας του προλεταριάτου και στις λεγόμενες λαϊκές δημοκρατίες, δεν είναι ούτε το προλεταριάτο, ούτε και—ακόμα λιγότερο—ο «λαός» μεταμορφωμένος σε μιὰ υπερταξική μυθική οντότητα. Ἄλλά, λένε, ἡ ομάδα αὐτή, πού ἔχει μονοπωλήσει καί τὴν ιδεολογική καὶ τὴν πολιτική καὶ τὴν οἰκονομική ἐξουσία, καί πού ἔχει μετατρέψει τὸ μονοκομματικὸ κράτος σὲ μοναδικὸ ἐργοδότη καὶ σὲ ἀποκλειστικὸ κάτοχο τῆς ἀλήθειας, δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸ μαρξιστικὸ ὄρισμὸ τῆς ἀρχουσας τάξης καί, ὡς ἐκ τούτου, δὲν εἶναι οὔτε ἀρχουσα τάξη, οὔτε καν κοινωνική τάξη: εἶναι ἀπλῶς μιὰ προνομιοῦχος κατηγορία πού ἡ αὐθόρμητη καὶ ἀναπόφευκτη ἀνάπτυξη τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας τὴν ξεχώρισε λίγο ὡς πολὺ ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ὁ μαρξισμὸς, λένε, διδάσκει ὅτι ἡ ταξική κυριαρχία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ ἐξυπακούει τὴν ἰδιοποίησή τους ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀρχουσας τάξης. Ἄλλὰ στὴν Ε.Σ.Σ.Δ. δὲν ὑπάρχει ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Τὰ παραγωγικὰ μέσα δὲν ἀνήκουν σὲ ἰδιῶτες. Ἀνήκουν στὴν ὁλότητα: στὸ «ἔθνος», ἐφ' ὅσον ἔχουν ἐθνικοποιηθεῖ, στὸ «κράτος» πού τὰ ἔχει κρατικοποιήσει. Δὲν μποροῦμε βέβαια, νὰ ποῦμε ὅτι ἀνήκουν στὴν κοινωνία, ἐφ' ὅσον τὸ κράτος ἔχει γίνεи ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ἄλλὰ δὲν ἀνήκουν οὔτε καὶ στοὺς ἰδιῶτες. Καί ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων, δὲν ὑπάρχει καὶ ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο. Ἄρα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, πού δὲν ἔχει βέβαια ἐντελῶς ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν «παλαιὸν ἀνθρώπο», πού φέρει ἀκόμα τὰ στίγματα τῆς «προϊστορίας τῆς ἀνθρωπότητας», ἀλλὰ πού πορεύεται ἂν ὄχι ὀλοταχῶς, πάντως σταθερά, πρὸς τὴν κομμουνιστικὴ ὀλοκλήρωση.

Μὰ εἶναι τάχατε ἀλήθεια ὅτι, γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι ἓνα οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ταξικῆς κυριαρχίας, καὶ ὅτι, συνεπῶς, ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σημαίνει καὶ τὴν κατάργηση τῆς ταξικῆς ἐκμετάλλευσης;

Ἐχουμε κάθε λόγο ν' ἀπαντήσουμε ἀρνητικὰ στὸ ἐρώτημα αὐτό. Κατ' ἀρχὴν πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Μάρξ χρησιμοποιοῦσε ἓνα κριτήριον τόσο φορμαλιστικὸ ὅσο τὸ κριτήριον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας; Ἡ μεγίστη παιδαγωγικὴ σημασία τοῦ ἔργου του συνίσταται ἀκριβῶς καὶ στὸ ὅτι μᾶς διδάσκει τὴν καχυποψία⁽¹⁾ ἀπέναντι στὶς παραδεισιακὰς φρασεολογίες τῶν ιδεολογιῶν πού ὁ κύριός τους σκοπὸς εἶναι ἀκριβῶς νὰ «ἐξαϋλώνουν» καὶ νὰ «ἐξιδανικεύουν» τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὴν κάνουν ἀγνώριστη. Πίσω ἀπ' αὐτὲς τὶς «ἀφαιρέσεις»,

1) «Σχολὴ καχυποψίας», ἔτσι ὀνόμαζε καὶ ὁ Nietzsche τὴ φιλοσοφία του: Ἀνθρώπινα πολὺ ἀνθρώπινα, Werke II, σελ. 3.

ὁ Μάρξ μᾶς καλεῖ νὰ δοῦμε τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα σὰν ἕνα σύστημα ἀπὸ σχέσεις σχεδὸν προσωπικὲς καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν σχέσεων μέσα στὶς μορφὲς τῆς οἰκονομικῆς σύμπραξης. Αὐτὲς τὶς προσωπικὲς—κοινωνικὲς σχέσεις «ἀνάμεσα στοὺς ἄμεσους παραγωγοὺς καὶ τοὺς κυρίαρχους τῶν ὑλικῶν προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς» (1), ὁ Μάρξ τὶς ὀνομάζει παραγωγικὲς σχέσεις, καὶ αὐτὲς τοῦ δίνουν τὸ οὐσιαστικὸ κριτήριον γιὰ τὴ θεώρηση τῶν διαφόρων κοινωνικοοικονομικῶν καθεστώτων. Ὁ «φетиχισμὸς» ποὺ ὁ Μάρξ προσάπτει στὴν «ἀστική πολιτικὴ οικονομία» (δὲν πρόβλεπε τί θὰ γινόταν στὴ «σοσιαλιστικὴ πολιτικὴ οικονομία»), συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴ οικονομία σὰν ἕνα σύμπλεγμα ἀπὸ πράγματα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ ἕνα σύστημα ἀπὸ διανθρώπινες σχέσεις: «ἡ οἰκονομία, λέει ὁ Engels, δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὰ ὑλικά πράγματα, ἀλλὰ τὶς σχέσεις ποὺ συνάπτονται ἀνάμεσα στὰ (συνεργαζόμενα) ἄτομα, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὶς σχέσεις ποὺ συνάπτονται ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις» (2).

Αὐτὲς οἱ παραγωγικὲς σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν «οἰκονομικὴ βάση τῆς κοινωνίας» (3): οἱ ἄρχουσες καὶ οἱ ἀρχόμενες τάξεις ὀρίζονται ἀπὸ τὸν ἠγετικὸ ἢ παθητικὸ τοὺς ρόλο στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ ἀπορήσουμε βλέποντας π.χ. τὸν Sorokin νὰ προσάπτει στὸν Μάρξ ὅτι χρησιμοποιοεῖ τὸν ὄρο «θέση καὶ ρόλος μέσα στὴν παραγωγή» κατὰ ἕνα «ἀσαφῆ» τρόπο(4); «Γιὰ τοὺς μαρξιστὲς, λέει ὁ Sorokin, τὸ οὐσιαστικὸ κριτήριον εἶναι τὸ νὰ μάθουμε ἂν ἕνας ἄνθρωπος εἶναι ἰδιοκτητῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων ἢ ἂν εἶναι ἀπλὸς μισθωτὸς. Ἄν εἶναι ἰδιοκτητῆς ἀνήκει στὴν ἀστικὴ τάξη, ἂν δὲν εἶναι, ἀνήκει στὸ προλεταριάτο. Ἄρα ἕνας ὄγροτῆς ποὺ κατέχει ἕνα στρέμμα γῆς πρέπει νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἀστός, ἐνῶ ἕνας μηχανικὸς ἢ ἕνας διευθυντῆς μιᾶς μεγάλης ἐπιχείρησης πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν προλετάριος ἐπειδὴ εἶναι μισθωτὸς»!

α) Ἀφηρημένη καὶ συγκεκριμένη θεώρηση τῆς κοινωνικῆς οικονομίας

Κατ' ἀρχὴν, τὸ μεγάλο λάθος τοῦ Sorokin εἶναι ὅτι μιλάει ἰν abstracto γιὰ τὴν «παραγωγικὴ διαδικασία» χωρὶς νὰ ὀρίζει συγκεκριμένα γιὰ ποιά παραγωγικὴ διαδικασία πρόκειται, χωρὶς δηλ. νὰ θυμᾶ-

1) Βλ. Κ III, 841-2.

2) Fr. Engels, βλ. Κτ. σελ. 219.

3) Κτ. σελ. 14.

4) Pitirim Sorokin: Society, Culture and Personality 1947, σελ. 261-275.

ται ὅτι γιὰ τὸν μαρξισμό, παραγωγικὴ διαδικασία σημαίνει κατ' ἀρχὴν παραγωγικὲς σχέσεις. Ἄν μιλάμε γιὰ τὴν παραγωγικὴ διαδικασία ἢ abstracto, τότε καὶ ὁ φεουδάρχης, πού κι' αὐτὸς εἶναι κάτοχος τῶν παραγωγικῶν μέσων, πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν ἄστος — πράγμα βέβαια πού κανεὶς δὲν τὸ ὑποστηρίζει. Ἄν πάλι, ὁ Σοροκίη προϋποθέτει σιωπηλὰ ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγικὴ διαδικασία, ξεχνάει ὅτι ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγικὴ διαδικασία δὲν εἶναι μιὰ ἑνιαία διαδικασία : μέσα στὴν ὁλότητα τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς, ἡ καπιταλιστικὴ ἰδιοκτησία συγκατοικεῖ μὲ ὀρισμένες προκαπιταλιστικὲς μορφές ἰδιοκτησίας. Οἱ ἐλεύθεροι καλλιεργητὲς τῆς ὑπαίθρου εἶναι τόσο ἄστοι ὅσο καὶ οἱ μικροβιοτέχνες τῶν ἀστικῶν κέντρων : εἶναι ἄστοι (ἀποτελοῦν δηλ. ὀργανικὸ τμῆμα τῆς ἀστικῆς τάξης) ὅσο ἡ ἀστικὴ κοινωνία τοὺς ἐξασφαλίζει ἕνα σχετικὸ ἐπίπεδο εὐημερίας. Παύουν νὰ εἶναι ἄστοι ὅταν ἡ ἴδια ἀστικὴ κοινωνία τοὺς ρίχνει μέσ' στὴ μάζα τῶν προλεταρίων. Οἱ ἐλεύθεροι καλλιεργητὲς τῆς ἐποχῆς τοῦ Λεισιστράτου ἢ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ὅπως καὶ οἱ ἐλεύθεροι καλλιεργητὲς πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπελευθερωτικὴ δράση τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν ἐργατικῶν ἐπαναστάσεων τείνουν νὰ ἐνταχθοῦν ὀργανικὰ μέσα στὴν ἀστικὴ κοινωνία : εἶναι γνωστὴ ἡ θέση τῆς Rosa Luxemburg ἀπέναντι στοῦ ἀγροτικὸ πρόγραμμα τοῦ Λένιν (1) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λένιν παρατηρώντας τὸν ταχύτατο ρυθμὸ καὶ τὸν αὐτοματισμὸ μὲ τὸν ὁποῖον γινόταν ἡ διαφοροποίηση τῶν κουλάκων μέσα ἀπὸ τὴ μάζα τῶν μικροἰδιοκτητῶν, συμπεραίνει ὅτι «ἡ μικρὴ ἰδιοκτησία στὴν ὑπαίθρο παράγει συνεχῶς καὶ ἀναπαράγει τὴν ἀστικὴ τάξη».

Ὁ «μικροαστισμὸς» τοῦ χωριάτη μέσα σ' ὅλες τὶς ἀστικὲς κοινωνίες δὲν εἶναι ἕνα φραστικὸ σχῆμα ἀλλὰ ἡ πραγματικότητα — κυματοθραύστης πάνω στὴν ὁποία ἔχουν σπάσει τὰ σύγχρονα ἐργατικὰ κινήματα ἀπὸ τὴν παρισινὴ Κομμούνα μέχρι τὴν «Κομμούνα» τῆς Καντώνας τοῦ 1928. Αὐτὸ ὀφείλεται ὄχι στὸν «συντηρητισμὸ» πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι μιὰ «αἰώνια ιδιότητα» τῆς ψυχῆς καὶ τῆς φύσης τοῦ ἀγρότη (2),

1) Μετὰ τὴν ΝΕΠ, ὁ Λένιν ἔλεγε : «οἱ ἀγρότες κέρδισαν ἀναμφισβήτητα πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση παρά οἱ ἐργάτες... Αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπανάστασή μας ἦταν, μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο, μιὰ ἀστικὴ ἐπανάσταση!»! *Lénine Oeuvres Choiesies* (Moscou 1946) II, 639, 838, κ.ο.κ.

2) Ἀκολουθώντας τὶς σπεγκλιερIANές ἀντιλήψεις γιὰ τὸν «ἄχρονο» χαρακτῆρα τῶν ἀγροτῶν, ὁ θρησκευολόγος M. Eliade προσπάθησε νὰ δώσει μιὰ δική του ἐξήγηση τοῦ «συντηρητισμοῦ» τους. Κατὰ τὴ γνώμη του, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν μπόρεσε νὰ ξεριζώσῃ ἀπὸ τὰ Εὐρωπαϊκὰ λαϊκὰ στρώματα τὴ ριζικὰ «ἀντιστορικὴ» κοσμοθεωρία τοῦ «ἀρχαικοῦ ἀνθρώπου». Αὐτὴ ἡ κοσμοθεωρία, λείει στὸ βιβλίο του *Le mythe de l' éternel retour*, σ. 211, «ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα ἀκόμα νὰ παρηγορεῖ τὶς ἀγροτικὲς (τραντισιοναλιστικὲς) εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες πού κρατιοῦνται μὲ πείσμα σὲ μιὰ ἀντιστορικὴ στάση καὶ πού μ' αὐτὸ γίνονται ὁ στόχος βίαιων ἐπιθέ-

ἀλλά στο γεγονός ὅτι οἱ ἀστικές σχέσεις παραγωγῆς στήν κανονική τους λειτουργία εἶναι τὸ καθεστῶς πού κατ' ἐξοχήν ἐξασφαλίζει σταθερότητα καί εὐημερία στήν τάξη τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν (1). Ἀπό τὴν ἀποψη αὐτή, ὁ Sorokin κάνει ἕνα μεγάλο ἱστορικό λάθος ὅταν ὑποστηρίζει πάλι, *in abstracto*,

«ἡ ἀγροτική τάξη εἶναι πιὸ κοντὰ στήν ἐργατική παρά στήν καπιταλιστική τάξη ... Γι' αὐτὸ οἱ ἐργάτες καί οἱ ἀγρότες βρέθηκαν ἐνωμένοι πολὺ πιὸ συχνὰ καί σὲ πολὺ πιὸ σημαντικά σημεῖα ἀπ' ὅσο βρέθηκαν ἐνωμένοι μὲ τοὺς καπιταλιστὲς ἢ μὲ τοὺς μεγαλοβιομηχανοκτῆμονες. Ἔτσι, εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ ὀργανωθῆ ἕνα μπλόκ ἢ ἕνα ἔργατο-ἀγροτικό κόμμα παρά νὰ γίνῃ μιὰ ἔστω καί προσωρινή συμμαχία ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες ἢ τοὺς ἀγρότες καί τοὺς καπιταλιστὲς ἢ μὲ τοὺς μεγαλοβιομηχανοκτῆμονες» (2).

Στὴν πραγματικότητα παντοῦ ὅπου ἡ ἀστική τάξη πρόλαβε νὰ ἐπιβάλλει στήν ὑπαιθρο τίς δικές της παραγωγικές σχέσεις, οἱ ἀγρότες βρέθηκαν πάντοτε μαζί μὲ τοὺς ἀστούς ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. Καί παντοῦ, ὅπου πετύχει, ἡ ἀντικαπιταλιστική ἐπανάσταση, θὰ βρεθῆ ἀντιμέτωπη μὲ τοὺς ἐλεύθερους καλλιεργητὲς. Ἡ τάξη τῶν ἐλευθέρων παραγωγῶν στήν ὑπαιθρο εἶναι μιὰ τάξη *δυναμει ἀστική* ὁ πραγματικός της ταξικός προσανατολισμὸς εἶναι πάντοτε ζήτημα σχετικὸ καί συγκεκριμένο: ζήτημα κοινωνικῆς δυναμικῆς καί ἱστορικῆς συγκυρίας, ζήτημα διηλ. τῆς συγκεκριμένης θέσης τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν μέσα στοῦ συνολικὸ κοινωνικὸ καθεστῶς, ζήτημα ἱστορικῆς ὠριμότητος τῆς τάξης πού κυριαρχεῖ στὰ ἀστικά κέντρα κ.ο.κ.

β) Οἱ μισθωτοὶ στὴ σημερινὴ φάση τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας

Ἡ δευτέρη παρεξήγηση — πού εἶναι μᾶλλον μιὰ ἀποτυχημένη σοφιστεία —, ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τοῦ ταξικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν *managers* (3) πού, ἐπειδὴ εἶναι μισθωτοί, πρέπει, διῆθεν κατὰ τὸ μαρξισμό, νὰ θεωρηθοῦν σὰν προλετᾶριοι. Ἀπὸ πρώτη ὄψη, ἡ «ἀντίκρουση» αὐτὴ φαίνεται σωστή: πραγματικά, μὲ ποιὸ κριτήριον μποροῦμε νὰ

σεῶν ἀπὸ μέρος ὄλων τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεολογιῶν! Τὸ μόνο πού μένει νὰ μάθουμε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξήγηση αὐτή, εἶναι τὸ γιατί τὸ «ἀρχαῖκό ὑποσυνείδητο» τῶν εὐρωπαϊῶν χωρικῶν ἔπαψε νὰ τοὺς «παρηγορεῖ» στήν ἐποχὴ τῆς *Jacquerie*, τοῦ «πολέμου τῶν χωρικῶν» στὴ Γερμανία καί τὴ Βοημία, στήν ἐποχὴ τοῦ *Guerre aux chateaux, raix aux chaumières*, στὴ Βουλγαρικὴ ἐπανάσταση ἐπὶ Σταμπουλίσκι, στὰ σύγχρονα ἐπαναστατικὰ κινήματα στὰ Βαλκάνια κ.ο.κ.

1) Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σταθερότητα καί ἡ εὐημερία τοῦ ἐλευθέρου καλλιεργητῆ εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ σταθερότητα καί εὐημερία γιὰ τὸν ἀγρότη γενικά: οἱ αἰγύπτιοι μισθωτοὶ ἀγρότες βρῆκαν μιὰ ἴσως ἀνώτερη εὐημερία καί σταθερότητα ἀπὸ τὸ γραφειοκρατικὸ καθεστῶς στήν κανονικὴ του λειτουργία.

2) Sorokin: ἐνθ. ἀν.

3) Ὁ Sorokin πιστεύει ἀκολουθώντας τὸν J. Burnham, ὅτι στὴ σημερινὴ φάση τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης, οἱ καπιταλιστὲς μεταμορφώνονται βαθμιαία σὲ *managers*.

διακρίνουμε τὸ εἰσόδημα τοῦ manager ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοῦ ἐργάτη ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δύο παρουσιάζονται κάτω ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ μισθοῦ; Προτοῦ προχωρήσουμε στὴν ἐξέταση τῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ τὶς νομικὲς μορφὲς ἰδιοκτησίας ἢ μὴ ἰδιοκτησίας τῶν παραγωγικῶν μέσων, προτοῦ δηλ. ἀναλύσουμε τὶς σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις πού διαφοροποιοῦνται μέσα στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τοὺς διάφορους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους οἱ τάξεις αὐτὲς συμμετέχουν στὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπενθυμήσουμε ὅτι, γιὰ τὸν Marx, ὁ μισθὸς τοῦ manager εἶναι μίᾳ ἀπὸ τὶς μορφὲς καπιταλιστικῆς ὑπεραξίας, καὶ τίποτε περισσότερο. Ὁ Marx ἀναλύοντας τὴ φάση ἐκείνη τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης ὅπου « ἡ λειτουργία τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς εἶναι ὀλότελα ξεχωρισμένη ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ ἰδιοκτησία » καὶ ὅπου « ὁ καπιταλιστὴς σὰν συντελεστὴς τῆς παραγωγῆς ἔχει γίνῃ τελεείως περιττός »⁽¹⁾, ἔκανε μιὰ σαφῆ διάκριση ἀνάμεσα 1) στο « ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι ἀναγκαῖο παντοῦ ὅπου ἡ ἄμεση παραγωγικὴ διαδικασία παίρνει τὴ μορφή μιᾶς συνδυασμένης κοινωνικῆς διαδικασίας καὶ παύει νὰ παρουσιάζεται σὰν μιὰ ἰδιαίτερη ἐργασία τῶν αὐτόνομων παραγωγῶν »⁽²⁾ καὶ 2) στο « ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς στο μέτρο πού δὲν εἶναι μιὰ εἰδικὴ λειτουργία ἐπιβαλλόμενη ἀπὸ τὴ φύση κάθε συνδυασμένης κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ στο μέτρο πού εἶναι μιὰ λειτουργία ἀπορρέουσα ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὸν ἰδιοκτῆτη τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ τοὺς ἐργάτες »⁽³⁾.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ διευθυντὴς μιᾶς μεγάλης καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης εἶναι μισθωτὸς ὅπως καὶ οἱ ἐργάτες πού ἐκμεταλλεύεται δὲν ἔχει καμιὰ σημασία: « ὁ μισθωτὸς, συνεχίζει ὁ Marx, ὅπως καὶ ὁ σκλάβος, πρέπει νὰ ἔχη ἕνα κύριο πού νὰ τὸν διευθύνει καὶ νὰ τὸν κἀνῃ νὰ δουλεύει. Κάτω ἀπὸ ἕνα τέτοιο καθεστῶς δουλείας εἶναι φυσικὸ ὁ μισθωτὸς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παράγῃ τὸν ἴδιο του μισθὸ καὶ, ἀποπᾶνω, καὶ τὸ μισθὸ τοῦ ἀφέντη του γιὰ νὰ ἀνταμείψῃ τὸ ἔργο τῆς καταπίεσης καὶ τῆς παρακολούθησης πού ὑφίσταται »⁽⁴⁾.

Ὅπως βλέπουμε, γιὰ τὸν Marx, ἡ ἀστικὴ (καπιταλιστικὴ) τάξη δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς κατόχους τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ ἡ κατηγορία τῶν μισθωτῶν δὲν ταυτίζεται μόνο μὲ τὴν τάξη τῶν προλεταρίων. Γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔννοια τῶν παραγωγικῶν

1) K III, 422 καὶ 424.

2) K III, 418—9.

3) K III, 421.

4) K III, 421—2.

σχέσεων είναι μία έννοια πολύ πιο πλατειά από τη νομική έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας. Δεν είναι ή νομική έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων που δίνει ένα καπιταλιστικό περιεχόμενο στις σημερινές παραγωγικές σχέσεις. Άλλά, αντίθετα, οι καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις (οι συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις που διαφοροποιούνται μες την παραγωγική διαδικασία) δίνουν ένα καπιταλιστικό περιεχόμενο την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας.

«Πρέπει, γράφει ο Μαρξ, πάντοτε να ξεχωρίζουμε τις υλικές μεταβολές στις οικονομικές συνθήκες της παραγωγής... από τις νομικές, πολιτικές... και με μια λέξη τις ιδεολογικές μορφές». Η ιστορία του καπιταλισμού μάς δείχνει ότι η υλική του ανάπτυξη επιβάλλει βαθμιαία τη δημιουργία νέων μορφών καπιταλιστικών επιχειρήσεων (άνωνυμες εταιρείες μονοπώλια, τράστ, «έθνικοποιημένες» επιχειρήσεις κτλ.) που μεταμορφώνουν σημαντικά το δίκαιο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, που επηρεάζουν βαθειά τη δυναμική του καπιταλιστικού καθεστώτος (δηλ. τον ειδικά καπιταλιστικό τρόπο της συσσώρευσης) χωρίς να αλλοιώνουν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων. Οι μεταμορφώσεις αυτές μάς δείχνουν ότι η καπιταλιστική ιδιοκτησία με την κλασική νομική έννοια της λέξης, δεν εξέφραζε τις πραγματικές καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις παρά μόνο κατά τη διάρκεια μιας όρισμένης ιστορικής περιόδου. Έτσι, με την εμφάνιση των άνωθεν εταιρειών οι μικροί καπιταλιστές, μέτοχοι και όμολογιούχοι, έκτοπίστηκαν από την πραγματική διεύθυνση και διοίκηση των επιχειρήσεων που νομικά τους «άνηκαν», και μια μειοψηφία αποτελούμενη από τους πιο σημαντικούς μετόχους πήρε στα χέρια της τα διοικητικά συμβούλια των επιχειρήσεων. Έτσι και στη σημερινή φάση του καπιταλισμού, όπου η υλική του ανάπτυξη ξεπερνάει τα στενά πλαίσια ακόμα και των πιο συγκεντρωμένων απομονωμένων επιχειρήσεων και επιβάλλει την ανάγκη μιας ενσποποίησης της διοίκησης των μεγάλων οικονομικών κλάδων, οι μεταβολές στο δίκαιο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας χωρίς να αλλοιώνουν τον καπιταλιστικό χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων, εκφράζουν απλώς τις μεταβολές που έγιναν στον τομέα της διεύθυνσης και της διοίκησης της παραγωγής δηλ. τις μεταβολές που έγιναν στη φυσιογνωμία της καπιταλιστικής τάξης και στις δυνάμεις που τη συγκροτούν. Αυτές οι μεταβολές έγιναν προς όφελος ή των διαφόρων μονοπωλιακών καπιταλιστικών συγκροτημάτων που διοικούνται από τους άρχηγους των σημαντικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων μαζί με τους managers της καπιταλιστικής γραφειοκρατίας ή των διαφόρων κρατικών ή «έθνικοποιημένων» οργανισμών που διοικούνται από δημοσίους υπαλλήλους... και εις βάρος των παλιών ανεξάρτητων «διοικητικών συμβουλίων» Είτε βρισκόμαστε

στὸν «ἐθνικοποιημένο» τομέα ὅπου κυριαρχοῦν οἱ managers τῶν δημοσίων ὀργανισμῶν, εἴτε βρισκόμαστε στὸν ἰδιωτικὸ τομέα ὅπου κυριαρχοῦν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγάλων καπιταλιστικῶν ἐπιχειρήσεων, ὁ καπιταλιστικὸς χαρακτήρας τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καθορίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία αὐτῶν ποὺ πραγματικά διευθύνουν, ὀργανώνουν καὶ διοικοῦν τὴν οικονομικήζωή (καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ τὴν κυριαρχία αὐτῶν ποὺ νομικὰ κατέχουν τὰ παραγωγικὰ μέσα) πάνω στους ἐργαζομένους καὶ ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ χρησιμοποίησι τῆς ὑπεραξίας ποὺ πραγματοποιοῦν ἀδιάφορο ἂν τὴν ὑπεραξία αὐτὴ τὴν οἰκαιοποιοῦται κάτω ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ «κέρδους» τοῦ «τόκου» ἢ τοῦ «μισθοῦ».

6. Ἰδιοκτησία καὶ παραγωγικὲς σχέσεις

Γιὰ τὸν μαρξισμό τὸ ταξικὸ περιεχόμενο ἑνὸς δεδομένου συστήματος παραγωγικῶν σχέσεων καθορίζεται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα μονοπωλεῖ τὴ διεύθυνση, τὴν ὀργάνωση καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς καὶ—δεδομένου ὅτι παραγωγή καὶ διανομὴ εἶναι δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος—ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὁμάδα αὐτὴ ὀργανώνει γιὰ δικὸ της λογαριασμό τὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Καί, παράλληλα, ἡ παθητικότητά τῆς ἐκμεταλλεομένης τάξης στὸ πλάνο τῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνικανότητά της νὰ συμμετάσχη στὸν καθορισμὸ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς παραγωγῆς συνοδεύεται μοιραῖα καὶ ἀναπόφευκτα μὲ τὴ διαιώνισή τῆς μειονεκτικῆς τῆς θέσης στὸ πλάνο τῆς διανομῆς.

Γιὰ τὸ μαρξισμό ἡ νομικὴ μορφή ἰδιοκτησίας εἶναι ἓνα «ἐποικοδόμημα» ποὺ ἐνῶ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ κατάλληλη μορφή ἀνάπτυξης μιᾶς ἀρχουσας τάξης μπορεῖ, ταυτόχρονα, καὶ νὰ σκεπάζει ἀπατηλὰ τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ὄταν διαβαζοῦμε π.χ. στὶς ἐπιγραφές τῶν πυραμίδων ὅτι «ὁ Ἄμων ἔχει 17 φορές περισσότερο ἀσήμι, 21 φορές περισσότερο χαλκὸ, 7 φορές περισσότερα ζῶα, 9 φορές περισσότερο κρασί, 10 φορές περισσότερα πλοῖα ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς μαζί», καὶ ὅταν μαθαίνουμε ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ (12ος αἰώνας π.Χ.) ὅλοι οἱ θεοὶ εἶχαν στὴν ἰδιοκτησίαν τους «περισσότερο ἀπὸ 107.000 σκλάβους δηλ. τὸ 1—2% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ἓνα ἔβδομο τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν, 169 πόλεις στὴν Αἴγυπτο, στὴ Συρία καὶ τὴ Νουβία, μισὸ ἑκατομμῦριο ζῶα, 88 πλοῖα καὶ 53 ναυπηγεῖα» (1), δὲν εἴμαστε διόλου ὑποχρεωμένοι νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ ἀρχουσα τάξη στὴν Αἴγυπτο ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κ.κ. Ἄμων, Ρᾶ καὶ Φθᾶ. Σὲ ὅλες τὶς θεοκρατούμενες κοινωνίες ἓνα σημαντικότατο μέρος τοῦ κοι-

1) Βλ. Α. Moret: Histoire de l' Orient II, 589 κ.έ.

ωνικοῦ πλοῦτου ἦταν ἰδιοκτησία τῶν διαφόρων θεῶν, ὅπως στίς σύγχρονες «ρασιοναλιστικές» καί «προσθευτικές» κοινωνίες, ὁ κοινωνικός πλοῦτος μπορεῖ νά εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ «Ἔθνους», τοῦ «Κράτους», τῆς «Κοινωνίας» καί ἄλλων παρόμοιων θεῶν. Γιά τήν ἐπιστήμη μας ὅμως, αὐτές οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες δέν ἔχουν παρά μιὰ δευτερεύουσα σημασία. Αὐτό π.χ. πού μᾶς ἐνδιαφέρει στήν περίπτωση τῆς τεράστιας περιουσίας τῶν Ἀμων, Ρᾶ καί Φθᾶ, εἶναι τὸ νά μάθουμε ποιά πραγματική ἐξουσία ἀνθρώπου πάνω σέ ἀνθρώπο κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομαστική ἰδιοκτησία τῶν θεῶν, ποιοὶ εἶναι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται ἡ ἐξουσία αὐτὴ μέσα στήν παραγωγική διαδικασία κ.ο.κ. Καί εὐκολα τότε ἀνακαλύπτουμε ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι ἀτομική ἰδιοκτησία τοῦ κληροῦ, ὅπως τὸ κράτος εἶναι ἀτομική ἰδιοκτησία τῆς γραφειοκρατίας, ὅτι ὁ κληρὸς αὐτός, ἀνάλογα μὲ τὶς συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες, ἄλλοτε παρουσιάζεται σάν ἓνα ὀργανικὸ τμῆμα τῆς φαραωνικῆς γραφειοκρατίας καί ἄλλοτε μεταμορφώνεται σέ μιὰ αὐτόνομη φεουδαρχική τάξη κ.ο.κ.

Ἔτσι ὅλο τὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν ἐξουσιῶν καί τῶν διαφορῶν σχέσεων κυριαρχίας καί ὑποταγῆς ἀπορρέει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὶς «ἄμεσες σχέσεις πού συνάπτονται ἀνάμεσα στοὺς κυρίαρχους τῶν ὑλικῶν προὑποθέσεων τῆς παραγωγῆς (γῆ, παραγωγικὰ μέσα) καί τοὺς ἄμεσους παραγωγούς»(1). Μέσα στίς σχέσεις αὐτές, λείει ὁ Μάρξ, ὀφείλουμε ν' ἀναζητήσουμε καί ν' ἀποκαλύψουμε τὸ «κρυφὸ μυστικὸ τὸ θεμέλιο ὅλης τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, καί συνεπῶς, καί τῆς πολιτικῆς μορφῆς κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκδηλώνονται οἱ σχέσεις κυριαρχίας καί ὑποταγῆς, δηλαδή τοῦ κράτους καί ὅλων τῶν εἰδικῶν μορφῶν του».

Κανεὶς λόγος δέν γίνεται ἐδῶ γιά τὴν «ἀτομική ἰδιοκτησία»: ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία εἶναι μορφή τῆς ἰδιοκτησίας γενικά, καί ἡ ἰδιοκτησία αὐτὴ δέν εἶναι, γιά τὸ μαρξισμό, παρά ἡ «νομική ἐκφραση», δηλαδή μιὰ δευτερογενὴς ἐκδήλωση τῆς ταξικῆς κυριαρχίας. Γιά τὸ μαρξισμό, ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία εἶναι ἓνα ἱστορικὸ στάδιο ἢ μιὰ εἰδικὴ μορφή τῆς ταξικῆς ἰδιοκτησίας γενικά. Τόσο ὁ Μάρξ, ὅσο καί ὁ Engels εἴρωνεύτηκαν μὲ ἓνα τρόπο οἰονεὶ προφητικὸ αὐτοὺς πού ταύτιζαν τὴν ἀτομική ἰδιοκτησία καί τὴν ταξικὴ ἰδιοκτησία: «ἡ λέξις ἀτομική ἰδιοκτησία, λείει ὁ Engels, εἶναι ἄγνωστη σ' ὅλη τὴν Ἀσία (ἡ γενίκευση αὐτὴ εἶναι ὅπως πάντοτε ἀθέμιτη), γιὰ τὸ κράτος ἢ ἡ κοινότητα εἶναι ὁ κύριος ἰδιοκτήτης τῆς γῆς»(2), πράγμα, βέβαια, πού δέν σημαίνει διόλου ὅτι ὁ «ἀσιατικὸς τρόπος πα-

1) Κ III, 841—2.

2) ΑΔ, σελ. 215.

ραγωγής» (ὅπως τὸν ἤξερε ἢ τὸν φανταζόταν ὁ Engels) ἀγνοεῖ τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου καὶ τὸν ταξικὸ ἀνταγωνισμό! Ἀντιθέτως, γιὰ τὸν Μάρξ, ὁ «ἀνατολικὸς τρόπος παραγωγῆς» (1), δηλαδὴ τὸ κοινωνικοοικονομικὸ καθεστῶς ὅπου «τὸ κράτος εἶναι ὁ κύριος ἰδιοκτήτης τῶν παραγωγικῶν μέσων» (2) καὶ ὁ κύριος ἐκμεταλλεὺς τῶν μαζῶν ἢ «ὁ κύριος κάτοχος τῆς ὑπερ-εργασίας» (3), εἶναι τὸ καθεστῶς πού στηρίζεται κατ' ἐξοχὴν πάντως στὶς «ἄμεσες (καὶ ὄχι ἔμμεσες, ὅπως π.χ. στὸν καπιταλισμὸ) σχέσεις κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς» (4).

Ὁ Μάρξ δὲν μπορούσε βέβαια νὰ φανταστεῖ ὅτι τὸ καθεστῶς πού ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ ὄνομά του πάνω στὸ μισὸ σχεδὸν πλῆθυσμὸ τῆς γῆς, ἐπρόκειτο νὰ ξαναφέρει στὴ ζωὴ τὸν «ἀσιατικὸν τρόπον παραγωγῆς» συνδυάζοντάς του μὲ τὶς πιὸ πρωτόγονες μορφές τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης. Ἄλλ' ἂν δὲν μπόρεσε νὰ προβλέψει τὸ τί εἶδους προπαγανδιστικὴ ἀπάτη ἐπρόκειτο νὰ περιβάλλει τὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς, ὁ Μάρξ πρόλαβε τουλάχιστον νὰ δείξει ὅτι ἡ κρατικοποίηση τῶν παραγωγικῶν μέσων ὄχι μόνον δὲν σημαίνει ἀφ' ἑαυτῆς τὴν κατάργηση τῶν τάξεων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πλέον μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μιὰ ἀκραία μορφή ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργαζομένων τάξεων.

Πῶς λοιπὸν νὰ μὴν ἀπορεῖ κανεὶς διαβάζοντας τοῦτες τὶς σκέψεις τοῦ Τρότσκι: «ἡ πρώτη συγκέντρωση τῶν παραγωγικῶν μέσων στὰ χέρια τοῦ κράτους, πού γνωρίζει ἡ ἱστορία, πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ προλεταριάτο μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση» (5). Τὸ σωστότερο θὰ ἦταν νὰ πῆ ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα καὶ λιγότερα πρωτότυπα συστήματα ἐκμετάλλευσης πού γνωρίζει ἡ ἱστορία, εἶναι αὐτὸ πού πραγματοποίησε ἡ γραφειοκρατικὴ τάξη μὲ τὴ συγκέντρωση ὅλων τῶν παραγωγικῶν μέσων στὰ χέρια τοῦ κράτους. Ἄς ἀναφέρουμε τὸ γραφειοκρατικὸ καθεστῶς πού, ὅπως τονίζει ὁ Max Weber, ὑπῆρξε «τὸ πρότυπο κάθε μεταγενέστερης γραφειοκρατίας» (6): τὸ καθεστῶς πού ἐπικράτησε σ' ὅλες τὶς μεγάλες ἐποχές τῆς φαραωνικῆς Αἰγύπτου (4η, 5η, 12η καὶ 18η δυναστεία). Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐποχές, τὰ παραγωγικὰ μέσα ἀνήκαν στὸ κράτος, πού διηύθυνε τὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς, συγκεν-

1) Ὁ συγκεχυμένος αὐτὸς ὅρος (ὁ Μάρξ ἐπίσης χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «ἀσιατικὸς δεσποτισμὸς»), δηλώνει τὸ πρῶτο (κατὰ τὸν Μάρξ) στάδιο τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἐξέλιξης.

2) K III, 841.

3) K III, 363.

4) K I, 85.

5) Λέων Τρότσκι: Ἡ προδομένη Ἐπανάσταση (Ἀθήνα 1945), σελ. 264.

6) Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft (νέα ἐκδ. 1947)II, 655.

τρώνοντας στα χέρια του και την οικονομική και την πολιτική εξουσία. Όπως έγραφε το 1921 ο Μπουχάριν, υπέρτατος τότε ποντίφηξ του «όρθοδόξου μαρξισμού» και αποκλειστικός έρμηνευτής της «προλεταριακής έπιστήμης»: «στην Αίγυπτο, η διεύθυνση της παραγωγής ταυτίζεται σχεδόν με τη διοίκηση του κράτους. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής ήταν ιδιοκτησία του κράτους... Ο ρόλος των διαφόρων κοινωνικών ομάδων μέσα στην παραγωγική διαδικασία ήταν ταυτόσημος με την διαφοροποίησή τους σε άνωτερους, μεσαίους και κατώτερους υπαλλήλους, και σε σκλάβους» (1).

Αν, λοιπόν, ο Τρότσκι ζούσε τον καιρό της 18ης δυναστείας, επί Αμένοφι Γ', και παρακολουθούσε τα κολοσσιαία άρδευτικά έργα του Φαγιούμ—ζενιθ της μεγάλης οικονομικής πολιτικής της φαραωνικής γραφειοκρατίας—πού επρόκειτο άργότερα να καταπλήξουν τους Έλληνες, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι θα χαιρέτιζε με ένθουσιασμό την «πρώτη συγκέντρωση των παραγωγικών μέσων στα χέρια του κράτους» και θα μιλούσε για τις «άκλόνητες σοσιαλιστικές βάσεις» ενός «θερμιδοριανά παραμορφωμένου προλεταριακού κράτους!...»

Το κριτήριο της ιδιοκτησίας είναι, λοιπόν, ένα τυπικό κριτήριο που αυτό καθ' έαυτο δεν φωτίζει τις πραγματικές μορφές της ταξικής κυριαρχίας. Πίσω από τις νομικές μορφές της κρατικής (γραφειοκρατικής), φεουδαρχικής, αστικής, κ.λ.π. ιδιοκτησίας, θα πρέπει να αναζητήσουμε τις πραγματικές σχέσεις κυριαρχίας και ύποταξης πάνω στην όποια έδράζεται ή καθεστωτική τάξη: εκεί θα βρούμε το «κρυφό θεμέλιο» και τη δυναμική του ταξικού διαφορισμού.

* *

Είδαμε ότι η σχετική άνεπάρκεια της οικονομικής ανάπτυξης είναι για τον Μάρξ ή αναγκαία προϋπόθεση της διαίρεσης της κοινωνίας σε αντίμαχες «άρχουσες και άρχόμενες, έκμεταλλεύτριες και έκμεταλλευόμενες τάξεις» (2). 'Αλλ' η γενικότατη αυτή πρόταση (πού θα ήταν σχεδόν μιά κοινοτοπία αν δεν προϋπέθετε την προσεχή οικοδόμηση της «άταξικής κοινωνίας»), δεν μάς μαθαίνει άκόμα τίποτε το συγκεκριμένο: δεν μάς βοηθάει να καταλάβουμε το πώς τούτη η έκείνη ή ομάδα αναλαμβάνει την αποκλειστική «διαχείριση των κοινών υποθέσεων της κοινωνίας» και γίνεται η άρχου-

1) N. Boukharine : La Théorie du Matérialisme Historique (Ed. Soc. Internationales) σελ. 157—8. 'Ας προσθέσουμε όμως ότι στις μεγάλες εποχές της γραφειοκρατικής συγκέντρωσης, οι σκλάβοι αποτελούσαν μιά μειοψηφία: ο έργαζόμενος πληθυσμός αποτελούνταν στην πλειοψηφία του από μισθωτούς.

2) AD, σελ. 349.

σα τάξη καταδικάζοντας την πλειοψηφία του πληθυσμού στην «άγγα-
ρία» της έκτελεστικής—ύλικής εργασίας. Δεν όρίζει δηλαδή άκόμα ούτε
τό άπό ποϋ προέρχεται αυτή ή ομάδα, ούτε τό ποϋ στηρί-
ζει τή δύναμή της, ούτε και τό πώς στρατολογεί τά μέλη της.

Μπορούμε τώρα νά δοϋμε ποιά είναι ή άπάντηση του Μάρξ στα
έρωτήματα αυτά, και νά ζητήσουμε νά έλέγξουμε τίς θεμελιώδεις προτά-
σεις τής οικονομικής έρμηνείας τής γένεσης τών άρχουσών τάξεων και τής
προέλευσης τής κοινωνικής τους κυριαρχίας.

II. Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(Οι ένδοιασμοί του Μάρξ)

Οί σύντομες παρατηρήσεις που διατυπώσαμε στην § 1 σχετικά με
τίς τρείς πηγές τής κοινωνικής έξουσίας, προεικάζον μιá «πλουραλιστική»
άντίληψη τών γενεσιουργών λόγων τής ταξικής διαφοροποίησης, που
πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά συμβιβαστεί με τό μαρξιστικό «μονι-
σμό». Κι' όμως, όπως θά δοϋμε άμέσως παρακάτω, ό Μάρξ δέν άγνόησε
τίς περιπτώσεις όπου ή ιστορία διαφεύδει τίς μονομερείς και τόσο δο-
γματικά διατυπωμένες θέσεις του «ιστορικού υλισμού». Άπλως άρνήθηκε
νά τίς έντάξει μέσα στο γενικό κοινωνιολογικό του σχήμα: οί κοινωνι-
κές τάξεις όρίζονται, κατ' αυτόν, άποκλειστικά και μόνο άπό τό ρό-
λο του στην παραγωγική διαδικασία και ό μόνος παράγων
που έξηγει τήν άνοδο μιás κοινωνικής τάξης στην έξουσία είναι ή οίκο-
νομική ανάπτυξη. Για νά είμαστε άκριβέστεροι, «ή άνάπτυξη τών πα-
ραγωγικών δυνάμεων» είναι ή ύποκειμένη διαδικασία που δίνει
μορφή, κατεύθυνση και νόημα στην ιστορία.

7. 'Η οικονομία και οι έξωοικονομικοί παράγοντες

Ίδου πώς διατυπώνει ό Μάρξ τή θεμελιώδη αντίληψή του για τή
γένεση και τή διάρθρωση τών κοινωνικών καθεστώτων:

*«Στήν κοινωνική παραγωγή τής ύπαρξής τους, οί άνθρωποι συνάπτουν
ανάμεταξύ τους δρισμένες αναγκαίες, ανεξάρτητες άπό τή θέλησή τους παρα-
γωγικές σχέσεις, που άντιστοιχούν σ' ένα δρισμένο βαθμό ανάπτυξης τών παρα-
γωγικών δυνάμεων. Τό σύνολο αυτών τών παραγωγικών σχέσεων άποτελεί τήν
οικονομική διάρθρωση τής κοινωνίας, τήν πραγματική βάση πάνω στην οποία
άνυψώνεται ένα νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα, και στην οποία άντιστοι-
χούν δρισμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης...» (1).*

Ίδου ποιά είναι ή άποψη του Μάρξ για τή δυναμική τών κοι-
νωνικών καθεστώτων:

*«Σ' ένα δρισμένο στάδιο τής ανάπτυξής τους, οί υλικές παραγωγικές δυν-
νάμεις τής κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τίς υπάρχουσες παραγωγικές σχέ-*

1) ΚΓ, σελ. 13.

*σεις ἢ μὲ τὴ νομικὴ τους ἔκφραση, τὶς σχέσεις ιδιοκτησίας, πού μέσα τους ἐξε-
λίσσονταν ὡς τὰ τότε. Αὐτὲς οἱ σχέσεις ἐνῶ πρὶν βοηθοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη
τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶρα τὴν παρεμποδίζουν. "Εἶσαι ἀνοίγει μιὰ ἐπο-
χὴ κοινωνικῆς ἐπανάστασης...».*

Ἔχουμε ἤδη ἀποκαλύψει τὸν καθαρὰ μυθολογικὸ χαρακτή-
ρα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς πάλης
τῶν τάξεων γενικὰ (1): στὸ σημεῖο αὐτό, τὸ σχῆμα τοῦ Μάρξ εἶναι ἡ
μιὰ ἄκριτη γενίκευση ὀρισμένων τυπικῶν καπιταλιστικῶν δεδομέ-
νων (ὅπως π. χ. ἡ ἀσύλληπτη γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνίες, τυπικῶν κα-
πιταλιστικῆ κρίση ὑπερπαραγωγῆς) ἢ μιὰ συνειδητὴ διαστρέ-
βλωση τῶν ιστορικῶν γεγονότων. Μιὰ τέτοια διαστρέβλωση εἶναι ἡ
τόσο δημοφιλὴς θεωρία πού μᾶς καλεῖ νὰ δοῦμε τὴν ἱστορία σὰν τὸ
θεάτρο μιᾶς διαρκοῦς «πάλης τῶν τάξεων, πού καταλήγει
πάντοτε ἢ σὲ μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀναμόρφωση ὀλά-
κερης τῆς κοινωνίας ἢ στὴν ταυτόχρονη κατάρρευση
τῶν ἀντικρουομένων τάξεων»: ὅπως εἶδαμε, ὁ ἴδιος ὁ
Μάρξ ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι τὸ σχῆμα του εἶναι ἓνα καθαρὰ ρητορικὸ
σχῆμα, καὶ ὅτι σὲ καμιὰ περίπτωσι, ἢ πάλη τῶν τάξεων δὲν εἶχε μιὰ
τέτοια ἀποκαλυπτικὴ ἐκβαση.

Προτοῦ ὅμως ζητήσουμε νὰ ὑποβάλουμε σ' ἓνα ἀνάλογο ἔλεγχο
καὶ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς γένεσης καὶ τῆς διάρθρωσης τῶν κοινωνι-
κῶν καθεστώτων, καλὸ εἶναι νὰ δείξουμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἦταν
πολὺ λιγότερο ἀποφθεγματικὸς ἀπὸ τοὺς θρησκόληπτους μαθητὲς πού
εἶχε τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ τύχη ν' ἀποκτήσει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μελετώντας τὸν σύγχρονο καπιταλισμὸ, δη-
λαδὴ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς πού εἶναι κατ' ἐξοχὴν προσδιορισμένο ἀπὸ
τὴν οἰκονομικὴ δυναμικὴ, ὁ Μάρξ βρέθηκε πολλὰς φορὲς ὑποχρεωμένος
ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία πού εἶχαν τὰ «προοικονο-
μικὰ» καὶ ἐξωοικονομικὰ γενικὰ φαινόμενα πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ
καπιταλισμοῦ: ἡ «πρωτόγονη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου»
λέει ὁ Μάρξ, δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴ χρησι-
μοποίησι μιᾶς «ἐξωοικονομικῆς ἄμεσης (πολιτικῆς) βίας» (2).
Ἐκ καταναγκασμοῦ, «ἡ βία εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια μιὰ οἰκονομικὴ
δύναμη» (3). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐξωοικονομικὲς δυνάμεις μποροῦν νὰ
ἔχουν οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ διαμορφώσουν σ' ἓνα σημαντικὸ
μέτρο τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως, ὁ Engels κά-

1) Βλ. τὴ μελέτη μας «Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης».

2) Κ I, 777. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὴν «πρωτόγονη συσσώ-
ρευση τοῦ κεφαλαίου» στὴν Ε.Σ.Σ.Δ., ἡ ὁποία ἐγινε μὲ μέσα καθαρὰ, ἀποκλειστικὰ
πολιτικά: σωματικὴ ἐξόντωση τῶν «κουλάκων», ἀναγκαστικὴ «κολλεκτιβοποίη-
ση», κ.τ.λ.

3) Κ I, 791.

νει μιὰ ὀλάκερη πολεμική κατὰ τοῦ Dühring γιὰ ν' ἀποδείξει —τις περισσό-
τερες φορές μὲ ἐπιχειρήματα πού δὲν ἀντέχουν στὴν κριτική— ὅτι
«ἡ βία δὲν δημιουργεῖ τίποτε» (1). Ἄλλὰ ὁ Μάρξ ὅμως, πού εἶχε διαβάσει τὸν Saint-Simon, καὶ θυμόταν τὴ θεωρία τοῦ Saint-Simon γιὰ τὴν ἐξωοικονομικὴ προέλευση τῶν ἀρχουσῶν τάξεων τοῦ ancien régime, ἀπέφευγε νὰ δώσει στὴν «οἰκονομικὴ ἐξήγηση τῆς ἱστορίας» μιὰ τόσο ἀπόλυτη, δογματικὴ διατύπωση.

Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ σταθεῖ μιὰ τέτοια ἐξήγηση τῆς ἱστορίας, θὰ πρέπει ἡ οἰκονομία, ἡ παραγωγή καὶ ἡ διανομὴ, νὰ λειτουργοῦν ἐντελῶς αὐθόρμητα. Ἄλλὰ παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, ἂν δοῦμε πῶς ὀργανώθηκαν ἕνα σωρὸ κοινωνίες τοῦ παρελθόντος, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι «ἕνα προοικονομικὸ γεγονός» (2) μπορεῖ νὰ προσδιορίσει ἀποφασιστικὰ τὴ «διανομὴ» τῶν «προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς» καὶ τῶν ἀγαθῶν γενικὰ προσδιορίζοντας ἔτσι ἔμμεσα αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν παραγωγή.

8. Τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης

Π.χ. «ἕνας λαὸς κατακτητῶν μοιράζει τὴ χώρα πού κατακτᾷ ἀνάμεσα στοὺς κατακτητὲς καὶ ἐπιβάλλει μιὰ ὀρισμένη κατανομὴ καὶ μορφή τῆς ἔγχειας ἰδιοκτησίας. Προσδιορίζει ἔτσι τὴν παραγωγή, ἢ ὑποδουλώνοντας τοὺς κατακτημένους, μετατρέπει τὴ δουλικὴ ἐργασία σὲ βάση τῆς παραγωγῆς».

Ὁ Μάρξ ξαναβρίσκει ἐδῶ ἕνα πρόβλημα πού εἶχε ἤδη συναντήσει στὰ νεανικά του ἔργα, ὅταν παρατηροῦσε ὅτι «τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης φαίνεται νὰ διαψεύδει» τὴ θεωρία του (3). Ὅλη «ὡς τὰ τώρα» ἡ ἱστοριογραφία, λέει ὁ Μάρξ, θεωροῦσε «τὴ βία, τὸν πόλεμο, τὴν ἀρπαγή, τοὺς φόνους σὰν τὸ κίνητρο τῆς ἱστορίας»: ὅπως βλέπουμε, αὐτὴ ἡ παραδεδομένη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας (πού ὁ Μάρξ ἄλλωστε τῆς δίνει ἐδῶ μιὰ ἐντελῶς παραμορφωμένη, ἂν ὄχι χονδροειδῆ εἰκόνα) δὲν ἦταν τόσο «θεολογική», τόσο «σπιριτουαλιστικὴ» ὅσο ἤθελε νὰ τὸ πιστεύει! Γιὰ ν' ἀντικρούσει αὐτὴ τὴν καθιερωμένη ἀντίληψη, πού ἡ φόρμουλα τοῦ Ranke: «Weltgeschichte ist Kriegsgeschichte» (4) ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ὀξεῖα τῆς διατύπωσης, ὁ Μάρξ μᾶς καλεῖ νὰ σκεφτοῦμε «τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα»

1) AI, σελ. 265. Στὰ γεράματά του, ὁ Engels ἐπιστρέφει στὴν πολὺ μετριοπαθέστερη (ἀλλὰ ἀσαφῆ) ἀντίληψη τοῦ Μάρξ. Στὸ περίφημο γράμμα του τῆς 27-10-1890 πρὸς τὸν Conrad Schmidt δηλώνει ὅτι «ἡ βία (δηλ. ἡ κρατικὴ ἐξουσία) εἶναι κι' αὐτὴ μιὰ οἰκονομικὴ δύναμη».

2) KI, σελ. 251.

3) DI, σελ. 19.

4) «Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι ἱστορία τοῦ πολέμου».

πού υπάρχει : τήν «καταστροφή ἑνὸς παλαιοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἑνα βάρβαρο λαὸ καὶ τήν ἐπακόλουθη διαμόρφωση μιᾶς νέας ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας». «Ἡ Ρώμη καὶ οἱ βάρβαροι, ἡ φεουδαρχία καὶ ἡ Γαλατία, τὸ Βυζάντιο καὶ οἱ Τοῦρκοι» ἀποτελοῦν τέτοια χτυπητὰ παραδείγματα.

Τί συνέβη σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ; Καὶ πῶς σώζεται ἡ «ὑλιστική» ἔρμηνεία τῆς ἱστορίας ;

α) Ὁ πόλεμος σὰν «τρόπος παραγωγῆς» !

Ἡ πρώτη ἀπάντηση τοῦ Μάρξ εἶναι κάπως σοφιστική. Γι' αὐτοὺς τοὺς «βάρβαρους καὶ κατακτητικούς λαούς», ὁ πόλεμος εἶναι κι' αὐτὸς ἕνας τρόπος παραγωγῆς, «μιὰ κανονικὴ μορφή οἰκονομικῆς συσχέτισης», καὶ ὁ «ζῆλος» μὲ τὸν ὁποῖο οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐκμεταλλεύονταν αὐτὴ τὴν περιέργη μορφή οἰκονομικῆς συσχέτισης, «αὐξάνοταν στὸ μέτρο πού ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ», πού οἱ αὐξουσες ἀνάγκες του δὲν μπορούσαν νὰ ἰκανοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα πρωτόγονο καὶ «βάνανσο τρόπο παραγωγῆς», «δημιουργοῦσε τὴν ἀνάγκη (τῆς κτήσης) νέων παραγωγικῶν μέσων».

Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς λέξεις πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ ἐγείρει ἕνα σμῆνος ἀπὸ ἀντιρρήσεις. Ὁ Clausewitz ἔλεγε ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἡ συνέχιση τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μὲ ἄλλα μέσα : ἂν πιστέψουμε τὸν Μάρξ ὁ πόλεμος εἶναι μᾶλλον ἡ συνέχιση τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μὲ τὸ μέσο τῆς ἀρπαγῆς καί, γιὰ νὰ πάρουμε τὴ συνθέστερη περίπτωση : τῆς καταστροφῆς τῶν ξένων παραγωγικῶν δυνάμεων ! Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐξυπηρετεῖ τὴν οἰκονομικὴ ἔρμηνεία τῆς ἱστορίας στὸ μέτρο πού, ὅπως πολλὲς φορές τὸ τόνοιε ὁ Μάρξ, δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας νέων παραγωγικῶν δυνάμεων ἱκανῶν ν' ἀνεβάσουν τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (1). Ὄταν ἡ (ὑποθετικὴ ἄλλωστε) αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ὀδηγεῖ ἕνα βάρβαρο λαό, ὄχι στὴν οἰκονομικὴ πρόοδο, ἀλλὰ στὴν κατάκτηση ἑνὸς ἄλλου, πλουσιώτερου λαοῦ, εἶναι φανερό ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἔρμηνεία τῆς ἱστορίας ἀτονεῖ, ἐκτὸς πιά ἂν ὁ «οἰκονομικὸς παράγοντας» περιλάβει ὅλες τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες, ὅποτε ὁ μαρξισμὸς κινδυνεύει νὰ μετατραπῆ σὲ μιὰ θεωρία διδάσκουσα τὸ tout est dans le tout, et réciproquement !

β) Ἡ οἰκονομία προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία τῶν κατακτητῶν

Ἡ δευτέρη ἀπάντηση πού δίνει ὁ Μάρξ εἶναι κάπως ἰκανοποιητικότερη καὶ μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ ὡς ἑξῆς : ἡ κυριαρχία τοῦ οἰκονομικοῦ

1) DI, σελ. 28.

παράγοντα διασώζεται ακόμα και στην περίπτωση τῆς κατάκτησης, γιατί ἡ οἰκονομία τοῦ κατακτημένου λαοῦ προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς ὁμάδας πού τὸν κατακτᾷ. *Uecnomia capta ferum victorem capit!*

Ἡ «συνηθέστερη παράσταση», λέει ὁ Μάρξ, εἶναι ὅτι «σὲ ὅλη τὴν ὥσ τὰ τῶρα ἱστορία δὲν ἐπρόκειτο παρὰ γιὰ μιὰ συνεχῆ κατὰληψη» μιᾶς χώρας ἢ ἐνὸς λαοῦ ἀπὸ ἓναν ἄλλο (1):

«Οἱ βάρβαροι καταλαμβάνουν τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, καὶ ἐν τῷ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖται τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὴ φεουδαρχία». Ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν, ἡ ἀρπαγὴ «ἡ κατὰληψη προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο πού καταλαμβάνεται. Τὰ χαρακτηρισμὰ πού ἀποτελοῦν τὴν περιουσία ἐνὸς εἰσοδηματία δὲν μποροῦν νὰ παρθοῦν, ἀν αὐτὸς πού τὰ παίρνει δὲν ὑποταχεῖ στὶς παραγωγικὲς συνθήκες καὶ τὶς οικονομικὲς γενικὰ σχέσεις τῆς χώρας πού κατακτεῖται».

Τὸ ἴδιο λέει ὁ Μάρξ τὸ 1857, στὴν περίφημη Εἰσαγωγὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας:

«Εἶναι μιὰ συνήθης παράσταση διὲ πολλὲς ἐποχὲς ἔζησαν ἀπὸ τὴ ληστεία. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ληστεύουν, ἔπρεπε νάι νὰ ὑπάρχη πού νὰ μπορεῖ ν' ἀρπαιχεῖ. Ἐπομένως (πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ) ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη παραγωγή. Καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀρπαγῆς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς. Μιὰ Stock - jobbing Nation (ἓνα ἔθνος χρηματιστῶν) δὲν μπορεῖ π.χ. νὰ ληστευεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν δούλο ληστεύεται ἓνα ἔθνος ἀποτελούμενο ἀπὸ κτηνοτρόφους» (2).

Κάτω ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτές, τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης παύει νὰ διαφεύδει τὴν οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας—μόνο πού ἀναρωτιέται κανεὶς τί μένει ἀπὸ τὴν ἱστορία! Ἴδου πῶς ὁ Μάρξ ἐπεξηγεῖ τὴ σκέψη του:

«Τρεῖς δυνατότητες παρουσιάζονται κάθε φορὰ πού ἓνας λαὸς κατακτᾷ ἓναν ἄλλο. *Οἱ κατακτηταὶ ὑποτάσσουν τοὺς κατακτημένους στὸ δικὸ τους τρόπο παραγωγῆς* (π.χ. οἱ Ἀγγλοὶ στὴν Ἰρλανδία καὶ ἐν μέρει στὶς Ἰνδίες), *ἢ ἀφήνουν ἄθικτα τὸν παλαιὸν τρόπο παραγωγῆς* καὶ ἀρκοῦνται στὴν εἰσπράξη φορολογικῶν εἰσφορῶν (π.χ. οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Ρωμαῖοι) *ἢ γίνεταὶ μιὰ ἀλληλεπίδραση*, καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους παραγωγῆς βγαίνει ἓνας νέος, μιὰ σύνθεσή τους (ὅπως ἔγινε ἐν μέρει μὲ τὶς γερμανικὲς κατακτήσεις). Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, αὐτὸ πού προσδιορίζει τὴν κατανομὴ εἶναι ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς ἢ τῶν κατακτητῶν ἢ τῶν κατακτημένων ἢ ὁ τρόπος παραγωγῆς πού βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνάμειξή τους» (3).

Ἄς πάρουμε τὴν πρώτη περίπτωση: οἱ κατακτηταὶ ἐπιβάλλουν στοὺς κατακτημένους τὸν δικὸ τους τρόπο παραγωγῆς, ἐπιβάλλουν δηλαδή τὶς παραγωγικὲς σχέσεις πού εὐνοοῦν τὸ πιὸ πολὺ τὴν πολιτικο-οἰκονομικὴ τους κυριαρχία. Πρῶτον, αὐτὲς οἱ «παραγωγικὲς σχέσεις»

1) ΙΙ, σελ. 64.

2) Κγ, σελ. 253-4. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ κείμενα πού θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιοῦσε κανεὶς γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀμφισβητηθεῖσα ἐνότητα τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ.

3) Κγ, σελ. 253.

ἐπιβάλλονται θεληματικά και ὄχι, βέβαια «ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση και τὴ συνείδηση» αὐτῶν ποὺ τὶς ἐπιβάλλουν! Δεύτερον, δὲν εἶναι βέβαια οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις αὐτὲς ποὺ προσδιορίζουν τὶς πολιτικὲς σχέσεις κυριαρχίας και ὑποταγῆς, ἀλλ' ἀντίθετα, οἱ πολιτικὲς σχέσεις διαμορφώνουν τὶς ταξικὲς και μεταφράζονται, ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, μέσα στὶς παραγωγικὲς σχέσεις.

9. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία προσδιορίζει τὴν οἰκονομικὴ ὑποτέλεια

Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἀναφέρει δύο παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ὑποτέλεια τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα ἀπέναντι στὸν πολιτικό. Ἡ κατάρκτηση, λέει ὁ Μάρξ, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑποδούλωση ἑνὸς λαοῦ. Ποιὲς μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ οἰκονομικὲς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ κατ' ἐξοχὴν πολιτικοῦ γεγονότος; Ἡ κοινωνία τῶν κατακτητῶν «πρέπει ν' ἀναδιοργανωθεῖ κατὰ ἓνα τρόπο ποὺ νὰ κάνει δυνατὴ τὴ χρησιμοποίηση τῆς (πρὶν ἀνύπαρκτης) δουλικῆς ἐργασίας, ἢ πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἓνας τρόπος παραγωγῆς ποὺ ν' ἀντιστοιχεῖ στὴν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς δουλικῆς ἐργατικῆς δύναμης» (1).

Σὰν μιὰ τέτοια δημιουργία ἑνὸς τρόπου παραγωγῆς προσαρμοσμένου στὶς νέες οἰκονομικὲς δυνατότητες ποὺ δημιουργεῖ ἢ κατάρκτηση, ὁ Μάρξ ἀναφέρει τὸ σύστημα τῶν βασιλείας τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Ἄλλ' ἀσφαλῶς θὰ μπορούσε νὰ στηριχτεῖ σὲ ἄλλα παραδείγματα, πολὺ πρὸ ἑνδιαφέροντα, γιατί ἐξυπακούουν τὴν ὑπαρξη μιᾶς οἰκονομίας πολὺ πρὸ διαφοροποιημένης και πρὸ ἀνεπτυγμένης ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν φυτειῶν: τὸ παράδειγμα τῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς πολεμαϊκῆς Αἰγύπτου πολλὰ θὰ εἶχε νὰ τοῦ διδάξει ἐπ' αὐτοῦ.

Τὸ δεύτερο παράδειγμα εἶναι «ἡ κατάρκτηση τῆς Ἀγγλίας και τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς» (2). Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς *révolutions préfabriquées* ποὺ πραγματοποιήσαν οἱ ὄπαδοί του στὶς λεγόμενες «Λαϊκὲς Δημοκρατίες». Τὸ καθεστῶς ποὺ «εἰσήγαγον» οἱ Νορμανδοὶ στὴν Ἀγγλία, ἦταν «ἐποικο ἀπὸ τὰ πρὶν», και ἂν τὸ ἐπέβαλαν σὲ χώρες τόσο διάφορες στὴν οἰκονομικὴ τους διάρθρωση, ὅσο ἡ ἀγροτικὴ Ἀγγλία και ἡ ἀστικά ἀνεπτυγμένη Νεάπολις και Σικελία, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ καθεστῶς αὐτὸ «ἔξασφάλιζε και μονιμοποιοῦσε τὴν κυριαρχία τους». Ἄν δὲν παίζουμε μὲ τὶς λέξεις, ἡ πρόταση αὐτὴ σημαίνει μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τοῦ οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ: τὸ πολιτικὸ καθεστῶς, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ Νορμανδοὶ πάνω στοὺς Σάξωνες, Λατίνους, Βυζαν-

1) Κτ, σελ. 254.

1) ΔΙ, σελ. 73.

τινούς και "Αραβες ύπηκόους τους, δέν μπορεί βέβαια νά θεωρηθεί ώς «έποικοδόμημα» μιås όποιασδήποτε προϋπάρχουσας οίκονομικης όργάνωσης. Αντίθετα, ή διοργάνωση τής οίκονομίας είναι «προϊόν» και «έποικοδόμημα» τής ταξικης κυριαρχίας πού έδωσε στους Νορμανδούς ή κατάκτηση.

10. Η κατακτητική πολιτική δέν έχει οίκονομικά άποτελέσματα :

Η δεύτερη περίπτωση πού αναφέρει ό Μάρξ (Τούρκοι και Ρωμαίοι) είναι από τις πιό άτυχεις. Για νά πάρουμε τό λιγότερο προσφιλέσ παράδειγμα, έννοοϋμε τους Τούρκους, ας παρατηρήσουμε κατ' άρχήν ότι είναι τραγική είρωνεία νά πούμε ότι «άφησαν άθικτο τόν παλαιό τρόπο παραγωγής»! Η τουρκική κατάκτηση κατέστρεψε τό Βυζάντιο, και όχι μόνο τό Βυζάντιο, αλλά και μιá ολάκερη κοσμοιστορική περιοχή, τή Μέση Ανατολή, πού από τήν αύγή τής ιστορίας και μέχρι τήν τελευταία της άνθιση επί Άράβων, βρισκόταν στην πρωτοπορία τής οίκονομικης και πνευματικης προόδου. Για μάς τους Έλληνες είχε άνυπολόγιστα καταστρεπτικές συνέπειες, από τήν άποψη ότι έπνιξε στη γένεσή της τήν έθνική αναγέννηση πού είχε δώσει τόσα λαμπρά άποτελέσματα στο Μυστρά ή τή Θεσσαλονίκη, και έκοψε τους δεσμούς με τήν Εϋρώπη, τήν ώρα πού ήταν πιό αναγκαίοι παρά ποτέ : "Ενας λαός πού από τή νεολιθική έποχή μέχρι τότε δέν είχε πάψει ούτε μιá στιγμή νά γονιμοποιεί τό ανθρώπινο πνεϋμα, αναγκαστόταν νά ύποταχτεί και ν' άφομοιώσει (για νά έπιζήσει) ότι χειρότερο έχει βγάλει ως τά σήμερα ή Άσία. Τό νά θεωρήσει κανείς τέτοιου είδους θεομηνίες από τή σκοπιά του «τρόπου παραγωγής», είναι ασφαλώς ό καλύτερος τρόπος νά μήν καταλάβει τίποτε άπ' ότι έγινε στην ιστορία....

Από τήν καθαρά μαρξιστική άποψη, ή περίπτωση τών Τούρκων παρουσιάζει ένα ένδιαφέρον, όσον άφορā τουλάχιστον τή θεωρία τών κοινωνικων τάξεων. Η τουρκική «φεουδαρχία» άφινε άθικτο τόν τρόπο τής παραγωγής. Δηλαδή ή κυριαρχία της έκδηλωνόταν όχι μέσα στη διαδικασία τής παραγωγής, αλλά στη διαδικασία τής διανομής. Έχουμε έδω ένα από τά πολλά παραδείγματα πού μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε για ν' άποδείξουμε ότι ή μαρξιστική διδασκαλία, πού όρίζει τις τάξεις από τό ρόλο τους μέσα στην παραγωγή, δέν ισχύει καθολικά, πάντοτε και παντού, και ότι, όπως συμβαίνει συνήθως με τις έξωοίκονομικης προέλευσης άρχουσες τάξεις, ή ταξική κυριαρχία μπορεί νά προέλθει και από τό «ρόλο» (τρόπος του λέγειν) πού παίζει μιá ομάδα στη διαδικασία τής διανομής.

Πώς τώρα είναι δυνατό νά πιστέψουμε ότι σώζουμε τήν «οίκονομική έρμηνεία τής ιστορίας» λέγοντας ότι ό ρωμαϊκός ίμπεριαλισμός άφινε «άθικτο» τόν «παλαιό τρόπο παραγωγής» ;

Τί έννοεί ό Μάρξ ; Μήπως ότι ό ίμπεριαλισμός αυτός δέν είχε τις

πιό άποφασιστικές συνέπειες πάνω στην κοινωνικοοικονομική εξέλιξη; Άλλά ή μοίρα αύτῆς τῆς ίδιαι ρωμαϊκῆς κοινωνίας (1) προσδιορίστηκε άπόλυτα άπ' αύτή τῆ στρατιωτική της εξέάπλωση. Όλος ό συσχετισμός τών δυνάμεων ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις άλλαξε άρδην κατά τῆ διάρκεια αύτῆς τῆς εξέάπλωσης και μετά άπό τῆν κατάκτηση τοῦ orbis terrarum. Πρίν άπό τῆν κατάκτηση, ἡ Ρώμη ἦταν βασικά μιὰ άγροτική δημοκρατία όπου έπικρατοῦσε μιὰ σχετική οικονομικοπολιτική ίσορροπία ανάμεσα τόσο στη μεγάλη και τῆ μικρή ιδιοκτησία, όσο και τῆν άνώτερη και τῆν κατώτερη τάξη. Ἡ κατάκτηση εἶχε ως άποτέλεσμα τῆν πλήρη ρῆξη αύτῆς τῆς ίσορροπίας. Ἡ τεράστια αύξηση τοῦ *ager publicus* επέτρεψε στην «πολιτική τάξη», δηλαδή τῆν ομάδα που κρατοῦσε κάτω άπό τόν έλεγχό της τῆν πολιτική έξουσία, ν' αύξήσει ραγδαία τῆν οικονομική της δύναμη. Τό μέσο που χρησιμοποίησε ἦταν καθαρά τό «πολιτικό μέσο» (*Orrenheimer*): οί πατρίκιοι, οί συγκλητικοί, ἦταν αύτοί που ανέλαβαν τῆν αξιοποίηση τοῦ λεγομένου *ager publicus* συγκεντρώνοντας τῆ γῆ στά χέρια τους και δημιουργώντας έτσι τὰ *latifundia*. Κατά δεύτερο λόγο, οί μακρόχρονοι έστρατεῖες εἶχαν ως άποτέλεσμα τῆν οικονομική καταστροφή τών μικροκτηματιῶν, που άποτελοῦσαν τό κύριο σῶμα τών λεγεώνων. Οικονομικά μειωμένοι ἢ και κατεστραμμένοι, οί πληβεῖοι έχασαν και τῆν πολιτική τους δύναμη άπό τῆ στιγμή που (μετά τῆ μάχη τών Κανῶν) άποδείχτηκε ἡ άνωτερότητα τοῦ «έπαγγελματικοῦ στρατοῦ» πάνω στην παλαιά όπλιτική τακτική. Κατά τρίτο λόγο, οί κατακτήσεις αυτές μεγάλωναν διαρκῶς τόν άριθμό τών δούλων. Μιὰ και μόνο έστρατεία έφερε 150.000 δούλους στη Ρώμη, και αύτή ἡ είσροή τών δουλικῶν χεριῶν, άπό τῆ μιὰ μεριά, έκανε δυνατή τῆν εκμετάλλευση τών μεγάλων λατιφουντίων, και άπό τῆν άλλη μεριά, συνετέλεσε άποφασιστικά στην εξαφάνιση τῆς ελεύθερης εργασίας στην ὕπαιθρο.

Εἶναι σαφές ότι, στις περιπτώσεις αυτές, ἡ «ύλιστική έρμηνεία τῆς ιστορίας» δέν σώζεται παρά μόνον στο μέτρο που ... εξαλύωνεται ἡ ιστορία. Όλες αυτές οί φράσεις για τους «τρόπους παραγωγῆς» ζητᾶν νά μάς πείσουν ότι μόνο ἡ οικονομική εξέλιξη μπορεί άληθινά νά τροποποιήσει τῆν κοινωνικοοικονομική οργάνωση. Κατ' αύτή τῆ θεωρία, ἡ βία, ό «πόλεμος» τοῦ Ἡρακλείτου, όχι μόνο δέν εἶναι «πατήρ πάντων», αλλά «δέν δημιουργεῖ τίποτε». Δέν δημιουργεῖ τίποτε—μόνο που «τούς μὲν δούλους έποίησε τούς δέ έλευθέρους...».

---

1) Για νά μήν ποῦμε τίποτα για τῆ μοίρα τών λαῶν (τόσο τοῦ προηγμένου έλληνιστικοῦ κόσμου, όσο και τῆς ανεξέλικτης Γαλατίας) που έπесαν στα νύχια τών Ρωμαίων.

“Ας τὸ ξαναποῦμε : οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μάρξ ἀρνήθηκε ν’ ἀναπτύξει τοὺς ἐνδοιασμούς του καὶ νὰ σχετικοποιήσῃ τὴν «οἰκονομική» ἔρμηνεία τῆς ἱστορίας, ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ δογματικὴ του φιλοσοφία. Ὁ κοινωνιολογικὸς μονισμὸς τοῦ Μάρξ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ οἰκονομικοῦ (ἢ τεχνικιστικοῦ) μονοφυσιτισμοῦ ποὺ ἐμπνέει τὸ ὅλο του σύστημα. Ἡ παραγωγικὴ δραστηριότητα δὲν εἶναι γι’ αὐτὸν μιὰ μερικὴ ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, ἀλλὰ ἡ «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματοποίησις τῶν πιὸ μύχιων του «οὐσιαστικῶν δυνάμεων». Ἀπ’ αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς σημασίας τῆς ἐργασίας, ἀπορρέει τόσο ἡ κοινωνιολογιστικὴ του θεωρία γιὰ τὴ διαίρεση τῆς ἐργασίας σὰν αἰτίας ὄλων τῶν δειῶν ποὺ μαστίζουσι τὸν ἄνθρωπο, ὅσο καὶ ἡ ὑπέρογκη αἰτιότητα ποὺ ἀποδίδει στὸν τεχνολογικὸ παράγοντα. Καθὼς ὁ Μάρξ φιλόσοφος θεωρεῖ τὴν «ἱστορία τῆς βιομηχανίας σὰν τὸ ἀνοικτὸ βιβλίον τῶν οὐσιαστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου» (1), ὁ Μάρξ κοινωνιολόγος τείνει σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου του νὰ δεῖ τὴν τεχνικὴν σὰν τὴν πρωταρχικὴν προσδιοριστικὴν δύναμιν τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης.

Τὴ μονομέρεια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης μπορούμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε ἀναλύοντας τὶς θέσεις ποὺ ὑποστήριξε ὁ Μάρξ σχετικὰ μὲ τὴ γενεαλογία τῶν ἀρχουσῶν τάξεων.

III. Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΟΥΣΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας εἶναι, γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ μεγάλο «τραυματικὸ» γεγονός μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ἡ ἱστορία ἢ μᾶλλον ἡ «προϊστορία» τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας δὲν εἶναι ἓνα «φυσικὸ» δεδομένο· ἀντίθετα, ἡ μόνη φυσικὴ μορφή τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας εἶναι, ὅπως λέει παράδοξα ὁ Μάρξ, ἡ διάκριση τῶν φύλων «κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναπαραγωγικῆς διαδικασίας» (2) ! Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ πρωτόγονη ἀγέλη ἢ ἡ «πρωτόγονη κομμουνιστικὴ κοινωνία» ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ φαινόμενο τῆς διαφοροποίησης καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων (3). Ἀλλ’ αὐτὸ τὸ «ζωῶδες» στάδιον τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας

1) Marx: Nationalökonomie und Philosophie, ἐκδ. Kiepenheuer 1950, σελ. 192.

2) ΔΙ, σελ. 28.

3) Ἀντίθετα, στὸ Das Kapital (I, 511), ὁ Μάρξ κατηγορεῖ τὸν καπιταλισμὸν ὅτι κατέστρεψε τὴν «ἀρχέγονη ποικιλία τῶν ἀνθρώπινων ἀπασχολήσεων» καταδικάζοντας τὸ κάθε ἄτομον νὰ μένει προσκολλημένον σ’ ἓνα ὀρισμένον, περιορισμένον καὶ ἀποκλειστικὸν κύκλον ἀπασχολήσεων. Ἔτσι ὁ πανάρχαιος μῦθος τῆς «πτώσης» ἀπὸ τὸν προϊστορικὸν παράδεισον μιλάει τώρα—χάρη στὸν Μάρξ!—τὴν ποζιτιβιστικὴν γλῶσσαν τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας».

έξαφανίζεται μόλις ή ανθρώπινη τεχνική αρχίζει νά «έξανθρωπίζει» τή φύση. Τότε έμφανίζεται και ή διαίρεση τής έργασίας σέ ιθύνουσα—πνευματική και σέ έκτελεστική—ύλική έργασία—διαίρεση που ό Μάρξ τή θεωρεί σάν τήν κύρια αίτια όλων τών ταξικῶν ανταγωνισμῶν και σάν τήν ρίζα «όλων τῶν ἀντιφάσεων» (').

11. Ἡ διαίρεση τής έργασίας και ή τεχνολογία

Ἐπί τῆς διαίρεσης τής κοινωνίας σέ ἀντίμαχες τάξεις έμφανίζεται λοιπόν «ἀπό τή στιγμή που έγκαθιδρύεται ή διαίρεση τής έργασίας σέ πνευματική και ύλική έργασία». Μὲ ἄλλους λόγους, σέ κάθε μορφή τής διαίρεσης τής έργασίας ἀντιστοιχεί και μιὰ ὀρισμένη μορφή διαίρεσης τής κοινωνίας σέ ἀντίμαχες τάξεις ἀπό τίς ἰνδικές κλάσεις μέχρι τίς κοινωνικές τάξεις τής σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας: τὸ πατριαρχικὸ καθεστῶς, τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν, τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς και ὁ μοντέρνος καπιταλισμὸς δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Μάρξ, παρὰ «παγιωμένες μορφές τής διαίρεσης τής έργασίας» (').

Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὸ φαινόμενο τοῦ καταμερισμοῦ τής έργασίας που οἱ διάφορες ἱστορικές μορφές του ὑπῆρξαν πάντοτε οἱ «βάσεις τής κοινωνικῆς ὀργάνωσης» θὰ δοῦμε ὅτι προσδιορίζεται ἀπὸ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων γενικὰ (') και πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὸν βαθμὸ τής τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν μέσων. Ὅπως λέει ὁ Μάρξ «ή έργασία ὀργανώνεται και κατανέμεται ἀνάλογα μὲ τὰ εργαλεῖα που διατίθενται. Ὁ χερόμυλος ἐξυπακούει μιὰ μορφή διαίρεσης τής έργασίας διάφορη ἀπ' αὐτήν που δημιουργεῖ ὁ ἀτμόμυλος» ('). Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τήν περίφημη φόρμουλα τοῦ Μάρξ, στὸ χερόμυλο ἀντιστοιχεῖ μιὰ φεουδαρχική κοινωνία, ὅπως στὸν ἀτμόμυλο ἀντιστοιχεῖ μιὰ καπιταλιστική (').

Αὐτὴ ή τεχνολογική ἐρμηνεία τής κοινωνικῆς ἐξέλιξης εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ ἀδύνατο σημεῖο τής μαρξικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Καί καθὼς ή «ύλιστική» (τεχνικο—οἰκονομική) θεώρηση τής ἱστορίας ἔχει πολλές φορές κάνει τοὺς μαρξιστὲς ἀνίκανους νά καταλάβουν αὐτὸ που γίνεται μπρὸς στὰ μάτια τους (π.χ. τή γένεση τής ἀρχουσας τάξης στὴν ΕΣΣΔ και τίς «λαϊκές δημοκρατίες»), καλὸ εἶναι νά ἀφιερῶσουμε μερικές σύντομες παρατηρήσεις στὴ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὴ γένεση τής φεουδαρχίας.

1) ΠΙ, σελ. 29.

2) ΜΡ11 σελ. 107.

3) ΜΡ11 σελ. 88.

4) ΜΡ11 σελ. 105.

5) ΜΡ11 σελ. 88.

Ἐὰς παρατηρήσουμε κατ' ἀρχήν, ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὴ μαρξικὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία ὁ (δυτικὸς) «φεουδαρχικὸς τρόπος παραγωγῆς» ἀποτελεῖ τὸ τρίτο στάδιο τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἐξέλιξης (1), ἡ ἱστορία μᾶς δείχνει ἓνα πλῆθος ἀπὸ φεουδαρχικὰ καθεστῶτα (2).

Ἐὰν τὰ θεωρήσουμε ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ μόνον ἄποψη, ὁ ὅρος φεουδαρχία σημαίνει ἓνα σύστημα κλειστῆς μεγαλοκτηματικῆς οἰκονομίας ὅπου οἱ «ἄμεσοι παραγωγοὶ» ἔχουν ξεπέσει στὴ θέση τοῦ δουλοπάροικου. Ἐκ τῆς πολιτικῆς ἄποψης, τὸ σύστημα αὐτὸ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ τὴ βάση μιᾶς συγκεντρωτικῆς μοναρχίας ἀνατολικοῦ στυλ, ὅπως ἄλλωστε μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ καίριες ἀποκεντρωτικὰς τάσεις, νὰ καταλήξῃ στὴν πλήρη διάσπαση τῆς κρατικῆς ἐνότητας καὶ νὰ δώσῃ στὸ μεγαλογαιοκτημόνα τὴν ὁλότητα τῶν πολιτικῶν, δικαστικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐξουσιῶν. Ἐὰν ἐπανέλθουμε στὴν οἰκονομία, καὶ ἂς παρατηρήσουμε ὅτι, ἀντίθετα πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ Μάρξ,

1) δὲν ὑπάρχει κανένας αὐστηρὸς αἰτιακὸς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴ δουλοπαροικία καὶ τὴ μεγαλοκτηματικὴ οἰκονομία: ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας μέσα στὰ πλαίσια τῆς μεγαλοκτηματικῆς οἰκονομίας μπορεῖ ἐπίσης νὰ πάρῃ τὴ μορφή τῆς δουλείας,

2) αὐτὸς ὁ τύπος οἰκονομικῆς ὀργάνωσης μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς βάση τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίας ἐντελῶς διαφόρων τάξεων, ὅπως π.χ. ὁ κληρὸς καὶ ἡ ἀριστοκρατία,

καὶ 3) αὐτὸς ὁ τύπος οἰκονομικῆς ὀργάνωσης μπορεῖ νὰ ἔχει προέλθῃ ἀπὸ τοὺς πιὸ διάφορους λόγους: στὴ μιὰ περίπτωση, εἶναι ἡ κατάκτηση καὶ ἡ ὑποδούλωση τῶν αὐτοχθόνων· ἀλλοῦ, εἶναι ἡ ἀποσύνθεσις ἑνὸς γραφειοκρατικοῦ καθεστῶτος· σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση, οἱ οἰκονομικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀνάγκες ἑνὸς συγκεντρωτικοῦ κράτους μπορεῖ νὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μεταμόρφωση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων σὲ μιὰ οἰκονομικὴ φεουδαρχικὴ ὁμάδα.

Κανένας αἰτιακὸς σύνδεσμος δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ φεουδαρχία σὰν κοινωνικοοικονομικὸ καθεστῶς καὶ τὴ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας πού συμβολίζεται ἀπὸ τὸ μύλο. Ἐξάλλου, τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ χειρότερα πού μποροῦσε νὰ βρεθῇ. Σὲ καμιὰ περίπτωση, τὰ τεχνικὰ μέσα παραγωγῆς τοῦ εἶδους τοῦ «χερόμυλου» δὲν ἔπαιξαν τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον πού τοὺς ἀποδίδει ὁ Μάρξ· ὅλες τὶς ἐποχὰς πρὶν ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, οἱ ἐξωοικονομικοὶ παράγοντες εἶχαν μιὰ τέτοια δύναμη, ὥστε ἐκμηδένισαν σχεδὸν τὶς δυνατότητες ἀνάπτυξης τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τε-

1) Βλ. τὸν περίφημον Πρόλογον τῆς Συμβολῆς στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

2) Βλ. τὸ ἄρθρον Feudalism στὴν Encyclopaedia of the Social Sciences (1931).

χνολογία είχαν φτάσει, τόσο στην ελληνιστική εποχή, όσο και στην Κίνα τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρκο Πόλο, σ' ἓνα ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀξιοθαύμαστο βαθμὸ ἀνάπτυξης. Καί ἂν εἶναι ἀπλῶς ἀδιανόητος προκειμένου γιὰ τὴν προκαπιταλιστικὴ ἀνθρωπότητα, ὁ «τεχνολογικὸς ντετερμινισμὸς» ἔγινε προβληματικὸς στὰ μάτια αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν μαρξιστῶν, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ «σοσιαλιστικὴ» βιομηχανία ἀπέδειξε ὅτι ὁ «ἠλεκτροκίνητος μύλος» (γιὰ νὰ μιλήσουμε τὴ γλῶσσα τοῦ Μάρξ) μπορεῖ νὰ «δώσει» ταυτόχρονα δύο τύπους κοινωνικο-οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τόσο διάφορους ὅσο εἶναι τὸ ἀμερικανικὸ καὶ τὸ σοβιετικὸ καθεστῶς (1).

Ἐὰν ἀφήσουμε λοιπὸν κατὰ μέρος τὴ στενὰ τεχνολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ, καὶ ἄς ζητήσουμε νὰ δοῦμε ἂν τὸ φαινόμενο τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἐξηγήσει τὸ πολὺ συνθετώτερο φαινόμενο τῆς ταξικῆς διαφοροποίησης.

Μποροῦμε νὰ πάρουμε ὡς ἀφετηρία τὶς σκέψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὶς κάστες.

12. Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας καὶ οἱ κάστες

«Οἱ κάστες, ὅπως καὶ οἱ συντεχνίες, διαβάζουμε στὸ Κεφάλαιο, ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν ἴδιο φυσικὸ νόμο (si) ποὺ ἐπιβάλλει τὴ διαφοροποίηση τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων σὲ εἶδη καὶ ὑπο-εἶδη» (2). Ὁ «φυσικὸς» αὐτὸς νόμος δὲν εἶναι παρὰ ἡ «διαίρεση τῆς ἐργασίας». Ἔτσι ὁ Μάρξ μιλάει γιὰ τὴν «τάση τῶν ἀρχαϊκῶν κοινωνιῶν νὰ κάνουν κληρονομικὰ τὰ ἐπαγγέλματα, νὰ τοὺς δώσουν τὴν ἀπολιθωμένη μορφὴ τῶν καστῶν» (3). Καὶ ἡ γνώση αὐτοῦ τοῦ φανταστικοῦ «φυσικοῦ νόμου» ἐπιτρέπει στὸν Μάρξ νὰ μᾶς βεβαιώσει ὅτι:

«Ἐπὶ τὸ πατριαρχικὸ καθεστῶς, τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν, τὸ φεουδαρχικὸ καὶ συντεχνιακὸ καθεστῶς, βλέπουμε ὀλάκερη τὴν κοινωνία νὰ καταμερίζεται ἐν ἔργασίᾳ σύμφωνα μὲ ὀρισμένους σταθεροὺς κανόνες. Αὐτοὺς τοὺς κανόνες τοὺς ἔχει ἀραγε ἐπιβάλλει ἓνας ὀποιοσδήποτε νομοθέτης; Ὁχι. Αὐτοὶ οἱ κανόνες βγήκαν ἀρχικὰ μέσα ἀπὸ τὶς συνθηκὰς τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς τῆς μορφῆς νόμου, τὴν πῆραν πολὺ ἀργότερα. Ἔτσι οἱ διάφορες μορφὲς τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας ἔγιναν κάθε φορὰ οἱ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης» (4).

Μὲ ἡσυχία λοιπὸν τὴν συνείδηση, ὁ Μάρξ ἐξαπολύει τοὺς μύδρους του κατὰ τῆς παραδεδομένης «ἰδεαλιστικῆς» ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Τὸ μεγάλο τῆς κρίμα εἶναι ὅτι ζητᾶει νὰ καταλάβει τὶς διαφορὰς ἐποχῆς τοῦ

1) Βλ. π.χ. τὸ βιβλίον τοῦ (τότε ὀρθοδόξου μαρξιστῆ) Sidney Hook : Towards the Understanding of Karl Marx, 1933 (γαλλ. μετ., 1936, σελ. 120-122).

2) Κ Ι, 356.

3) Κ Ι, 355.

4) ΜΡΗ, σελ. 107.

παρελθόντος παίρνοντας ως βάση τη συνείδηση που είχαν κάθε φορά οί άνθρωποι για τόν έαυτό τους και για τή θέση τους μέσα στην κοινωνία, και όχι τις «ύλικές συνθήκες τής παραγωγής». 'Η παραδεδομένη ιστοριογραφία κάνει τό λάθος νά «συμμερίζεται τις αύταπάτες τής κάθε έποχής: μιá έποχή φαντάζεται π.χ. ότι προσδιορίζεται από καθαρά «πολιτικές» ή «θρησκευτικές» σκοπιμότητες, και τοϋτο παρ' όλον ότι ή θρησκεία και ή πολιτική δέν είναι παρά οί (φαινομενικές-έξωτερικές) μορφές τών πραγματικών της σκοπών» — δηλαδή τών «πραγματικών (οικονομικών) συμφερόντων»⁽¹⁾. «Κατόπιν τούτου, ό ιστορικός της παραδέχεται δογματικά αύτή τήν ιδέα»⁽²⁾ και πιστεύει κι' αύτός ότι ή θρησκεία ή ή πολιτική έπαιξαν τόν άποφασιστικό ρόλο στην περίοδο που μελετάει.

Δέν πρόκειται νά συζητήσουμε έδώ τήν άξία και τήν ισχύ αύτου του νέου *deute methode*. Αυτό που θά άμφισβητήσουμε, είναι ή έφαρμογή που κάνει ό Μάρξ αύτης τής «άντικειμενιστικής» μεθόδολογίας όπου τά οικονομικά συμφέροντα μέ τις πολυποίκιλές τους μεταμφίσεις άντικατασταίνουν τή Θεία Πρόνοια τών θεολόγων και τήν «πονηρή» *Verunft* του Έγγελου. 'Ιδού που στήριζει ό Μάρξ αύτό τó βαρυσήμαντο *distinction*: «'Η άνεξέλικτη μορφή τής διαίρεσης τής έργασίας στις 'Ινδίες και τήν Αίγυπτο προκάλεσε τήν εμφάνιση του συστήματος τών καστών στο κράτος και τή θρησκεία του ίνδικου και του αίγυπτιακου λαου. Κι' όμως οί ιστορικοί πιστεύουν ότι τó σύστημα τών καστών είναι ή δύναμη που παρήγαγε αύτή τήν άνεξέλικτη μορφή τής παραγωγικής συνεργασίας»⁽³⁾.

'Αλλ' αύτοι οί ιστορικοί έχουν άραγε τόσο άδικο, όσο τó φαντάζεται και θέλει νά τó πιστεύει ό Μάρξ; Μόνο παραβιάζοντας και διαστρεβλώνοντας τήν πραγματικότητα μπορούμε νά πιστέψουμε μαζί μέ τόν Μάρξ ότι τó καθεστώς τών καστών προήλθε από μιá παθολογική, άνώμαλη παγιοποίηση μιās όποιασδήποτε μορφής τής διαίρεσης τής έργασίας. Τό σωστότερο θά ήταν μάλλον νά ποϋμε ότι, προκειμένου τουλάχιστον για τις ίνδικές κάστες⁽⁴⁾, ή δύναμη που προσδιόρισε όλη τή διαμόρφωση τής κοινωνίας είναι, όχι βέβαια ή διαίρεση τής έργασίας, αλλά ή βίαιη έπιβολή του συστήματος τών καστών: ή διαίρεση τής κοινωνίας

1) ΔΙ, σελ. 37.

2) ΔΙ, σελ. 36.

3) ΔΙ, σελ. 36.

4) Στην Αίγυπτο κι' όταν ακόμα τά έπαγγέλματα γίνονταν κληρονομικά, δέν ύπήρχαν κάστες.

νίας σέ κάστες εἶναι τὸ «πρωταρχικὸ φαινόμενο», ὁ παράγων ἀπὸ τὸν ὁποῖο προσδιορίστηκε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας.

Κατὰ κανόνα, ἡ κάστα εἶναι μιὰ φυλή, πού διείσδυσε μέσα σ' ἓνα ξένο λαό, εἴτε ὡς κατακτητικὴ ὁμάδα, εἴτε ξεπέφτοντας στὴ θέση τοῦ παρία. Οἱ ἰνδικές κάστες δὲν ὑπῆρξαν βέβαια προϊόν τῆς «ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων». Ἀντίθετα, ἐφανίστηκαν μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ ἀνθηροῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Δραβίδων (ἄνθησε γύρω ἀπὸ τὸ 2800–2500 π.Χ.) ἀπὸ τοὺς ἰνδο-εὐρωπαϊοὺς εἰσβολεῖς (μετὰ τὸν 13ο αἰῶνα π.Χ.). Τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν ἐπιβλήθηκε κατ' ἀρχὴν γιὰ νὰ προφυλάξει τὴν καθαρότητα τοῦ ἀρείου αἵματος πού κινδύνευε ν' ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιμείξια μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς (βάρνα, ἡ ἰνδικὴ λέξη γιὰ τὶς κάστες, σημαίνει τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος, τὴ ράτσα· κι' ὕστερα γιὰ νὰ κατοχυρώσει τὰ κοινωνικὰ προνόμια τῆς τάξης τῶν βραχμάνων, ἡ ὁποία ἦταν ἡ μόνη πού εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κάνει τὴ βεδικὴ θυσία, καὶ τῆς τάξης τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν γεωργῶν ἀπέναντι στὴν κατώτερη τάξη τῶν σοῦντρας μὲς' στὴν ὁποία περιελήφθησαν οἱ ἥττημένοι αὐτόχθονες πληθυσμοί.

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἱστορικὴ καταγωγή τοῦ συστήματος τῶν καστῶν στὶς Ἰνδίες (1): θὰ ἦταν τουλάχιστο γελοῖο νὰ ποῦμε μαζί μὲ τὸν Μάρξ ὅτι ἐπιβλήθηκε «ἀναγκαστικὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ συνείδηση» τῶν ἀρείων κατακτητῶν...

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τὶς κάστες, κι' ἄς ρωτήσουμε ἂν μπορούμε τάχα νὰ ὀρίσουμε ὅλες τὶς ἀρχουσες τάξεις ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ βάση τὸ ρόλο τους στὴν κοινωνικὴ παραγωγή; Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ μᾶς δείχνει σαφῶς ὅτι μιὰ ὁμάδα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀρχουσα τάξη καὶ νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἐργασία τῶν «ἄμεσων παραγωγῶν», χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι «ὁ κατακτητῆς ζεῖ ἀπὸ τὸ φόρο ὑποτελείας· ὁ ὑπάλληλος ἀπὸ τὴ φορολογία· ὁ μεγαλογαιοκτήμων ἀπὸ τὴν ἐγγειοπρόσοδο· ὁ μοναχὸς ἀπὸ τὴν ἐπατεία· ὁ ἐβραῖος λευίτης ἀπὸ τὴ δεκάτη· ὅλοι αὐτοὶ (πού ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεγαλογαιοκτήμονα, ἀποτελοῦν ἐξωοικονομικὲς κατηγορίες, πού ἡ κυρίαρχή τους θέση μέσα στὴν κοινωνία δὲν ὀφείλεται βέβαια στὸ ρόλο τους στὴν παραγωγή) παίρνουν ἓνα ὀρισμένο ποσοστὸ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος» (2) καὶ τὸ παίρνουν ὄχι βέβαια ὡς συντελεστὲς τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ γιατί ἡ πο-

1) Ἀνάλογη ἦταν ἡ καταγωγή τῶν μεξικανικῶν καστῶν ἐπὶ Ἀζτέκων.

2) Κτ. σελ. 240.

λιτική ή η ιδεολογική εξουσία που άσκει, αναγκάζει τους άλλους να τους το δώσουν.

Αυτή η ιδιοποίηση της ξένης εργασίας είναι το ουσιαστικό γνώρισμα της ταξικής εξουσίας εν γένει :

«Το κεφάλαιο δὲν ἐφευρε τὴν ὑπερεργασία. Παντοῦ ὅπου ἔνα τμῆμα τῆς κοινωνίας μονοπωλεῖ τὰ παραγωγικὰ μέσα ὡς ἐργαζόμενος, εἴτε εἶναι εἴτε δὲν εἶναι ἐλεύθερος, ὀφείλει νὰ δουλεύει ὄχι μόνο γιὰ λογαριασμό του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κάτοχο τῶν παραγωγικῶν μέσων, εἴτε αὐτὸς εἶναι ἀθηναῖος καλὸς μάγαθος, ἐτροῦσκος θεοκράτης, civis romanus, γερμανὸς βαρῶνος, ἀμερικανὸς δουλοκτήτης, βογιάρος τῆς Μολδοβλαχίας, μοντέρνος μεγαλοβιομηχανὸς ἢ καπιταλιστής» (1).

Ἄλλὰ πῶς εἶναι δυνατό νὰ ὀρίσουμε τίς τόσο διάφορες αὐτὲς ἄρχουσες τάξεις μὲ μόνο κριτήριον τὸν παραγωγικὸν τοὺς ρόλον ; Μποροῦν τάχα ν' ἀναχθοῦν σ' ἓνα τέτοιο «μαντζεστεριανόν» κοινὸν παρονομαστὴν τάξεις τόσο διάφορες ὅσο οἱ ἐτροῦσκοι «θεοκράτες» (2) καὶ οἱ μοντέρνοι ἐπιχειρηματίες ; Ὅταν χρησιμοποιῶμε τὸν ὄρον «θεοκρατία», δὲν ἐννοοῦμε βέβαια ὅτι τὴν κοινωνία τὴν ἐξουσιάζει ὁ «θεός». Ἐννοοῦμε ἀπλῶς ὅτι τὴν ἐξουσιάζει ἡ ὁμάδα πού μεσολαβεῖ «μονοπωλιακὰ» ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεοὺς τους. Ἄλλὰ ὁ Μάρξ—καὶ σ' αὐτὸ συνίσταται ὁ «οἰκονομισμός» του—ἀρνεῖται ν' ἀναγνωρίσει ὅτι μιὰ ὁμάδα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄρχουσα τάξη, δηλαδὴ ν' ἀποκτήσῃ τὸ «μονοπώλιον» τῶν παραγωγικῶν μέσων, στηριζόμενη ἀρχικὰ πάνω π.χ. στὴν ιδεολογικὴ ἐξουσία πού ἄσκει πάνω στοὺς ἀνθρώπους.

Α'. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ἔτσι π.χ. ὁ Μάρξ καταλήγει νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς μὲ μιὰ μοντέρνα παραγωγικὴ τάξη. «Ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἀκριβοῦς καταμέτρησης τῶν περιόδων τοῦ Νείλου, λέει ὁ Μάρξ, δημιούργησε τὴν αἰγυπτιακὴ ἀστρονομία, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν καὶ τὴν κυριαρχία τῆς κάστας τῶν ἱερέων, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τῆς γεωργίας (3).

Τίποτε δὲν εἶναι πιὸ ἀστήρικτον ἀπὸ μιὰ τέτοια ἄποψη πού δίνει στοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς τὴν ὕψη σαιν-σιμονιστῶν γεωπόνων !

13. Θεοκρατία καὶ ταξικὴ κυριαρχία

Στὴν πραγματικότητα, ἡ κοινωνικὴ-ταξικὴ ἐξουσία τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου (ὅπως καὶ κάθε κλήρου γενικὰ) ὀφείλεται στὴν ιδεολο-

1) Κ Ι, 243.

2) Ἀφήνουμε κατὰ μέρος τὸ ἂν ὁ ὄρος «ἐτροῦσκοι θεοκράτες» ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ἱστορικὴ πραγματικότητα.

3) Κ Ι, 539, ὑπόσημ. 5.

γική κυριαρχία που η τάξη αυτή άσκησε επί χιλιάδες χρόνια πάνω στις συνειδήσεις. Η άρχαία Αίγυπτος πέρασε άπ' όλες τις φάσεις τής κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης άπό τήν όποία θά μπορούσε νά έχει περάσει μιá προκαπιταλιστική κοινωνία, και γνώρισε όλων τών ειδών τά κοινωνικά καθεστώτα: άστικά (στις πόλεις του Δέλτα), φεουδαρχικά (στήν Άνω Αίγυπτο) γραφειοκρατικά (στις έποχές τής ένοποίησης και τής μοναρχικής συγκέντρωσης). Οί φεουδάρχες, οί γραφειοκράτες, οί άστοί άνέβηκαν διαδοχικά ή ταυτόχρονα στην έξουσία και τήν κράτησαν για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα. Ουδέποτε όμως ό κλήρος έχασε τή δύναμή του — πράγμα που είναι φυσικό και αυτονόητο αν αναλογιστούμε, όχι βέβαια τις άνάγκες τής «διεύθυνσης τής γεωργίας», αλλά τó θρησκóληπτο χαρακτήρα του αίγυπτιακού λαού. Βέβαια, ή κοινωνική, πολιτική και οίκονομική δύναμη του κλήρου δέν ήταν πάντοτε ή ίδια.

Παντοδύναμος στις έποχές τής φεουδαρχικής άποκέντρωσης, ό κλήρος βρέθηκε πάντοτε άντιμέτωπος μέ τή φαραωνική γραφειοκρατία στις έποχές τής μοναρχικής συγκέντρωσης: ή μονοθεϊστική μεταρρύθμιση του Άμένοφι του Δ' ύπήρξε άπλώς μιá παροξυστική μορφή όχι άπλώς του πανάρχαιου και καθολικού άνταγωνισμού άνάμεσα στο Έρατείο και τó κράτος (τους πάπες και τους άυτοκράτορες), αλλά τής ιδιότυπης ταξικής πάλης που σ' όλα ίσως τά γραφειοκρατικά καθεστώτα, αντίθετε τους φορείς τής ιδεολογικής και τους φορείς τής πολιτικοοικονομικής έξουσίας. Άλλ' αν ή φαραωνική γραφειοκρατία μπόρεσε, ύστερα πάντοτε άπό μιá έπίμονη πάλη, νά έξουδετερώσει όλους τους άλλους άνταγωνιστές της: τόσο τους άστους του Δέλτα, όσο και τους φεουδάρχες του Νότου, άντίθετα, δέν μπόρεσε νά δαμάσει ποτέ τó Έρατείο: τόσο βαθείες ήταν οί ρίζες του μέσα στην αίγυπτιακή κοινωνία. Άν πετύχαινε ή άπόπειρα του Άμένοφι του Δ', πιθανώς οί ιερείς νά χάναν κάθε άυτονομία και νά μετατρέπονταν σε άπλους μισθωτους ύπαλλήλους του κράτους: τότε, ό κλήρος κινδύνεψε πρós στιγμήν νά χάσει κάθε δύναμη. Άλλ' ή μονοθεϊστική άπόπειρα απέτυχε πλήρως: λίγα χρόνια μετά τó θάνατο του Ίχνατον, τó Έρατείο όχι μόνο άποκατέστησε όλα του τά παραδεδομένα προνόμια, αλλά και άπόκτησε μιá δύναμη που ποτέ ως τά τότε δέν είχε όνειρευτεί.

Γενικά, όσες φορές οί φαραώ προσπάθησαν νά χειραφετηθούν άπό τόν έλεγχο του κλήρου (τόσο στην 4η, όσο και στη 18η δυναστεία), ό κλήρος βγήκε πάντοτε κερδισμένος, και ή αύξηση τής έπιβολής του πάνω στην κοινωνία δέν έκανε παρά νά βάλει σε κίνηση όλες τις φυγόκεντρες δυνάμεις που περιείχε σε λανθάνουσα κατάσταση τó γραφειοκρατικό καθεστώς. Άκριβώς έπειδή ό κλήρος ήταν ή μόνη όργανωμένη δύναμη που μπορούσε νά έξασφαλίσει τήν ιδεολογική συνοχή του πληθυ-

σμοῦ, τὸ κράτος ἀναγκαζόταν στὸ τέλος νὰ ὑποστέλλει τὴ σημαία του μπρὸς στὴν ἀκλόνητη δύναμη τοῦ ἱερατείου (1).

Ἡ ἀντεπίθεση τοῦ κλήρου εἶχε πάντοτε τὶς ἴδιες ἱστορικές συν-
έπειες: τόσο στὴν 5η καὶ κυρίως τὴν 6η, ὅσο καὶ στὴν 20η δυνα-
στεία, ὁ κλῆρος κατόρθωνε ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν «κρατικοποιημένο
τομέα» τῆς αἰγυπτιακῆς κοινωνίας ἕνα σωρὸ προνόμια, ἀτέλειες, μεγάλα
κτῆματα, ὄρυχεῖα, ὀλάκερες πόλεις, κ.ο.κ., καὶ τελικὰ μεταμορφωνόταν
σὲ μιὰ κληρονομικὴ ὀλιγαρχία, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ὁποίας ἀπο-
συνετίθετο βαθμηδὸν ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ πολι-
τειακὴ ἐνότητα τῆς κοινωνίας. Ἔτσι π.χ. στὸ τέλος τῆς 5ης δυναστείας,
ἡ διοίκηση ὀρισμένων ἐπαρχιῶν τῆς Νότιας Αἰγύπτου ξεφεύγει ὀλοτέλα
ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς γραφειοκρατίας καὶ γίνεται κληρονομικὸ προνόμιο
ὀρισμένων μεγάλων ἱερατικῶν οἰκογενειῶν. Πολὺ γρήγορα αὐτὴ ἡ και-
νούργια ἀριστοκρατία ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ κάθε φορολογικὴ ἐπιβάρυνση,
ἐνῶ ταυτόχρονα μονοπωλοῦσε τὴν ἀσκηση τῆς ὀνομαστικῆς φαραωνικῆς
δικαστικῆς ἐξουσίας πάνω στοὺς ἀγρότες ποὺ δούλευαν στὰ κτῆματά
της (2). Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ μικρὲς ἐλεύθερες ἰδιοκτησίαι πάνω
στὶς ὁποῖες ἔπεφτε πλέον ὅλο τὸ βᾶρος τῶν φόρων, ἀπορροφήθηκαν γρή-
γορα ἀπὸ τὰ μεγάλα φέουδα (3), ἐνῶ ταυτόχρονα τὸ κράτος ἔχανε τὸ
δικαίωμα νὰ μπορεῖ νὰ στρατολογεῖ καὶ ν' ἀγγαρεύει τοὺς ὑποβιβα-
σμένους στὴν τάξη τῶν δουλοπαροίκων πρώην ἐλεύθερους ἀγρότες (4).

Ἡ αὐξηση τῆς ἐπιβολῆς τοῦ κλήρου εἶχε πάντοτε ὡς συνέπεια τὴν ἀπο-
σύνθεση τῆς ἐνότητας τοῦ κράτους καὶ γενικὴ ὀπισθοδρόμηση τῆς κοινωνίας
πρὸς ἀρχαῖκές, στοιχειώδεις, κατὰ κανόνα φεουδαρχικὲς μορφὲς ὀργάνωσης.
Οἱ οἰκονομικὲς τῆς συνέπειες δὲν ὑπῆρξαν λιγότερο ὀπισθοδρομικὲς.

1) Μία ἀνάλογη διαδικασία παρατηρεῖται στὸ Βυζάντιο: μετὰ τὴν ἀποτυχία
τῆς ἀντι-ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ὁ Βασίλειος ὁ Β' συνδια-
λάσσεται μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ ζητεῖ νὰ συμμαχήσει μαζί της ἢ νὰ ἐξασφαλίσει του-
λάχιστον τὴν οὐδερότητά της στὴν πάλη του κατὰ τῶν «δυνατῶν» μεγαλογαιοκτη-
μόνων. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Διομήδης (Βυζαν-
τιναὶ Μελέται, Α, σελ. 57), ὅτι «ἡ δύναμις καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπι-
βολὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μονῶν ἰδίᾳ ἐξῆλθον
σημαντικῶς ἠὺςξημέναι ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν καὶ τῶν
δυνατῶν ἐν γένει πάλης τῶν Μακεδόνων... Τὸ ἐκκλη-
σιαστικὸν στοιχείον κατακτᾷ εἰς τὸ Βυζάντιον συ-
νεχῶς εὐρύτερον ἔδαφος».

2) Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὸ Βυζάντιο μετὰ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες αὐτοκράτορες.
Τὸ ἴδιο τὸ κράτος ἀπαγόρευσε τὴν ἀνάμιξη τῶν διοικητικῶν καὶ φορολογικῶν ὀργά-
νων στὴ διαχείριση τῶν μοναστηριῶν, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίστηκαν ὡς προνομιοῦχα
«αὐτοῦδέσποτα» ἱδρύματα, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ πλεῖστα φορολογικὰ βάρη.

3) Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ *patrocinium*.

4) Εἶναι γνωστὲς οἱ τραγικὲς συνέπειες ποὺ εἶχε γιὰ τὸ Βυζάντιο αὐτὴ ἡ
ἐξαφάνιση τῆς τάξης τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν - στρατιωτῶν.

14. Οι οικονομικές συνέπειες της κοινωνικής ανόδου του κλήρου

Έτσι π.χ. στην εποχή του Ραμσή Γ', στο άπογειο δηλαδή της οικονομικοπολιτικής δύναμης του αιγυπτιακού κλήρου, ή αντιοικονομική νοοτροπία του ιερατείου έκδηλώθηκε όχι μόνο με την έγκατάλειψη των άρδευτικών έργων, αλλά και με τον πολλαπλασιασμό των έορτάσιμων, μη εργάσιμων ημερών. Την εποχή ακριβώς όπου το ιερατείο είχε υπό τον έλεγχο του το μεγαλύτερο μέρος της αιγυπτιακής οικονομίας, επιβλήθηκε ένα νέο έορτολόγιο δυνάμει του οποίου μια μέρα στις τρεις ήταν μέρα άργίας—πράγμα πού, όπως παρατηρεί ο Alexandre Moret, είχε ως κύριο αποτέλεσμα να φέρει μια γενική «παράλυση και όκνηρία σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής όργάνωσης» (1).

Πώς λοιπόν να μην άπορήσουμε βλέποντας τον Μάρξ να έξομοιώνει τον κλήρο με μια μοντέρνα παραγωγική τάξη και να του άποδίδει μάλιστα μια τεχνικο-οικονομική λειτουργία πού θα έπρεπε κανονικά να ονομάσουμε «προσδευτική»; Κάτι τέτοιοι άναχρονισμοί, πού τόσο συχνά άπαντούμε στο έργο του Μάρξ, άποτελούν το «πρώτον ψεύδος» της μαρξιστικής μεθοδολογίας, «Transporter dans les siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde»: αυτή ή σκέψη του Montesquieu (2) είναι ή πιό σωστή κριτική πού θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς κατά της δογματικής γενίκευσης της «οικονομικής έρμηνείας της ίστορίας».

Άν είναι άπορίας άξιο πού ο Μάρξ άπέδωσε τόσο γενναϊόδωρα στον αιγυπτιακό κλήρο μια οικονομική λειτουργία πού θυμίζει πολύ περισσότερο το μοντέρνο scientific management παρά τή θρησκόληπτη άτμόσφαιρα της άρχαίας Αιγύπτου, ή άπορία μας έντεινεται ακόμα περισσότερο αν αναλογιστούμε την έμπαθη έπιμονή με την όποία ο Μάρξ, άπό την άρχή ως το τέλος της σταδιοδρομίας του, άρνήθηκε—εις πείσμα της πιό στοιχειώδους άντικειμενικότητας—την οικονομική—παραγωγική σημασία μιās τάξης, όπως π.χ. ή γραφειοκρατία, πού σ' όλη τή

---

1) Alexandre Moret : Histoire de l'Orient II, σελ. 190. Άνάλογες είναι και οι παρατηρήσεις του Α. Διομήδη για την επίδραση του κλήρου και ίδιως των μοναχών στο Βυζάντιο: «Υπό τήν επίδρασιν του άθίκτου της θρησκείας και σεβασμού προς τό μοναχικόν σχήμα, (αί μοναί) έξελιίσσοντο εις δυνάμεις άπειθαρχήτους πολλακάς, άπροσαρμόστους εις του κράτους τας κοσμικάς άντιλήψεις, άντιθέτους εις τας άπόψεις του πολιτικού συμφέροντος, πάντως οικονομικώς όλεθρίας, διά τε τά δημόσια οικονομικά και τήν άνάπτυξιν της οικονομίας του τόπου» (ένθ. άν. Α, σελ. 59).

2) De l'Esprit des lois, βιβλίο XXX, κεφ. 14.

διάρκεια τῆς προκαπιταλιστικῆς ἱστορίας, μέχρι δηλαδή τῆ βιομηχανικῆ ἐπανάσταση, ὑπῆρξε ἕνας κύριος, ἂν ὄχι ὁ κυριώτερος συντελεστής τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Β'. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οἱ μαρξιστικὲς θέσεις γιὰ τὸ κράτος καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία γενικὰ εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ τρωπὸ σημεῖο τῆς οἰκονομικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ὅλες οἱ ἀπόψεις πού ὑποστήριξε ὁ Μάρξ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἄκριτες, δογματικὲς γενικεύσεις τῶν διευκρινήσεων πού, γιὰ ἕνα ὀρισμένο καὶ περιορισμένο χρονικὸ διάστημα, πρόβαλλε ἡ εὐρωπαϊκὴ καὶ εἰδικότερα ἡ ἀγγλικὴ ἀστικὴ τάξη στὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀνόδου.

15. Ὁ Μάρξ: μαθητὴς τοῦ Adam Smith

Ὅταν ἔφτασε σ' ἕνα ὀρισμένο ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης, ἡ ἀστικὴ τάξη — στὴ Δύση καὶ μόνον σ' αὐτὴν — αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴν «προστατευτικὴ» κηδεμονία τοῦ κράτους καὶ νὰ πετάξει μὲ τὰ δικά της τὰ φτερά. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο ἀκριβῶς ἀντιστοιχεῖ ἡ ἰδεολογία τοῦ *laissez faire* πού ὁ Adam Smith καὶ ἡ σκωτικὴ γενικὰ σχολὴ ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροί της ἐκπρόσωποι. Κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, τὸ Κράτος ἦταν ἤδη καὶ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ ἀκόμα περισσότερο ξέχωρο ἀπὸ τὴν οἰκονομία: ὁ οἰκονομικὸς ρόλος τοῦ κράτους ἦταν ἀνύπαρκτος: ἡ συντήρησή του ἦταν ἕνα «μὴ-παραγωγικὸ ἐξοδο» πού ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο. Ἴδου ἕνα χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς φιλελεύθερης νοοτροπίας:

«Ἡ ἐργασία τῶν μελῶν τῶν πιὸ διακεκριμένων τάξεων τῆς κοινωνίας δὲν παράγει περισσότερη ἀξία ἀπὸ τοὺς βαλέδες τους... Ἔτσι π.χ. ὁ βασιλεὺς καὶ ὄλοι οἱ ὑπάλληλοί του εἶναι ἐργαζόμενοι πού δὲν παράγουν τίποτε. Σ' αὐτὴ τὴν τάξη ἀνήκουν οἱ ἱερεῖς, οἱ νομομαθεῖς, οἱ γιατροί, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ ἠθοποιοί, οἱ μουσικοί, οἱ χορευτές, κ.τ.κ.» (1).

Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, τὸ κράτος — κι' ὅταν ἀκόμα περιορίζεται στὸ ἔργο τοῦ «νυκτοφύλακα» — εἶναι ἕνα «παράσιτο» καὶ ἡ συντήρησή τῆς γραφειοκρατίας μιὰ «μὴ παραγωγικὴ δαπάνη». Ὁ Adam Smith, πού στὸ ὄνομα τῆς φιλελεύθερης ὀρθοδοξίας ζητοῦσε μιὰ κυβέρνησι «πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο», θεωροῦσε τὴ γραφειοκρατία σὰν μιὰ παρασιτικὴ ἢ τουλάχιστον σὰν μιὰ «μὴ παραγωγικὴ» τάξη. Καὶ ὁ Μάρξ τὸν ἐπαινεῖ μ' ἐνθουσιασμὸ γιατί σ' ἕνα μέρος τοῦ *Wealth of Nations*, «ἔφησε νὰ ξεσπάσει ὄλο τὸ μίσος πού ἐνοιωθεῖ κατὰ τῶν μὴ παραγωγικῶν τάξεων» (2). Πρόκει-

1) Marx' Theorien über den Mehrwert. Γαλλ. μετ. Histoire des Doctrines Économiques (ἔκδ. Costes) II, 19.

2) Ἐνθ. ἀν. II, 186

ται για ένα χωρίο όπου ο Σμιθ αρνείται στον ήγεμόνα και τους υπαλλήλους του το δικαίωμα να επεμβαίνουν στην οικονομική ζωή (πού τη θεωρεί ως αποκλειστικά ιδιωτική υπόθεση) και δηλώνει ότι «οί βασιλείς και οί ύπουργοί τους είναι πάντοτε και άνεξαιρέτως οί μεγαλύτεροι διασπασιστάι τουϊ κοινωνικού πλούτου» (1).

Ο Μάρξ σχολιάζει με τὸ μεγαλύτερο ένθουσιασμό αυτό τὸ ἀπόσπασμα :

«Νά ποιά ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς ἀστικῆς τάξης ὅταν ἦταν ἀκόμα μιὰ ἐπαναστατική τάξη, προποῦ ὑποτάξει ὅλη τὴν κοινωνία στήν ἐξουσία της. Ὅλα τὰ ἀνώτατα ἐπαγγέλματα, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βασιλέως, τοῦ δικαστοῦ, τοῦ στρατιωτικοῦ, τοῦ ἱερέως, κτλ., τὰ θεωρεῖ ἀπὸ τὴν καθαρὰ οικονομική σκοπιά καὶ τὰ βάζει στήν ἴδια μοίρα μετὸ ἐπάγγελμα τοῦ βαλέ καὶ τοῦ γελοτοποιοῦ (...) Τὸ Κράτος, ἡ Ἐκκλησία, κτλ., δὲν δικαιολογοῦνται παρὰ μόνο στὸ μέτρο πού διαχειρίζονται τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν ἀστῶν πού μόνο αὐτοὶ εἶναι ἀληθινὰ παραγωγικοί, γιατί τὸ Κράτος, ἡ Ἐκκλησία, κτλ. ἀποτελοῦν οὐσιαστικά δαπάνες μὴ παραγωγικῆς πού πρέπει νὰ περιοριστοῦν στὸ ἐλάχιστο...» (2).

Δυστυχῶς ὅμως, προσθέτει ὁ Μάρξ, ἡ ἀστική τάξη ξέχασε τὸ παλαιό της μίσος κατὰ τῶν μὴ παραγωγικῶν τάξεων, κι' ἀπὸ τὴν ὥρα πού «κατέκτησε τὴν πολιτική ἐξουσία, συμβιβάστηκε μετὴν ἀριστοκρατία, (...) καὶ προσπαθεῖ μάλιστα νὰ δικαιώσῃ καὶ ἀπὸ τὴν οικονομική ἀποψη αὐτὸ πού καταπολεμοῦσε ὡς τὰ τώρα» (3).

Πάνω σὲ κάτι τέτοιες αὐταπάτες στηρίζεται ὄχι μόνο ἡ κοινωνιολογική θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ σοσιαλιστικὸ του πρόγραμμα. Τὸ προλεταριάτο, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Μάρξ, ἐπρόκειτο ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ «τὸ αἶτημα ὅλων τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων: μιὰ κυβέρνηση πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο» (4). Καὶ θὰ τὰ κατόρθωνε καταργώντας τὴ γραφειοκρατία, τὴν ἀστυνομία, τὸ μόνιμο στρατό, τοὺς εἰδικευμένους υπαλλήλους καὶ στὸ τέλος αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν (5). Ἐνα τέτοιο πρόγραμμα ἦταν ἴσως ἐφαρμόσιμο στὶς ἀρχαῖες καὶ τὶς μεσαιωνικῆς ἀστικῆς οικονομίες. Ἦταν ἤδη καθαρὴ οὐτοπία προκειμένου γιὰ τὶς ἐθνικῆς οικονομίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ—μόνο πού παίρνει τὴν ὄψη μιᾶς παιδαριώδους αἰσθηματολογίας

1) Adam Smith : The Wealth of Nations, Βιβλ. II, κεφ. III.

2) Μάρξ : Ἐνθ. ἀν. II, 186 - 7.

3) Marx : Ἐνθ. ἀν. II, 187-8.

4) Marx : La Guerre Civile en France (Bureau d'Éditions 1936) σελ. 61.

5) Βλ. τὴ μελέτη μας Οἰκονομικὴ Ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανόσταση, κεφ. VIII.

άν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Μάρξ λειτουργεῖ σὲ μιὰ διεθνή-οἰκουμενικὴ κλίμακα.

Ὅπωςδὴποτε ἡ θεωρία τῶν κλασικῶν γιὰ τὴν «παρασιτικὴ» φύση τῆς γραφειοκρατίας ἔχασε κάθε οὐσιαστικὴ σημασία ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ κράτος ἔγινε μιὰ ἄμεση οἰκονομικὴ δύναμη μ' ὀλοένα ἐπεκτεινόμενες ἀρμοδιότητες, τόσο στὸ πλάνο τῆς παραγωγῆς, ὅσο καὶ στὸ πλάνο τῆς κατανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Ἡ γραφειοκρατία τοῦ καιροῦ τοῦ Smith καὶ τοῦ Cobden μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «παρασιτικὴ» ἐφ' ὅσον τὰ εἰσοδήματά της προέρχονταν ἀπὸ τὴ φορολόγηση τῶν ἀληθινὰ παραγωγικῶν τάξεων. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἀποψη ἔγινε ἀστήρικτη ἢ καθαρὰ δημαγωγικὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ κράτος ἔπαψε νὰ εἶναι μιὰ *ulcère nécessaire*, ὅπως ἔλεγε ὁ Say, ἢ ἓνα ἀπλὸ «ἐπικοδομημα», πού ἡ συντήρησή του ἔπρεπε νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο, καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴ διεύθυνση ἐνὸς σημαντικοῦ τομέα τῆς οἰκονομίας. Στὸ σύνθημα τῶν μαντζεστεριανῶν «μιὰ κυβέρνησις πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο», ἡ πραγματικότης ἀντέταξε τὸ «νόμο τῆς προϊούσας αὐξήσεως τῶν δημοσίων δαπανῶν», γιὰ τὸν ὁποῖο μιλάγε ὁ Adolf Wagner ἤδη ἀπὸ τὸ 1880. Ἔτσι π.χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Dugé de Bernanville, οἱ δημόσιες δαπάνες ἀνέβηκαν στὴ Γαλλία ἀπὸ τὰ 14% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος (1911) στὰ 40% τὸ 1936. Στὴ Γερμανία (κατὰ τὸν E. Wagemann) ἀπὸ 16% (1913) ἔφτασαν τὰ 31% (1929) καὶ τὰ 34% (1935). Στὶς Η.Π.Α., ἀκρόπολις τῆς *free entreprise*, τὸ ποσοστὸ ἦταν 23,7% τὸ 1940. Εἶναι γνωστὸς ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος πού ἔπαιξε τὸ κράτος στὸ *boom* τῶν ἐτῶν 1940-1945. Ἄν ἡ ἀμερικανικὴ παραγωγή ὑπερδιπλασιάστηκε μέσα σὲ 4 χρόνια, αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὶς κρατικὲς ἐπενδύσεις, πού ἀντιπροσωπεύαν τότε πάνω ἀπὸ τὰ 60% τοῦ συνόλου τῶν ἐπενδύσεων.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε παρατηρήσει—καὶ μάλιστα ἀπὸ πολὺ νωρίς, αὐτὴ τὴν τυπικὰ σύγχρονη τάση πρὸς τὴν κρατικοποίηση τῆς οἰκονομίας. Ὅπως ἔλεγε τὸ 1852, προκειμένου γιὰ τὴ Γαλλία τοῦ *Second Empire*, «κάθε ἀντικείμενο τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἀποσπᾶστηκε ἀπὸ τὴν κοινωνία, σάμπως νᾶταν ἓνα ἀνώτερο, γενικὸ συμφέρον. Ἐπαψε νᾶναι ἀντικείμενο τῆς πρωτοβουλίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ μετετράπη σὲ ἀντικείμενο τῆς κρατικῆς δραστηριότητος, ἀπὸ τὰ γεφύρια, τὰ σχολικὰ οἰκήματα καὶ τὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία τοῦ τελευταίου μικροχωριοῦ, μέχρι τοὺς σιδηροδρόμους, τὰ ἐθνικὰ κτήματα καὶ τὰ πανεπιστήμια»⁽¹⁾.

1) Marx : Le 18 Brumaire, κτλ. (Éditions Sociales, 1945) σελ. 90.

Περιττεύει νά προσθέσουμε τί ἔγινε ἀπό τὸ Second Empire (χρυσή ἐποχή τῆς κλασικῆς ἀστικῆς τάξης) μέχρι σήμερα. Ἀλλά πῶς νά μὴν ἐκπλαγοῦμε ὅταν βλέπουμε τὸν Μάρξ νά ἐξακολουθεῖ νά ὀνομάζει τὴ γραφειοκρατία «παρασιτικὸ σῶμα»⁽¹⁾ καὶ «τεχνητὴ κᾶστα»⁽²⁾.

Οἱ δημαγωγικὲς αὐτὲς ἐκφράσεις δὲν κάνουν παρὰ νά προδίδουν τὴ σύγχυση πού νοιώθει ἡ φιλελεύθερη σκέψη μπρὸς στὸ τυπικὰ μοντέρνο (ἀλλὰ καὶ πανάρχαιο ἐπίσης) φαινόμενο τῆς κρατικοποίησης τῆς οἰκονομίας: ἂν ἡ γραφειοκρατία εἶναι ἕνα παρασιτικὸ σῶμα, τότε ὅλες οἱ ἰθύνουσες τάξεις εἶναι «παρασιτικὲς» (πρᾶγμα πού δὲν θὰ πεί τίποτα), κι' ἂν ἡ διοίκηση τῶν «ἐθνικοποιημένων» γαλλικῶν σιδηροδρόμων εἶναι μιὰ «τεχνητὴ κᾶστα» γιατί τάχα θὰ πρέπει νά θεωρήσουμε ὡς «παραγωγικὴ τάξη» τοὺς διευθύνοντες τοὺς ἰδιωτικοὺς σιδηροδρόμους στὶς Η.Π.Α. :

16. Ἡ γραφειοκρατία: σὰν συντελεστὴς τῆς οἰκονομικῆς προόδου

Εἶναι σαφὲς ὅτι, στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ σκέψη τοῦ Μάρξ μένει αἰχμάλωτη τῶν σχημάτων τῆς μαντζεστεριανῆς ὀρθοδοξίας: τὸ χωρισμὸ τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὸ κράτος, πού ζητοῦσαν γιὰ τὸ μέλλον οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Smith, ὁ Μάρξ τὸν θεωρεῖ σὰν ἕνα δεδομένο πού ἀπὸ πάντοτε χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Κι' αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς πού τὸν ἐμπόδισε νά μιλήσει σαφέστερα γιὰ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς πού συγκεχυμένα ὀνομάζει «ἀσιατικὸ δεσποτισμὸ» καὶ νά ὀρίσει συγκεκριμένα τὴν κοινωνικὴ τάξη πού κυριαρχεῖ μέσα στὰ καθεστῶτα ὅπου τὰ κυριώτερα παραγωγικὰ μέσα ἀνήκουν στὸ κράτος καὶ ὅπου τὸ κράτος εἶναι ὁ κύριος κάτοχος τῆς ὑπερεργασίας⁽³⁾.

Ἐδῶ πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ Richard Jones καὶ ὁ Stuart Mill —οἱ δύο κύριες πηγές τοῦ Μάρξ— ἦταν πολὺ πιὸ «μαρξιστὲς» ἀπὸ τὸν μεγαλοφυῆ κριτικὸ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ ἄρχουσα τάξη στὶς κρατικοποιημένες οἰκονομίες, ὁ Jones ἀπαντοῦσε κατηγορηματικά: ὁ μονάρχης καὶ τὰ «ὄργανά» του⁽⁴⁾, «τὸ κράτος καὶ οἱ δημόσιοι λειτουργοί»⁽⁵⁾. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Mill πού ἀνάμεσα στοὺς «πολυάριθμους» ἐκμεταλλεῦτες τῶν κρατικῶν εἰσοδημάτων, ἀναφέρει πρῶτιστα τὴ «βασιλικὴ Αὐλή» καὶ ἰδίως τοὺς «διάφορους ὑπαλλήλους τῆς κυβερνήσεως» ὅπως «κι' ὅλους αὐτοὺς πού γίνονται ἀντικείμενο μιᾶς εὐνοίας ἢ μιᾶς ἰδιοτροπίας τοῦ βασιλέως»⁽⁶⁾.

Μιὰ τέτοια εἰκόνα εἶναι βέβαια κάπως ἀπλουστευτικὴ, ἂν ὄχι

1) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 89.

2) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 96.

3) Βλ. τὴν § 6 αὐτῆς τῆς μελέτης.

4) Richard Jones: *Literary Remains*, κτλ. 1859, σελ. 450.

5) Jones: Ἐνθ. ἀν., σελ. 221, 449.

6) Jones Stuart Mill: *Principles of Political Economy*, 1848, I, σελ. 15 κ.ε.

άπλοϊκή. 'Αλλ' ό Μάρξ, πού θαύμαζε ιδιαίτέρως τόν Jones και τόν έπαι-
νούσε για τόν «ιστορικό τρόπο μέ τόν όποίο άντίκρουσε τά διάφορα
οικονομικά συστήματα» (1), άποτελεί περισσότερο μιá όπισθοδρόμηση,
παρά μιá πρόοδο σχετικά μέ τούς κλασικούς.

Παρ' όλ' αύτά, ό Μάρξ δείχνει σαφώς, σέ όρισμένα—δυστυχώς άπο-
μονωμένα και όλιγαριθμα—κείμενα, ότι μπορούσε μερικές φορές νά ξεχνάει
τήν προσφιλή του θεωρία για τήν «παρασιτική» φύση τής γραφειοκρα-
τίας και νά παραβιάζει... λιγότερο τήν ιστορική αλήθεια.

Συγκεκριμένα, μπορούμε νά θεωρήσουμε τόν Μάρξ σάν ένα πρόδρομο
τής θεωρίας του Max Weber για τίς οικονομικές βάσεις του
γραφειοκρατικού δεσποτισμού. Κατά τόν Weber, ό κύριος
ιστορικός λόγος τής ύπαρξης τών γραφειοκρατικών καθεστώτων, πού
ήκμασαν σέ διάφορες περιόδους τής ανατολικής ιστορίας, ήταν ή ανάγκη
τής εκτέλεσης κολοσσιαίων άρδευτικών έργων—έργων πού ή εκτέλεσή
τους άπαιτούσε μιá κινητοποίηση τής έργατικής δύναμης πού μόνο
τό κράτος μπορούσε νά πραγματοποιήσει. Τό ίδιο ύποστηρίζει και
ό Μάρξ σέ μιá ύποσημείωση του Κεφαλαίου: «μιá άπό τίς
ύλικές βάσεις τής κυριαρχίας του Κράτους πάνω
στούς διασκορπισμένους και ασύνδετους άναμεταξύ
τους (zusammenhangslosen) μικροπαραγωγικούς όργανι-
σμούς τής ίνδικής κοινωνίας ήταν ή ρύθμιση τών
ύδρευτικών έργων» (2).

Πραγματικά, ή έμπειρία δείχνει ότι ή χαμηλή ανάπτυξη τής τεχνι-
κής κάνει αδύνατη τήν εκτέλεση τέτοιων μεγάλων έργων μέσα στά πλαίσια
τής ιδιωτικής οικονομίας. 'Η φαραωνική Αίγυπτος είναι τό κλασικό
παράδειγμα: ή κρατικοποίηση τής οικονομίας, ή μετατροπή τής γρα-
φειοκρατίας σέ άρχουσα τάξη και τά μεγάλα έργα του Νείλου είναι
όργανικά άλληλένδετα φαινόμενα. Φυσικά, ή κρατικοποίηση τής οικονο-
μίας δέν πρέπει μέ κανένα τρόπο νά θεωρηθεί σάν ένα αυτόματο άποτέ-
λεσμα τής χαμηλής ανάπτυξης τής τεχνικής: πάνω στό έδαφος τής τε-
χνολογικής ύποανάπτυξης μπορούν νά έμφανιστούν όλων τών λογίων τά
καθεστώτα, άστικά, φεουδαρχικά, γραφειοκρατικά, κτλ. 'Ο βαθμός τής
τεχνολογικής ανάπτυξης μάς δίνει άπλώς τά πλαίσια μέσα στα όποια
ένα πλήθος άπό ιστορικές δυνάμεις μπορούν νά ενεργήσουν και νά φέρουν
τά πιό διάφορα άποτελέσματα.

Έστω π.χ. μιá προ-βιομηχανική κοινωνία, δηλαδή μιá
οικονομία όπου ή γη και ή έργατική δύναμη είναι οί κύριοι συντελε-
στές τής οικονομικής ανάπτυξης: ή εξέλιξή της θά έξαρτηθεί άποφασιστικά

1) Marx : Histoire des Doctrines Économiques VIII, σελ. 39.

2) Κ Ι. 539, ύποσημ. 6.

ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς κρατικῆς συγκέντρωσης, στὸν ὁποῖο ἔχει φτάσει ἢ πὺν μπορεῖ νὰ φτάσει. Τὸ μέγεθος τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν (1) μπορεῖ π.χ. νὰ ὀδηγήσει τὸ κράτος ν' ἀναλάβει στὰ χέρια του τὴ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας. Κι' αὐτὸ ἔννοεῖ ὁ Μάρξ σ' ἓνα χωρὶο τοῦ Κεφαλαίου ὅπου μιλάει γιὰ τὶς ἐμβρυώδεις «ἀνεξέλικτες φάσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς». Σ' αὐτὴ τὴ φάση, λέει ὁ Μάρξ (καὶ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ φάση αὐτὴ μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλη τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία μέχρι τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση), «οἱ ἐπιχειρήσεις πὺν ἀπαιτοῦν μιὰ μακρόχρονη παραγωγικὴ προσπάθεια, καὶ συνεπῶς, μακροπρόθεσμες ἐπενδύσεις κεφαλαίων, ὅπως π.χ. οἱ δρόμοι, οἱ διώρυγες, κτλ., δὲν ὀργανώνονται καπιταλιστικά, ἀλλὰ γίνονται, μὲ τὰ ἔξοδα εἴτε τῶν κοινοτήτων, εἴτε τοῦ κράτους». Καὶ «στὰ παλιότερα χρόνια», προσθέτει ὁ Μάρξ, τὰ ἔργα αὐτὰ γίνονται «κυρίως μὲ τὴ χρησιμοποίησι τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας» (2).

Ὁ Μάρξ δὲν μπορούσε βέβαια νὰ φανταστῆ τί διαστάσεις ἐπρόκειτο νὰ πάρει ἡ καταναγκαστικὴ ἐργασία στὰ αὐτοαποκαλούμενα «σοσιαλιστικά» καθεστῶτα : κατὰ τὴν ἰδέα του, ἡ κρατικὴ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ χρησιμοποίησι τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ μέσα στὴν οἰκονομία ἀποτελοῦσαν προϊστορικὲς σχεδὸν μορφές κοινωνικο-οἰκονομικῆς ὀργάνωσης—κατάλληλες γιὰ τὰ «γίγαντιαία ἔργα» πὺν πραγματοποιοῦσαν οἱ «ἀσιάτες καὶ αὐγύπτιοι βασιλεῖς καὶ οἱ ἔτροῦσκοι θεοκράτες» (3), ἀλλὰ ἐντελῶς «ξεπερασμένες» ἀπὸ τὸ σημερινὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Τώρα πὺν ἀναγνωρίσαμε τὸν ἀποφασιστικὸ οἰκονομικὸ ρόλο τῆς γραφειοκρατίας στὴν προκαπιταλιστικὴ περίοδο, ἓνα ἐρώτημα ἔρχεται ἄμεσα στὸ νοῦ : πῶς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν «ἱστορικὸ ὕλισμό» αὐτὴ ἡ διείσδυση μιᾶς τυπικᾶς «πολιτικῆς τάξης» σὰν τὴν γραφειοκρατία μέσα στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ γενικά καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις εἰδικά :

17. Ἡ ἱστορικὴ καταγωγή τῆς γραφειοκρατικῆς τάξης

Καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ ἀπάντησι τοῦ Μάρξ εἶναι ἀρκετὰ ἀπογοητευτικὴ.

1) Βλ. παρακάτω § 17.

2) Κ II, 230.

3) Κ I 349—350. Ἐς παρατηρήσουμε ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι οἱ «ἔτροῦσκοι θεοκράτες» εἶναι μιὰ μάλλον μυθικὴ ἔννοια. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἔτρουσκικὴ ἀριστοκρατία εἶναι μιὰ κλασικοῦ τύπου φεουδαρχία : μὲ κανένα τρόπο, ἡ κατασκευὴ τῆς cloaca maxima δὲν μπορεῖ νὰ παραβληθῆ μὲ τὰ γίγαντιαία παραγωγικά καὶ μὴ παραγωγικά ἔργα πὺν ἐκτέλεσε ἡ αἰγυπτιακὴ π.χ. γραφειοκρατία...

Κατ' ἄρχήν, ἂν πιστέψουμε τὴ θεμελιώδη πρόταση τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, τὸ κράτος δὲν εἶναι παρὰ ἓνα «ἐποικοδόμημα» τῆς οἰκονομίας. «Τὸ κράτος δὲν δημιουργεῖ τίποτα», λέει καὶ ξαναλέει ὁ Μάρξ (1). «Οἱ πραγματικὲς σχέσεις» ποὺ συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα εἶναι μόνο οἱ παραγωγικὲς σχέσεις ποὺ ἐπιβάλλονται «ἀναγκαῖα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων»: «αὐτὲς οἱ πραγματικὲς σχέσεις δὲν εἶναι διόλου δημιουργημένες ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Ἀντίθετα, αὐτὲς δημιουργοῦν τὴν κρατικὴ ἐξουσία».

Αὐτὲς οἱ δογματικὲς δηλώσεις ἔρχονται τόσο πασιφανῶς σὲ σύγκρουση μὲ τὰ πιὸ στοιχειώδη ἱστορικὰ δεδομένα, ὥστε ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς δὲν δίστασαν νὰ τὶς ἀναθεωρήσουν στὶς συγκεκριμένους ἱστορικὲς τους ἀναλύσεις (2). Εἶναι σαφὲς π.χ. ὅτι ἡ θεωρία τοῦ κράτους-ἐποικοδομήματος ἀτονεῖ ἐντελῶς μπρὸς στὴν πραγματικότητα τῶν ἀπολυταρχικῶν καὶ δεσποτικῶν καθεστώτων. Στὰ καθεστῶτα αὐτά, λέει ὁ Μάρξ, τὸ κράτος ἔχει γίνεῖ «ἀνεξάρτητο». Ὄταν ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν ἔκφραση, θέλει νὰ δηλώσει μιὰ κατάσταση (ποὺ τὴ θεωρεῖ ἐξαιρετικὴ, ἂν ὄχι ἀφύσικη), κατὰ τὴν ὁποία τὸ κράτος δὲν εἶναι οὔτε «παράρτημα» τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, οὔτε «ἀπόρροια» τῆς ἀρχουσας τάξης, οὔτε «ὄργανο» ἐξυπηρέτησης τῶν «γενικῶν συμφερόντων» τῶν μελῶν τῆς ἀρχουσας τάξης: τὸ κράτος εἶναι «ἀνεξάρτητο», δηλαδή ὑπακούει στὴ δική του λογικὴ καὶ στὰ δικά του συμφέροντα, ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὰ συμφέροντα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς κοινωνίας. Μὲ μιὰ λέξη, ἡ «αὐτονομία» τοῦ κράτους σημαίνει τὴν «ἐτερονομία τῆς κοινωνίας» (3): ἡ «ἐλευθερία» τοῦ κράτους εἶναι συνάρτηση τῆς ἀνελευθερίας τῆς κοινωνίας (4).

Ὅπως βλέπουμε, ὁ ριζικὰ φιλελεύθερος Μάρξ δὲν μπόρεσε ποτὲ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ σχηματικὴ ἀντίθεση τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ *summius* τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπὸ τὸν Locke μέχρι τὸν Mill.

Ὅπως δὲ ποτε, ὅταν ὁ Μάρξ βλέπει τὸ κράτος ν' ἀνεξαρτητοποιεῖται, ἐννοεῖ ὅτι τὸ κράτος δὲν συμμορφώνεται στὴ λειτουργία ποὺ ὁμόθυμα τοῦ ἀναγνωρίζει τόσο ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς, ὅσο καὶ

1) D I, σελ. 341.

2) Βλ. τὴ μελέτη μας Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση §§ 19 καὶ 32-33.

3) Marx : Le 18 Brumaire (E.S. 1915) σελ. 89.

4) Marx - Engels : Critique des Programmes de Gotha et d'Erfurt (E.S. 1950) σελ. 33.

τὸ ἐξώγαμο τέκνο του : ὁ «ἱστορικός ὕλισμός»: δηλαδή παύει νὰ εἶναι (πρᾶγμα πού προϋποθέτει ὅτι κάποτε ὑπῆρξε) ὄργανο τῆς κοινωνίας καὶ «ξεχωρίζεται» καὶ «ἀνυψώνεται» πάνω ἀπ' αὐτήν. Ἄλλ' ἂν σκεφτοῦμε τὴν ἱστορική καταγωγή τοῦ κράτους, πού κατὰ κανόνα εἶναι προϊόν τῆς κατάκτησης μιᾶς χώρας καὶ τῆς ὑποδούλωσης τοῦ αὐτόχθονος πληθυσμοῦ (1), μιὰ τέτοια ἀντίληψη δὲν μπορεῖ παρά νὰ φανεῖ παράδοξη. Παράδοξη, ὅταν ὀφείλεται στὸν Μάρξ, παίρνει ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ Ἔνγκελς ἕνα εἰδυλλιακὸ σχεδὸν χρῶμα. «Σὲ τί συνίσταται τὸ κράτος;» ρωτᾷε ὁ Ἔνγκελς, καὶ ἀπαντᾷ :

«Γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν κοινῶν συμφερόντων, ἡ κοινωνία δημιούργησε, ἀρχικὰ πάνω στὴν ἀπλή βᾶση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας (sic), ὀρισμένα ὄργανα πού στὴν κορυφή τους βρῖσκεται ἡ κρατικὴ ἐξουσία. Μὲ τὸν καιρὸ, οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ ἐξυπηρετοῦν τὰ δικά τους συμφέροντα καὶ ἀπὸ ὑπηρετές τῆς κοινωνίας μεταμορφώθηκαν σὲ ἀφέντες τῆς κοινωνίας» (2).

Περίεργη «διαίρεση τῆς ἐργασίας» εἶναι αὐτὴ πού «διαίρεσε» τὴν Ἰνδικὴ κοινωνία σὲ κατακτητὲς—ἄρχοντες καὶ σὲ αὐτόχθονες—δούλους! Εἰδυλλιακὴ δὲν εἶναι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ πού μᾶς καλεῖ νὰ θεωρήσουμε π.χ. τὸ σπαρτιατικὸ κράτος σὰν ἕνα «ὑπηρετὴ τῆς κοινωνίας» (= τῶν εἰλωτῶν!) πού «μὲ τὸν καιρὸ» μεταμορφώθηκε σὲ «ἀφέντη τῆς κοινωνίας»;

Ἡ εἰδυλλιακὴ αὐτὴ θεωρία τῆς γένεσης τοῦ κράτους «πάνω στὴν ἀπλή βᾶση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας» (3), συνδυάζεται μὲ μιὰ τραγικὴ εἰκόνα τῆς αὐτονόμησης τοῦ κράτους: ὅπως μέσα στὸ κεφαλαιοκρατικὸ καθεστῶς τὸ κεφάλαιο—«προϊὸν τῆς ἐργασίας», γίνεται αὐθιπόστατο καὶ ὑποδουλῶνει τοὺς δημιουργοὺς του (4), ἔτσι καὶ τὸ κράτος—«προϊὸν τῆς κοινωνίας, ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτήν» (5).

Ἀθέμιτη, βέβαια, εἶναι κι' αὐτὴ ἡ γενίκευση—ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς γενικεύσεις πού βρῖσκουμε στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἔνγκελς. Ἄλλὰ θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι there is something in it. Ἔτσι π.χ. τὸ ...μπολσεβικικὸ κράτος ὑπῆρξε πρᾶγματι

1) Βλ. Franz Oppenheimer : Der Staat (1926) καὶ W. C. Mac Leod : The Origin and History of Politics (1931).

2) Πρόλογος τοῦ Engels στὸ La Guerre civile en France (E.S. 1936) σελ. 14 καὶ 15. Βλ. ἐπίσης Engels : Ludwig Feuerbach, κτλ. : Marx - Engels : Ecrits Philosophiques, σελ. 54.

3) Γιὰ τὴ γραφειοκρατία σὰν προϊόν τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας, βλ. ἐπίσης καὶ D I, σελ. 198.

4) K I, 653.

5) Engels : L'origine de la famille, κτλ. (ἔκδ. Costes) σελ. 223.

«στην ἀρχή» ἓνα «ὄργανο» καὶ ἓνα «προϊόν», ἂν ὄχι τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, τουλάχιστον τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ κομμουνιστικὸ κράτος στὴν Κίνα ὑπῆρξε κι' αὐτὸ στὴν ἀρχή ἓνα «ὄργανο» καὶ ἓνα «προϊόν», ἂν ὄχι τῆς κοινωνίας, τουλάχιστον τῆς ἀγροτικῆς τάξης. Τὸ πῶς οἱ «ὄργανισμοὶ» αὐτοὶ «ξεχωρίστηκαν» ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τάξεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προῆλθαν, καὶ «ὑψώθησαν» πάνω ἀπ' αὐτές, κι' ἀπὸ «ὑπερή-
τες» τους (τρόπος τοῦ λέγειν), ἔγιναν «μὲ τὸν καιρὸ» (μιὰ πενταετία ἦταν ἀρκετὴ) «ἀφέντες» τους, αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῆς μελέτης μας Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Ἐπειδὴ ὑπενθυμίσουμε τὸ πρόβλημα πού θέσαμε στὴ μελέτη αὐτή: Ὁ «σοσιαλισμὸς» ἐπιβλήθηκε στὴ Ρωσία (1) ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη μιᾶς ἐργατικῆς ἐπανάστασης, καὶ ὀλοκληρώθηκε ὕστερα ἀπὸ μιὰ πρωτοφανῆ σὲ ἔνταση καὶ σὲ ἔκταση πάλη κατὰ τῆς ἀγροτιᾶς. Ἀντίθετα, στὴν Κίνα (2) ὁ «σοσιαλισμὸς» ἐπιβλήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ νίκη ἑνὸς στρατοῦ ἀποτελούμενου βασικὰ ἀπὸ ἀγρότες. Πῶς τώρα εἶναι δυνατὸ δύο ἐντελῶς διαφορετικοῦ τύπου ἐπαναστάσεις νὰ καταλήξουν στὴ δημιουργία τοῦ ἴδιου καθεστώτος; Ὁ «σοσιαλισμὸς» μπορεῖ πραγματικὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐρήμην τοῦ προλεταριάτου; Ἀπὸ ποῦ προέρχεται αὐτὴ ἡ ταυτότητα τῶν κοινωνικῶν ἀποτελεσμάτων δύο ἐπαναστάσεων πού τὶς προκάλεσαν τόσο διάφορα αἴτια καὶ πού στηρίχτηκαν πάνω σὲ τόσο ἀνομοιογενεῖς κοινωνικὲς δυνάμεις; Καὶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ γίνεται ἀκόμα πιὸ περίπλοκο ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ περίεργος αὐτὸς «σοσιαλισμὸς» μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐπιβληθεῖ παρὰ τὴ θέληση καὶ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, πάνω στὴν «ἀπλή βία» (ὅπως θᾶλεγε ὁ Ἐνγκελς!) τοῦ ἀστυνομικοῦ καταναγκασμοῦ. Στὴν Οὐγγαρία π.χ., ὅπου τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα ἀποτελοῦσε μιὰ ἀσήμαντὴ μειοψηφία, τὸ κύριον μέσον «ἐπαναστατικῆς» πάλης πού χρησιμοποίησε τὸν καιρὸ πού συμμετεῖχε στὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ἦταν ἡ συστηματικὴ μονοπώληση τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ εἰδικότερα τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας. Ὅπως δήλωσε ἀργότερα ὁ Ράκοσι, «μόνο μιὰ ὀργάνωση ὑπῆρξε πάντοτε ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ κόμματός μας καὶ δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὰ ἄλλα κόμματα τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ: ἡ πολιτικὴ ἀστυνομία... Τὴν πήραμε στὰ χέρια μας ἀπὸ τὴν

1) Καὶ σ' ἓνα ὀρισμένο μέτρο καὶ στὴν Τσεχοσλοβακία.

2) Ὅπως καὶ στὴ Γιουγκοσλαβία καὶ τὸ Βιὲτ - Νάμ.

ώρα που δημιουργήθηκε και την κρατήσαμε σταθερά υπό τον έλεγχο μας για να τη μετατρέψουμε σ' ένα ασφαλές όπλο για τον αγώνα μας» (1). Όταν ένα τέτοιο «όπλο» βρίσκεται στα χέρια μας κατά τα άλλα έντελως άσημαντης μειοψηφίας, τί ανάγκη έχει ο «σοσιαλισμός» να στηριχτεί στο προλεταριάτο, τους αγρότες ή μια οποιαδήποτε τάξη της κοινωνίας;

Άλλ' ας βάλουμε μέσα σε παρένθεση το γεγονός ότι ο «σοσιαλισμός» αυτός επιβλήθηκε χάρη στη χρησιμοποίηση των πιο διάφορων ταξικών (και υπερ-ταξικών, π.χ. αστυνομικών) μέσων πάλης, κι' ας ζητήσουμε να μάθουμε το πώς βλέπει ο Μάρξ αυτή την «κρατικοποίηση της οικονομίας».

Πώς, κατά τον Μάρξ, δημιουργήθηκαν αυτά τα καθεστώτα όπου το Κράτος είναι ο κύριος ιδιοκτήτης των παραγωγικών μέσων και ο κύριος έκμεταλλευτής των μαζών;

Δυστυχώς, ο Μάρξ δεν ασχολήθηκε ποτέ συστηματικά με το θέμα αυτό. Μόνο μία φορά, φαίνεται να υποδεικνύει τη δυνατότητα μιας καθαρής οικονομικής έρμηνείας της κρατικής συγκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας. Πρόκειται για ένα χωρίο του Κεφαλαίου (2), όπου ο Μάρξ μιλάει πάλι για τον «άσιατικό τρόπο παραγωγής» και τις ιδιότητες παραγωγικές σχέσεις που τον χαρακτηρίζουν. Έδώ οι «άμεσοι παραγωγοί», δηλαδή οι καλλιεργητές, δεν βρίσκονται υποδουλωμένοι στους ατομικούς γαιοκτήμονες: όπως είπαμε, η ατομική ιδιοκτησία των παραγωγικών μέσων είναι άγνωστη. Ο κυρίαρχος των παραγωγικών μέσων είναι το κράτος που «είναι άμεσα ο ιδιοκτήτης της γης και ταυτόχρονα ο κυρίαρχος» (Souverain). Έτσι συμπιπτουν οι οικονομικές και οι πολιτικές μορφές της κυριαρχίας και της ύποταξης και η «σκληρότερη τους μορφή» είναι αυτή ακριβώς που βρίσκεται στη ρίζα κάθε «υποτελοῦς σχέσης προς το Κράτος». Έτσι «το Κράτος είναι ο υπέρτατος γαιοκτήμων. Η κρατική κυριαρχία είναι λοιπόν η σε έθνική κλίμακα συγκεντρωμένη γαιοκτησία».

Η άξιοσημείωτη αυτή διατύπωση δείχνει τί είδους σύγχυση μπορεί να προκαλέσει η μονομερής οικονομική έρμηνεία της ιστορίας.

Πραγματικά, ο Μάρξ φαίνεται σάμπως να πιστεύει ότι η συγκέντρωση όλης της οικονομικής εξουσίας στα χέρια του κράτους έγινε με τον ίδιο οργανικό οικονομικό ντετερμινισμό με τον οποίο γίνεται π.χ. η καπιταλιστική συγκέντρωση του βιομηχανικού κεφαλαίου, και

---

1) Μαρτίας Ράκοσι (29-2-1952). Αναφέρεται από τον François Fejtö: Histoire des démocraties populaires (1952) σελ. 107-8.

2) Κ III, 841.

χάρη στον όποιο οί 250 μεγαλύτερες επιχειρήσεις τών Η.Π.Α. έφτασαν τó 1939 νά έλέγχουν τά 65 % τής άμερικανικής παραγωγής.

Όσο έλκυστική κι' άν φαίνεται, μιá τέτοια άποψη είναι έντελώς άσπρήκτη. Ή κρατικοποίηση τής οίκονομίας προϋποθέτει κατ' άρχήν ένα πολιτικό γεγονός: τήν έπιβολή μιās συγκεντρωτικής έξουσίας, τήν έξουδετέρωση τών τυχόν φυγόκεντρων δυνάμεων, (φεουδαρχίες, άστικές τάξεις) καί τήν ολοκληρωτική ύποταγή τής κοινωνίας στην κρατική έξουσία. Ή πολιτική αύτή ένδοχείται νά έχει έπαναστατικές συνέπειες πάνω στην κοινωνικο-οίκονομική οργάνωση στην περίπτωση όπου τó κράτος άποδεικνύεται ικανό νά πραγματοποιήσει τή δυνατότητα πού τού δίνεται νά αναλάβει τó ίδιο τή διεύθυνση καί τήν οργάνωση τής οίκονομίας. Άλλ' έδώ τίποτε δέν γίνεται «άναγκαία καί άνεξάρτητα άπό τή θέληση τών ανθρώπων». Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ό άποφασιστικός παράγοντας είναι πάντοτε ό «ύποκειμενικός», δηλαδή ή δύναμη τού κράτους, πού είναι συνάρτηση τής προσωπικότητας τού άρχηγού τού κράτους, τής ποιότητας τών στελεχών του, όπως επίσης καί τής δύναμης ή τής άδυναμίας, τής ικανότητας ή τής άνικανότητας αντίστασης τής κοινωνίας.

Όπως λέγαμε πρωτύτερα, τó μέγεθος τών κοινωνικών άναγκών μπορεί νά όδηγήσει τó κράτος νά αναλάβει τή διεύθυνση τής κοινωνικής οίκονομίας. Στην Αίγυπτο π.χ. μόνο τó Κράτος μπορούσε ν' αναλάβει τó έργο τής προφύλαξης τής γεωργίας άπό τις πλημμύρες τού Νείλου: τά μεγάλα άρδευτικά έργα δέν μπόρεσαν νά πραγματοποιηθοϋν παρά μόνο με τή στρατιωτική οργάνωση καί κινητοποίηση τής εργατικής μάζας σέ συνδυασμό με τή δημιουργία μιās ειδικευμένης γραφειοκρατίας. Γενικά, μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι μέχρι τήν εμφάνιση τού μοντέρνου καπιταλισμού, ή ικανοποίηση τών ζωτικών άναγκών τού άστικού κυρίως πληθυσμού ήταν κατά κανόνα αντικείμενο τής κρατικής μέριμνας —πράγμα πού όχι μόνο έδινε στό κράτος ένα κύριο οίκονομικό ρόλο, αλλά καί πού περιόριζε σημαντικά, καί πολλές φορές άποφασιστικά, τις δυνατότητες έξάπλωσης τής ιδιωτικής οίκονομίας.

Άλλά καί οί άποκλειστικά κρατικές άνάγκες (πού όχι μόνο δέν ταυτίζονται αλλά καί μπορεί ν' αντιτίθενται στις κοινωνικές) μπορούν κι' αυτές νά παίξουν τόν ίδιο ρόλο καί νά όδηγήσουν τó κράτος ν' αναλάβει στά χέρια του τή διεύθυνση τής παραγωγικής δύναμης, τόσο τής υλικής όσο καί τής έμψυχης. Παράδειγμα, στην ίδια πάντοτε φαραωνική Αίγυπτο, ή κατασκευή τών πυραμίδων, κολοσσιαίων ναών κλπ. (1).

1) Φυσικά, οί φιλελεύθεροι—τόσο ό James, όσο καί ό Μάρξ, δέν ενδιαφέρθηκαν παρά μόνο γι' αύτή τήν πλευρά τής οίκονομικής πολιτικής τών «δεσποτικών καθεστώτων»: γιά τις dépenses somptuaires πού συνοδεϋουν μοιραία όλα τά θεοκρατικά καί άπολυταρχικά καθεστώτα.

Ἐπὶ ἄλλα ἡ ἑλληνοιστικὴ Αἴγυπτος καὶ ἰδιαιτέρως ἡ «μερκαντιλική» πολιτικὴ τοῦ Ἀπολλώνιου, ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν («διοικητῆ») τοῦ Πτολεμαίου Φιλάδελφου τοῦ β', ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον παράδειγμα ὑποταγῆς τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων στὶς κρατικὲς —ἱμπεριαλιστικὲς καὶ δημοσιονομικὲς σκοπιμότητες. Ἔτσι, ἡ ἐπιβολὴ ἐνὸς «λειτουργικοῦ» —γραφειοκρατικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἐκ βάρων ἀναδιοργάνωσις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ σχεδιοποίησις μάλιστα τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, πού, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀντιπροσωπεύουν τὸ *plus ultra* τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ... ὅλ' αὐτὰ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ μέτρα ἐξυπηρετοῦν ἓνα κυρίως πολιτικὸ σκοπὸν: τὴ μεγάλη *Ma-chirolititik* τῶν Λαγιδῶν στὴ Μεσόγειο καὶ τὴν κατοχύρωσις τῆς κοινωνικῆς ἡγεμονίας τῶν ἑλληνομακεδόνων κατακτητῶν.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀνοδος μιᾶς πολιτικῆς τάξεως στὴν κοινωνικὴ ἐξουσία δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωρηθῆι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Καὶ οἱ σκέψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν πολιτικο-στρατιωτικὴν καταγωγὴν τῆς φεουδαρχίας μᾶς δείχνουν ὅτι ἦταν πολὺ λιγότερο δογματικὸς ἀπὸ τοὺς θερμόαιμους ὀπαδοὺς του.

18. Ὁ Μάρξ καὶ ἡ πολιτικο-στρατιωτικὴ καταγωγὴ τῆς φεουδαρχίας

«Ἡ γένεσις τῆς (δυτικῆς) φεουδαρχίας», λέει ὁ Μάρξ στὴ Γερμανικὴ ἰδεολογία, πρέπει ν' ἀναζητηθῆι «μέσα στὴν ὀργανωτικὴ διάρθρωσις πού εἶχε ὁ στρατὸς τῶν βαρβάρων κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν κατακτητικῶν τους ἐπιδρομῶν» (1).

Ὁ ἀξιοσημείωτος αὐτὸς ὀρισμὸς μᾶς φέρνει στοὺς ἀντίποδες τοῦ οἰκονομισμοῦ τῆς Ἀθλιότητος τῆς Φιλοσοφίας: ὅπως βλέπουμε ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλά τὴν ἐξωοικονομικὴν, πολιτικοστρατιωτικὴν προέλευσιν τῆς δυτικῆς φεουδαρχίας. Ἔτσι, τονίζει ὅτι «αὐτὴ ἡ πολεμικὴ ὀργάνωσις μεταμορφώθηκε σὲ μιὰ φεουδαρχικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας». Βρισκόμαστε μακριὰ ἀπὸ τὸν χερσόμυλον καὶ τὸν ἀνεμόμυλον!

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ γένεσιν τῶν φεουδαρχικῶν παραγωγικῶν σχέσεων πρέπει λοιπὸν νὰ διακρίνουμε δύο στιγμὰς: 1) τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τῆς κατακτητικῆς ομάδας καὶ 2) τὴ γενικὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν πρὶν καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων προσδιορίζει, λέει ὁ Μάρξ, τὸν «τρόπον τῆς κατακτησεως» (2) πού δημιούργησε τὸ φεουδαρχικὸ «τρόπον παραγωγῆς».

Ὡς πρωταρχικὸν προσδιοριστικὸν φαινόμενον ἔχουμε ἐδῶ ὄχι τὸν

1) *DI*, σελ. 64.

2) *Ἐνθ. ἀν.*, σελ. 20.

τρόπο παραγωγής, αλλά τον τρόπο κατάκτησης, την οργάνωση όχι των παραγωγικών, αλλά των καταστροφικών δυνάμεων. Όταν μια κοινωνία διαμορφώνεται ύστερα από μια περίοδο πολέμου (κι' ο πόλεμος αυτός μπορεί κάλλιστα να είναι ο «έπαναστατικός πόλεμος» του Μάο ή του Τίτο), το πρώτο που έχουμε να κάνουμε είναι να μελετήσουμε την έσωτερική οργάνωση της ένοπλης ομάδας που κρατάει την κοινωνία κάτω από τον έλεγχο της.

Η ιδεολογία¹⁾ της και η τεχνική της προσδιορίζουν αποφασιστικά τον τρόπο της κατάκτησης: είναι σαφές ότι αυτός αλλάζει ανάλογα με τον όπλισμό και την τακτική της κατακτητικής ομάδας. Ένας στρατός έξοπλισμένος από το κράτος (όπου δηλαδή τα πολεμικά μέσα είναι τόσο ανεπτυγμένα, ώστε δεν μπορούν να είναι άτομική ιδιοκτησία), οργανωμένος σε τακτικές μονάδες (πράγμα που σημαίνει μια συγκεντρωτική διάρθρωση) και στηριζόμενος πάνω στη στρατολογία (ή τους μισθοφόρους), έχει ένα έντελως διάφορο ιστορικό *impact* από ένα στρατό όμηρικού, βαρβαρικού ή μετακαρολιγγιανού τύπου, όπου οί πολεμιστές είναι βαρειά όπλισμένοι—ίππεις ιδιοκτήτες του όπλισμού τους, γυμνασμένοι και ειδικευμένοι για τον άτομικό αγώνα, στηριζόμενοι στην προσωπική τους ακολούθια, κ.ο.κ.

Κατά δεύτερο λόγο, θα πρέπει να μελετήσουμε την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της κατακτημένης χώρας. Η νέα μορφή που θα πάρει η κοινωνία εξαρτάται ασφαλώς από τη στάθμη της οικονομικής ανάπτυξης: όσο χαμηλότερη είναι, τόσο μεγαλύτερη προσδιοριστική δύναμη θάχει η στρατιωτικοπολιτική έξουσία· όσο ψηλότερη είναι, τόσο λιγότερο ρόλο θα παίζει η ώμη βία. Κανένας στρατός, όποια κι' αν είναι η έσωτερική του οργάνωση, ή ιδεολογική του έξαρση ή η τεχνολογική του αποτελεσματικότητα, δεν μπορεί να επιβάλλει στις Η.Π.Α. μια φεουδαρχική οργάνωση και στην Κίνα, τη Γιουγκοσλαβία ή την Ίνδοκίνα μια σοσιαλιστική...

Δεν μπορούμε έδω να επιμείνουμε περισσότερο πάνω σ' ένα τόσο σπουδαίο θέμα. Αναφέραμε τις σκέψεις του Μάρξ σχετικά με την ιστορική καταγωγή της φεουδαρχίας, για να δείξουμε απλώς ότι ο ίδιος ο Μάρξ μπορούσε πότε—πότε να ξεχνάει το δογματισμό του «οικονομικού ντετερμινισμού» και ν' αναγνωρίζει την ιστορική αποτελεσματικότητα των έξωοικονομικών παραγόντων. Πώς λοιπόν να μην έκπλαγοῦμε με την προσήλωση που έδειξε ο Μάρξ στη θεωρία του για το κράτος—έπιοδομήμα ;

1) Ποιός την καθοδηγεί πνευματικά: ο Κάλχας, ο Pierre L'Hermite ή ο «πολιτικός κομμισάριος ;».

Ἄλλά, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ὅταν ὁ Μάρξ διετύπωσε γύρω ἀπὸ τὸ 1845—6 τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἀστική κοινωνία—«ἐστία καὶ θέατρο ὅλης τῆς θεωρίας» (1), τὸ κράτος τῆς ἐποχῆς του ἔπεινε πραγματικά νὰ γίνεῖ μιὰ ἀπλὴ «ἐκφραση» τῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε μέσα στὴ σφαῖρα τῶν ιδιωτικῶν σχέσεων. Ἔτσι ὁ Μάρξ ἔπεσε θῦμα μιᾶς «προοπτικῆς αὐταπάτης» πού τὸν ἔκανε νὰ πιστέψει α) ὅτι ἡ οἰκονομία εἶχε πάντοτε τὴν προσδιοριστικὴ δύναμη καὶ τὴν αὐτονομία πού ἀπόκτησε μετὰ τὴ βιομηχανικὴ καὶ τὴ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση, καὶ β) ὅτι τὸ κράτος ἦταν πάντοτε μιὰ δευτερεύουσα ἱστορικὴ δύναμη προορισμένη ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴ φύση νὰ εἶναι τὸ «ὄργανο» τῆς τάξης πού ἐκάστοτε κυριαρχεῖ μέσα στὴν οἰκονομία. Ἔτσι ὁ Μάρξ κατέληξε ν' ἀντιτάξῃ στὴν παραδεδομένη «σπιριτουαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας», πού δὲν ἐνδιαφερόταν παρά μόνο γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους, τῆς θρησκείας, κτλ., τὴ δική του ὑλιστικὴ «ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού θεωρεῖ ὅτι «ἡ ἀστική κοινωνία στὶς διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξής της ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς ἱστορίας» (2), καὶ πού μᾶς καλεῖ νὰ ταυτίσουμε αὐτὲς τὶς διαφορὲς φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μὲ τὶς διαφορὲς φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης γενικά.

Μποροῦμε τώρα νὰ ἐξετάσουμε τὶς θέσεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἀστική κοινωνία καὶ νὰ θεωρήσουμε τὸ impact, οὕτως εἶπεῖν, τῆς stricto sensu οἰκονομικῆς ἐξουσίας πάνω στὴν κοινωνία.

Γ'. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τί ἐννοεῖ ὁ Μάρξ μὲ τὸν ὄρο ἀστική κοινωνία; Ἐννοεῖ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού «ἀντιστοιχοῦν καὶ πού παράγονται ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο τρόπο παραγωγῆς»(3). Ἔτσι ἡ ἀστική κοινωνία «περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ζωῆς, ὅλες δηλαδὴ τὶς ὑλικὲς σχέσεις πού συνάπτονται ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ὀρισμένης περιόδου τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων». Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ «ἀστική κοινωνία» ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμον τῆς ἀστικῆς τάξης· ἡ ἀστική τάξη εἶναι κατὰ τὸν Μάρξ ἡ μόνη κυρίως οἰκονομικὴ ἄρχουσα τάξη ὅλης ὡς τὰ τώρα τῆς ἱστορίας. «Ὁ ὄρος ἀστική κοινωνία, ἐπεξηγεῖ ὁ Μάρξ, ἐμφανίστηκε στὸ 18ο αἰῶνα, ὅταν οἱ (ἀστικὲς) σχέσεις ἰδιοκτησίας ξεχωρίστηκαν

1) DI, σελ. 33.

2) DI, σελ. 34.

3) DI : ἐνθ. ἀν.

ἀπό τις ἀρχαίες καὶ μεσαιωνικὲς κοινότητες (Gemeinwesen) μὲς στὶς ὁποῖες εἶχαν βαθμιαία σχηματιστεῖ. Ἡ ἀστική κοινωνία σὰν τέτοια ἀναπτύσσεται γιὰ πρώτη φορά χάρις στὴν ἀστική τάξη».

Ἄν εἶναι ἔτσι, δύσκολα μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὸ πῶς καὶ γιατί αὐτὴ ἡ ἀστική κοινωνία πού, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή καὶ τὴν αὐτονομίη τῆς μοντέρνας ἀστικῆς τάξης, ἦταν ἀνύπαρκτη ἢ ὑπο-ἀνεπτυγμένη, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Μάρξ σὰν «ἡ ἔστιά καὶ τὸ θέατρο ὅλης ὡς τὰ τῶρα τῆς ἱστορίας»! Τωόντι, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, ἡ αὐτονομία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, καὶ συνεπῶς καὶ ὀλάκερης τῆς οικονομικῆς σφαίρας, παρουσιάζεται – σωστὰ – σὰν ἓνα ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς δράσης τῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὸ ἴδιο πάντοτε κείμενο, ὁ Μάρξ φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση πού ἀπορρέει ἄμεσα ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, ἀποτελοῦσε πάντοτε τὴ βάση τοῦ κράτους καὶ ὀλάκερου τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ἐποικοδομήματος».

Ἄλλ' ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλά ὅτι οἱ σχέσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας πρὸς τὸ κράτος δὲν ἦταν πάντα σχέσεις «βάσης» πρὸς «ἐποικοδόμημα»: ὁ ἴδιος δὲν ἔλεγε ὅτι «στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ ἀστική κοινωνία ἦταν δούλη τῆς πολιτικῆς κοινωνίας»⁽¹⁾; Ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλά ὅτι μέχρι τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ ἀστική κοινωνία δὲν ἦταν παρὰ τὸ κατώτερο τμῆμα τῆς κοινωνίας τοῦ ancien régime. Ἔτσι θεωροῦσε σὰ μιά «μεγάλῃ ἱστορικὴ πρόοδος» πού «οἱ πολιτειακὲς τάξεις (Stände, ordres, états) μεταμορφώθηκαν σὲ κοινωνικὲς»⁽²⁾. Ὅπως βλέπουμε, ὁ Μάρξ εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τοῦ πρόσφατου χαρακτῆρα τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Τωόντι, μόνο μετὰ τὴν ἐξουδετέρωση κάθε ἐξωοικονομικῆς τάξης σὰν τάξης (κατάργηση τῶν προνομίων τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου, ἐξαφάνιση τῆς ἐπικτήτης οικονομικῆς τους δύναμης, νομικὴ ἐξίσωση τῶν ἀτόμων, κτλ.) μπόρεσαν οἱ οικονομικὲς διακρίσεις νὰ γίνουν βαθμιαία οἱ κύριες κοινωνικὲς διακρίσεις.

Ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του ὅτι μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴ τὴν καθυπόταξη τοῦ κράτους στὴν κοινωνία, ἡ ἀστική τάξη τῆς Δύσης καὶ μόνο τῆς Δύσης μπόρεσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μοναδικὸ καθεστῶς μέσ' στὴν ἱστορία πού ἡ ταξικὴ του διάρθρωση προσδιορίζεται ἀποκλειστικά

1) Μάρξ: Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους Die Frühschriften (ἐκδ. Kröner 1953) σελ. 86.

2) Marx: ἐνθ. ἀν. Die Frühschriften, σελ. 96.

καί μόνο από τὸ «βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» καί ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες οἰκονομικῆς-παραγωγικῆς σχέσεις.

Δυστυχῶς, ὁ Μάρξ ἀρνήθηκε νὰ τὸ παραδεχτῆ πέρα ὡς πέρα. Κι' αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ τὶς συγκεχυμένες του θεωρίες γιὰ τὴ θέση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μέσα στὰ ἀσιατικά καθεστῶτα.

19. Ἡ ἀστικὴ κοινωνία καὶ ὁ «ἀσιατικὸς τρόπος παραγωγῆς»

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ εἶδε τὴν κοινωνικὴ ἱστορία ὀλάκερης τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου σὰν ἓνα εἶδος «νύχτας ὅπου ὅλες οἱ ἀγελάδες εἶναι μαῦρες»! Ἔτσι π.χ. στὸ Κεφάλαιο ὁ Μάρξ δίνει μιὰ εἰκόνα τοῦ ἀνατολικοῦ τρόπου παραγωγῆς μέσ' στὴν ὁποία ὀλάκερες χιλιοετηρίδες μοιάζουν σὰν νὰ διαλύονται μέσα σὲ μιὰ ἀλλόκοτη φαντασμαγορία:

«Στοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀρχαιότητος ἐν γένει, ἡ μετατροπὴ τοῦ προϊόντος σὲ ἐμπόρευμα δὲν παίζει παρὰ ἓνα δευτερεύοντα ρόλο-ρόλο πού ἡ σημασία του μεγαλώνει στὸ μέτρο πού οἱ κοινότητες (sic) πλησιάζουν πρὸς τὴ διάλυσή τους. Λαοὶ ἀληθινὰ ἐμπορικοὶ δὲν ἀπαντῶνται παρὰ μόνο στὰ «intermundia» τοῦ ἀρχαίου κόσμου (sic), σὰν τοὺς θεοὺς τοῦ Ἐπικούρου ἢ σὰν τοὺς Ἑβραίους μέσα στοὺς πόρους τῆς πολωνικῆς κοινωνίας. Αὐτοὶ οἱ παμπάλαιοι κοινωνικοὶ ὀργανισμοὶ ἔχουν γιὰ βάση εἴτε τὸ δεσποτισμὸ καὶ τὴ σκλαβιά, εἴτε τὴν ἀνωριμότητα τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, πού ἡ ἱστορία δὲν τοῦχει ἀκόμα κόψει τὸν ὀμφάλιο λῶρο πού τὸν συνδέει μὲ τὴν πρωτόγονη κοινότητα...» (1).

Ὅπως βλέπουμε, κάτω ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ ἐτικέττα «Ἀνατολή» —πρώτη ἐποχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, «Ἀρχαιότητα»— δευτέρη ἐποχὴ, τόσο ἡ Ἀνατολή, ὅσο καὶ ἡ Ἀρχαιότητα παύουν νὰ ἔχουν ἱστορία, ἐξέλιξη, «ἐποχές». Ἔτσι π.χ. τὸ φαινόμενο τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν «ἀληθινὰ ἐμπορικῶν» λαῶν δὲν ἐμφανίζεται παρὰ μόνο στὰ «διαλείμματα» τῆς ἱστορίας τους (2)! Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἄποψη εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὴν 4η χιλιοετηρίδα, στὴν Κάτω Αἴγυπτο, τὴ Μεσοποταμία καὶ τὸ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ, ὑπάρχουν «ἀληθινὰ» ἀστικές, «ἀληθινὰ» βιοτεχνικῆς καὶ ἐμπορικῆς τάξεις. Γενικά, μέχρι τὸ 16ο μ.Χ. αἰῶνα, καὶ ὅπως τὸ διαπίστωσαν ὅλοι οἱ εὐρωπαῖοι περιηγητῆς ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο μέχρι τὸ Μάρκο Πόλο, οἱ εὐρωπαῖοι ἀστοὶ εἶχαν τὴν ὄψη μᾶλλον «φτωχῶν συγγενῶν» μπρὸς στοὺς ἀνατολίτες συναδέλφους τους. Ποτέ οἱ ἀθηναῖοι, οἱ ρόδιοι ἢ οἱ ρωμαῖοι ἀστοὶ δὲν ἀπόκτησαν τὸν πλοῦτο τῶν ἐμπόρων πού τὰ καρβάνια τους συνδέει τὴ Βαβυλώνα μὲ τὸ Πεντζάμπ, τὸ Πεκίνο μὲ τὴ Σαμαρκάνδη καὶ τὴ Βαγδάτη, καὶ πού οἱ στόλοι τους ἐνώναν τὴν Καντώνα μὲ τὴν ΚεϿλάνη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ μαρξισμὸς σὰν «οἰκονομικὴ»

1) Κ Ι, 85.

2) Αὐτὴ τὴν εἰκόνα τῶν intermundia τὴν ξαναβρίσκουμε καὶ σ' ἓνα ἄλλο χωρίο τοῦ Κεφάλαιου: ΙΙΙ, 362.

εξήγηση τῆς ἱστορίας κινδυνεύει νὰ κάνει ἀνεξήγητη αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα, αὐτὴ τὴν ἴδια διαδικασία μὲ τὴν ὁποία οἱ εὐρωπαϊοὶ ἄστοι μεταμορφώθηκαν σὲ καπιταλιστές :

Πράγματι, στὴν ἀρχὴ τῆς δυναστείας Μίνγκ (1369—1644) ἡ ἀστικὴ τάξη, ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ τεχνικὴ ἦταν πολὺ πιὸ ἀνεπτυγμένες στὴν Κίνα παρὰ στὴν Εὐρώπη. Ὅλες σχεδὸν οἱ μεγάλες ἐφευρέσεις τῆς Ἀναγέννησης (ἡ πυξίδα, τὸ τηλεσκόπιο, ἡ τυπογραφία, τὸ χαρτί, ἡ πυρίτις, ἡ πορσελάνη κτλ.) ἦταν ἤδη γνωστὲς στοὺς Κινέζους. Μόνο πού οἱ Κινέζοι χρησιμοποιοῦσαν τὴν πυρίτιδα γιὰ νὰ κάνουν βαρελότα καὶ τὴν τυπογραφία γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν καὶ νὰ διαδώσουν μιὰ κρατικοποιημένη καὶ ἀποστεωμένη ἰδεολογία, πού εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μιὰ *summa* ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὸν Τσοῦ - Χι (τὸν «Herbert Spencer τῆς Ἀνατολῆς»!) γύρω στὰ 1200, ἓνα δηλαδὴ αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀκουινάτη. Αὐτὴ ἡ ἰδεολογία ἐγίνε ἡ ἐπίσημη ἰδεολογία ἐπὶ Μίνγκ, ἔμεινε ἀναλλοίωτη ὁχτῶ σχεδὸν αἰῶνες καὶ νέκρωσε τελειωτικὰ ὅλη τὴν κινεζικὴ σκέψη. Ἀντίθετα στὴ Δύση ἥδη ἡ μεγάλη σχολαστικὴ τοῦ 13ου αἰῶνα μᾶς δείχνει τὴν πιὸ ριζικὴ θεωρητικὴ ἀνησυχία : δὲν εἶναι καμιὰ ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Roger Bacon καὶ ὁ Robert Grosseteste μποροῦν νόμιμα νὰ θεωρηθοῦν σὰν οἱ πρόδρομοι τῆς μοντέρνας ἐπιστῆμης... Γενικά, ἀν ἀκολουθῶντας τὴν ἐντολὴ τοῦ Μάρξ, ξεχωρίσουμε τὴν «οἰκονομικὴ βάση» ἀπὸ τὸ «ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα» καὶ ἀδιαφορήσουμε γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴ βαθύτατη πνευματικὴ ἀνησυχία πού χαρακτηρίζει τὸν λεγόμενο μεσαίωνα (1), θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι γύρω ἀπὸ τὰ 1450, ἡ ἱστορία φαινόταν νὰ ἔδινε ἴσες δυνατότητες ἀνάπτυξης στὴν Κίνα καὶ στὴν Εὐρώπη. Ἀλλὰ ἐνάμιση αἰῶνα ἀργότερα, ἡ Εὐρώπη εἶχε ἤδη ὀλοκληρώσει μιὰ πρωτοφανῆ πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπανάσταση, πού ἐπρόκειτο νὰ πολλαπλασιάσει στὸ ἄπειρο τὶς οἰκονομικὲς καὶ πληθυσμιακὲς βάσεις τῆς κοσμοκρατορικῆς τῆς ἐξάπλωσης, ἐνῶ ἡ Κίνα βρισκόταν ἀπολιθωμένη μέσα σὲ μιὰ μανταρινικὴ ὀρθοδοξία, πού ἐκμηδένιζε κάθε δυνατότητα οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνανέωσης.

Κι' ἀν ἐπιπλέον, ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης εἶναι, ὅπως πιστεύουν οἱ μαρξιστές, ἀναγκαία συνέπεια καὶ «ἀντανάκλαση» τῆς οἰκονομικῆς τῆς δύναμης, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ δημοκρατία θὰ εἶχαν ὄχι ἓνα ἑλληνικὸ, ἀλλὰ ἓνα σουμεριανό, Ἰνδικό, ἀραβικὸ ἢ κινεζικὸ ὄνομα.

Βέβαια, τὸ πρῶτο καὶ ἐπιβλητικὸ παράδειγμα ἐπικρατήσεως σὲ μεγάλη κλίμακα ἀστικῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ Σουμέρ

1) Ὁ μεσαίωνας, ἔλεγε ὁ Μάρξ, εἶναι ἡ «ζωολογία τοῦ ἀνθρώπου»! : Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους. Die Frühschriften, σελ. 99.

ἀπὸ τῆ μεγάλης ἐπαναστατικῆ μεταρρύθμιση τοῦ 26ου αἰῶνος π.Χ. στὴ Λαγκὰς καὶ τὴν Οὐρούκ (1) καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς Μεσοποταμίας ἀπὸ τὸν Σαργκὼν μέχρι τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κώδικα τοῦ Χαμουραμπὶ ποὺ ἀποκρυστάλλωσε γιὰ δυὸ σχεδὸν χιλιετηρίδες τὸ οἰκονομικὸ καθεστῶς τῆς βαβυλωνιακῆς κοινωνίας. Ἄλλ' οὔτε κἀν στὴν ἐποχὴ τῶν πόλεων—κρατῶν (πρὶν ἀπὸ τὸν Σαργκὼν), οἱ ἄστοι δὲν μπόρεσαν νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ἱερατείου, κι' ἡ ἐνοποίηση τῆς Μεσοποταμίας ἐπιδείνωσε τὴν πολιτικὴ τους ὑποτέλεια ἀπέναντι στὶς νεοσύστατες διοικητικὰς καὶ στρατιωτικὰς τάξεις.

Γενικὰ, κανένα ἀσιατικὸν καραβάνι δὲν γνώρισε αὐτὴ τὴν καθαρὰ πνευματικὴ—ἠθικὴ ἐξέλιξη πού, στὴ Δύση, μεταμόρφωσε τὴν Schutzgilde σὲ πολιτικὴ ὀργάνωση. Καὶ κανένα ἀσιατικὸν ἀστικὸν κέντρο δὲν ἐμψυχώθηκε ποτὲ οὔτε ἀπ' αὐτὸ τὸν «ὄρκο» καὶ τὴν «ἀγορὰ βουλευφόρο», οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν *mutui adjutorii conjuratio*, ποὺ μεταμόρφωσαν τοὺς ἑλληνο-ρωμαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἀστούς σὲ ἐλεύθερους πολίτες πού «οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐχ' ὑπήκοοι».

Ἀπέναντι σ' ὅλες μορφὰς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ὅπου ἡ οἰκονομία καὶ οἱ παραγωγικὲς τάξεις παρουσιάζονται σὰν ἓνα παθητικὸν ὑλικὸν ὑποταγμένο στὴν κυρίαρχη βούληση τάξεων βασικὰ ἐξωοικονομικῶν, ὅπως εἶναι οἱ ἱερατικὲς, στρατοκρατικὲς καὶ γραφειοκρατικὲς τάξεις, ἡ χιλιόχρονη ἱστορία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στὴ Δύση μᾶς δείχνει ἀντίθετα ἓνα καθεστῶς ὅπου ἡ δυναμικὴ τῆς οἰκονομίας, ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη καὶ ὁ οἰκονομικὰ προσδιορισμένος ταξικὸς διαφορισμὸς ἀποκτοῦν μιὰ ὅλο-ἓνα καὶ ἀποφασιστικότερη ἱστορικὴ σημασία.

20. Ἡ ἀρχαία καὶ ἡ μεσαιωνικὴ πόλη

Πραγματικὰ, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κυρίως εἰπεῖν μεσαιῶνα, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δηλαδὴ τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη γνωρίζει, σὰν μιὰ κυρίαρχη τάση τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, αὐτὴ τὴ χειραφέτηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν ἐξωοικονομικῶν τάξεων πού ἐξυμνοῦν οἱ πρῶτες σελίδες τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου».

Αὐτὴ ἡ αὐτονόμηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας εἶναι ἓνα φαινόμενο ἐντελῶς ἄγνωστο στὴν Ἄνατολή. Δὲν μπόρεσε νὰ πραγματοποιηθῆι παρὰ μόνον στὴν περιορισμένη κλίμακα τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τῶν πληβείων, δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ πάρει μιὰ ὀλοκληρωμένη μορφή στὴ Ρώμη. Μιὰ σύντομη σύγκριση θὰ κάνει ἀκόμα ἐμφανέστερη αὐτὴ τὴν ἰδιομορφία τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς κοινωνίας :

Πραγματικὰ, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀσιατικὴν πόλη, ἡ

1) Βλ. Thorkild Jacobsen : Primitive Democracy, 1943.

μεσαιωνική πόλη δὲν εἶναι ἓνα κυρίως στρατιωτικὸ καὶ διοικητικὸ κέντρο, πού ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ του παρακολουθεῖ τὴν ἀκμὴ καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ κράτους, καὶ ὅπου οἱ *stricto sensu* ἀστικές τάξεις ἀποτελοῦν μιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία ἀνάμεσα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τοὺς αὐλικούς, τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς πολυάριθμους ὑπηρετές τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸν ὄχλο τῶν *déclassés* ἀγροτῶν πού ζοῦν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπαιτεία. Ἀντίθετα, εἶναι ἓνα βασικὰ οἰκονομικὸ, ἐμπορικὸ καὶ βιοτεχνικὸ κέντρο, πού ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἀκτινοβολία του εἶναι πρῶτα καὶ κύρια συνάρτηση τοῦ παραγωγικοῦ του δυναμισμοῦ (1).

Ἀντίθετα ἐπίσης πρὸς τὴν ἀρχαία ἑλληνο-ρωμαϊκὴ πόλη, ἡ μεσαιωνικὴ πόλη προέρχεται ὄχι ἀπὸ ἓνα ὁποιοδήποτε «συννοικισμό» πατριαρχικῶν γενῶν πού οἱ ἀρχηγοὶ τους—κάτοχοι μεγάλων γαιοκτησιῶν, ποιμνίων καὶ δούλων—ἔχουν μονοπωλήσει ὅλη τὴν πολιτικὴ καὶ δικαστικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα συνασπισμὸ ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν πού, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἦταν ἐκ καταγωγῆς *liberī homines, ministeriales* ἢ φυγάδες δουλοπάροικοι, γίνονται σχεδὸν αὐτόματα ἰσότιμοι πολῖτες, πού ἀνάμεσά τους δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνο οἰκονομικὲς διακρίσεις, καὶ πού ἀναπτύσσονται ἀπ' ἐξάρχῃς κάτω ἀπὸ ἓνα καθεστῶς σχετικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀσφάλειας (2).

Στὴ μεσαιωνικὴ πόλη, δὲν ὑπάρχουν οὔτε τὰ μαγικὰ ταμποῦ πού κάνουντας ἀδύνατη τὴν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὶς κάστες, ἐκμηδένισαν τὶς δυνατότητες τῆς ἐμφάνισης μιᾶς ἀστικῆς-πολιτικῆς συνείδησης στὶς Ἰνδίες, οὔτε ἡ ἀσφυκτικὴ παρουσία μιᾶς φεουδαρχίας, ὅπως στὴν Ἰαπωνία, μιᾶς μανταρινοκρατίας, ὅπως στὴν Κίνα, ἢ μιᾶς στρατογραφειοκρατίας, ὅπως στὸ Βυζάντιο ἢ τὴ μοσκοβιτικὴ Ρωσία, πού ἔχοντας μονοπωλήσει ὅλο τὸ κοινωνικὸ *prestige* (ἢ μοιράζοντάς το μὲ τὸ ἱερατεῖο), δὲν αἰσθάνονται παρὰ περιφρόνηση γιὰ κάθε παραγωγικὴ ἢ ἐμπορικὴ δραστηριότητα καὶ ἀπέχθεια ἀπέναντι στοὺς ἀνθρώπους τοῦ κινήτου πλούτου. Ταυτόχρονα, ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς μεσαιωνικῆς πόλης λείπει ὁλότελα αὐτὸς ὁ προσανατολισμὸς πρὸς τὴ γῆ καὶ τὸν πόλεμο, πού ἔκαναν σχεδὸν ἀδύνατη τὴν ἀνάδειξη μιᾶς πλήρους ἀστικῆς κοινωνίας στὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Πραγματικά, τὸ πρῶτο κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνο-ρωμαϊκῆς πόλης εἶναι ἡ ἀντίθεση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων καὶ τῶν ἀκτημόνων ἢ τῶν πιστωτῶν καὶ τῶν χρεωστῶν: ἐδῶ ἡ πάλῃ γιὰ τὴ δημο-

1) Βλ. τὴ σύγκριση τῶν δυτικο-εὐρωπαϊκῶν πόλεων μὲ τὶς ἀσιατικὲς στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τοῦ ἔργου τοῦ Maurice Zinkin: *Asia and the West* (γερμ. μετ. 1953).

2) Σχετικὰ μὲ τὸν ἐλεύθερο σχηματισμὸ τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, βλ. Henri Pirenne: *Les villes et les institutions urbaines* (1939) I, 157-8.

κρατία ἀφορᾷ κατὰ κύριο λόγο τὸν ἀναδασμὸ τῆς γῆς, τῆ σεισάχθεια, καὶ (κυρίως στὴ Ρώμη) τὴν ἐποικιστικὴ πολιτικὴ. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν Ἀθήνα τοῦ Σόλωνα, τοῦ Πεισιστράτου καὶ τοῦ Κλεισθένη, εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ Ρώμη τῶν Λικινίων νόμων καὶ τῶν Γράκχων, τὸ κύριο θέμα τῆς δημοκρατικῆς ἐπανάστασης ἦταν πάντα τὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. Ἄλλωστε, στὴν κλασικὴ Ἀθήνα, αὐτοὶ ποὺ κινουῦσαν τὸ ἐμπόριο ἦταν κυρίως ξένοι «παρεπίδημοι» ἢ «μέτοικοι» καὶ οἱ ἀγρότες ἀποτελοῦσαν τὴν πλειοψηφία τοῦ ἐλεύθερου πληθυσμοῦ μέχρι τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 5ου αἰῶνα. Μιὰ τέτοια τάξη μικρῶν καὶ μεσαίων καλλιεργητῶν ἦταν ἡ βάση — τόσο ἡ κοινωνικο-οἰκονομική, ὅσο καὶ ἡ στρατιωτικὴ — τῆς κλασικῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ ἡ ἀποσύνθεση αὐτῆς τῆς τάξης ἀπὸ τὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ μετὰ ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας.

Λόγω αὐτῆς τῆς ἀγροτικῆς τους σύνθεσης, ἐλάχιστες φορές τὰ ἀρχαῖα δημοκρατικὰ κινήματα διεκδίκησαν μιὰ ὁποιαδήποτε ἀλλαγὴ ἢ ἀνατροπὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων μέσα στὴν *stricto sensu* ἀστικὴ οἰκονομία. Ἐνα τέτοιο «ἐνιαῖο μέτωπο» ἀνάμεσα στοὺς ἀκτῆμονες πολῖτες, τοὺς *déclassés* προλεταρίους, τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς δούλους, δὲν πραγματοποιήθηκε παρὰ μόνο σὲ ἐλάχιστες παροξυστικὲς φάσεις τῆς μεγάλης ἐπαναστατικῆς κρίσης τοῦ 2ου αἰῶνα (!) — ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητά.

Τὸ δεῦτερο κύριο γνῶρισμα τῆς ἑλληνο-ρωμαϊκῆς πόλης εἶναι ἡ στρατιωτικὴ τῆς διάρθρωση καὶ ἡ ἐμπόλεμη κατάσταση στὴν ὁποία μόνιμα σχεδὸν βρίσκεται. Ἡ δημοκρατικοποίησις τῆς ἀρχαίας πόλης εἶναι ὀργανικὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴν μετάθεσις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους τῆς πολεμικῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ (ἀριστοκρατικὸ) ἵππικὸ στὸ (δημοκρατικὸ) βαρεῖα ὄπλισμένο καὶ πειθαρχημένο πεζικὸ (οἱ τρεῖς πρῶτες κλάσεις τῆς σολωνικῆς ἀπογραφῆς) καὶ (ιδίως στὴ θεμιστόκλειο Ἀθήνα) στὸ ναυτικὸ. Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημη φράσις τοῦ Fuller: «τὸ μουσκέτο δημιούργησε τὸ πεζικὸ ποὺ δημιούργησε τοὺς δημοκράτες», — φράσις ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ *pendant* τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ χερόμυλο καὶ τὸν ἀτμόμυλο: στὴν προκειμένη περίπτωσις, τὸ ρόλο τοῦ μουσκέτου τὸν ἔπαιζε ἡ ἐμφάνισις τοῦ βαρεῖα ὄπλισμένου ὀπλίτη καὶ ἀργότερα τοῦ «θρανίτη λαοῦ». Ὅντως; ἡ πρώτη πολιτεία μετὰ τὴν πτώσις τῆς βασιλείας στὴν Ἀθήνα ἦταν, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, μιὰ «πολιτεία ἐκ τῶν πολεμούντων» (2),

1) Συνδυασμένη ἐξέγερσις τῶν ἐργατῶν, τῶν «προλεταρίων» καὶ τῶν δούλων στὴν Κόρινθο τὸ 146 π.Χ., στὴν Πέργαμο τὸ 133-123 π.Χ., τῶν πληβείων καὶ τῶν *peregrini* στὴν ἐποχὴ τῶν Γράκχων ἢ τῶν πληβείων καὶ τῶν δούλων στὴ Σικελία τὸ 105-101 π.Χ.

2) Πολ. 1297β 17.

όπου κυριαρχούσαν οι ίππεις : οι πολλοί άρχισαν να παίζουν ένα πολιτικό ρόλο από τη στιγμή που έδραιώθηκε η όπλιτική τακτική.

‘Ο άρχαιος πολίτης είναι λοιπόν βασικά γεωργός και «τά όπλα παρεχόμενος» (1), άνθρωπος που ζει από τη γή και από τον πόλεμο : ή διπλή αυτή ιδιότητα και τὸ στυλ γενικά τής ζωής τους προσομοιάζει τους άστους-πολίτες πολύ περισσότερο με τους άριστοκράτες τής αρχαϊκής εποχής, παρά με τους δυτικούς άστους. Κατά την εϋστοχη και τολμηρή παρατήρηση του Hasebroek, αντίθετα προς τη δυτική δημοκρατία, ή ελληνική δημοκρατία έφερε όχι ένα *embourgeoisement* των φεουδαρχών, αλλά μιá «φεουδαρχοποίηση των άστων» — τη διείσδυση δηλαδή μέσα στις άστικές τάξεις «τής νοοτροπίας και του στυλ τής ζωής των ξεπεσμένων εύγενών»(2). Έτσι έμφανίζεται μιá πόλη σαν τη Σπάρτη, που άπαγόρευε στους πολίτες της ν’ άσχολούνται με βιοποριστικά έργα και όπου οι πολιτικά μειωμένοι περίοικοι έγιναν στο τέλος πλουσιότεροι από την άρχουσα πολιτική τάξη.

Seigneuriale, καθαρά αντίοικονομική, άπόλυτα ξένη προς τις αξίες του *homo oeconomicus*, είναι και ή στάση των ‘Αθηναίων τής μεγάλης εποχής άπέναντι στην οικονομία. ‘Ο ιδιωτικός πλούτος των ‘Αθηνών ήταν άσήμαντος και κανείς δέν μπορεί να ύπολογίσει ακριβώς τί κόστιζαν οι «λειτουργίες» (χορηγίες, γυμνασιαρχίες, έστιάσεις, τριηραρχίες κτλ.) στους ‘Αθηναίους πλουσίους. ‘Ο *Cavaignac* ύπολογίζει την όλική ιδιωτική περιουσία των ‘Αθηναίων τὸ 427 σε 20.000 τάλαντα. ‘Αλλά μόνο τὸ χρυσελεφάντινο άγαλμα τής ‘Αθηνᾶς κόστισε γύρω από τὰ 1000 τάλαντα (Λ.Α. 1.200.000) ! Συνολικά πάνω από 8.000 τάλαντα δαπανήθηκαν σε δημόσια έργα από τὸ 449 ως τὸ 432 ! Από την άποψη τής δημοσιονομικής όρθοδοξίας, ή «ίμπεριαλιστική» πολιτική του Περικλέους (δηλαδή ή διασπάθιση των συμμαχικών φόρων για τὰ μεγάλα έξωραϊστά κυρίως έργα), δέν έξυπηρετοϋσε κανένα οικονομικό σκοπό, αλλά έγινε άπλως «για την έπίδειξη». Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο καταστράφηκαν οικονομικά οι Γάλλοι άριστοκράτες του 18ου αιώνα για να μπορέσουν να κρατήσουν τὸ όλοένα και δαπανηρότερο *train de vie* που ταίριαζε στην τάξη τους.

‘Αντίθετα, ή ιστορία τής δυτικῆς πολης έκτυλίσσεται άπ’ έξαρχῆς κάτω από τὸ σημείο τής οικονομίας και τής πλουτοπαραγωγικῆς δραστηριότητας.

‘Ο πόλεμος κατ’ άρχήν δέν παίζει κανένα ρόλο στη ζωή της. ‘Αντίθετα, ή ειρήνη — τὸ *pactum pacis*, ή *institutio pacis* είναι ὁ κύριος

1) Θουκ. Η’ 97.

2) Johannes Hasebroek : Griechische Wirtschafts—und Gesellschafts—Geschichte, 1931 σελ. 316

σκοπός της: ή άστική τάξη, όπως την όρίζει ό Henri Pirenne, είναι άκριβώς «τό σύνολο των *homines raris*» (1). Μαζί με τή μάχη του Lígnaio, όπου οι Ιταλικές πολιτοφυλακές συνέτριψαν τον αυτοκρατορικό στρατό, ή μάχη του Courtrai τό 1302 είναι ή μόνη περίπτωση όπου ένας άστικός στρατός, οι *Communiens* τής Φλάντρας (καθοδηγούμενοι άλλωστε από τους «ταξικούς άποστάτες» κόμητες του Dampierre) μπόρεσε νά νικήσει ένα φεουδαρχικό στρατό. Άλλ' αυτές είναι εξαιρέσεις: μέχρι τό τέλος του μεσαίωνα ό ιπποτικός στρατός δέν έχασε ποτέ τήν ύπεροχή του και οι άστικές πολιτοφυλακές δέν διακρίθηκαν παρά μόνο στήν άμυνα. Οι Ιταλικές δημοκρατίες—οί πιό φιλοπόλεμες πόλεις του μεσαίωνα—δέν μπόρεσαν ποτέ, και παρ' όλες τīs προσπάθειες του Μακκιαβέλι, νά άποκρυσταλλώσουν ένα άποτελεσματικό τύπο στρατιωτικής όργάνωσης και ή πολεμική τους δύναμη στηρίζονταν κυρίως πάνω στους μισθοφόρους (*condottieri*) και τους εύγενείς που έκούσια ή άναγκαστικά (δυνάμει του *inurbamento*) ήταν έγκαταστημένοι στις πόλεις (2).

Γενικά, ό πόλεμος δέν ήταν πηγή κερδών ούτε για τους ιδιώτες, ούτε για τίς πόλεις. Γι' αυτό, τά «πολιτικά μέσα» (δουλοκτητικοί πόλεμοι, έκμετάλλευση του *ager publicus*, έκμίσθωση των φόρων, κτλ.) με τά όποία δημιουργήθηκαν οι μεγάλες «καπιταλιστικές» περιουσίες στή Ρώμη, άπουσιάζουν τελείως από τήν άποκλειστικά πρός τήν οίκονομία προσανατολισμένη ζωή τής μεσαιωνικής πόλης.

Ταυτόχρονα, τό πρόλημα τής άγροτικής ιδιοκτησίας είναι σχεδόν άνύπαρκτο. Προτού οι συγκεντρωτικές μοναρχίες ένοποιήσουν σέ έθνική κλίμακα τίς οικονομίες, οι τάξεις που διαφοροποιήθηκαν μέσα στα άστικά κέντρα έλάχιστες φορές ενδιαφέρθηκαν για τίς σχέσεις ιδιοκτησίας στήν ύπαιθρο. Η πολιτική των άστών είχε άπλώς για κύριο σκοπό, στό σημείο αυτό, νά έξαναγκαστούν οι γύρω από τήν πόλη έγκατεστημένοι άγρότες νά χρησιμοποιούν τήν άστική άγορά, τους άστικούς μύλους και φούρνους (σύμφωνα με τό φεουδαρχικό σύστημα των *banalités*), και τίποτε περισσότερο. Κι' άσφαλώς, αυτή ή άνυπαρξία κάθε συντονισμού ανάμεσα στα έπαναστατικά κινήματα των άστών και τίς άγροτικές τάξεις είναι ένας από τους κυρίους παράγοντες που συνετέλεσαν στήν τραγική άποτυχία των μεγάλων άστών πολιτικών (σαν τον Etienne Marcel, τον Philippe van Artevelde ή τον Juan de Padilla) και στήν τελική πολιτική καθυπόταξη τής Γαλλικής και τής Ίσπανικής άστικής τάξης στήν άπόλυτη μοναρχία.

Άλλά ό δυναμισμός τής άστικής οικονομίας είχε σαν ένα αυτόματικό σχεδόν άποτέλεσμα τή βα-

1) Henri Pirenne : έθν. άν. I, 413.

2) Βλ. σχετικά Julien Luchaire : Les démocraties italiennes, σελ. 77.

θμιαία χειραφέτηση τῶν δουλοπαροίκων. Ἐν στήν ἀρχή τοῦ 11ου αἰῶνα, οἱ φεουδάρχες εἶχαν ἀκόμα τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτοῦν τὴν ἔκδοση τῶν φυγάδων δουλοπαροίκων ποὺ ζητοῦσαν ἄσυλο στὶς πόλεις, οἱ ἔμποροι, θεωρούμενοι σὰν *servi incogniti*, ἦταν ἤδη ἐμπράκτως ἐξομοιωμένοι μὲ τοὺς ἐλευθέρους. Κι' ὅταν κάθε πόλη ἀπέκτησε τὴν *franchise*, ὅλοι τῆς οἱ κάτοικοι ἔγιναν νομικὰ ἴσοι καὶ ἐλεύθεροι. Μετὰ τὴν πάροδο ἐνὸς ἔτους καὶ μιᾶς ἡμέρας (σ' ὀρισμένες πόλεις, τρεῖς μέρες ἦταν ἀρκετές), ὁ δουλοπάροικος ποὺ ἔχει καταφύγει στὸ ἄστυ, γίνεται αὐτοματικά ἐλεύθερος· καὶ ὁ κύριός του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν διεκδικήσει, οὔτε κι' ἔχει κανένα δικαίωμα πάνω στὴν περιουσία του. *Die Stadtluft macht frei*. «ὁ ἀέρας τῆς πόλης κάνει ἐλεύθερους τοὺς ἀνθρώπους»: ἡ γερμανικὴ αὐτὴ παροιμιώδης ἔκφραση κάνει ἐκδηλὴ αὐτὴ τὴν πρωτοφανῆ στὴν ἱστορία συνταύτιση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀστικῆς ζωῆς.

Μὲ μιὰ λέξη, μέσα στὴ μεσαιωνικὴ πόλη, ὅλο τὸ βᾶρος πέφτει ἀπ' ἐξορχῆς πάνω στὴν ὀργάνωση τῆς *stricto sensu* ἀστικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀστικὴ τάξη, μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὅρου: ἡ τάξη τῶν ἡγετῶν τῶν ἐμπορικῶν, βιοτεχνικῶν καὶ πιστωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ξεχωριστεῖ σὰν μιὰ αὐτόνομη ἱστορικὴ δύναμη μέσα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀθηναίων πολιτῶν, καὶ ποὺ τὰ ἔμβρυά τῆς βρίσκονται σκορπισμένα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, μέσα στὸ *ordo equester*, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέσα στὸν ὄχλο τῶν Ἑλλήνων καὶ Σύρων ἀπελευθέρων ποὺ γελοιοποιοῦν ὁ Πετρώνιος καὶ ὁ Ἰουβενάλης (1), παρουσιάζεται τώρα σὰν ὁ κύριος παράγων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς θεμελιωμένης πάνω σὲ καθαρὰ οἰκονομικῆς - παραγωγικῆς (συντεχνιακῆς) βάσεις μεσαιωνικῆς πόλης. Καὶ ὁ δυναμισμὸς αὐτῆς τῆς νεοσύστατης ἀστικῆς κοινωνίας ἀποδείχτηκε τέτοιος ποὺ ὁ *homo oeconomicus* μπόρεσε γιὰ πρῶτη φορὰ νὰ ἐκτοπίσει καὶ τὸν *homo religiosus* καὶ τὸν *homo politicus* ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία καὶ ν' ἀποτελέσει ἕνα καθολικὸ μέτρο τῶν ἀξιών.

21. Ἡ ἱστορικὴ ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας

Πραγματικά, ἀπέναντι στὴ στατικότητα τῶν ἀπὸ τὸ κράτος προερχόμενων πολιτειακῶν καὶ νομικῶν διακρίσεων, οἱ ἀστικὲς σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἰδιοκτησίας ἐξαπλώνονται στὴ Δύση μ' ἕνα πρωτοφανῆ δυναμισμὸ καὶ ριζώνουν ὀλοένα καὶ πιὸ βαθειὰ τόσο στὶς πόλεις ὅσο καὶ στὴν ὑπαίθρο. Ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα, γράφει ὁ *Henri Pirenne*,

«ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης μετατρέπεται βαθμιαία σ' ἕνα πληθυσμὸ ἀπὸ ἐλευθέρους καλλιεργητές. Κι' αὐτὴ ἡ μεγάλη

1) Τὴν κοινωνικὴ ἀνοδο τῶν ἀπελευθέρων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ μετὰ, ὁ *Samuel Dill* τὴ θεωρεῖ σὰν μιὰ «μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ ἐπαναστάση» (*Roman Society from Nero to M. Aurelius*, νέα ἔκδ. 1956, σελ. 105).

μεταμόρφωση έγινε χωρίς βίαιες διεκδικήσεις, χωρίς τή μεσολάβηση ιδεολογιών, σαν ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα τής αναγέννησης του εμπορίου και τής εμφάνισης των πόλεων που, προσφέροντας στη γεωργία τις διεξόδους που τής έλειπαν ως τὰ τότε, τήν ανάγκασαν νά τροποποιήσει τήν παραδεδομένη της ὀργάνωση και νά υιοθετήσει πιό ἐλεύθερες και πιό εὐλύγιστες μορφές ἐργασίας» (1).

Ἔτσι, ἤδη ἀπό τόν 15ο αἰῶνα, ἡ βάση τής φεουδαρχικῆς οἰκονομίας, ἡ δουλοπαροικία, εἶχε χάσει κάθε πραγματικό περιεχόμενο. Στόν 18ο αἰῶνα, οἱ Γάλλοι ἀγρότες ἀποτελοῦν μιὰ πολυάριθμη τάξη ἐλεύθερων μικροϊδιοκτητῶν που ἔχουν πλήρη κυριότητα πάνω στα 50-60 % τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους, ἐνῶ τὰ 30-40 % ἀνήκουν στοὺς εὐγενεῖς καί τὰ 6% στόν κληρο (2). Ἀπό τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα, ὁ ἐμπορικός καπιταλισμός ἀρχίζει καί ἐλέγχει τὸ σύνολο τής βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ὅπως καί ἕνα ὄλοένα καί πιό σημαντικό τομέα τής ἀγροτικῆς βιοτεχνίας. Στὴν ὑφαντουργία π.χ. οἱ *maîtres ouvriers* περνοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία των *maîtres marchands* που τοὺς μετατρέπουν σὲ πραγματικούς μισθωτοὺς. Ἔτσι διαμορφώνεται μιὰ αὐθεντικὴ καπιταλιστικὴ τάξη που ὅσο μεγαλύτερη οἰκονομικὴ δύναμη ἀποκτάει, τόσο περισσότερο ἀρνεῖται νά ὑποταχτεῖ στὶς συντεχνιακὲς ὀργανώσεις, τὴν κρατικὴ παρέμβαση καί τὶς ἐξωοικονομικὲς προνομιακὲς διακρίσεις, καί τόσο περισσότερο παύει νά κρίνει τὸν ἑαυτό της μὲ τὰ κριτήρια τής ἀριστοκρατίας.

Ἡ χαρακτηριστικὴ δέκατη «*Lettre philosophique*» τοῦ Βολταίρου μᾶς δείχνει τὸ πόσο βαθύ ἦταν τὸ «σύμπλεγμα κατωτερότητας» που εἶχαν οἱ ἄστοι ἀπέναντι στοὺς εὐγενεῖς. Σύντομα ὁμως, ἡ νέα καπιταλιστικὴ τάξη θά πάψει, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση των φυσιοκρατῶν καί των διαφωτιστῶν, νά θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της σαν μιὰ ὑποδεέστερη τάξη κι' ἀποκτάει μιὰ αὐτόνομη ταξικὴ καί ἱστορικὴ συνείδηση.

Ἀπέναντι στὶς δύο ἐξωοικονομικῆς (στρατιωτικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καί διοικητικῆς) προέλευσης καί ὑφῆς ἀνώτερες τάξεις, τὸ *tiers état* (δηλαδή ὅλος ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμός) ἀποτελοῦσε ὀλάκερη τὴν οἰκονομικὰ συγκροτημένη κοινωνία. Κι' ὅταν ὁ *Sieyès* ἔλεγε ὅτι τὸ *tiers-état* «δὲν εἶναι τίποτα, ἐνῶ μπορεῖ νά γίνει τὸ πᾶν», δὲν ἐννοοῦσε μόνο ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη μποροῦσε νά γίνει ἡ μόνη κυρίαρχη κοινωνικὴ τάξη, ἀλλὰ καί ὅτι ἡ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες προσδιορισμένη ἀστικὴ κοινωνία μποροῦσε νά πάψει νά εἶναι ἕνα μέρος τῆς κοινωνίας καί νά γίνει ὅλη ἡ κοινωνία.

Ὅπωςδὴποτε, τὸ ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη ἦταν μιὰ πολιτικὰ καταπιεσμένη τάξη δὲν ἐμπόδισε καθόλου τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνάπτυξη.

1) Henri Pirenne : *Histoire de l' Europe*, 20ῆ ἐκδ., σελ. 179.

2) Henri Sée : *Histoire économique de la France*, 1942, II, σελ. XV.

Ὁ 18ος αἰώνας —παρ' ὅλη τὴν οἰκονομικὴ κρίση τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 16ου—, εἶναι αἰώνας μεγάλης οἰκονομικῆς προόδου, ἀνόδου τῶν καπιταλιστικῶν εἰσοδημάτων, ἐξάπλωσης τοῦ ἀστικοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἀστικῆς δύναμης. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ὀλοένα βαθύτερης διάβρωσης τῆς ὅλης κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀπὸ τὶς ἀστικές σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἰδιοκτησίας, ἀνατρέπεται ἡ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων πρὸς ὄφελος τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ ὀλοένα καὶ ἰσχυρότερη οἰκονομικὴ τῆς ὑπαρξῆς ἦταν ὁ κύριος πολιορκητικὸς κροῖος ποῦ θὰ γκρέμισει τοὺς ἀπαρχαιωμένους θεσμοὺς τοῦ αὐγίεν ρέγιμε. Ὅπως λέει ὁ καθηγητὴς Labrousse (1).

«Ἡ αὐτόματη λειτουργία τῆς οἰκονομίας εἶχε τὶς πιὸ ἀποφασιστικὰ συνέπειες πᾶνω στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς. Στὸ μέτρο ποῦ ἡ οἰκονομία ἀναπτύσσεται μόνη τῆς, τὸ κράτος τείνει πρὸς τὴν ἀποχὴ καὶ ὁ παρεμβατισμὸς ὑποχωρεῖ. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ὕψωσης τῶν κερδῶν καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη περίοδο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, τὸ νέο οἰκονομικὸ καθεστῶς ποῦ θὰ καθιερώσει ἡ Ἐπανάσταση φτιάχνεται μέρα μετὰ τὴν μέρα στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνα (...). Ἐτσι διαμελίζεται ἡ βασιλικὴ ἐξουσία. Ἐτσι πραγματοποιεῖται ὁ χωρισμὸς τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ κράτους. Ἐτσι δυναμώνει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς τάξης τῶν ἡγετῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, ποῦ ἀποτελεῖται τόσο ἀπὸ εὐγενεῖς, ὅσο καὶ ἀπὸ ἀστους καὶ ἀπὸ ἀγρότες, ἀλλὰ ποῦ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῶν ἀστῶν (...). Ταυτόχρονα, ἡ οἰκονομικὴ παραίτηση τῆς μοναρχίας συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ παραίτηση: τὸ κράτος παύει νὰ ἐπεμβαίνει ὄχι μόνο στὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ στὸν καθορισμὸ τῶν ἐργατικῶν μισθῶν. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἐμπιστοσύνης στὸ κέρδος, ὅπως διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη καπιταλιστικὴ εὐημερία, εἶχε μιὰ διπλὴ συνέπεια: ἀπελευθέρωσε τὴν ἀστικὴ τάξη ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ὑπέταξε στὴν ἀστικὴ τάξη ἕνα ὀλάκερο τμῆμα τοῦ ἔθνους».

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὀλοκλήρωσε αὐτὴ τὴ διαδικασία. Μετὰ τὴν κατάργηση τῶν πολιτειακῶν διακρίσεων καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς νομικῆς ἰσότητος καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, ὅπως καὶ παράλληλα μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ διάρθρωση καὶ ἡ ἱεράρχηση τῆς κοινωνίας γίνεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο πᾶνω στὴ βάση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων: οἱ σχέσεις τῶν τάξεων καθορίζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὶς σχέσεις ποῦ συνάπτονται μέσα στὴ συνολικὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ: «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση εἶναι αὐτὴ ποῦ ὀλοκλήρωσε τὴ μετατροπὴ τῶν πολιτειακῶν τάξεων σὲ κοινωνικὰς, ποῦ μεταμόρφωσε δηλαδὴ τὶς διαφορὰς ἀνάμεσα στὶς πολιτειακὰς ἢ νομικὰς καταστάσεις σὲ

1) G. — F. Labrousse: La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime, 1944, σελ. XLIX—LI.

άπλές κοινωνικές διαφορές, σέ διαφορές πού δέν ἀφοροῦν παρὰ μόνο τήν ιδιωτική ζωή καί δέν ἔχουν καμιά σημασία γιά τήν πολιτική ζωή. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὀλοκληρώθηκε ὁ χωρισμός ἀνάμεσα στήν πολιτική ζωή καί τήν ἀστική κοινωνία»⁽¹⁾.

*Ἔτσι γεννήθηκε ὁ κόσμος μέσ στόν ὁποῖο ὁ Μάρξ μπόρεσε νά φανταστεῖ τήν «οἰκονομική ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας» — ὁ μόνος ἄλλωστε κόσμος μέσ στόν ὁποῖο μιὰ τέτοια ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἦταν δυνατόν νά διατυπωθεῖ καί νά ἐφαρμοστεῖ.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Προκειμένου λοιπόν γιά τὸ μαρξισμό — ὅπως ἄλλωστε καί γιά κάθε θεωρία —, καλὸ θὰ ἦταν νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν οἱ θεωρητικοὶ τῆς «οἰκονομικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας» εἶχαν πάντοτε ἐπίγνωση αὐτοῦ πού ὁ Engels ὀνόμαζε «ἡ κατ' ἀνάγκην σχετικὴ ἰσχύς κάθε θεωρίας»⁽¹⁾.

Αὐτὸν τὸν «κατ' ἀνάγκην» σχετικὸ χαρακτήρα τῆς ἱστορικῆς θεωρίας, ὁ Engels τὸν ἐξηγοῦσε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι «κάθε γνώση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποκτήθηκε». Ἔτσι τίθεται ἄμεσα τὸ ἐρώτημα : μήπως αὐτὸ ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τὸ μαρξισμό; Καί ποιές εἶναι οἱ περιορισμένες καί πρόσκαιρες «συνθήκες» πού «ἀντανακλάστηκαν» μέσα στὴ μαρξιστικὴ θεωρία;

22. Ὁ προοπτικὸς χαρακτήρας τοῦ μαρξιστικοῦ σχήματος

Εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη λυπηρὸ πού ὁ μεγαλοφυῆς κριτικὸς τῶν ἰδεολογιῶν δέν ἀναρωτήθηκε οὔτε μιὰ στιγμή μήπως ἡ θεωρία του δέν εἶναι καί αὐτὴ μιὰ ἰδεολογικὴ κατασκευὴ μέ «κατ' ἀνάγκην» περιορισμένη ἰσχύ. Αὐτὸς πού τόσες φορές εἰρωνεύτηκε τοὺς ἀστοὺς ἰδεολόγους γιά τὸν «ἀντι-ἱστορικὸ» τὸν τρόπο σκέψης, ἔπεσε ὁ ἴδιος στὴν παγίδα τῆς ἀστικο-φιλελεύθερης ἰδεολογίας καί τῆς ἔδωσε μάλιστα καί μιὰ ἀναδρομικὴ ἰσχύ. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ περίφημο χωρίο τῆς Ἀθλιότητος τῆς Φιλοσοφίας, ὅπου ὁ Μάρξ καταγγέλει τὸν ἀφηρημένο, ἐξω-ἱστορικὸ χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας :

«Οἱ οικονομολόγοι σκέπτονται μ' ἓνα ἀληθινὰ περιέργο τρόπο. Δέν ὑπάρχουν γι' αὐτοὺς παρὰ δύο εἰδῶν θεομοί : Οἱ φυσικοὶ καί οἱ τεχνητοί. Οἱ φεουδαρχικοὶ θεομοί ἦταν τεχνητοί, οἱ ἀστικοὶ φυσικοί. Μοιάζουν κατὰ τοῦτο μέ τοὺς θεολόγους πού κι' αὐτοὶ δέν ξαίρουν παρὰ μόνο δύο εἶδη θρησκείας. Κάθε θρησκεία πού δέν εἶναι ἡ δική τους εἶναι ἓνα ἐπινόημα τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ δική τους ἡ θρησκεία

1) Μάρξ: Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους, Die Frühschriften, σελ. 96.

2) F. Engels: Ὁ Α. Φώυερμπαχ καί τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, Études Philosophiques (Éd. Soc. 1951) σελ. 45.

είναι μιά θεία απόκάλυψη. Όταν λένε ότι οι σύγχρονες συνθήκες — οι άστικές παραγωγικές σχέσεις — είναι φυσικές, οι οικονομολόγοι θέλουν να πουν ότι οι σχέσεις αυτές (...) είναι σύμφωνες πρὸς τὴ φύση. Συνεπῶς, ὅτι ἀποτελοῦν νόμους φυσικούς, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Εἶναι οἱ αἰώνιοι νόμοι πού πρέπει πάντοτε νὰ κυβερνοῦν τὴν κοινωνία. Ὡς τὰ τῶρα λοιπὸν ὑπῆρχε ἱστορία. Ἀπὸ τῶρα καὶ στὸ ἐξῆς δὲν ὑπάρχει πιά» (1).

Ἄλλὰ —τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν— αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἔκανε καὶ ὁ Μάρξ;

Ἡ μαντζεστεριανὴ ἰδεολογία ζητοῦσε νὰ ἐπιβάλλει στὸ μέλλον τὸ καθεστῶς πού θεωροῦσε ὡς τὸ μόνο «φυσικὸ» σχετικὰ μὲ τὰ «τεχνητὰ» καθεστῶτα τοῦ παρελθόντος, δηλαδή μιά μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀποκλειστικὰ θεμελιωμένη πάνω στὶς οικονομικὲς σχέσεις. Ἄλλ' ὁ Μάρξ δὲν ἔκανε παρὰ νὰ προβάλλει καὶ στὸ παρελθὸν αὐτὴ τὴν εἰκόνα τῆς καθαρὰ οικονομικῆς συγκόττησης τῆς κοινωνίας, πού μόλις ἄρχιζε νὰ διαγράφεται μὲς στὸν ἱστορικὸ ὀρίζοντα τῆς ἐποχῆς του.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, τὸ περίφημο χωρίο τῆς Γερμανικῆς Ἰδεολογίας, ὅπου ὁ Μάρξ βγάζει στὸ φῶς τὰ θεμέλια τῆς καθαρὰ οικονομικῆς του ἀντίληψης γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ποιᾶ, ρωτᾶει ὁ Μάρξ, εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ πού ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ζῶο; Κι' ἀπαντᾶει: «Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται ἀπὸ τὰ ζῶα γιὰτὶ ἔχουν συνείδηση, θρησκεία καὶ ὅτι ἄλλο θέλουμε. Στὴν πραγματικότητα, οἱ ἄνθρωποι ξεχωρίζονται μόνοι τους ἀπὸ τὰ ζῶα ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀρχίζουν νὰ παράγουν τὰ ὑλικά μέσα τῆς ὑπαρξῆς τους» (2).

Αὐτὴ ἡ στιγμή τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν μέσων ὑπαρξῆς εἶναι «τὸ πρῶτο ἱστορικὸ γεγονός» (3): ἡ ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν. Ἡ «δημιουργία νέων ἀναγκῶν» εἶναι τὸ δεύτερο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Καὶ δίπλα σ' αὐτὲς τίς δύο μορφές «παραγωγῆς τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἐργασία», ἡ γενετήσια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Μάρξ μιλάει σύμφωνα μὲ τὸ στυλ τῶν ἐγχειριδίων πολιτικῆς οἰκονομίας, παρουσιάζεται ὡς «ἡ παραγωγὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου μέσα στὴν ἀναπαραγωγικὴ πράξη»! Αὐτὰ τὰ δύο εἶδη «παραγωγῆς»: ἡ ὑλικὴ καὶ ἡ βιολογικὴ, ἀποτελοῦν τίς δύο ὁψεις ὑπὸ τίς ὁποῖες φανερώνεται ἡ πρωταρχικὴ προϋπόθεση κάθε ἱστορίας: ἔτσι, λέει ὁ Μάρξ, «παρουσιάζ-

1) Μρη σελ. 96-97.

1) ΙΙΙ, σελ. 17.

3) ΙΙΙ, σελ. 24-27.

ζεται μιὰ ὕλική συσχέτιση (Zusammenhang) ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς».

Αὐτὸ τὸ «σύστημα τῶν ἀναγκῶν», αὐτὴ ἡ ἀρχέγονη «ὕλική συσχέτιση» τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους, πού μᾶς θυμίζει τὴν καθαρὰ οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας πού οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Cobden ἤθελαν νὰ πραγματοποιήσουν στὸ μέλλον, ἐξαντλεῖ, ἂν πιστέψουμε τὸν Μάρξ, ὅλη τὴν ἀνθρώπινη κοινωνικότητα καὶ ἀποτελεῖ κάτι τὸ «ἀνυπόθετον» καὶ «ἱκανόν»: σὰν τὴν σπινοζικὴ οὐσία, *in se est et per se concipitur*. Ἔτσι, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ σύσταση τῶν οὐσιωδῶν θεμελιωδῶν κοινωνικῶν δεσμῶν, δὲν χρειάζεται διόλου νὰ φανταστοῦμε κοντὰ στὸν οἰκονομικὸ κ' ἓνα ὁποιοδήποτε ἄλλο, πολιτικὸ ἢ θρησκευτικὸ, τρόπο σύνδεσης τῶν ἀνθρώπων: αὐτὴ ἡ «πρωτόγονη» καὶ μαντζεστεριανὴ «ὕλική συσχέτιση» τῶν ἀνθρώπων πάνω στὴ βάση τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, πληροὶ ὅλους τοὺς ὅρους τῆς συμβίωσης καὶ ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις τῶν κοινωνικὰ συμβιούντων ἀνθρώπων. Ἀρκεῖ μόνη τῆς γιὰ νὰ συγκροτήσῃ τὴν κοινωνία χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴ μεσολάβηση καὶ τὴν ὑπαρξὴ «μιᾶς ὁποιασδήποτε πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς Ἀνοησίας (*irgendein politischer oder religiöser Nonsens*) ἢ ὁποῖα νὰ συντελεῖ κ' αὐτὴ, ἔστω καὶ μ' ἓνα ἐπικουρικὸ τρόπο, στὴ σύνδεση τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους».

Εὐκόλα θὰ μπορούσε ν' ἀντιτάξῃ κανεὶς στὸν Μάρξ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ «προκαπιταλιστικὲς» καὶ ἀκόμα περισσότερο οἱ «ἀρχαϊκὲς» κοινωνίες δὲν εἶναι οἰκονομικὰ θεμελιωμένες· ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπομονώσουμε τὶς «ὕλικές» οἰκονομικο-σεξουαλικὲς σχέσεις ἀπὸ τὶς μαγικὲς, μυθικὲς, θρησκευτικὲς, κτλ. «ἀνοησίες», ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι πέρα γιὰ πέρα διαποτισμένες· μὲ μιὰ λέξη, ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ «ἀνατομία» τῆς ψευτο-πρωτόγονης «ἀστικῆς κοινωνίας» δὲν φαίνεται νὰ ὑποψιάζεται καν ποιά εἶναι τὰ ἀληθινὰ προβλήματα τῆς κατανόησης τῆς «πρωτόγονης» νοστορίας. Ἀλλ' ἀποφασισμένους νὰ μὴ λάβει ὑπ' ὄψη του «αὐτὸ πού οἱ ἄνθρωποι λένε, φαντάζονται ἢ πιστεύουν ὅτι εἶναι» (1) καὶ ὄντας ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος κατέχει τὸ μυστικὸ τῆς ὑπαρξῆς τους καὶ ξαίρει ἀληθινὰ τὸ «τί πραγματικὰ εἶναι», ὁ Μάρξ δὲν αἰσθάνεται τὴν παραμικρὴ δυσκολία νὰ προβάλλῃ στὴν «πρωτόγονη» κοινωνία τὰ συνθήματα τῆς *laïcité* καὶ τοῦ *laissez-faire* πού ἀκούγονταν στὰ φιλελεύθερα σαλόνια καὶ τὶς προοδευτικὲς λέσχες τοῦ καιροῦ του.

Αὐτὰ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα «ἀντανεκλά» ἢ οἰκονομικὴ ἐρμηνεῖα

1) Γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸ περίφημο *distinguo* τοῦ Μάρξ: DI 22-24.

τῆς ἱστορίας : ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή τους, ὁ Μάρξ ἔκανε κατ' ἀρχὴν τὸ λάθος — πού εἶναι τὸ «πρῶτον ψεῦδος» τῆς θεωρίας του, ν' ἀρνηθεῖ τὴν αὐτοτέλεια τοῦ ἰδεολογικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Καὶ ἡ ἄρνηση αὐτὴ τὸν ἔκανε ἀνίκανο νὰ καταλάβει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία πού ἔπαιξε καὶ πού ἐπρόκειτο νὰ ξαναπαίξει στὸ ἐγγὺς μέλλον ἡ ἰδεολογικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἀναλύοντας τὶς θέσεις του γιὰ τὴν ἱστορικὴ καταγωγὴ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, εἶδαμε ἤδη τὴ μονομέρεια καὶ τὴν περιορισμένη ἰσχὺ τῆς οἰκονομικῆς ἐξήγησης τῆς ἱστορικῆς ἀνόδου τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα θὰ καταλήξουμε ἀναλύοντας τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ καὶ τῶν μαρξιστῶν γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς «ταξικῆς συνείδησης», στὸ ὁποῖο θ' ἀφιερῶσουμε προσεχῶς μιὰ ἄλλη μελέτη. Ἄλλὰ —κι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ λιγότερο παράδοση πλευρὰ τοῦ μαρξισμοῦ— ἡ κυριότερη ἀντίκρουση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἔγινε ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ π ρ ά ξ η : πρὶν ἀπὸ τὸ 1917, ποῖος θὰ πίστευε ποτέ ὅτι ὁ «ὀρθόδοξος μαρξισμός» ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ ἰδεολογικὴ σημαία καὶ τὸ «*point d'honneur*» ἑνὸς καθεστῶτος ταξικῆς βίας καὶ ἐκμετάλλευσης, ὅπου ὅλες οἱ ἐξουσίες θὰ ἀνῆκαν κατ' ἀρχὴν στοὺς φορεῖς τοῦ ἰδεολογικο - πολιτικοῦ μονοπωλίου καὶ ὅπου ἡ οἰκονομία θὰ γινόταν (ἢ θὰ ξαναγινόταν) μιὰ *ancilla* τῆς πολιτικῆς ;

Μ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα πού θὰ τ' ἀφήσουμε ἀνοικτό, θὰ κλείσουμε αὐτὴ τὴ μελέτη.

Ο ΑΤΟΜΙΣΜΟΣ

Ὑπό τοῦ κ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΚΟΥΣΗ
Ὑφηγητοῦ Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Διευθυντοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας

1. Ὁ ἀτομισμὸς εἶναι κοινωνικοφιλοσοφικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἡ κοσμοθεωρία ἀναπτυχθεῖσα ἐναντίον τῆς ὀλοκρατίας (Universalismus) τοῦ Μέσου Αἰῶνος ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ (Humanismus), τῆς Ἀναγεννήσεως (Renaissance) καὶ τῆς ἀναπτυσσομένης κεφαλαιοκρατίας ὑπερτονίζει ἐναντι τῆς κοινωνίας τὴν ἀξίαν, τὰ συμφέροντα, τὰς ἀξιώσεις καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου καὶ ἀναγνωρίζει τοῦτο ὡς τὴν οὐσίαν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν (causa finalis) τῆς κοινωνικῆς προγματικότητος. Ἡ δεσπύζουσα θέσις τοῦ ἀτόμου ἐναντι τῆς κοινωνίας διευτυπώθη κατὰ τὸν κλασσικώτερον τρόπον ὑπὸ τοῦ Kant διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀτόμου ὡς αὐτοσκοποῦ (Zweck an sich selbst) ἀπαγορευομένης τῆς μεταχειρίσεως τούτου ὡς μέσου.

2. Αἱ βασικώτεραι κατηγορίαι τῆς κοινωνιολογίας εἶναι τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία. Βάσει τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἔρευνα ὅλων τῶν θεμάτων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ δραστηριότητος καὶ κυρίως πῶς ἡ κοινωνία ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου (προσώπου) καὶ πῶς τὸ ἄτομον ἐπηρεάζει τὴν κοινωνίαν. Εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ βίου (πολιτικὴ, δίκαιον, οἰκονομία, τέχνη κλπ.) ἐκδηλοῦνται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀτόμου καὶ κοινωνίας καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἀναπτύσσονται ἑκατέρωθεν ἀπόψεις χαρακτηριζόμεναι ὡς κοινωνικαὶ (κοινωνιστικαὶ) καὶ ἀτομοκρατικαὶ (ἀτομιστικαὶ). Ἡ ἀξιολογικὴ κρίσις ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκφέρεται εἴτε ἀτομιστικῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὠφελείας ἢ τῆς ζημίας, τὴν ὁποίαν συνεπάγονται ὠρισμένα μέτρα ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου (ἀτομιστικὴ ἀρχή, Individualprinzip), εἴτε κοινωνικῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν πλεονεκτημάτων ἢ τῶν μειονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὠρισμένα γεγονότα διὰ τὴν κοινωνίαν (κοινωνιστικὴ ἀρχή, Sozialprinzip).

Ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ χρόνου ὁ ὅρος κοινωνικὴ—κοινωνιστικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ταυτόσημος μὲ τὸν ὅρον «σοσιαλιστικὴ» καὶ ὁ ἀντίθετος τούτου ἀτομικὴ—ἀτομοκρατικὴ, ἀτομιστικὸς προσέλαβον καὶ ἠθικὸν νόημα. Ὁ ὅρος κοινωνικὸς ἀναφέρεται εἰς τὸν συναισθηματικὸν σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τούτων, ἐνῶ ἀντι-

θέτως διὰ τοῦ ὅρου ἀτομιστική συνδέεται νόημα ἠθικῆς ἐπικρίσεως τοῦ ὅρου τούτου θεωρουμένου ὡς ὑποδηλοῦντος τὴν ἀπεριόριστον ἰδιοτέλειαν καὶ τὸν ἀπόλυτον ἐγωϊσμόν. Ὁ ὅρος «κοινωνικὸς» ὑπολαμβάνεται ὡς χαρακτηρίζον τι τὸ ὁποῖον ἀξιολογεῖται ἠθικῶς ὡς ἀνώτερον ἔναντι τοῦ ἀτομιστικοῦ.

3. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα περὶ τῆς φύσεως τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς, ἣτις πρέπει νὰ διέπῃ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἀδιάκοπος πάλη μεταξὺ τῆς ἀτομιστικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς κοινωνιστικῆς ἀρχῆς. Ἀτομιστικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἀποψις, καθ' ἣν τὸ ἄτομον εἶναι ὁ ἀνώτερος σκοπὸς (*causa finalis*) τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, τῆς ὁποίας οἱ πάσης φύσεως κοινωνικοὶ θεσμοὶ (οἰκογένεια, κράτος, συναιτερισμὸς, ἐπαγγελματικὴ τάξις, κοινωνία) εἶναι ἀπλῶς ὑπηρετικὰ ὄργανα—μέσα, διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ ἀτόμου. Κοινωνιστικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀποψις καθ' ἣν τὸ κοινωνικὸν σύνολον, δηλαδή ἡ ἀφηρημένη ὁλότης τῶν ἀτόμων ἐν τῇ ἐνδελεχεῖα τῆς εἶναι ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, τὰ δὲ ἄτομα εἶναι ὄργανα τοῦ εἰς κοινωνίαν ὀργανωμένου συνόλου τῶν ἀτόμων.

Βάσει τῶν δύο τούτων ἀρχῶν διακρίνονται καὶ τὰ κοινωνικὰ συστήματα εἰς ἀτομιστικὰ (ἀτομισμὸς) καὶ τὰ ἀντιατομιστικά, τὰ ὁποῖα συλλήβδην δύνανται ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον, βάσει τῆς διεπούσης ταῦτα κοινωνιστικῆς ἀρχῆς, νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς σοσιαλισμὸς (κολλεκτιβισμὸς), τοῦ ὅρου τούτου διαμορφωθέντος διὰ τὴν σαφῆ ἐκδήλωσιν τῆς ἀπτιθέσεως πρὸς τὸν ἀτομισμόν.

Ὁ ὅρος «ἀτομισμὸς» ὅπως καὶ ὁ ἀντίθετος τούτου «σοσιαλισμὸς» διεμορφώθησαν ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ, δηλαδή ὑπὸ τῶν Σαιν-Σιμωνιστῶν. Εἰδικώτερον ὑπὸ τοῦ Joubert ἐγένετο τὸ πρῶτον χρῆσις τοῦ ὅρου σοσιαλισμὸς τὸ ἔτος 1832 καὶ δύο ἔτη βραδύτερον χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον τούτον ὁ Pierre Leroux ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρίας, καθ' ἣν *l'individu serait actif, é à cette entité qu' il n'opprime la société*

Διὰ τοῦ ὅρου ἀτομισμὸς ἐχαρακτήριζον τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐμάχοντο. Ὁ ὅρος σοσιαλισμὸς ἐχαρακτήριζε τὴν ἐκ κεντρικῆς τινος ὑπηρεσίας σχεδιαζομένην κοινωνίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅλαι αἱ δραστηριότητες ρυθμίζονται βάσει ἐνιασίας ἀρχῆς.

Αἱ δύο ὡς ἄνω ἀρχαί, παρὰ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως αὐταπόδεικτον τῆς ἀτομιστικῆς ἀρχῆς, εἶναι ἀξιωματικοῦ χαρακτήρος, ἡ δὲ ἀποδοχὴ ἢ ἀπόκρουσις τούτων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρακτικῆς λογικῆς. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ οὔτε *a priori*, οὔτε *a posteriori*, διὸ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν αἱ περίοδοι τοῦ ἀτομισμοῦ ἐναλλάσσονται μὲ κοινωνιστικὰς περιό-

δους. Ἐπομένως εἴμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀτομιστικοῦ συστήματος ὄχι διότι ἀποδεικνύεται ἡ ἠθικὴ ἀνωτερότης τούτου, ἀλλὰ διότι πιστεύομεν εἰς αὐτό, διότι ἡ πρακτικὴ μας γενικὰ ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῶν σταθερῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας περιέχει τὸ κοινωνικοφιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ ἀτομισμού.

4. Σήμερον ὅμως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μαζοποιημένης κοινωνίας ἐλάχιστον διαφέρων ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλευθέρου κόσμου διὰ τὴν ὑποστήριξιν σταθερῶν καὶ σαφῶν ἀρχῶν, αἵτινες θὰ ἔδει νὰ διέπουν τὸ κοινωνικὸν σύστημα καὶ εἰδικώτερον νὰ κατευθύνουν τὴν κρατικὴν δραστηριότητα κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων, προτιμωμένης τῆς μεθόδου τῆς σκοπιμότητος καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέτων ἀρχῶν.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις κατελήγει εἰς τὸ δῆθεν ρεαλιστικὸν σύνθημα «οὔτε ἀτομισμός, οὔτε σοσιαλισμός», ἀλλὰ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκλογή καὶ ἐφαρμογὴ ἄλλοτε σοσιαλιστικῶν καὶ ἄλλοτε ἀτομιστικῶν ἀρχῶν με ἀποτέλεσμα τὴν βαθμιαίαν ἐγκατάλειψιν τῆς κοινωνίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν βάσει κρατικῶν ἐπιταγῶν διευθυνομένης κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, ὅπου ἐπικρατεῖ ἠθικὴ, πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνασφάλεια τοῦ προσώπου.

5. Μολοντί ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ κατὰ τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν οὐσίαν των εἶναι συστήματα κανόνων προσφῶρων διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐν τούτοις περιορισμένη καὶ ἀνεπαρκῆς ἀποδεικνύεται ἡ ἐπίδρασις τούτων ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἐπομένως παραμένει πάντοτε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἀνάγκη τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως λογικῶς διηρθρωμένου συστήματος (ἀπῆλλαγμένον ἀντιφάσεων καὶ ἀσυμβιβάστων ἰδεῶν), αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἔδει νὰ εἶναι ὁ ὀδηγὸς διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ συνεχῶς πολυπλοκώτερον διαμορφουμένου κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἄνευ τῆς ἀνάγκης τῆς θυσίας τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Ἡ φιλοσοφία ἢ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν πολιτικὴν, τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικοοικονομικὴν παράδοσιν τοῦ δυτικοῦ ἐλευθέρου κόσμου ὡς ἀτομισμός. Ὁ ἀτομισμὸς ὡς φιλοσοφικὸν σύστημα περιλαμβάνει ὀλόκληρον σειρὰν ὑποχρεώσεων ἢ κατευθύνσεων, περὶ ὧν εὐθύς κατωτέρω. Ἐξ ὑπ' ἀρχῆς ὅμως προέχει νὰ διασαφηνισθῇ, ὅτι αἱ ἰδέαι εἰς τὰς ὁποίας πιστεύομεν ἐκφράζονται ὑπὸ ὄρου, ὅστις ἔχει παρανοηθῇ καὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο κατάχρησις εἰς τὸ παρελθόν.

6. Ὁ ἀληθὴς ἀτομισμὸς ἀνήκει εἰς τὴν ἀγγλικὴν πνευματικὴν παράδοσιν, ἡ δὲ διαμόρφωσις καὶ ἐξέλιξις του συνδέεται με τὸν John Locke, τοῦ ὁποίου τὰ μέγιστα ἐπηρεαστικά καὶ καθοριστικά ὑπήρξαν

αί ιδέαι ἐπὶ τῶν Φυσιοκρατῶν καὶ τὸν ὁποῖον εὐλόγως ἀπεκάλεσαν πατέρα τοῦ ἀτομισμού καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, καὶ κυρίως μὲ τούς Bernard Mandaville καὶ David Hume. Ἡ πλήρης ὁμως ἀνάπτυξις τοῦ ἀτομισμού γίνεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Josiah Tucker, Adam Ferguson, Adam Smith καὶ Edmund Burke. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ὁ ἀτομισμὸς ἐξεπροσωπήθη κατὰ τὸν πληρέστερον τρόπον εἰς τὰ ἔργα τῶν ἱστορικοκοινωνικῶν φιλοσόφων Alexis Toqueville καὶ τοῦ λόρδου Acton. Θὰ ἐπεκτεινόμεθα πέραν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἐὰν ἠθέλομεν ἐπιμείνει εἰδικώτερον ἐπὶ τῶν καθ' ἑκάστου ἀπόψεων τῶν φορέων τῆς ὠφελιμιστικῆς ἀτομιστικῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα ν' ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὸν John Locke.

Ἡ ἄποψις τῶν Φυσιοκρατῶν ὅτι ἡ ἰδιοκτησία πρέπει νὰ εἶναι τὸ θεμέλιον παντὸς οἰκονομικοῦ συστήματος ἀνεπτύχθη σαφῶς ὑπὸ τοῦ Locke εἰς τὸ ἔργον «Two Treatises of Government» (1689). Τὸ συμπέρασμα τοῦ ἔργου τοῦ εἶναι ὅτι, ἐὰν σκοπὸς τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ εὐημερία τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ ἡγεμόνες πρέπει νὰ διαβλέπουν τὴν ἀποστολὴν των εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ ἄνθρωποι ἀπετέλεσαν κοινωνίαν διὰ νὰ διαφυλάξουν τὴν ἰδιοκτησίαν των. Σκοπὸς τῆς ἀναδείξεως πληρεξουσίων βουλευτῶν διὰ τὴν νομοθετικὴν λειτουργίαν εἶναι ἡ ψήφισις νόμων καὶ κανόνων προσφόρων διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ προστασίαν τῆς ἰδιοκτησίας ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐπὶ τῷ τέλει περιορισμῶν τῆς δυνάμεως ἑκάστου μέλους τῆς κοινωνίας. Βεβαίως ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἠθικῆς σκοπιᾶς ἐξεταζόμενα αἱ περὶ ἰδιοκτησίας, ἐλευθερίας καὶ νομοθεσίας ιδέαι ἀτομιστικῆς φιλοσοφίας (Locke, Bentham, Hobbes) θεωροῦνται ἀπρόσφοροι, ἀλλ' εἶναι βασικῶς ἐσφαλμένον νὰ παραδεχόμεθα ὅτι ὁ ἀτομισμὸς ἐστερεῖτο οἰουδήποτε ἀνθρωπίνου αἰσθήματος καὶ ἠθικῆς. Οἱ πλέον δραστήριοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἀτομιστικοῦ πνεύματος εἶχον ὡς ἀφετηρίαν τὸν ἀνθρωπισμὸν. Σκοπὸς τῆς ἠθικῆς τοῦ Bentham, ὅσον ἐλλειμματικὴ καὶ ἂν θεωρηθῆ αὕτη, ἦτο ἡ πρόοδος τῆς εὐτυχίας τοῦ συνόλου καὶ ὄχι ἀπλῶς τῆς τάξεως τῶν κεφαλαίουχων. Ἐπίσης ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν προσφόρων μέσων διὰ τὴν λειτουργίαν μιᾶς καλῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξητάζετο ἡ κοινοβουλευτικὴ μεταρρύθμισις ὑπὸ τὸ πρῖσμα, ἐὰν αὕτη ἦτο ἐπικίνδυνος διὰ τὸν βασιλέα ἢ τοὺς λόρδους, ἀλλὰ τὴν προσοχὴν των συνεκέντρωναν εἰς τοὺς σκοποὺς πάσης κυβερνήσεως ἐγκειμένους εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ λαοῦ.

Ἐν γένει ἡ κριτικὴ των ἐστρέφετο ἐναντίον κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο, δικαίως, ὡς ἐπιζήμιον καὶ διὰ τὴν τάξιν τῶν ἐργαζομένων. Πολὺ πιθανὸν νὰ προσεδόκουν περισσότερα τοῦ δεόντος ἀπὸ τὴν ἄρσιν ἐν γένει τῶν περιορισμῶν, ἀλλ' ἀσφαλῶς κατεπολέμουν τὸ ἀνελεύθερον σύστημα, διότι ἐθεώρον τοῦτο ἐπιζήμιον δι'

όλους και ὄχι ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν πλουσίων.

7. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὸν ἀγγλικὸν ἀτομισμὸν ἀνεπτύχθη ἐπίσης εἰς τὴν Ἑπειρωτικὴν Εὐρώπην καὶ κυρίως ὑπὸ γάλλων συγγραφέων μία ἄλλη πνευματικὴ κατευθύνσις, γνωστὴ ἐπίσης ὡς ἀτομισμὸς, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας συνέβαλε σπουδαίως ὁ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμὸς. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς κατευθύνσεως ταύτης εἶναι οἱ ἐγκυκλοπαιδισταί, ὁ Rousseau καὶ οἱ Φυσιοκράται. Ὁ ἀτομισμὸς οὗτος, ὀρθολογιστικῆς ἀποχρώσεως, κατατείνει εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δηλαδή ὁδηγεῖ εἰς τὸν σοσιαλισμὸν—κολληκτιβισμόν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ σύγχυσις περὶ τὴν ἀγαθὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτομισμοῦ.

Σημειωθήτω ὅτι ὁ ἄριστος ἐκπρόσωπος τοῦ ἀληθοῦς ἀτομισμοῦ, δηλαδή ὁ Ed. Burke, ἔθεωρεῖτο συνήθως ὁ κύριος ἀντίπαλος τοῦ ἀτομισμοῦ τοῦ Rousseau, διότι ὁ Burke ἐφοβεῖτο ὅτι αἱ θεωρίαι τούτου θὰ συνεπήγοντο τὴν κοινορτοποίησιν τῆς κοινωνίας.

8. Ὁ ἀτομισμὸς εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ του κυρίως κοινωνικοφιλοσοφικὴ θεωρία περὶ τῆς κοινωνίας, δηλαδή περὶ τῶν δυνάμεων, αἰτινες προσδιορίζουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἐπομένως ὁ ἀτομισμὸς ἀποκλείει τὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν οὗτος προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν ἀπομεμονωμένων καὶ αὐτάρκων ἀτόμων (ἡ ἐποικοδομεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογία του ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης) ἀντὶ τῆς ἔξω ὡς ἀφετηρίαν τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ προσδιορίζεται ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τῆς ζωῆς των ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ βασικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀτομισμοῦ εἶναι ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῶσι εἰμὴ διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς δραστηριότητος τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων, ἧτις ἀφ' ἑνὸς μὲν προσανατολίζεται πρὸς τοὺς συνανθρώπους καὶ ἀφ' ἑτέρου προσδιορίζεται ἐκ τῆς προσδοκωμένης τούτων συμπεριφορᾶς. Ἐπομένως καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν κοινωνικῶν ἀτόμων. Ἡ συνεργασία τούτων ἐρμηνεύεται ὡς μηχανικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, ὅπως διετύπωσε τοῦτο ὁ Adam Smith (ὅστις ἐποικοδομεῖ τὸ νέον οἰκονομικὸν πρόγραμμα σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ λόγων σκοπιμότητος καὶ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν ὅτι εἰς τὸ στήθος τοῦ ἀνθρώπου ἐνοικῶσι δύο ψυχαὶ τὸ «ἐγωϊστικὸν ἐνστικτον, τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὸ κοινωνικὸν ἐνστικτον, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς συνανθρώπους).

Μεταφυσικῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα διέπονται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς προκαθορισμένης ἀρμονίας, δηλαδή ἡ συνεργασία τῶν ἀτόμων κατευθύνεται ὑπὸ τῆς ἀόρατου χειρὸς καὶ οὕτω ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως κοινωνικὸς κόσμος ἐδραζόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀτομικοῦ ἐνστίκτου

τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἡ βασικὴ αὕτη θεωρητικὴ ἄποψις ἀντίκειται προδήλως, πρὸς τὰς κοινωνιστικὰς περὶ κοινωνίας θεωρίας, αἵτινες δέχονται ὅτι δύνανται νὰ συλλάβωσι κοινωνικὰς ὁλότητας ὡς ἰδιοτύπους ὄντοτητας, αἵτινες ὑφίστανται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκεινται.

Ἄλλη βασικὴ θεωρητικὴ θέσις τοῦ ἀτομισμοῦ εἶναι ἡ ἀντίληψις, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν θεσμῶν, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐδημιουργήθησαν καὶ συνεστήθησαν ἄνευ προηγουμένου σχεδίου ἢ ἄνευ κατευθύνσεως ἐπὶ ὠρισμένου ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ ὅπως διατύπωσε τοῦτο ὁ Ferguson «οἱ λαοὶ συναντοῦν θεσμοὺς, οἵτινες εἶναι πράγματι ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης εὐσυνειδήτου προθέσεως».

Συχνὰ ἡ αὐθόρμητος συνεργασία ἐλευθέρων ἀνθρώπων δημιουργεῖ γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐσχεδιάσθησαν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἐστοχάσθησαν ὑπὸ ὠρισμένου προσώπου καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ ὁ ἀτομικὸς νοῦς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς διεπούσης τὰς ἀνθρωπίνας ὑποθέσεις τάξεως ὡς ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε ἐκ τῶν προτέρων σχεδιασθῆ καὶ προβλεφθῆ εἶναι ἡ μεγάλη ἀνακάλυψις καὶ συμβολὴ τῆς Κλασσικῆς Οἰκονομίας, ἣτις κατέστη τὸ κλειδί διὰ τὴν κατανόησιν ὄχι μόνον τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τῶν πλείστων ἄλλων κοινωνικῶν φαινομένων. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν αὐτάρκων καὶ μεμονωμένων ἀτόμων, τοσοῦτον δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ ἀνθρώπος εἶναι πλέον ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μέλος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μεγάλης ἢ μικρᾶς κοινωνικῆς ὁμάδος, ὁ ἀτομισμὸς δύνανται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν προβλημάτων της.

9. Ὁ ἀτομισμὸς οὗτος τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας ἀντίκειται εἰς τὸν ἀτομισμὸν τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ἣτις δέχεται ὅτι ἡ λογικὴ ὡς τοιαύτη ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα πλήρης καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα πραγματοποιοῦνται διὰ τῆς ἀτομικῆς λογικῆς. Ὁ Descartes εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου τμήματος τῶν *Discours de la Méthode* ἐκθέτει «τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐκ πολλῶν τμημάτων, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἀπησχολήθησαν αἱ χεῖρες πολλῶν ἀνθρώπων, εἶναι σπανίως ἄρτια, ὅπως τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται ὑπὸ ἐνὸς ἀνθρώπου». Εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἐπικαλεῖται τὸν τρόπον, καθ' ὃν καταρτίζει ὁ μηχανικὸς τὰ σχέδιά του. Περαιτέρω ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ἐξερχόμενα ἐκ τῆς ἡμιβαρβάρου καταστάσεως ἐκπολιτίζονται προοδευτικῶς καὶ καταρτίζουν τοὺς νόμους των βαθμιαίως ἐξαναγκαζόμενα ὑπὸ τῶν δυσμενῶν καταστάσεων καὶ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ὁποίων οἱ θεσμοὶ εἶναι

περισσότερον ἐλαττωματικοί, ἀπὸ τοὺς θεσμούς τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς τῆς ὑποστάσεώς των ἀκολουθοῦν τὰς ἐπιταγὰς ἐνὸς σοφοῦ νομοθέτου. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῆς Σπάρτης, ἣτις ὤφειλε τὴν δόξαν τῆς ὄχι εἰς τὴν ἀριότητα τῶν καθ' ἕκαστον νομοθετημάτων, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὅλα ταῦτα κατέτεινον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὅστις εἶχε καθορισθῆ ὑφ' ἐνὸς ἀτόμου.

Ἀντιθέτως ὁ ἀληθὴς ἀναλυτὴς παραδέχεται τὴν ἐλαττωματικότητα καὶ τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων ὁμως τὰ προσωπικὰ σφάλματα διορθώνονται ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς διαδικασίας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῶν ὁποίων ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς κοινωνίας εἶναι ἐλαχίστη ἢ οὐδόλως αἰσθητή, ἐνῶ τὰ τυχόν σφάλματα τοῦ σχεδίου τοῦ ἐνὸς σοφοῦ δύνανται ν' ἀποβῶσι μοιραία διὰ τὴν κοινωνίαν λόγῳ τῆς γενικότητος καὶ καθολικότητος τοῦ σχεδίου.

10. Ἀναπόδραστος συνέπεια τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἀτομισμοῦ παραδεχομένου ὅτι τὰ πάντα ὀφείλονται εἰς τὴν συνειδητὴν διευθυνομένη ἐνέργειαν εἶναι ἡ ἀρχή, ὅτι αἱ δραστηριότητες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὡς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας τότε μόνον νὰ δύνανται νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐφ' ὅσον ὑπόκεινται εἰς τὸν ἔλεγχον ἐνὸς μοναδικοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ ἐπομένως ὁ ὀρθολογιστικὸς ἀτομισμὸς ἄγει κατ' εὐθείαν εἰς τὸν κολληκτιβισμόν ἢ τὸν σοσιαλισμόν.

Βεβαίως καὶ ὁ ἀληθὴς ἀτομισμὸς παραδέχεται ὅτι τμῆμα τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως δύναται ἢ πρέπει νὰ εἶναι συνειδητὸν προϊόν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὡς π.χ. τὸ κράτος, δηλαδὴ ἡ ὑλοποίησις τῆς χάριν ὠρισμένου σκοποῦ ὀργανωθείσης καὶ συνειδητῶς διευθυνομένης ἐξουσίας. Ἀλλὰ τὸ τμῆμα τοῦτο ἀποτελεῖ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα μέρη ἐναντι τοῦ πολλαπλῶς πολυπλοκώτερον ὑφαινομένου πλέγματος τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἐλευθέρα συνεργασία τῶν ἀτόμων, δηλαδὴ οὐχὶ τῆς συνειδητῶς διευθυνομένης, ἔχει εὐρύτατον πεδῖον πάσης φύσεως δραστηριότητος.

Ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου δραστηριότητος τὴν ἀληθῆ ἐννοιαν τοῦ ἀληθοῦς ἀτομισμοῦ διετύπωσε κατὰ τὸν κλασσικώτερον τρόπον ὁ Adam Smith ὡς ἐξῆς: καὶ ἓνας πολιτικὸς ὅστις θὰ εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς ἰδιώτας κατὰ τῖνα τρόπον ὀφείλουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ κεφάλαια των, δὲν θὰ ἐπεφορτίζετο μόνον μὲ μεγίστην φροντίδα, ἀλλὰ θὰ ἰδιοποιεῖτο καὶ ἀρμοδιότητα, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδυνάμεθα μὲ αἰσθημα ἀσφαλείας νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς μίαν γερούσιαν ἢ ἓνα συμβούλιον, τοσοῦτον δὲ μᾶλλον εἰς ἓνα ἄτομον. Ἡ ἀνάθεσις δὲ τῆς ἀρμοδιότητος ταύτης οὐδαμοῦ θὰ ἦτο τόσον ἐπικίνδυνος παρ' ὅσον εἰς ἓνα ἄνθρωπον, ὅστις θὰ ἦτο ἄρκετὰ ἀνόητος καὶ σκοτεινὸς νὰ θεωρῆ ἑαυτὸν ἱκανὸν

ν' άσκήση τήν άρμοδιότητα ταύτην. Ἐάν έξετασθῆ από φιλοσοφικῆς άπόψεως, διατί ἡ άπόλυτος άποστροφή τοῦ Smitli πρὸς τήν τοιαύτην έξουσιοδότησιν πρὸς ἕνα άνθρωπον, ἡμεῖς δὲ λέγομεν πρὸς ἕνα σοφὸν νομοθέτην, ἡ άπάντησις εἶναι σαφῆς καὶ λακωνικῆ: Ἡ έξουσία διαφθεῖρει καὶ ἡ άπόλυτος έξουσία διαφθεῖρει άπολύτως ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Lord Acton.

Ἔσοι τυχὸν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὀρθολογιστικοῦ άτομισμοῦ, ὅστις ὀδηγεῖ εὐθέως εἰς τὸν κολλεκτιβισμόν, ἤθελον ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ τῆς ἀναλήψεως τοῦ κράτους τῶν άρμοδιοτήτων νά κατευθύνῃ συνειδητῶς τήν κοινωνικὴν ζωὴν τὸ γεγονός τῆς ὁσημέραι πολυπλοκώτερας καθισταμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος, οὔτοι θά ἔδει ν' άποδεχθοῦν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ προτίμησις των αὐτῆ εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς παραίτησιν ἐκ τῆς άτομικῆς ἐν γένει ἔλευθερίας. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Β. Museo-lini ἐγωῖζετο ὡς ἐξῆς: «Εἶμεθα οἱ πρῶτοι, οἵτινες διεκηρύξαμεν, ὅτι ἡ ἔλευθερία τοῦ άτόμου πρέπει ὅλον ἐν καὶ περισσότερο νά περιορίζεται ὅσον πολυπλοκώτερος καθίσταται ὁ πολιτισμός».

Εἶναι καιρὸς νά γίνῃ κοιὴ συνείδησις εἰς τὸν κόσμον τῶν ἔλευθέρων κρατῶν, ὅτι οἱ σοσιαλισταὶ πιστεύουν εἰς δύο πράγματα, τὰ ὅποια εἶναι ὅλως διάφορα ἀναμεταξύ των καὶ μάλιστα ἀντιφάσκουσι πρὸς ἄλληλα: δηλαδὴ εἰς τὴν ἔλευθερίαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν.

Ἐπομένως οἱ ἄνθρωποι οἵτινες πιστεύουν εἰς τὸν ἀληθῆ ἄτομισμόν πρέπει ν' ἀντιτίθενται σαφῶς πρὸς τὸν περιορισμόν τῆς ἔλευθερίας τοῦ άτόμου, διότι ἄλλως βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς διαμορφώνομεν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν θά ὑπάρχῃ ἡ ἀνελευθερία καὶ ἡ ἀνασφάλεια τοῦ άτόμου, δηλαδὴ καταλήγομεν εἰς κοινωνικά συστήματα, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων προεκλήθη ὁ δεῦτερος Παγκόσμιος πόλεμος.— Ὅταν ἡ έξουσία ἐνδύεται τὸ ἐνδυμα τῆς ὀργανώσεως, ἐμφανίζει, ἀσφαλῶς παραπλανητικὰ θέληγητρα, τὰ ὅποια δύνανται νά παρασύρωσι κοινωνίας ἔλευθέρων ἀνθρώπων καὶ νά μεταβάλωσι ταύτας εἰς ὀλοκληρωτικὰ κράτη.

Ἡ πρόταξις τῶν σκοπῶν τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας ὑπὸ οἰανδήποτε κοινωνικὴν μορφήν ὀργανώσεως (σοσιαλιστικὴν, κομμουνιστικὴν, ἔθνικοσοσιαλιστικὴν, φασιστικὴν), ὅπου οἱ σκοποὶ τοῦ άτόμου κατ' ἀνάγκην ἔπονται, συνεπάγεται ὅτι μόνον οἱ διὰ τοὺς ἀνεγνωρισμένους σκοποὺς τοῦ κράτους ἐργαζόμενοι θεωροῦνται μέλη τῆς ὀργανωμένης κοινότητος καὶ ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιόπρεια δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ιδιότητός του ὡς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς ιδιότητός του ὡς μέλους—μέσου τοῦ κομμουνιστικοῦ, τοῦ φασιστικοῦ, τοῦ ἔθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Ἐπὸ τοὺς ὅρους τούτους τὸ ἄτομον δὲν ἔχει πλέον τὴν ἔλευθερίαν νά ἔχῃ καὶ νά ἐμμένῃ εἰς ὠρισμένας ἀρχάς.

Ἔσονδηποτε ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐναντι τῆς άτο-

μιστικής αρχής, υπερτονιζούσης και αναγνωριζούσης τὸ ἄτομον ὡς ἔσχατον σκοπὸν καὶ ὅσονδήποτε ἔνθερμος ὁπαδὸς κι' ἂν εἶναι τῆς κοινωνιστικῆς ἀρχῆς, τασσόμενος ὑπὲρ τῆς κοινωνίας ὡς μακρανθρώπου ὡς ἰδέας τοῦ εἶδους, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ ὅλον ἐπεκτεινόμενος καὶ ἔντεινόμενος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἀπολήγει βαθμιαίως εἰς ἀνελεύθερον πολιτικοοικονομικοκοινωνικὸν σύστημα.

11. Ἡ κυρία προσπάθεια τῶν φορέων τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀτομισμού ἦτο ἡ διαμόρφωσις κοινωνικοῦ συστήματος ἢ συστήματος κοινωνικῶν θεσμῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξηνάγκαζε τὰ καθ' ἕκαστα ἄτομα ὑπ' εὐθύνη των καὶ ἐξ ἑλατηρίων, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν συνήθως τὴν συμπεριφορὰν των, νὰ συμβάλωσι εἰς τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν συνανθρώπων των. Ἐνόμισαν δὲ ὅτι τὸ προσφύεστατον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σύστημα εἶναι ὁ θεσμὸς (τὸ σύστημα) τῆς ἰδιοκτησίας, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποστηρίζωσι ὅτι τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἐπιδεκτικὸν βελτιώσεως. Ἐπίσης εἶχον σαφῆ συνειδησιν τῆς ἀντιθέσεως καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων καὶ ἐτόνιζον τὴν ἀνάγκην τῆς διαμορφώσεως προσφόρων θεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξησφαλιζέτο ἡ ἰσορροπία τῶν ἀνταγωνιζομένων συμφερόντων, χωρὶς ἢ μία κοινωνικὴ ὁμάς ν' ἀποκτήσῃ ἐξουσίαν νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀντιλήψεις της καὶ τὰ συμφέροντά της ἐπὶ τῆς ἄλλης ὁμάδος.

12. Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ὁ ἀτομισμὸς ἐνεφανίσθη καὶ ὡς ἀτομισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἰδιοτελείας (selfish system) τοῦ Hobbes, ἐξ αἰτίας δὲ τοῦ λόγου τούτου πολλοὶ ἀπέρριψαν τοῦτον. Πράγματι οἱ μεγάλοι ἀτομισταὶ τοῦ 18ου αἰῶνος ἐδέχοντο τὰ ἐγωιστικὰ συμφέροντα τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν γένει τὸν ἐγωισμόν. Πλὴν ὅμως οἱ ὄροι οὗτοι δὲν ἐσήμαινον ἀπλῶς ἐγωισμόν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς φροντίδος μόνου διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ «ἐγῶ» συμπεριλαμβάνετο ἐπίσης ἡ οἰκογένεια καὶ οἱ φίλοι... Ἄλλ' ἐν προκειμένῳ τὸ οὐσιῶδες δὲν εἶναι ἂν τὸ ἄτομον ἄγεται ἢ ὀφείλει νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ ἐγωιστικὰ ἐλατήρια, ἀλλὰ ἂν εἶναι ὀρθότερον νὰ προσδιορίζῃ τὰς ἐνεργείας του ἀπὸ τὰς ἀμέσους συνεπείας, τὰς ὁποίας δύναται νὰ γνωρίζῃ καὶ διὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ φροντίζῃ, ἢ εἶναι ὀρθότερον νὰ κάμνῃ ὅ,τι φαίνεται ὀρθότερον εἰς ἕνα ἄλλον, περὶ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ὅτι θὰ ἔχῃ πλήρη ἀντίληψιν τῆς σημασίας τῶν ἐνεργειῶν τούτου διὰ τὴν κοινωνίαν ὡς σύνολον. Οἱ τυχόν ἀποδεχόμενοι τὴν δευτέραν ἀρχὴν ὡς ὀρθοτέραν ἢ σκοπιμωτέραν θὰ ἔδει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των τί τοῦτο σημαίνει καὶ τοῦτο διετύπωσε κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον ὁ L. Trotzki :

«Εἰς μίαν χώραν ὅπου μόνος ἐργοδότης εἶναι τὸ κράτος, ἡ ἀντίδρασις σημαίνει βαθμιαῖον θάνατον ἐκ πείνης. Εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς: ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴ ἐσθιέτω, τίθεται ὡς ἀρχή: ὁ μὴ ὑπακούων μὴ ἐσθιέτω».

Εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν, ὅπου ὅλα θὰ προγραμματίζωνται ὑπὸ ἀνωτάτης ἀρχῆς, (παραγωγή, κατανάλωσις, ἀποταμίεωσις, ἡμερομίσθια κλπ.), ἡ ὅλη κοινωνία μεταβάλλεται εἰς ἓνα μοναδικὸν γραφεῖον καὶ μίαν ἀπέραντον ἐκμετάλλευσιν (ἐπιχείρησιν). Ἄλλ' εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν οἱ ἀσκοῦντες τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀσκοῦν συγχρόνως ἐξουσίαν καθ' αὐτὸ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

13. Εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ ἐνεργῇ συνωδᾶ τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει προστίθεται ἡδὴ ὑπὸ τῶν οἰκονομολόγων ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερον νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἰκανότητος καὶ πρέπει νὰ ἄγεται ὑπὸ τοῦ συμφέροντός του δι' ὀρισμένα πράγματα, τὰ ὁποῖα γνωρίζει καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρεται, ἐὰν πρόκειται νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συμβάλῃ εἰς τοὺς κοινούς σκοποὺς τῆς κοινωνίας. Τὸ πρόβλημα ἦτο, κατὰ τινα τρόπον θὰ ἦτο δίκαιον, τὰ περιωρισμένα συμφέροντα, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου, νὰ καταστῶσι δραστήρια ἐλατήρια, ὥστε τὸ ἄτομον ἐκουσίως, νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἰκανοποίησιν ἀναγκῶν, αἵτινες εὐρίσκονται πέραν τοῦ προσωπικοῦ του κύκλου. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀτομιστῶν δὲν ἦτο δι' ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἄτομον, ἀλλ' ὅπως τὸ ἄτομον ἔχῃ ὅσον τὸ δυνατόν μικροτέρα δυνατότητα νὰ βλάψῃ, ὡσάκις ἐκινεῖτο ὑπὸ κακῶν ἐλατηρίων. Τὸ ὑπὸ τῶν ἀτομιστῶν ὑποστηριζόμενον κοινωνικὸν σύστημα εἶναι σύστημα, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι ἐλάχιστα δύνανται νὰ βλάψωσι, διότι ἡ καλὴ λειτουργία τοῦ συστήματος δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπάρξεως καλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τῆς παρεχομένης εὐχερείας νὰ χρησιμοποιηθῶσι πάσης φύσεως ἄνθρωποι, ἐδῶ ἀγαθοί, ἐκεῖ κακοί, οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἐνεργοῦν μὲ εὐφυΐαν καὶ ἄλλοτε ἀνοήτως. Σκοπὸς τούτων ἦτο ἡ σύνταξις συστήματος ἐγγυωμένου τὴν ἐλευθερίαν δραστηριότητος εἰς ὅλα τὰ ἄτομα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν γαλλικὸν ἀτομισμὸν, ὅστις ἠθέλε νὰ περιορίσῃ ταύτην μόνον διὰ τοὺς καλοὺς καὶ σοφοὺς.

14. Ἐπίσης παρενοήθη ἡ περίφημος ὑπόθεσις ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον τὰ συμφέροντά του. Ἡ ἀληθὴς ἐξήγησις τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶναι ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίσῃ ποῖος κατέχῃ τὴν πλήρη γνώσιν καὶ ἰκανότητα, καὶ ὅτι ἡ μοναδικὴ μέθοδος, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τοῦτο, εἶναι κοινωνικὴ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τοιαύτη, ὥστε ὅλα τὰ ἄτομα νὰ ἔχωσι τὴν δυνατότητα ν' ἀποδείξωσι τί δύνανται νὰ δημιουργήσωσι, ἡ δὲ συμβολὴ ἐκάστου ἐξετάζεται καὶ διορθώνεται ἐν τῇ κοινωνικῇ δραστηριότητι. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα ἔχουσι τὰς αὐτὰς ἰκανότητας καὶ τὰ αὐτὰ προσόντα, ἀλλ' ἀντιθέτως συνάγεται ὅτι οὐδεὶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφέρῃ τελεσιδικίον γνώμην περὶ τῶν ἰκανο-

τήτων, τὰς ὁποίας ἔχει ἕνα πρόσωπον ἢ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀξιοποιήσῃ. Εὐτυχῶς οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἴσοι ὡς πρὸς τὰ προσόντα καὶ τὰς ἰκανότητας καὶ ἀπλῶς ζητεῖται νὰ ἐξασφαλισθῆται ἡ ἴση μεταχειρίσις ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τοῦθ' ὅπερ εἶναι θεμελιώδης ὄρος τῆς ἐλευθέρας κοινωνίας. Ἀντιθέτως ἡ προσπάθεια τῆς ἰσοπεδώσεως ὅλων ἄγει εἰς νέον εἶδος ὑποδουλώσεως.

15. Ὁ ἀτομισμὸς τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας ἀναγνωρίζει τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, καὶ τῆς συνεργασίας τῶν κατ' ἐλευθέραν βούλησιν συνεστημένων συνεταιρισμῶν, ὡς ἐπίσης τῆς αὐτοδιοικήσεως. Ἐπίσης οὗτος διάκειται εὐμενῶς πρὸς τὰ μικρὰ κράτη καὶ τὰς ὁμοσπονδίας κρατῶν, διότι τὰ μικρὰ κράτη εὐνοοῦσι περισσότερο τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ μεγάλα κράτη εἶναι συνήθως ἐπιρρεπῆ πρὸς τὸν δεσποτισμὸν. Κατὰ τὸν Lord Acton, ἡ ὁμοσπονδία εἶναι τὸ δραστικώτερον μέσον διὰ νὰ ὑπάρχη οὐσιαστικῶς δημοκρατία, διότι τὸ ὁμοσπονδιακὸν σύστημα περιορίζει τὴν κυρίαρχον δύναμιν διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ διότι ἀναγνωρίζει εἰς τὴν κυβέρνησιν περιορισμένας ἀρμοδιότητας. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν μέσον ὄχι μόνον διὰ τὴν χαλιναγώγησιν τῆς δυνάμεως τῆς πλειοψηφίας ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως ἐν γένει τοῦ λαοῦ.

Ὁ ἀτομισμὸς δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ πιστεύει περαιτέρω ὅτι τὰ δημοκρατικὰ ἰδανικὰ ἔχουν ἀτομιστικὴν προέλευσιν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ ἀτομισμὸς δέχεται ὅτι πρέπει νὰ ἐνεργῆ κατὰ δημοκρατικὸν τρόπον, ἐν τούτοις δὲν παραδέχεται τὴν ἀπεριόριστον δύναμιν τῆς πλειοψηφίας, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι αἱ ἀπόψεις ταύτης δέον νὰ θεωροῦνται ἀληθεῖς καὶ δεσμευτικαὶ διὰ τὴν ἐξέλιξιν.

Μολονότι ἡ δημοκρατία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ πλειοψηφία πρέπει νὰ προσδιορίζῃ τὸν τρόπον διαχειρίσεως τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, ἐν τούτοις ἡ δικαιολογία καὶ ἡ οὐσία τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος ἐγκείται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ σημερινὴ γνώμη τῆς μειοψηφίας μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου δύναται νὰ καταστῇ πλειοψηφία. Καίτοι ἡ θεωρία δέχεται ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις ἡ σφαῖρα τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας δέον νὰ ἔχη περιορισθῆ. Ἐνεῦθεν καὶ τὸ αἶτημα τοῦ φιλελευθερισμοῦ περὶ διαιρέσεως τῆς ἐξουσίας μεταξύ μονάρχου καὶ λαοῦ, τὸ ὁποῖον ἐθεσπίσθη ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῆς δευτέρας ἐπαναστάσεως τοῦ 1688. Ὁ φιλελευθερισμὸς εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος διετύπωσε τὸ αἶτημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους.

Ἡ θέσις τοῦ ἀτομισμοῦ ἐναντι τῆς δημοκρατίας προσδιορίζεται ἐπιγραμματικῶς ὑπὸ τοῦ Lord Acton καθ' ὃν ἡ πρότασις ὅτι: οὐδεὶς δύναται νὰ ἀσκῇ ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, δέον νὰ ἐρμη-

νεύεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λαοῦ ἢ νὰ ἐξαιρεθῇ τῆς ἐξουσίας τοῦ λαοῦ.

Ἐπίσης ἡ δημοκρατικὴ ἀρχὴ ὅτι: ὁ λαὸς δὲν πρέπει νὰ κάμῃ ὅτι δὲν θέλει, δέον νὰ ἐρμηνευθῇ ὅτι δὲ ἐπιτρέπεται ποτὲ ν' ἀπαιτηθῇ ἀπὸ τὸν λαόν, ὅπως οὗτος ἀνεχθῇ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμεῖ. Ἐπίσης καὶ ἡ ἄλλη ἀρχὴ ὅτι ἡ βούλησις τῶν ἀτόμων πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν ἀπεριόριστος, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ.

16. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος ὁ ἀτομισμὸς εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς ἐξισωτικὰς τάσεις. Οὗτος διάκειται δυσμενῶς ἐναντίον παντὸς προνομίου, τὸ ὅποιον δὲν στηρίζεται ἐπὶ κανόνων δικαίου ἰσχυόντων δι' ὅλα τὰ πρόσωπα καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἴσην μεταχείρισιν. Ἀρνεῖται εἰς τὸ κράτος, εἰς τρίτους ἢ εἰς ὁμάδα προσώπων τὸ δικαίωμα νὰ προσδιορίσῃ τὴν κατάστασιν ἑνὸς προσώπου. Διὰ τὴν δημοκρατίαν ἡ ἰσότης ἐγκεῖται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δι' ὅλους, ἐνῶ διὰ τὰ κολλεκτιβιστικὰ συστήματα ἡ ἰσότης ἐγκεῖται εἰς τὸν περιορισμὸν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὑπάρχει πάντοτε τὸ ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τοῦ αἰτήματος τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐλευθερίας, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίη ὅτι τὰ καθεστῶτα, τὰ ὅποια κατήργησαν τὴν ἐλευθερίαν ἐξησφάλισαν συγχρόνως καὶ τὴν ἰσότητα, μολονότι πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι αἱ ἀνισότητες τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἐν τῇ σοσιαλιστικῇ Ρωσίᾳ εἶναι οὐσιωδῶς μικρότεραι τῆς ἀνισότητος, ἣτις παρατηρεῖται εἰς μίαν κεφαλαιοκρατικὴν κοινωνίαν.

Κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀντίληψιν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐλευθερίας δὲν ὑφίστανται εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐλλείπει ἡ οἰκονομικὴ ἰσότης, τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει μόνον ἡ κοινωνικοποίησις τοῦ παραγωγικοῦ ἐν γένει μηχανισμοῦ. Δεδομένου ὅθεν ὅτι ἀπὸ τὸ κοινωνικοοικονομικὸν σύστημα τῆς Δύσεως δὲν ἐξασφαλίζεται ἡ ἰσότης, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ ἐλευθερία. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἔδει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀκριβῶς τὸ σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἀποτελεσματικώτερα ἐγγύησις διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὄχι μόνον ἐκείνων, οἵτινες ἔχουν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται ταύτης. Ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἔχει κατανεμηθῇ μεταξὺ πλείστων προσώπων, τὰ ὅποια ἀναπτύσσουν ἀνεξάρτητα ἀλλήλων τὴν οἰκονομικὴν τῶν δραστηριότητα, ματαιώνει τὴν ἐγκατάλειψίν μας εἰς τὸ ἔλεος οἰουδήποτε προσώπου.

Ἐὰν τυχὸν τὰ παραγωγικὰ μέσα εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς προσώπου —κράτους, ἐταιρίας, δικτάτορος— ὁ ἀσκῶν τὴν ἐπ' αὐτῶν

έξουσίαν θά ἐξήσκει συγχρόνως ἐξουσίαν καί ἐπί τῶν ἀνθρώπων, διότι οἱ μὴ πειθαρχοῦντες θά ἦσαν καταδικασμένοι εἰς τὸν ἐξ ἀσιτίας θάνατον, ὅπως διετύπωσε τόσον ἀδυσώπητα ὁ Ἰγκίζκι (ἰδὲ ἀνωτέρω § 12).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα συμπλέκουν τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας. Οἰονδήποτε σύστημα πολιτικοῦ ἐστρεμισμού δὲν δύναται νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, μολοντοί ἐπιθυμεῖ καὶ ἀπεργάζεται τὸ καθεστῶς τῆς ἀνελευθερίας. Εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐπικρατεῖ σύγχυσις περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κόσμος τοῦ Ἀνατολικοῦ Παραπετάσματος κάμνει διάκρισιν μεταξὺ οὐσιαστικῆς ἐλευθερίας (*substantielle — materielle*), τὴν ὁποίαν ἔχει κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Κυβερνήσεών του καὶ τῆς τυπικῆς ἐλευθερίας (*formelle*) τοῦ Δυτικοῦ, Κόσμου, ἐκ τῆς ὁποίας ὁμως, κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀντίληψιν, οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου παραιτοῦνται ὄχι διότι δὲν γνωρίζουν ἢ δὲν θέλουν τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ διότι ταυτίζουν, ἐξισώνουν τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνασφάλειαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει σαφῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει δυνατότης συνεννοήσεως περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Βεβαίως ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες εἰς τὴν ὑστερίαν τῆς ζητουμένης προστασίας, τῆς ἐπιδιωκομένης ἀσφαλείας ἀνταλάσσουν τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου ἔναντι ὑποκειμενικῶν ὠφελημάτων. Ἡ ἐπιδίωξις ὁμως τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἢ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔννοιαν ἐγκατάλειψις τῆς ἐλευθερίας — φυγὴ πρὸ τῆς ἐλευθερίας. Ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι ἡ φυγὴ πρὸ τῆς ἐλευθερίας προ-παρασκευάσασεν τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς τυραννίας. Διὰ τοῦτο ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλοὺς κοινωνιολόγους ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς καὶ ἡ βία εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἡ συνέπεια ταύτης! Ἡ ἐλευθερία εἶναι σήμερον καθῆκον διὰ κάθε πρόσωπον, διότι ὅπως ἐλέχθη ἡ ἐλευθερία δὲν ἀπειλεῖται κυρίως, διότι εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ἀφαιρεθῇ, (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θά ἦτο δυνατόν ν' ἀνακτηθῇ), ἀλλὰ διότι ἀπεμάθαμε ν' ἀγαπῶμεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ κατανοῶμεν τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' ἡ ἀδιαφορία διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες χάριν τῆς ἱκανοποιήσεως ὑλικῶν ἀναγκῶν παραιτοῦνται τῆς ἀξίωσέως των νὰ εἶναι ἐλεύθεροι, εἶναι ὁ πλέον ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μία τῶν κυρίων ἐπιδιώξεων τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀσφάλεια ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας καὶ ἀπὸ τὰς συνεπειὰς ἐσφαλμένης οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀπογοητεύσεις. Αἱ προσπάθειαι ὁμως αὗται θά εἶναι ἀποτελεσματικά, ἄνευ καταστροφῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐὰν ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀπρόσκοπτος λειτουργία τοῦ ἀτομι-

στικοῦ συστήματος κατὰ τὰς βασικάς αὐτοῦ ἀρχάς, ἰδίᾳ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ ὕπαρξις ποιᾶς τινος ἀσφαλείας τοῦ προσώπου εἶναι οὐσιαστικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας, διότι τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων εἶναι διατεθειμένον νὰ φέρῃ τὸν μετὰ τῆς ἐλευθερίας συνδεδυασμένον κίνδυνον, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως μέγας. Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ κύριος σκοπὸς τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κατοχύρωσις τοῦ ἀτόμου, ἐν τούτοις πρέπει νὰ γίνῃ κοινὴ συνείδησις ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἓνα πολύτιμον ἀγαθόν, διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει τὰ ἄτομα νὰ εἶναι διατεθειμένα νὰ ὑποστῶσι ὠρισμένας θυσίας οἰκονομικῆς φύσεως. Βεβαίως εἶναι τὰ μέγιστα ἀποκαρδιωτικὸν νὰ δίδεται τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς πρὸ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων, οἵτινες κηρύσσονται ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλείας εἰς βᾶρος τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλὰ σχετικῶς ἄς ἐνθυμούμεθα τοὺς λόγους τοῦ Βεντζινί i Frankliu «ὄσοι παρατοῦνται οὐσιωδῶν δικαιωμάτων τῆς ἐλευθερίας διὰ νὰ ἐξαγοράσουσι ποιᾶν τινα προσωρινὴν ἀσφάλειαν, οὗτοι δὲν εἶναι ἄξιοι οὔτε τῆς ἐλευθερίας, οὔτε τῆς ἀσφαλείας».

17. Τὸ κοινωνιολογικὸν πρόβλημα τοῦ οἰασδήποτε φύσεως ἀτομισμού συνίσταται εἰς τὴν ἔνταξιν τῆς προσωπικότητος ἐν τῷ κοινωνικῷ συνόλῳ κατὰ τρόπον ἐγγυώμενον τὰ δικαιώματα τῆς προσωπικότητος, δεδομένου ὅτι προσωπικότης καὶ κοινωνία τελοῦν εἰς ἀδιάσπαστον ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τίθεται μόνον διὰ τὰ καθεστῶτα ἐλευθέρας κοινωνίας ὄχι ὅμως καὶ διὰ τὰ κολλεκτιβιστικὰ καθεστῶτα, ὅπου δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου.

Η ΑΛΛΟΙΩΣΙΣ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΙΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ὑπό τοῦ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΨΑΡΟΥ

Συμβούλου Ἐπικρατείας
Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς
καί τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν

Ι. Ἡ Ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας: α) Ἡ κλασσικὴ ἐρμηνεία. Διὰ τῶν κατὰ τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἐπιβάλλεται ὑποχρέωσις κατ' ἀρχὴν τοῦ Κράτους πρὸς ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς ἐλευθέρου οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἀντιστοιχῶς οὕτω θεσπίζεται ἀξίωσις κατὰ τοῦ κράτους μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰς περιοχὰς ἐκείνας τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸν φορέα τούτων ἰδιωτικῶν πρόσωπων. Τὸ περιεχόμενον κατὰ ταῦτα τῶν οἰκονομικῶν ἐλευθεριῶν εἶναι ἀρνητικόν, ἀντίθετον πρὸς τὴν κρατικὴν παρέμβασιν καὶ ἄσχετον κατ' ἀρχὴν πρὸς κοινωνικά δικαιώματα, πρὸς τὰς εἰδικωτέρας κρατικὰς ὑποχρεώσεις καὶ τοὺς σκοποὺς ἢ ἐπιδιώξεις τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Οὕτω τὸ ἡμέτερον οἰκονομικὸν Σύνταγμα ἐκπροσωπεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς τούτου θεωρίας περὶ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ καὶ αὐτομάτου ἰσορροπίας τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων καὶ τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων. Μάλιστα εἰς τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα διὰ λεπτομερεστέρων διατάξεων προβλέπονται καὶ κατοχυροῦνται αἱ ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι, ἀπὸ τὰ ἄλλα γνωστὰ κλασσικὰ δημοκρατικὰ Συντάγματα, ὡς τῶν Η.Π.Α., Γαλλίας κλπ. Ὑπὸ τοιαύτην ὄθεν ἔννοιαν θεσπίζεται παρ' ἡμῖν τὸ ἔννομον οἰκονομικὸν καθεστῶς καὶ κατοχυροῦται τοῦτο συνταγματικῶς (').

* Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπὸ ἑκδοσιν Α' Τόμου τοῦ Διοικητικοῦ Οἰκονομικοῦ δικαίου.

1) Ὁ Ἡλ. Κυριακόπουλος, Ἑλληνικὸν Συναγματικὸν Δίκαιον, 1932, σελ. 134-137, ἐρμηνεύων τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, εἰδέχετο ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας, ὡς τοῦτο προβάλλει ὁ σύγχρονος ἐκδημοκρατισμὸς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ λυθὲν παρὰ τοῦ ἡμετέρου Συντάγματος. . . τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἢ κατὰ συνέχειαν παράδοσις τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ διὰ τοῦ ὁποίου ἔννοια τοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας - Α. Μάνεση, Αἱ ἐγγυήσεις τῆς στήρησεως τοῦ Συντάγματος 1956, σελ. 246, ταινίζοντες τὸν φιλελεύθερον χαρακτῆρα τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος.

Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας, γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ ἀσκησις καὶ ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν δύνανται, χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ περιορίζωνται, ὡς οὗτος διὰ γενικῶν κανόνων ἐκάστοτε ὀρίζει (1). Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὕτη ἀρχὴ ἀπέρρευσε παρ' ἡμῖν ἐκ τοῦ ὅτι :

1) Αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα πολλάκις ὀρίζει, κατὰ τὴν κατοχύρωσιν ἐκάστης ἐλευθερίας, ὅτι αὕτη ἐνασκεῖται ὡς ὁ νόμος ὀρίζει. Οὕτω κατ' ἀρχὴν διαγράφεται ἐκ τοῦ Συντάγματος ἐπιφύλαξις ὑπὲρ τοῦ νόμου διὰ τὸν περιορισμὸν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

2) Ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀρχῆς καθ' ἣν τὸ κράτος τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐκφράζουσα τοῦτο νομοθετικὴ ἐξουσία ἐνεργεῖ κατὰ τὸ δημόσιον συμφέρον τοῦ συνόλου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατον συνταγματικὸν κανόνα.

3) Ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν κατοχυρώνει διὰ κανόνος δικαίου ἐπιτακτικῶς καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος ἣτις ἀναγκαίως δὲν σημαίνει μόνον ἀποχὴν τοῦ νομοθέτου ἀπὸ τῆς διαταράξεως τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσιν αὐτοῦ πρὸς σεβασμὸν τῆς ἰσότητος.

4) Ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης, ὅπερ τὸ Σύνταγμα ἐκφράζει καὶ ὅπερ ἐπιβάλλει τὸν περιορισμὸν ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἐκ λόγων δημοσίου συμφέροντος, ὡς ἀσφαλείας, ὑγείας, προστασίας τοῦ κοινοῦ κ.λ.π.

Ἐκ τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἀπέρρευσε ἡ ἐκδοχὴ ὅτι αἱ συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι ἀσκούνται κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καθοριζόμενον ἐκάστοτε περιορισμὸν, ἐκφράζοντος οὕτω ἐπὶ ἐκάστης ἀτομικῆς ἐλευθερίας τὸ δημόσιον συμφέρον, τοὔτεστιν τὰς ἀνάγκας τῆς δημοσίας τάξεως. Ὑπὸ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἡ ἰσορροπία τῆς σχέσεως μεταξὺ συνταγματικῆς ἐλευθερίας καὶ νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἣν τὸ Σύνταγμα δὲν καθορίζει, διαμορφοῦται ἐρμηνευτικῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν καθ' ἣν τὸ τεκμήριον ὑπάρχει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἀσκουμένης ὁμως ἐντὸς τῆς ἐννοίας τοῦ συγχρόνου κράτους τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν τοῦ φιλελευθέρου Συντάγματος, ὡς περιορισμοὶ διὰ τοῦ νόμου τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων νοοῦνται κατ' ἀρχὴν οὐχὶ οἱ περιορισμοὶ διὰ οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σκοποῦς, ἀλλ' οἱ περιορισμοὶ κυρίως μόνον διὰ τὸ γενικὸν δημόσιον συμφέρον ὡς ἀσφάλειαν, ὑγείαν, ἀθέμιτον ἢ ἀνήθικον ἐκμετάλλευσιν, κοινωνικὴν τάξιν κ.λ.π. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν τὸ γενικὸν συμφέρον δὲν ἔχει προσλάβει τὸ περιεχόμενον τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς (2).

1) Marc. BrideI, Sur les limites des libertés individuelles, ἐν Die Freiheit des buergers im schweizerischen Recht. 1948, σελ. 99 ἔπομ.

2) Χρ. Σγουρίτσα, Ἐγγειρίδιον, 1951, σελ. 43 καὶ σελ. 72. Αἱ δημιουργηθεῖσαι νέαι συνθήκαι κατέστησαν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911.

β) Ἡ σύγχρονος ἐρμηνεία. Ὡς εἶναι γνωστὸν τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα, κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν του ἀναθεώρησιν, δὲν προσηρμώσθη πρὸς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα, δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συνταγματικοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου. Δὲν ἔλαβεν ὅμως ὑπ' ὄψιν οὐδὲ αὐτὰς τὰς ἀπὸ τοῦ α', ἀλλ' ἰδίᾳ τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου, βαθείας παρεμβάσεις τοῦ νομοθέτου παρ' ἡμῖν εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κράτους εἰς κράτος παρεμβατικῆς δημοκρατίας, καὶ τῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας εἰς διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ κράτους οἰκονομίαν. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν βαθέως διὰ τῆς παρεμβατικῆς νομοθεσίας διασαλευθεῖσαν σχέσιν, μεταξὺ τῶν βάσεων τοῦ πολιτεύματος, θεσπίζοντος καὶ κατοχυροῦντος τὰς φιλελευθέρους ἀρχάς, καὶ τῶν γενικῶν κανόνων δι' ὧν παρ' ἡμῖν ἐθεσπίσθησαν αἱ ἀρχαὶ τῆς παρεμβατικῆς δημοκρατίας (1). Τοιοῦτοτρόπως αἱ νέα νομοθετικὰ διατάξεις κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ περιεχομένου, τὰ νέα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν παραδεδομένην ἔννοιαν τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ πολιτεύματος ἡμῶν, εὐρίσκονται κατ' ἀρχὴν εἰς ριζικὴν καὶ τυπικὴν ἀντίθεσιν. Κατὰ συνέπειαν ἡ παραδοχὴ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ νομοθέτου καὶ ἡ ἀνοχὴ αὐτῶν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς διοικήσεως ἀποτελεῖ πρᾶγματι οὐσιαστικὴν μεταβολὴν τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ συνιστοῦν πρᾶγματι μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἀλλοιώσεων ἢ ἀναπτύξεων τοῦ Συντάγματος (Wandlung ἢ Growth) (2).

Διὰ τῶν νέων, ἀπὸ τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, νομοθετικῶν διατάξεων, αἵτινες κατὰ τινὰς γενικὰς αὐτῶν ἀρχὰς κατέστησαν μέρος τοῦ οὐσιαστικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου παρ' ἡμῖν, πάντα τὰ κατοχυρωμένα οἰκονομικὰ ἀτομικὰ δικαιώματα κατέστησαν σχετικὰ (3). Ἐγένοντο οὕτω ἀνεκταὶ παρ' ἡμῖν ὄλαι σχεδὸν αἱ σύγχρο-

1) Περὶ τῶν διακριτικῶν γνωρισμάτων τῆς νεωτέρας διοικήσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ δυϊσμοῦ ἐν τῇ διαμορφώσει αὐτῆς βλ. E. Forsthoff, *Zehrbuch des vernaltungsrechts*, 1958, σελ. 56 ἐπ., σελ. 71. Διὰ τὰ παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Κ. Φαρῶ. Ἡ οἰκονομικὴ Διοίκησις τοῦ Κράτους, 1959.

2) Γ. Δ. Δασκαλάκη, Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος καὶ τὸ νόημα τοῦ συνταγματικοῦ ἔργου, 1950 ἰδίᾳ σελ. 59 ἐπὸμ.

3) Ἡ νομολογία του Συμβουλίου Ἐπικρατείας διεμόρφωσε περιπτώσιολογικῶς τὰ ὅρια τοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ κατοχυρωμένων ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐπιτρεπτῶν περιορισμῶν τούτων διὰ τῶν παρεμβάσεων οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις εὐχερὲς ὅπως διαγραφῆ νομολογιακῶς γενικὸς κανὼν περὶ τῶν ὁρίων μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ περιορισμῶν ταύτης. Τὰ ὅρια ταῦτα καθορίζει εἰς ἑκάστην περίπτωσιν τὸ Σ.Ε. κρίνον, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τοῦ περιορισμοῦ καὶ τοῦ σκοποῦ τούτου, τὴν συνταγματικότητα τῆς παρεμβάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰδικῶς περιοριζομένην ἐλευθερίαν. Γενικὰς κατευθύνσεις ἀκολουθεῖ ἐν τούτῳ τὸ Σ.Ε. καθ' ὅς ὁ περιορισμὸς δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ἐξικνεῖται μέχρι πλήρους καταρ-

νοι παρεμβάσεις εις τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, τὰς συμβατικὰς καὶ ἄλλας ἐνόμους οἰκονομικὰς σχέσεις, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τὸ νόμισμα, τὴν ἐλευθέραν πίστιν καὶ τὴν ἴδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰς τιμὰς καὶ τὴν διάθεσιν τῶν ἀγαθῶν, τὰς σχέσεις κεφαλαίου καὶ ἐργασίας⁽¹⁾, κλπ. Πᾶσαι σχεδὸν αἱ παρεμβάσεις αὗται ἐκρίθησαν ὑπὸ τῆς νομολογίας τῶν δικαστηρίων ὡς συνταγματικῶς ἐπιτρεπταὶ καὶ ἀνεκταί. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀπεδέχθη τὸ γενικὸν δημόσιον καὶ κοινωνικὸν συμφέρον ὡς δικαιολογοῦν τὴν διὰ γενικῶν κανόνων παρέμβασιν τοῦ νομοθέτου εἰς τὰς ἐλευθερίας καὶ πᾶσας σχεδὸν τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς ρυθμίσεις⁽²⁾.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐνισχύθη καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ 1952 εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληθῶρισιν τῶν παρεμβατικῶν νόμων καὶ ὁμως δὲν ἔθιξε τούτους. Ὑπὸ τοιαύτην ὄψιν ἔννοιαν καὶ ἐρμηνείαν λειτουργεῖ ὁ συνταγματικὸς χάρτης τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας παρ' ἡμῖν καὶ τοιοῦτον περιεχόμενον ἔχει τὸ οὐσιαστικὸν συνταγματικὸν δίκαιον⁽³⁾.

γ) Συνέπειαι τῆς μὴ μεταβολῆς τοῦ Συνταγματικοῦ νόμου παρ' ἡμῖν: Ἐθεωρήθη οὕτω καὶ ὑπεστηρίχθη παρ' ἡμῖν ὅτι ἡ διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐτῆς μεθόδου προσαρμογὴ τοῦ Συνταγματικοῦ κειμένου πρὸς τοὺς συγχρόνους οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς, τοὺς διὰ τοῦ κράτους ἐπιβαλλομένους καὶ λειτουργοῦντας, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐπίτευξιν παρ' ἡμῖν διὰ τῆς δημοσίας ἐξουσίας ὄλων ἐκείνων τῶν σκοπῶν οὓς καὶ τὰ ἄλλα κράτη ἐπιτυγχάνουν ὑπὸ τὰ Συντάγματα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας. Ὑπεστηρίχθη τούτέστιν ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν εἶχεν ἡ μὴ παρ' ἡμῖν πρόβλεψις ὑπὸ τοῦ Συνταγματος, ὡς συμβαίνει μὲ τὰ πλεῖστα σύγχρονα Συντάγματα⁽⁴⁾, διατάξων

γήσεως τοῦ δικαιώματος καὶ ἐν γένει τῆς ἐλευθερίας: Σ. Ε. 885/1946 καὶ εἰσήγησιν Μ. Στασινοπούλου, Ε.Ε.Ν. 1γ', σελ. 240.

1) Ὁ Χ. Ἀγαλλόπουλος, Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Ἐργατικὸν Δίκαιον, 1958 σελ. 20 ἐπ., ἀνεύρισκε εἰς τὸ ἄρθρ. 13 τοῦ ἰσχύοντος συντάγματος, προστατεύοντος τὸν ἀνθρώπιν ὡς ὄν καὶ ἀξίαν, τὴν θέσπισιν τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐκείθεν περιορισμῶν καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ ἐργοδότη πρὸς προστασίαν τοῦ ἐργαζομένου, ἴσιν τούτου μεταχείρησιν, ἀπασχόλησιν κ.λ.π.

2) Χρ. Σγουρίτσας, *op. cit.*, σελ. 72: «Τὸ Σύνταγμα 1864—1911 ὑπῆρξε δημοκρατικὸν καὶ φιλελεύθερον μὲ ἀρκετὴν ἐλαστικότητα διὰ τὴν ἄνετον ἐντὸς τῶν πλαισίων του προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου».

3) Περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικοποιήσεως τοῦ Κράτους κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν βλ. Δ. Βεζανῆ, Γενικὴ Πολιτειολογία, Μέρους Α'. 1951, σελ. 58 ὑποσ. Ὅρθῶς δὲ παρατηρεῖται ὅτι ἡ κοινωνικοποιήσις μορφῆς καὶ περιεχομένου ἐρχονται πολλάκις εἰς σύγκρουσιν.

4) Βλ. περὶ τῶν διατάξων τούτων Δ. Κ. Φαροῦ, Δημόσιον Δίκαιον καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ 1951.

περί τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τῶν ἀντικειμένων τούτου⁽¹⁾. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτὴν λόγος ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἐπὶ σκοπῶν προσθήκης σχετικῶν διατάξεων οικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου καὶ κρατικῆς πολιτικῆς δὲν ὑπάρχει⁽²⁾. Ἄλλ' ἐν τούτῳ διαπιστοῦται πλάνη μεγάλη, ἐξ ἧς σπουδαία ἡ καθυστέρησις καὶ ἡ ἀνωμαλία τοῦ δημοσίου βίου ἡμῶν καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ τοῦ οικονομικοῦ καθεστῶτος. Τοῦτο δὲ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

1) Πρωτίστως τὸ Σύνταγμα θέτει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ ἀποτελεῖ τὴν συγκεκριμένην ἀποτύπωσιν τῆς ὅλης βουλήσεως τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Εἶναι οὕτω τὸ διὰ τοῦ Συντάγματος κήρυγμα τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ ἐννόμου καθεστῶτος πνευματικὸν καὶ ζωογόνον κίνητρον τοῦ συνόλου καὶ ἰδίᾳ τοῦ δημοσίου βίου καὶ ὡς τοιοῦτον ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὸ ἐν αὐτῷ ἐκφραζόμενον περιεχόμενον. Ὡς διακήρυξις ἐπὶ τῶν κρατικῶν καὶ κοινωνικῶν προορισμῶν καὶ σκοπῶν, ἄλλως ἐπιδρᾷ καὶ κατευθύνει διὰ τοῦ καταλόγου τῶν κλασσικῶν ἀρνητικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἄλλως διὰ τοῦ καταλόγου τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν ἐπιταγῶν. Ἡ μία εἶναι θέσις ἀρνητικὴ καὶ ἡ ἄλλη θέσις θετικὴ, τὸ ἐν εἶναι στατικὸν σύνταγμα καὶ τὸ ἄλλο μετὰ λόγου δυναμικόν.

2) Δὲν παρέχονται εἰς τὸν νομοθέτην τὰ ὅρια τῶν θεμιτῶν περιορισμῶν τῶν ἐλευθεριῶν, καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδὲ ὁ δικαστὴς εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορίσῃ εἰς ἐκάστην περίπτωσιν τὸ σύμφωνον τοῦ περιορισμοῦ πρὸς τὸ σύνταγμα⁽³⁾.

1) Περὶ τῆς γενικωτέρας ἀξιολογικῆς σημασίας τῶν συνταγματικῶν διακηρύξεων κοινωνικοῦ καὶ οικονομικοῦ δικαστηρίου, βλ. Ἡ. Κυριακοπούλου, Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, 1930, σελ. 54-55.

2) Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, Ἐστενογραφημένα Πρακτικά, 1948, Δ' 1513-1569.

3) Π.χ. Διάταξις νόμου περιορίζουσα, διὰ τοὺς ἀποκερδαίνοντας ἐπαγγελματίας ὠρισμένου κλάδου, τὸ ἐτησίως πέραν ὠρισμένου ποσοῦ ἐκ τῆς ἐπαγγελματικῆς τῶν δραστηριότητος ποσοστὸν, διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰσπραττομένων δικαιωμάτων λόγῳ τῆς παρεχομένης αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐργασίας, κατανεμομένης δι' ὅλους ἴσως, τοῦτο δὲ ἐπὶ σκοπῶ ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἐλάχιστον ὄριον ἐπαγγελματικῆς οικονομικῆς ἀποδόσεως εἰς ὅλους τοὺς ἐπαγγελματίας, τούτους προσκρούει εἰς τὰς διατάξεις τῶν ἀρθρῶν 3 καὶ 4 τοῦ Συντάγματος; Τὸ Σ.Ε. 687/1958 ἀπεφάνθη ἐπὶ τοιαύτης διατάξεως ἀναφερομένης εἰς τοὺς συμβολαιογράφους δικαιολογήσαν ὁμῶς τὴν συνταγματικότητα ταύτης ἐπὶ τῆς αἰτιολογίας καθ' ἣν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συμβολαιογράφου ἀναγορεύεται εἰς δημόσιον λειτουργῆμα ὑποκείμενον ὡς τοιοῦτον εἰς ἔντονον κανονιστικὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους ρύθμισιν. Ὡσαύτως ὁμῶς ἐὰν τὸ οὕτω ρυθμιζόμενον ἐπάγγελμα ἦτο ἰδιωτικὸν λειτουργῆμα; Θὰ ἐγεωνάτο σοβαρωτάτη ἀμφιβολία ἐὰν θὰ ἦτο συνταγματικὸς παρ' ἡμῖν ὁ ἐν Ἑλβετίᾳ π.χ. θεσπισθεὶς θεσμὸς καθ' ὃν ὠργανώθη ταμεῖον ἐπαγγελματικῆς ἀλληλοβοηθείας ὠρισμένων κλάδων, λειτουργοῦν δι' εἰσφορᾶς τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπὶ σκοπῶ ὅπως διὰ τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀποζημιώνονται οἱ ἐπαγγελματίαι τοῦ κλάδου οἱ

3) Λόγω τῆς ἐλλείψεως τῶν διατάξεων οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου δὲν καθορίζονται ὑποχρεώσεις καὶ κατευθυντήριοι γραμμὰι τοῦ κράτους ὅπερ μένει οὕτω ἀνερμάτιστον ἔναντι τῶν λαϊκῶν αἰτημάτων καὶ τῶν ταξικῶν ἐπιδιώξεων καὶ δὲν δύναται συνεπῶς τοῦτο νὰ ἀσκήσῃ τὴν συμβιβαστικὴν καὶ διαιτητικὴν του παρέμβασιν.

4) Δὲν παρέχεται οὕτω βάσις εἰς τὰς ὁμάδας καὶ τὰς ἀντιπολιτεῦσεις ὅπως ἀξιώσωσιν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συντάγματος καὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς δημοκρατίας.

5) Δὲν ἀναγνωρίζονται δικαιώματα εἰς τοὺς πολίτας ὡς μέλη ὁμάδων καὶ τάξεων.

6) Ὡρισμέναι παρεμβάσεις, ὡς π. χ. αἱ ἐθνικοποιήσεις κλπ. δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν, ὑπὸ Σύνταγμα οἶον τὸ ἡμέτερον, νὰ ἐνεργηθῶσιν.

7) Ὑποστηρίζεται ὅτι αἱ γενόμεναι νομοθετικῶς θεμελιώδεις ρυθμίσεις δύνανται νὰ καταργηθῶσιν ἐφ' ὅσον συνταγματικὴ διάταξις δὲν τὰς προβλέπει οὐδὲ τὰς κατοχυρώνει.

8) Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν νόμων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν διὰ τῶν διοικητικῶν πράξεων ἐπικρατεῖ ἀναγκαίως πάντοτε ἡ ἐκδοχὴ καὶ τὸ τεκμήριον ὑπὲρ τῆς μὴ παρεμβάσεως καὶ τοῦ ἐξαιρετικοῦ τῆς παρεμβάσεως.

9) Δυσχερῶς δύναται ἡ δημοκρατία νὰ προχωρήσῃ ἐκ τῆς διευθυνομένης εἰς τὴν σχεδιασμένην οἰκονομίαν διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ μεταμορφώσεις, ὀργανικὰς, ἅς τὸ Σύνταγμα δὲν ἐπιτρέπει.

10) Ἀντιθέτως, δύναται ὑπὸ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἀνοχὴν καὶ τὴν σύγχυσιν περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, νὰ θεωρηθῶσιν συνταγματικῶς ἐπιτρεπταὶ αἱ χεῖριστοι τῶν παρεμβάσεων.

11) Ἡ οἰκονομικὴ παρέμβασις θεωρεῖται πάντοτε ὡς κάτι τὸ μεταβατικόν καὶ οὐχὶ ὡς ὀργανικὴ διαμόρφωσις τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας οὐδὲ ὡς χάραξις γραμμῶν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἅς ὑποχρεοῦνται ν' ἀκολουθῶσι ὁ δικαστὴς καὶ ἡ διοίκησις (!).

12) Τέλος, εἰδικώτερον τὰ προβλήματα τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς,

---

στερούμενοι ἐργασίας (ν.δ. 23-6-1948 θεσπισθὲν κατόπιν τῶν νέων ἀρθρῶν κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαίου τοῦ Ἑλβετικοῦ Συντ.). Δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας ἢ ἀφαίρεσις τοῦ κέρδους ἐκ τοῦ πραγματοποιήσαντος τοῦτο πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀνέργων τοῦ αὐτοῦ κλάδου ἐπαγγελματιῶν καὶ ἐὰν ἡ εἰσφορὰ αὕτη ἀποτελῇ μορφήν οἰκονομικῆς ἐπιβαρύνσεως δὲν ἀντίκειται εἰς τὰς ἀρχὰς περὶ γενικότητος καὶ σκοποῦ τοῦ δημοσίου βάρους, ὡς αἱ ἀρχαὶ αὗται κατοχυροῦνται παρ' ἡμῖν συνταγματικῶς;

1) Φ. Βεγλερῆ. Ὁ Δικαστικὸς ἔλεγχος τῆς διοικήσεως, 1946, σελ. 119-120, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὠφελείας.

τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ ἄλλων ἀρχῶν κρατικῆς πολιτικῆς, παραμένουσιν ἄνευ πλαισίων καὶ ἄνευ τῶν ἀναγκαίων κατευθυντηρίων ὑποδείξεων καὶ δὲν καθορίζονται οἱ εἰδικώτεροι σκοποὶ τῶν παρεμβάσεων οὐδὲ τὰ μέσα ἐνεργείας τούτων (¹).

δ) Ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας εἰδικῶς. Ὡς ἐλέχθη τὸ ἄρθρ. 4 τοῦ Συντάγματος ὀρίζει» ὅτι «ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος. Οὐδεὶς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται ἢ ἄλλως πῶς περιορίζεται εἰμὴ ὅπου καὶ ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει». Ἡ διάταξις αὕτη, ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν προσωπικὴν σωματικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐλευθερίαν κινήσεως ἐν τῷ χώρῳ καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν ἐπιβολῆς εἰς ταύτην αὐθαιρέτων κρατικῶν περιορισμῶν. Οἱ κυριώτεροι οὕτω τῶν συνταγματικῶς νομίμων κατὰ τὴν κρατήσασαν ἔρμηνείαν περιορισμῶν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας οἵτινες ἀμμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπηρεάζουσιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, εἶναι : 1) ἐπιβολὴ μέτρων ἀσφαλείας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ νόμου, 2) ἡ ὑποχρέωσις τῆς μαρτυρίας, 3) αἱ προσωπικαὶ κρατήσεις διὰ παράβασιν ἀστυνομικῶν διατάξεων ἢ λόγῳ ποινικῆς κατηγορίας, 4) οἱ ἀστυνομικοὶ ἔλεγχοι, 5) αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις κοινῆς τάξεως, 6) οἱ διοικητικαὶ καὶ πειθαρχικαὶ ποιναί, 7) ἡ διοικητικὴ ἀστυνομία, 8) τὰ διοικητικὰ μέτρα χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος (²). Εἰδικώτερον οἱ δυνάμει τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐπιτρεπτοὶ κατ' ἀρχὴν περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν εἶναι : 1) περιορισμοὶ ὑγειονομικῆς φύσεως ὡς μέτρα προλήψεως νόσων, κάθαρσις ὑδάτων χώρων καὶ ζώων, ἔλεγχοι καθαριότητος καὶ ποιότητος τροφίμων, μέτρα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς φρενοβλαβεῖς, εἰς τὴν νεότητα, τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα, τὰ ἦθη, τὰς λέσχας κλπ. 2) περιορισμοὶ ἐλευθέρας διαμονῆς καὶ κινήσεως τῶν πολιτῶν ὡς μέτρα ἐκτοπίσεως ἐπικινδύνων ἢ ἀνωμάλων στοιχείων, εἰσόδου καὶ ἐξόδου εἰς τὴν χώραν κλπ. (³).

Ἄλλ' ὡς προελέχθη ἡ περὶ ἐλευθερίας διάταξις τοῦ ἄρθρ. 4 τοῦ Συντάγματος ἐτέθη ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικῆς φιλελευθέρας δημοκρατίας καὶ κατὰ συνέπειαν ἡρμηνεύθη καὶ παρ' ἡμῖν ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν (⁴). Ἡ προστασία τῆς οἰκονομικῆς ἐλευ-

1) Γενικώτερον διὰ τὴν σημασίαν τῶν συγχρόνων συνταγματικῶν ἐξελίξεων καὶ τὴν ἔλλειψιν οὐσιαστικῆς συνταγματικῆς μεταρρυθμίσεως παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Κ. Φαροῦ, Δημόσιον Δίκαιον καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ, 1951.

2) Εἰδικώτερον περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν πρὸς ἐπιβολὴν περιορισμῶν διὰ τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ τάξεως βλ. Κ. Γαρδικα, Ἐγκληματολογία, 1949. Τόμ. Β', σελ. 93-120.

3) Βλ. Σβ. — Βλ. 1 σελ. 325 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς.

4) Ἡλ. Κυριακοπούλου, Ἑλληνικὸν Διοικητικὸν Δίκαιον, Γ', 1948, σελ. 324, ἐνθα περὶ τῆς δράσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀστυνομίας παρ' ἡμῖν.

θερίας νοείται καθ' όλον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἤτοι ὡς ἐλευθερία τοῦ συμβάλλεσθαι καὶ συναλλάσσεσθαι, τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι, τῆς ἐργασίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου κ.λ.π. (1). Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία προστατεύεται κατ' ἀρχὴν κατέναντι καὶ τοῦ νομοθέτου καὶ τῆς διοικήσεως, ἐν γένει ἀπὸ κρατικῶν, νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν περιορισμῶν. Ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ ἐλευθερία ἀναγνωρίζεται διὰ τε τὰ νομικὰ καὶ φυσικὰ πρόσωπα. Διὰ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς ἐλευθερίας παρέχεται δημόσιον ἐξ ὑποκειμένου δικαίωμα ὑπὲρ τοῦ πολίτου δυναμένου νὰ ἀξιῶσῃ ἀποχὴν τοῦ κράτους ἀπὸ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ (2).

Αὐτόνοητον εἶναι ὅτι ἡ προστασία παρέχεται ἐναντι τοῦ κράτους καὶ οὐχὶ ἐναντι τῶν ἄλλων πολιτῶν. Τὰ θέματα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν πολιτῶν ρυθμίζονται ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἣτις ἐπηρεάζεται καὶ περιορίζεται μόνον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ παρεμβάσεως τοῦ Κράτους εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἐναντι τοῦ νόμου.

Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ αὗται, αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ Συντάγματος, βαθέως ἠλλοιώθησαν διὰ τῆς συγχρόνου, ὡς ἐλέχθη, ἐρμηνείας τούτου. Πράγματι, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἡμετέρα νομοθεσία, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἐντεῦθεν, ἐθέσπιζε διαρκῶς καὶ γενικωτέρας καὶ βαθυτέρας παρεμβάσεις εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν. Ὅλοι σχεδὸν αἱ παρεμβάσεις αὗται οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιεχομένου ἐκρίθησαν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων συνταγματικά. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 4 καὶ τὴν ὅλην ἔννοιαν τοῦ Συντάγματος περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν δύναται νὰ ἐπιβληθῶσιν χάριν τῶν γενικωτέρων κοινωνικῶν συμφερόντων, σκοπῶν καὶ μέτρων ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Παραδείγματα τοιούτων παρεμβάσεων εἰς τὴν ἐλευθερίαν αἵτινες ἐκρίθησαν ὑπὸ τῆς νομολογίας συνταγματικά ἀναφέρομεν (3): 1) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως βιομηχανιῶν εἰς τὴν περιοχὴν νομοῦ Ἀττικῆς (1), 2) ἀπαγόρευσις καλλιέργειας καπνοῦ εἰς ὠρισμένα ἐδάφη καὶ περιφέρειας τῆς χώρας (2), 3) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως βιομηχανίας ἢ βιοτεχνίας ἄνευ προηγουμένης διοικητικῆς ἀδείας (4), 4) ἀπαγόρευσις εἰσαγωγῶν ἄνευ ἀδειῶν, 5) διατιμήσεις πωλήσεως ἀγαθῶν, 6) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως τραπέζης ἢ ὑποκαταστημάτων αὐτῆς ἄνευ ἀδείας τῆς διοικήσεως, 7) ὑπο-

1) Βλ. Σ. Ε. 583/30, 617 33, 1072 48, 598 53 κλπ.

2) Βλ. περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας Α. Σβώλου—Γ. Βλάχου, τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Α. σελ. 324 ἐπ.

3) Βλ. καὶ Σ. Ε. 94/48, 143 45, 1412/46, 1436/49, 2106/52, 2266/52 κλπ.

4) ν. 2176/1952, Σ. Ε. 1507/1953.

5) ν. 5112/1931, 5166/1931.

6) ν.δ. 15-1-1935. Παγία νομολογία τοῦ Σ. Ε.

χρέωσις προτιμήσεως προϊόντων πρὸς ἐνίσχυσιν ὠρισμένων κλάδων παραγωγῶν (1), 8) κανονισμὸς ἐπιτοκίου καταθέσεων παρὰ Τραπεζαίαις, κλπ. Ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τοῦ Συνταγματικοῦ νόμου καὶ δὴ κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ διατάξεις ἐγένετο δεκτὴ ἡ σχετικότης τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὁμως ὅτι :

1) Οἱ περιορισμοὶ δύνανται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐπιβάλλωνται μόνον διὰ νόμου (2).

2) Οἱ περιορισμοὶ ἐπιβάλλονται διὰ γενικοῦ κανόνος δικαίου καὶ κατὰ γενικὰ κριτήρια δημοσίου ἢ κοινωνικοῦ συμφέροντος (3).

3) Οἱ περιορισμοὶ δὲν δύνανται νὰ καταλύσουν ἢ νὰ μεταβάλουν κατὰ τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα αὐτῆς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Δὲν δύνανται συνεπῶς νὰ καταστή ἡ οἰκονομία ὀλοκληρωτικῶς κρατικὴ.

4) Διὰ περιορισμῶν δύνανται ὀλοσχερῶς νὰ καταλυθοῦν ὠρισμένα ἀτομικὰ δικαιώματα προκειμένου νὰ ἰκανοποιηθῇ οὕτῃ αὕτη ἡ ἐλευθερία ἢ τὸ γενικὸν συμφέρον τοῦ συνόλου. Οὕτω εἶναι συνταγματικὸς ὁ νόμος περὶ ἀναγκαστικῆς συγχωνεύσεως τραπεζῶν (4), ἡ νομοθεσία περὶ ἀναγκαστικῆς διαχειρήσεως ἐπιχειρήσεων (5), περὶ μονοπωλιακῆς ἀσκήσεως τῶν ἀεροπορικῶν συγκοινωνιῶν (6) κλπ.

Ἐπιβάλλεται ὅθεν νὰ ἐξετάζεται ἐν ἐκάστη συγκεκριμένη περιπτώσει ὁ θεμιτὸς περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀρμοδιότητα τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν. Κατ' ἀρχὴν δὲ τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας μόνον ὁ νομοθέτης δύνανται νὰ περιορίσῃ, ἢ δὲ διοικήσῃ μόνον κατ' εἰδικὴν καὶ συγκεκριμένην ἐξουσιοδότησιν τούτου, διὰ θεσπίσεως σχετικῶν κανόνων δικαίου. Πᾶς περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας διὰ διοικητικῆς πράξεως μὴ προβλεπόμενος ὑπὸ κανόνος δικαίου, κατὰ τὰ ἄνω τεθειμένα, εἶναι ἀντισυνταγματικὸς.

Ὁ κανὼν οὕτω ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀπασχόλησις καὶ πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ἀρμοδιότητα, ὥστε πᾶσα ἀνάμιξις τῆς διοικη-

1) ν. 5426/1932, ν. 1440/1950.

2) Οἱ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν μόνον διὰ νόμου ἐπιβάλλονται : Σ. Ε. 1764/1957 ἐπὶ περιπτώσεως ἀπαγορεύσεως ὑπὸ τῆς Διοικήσεως χορηγήσεως ἀδειῶν κυκλοφορίας εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν αὐτοκινήτων. Σ. Ε. 272/1955, διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν, 943/1955, διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἐργασίας. Δύνανται ὁμως ὁ νόμος νὰ παράσχη συγκεκριμένην ἐξουσιοδότησιν πρὸς τὴν Διοίκησιν περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν.

3) Σ. Ε. 2216/1951, — 2240/1951, — Α. Π. 493/1951, — Σ. Ε. 318/1952, — Σ. Ε. 1831/1955, 3/1956. 378/1956. Δεδικαιολογημένος ὁμως ὁ περιορισμὸς ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐργαζομένων. Σ. Ε. 1137/1954 : διὰ γενικῶν κανόνων καὶ ὄχι δι' ἀτομικῶν ρυθμίσεων.

4) Σ. Ε. 508/1953, ἐπὶ τοῦ ν. 2262/1953.

5) Σ. Ε. 1461/1957.

6) Σ. Ε. 3/1956.

σεως εἰς τοιαύτην δραστηριότητα νὰ συνιστᾶ προσβολὴν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρχήν. Κατὰ δύο μορφὰς ὁμως δύναται νὰ περιορισθῇ ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία : 1) διὰ τῆς ἐπιβολῆς διὰ γενικῶν κανόνων περιορισμῶν ἢ ἀπαγορεύσεων εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν, 2) διὰ τῆς ἀναλήψεως ὑπὸ τῆς δημοσίας διοικήσεως ὠρισμένης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος, δι' ἧς καταλύεται ἡ ἀλλοιοῦται ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς εἰς ὠρισμένον τομέα ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος.

Ἄλλ' οἷοσδήποτε τοιοῦτος κανὼν ἵνα ἔχη συνταγματικῶς δέον νὰ ἐξυπηρετῇ γενικὸν τι συμφέρον καὶ δὲν ἀρκεῖ ἡ δικαιολογία τῆς προασπίσεως ἰδιωτικῶν συμφερόντων. Ὁ δικαστὴς εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἐρευνᾷ τὸ διὰ τῆς διατάξεως ἐξυπηρετούμενον συμφέρον καὶ κρίνει ἐὰν ὁ δι' αὐτὸ περιορισμὸς ὑπερβαίνει τ' ἀκραιᾶ ὄρια τῆς συνταγματικῶς σεβαστῆς ἐλευθερίας, τὴν αὐτὴν δὲ νομικὴν κρίσιν ἐνεργεῖ οὔτος καὶ ἐν τῇ συγκεκριμένη ἐφαρμογῇ τῆς διατάξεως διὰ τῆς διοικητικῆς πράξεως. Ἐνώπιον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν σκοπῶν τῆς κρατικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἢ δυσχέρεια τῆς δικαστικῆς κρίσεως ἐπαυξάνεται μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ὑφίσταται κίνδυνος, λόγῳ τῆς τυχόν ἀνοχῆς ἐκ μέρους τούτου τῶν ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀποφασιζομένων παρεμβάσεων, νὰ καταλυθῇ ἐκεῖνος ὁ κανὼν, ὁ τῆς ἐλευθερίας, ὃν ὁ δικαστὴς καλεῖται ἀκριβῶς ὡς θεμελιώδη νὰ διατηρήσῃ. Δύο ἐν τούτῳ κατευθύνσεις δύναται νὰ ποδηγητήσουν τὴν πορείαν τῆς νομολογίας :

1) ὅτι ἡ παρέμβασις ἔχει πάντως τὴν μορφήν τῆς ἐξαιρετικότητος, προκειμένης προσβολῆς βασικῶν ἐλευθεριῶν καὶ 2) ὅτι αὕτη δέον νὰ δικαιολογῆται διὰ δεδηλωμένους καὶ γενικωτέρους σκοποὺς δημοσίου, οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ τῶν κατευθύνσεων τούτων ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ἔτι ἀκόμη αὐστηροτέρα παρ' ἡμῖν, προκειμένου ἐλέγχου τῆς διοικητικῆς πράξεως, τῆς περιοριστικῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐν σχέσει πρὸς τὸν νόμον καὶ τὸ Σύνταγμα (').

2. Ἡ Ἀρχὴ τῆς νομιμότητος : Ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος, τουτέστιν ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν κανόνα τοῦ δικαίου, ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ διοικητικοῦ δικαίου. Ὑπὸ τὴν ἀνάπτυξιν ὁμως τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἣτις ἐπέβαλε τὴν παροχὴν ἐξουσιοδοτήσεων πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν διὰ τὸν κανονισμὸν τῶν σχετικῶν παρεμβάσεων, ἐπετάθη ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τούτην καὶ

---

1) Γενικῶς περὶ τῶν διαφορῶν μεταξύ ἀτομικῶν δικαιωμάτων κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων βλ. II. Mangoldt - E. Klein Das Bonner grundgesetz I 1957 σελ. 71 - 76 καὶ περαιτέρω περὶ τῶν grundpflichten σελ. 76 - 78.

ἡ προσπάθεια τοῦ δικαστοῦ πρὸς περιφρούρησιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἐντὸς τῶν αὐστηρῶν ὁρίων τοῦ νόμου καὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διοικητικοῦ δικαίου. Ἐξ ἑτέρου ὅμως ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐκάμφθη μέσῳ τῆς δημιουργίας, δι' ἐξουσιοδοτήσεων τοῦ νόμου πρὸς τὴν διοίκησιν, εὐρυτάτων κύκλων διακριτικῆς εὐχερείας ἐντὸς τῶν ὁποίων αἱ ἐνέργειαι τῆς διοικήσεως παραμένουσιν κατὰ πολλὰ ἀνέλεγκτοι. Ἡ κάμψις αὕτη ὠδήγησε μέχρι τῆς δημιουργίας τῆς λεγομένης «κυβερνητικῆς λειτουργίας» ὡς γενικώτερον μετα εὐρυτάτης πρωτοβουλίας ἐκτελεστικῆς λειτουργίας ἀναφερομένης εἰς τὴν λήψιν μέτρων γενικῆς καὶ ἰδίᾳ οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἐκάμφθη ὡσαύτως καὶ διὰ τῆς μέσῳ τῆς ἐξουσιοδοτήσεως θεσπίσεως ὑπὸ τῆς διοικήσεως ποικίλων εἰδικῶν κανόνων δικαίου εἰς οὓς πολλάκις δὲν ἀνευρίσκεται τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς γενικότητος ὅπερ παλαιότερον ἐχαρακτήριζε τὸν ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τιθέμενον κανόνα δικαίου ('). Τοῦτο ὑπῆρξεν περαιτέρω αἰτία ὅπως τὰ ὅρια μεταξὺ ἀτομικῶν καὶ κανονιστικῶν διοικητικῶν πράξεων συγχυθῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ θέσπισις ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῶν κανόνων τούτων νὰ διαφεύγῃ πολλάκις προηγουμένης σοβαρᾶς ἐπεξεργασίας (").

3. Ἡ ἔννοια τῆς νομικῆς προσωπικότητος : Τὴν κατασκευὴν τῆς νομικῆς προσωπικότητος μετεχειρίσθη κατ' ἐξοχὴν τὸ οἰκονομικὸν διοικητικὸν δίκαιον προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν λειτουργίαν παρεμβατισμῶν οἵτινες εἰς χεῖρας τοῦ κράτους δυσχερῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτευχθῶσιν. Δημόσια ἐπιχειρήσεις, κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις, ἀναγκαστικαὶ ἐνώσεις ἐπαγγελματιῶν, δημόσια ἔργα, ρυθμίσεις τῆς ἐμπορίας τῶν ἀγαθῶν, ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις καὶ τόσοι ἄλλοι σκοποὶ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἐξυπηρετήθησαν διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς αὐτονομίας τῆς νομικῆς προσωπικότητος μέσῳ δοτῆς αὐτῇ ἐξουσίας. Δύναται τις εἰπεῖν ὅτι ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσεται ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἐπὶ τοσοῦτον αὐξάνει ἡ διάσπασις τῆς ἐνότητος τῆς νομικῆς προσωπικότητος τοῦ κράτους εἰς περισσοτέρας προσωπικότητας.

1) Κατὰ τὸν Θ. Τσαῦσον, Εἰσαγωγή εἰς τὸ πολιτειακὸν δίκαιον, 1938, εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀνεύρεσις ἀμιγῶς πράξεως τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας ὅσον καὶ ἀμιγῶς πράξεως τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας. Βλ. τοῦ αὐτοῦ, Μελέται Διοικητικοῦ Δικαίου, 1958, σελ. 144.

2) Οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ Προϋπολογισμὸς Δημοσίων Ἐπενδύσεων ψηφίζεται μὲν ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ἀνευ ὅμως μεταβολῆς τινος, περαιτέρω δὲ ἡ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου οὐσιαστικὴ κατάρτισις καὶ πραγματοποιήσις τούτου ἀνήκει εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν Ὁμοίως ὀλόκληρος ἡ ρύθμισις τῆς πίστωσης διὰ διοχετετεύσεως τῆς ἀποταμιεύσεως εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἐπενδύσεων ἐνεργεῖται διὰ πράξεων τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς. Διὰ τὰ γενόμενα ζητήματα ἐν σχέσει πρὸς τὰς νέας ταύτας μορφὰς διοικήσεως βλ. Δ. Κ. Ψαρῶ, Ἡ οἰκονομικὴ Διοίκησις τοῦ Κράτους, 1959.

Ἡ φύσις ὅμως τῆς νομικῆς προσωπικότητος, ὑπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν τείνει νὰ διαλευκανθῆ (!). Κατὰ βάσιν ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι ὑφίστανται συμφέροντα ἢ σκοποὶ κοινοὶ εἰς πολλὰ φυσικὰ πρόσωπα. Συνεπῶς αἱ ὁμάδες αὗται, ὡς κοινωνιολογικὰ φαινόμενα, διακρίνονται τῶν καθαρῶς ἀτομικῶν συμφερόντων. Ποία ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξύ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ συμφέροντος; "Ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι συνυφασμένον μὲ τὸν φυσικὸν φορέα του καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς φυσικῆς ζωῆς τούτου. Τὸ συλλογικὸν ὅμως συμφέρον δὲν πρέπει νὰ παρεμποδίζεται ἀπὸ τὴν βούλησιν ἑνός, οὐδὲ δύναται συνήθως νὰ ἐξαντληθῆ μὲ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ὠρισμένων φυσικῶν προσώπων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη, ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου συλλογικοῦ συμφέροντος ἐπιβαλλομένη, ὅπως τοῦτο καίτοι ἀπορρέει ἐκ βουλήσεων φυσικῶν προσώπων, ὅμως διότι ἀπορρέει ἐκ βουλήσεων πολλῶν, ἀναζητήσῃ ἴδιον ὑλικὸν φορέα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς κοινῆς βουλήσεως ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Οὕτω διὰ τῆς ἀποκτήσεως τοῦ φυσικοῦ φορέως τὸ συλλογικὸν συμφέρον ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φυσικοῦ προσώπου καὶ καθίσταται σκοπὸς καθ' ἑαυτὸν ὡς τὸν ἠθέλησεν ἡ κοινὴ βούλησις. Δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα οὐδὲν νομικὸν πλάσμα ἀλλὰ μόνον κοινωνικὸν φαινόμενον, ὅπερ ὁ νόμος τὸ ἀναγνωρίζει, τοῦ παρέχει τὴν τεχνικὴν νομικὴν βάσιν καὶ τὸ καθιστᾷ ἐνεργόν. Τοῦτο ἄλλωστε δὲν ἀπαιτεῖται νὰ γίνῃ εἰδικῶς ἀλλὰ καὶ γενικῶς, ὡς συνήθως συμβαίνει δυνάμει γενικῆς διατάξεως νὰ ἐπιτρέπεται ἡ δημιουργία νομικῶν προσώπων πάσης φύσεως. Τὸ προκαλοῦν τὴν συζήτησιν ἐν προκειμένῳ εἶναι πῶς τὴν συλλογικὴν βούλησιν ἐκφράζουν ὠρισμένα φυσικὰ πρόσωπα καὶ ἐκεῖθεν ἡ ἔρμηνεία περὶ πλάσματος. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι ζήτημα διαμορφώσεως καὶ ἔρμηνείας τῆς διαδικασίας, καθ' ἣν ἡ βούλησις τῶν πολλῶν μεταβιβάζεται καὶ πραγματοποιεῖται ὑπὸ ὠρισμένων φυσικῶν προσώπων. Π. χ. τὰ διοικούντα φυσικὰ πρόσωπα ἐκπληροῦν τὰς ἀποφάσεις συνελύσεως τῶν ἐνδιαφερομένων ἢ διαχειρίζονται ὠρισμένην περιουσίαν δι' ὠρισμένον διαρκῆ σκοπὸν ἢ ἐκπληροῦσι ὠρισμένην ὑπηρεσίαν ὑπὲρ τοῦ συνόλου ἢ ὁμαδικοῦ σκοποῦ ἢ δίδουσι συγκεκριμένον περιεχόμενον εἰς ἐκεῖνο ὑπὲρ καθ' ἀρχὴν μία ὁμάς ἢ ἓν σύνολον ἀνθρώπων ἠθέλησε. Κοινωνικῶς τὸ συμφέρον τῆς ὁμάδος ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστερον φαινόμενον, ὅπερ τὸ δίκαιον, ἀπορρέον ἐκ τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως, ἀναγνωρίζει καὶ κατοχυρώνει. Τὴν ἐκπλήρωσιν ἄλλωστε τῆς βουλήσεως ἑνός προσώπου παρ' ἄλλου δὲν ἀγνοεῖ τὸ δίκαιον, προβλέπον ταύτην εἰς πολλοὺς θεσμοὺς αὐτοῦ, ὡς τῆς ἐντολῆς κ.λ.π. Κατὰ συνέπειαν διαχωρισμὸς μεταξύ τῆς βουλήσεως τῶν πολλῶν καὶ τοῦ ἐκπροσώπου των δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁμάδος καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς προσπαθείας πραγματοποιήσεως τοῦ κοινοῦ σκοποῦ ("), θέτει

1) B. Chenot, L'organisation économique de l'Etat, σελ. 74.

2) Α. Τσοῦτσος. Ἡ Διοικητικὴ Ἐποπτεία ἐπὶ τῶν αὐτοδιοικουμένων ὀργανι-

μόνον ἐκάστοτε ζήτημα ἰκανότητος τῶν φυσικῶν φορέων νὰ ἐκπληρώσουν τὴν βούλησιν τῆς ὁμάδος, τὸ συλλογικὸν συμφέρον.

Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη ἔχει ἔτι εὐχερεστέραν τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ν. πρ. δ.δ. ἄτινα δὲν ἀποτελοῦν συνήθως τί ἄλλο παρὰ ἐκπλήρωσιν τῆς βουλήσεως τῆς πολιτείας, τούτέστιν τῆς βουλήσεως τοῦ συνόλου, ἢ ἐκφράζει ὁ νομοθέτης, πραγματοποιουμένην ὑπὸ ὠρισμένων φυσικῶν φορέων ταύτης πρὸς πραγμάτων διαφόρων συλλογικῶν τῶν πολιτῶν συμφερόντων. Οἱ φορεῖς οὗτοι εἶναι κατ' οὐσίαν, κατὰ μεταβίβασιν ἐκ μέρους τοῦ κράτους, ὄργανα τῆς κοινῆς βουλήσεως, ἀφοῦ καὶ τὸ κράτος ὀποτελεῖ τὸ συνολικὸν νομικὸν πρόσωπον, τὴν κυρίαρχον βούλησιν τοῦ συνόλου, ἢ ἐκφράζουν καὶ πραγματοποιοῦν ὠρισμένα φυσικὰ πρόσωπα.

Ἐν τούτοις ἡ καταγωγὴ τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἐὰν αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς βουλήσεως ἢ ἐκ τῆς δημοσίας βουλήσεως, ἐδημιούργησε τὴν διάκρισιν μεταξύ νομικῶν προσώπων δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ περαιτέρω τὸ ζήτημα ἐὰν μεταξύ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ὑφίσταται καὶ τρίτη κατηγορία νομ. πρ. δημοσίου μὲν δικαίου ἀνευ ἀσκήσεως διοικήσεως (¹). Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐγενήθη ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν νομικῶν προσώπων τοῦ οἰκονομικοῦ δικαίου καὶ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας περὶ τῶν ἐφαρμοστῶν ἐπ' αὐτῶν κανόνων δικαίου. Πράγματι ὁμως τὸ ζήτημα μόνον ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης πλευρᾶς τίθεται ἤτοι τοῦ ποῖος ἐπὶ ἐκάστης ἐνεργείας νομικοῦ προσώπου ὁ ἐφαρμοστὴς κανὼν δικαίου καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς φύσεως τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἢ φύσεως σκοποῦ. Οἱ σκοποὶ εἶναι ἀπειροὶ καὶ ὁ νομοθέτης ἄλλους δύναται νὰ καταστήσῃ δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ ἄλλους οὐχὶ ἢ ἀπλῶς νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτοὺς γενικώτερον κοινωνικὸν ἐνδιαφέρον ἢ οἰκονομικὴν σημασίαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὁμάδων καὶ τῶν συλλογικῶν συμφερόντων. Δὲν ὑπάρχουν συνεπῶς καθ' ἑαυτὰ κατηγορίαι νομικῶν προσώπων δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ὑπάρχουν διακρίσεις κανόνων δικαίου, ἰδιωτικοῦ ἢ δημοσίου. Δύναται οὕτω ἐν τῷ συνόλῳ ἢ ἐν μέρει ὡς πρὸς ὠρισμένας λειτουργίας ἢ πράξεις τὸ νομικὸν πρόσωπον νὰ ὑπήχθῃ ὑπὸ κανόνας δημοσίου δικαίου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει σύρονται ὅλαι αἱ συνέπειαι ἐκ τοῦ κανόνος τούτου, ὡς ἡ προσβολὴ τῆς πράξεως ἐνώπιον τοῦ Σ. Ε. κ.λ.π. (²).

Ἐὰν ὁ κανὼν δὲν ὑπήγα-

σμών 1955, σελ. 51, ἐθα διατυποῦται ἡ ἐρμηνεῖα ὅτι ἡ νομικὴ προσωπικότης ἀνήκει εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ δικαίου ἐκπληροῦσα τὴν πρακτικὴν χρησιμότητα τῆς ἐμφανίσεως τῆς ὁμάδος.

1) Μ. Στασινοπούλου, Δίκαιον διοικητικῶν πράξεων 1951, σελ. 72 ἐπόμεν., 82 ἐπομ. καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν.

2) Ἡ νομολογία τοῦ Σ. Ε. ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀποδεχθῆ ὅτι νομικὸν πρόσωπον ἰδιωτικοῦ δικαίου δύναται ὡς πρὸς ὠρισμένας αὐτοῦ λειτουργίας ν' ἀσκήσῃ δημοσίαν ἐξουσίαν τῶν σχετικῶν πρὸς ταύτην πράξεων αὐτοῦ ὑποκειμένων εἰς αἴτησιν ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Σ. Ε.

γεν ώρισμένην πράξιν τοῦ ν. πρ. ὑπὸ κανόνα δημοσίου δικαίου, ἀλλὰ ιδιωτικοῦ, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ κανόνος ὡς κοινῆς ὠφελείας δύναται νὰ συνεπάγεται ὡρισμένας μόνον συνεπειάς ἀλλ' οὐχὶ τὰς αὐτὰς πρὸς τὰς τοῦ κανόνος δημοσίου δικαίου. Τὸ ζήτημα οὕτω περιορίζεται εἰς τὸ θέμα τῆς διακρίσεως μεταξύ κανόνων διοικητικοῦ καὶ κανόνων ιδιωτικοῦ δικαίου, κανόνων τούτέστιν διεπομένων εἰ μὴ ὑπὸ τῶν ἐξαιρετικῶν μέσων τοῦ δημοσίου δικαίου (1).

4. Ἡ ἔννοια τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας : Ἡ ἔννοια τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας συνεδέθη πρὸς τὴν διάκρισιν μεταξύ δημοσίου καὶ ιδιωτικοῦ δικαίου τοῦ πρώτου διέποντος μόνον τὴν διαχείρισιν τῆς δημοσίας διοικήσεως εἰς ἣν ἀνήκουν αἱ προνομίαι τῆς δημοσίας ἐξουσίας. Ἐφ' ὅσον συνεπῶς μία διοικητικὴ ἀρχὴ ἢ εἰς ὄργανισμὸς ἦσαν προικισμένοι διὰ τῶν προνομίων τῆς δημοσίας ἐξουσίας ἢ παρ' αὐτῶν ἀσκουμένη λειτουργία ἀπετέλει δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Ἐκτοτε ὁμως κατεβλήθη προσπάθεια διακρίσεως τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας βάσει οὐσιαστικῶν κριτηρίων ἣτις ὁμως δὲν ἔχει καταλήξει εἰς θετικὴν τινα λύσιν (2). Τὴν σύγχυσιν ἐπέτεινεν καὶ ἐν τούτῳ ἡ διαρκῶς αὐξουσα ἀναγνώρισις ὑπὸ τῶν νόμων ὡς δημοσίων ὑπηρεσιῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν, αἵτινες ὁμως ἐλειτούργουν διὰ τῶν κανόνων τοῦ ιδιωτικοῦ δικαίου, ὡς καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς πρόσωπα ιδιωτικοῦ δικαίου τῆς ἀσκήσεως δημοσίων οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐντεῦθεν ἀπέρρευσαν ἐπιστημονικαὶ συζητήσεις καὶ διαρκεῖς διακυμάνσεις τῆς νομολογίας (3).

Οὕτω ἐπῆλθεν ἐκ βάσεων κλονισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ πολλοὶ εἶναι οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι ἐκ τῆς ἐννοίας αὐτῆς οὐδὲν ἀπέμεινεν πλέον. Ὅ,τι ἀπομένει εἶναι ἡ διάκρισις μόνον ἐὰν ὡρισμένα ἢ γενικαὶ ἢ καὶ εἰδικαὶ λειτουργίαι, ἀνατεθειμένα εἰς τὴν διοίκησιν ἢ καὶ ἄλλα πρόσωπα, δημοσίου ἢ ιδιωτικοῦ δικαίου, ἀσκοῦνται κατὰ κανόνας δημοσίου ἢ ιδιωτικοῦ δικαίου ἢτοι διαφόρους ἐκείνων οἵτινες διέπουν τὸ ιδιωτικὸν δίκαιον καὶ τὰς ιδιωτικὰς σχέσεις. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔχει νὰ διαπιστώσῃ σήμερον εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ ὁ δικαστὴς εἶναι ἐὰν ὡρισμένα ἢ πράξεις ὑπήχθησαν ὑπὸ κανόνας ἐξαιρετικοῦ δικαίου ἢ οὐχί, ἀνεξαρτήτως τίς εἶναι ὁ φορεὺς ἐφαρμογῆς

1) Βλ. περὶ τοῦ ὅλου θέματος B. Chenot, op. cit. σελ. 74 ἐπ. 215 ἐπ.

2) R. Drago, La crise de la notion d'établissement public. 1950.

3) Περὶ τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας βλ. Corail, La crise de la notion juridique de service public, 1955. Βλ. ἀνάλυσιν τοῦ θέματος ἐν Μ. Δένδια, Ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐν Ε.Δ.Δ.Δ. 1957, σελ. 113 ἐπομ. ἐνθα διατυπῶνται ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ νέου περιεχομένου τοῦ διοικητικοῦ δικαίου κατόπιν τῆς συμπεριλήψεως ἐν αὐτῶ τῶν οἰκονομικῶν παρεμβάσεων καὶ ρυθμίσεων.

τοῦ κανόνος. Ἡ ὅλη δυσχέρεια τῆς λύσεως εἶναι δυσχέρεια ἐρμηνευτικὴ περὶ τοῦ ἐφαρμοστέου κανόνος δικαίου, ἥτις θὰ ἀντιμετωπισθῆ εἰς ἑκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν καὶ οὐχὶ διὰ ἕκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν περὶ δημοσίας ὑπηρεσίας. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς διακρίσεως μεταξὺ κανόνων δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ διαπίστωσις περὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ κανόνος ἐκ τοῦ δημοσίου συμφέροντος ἢ ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ χρησιμοποίησις ὑπὸ τοῦ κανόνος μέσων δημοσίου δικαίου εἶναι τὸ κύριον διακριτικὸν γνῶρισμα.

5. Ἡ ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας : Καὶ ἡ σύγχρονος δημοκρατία, οἷα καὶ ἡ ἡμετέρα, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, λειτουργούσης διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Ἐκεῖθεν ἀπορρέει καὶ ἡ θεμελιώδης συνταγματικὴ ἀρχὴ τῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους καθ' ἣν ἡ νομοθετικὴ λειτουργία ἀσκεῖται ὑπὸ ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος, ἀνοχὴ δὲ μόνον ὑπάρχει ὅπως δυνάμει ἐιδικῆς καὶ συγκεκριμένης νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τίθενται κανόνες δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἡ σύγχρονος δημοκρατία ἐν τῇ ἀναζητήσει μορφῶν ὀργανώσεως πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἠναγκάσθη ν' ἀνεχθῆ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν παροχὴν εὐρυτάτων ἐξουσιοδοτήσεων πρὸς τὴν διοίκησιν ὥστε αὕτη κατέστη παραλλήλως πρὸς τὴν Βουλὴν νομοθετικὸν ὄργανον (1). Ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ δημιουργήσῃ πλῆθος μορφῶν συλλογικῶν ὀργανισμῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ἐκπροσωπήσεων αἰτινες μετέχουν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν θέσπισιν τῶν κανονιστικῶν ρυθμίσεων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Οὕτω καταλύεται ἡ βασικὴ, κατὰ τὴν ἐννοιαν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἰσότης τῶν πολιτῶν ἐν τῇ συμμετοχῇ διὰ τῆς ψήφου των εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας, ἀφοῦ χορηγεῖται συμμετοχὴ εἰς ταύτην συλλογικῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς διοικήσεως. Ἀλλὰ διασπᾶται καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς εἰς χεῖρας τοῦ κράτους πολιτικῆς ἐξουσίας (2).

6. Ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν : Περαιτέρω ἡ δημοκρατία ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ἥτις συνεπάγεται τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας μόνον ὑπὸ τοῦ

---

1) Οὕτω ὁ Προϋπολογισμὸς Δημοσίων Ἐπενδύσεων δυνάμει εὐρυτάτων ἐξουσιοδοτήσεων ἐκτελεῖται ὑπὸ τῆς διοικήσεως.

2) Κριτικὴν περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις αἰτινες κινοῦν τὰς βαθεῖας μεταμορφώσεις τοῦ συγχρόνου Κράτους ἐξελισσομένου εἰς λαοκρατικὸν ὄργανισμὸν περιορίζοντα τὰς παντοδυναμίας τῶν ἀρχουσῶν τάξεων διὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς αὐτοῦ βλ. Α. Σβώλου. Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ Πολιτεύματος, 1928, σελ. 83 ἐπόμε., 114 ἐπόμε.

ἐκ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀπορρέοντος νομοθετικοῦ ὄργανου τοῦ ἐκφράζοντος ταύτην. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἀσκήσεως ὑπὸ τοῦ κράτους τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θεσπίσεως τῶν παρεμβατικῶν κανόνων ἐπέφερε οὐσιώδη μετατόπισιν τῆς νομοθετικῆς ἀρμοδιότητος ἐκ τῶν νομοθετικῶν ὀργάνων πρὸς τὴν διοίκησιν, συνεργαζομένην στενῶς μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ οικονομικῶν ἐκπροσωπήσεων καὶ τῶν σχετικῶν πλησίον αὐτῆς εἰδικῶν καὶ τεχνικῶν Ἐπιτροπῶν (1). Ὑπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὁ κανὼν δικαίου κατὰ μέγα μέρος ἔπαυσε νὰ ἀπορρῆ ἐκ τοῦ νομοθετικοῦ ὄργανου καὶ οὕτω ἡ ἐκφρασις τῆς βουλήσεως τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐνεργεῖται δι' ἄλλων ὀργάνων καὶ οὐχὶ τῶν ἀπορρέοντων ἐκ τῆς λαϊκῆς ψήφου, πλησίον τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας τεθέντων πρὸς κατεύθυνσιν ταύτης. Παρεμβάλλονται οὕτω ἐντὸς τῆς πολιτειακῆς λειτουργίας (2) ἄλλοι παράγοντες τῆς κοινωνικῆς καὶ δημοσίας ζωῆς, δι' ὧν γίνεται ἡ πραγμάτωσις τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Παραλλήλως δὲ πρέπει ν' ἀναγνωρισθῆ ὅτι καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, πρὸ τῆς συγχύσεως λειτουργιῶν, ἐλαστικότητος ἀρχῶν, σχετικότητος καταστάσεων, ἀμφιβολίας περὶ τὰ ὅρια τοῦ κανόνος καὶ εὐρυτάτης διοικητικῆς διακριτικῆς εὐχερείας, ἠναγκάσθη ἐν τῇ ἔρμηνείᾳ τοῦ ἐφαρμοστέου εἰς τὰς ὑπὸ λύσιν ἀμφισβητήσεις δικαίου ν' ἀνατρέχῃ εἰς ἀγράφους ἀρχὰς δικαίου παρ' αὐτῆς μορφουμένας καὶ δι' ἀνωτέρας ἔρμηνείας ἐκ τοῦ δικαίου ἀντλουμένας (3).

7. Ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη: Κατὰ τὰς κρατούσας ἀρχὰς τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη ὑπάρχει ἢ ἐν τῷ προσωπῷ ἀτομικῶς ἐκάστου τῶν Ὑπουργῶν, διὰ τὰς ἰδίας του ἀρμοδιότητος ἢ τοῦ ὅλου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὡς συλλογικοῦ κυβερνητικοῦ ὄργανου. Ἐν τούτοις πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς ἐνὸς ἐκάστου Ὑπουργείου, τούτέστιν πρὸς ἄσκησιν τῆς ἀρμοδιότητος ἐνὸς ἐκάστου Ὑπουργοῦ, ἀπαιτεῖται ἡ προσαρμογὴ καὶ ὁ συνδυασμὸς ταύτης πρὸς τὰ γενικὰ μέτρα καὶ τὰς γενικὰς ἀποφάσεις τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς, οὕτω δὲ ἡ ὑπουργικὴ ἀρμοδιότης ἐξαφανίζεται πολλάκις πρὸ

1) Περὶ τοῦ ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ κανόνος τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν ἐφαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ συστήματος τῶν πολιτικῶν κομμάτων, βλ. M. Duverger, *Les partis politiques*, 1951, σελ. 432 ἐπόμε.

2) Περὶ τῆς κανονιστικῆς ἐξουσίας ἐν Ἀμερικῇ καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν βλ. B. Schwartz, *Le droit administratif américain* 1952, Chap. III, σελ. 51-80. Διὰ τὰ παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Παπανικολάου: Ἡ Κανονιστικὴ ἀρμοδιότης τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος, 1954, ἰδία σελ. 45 ἐπόμε.

3) Ὑπεστηρίχθη ἄλλωστε καὶ παρ' ἡμῖν, Ν. Μπουρόπουλος, Ἡ ἐννοία τῆς δικαιοδοτικῆς λειτουργίας, 1951, σελ. 190 ὅτι δὲν ὑφίστανται κανὼν διάφορα περιεχόμενα μετὰ τῶν Κρατικῶν λειτουργιῶν καὶ ὅτι τὸ Κράτος ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ Διοικητικὸν Κράτος.

τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τὴν ὁποῖαν ὅμως ἀφ' ἑτέρου δὲν ἀναλαμβάνει οὐδὲ δύναται ν' ἀναλάβῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀκριβῶς διότι εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος μόνον τῶν οἰκονομικῶν Ὑπουργῶν. Ἐκεῖθεν αἱ διέξοδοι εἴτε τῆς ἐνισχύσεως τῆς θέσεως τοῦ «πρώτου Ὑπουργοῦ» Πρωθυπουργοῦ ἢ τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ ἢ τῆς δημιουργίας ἐιδικῶν συλλογικῶν κυβερνητικῶν ἐξ Ὑπουργῶν ὀργάνων· ἀλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβολος ἡ συνταγματικότης καὶ ἡ συνέπεια πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτεύματος τῶν λύσεων τούτων αἵτινες ἐκδηλοῦσιν οὕτω ἀντίφασιν μεταξὺ τοῦ κλασσικοῦ σχήματος τῆς κυβερνήσεως τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους καθ' ἣν κατέστησαν οἱ Ὑπουργοὶ φορεῖς ἀποφάσεων μὴ ὑπ' αὐτῶν ἀτομικῶς καθοριζομένων. Διεσπίασθη οὕτω περαιτέρω ἡ κυβερνητικὴ ἐνότης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ συνεσκοπίσθη ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ κρατήσασα μέθοδος τῆς συνεργασίας δύο ἢ περισσοτέρων Ὑπουργῶν ἐπὶ σκοπῷ λήψεως ἀποφάσεων ἐφαρμογῆς τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς μαρτυροῖ περὶ τῆς ἀνάγκης ἀντικαταστάσεως τῶν κλασσικῶν ὀργάνων κυβερνήσεως δι' ἄλλων ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου αἱ λύσεις αὗται καθιστῶσι χαλαρὰν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἡ ἄρνησις τοῦ ἐνὸς τῶν Ὑπουργῶν συνεπάγεται τὸ ἀδύνατον τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως.

8. Αἱ ἀρχαὶ τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως καὶ ἱεραρχίας κ.λ.π. :

Ἡ ὀργανώσις τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ὡς αὕτη ἀπέρρευσε ἐκ τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ ὑπουργεῖα, κεντρικῶς καὶ περιφερειακῶς, ὀργανώσεως τῶν κλάδων τῆς δημοσίας διοικήσεως. Ἐκαστὸν Ὑπουργεῖον ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα ὑπηρεσιῶν ὀργανωμένην κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱεραρχίας, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀποφάσεως καὶ ἐλέγχου τοῦ Ὑπουργοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημοσίας οἰκονομικῆς διοικήσεως ἐπέφερε θεμελιώδεις διαταραχὰς εἰς τὰς βασικὰς ταύτας ἀρχὰς τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως.

Πρῶτον ἡ δημιουργία πλείστων ὄσων διοικητικῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπέβαλε τὴν ἀνάγκην ὀργανώσεως αὐτῶν ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς ὑπουργικῆς διαρθρώσεως. Ἡ μέθοδος τῆς νομικῆς προσωπικότητος δημοσίου δικαίου ἠκολουθήθη εἰς τοιαύτην ἀπεριόριστον σχεδὸν ἕκτασιν ὥστε, ὄχι μόνον μέγα μέρος κρατικῶν ὑπηρεσιῶν ἀσκοῦνται αὐτονόμως ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐπῆλθεν διάσπασις καὶ ἐτέρας θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως, ἥτις καὶ ἐκ τοῦ συντάγματος ἀπορρέει, τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ. Συνέπεια ἰδίᾳ τοῦ τελευταίου τούτου ἦτο ἡ θέσπισις ποικίλων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων, ἐπιβαλλομένων οὐχὶ ἐπὶ τοῦ συνόλου, ἀλλὰ ἐπὶ ἐιδικῶν κατηγοριῶν πολιτῶν, πρὸς σκοποὺς ὅμως οὐχὶ ἀπολύτως ἀνταποδοτικούς, οὐδὲ ἐξηπηρετοῦντας ἐπιδιώξεις ὠφελούσας ἀμέσως τοὺς

βαρυνομένους, π.χ. έργοδοτικά είσφοραί ύπέρ κοινωνικής άσφαλίσεως τών έργαζομένων. 'Υπό τήν τοιαύτην εξέλιξιν άνεπτύχθη μία νέα μορφή οικονομικών επιβαρύνσεων, σκοπούσα ούχι τήν έξυπηρέτησιν τών γενικών κρατικών σκοπών και μη δημιουργούσα έσοδον του γενικού προϋπολογισμού, αλλά τήν περίθαλψιν ειδικών συμφερόντων διαφόρων ομάδων και τάξεων ως κοινωνικών ύποχρεώσεων τών έργοδοτών δια τούς έργατας, τών κτηματιών δια τά έγχειοβελτιωτικά έργα, τών είσαγωγέων δια τήν έσωτερικήν παραγωγήν τών παρ' αυτών είσαγομένων ειδών, τών καταναλωτών δια τήν όργάνωσιν άγορας τών προϊόντων και ούτω καθ' έξης (!).

Τοιουτοτρόπως διεσπάσθησαν αί άρχαί τής όργανικής ένότητος τών υπηρεσιών και τής ίεραρχικής όργανώσεως τούτων ούτω δε ό έλεγχος του 'Υπουργού μετετράπη κατά πολλά είς έλεγχον νομιμότητος. 'Η τελευταία αύτη μεταβολή έσημειώθη και έντός αυτών τούτων τών πλαισίων τής ύπουργικής όργανώσεως είτε ύπό τήν μορφήν μεταβιβάσεως είς όργανα του 'Υπουργείου, συνήθως Γενικούς Διευθυντάς και Διευθυντάς ίδιας άποφασιστικής έξουσίας, έφ' ης ό 'Υπουργός μόνον έλεγχον νομιμότητος δύναται ν' άσκήση, είτε δια τής δημιουργίας έντός τής όργανώσεως του 'Υπουργείου τεχνικών και ειδικών συλλογικών όργάνων ών ή κρίσις άσκει άποφασιστικήν σημασίαν δια τήν άσκησιν τής 'Υπουργικής άρμοδιότητος.

Είς ταύτα δέον νά προστεθῆ ότι και ό τρόπος προσλήψεως και τά ουσιαστικά προσόντα μεγάλου μέρους τών δημοσίων υπαλλήλων έχουσιν ριζικώς μεταβληθῆ ύπό τήν πίεσιν τής άναπτύξεως τών οικονομικών υπηρεσιών του Κράτους. 'Η πρόσληψις προσώπων βάσει ειδικών η προσωπικών προσόντων η κατεχόντων έπιστημονικάς και οικονομικάς γνώσεις, και η ένταξις αυτών κατά διαφόρους νομικάς σχέσεις θητείας, συμβάσεως, ιδιωτικού δικαίου, προσωρινότητος, κατέστη σύνηθες φαινόμενον είς τās διοικητικάς υπηρεσίας.

Τέλος και αί άρχαί του δημοσίου λογιστικού και του τρόπου έκτελέσεως τών δημοσίων έργων έχουν διασπασθῆ δια θεσπίσεως βασιικών παρεκλίσεων, επί πολλών άντικειμένων διαχειρίσεως του Κράτους.

9. 'Η έννοια τής έποπτείας (2): 'Η κλασσική άντίληψις περι τών σχέσεων μεταξύ του κράτους και τών κατ' αυτόνομίαν διοικουμένων νομικών προσώπων ήτο η άπορρέουσα εκ τής άρχῆς περι τής

---

1) Βλ. Α. Δερτιλή. 'Η άρχή τής φορολογικής δικαιοσύνης είς τά 'Ελληνικά Συντάγματα, 1951.

2) Α. Τσούτσου, 'Η Διοικητική 'Εποπτεία επί τών αυτόδιοικουμένων 'Οργανισμών, 1955.

ἀνεξαρτησίας κατ' ἀρχὴν ἐκάστης προσωπικότητος. Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἡμβλύνητο μόνον ἐκ τῆς ἑτέρας ἀρχῆς καθ' ἣν ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἐπιβάλλεται νὰ παρακολουθῆ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ κατευθύνῃ τὴν δραστηριότητα τῶν αὐτονόμων διοικήσεων. Ἐντεῦθεν ἡ σχέσις μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου καθωρίζετο ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἐλέγχου, περιοριζομένου εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἐποπτείας, ἀναφερομένης σπανιώτερον εἰς ἔλεγχον οὐσιαστικόν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη οὐσιαστικὴ ἐποπτεία περιωρίζετο εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, ἐπὶ σκοπῷ σεβασμοῦ καὶ διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὑπὸ ἔλεγχον νομικῆς προσωπικότητος. Ἄλλ' ἤδη ὑπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αὐτονόμων οἰκονομικῶν διοικήσεων αἱ σχέσεις μεταξύ κράτους καὶ αὐτονόμου διοικήσεως καθίστανται τόσο στεναὶ ὥστε πολλάκις νὰ εἶναι δυσχερὴς ὁ καθορισμὸς μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνεται ἡ αὐτονομία τῆς ἐλεγχομένης προσωπικότητος ἢ ἐὰν πράγματι πρόκειται περὶ ἀληθοῦς αὐτονομίας. Καθορισμὸς ὑπὸ τοῦ Κράτους τῶν προσώπων ἅτινα διοικοῦσιν τὴν νομικὴν προσωπικότητα, δυνατότης ἀντικαταστάσεως τούτων, ἐξάρτησις οἰκονομικῆς δράσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου ἐκ τῆς χορηγήσεως τοῦ Κράτους, ἐξάρτησις τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐγκρίσεως τῆς κρατικῆς ἀρχῆς, καθορισμὸς παρ' αὐτῆς τοῦ πλάνου δράσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου, δυνατότης τέλος ἐπιβολῆς ὑποχρεωτικῶν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους εἰς τὸ νομικὸν πρόσωπον, τόσο ἄλλοι συνδυασμοὶ ἐλέγχων καὶ ἐξαναγκασμῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων καθιστῶσι λίαν ἀμφίβολον τὴν νομικὴν σημασίαν τῆς ἀναγνωριζομένης νομικῆς προσωπικότητος. Καθίσταται οὕτω ἤδη δευτερευούσης σημασίας ἡ χρησιμοποίησις τῆς κλασσικῆς νομικῆς καταστάσεως τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἐναντι τῶν συγχρόνων μεθόδων τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως δι' ἃς προέχει ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς διὰ τῆς θεσπιζομένης λειτουργίας ἀναλόγως τῆς ὁποίας δύναται νὰ διασπασθῶσιν ὑπηρεσίαι ἀποκεντρωτικῶς ἢ νὰ συγχωνευθῶσιν διαδικασίαι δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ δὴ ἄνευ ἀποδόσεως σημασίας εἰς τὰς κλασσικὰς ἐννοιολογικὰς διακρίσεις καὶ νομικὰς κατασκευάς.

10. Ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου (1): Τὰ λεχθέντα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῶν σχέσεων μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου. Κατὰ τὰς κρατούσας παλαιότερον ἀρχὰς τὰ νομικὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου ἦσκουν ἐλευθέρως τὰς δραστηριότητας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν, τῆς κρατικῆς ἐποπτείας περιοριζομένης κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὸ ἐλάχιστον, κυρίως διὰ

1) Βλ. Γ. Παπαχατζῆ, Ἡ Ἐποπτεία τῆς Κρατικῆς διοικήσεως ἐπὶ τῶν ἰδρυμάτων ἰδιωτικοῦ δικαίου, 1941 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου» 1941).

τοῦ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας καθορισμοῦ τῶν γενικῶν κανόνων τῶν διεπόντων τὸ καθεστῶς τῶν προσώπων τούτων. Ἄλλ' ἢ ἀνάπτυξις νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου οικονομικῶν σκοπῶν, τούτέστιν δράσεως γενικωτέρας σημασίας, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγεφύρωσεν τὸ χάσμα τῆς παλαιᾶς διακρίσεως μεταξύ νομικῶν προσώπων ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίας διοικήσεως καὶ ἐντεῦθεν μετέβαλε τὴν σχέσιν τοῦ κράτους πρὸς τὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἐλεγχος καὶ ἐποπτεῖαι, λαμβάνοντες πολλακίς τὴν μορφήν συνεργασίας μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων ἐπέκνωσαν τὰς σχέσεις μεταξύ τούτων καὶ ἀντιστοίχως ἐμείωσαν τὴν παραδεδομένην ἀνεξαρτησίαν τῶν ἰδιωτικῶν προσώπων. Τοῦτο ἀπετέλεσεν περαιτέρω βάσιν τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς νέας ἀρχῆς ἐν τῇ κρατικῇ δράσει περὶ ἧς ἢ ἀμέσως κατωτέρω.

11. Ἡ συνεργασία τοῦ κράτους μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων : Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ συνεργασία τοῦ κράτους μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων ὡς ἐκπροσωπήσεων τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων, οἰκονομικῶν καὶ ταξικῶν (1). Τὴν συνεργασίαν αὐτὴν ἐπέβαλεν αὕτη αὕτη ἡ πολιτικὴ τοῦ παρεμβατισμοῦ εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, ἣτις ἀναγκαίως δημιουργεῖ ἐπαφὰς μεταξύ δημοσίων ὀργάνων καὶ ὀργάνων τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας. Αἱ ἐπαφαὶ αὗται εἶναι ἀναγκαῖαι ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προπαρασκευὴν καὶ τὴν μελέτην αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ δημοσία διοίκησις παρεμβαίνουσα ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ καὶ ἐν ἑαυτῇ τὴν παρέμβασιν τοῦ ἰδιωτικοῦ παράγοντος (2). Οὕτω ἡ διοικητικὴ δρᾶσις διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ δημοσίου συμφέροντος οὐ εἶναι φορεὺς ἀποδέχεται τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος ἢ καὶ ἀκόμη ἀναθέτει τὴν πραγματοποιήσιν ἐν μέρει τοῦ δημοσίου συμφέροντος εἰς τὸν ἰδιωτικὸν φορέα. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς γεννᾶται ἓνα ἀκόμη πρόβλημα, τὸ τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος ὅπερ ἀναλαμβάνη νὰ λύσῃ πολλακίς τὸ κράτος ἐπιβάλλον τὴν ἀναγκαστικὴν ὀργάνωσιν τούτου. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη βῆμα εἰς τὴν προσέγγισιν μεταξύ ὀργάνων τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ εἰς τὴν κατάτμησιν τῆς δημοσίας ἐξουσίας ἣτις ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν (3).

1) Βλ. Α. Σβώλου, Τὰ προβλήματα τῆς Κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, 1931, σελ. 20. Ἡλ. Κυριακοπούλου, Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου, 1930, σελ. 57 ἑπ. — Β. Ι. Γ., Méthodes de collaboration κ.λ.π., 1940.

2) Η. Κυριακοπούλου, Ἑλληνικὸν Διοικητικὸν Δίκαιον, 1947, Β', σελ. 44—45.

3) Λίαν ἐνδιαφέροντες ἀπὸ ἀπόψεως ταύτης, εἶναι οἱ ἐν Ὁλλανδίᾳ καὶ Βελγίῳ θεσπισθέντες θεσμοὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανισμῶν κατὰ κλάδους ὀργανωμένοι ἐξ ἐκπροσώπων ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατῶν οἵτινες ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κράτους ρυθμι-

12. Ἡ εὐθύνη τοῦ κράτους : Δὲν εἶναι ἀνάγκη τέλος νὰ ὑπομνησθῇ ἡ διεύρυνσις τῆς ἀρχῆς τῆς εὐθύνης τοῦ κράτους, ἀκόμη καὶ ἄνευ πταίσματος τῶν ὀργάνων αὐτοῦ. Ἐγένετο οὕτω δεκτὴ, ὄχι ὅμως παρ' ἡμῖν ἀκόμη, ἡ εὐθύνη τοῦ κράτους διὰ νέα παρ' αὐτοῦ λαμβανόμενα μέτρα προκαλέσαντα εἰδικὴν καὶ ἐξαιρετικὴν ζημίαν μέτρα ὅμως ἄτινα καθ' ἑαυτὰ δὲν ἦσαν παράνομα. Ἡ θεμελίωσις τῆς εὐθύνης ταύτης ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ὡς συνεισφερόντων εἰς τὰ δημόσια βάρη ὥστε κατὰ συνεκδοχὴν νὰ μὴ εἶναι νοητὸν ὅτι τὸ κράτος διὰ τοῦ παρεμβατισμοῦ εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ προκαλέσῃ ἐξαιρετικὴν ζημίαν εἰς τινὰ μόνον ἄτομα κατ' ἐξαιρέσιν τῶν λοιπῶν (1).

13. Τὰ κεκτημένα δικαιώματα : Μία ἀκόμη συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τοῦ συγχρόνου κράτους εἶναι καὶ ἡ μεγαλυτέρα εὐχέρεια τῆς ἀνατροπῆς καὶ μεταβολῆς τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων καὶ ἐνόμων καταστάσεων (2) καὶ ἡ παράλληλος πληθώρασις τῶν ἀναδρομικῶν νόμων.

14. Ἡ Διεθνὴς συνεργασία : Μία τέλος ἀκόμη μεταβολὴ εἰς τὰς παραδεδειγμένας ἀρχὰς τοῦ δημοσίου δικαίου εἶναι ἡ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἔθνικῆς κυριαρχίας τῆς πολιτείας εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Καὶ ἐδῶ ἀνεπτύχθησαν μορφαὶ οικονομικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν κρατῶν μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον αἵτινες κατέδειξαν ὅτι ἡ θεωρία τῆς κρατικῆς διεθνοῦς κυριαρχίας εἶναι ψευδὴς καὶ ὅτι αἱ πολιτεῖαι ὑπόκεινται διαρκῶς καὶ περισσότερο εἰς ἓνα ὑπέρτατον τούτων κανόνα δικαίου (3).

ζουσι ἀναγκαστικῶς πλείστα θέματα τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος τοῦ κλάδου. Βλ. σχετικῶς R de Vieschauer, *L'organisation professionnelle en Belgique*, 1950.

1) Βλ. Φ. Βεγλερῆ, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς νομολογίας περὶ τὸ Δημόσιον Δίκαιον, 1955, σελ. 299—307, ὅπου καὶ ἀνάλυσις ἀποφάσεων τοῦ Conseil d'État ἀναφερομένων εἰς κρατικούς παρεμβατισμούς εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα.

2) Περὶ τοῦ ὅτι ἡ νομοθετικὴ πολιτικὴ (*gesetzgebung politik*) δὲν περιορίζεται ὑπὸ οὐδενὸς νομικοῦ κανόνος περὶ σεβασμοῦ τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων, πλὴν προκειμένου περὶ τῆς ἐμπραγμάτου ἰδιοκτησίας βλ. Ν. Ν. Σαρίπολος, Ἑλληνικὸν Συναγματικὸν Δίκαιον Τόμ. Γ', 1918, σελ. 172 ἐπόμε.

3) Scelle. *Cours de Droit international public*, 1948, σελ. 94—104. Περὶ τῶν διεθνῶν ὀργανώσεων οικονομικῆς συνεργασίας, βλ. J. H. L'Huillier, *Théorie et pratique de la coopération économique internationale*, 1957. βλ. sur le dépassement de l'idée de la nation B. Chenot, *Droit public économique*, 1957 - 1958, I, σελ. 3.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΑΘΑΝ. Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ι. ΓΕΝΙΚΑ

Ἡ διὰ πρώτην φοράν μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον συνειδητοποίησις τοῦ προβλήματος τῶν καλουμένων «ὕπαναπτύκτων χωρῶν», συνειδητοποίησις προσλαμβάνουσα ὅλον ἐν τὴν μορφὴν τοῦ ἐγχρώμου ἐθνικισμοῦ, ἔθεσε μὲ ἰδιαιτέραν ὀξύτητα εἰς τὴν οἰκονομικὴν προβληματικὴν ἐν νέον θέμα: Τὸ θέμα τῆς γεωγραφικῆς ἀσυμμετρίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Αὐτοϊκανοποιουμένη μέχρι τότε ἡ οἰκονομικὴ θεωρία μέσα εἰς τὸν μῦθον τῆς αὐτομάτου ἰσορροπίας καὶ τῆς «φυσικῆς ἀρμονίας», εἶδε μετὰ τὸν δεύτερον πόλεμον, ὅχι ἄνευ ἐκπλήξεως, νὰ διανοίγεται ἐνώπιόν της τὸ χάος τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων καὶ τῶν διαρκῶς ἐντεινομένων διαφοροποιήσεων (1), τὸ ὅποιον διέψευδε τὸ τεχνητὸν οἰκοδόμημα τῆς παγίας ἰσορροπίας καὶ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν σταθερότητα τῶν συστημάτων, τῶν ὁποίων ἀπετέλει τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν δικαίωσιν. Τὰ γεγονότα ἐξεβίασαν τὴν αὐτοσυνειδήσιν. Καὶ ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ θεωρία, ἐγκαταλείπουσα ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τὰ παλαιὰ πρότυπα, ἤρχισεν, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «μακροοικονομικῆς» ἀναλύσεως νὰ προβαίνει εἰς ριζικωτέρας μεταβολὰς τῆς δομῆς τῆς σκέψεώς της, ἀποδεχομένη τὴν ἀνάγκην μιᾶς τρόπου τινος μακροτοπικῆς καὶ μακροχρονικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Ἄν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἐξεπόρθησεν τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν ἀπὸ τοῦ ὄχυροῦ τῆς αὐτομάτου ἀρμονίας καὶ τῆς πλήρους «οὐδετερότητος» τοῦ κράτους, ὁ δεύτερος πόλεμος τὴν ἐξηνάγκασε νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τῶν

1) Συνεπεία τῆς θεαματικῆς προόδου τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, τὸ ἐπιπέδον διαβιώσεως τοῦ μέσου ἀνθρώπου εἰς τὰς ὕπαναπτύκτους χώρας, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὸ εὐρύτερον τμήμα τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὰς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς ἠύξαντο πολὺ ταχύτερον, πιστεύεται ὅτι σήμερον εἶναι κατώτερον τοῦ ἐπιπέδου τοῦ 1913 καὶ τοῦτο ἴσως κατώτερον τοῦ 1900. Ὁρ. H. W. Singer Economic Progress in Underdeveloped Countries, Social Research, March 1949, σελ. 2.

προσωρινῶν αἰτίων τῶν κυκλικῶν διαταραχῶν, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μονιμωτέρων αἰτίων τῶν διαρθρωτικῶν διαταραχῶν. Ἡ μελέτη τῶν οἰκονομικῶν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν γίνεται οὕτω βαθμηδὸν τὸ νέον ἀντικείμενον τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς θεωρίας.

Ἄλλ' ἅπαξ κατεκτήθη ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς δυσαναλογίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατὰ κράτη, αὐτομάτως ἦτο φυσικὸν νὰ γίνῃ ἐφαρμογὴ τῆς καὶ εἰς τὰς ἐνδοκρατικὰς ἀνισότητας καὶ τὰς διαφοροποιήσεις τῶν γεωγραφικῶν περιοχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας. Οὕτω, περίπου ταυτοχρόνως, ἀρχίζει καὶ ἡ διερεύνησις τῶν αἰτίων τῶν περιφερειακῶν ἀσυμμετριῶν ἐντὸς τοῦ κράτους πρὸς τὸν σκοπὸν μιᾶς προγραμματισμένης προαγωγῆς συμμέτρου κατὰ τὸ δυνατόν ἀναπτύξεως. Παρὰ τὴν μεγάλην τῆς ἐν τούτοις σημασίαν διὰ τὴν καθολικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς κρατικῆς οἰκονομίας, ἡ περιφερειακὴ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις (regional analysis) εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον, ὄχι μόνον λόγῳ μὴ διαμορφώσεως εἰσέτι μιᾶς ἐνιαίας θεωρητικῆς στάσεως, ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἐλλείψεως τῶν ἀπαραιτήτων στατιστικῶν δεδομένων. Τὸ μέχρι τοῦδε δι' ἄλλους ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς συγκεντρούμενον στατιστικὸν ὕλικόν εἶναι δυσκόλως χρησιμοποίησιμον διὰ τοπικὰς ἀναλύσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶχον ἀνάγκην στοιχείων ἐπὶ τοῦ τοπικοῦ εἰσοδήματος, τοῦ τοπικοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, λεπτομερεστέρας συλλογῆς τῶν πληθυσμιακῶν ἐξελίξεων, ἀκόμη καὶ τῶν πινάκων τοῦ Leontieff κατὰ περιοχάς (').

Ἡ ὀξύτης ἐν τούτοις μετὰ τῆς ὁποίας προβάλλει τὸ ζήτημα, καθιστᾶ ἀναγκαίαν, ἔστω καὶ τὴν δι' ἐμμέσων προσεγγίσεων, διερεύνησιν τοῦ θέματος.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας ἡ οἰκονομία, ἂν δὲν εἶναι μὲ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ ὅρου «ὑπανάπτυκτος», δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, ἡ διερεύνησις τῆς τοπικῆς ἀσυμμετρίας τῆς ἀναπτύξεως ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν. Πρῶτον διότι εὐρίσκεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐνώπιον μιᾶς προσπαθείας μακροετοῦς προγραμματισμοῦ ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοήσῃ εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς του σκοποὺς τὴν συστηματικὴν διάθεσιν μέσων διὰ μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἰσοζυγὴ προώθησιν. Δ ε ὕ τ ε -

1) Ὁρ. M. Carrère: Note sur l'Analyse Regionale (εἰς Étude et Cojoncture), Mars 1956, τ. 3, σελ. 254. Μία ἀξιόλογος μελέτη περιφερειακῆς οἰκονομίας ἐν Ἑλλάδι ἢ Leland G. Allbaugh: (Crete, a case study of an underdeveloped area, Princeton 1953. Εἰς μίαν γενικὴν ἀνάλυσιν τῶν προβλημάτων τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν προβαίνει ὁ O. H. E. εἰς τὴν μελέτην του: Problems of regional development and industrial location in Europe, ἐν Economic Survey of Europe. Geneva 1955. Ὁμοίως εἰδικῶς κατὰ χώρας, Economic Survey of Europe 1953 (part III), σελ. 92-94 (Τουρκία), 103-104 (Ἑλλάς), 121 (Γιουγκοσλαβία), 123-140 (Ν. Ἰταλία) κλπ. Γενικωτέραν ἐπισκόπησιν τῶν θεωριῶν περὶ χώρου ὁρ. εἰς C I a u d e P o u s a r d: Histoire des theories économiques, Paris 1958.

ρον διότι εις τὴν Ἑλλάδα ἡ περιφερειακὴ ὀξυτάτη ἀνισομέρεια τῆς κατανομῆς πόρων καὶ εἰσοδήματος καὶ ἡ ὅλον ἐντεινομένη ἀσυμπτωσία των δὲν ἀποτελοῦν ἐντοπισμένον ἢ περιωρισμένης σημασίας φαινόμενον, ἀπλῶς διαταρακτικὸν τῆς οικονομικῆς λειτουργίας, ἀλλ' εἰσέρχονται καιρῶς εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου οικονομικοῦ μας προβλήματος καὶ εἶναι ὀργανικῶς συνυφασμένα μετὰ τὴν οὐσίαν του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐπίλυσις τοῦ οικονομικοῦ προβλήματος νὰ ἐπηρέαζεται κατὰ τινὰ τρόπον ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῶν τοπικῶν αὐτῶν ὑπερβολικῶν ἀνισοτήτων ἀναπτύξεως. Ἐὰν ὁ χαμηλὸς βαθμὸς παραγωγικότητος καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς μέγεθος τῆς ἀγορᾶς ἀποτελοῦν διὰ τὴν Ἑλλάδα τοὺς ἰσχυροτέρους ἴσως κρίκους, ποὺ συνθέτουν τὸν φαῦλον κύκλον τῆς ὑπαναπτύξεως, ἡ ἔντονος περιφερειακὴ ἀνισότης ἀποτελεῖ τὸν κοινὸν παρονομαστήν καὶ τῶν δύο αὐτῶν συντελεστῶν. Ὅσον μεγαλυτέρα καὶ βαθυτέρα καθίσταται αὕτη — καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τείνει μετὰ ἐπιταχυνομένην διαδικασίαν νὰ μεγεθύνεται — τόσοον θὰ ὑποπολλαπλασιάζεται ὁ δείκτης τῆς παραγωγικότητος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀγορᾶς, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπομακρύνεται ἀντὶ νὰ προσεγγίζεται τὸ ὄνειρον τῆς παραγωγικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς χώρας.

Θὰ προσπαθῆσω μετὰ τὰ ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ εἰς τὴν διάθεσίν μου στοιχεῖα νὰ δώσω μίαν εἰκόνα τῶν τοπικῶν διαφορισμῶν, τῶν αἰτίων καὶ τῶν συνεπειῶν των διὰ τὴν χώραν μας καὶ νὰ διαγράψω μερικὰ ἀπὸ τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου πρόσφορα μέσα μιᾶς οικονομικῆς πολιτικῆς, τεινούσης εἰς τὴν ἀμβλυνοσίαν των. «Εὐδαίμονα δὲ πολιτείαν» τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, «οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας» (Πολ. 1,1329,25).

II. Η ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΩΝ

Ἡ ἐντὸς ἐνὸς κρατικοῦ χώρου διαδικασία τοῦ διαφορισμοῦ εἰς πλουσίας καὶ πτωχὰς περιοχὰς δὲν ἀκολουθεῖ πολὺ διάφορον δρόμον ἐκείνου, τὸν ὅποιον ἀκολουθεῖ ἡ διαδικασία τοῦ χωρισμοῦ τῶν κρατῶν εἰς πλούσια καὶ πτωχὰ, εἰς ἀνεπτυγμένα καὶ μὴ. Ἀναμφιβόλως ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνικῶν τμημάτων ἐνὸς κράτους ὑπῆρχον ἀποστάσεις εἰσοδήματος καὶ ἀναπτύξεως ὀφειλόμεναι εἴτε εἰς τὴν διαφορὰν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, εἴτε εἰς ἔδαφολογικὰς, κλιματολογικὰς ἢ ἱστορικὰς συνθήκας. Κατὰ κανόνα αἱ περιφερειακαὶ αὐταὶ διαφοροποιήσεις, τῶν ὁποίων τὰ αἴτια πιθανὸν νὰ ἦσαν μόνιμα, πιθανὸν προσωρινά, προεκάλουν μίαν κατανομήν, μὴ ἀφισταμένην οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸ περίφημον σχῆμα τοῦ Heiprich von Hübnen. Οἱ διαφορισμοὶ ὅμως οὗτοι δὲν παραμένουν στατικοὶ καὶ πάγιοι. Ἐντείνονται εἰς μίαν συνεχῆ συσσωρευτικὴν κυκλικὴν διαδικασίαν, προκαλουμένην συνεπεῖα μεταβολῶν εἰς τὴν παραγωγήν, εἰς τοὺς ὄρους τοῦ ἐμπορίου ἢ ἀλλαγῶν, εἰς τρόπον ὥστε μίαν ἐπιτυχίαν

νά ἔχη πολλαπλασιαστικῆς συνεπειᾶς, ὅπως ἀκριβῶς καὶ μία ἀποτυχία. «Οὐδὲν ἐπιτυγχάνει ὅπως ἡ ἐπιτυχία» (1). Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως, ὅτι ἡ ὅλη οἰκονομικὴ λειτουργία θὰ ἀφίνετο εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς, ἄνευ ἐντόνου καὶ συστηματικῆς κρατικῆς παρεμβάσεως. Ἡ ἀνάπτυξις ἐνὸς τοπικοῦ κέντρου, ὀφειλομένη εἰς ποικίλα αἷτια, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐνδέχεται νὰ μὴ ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ ἄλλας ὁμοιογενεῖς περιφερείας, καθίσταται πόλος ἔλξεως, ἢ πόλος ἀναπτύξεως ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Perroux (2) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἄγῃ συνήθως εἰς ὑποστολὴν τῆς ἀναπτύξεως ἄλλου κέντρου, ὅπως ἀκριβῶς ἐν Ἑλλάδι συνέβη μὲ τὴν Λάρισα καὶ τὸν Βόλον. Τὴν συσσωρευτικὴν αὐτὴν διαδικασίαν πραγματοποιοῦν ἡ μετατόπισις ἐργασίας, κεφαλαίου ἢ τὸ ἐμπόριον. Ἡ ἄνοδος τοῦ κέντρου τούτου, διευρύνουσα τὰς δυνατότητας ἀπασχολήσεως, προκαλεῖ προσέλκυσιν ἐργατικῶν χειρῶν, αἱ ὁποῖαι τονῶνουν τὴν ζήτησιν τῆς ἀναπτυσσομένης περιοχῆς, ἐνῶ ἀπογυμνῶνουν ἀπὸ παραγωγικὰ καὶ δυναμικὰ στελέχη μίαν ἄλλην ἐμφανίζουσαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὑψηλοτέραν γονιμότητα, ἐντεινομένης οὕτω τῆς δυσαναλογίας δημιουργουμένου κεφαλαίου καὶ ἐργασίας εἰς τὴν ἐν λόγω περιοχὴν. Εἰς εὐρείαν κλίμακα παρατηρήθη τὸ φαινόμενον τοῦτο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεγάλης μεταναστεύσεως εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἢ ὁποῖα ὠδήγησεν εἰς τὴν πενίαν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἀναπτυσσόμενον κέντρον καθίσταται ταυτοχρόνως πόλος ἔλξεως τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον, εὐρίσκον μεγαλυτέραν παραγωγικότητα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ἐγκαταλείπει βαθμιαίως τὴν ἀτονοῦσαν περιφέρειάν του. Εἰς τὸν πόλον αὐτὸν ἡ ἐντονωτέρα ἐπένδυσις προκαλεῖ αὐξήσιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ περαιτέρω διευρύνσιν τῶν περιθωρίων ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως. Ἀντιθέτως εἰς τὴν πτωχὴν περιοχὴν, ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις ἀποταμιευτικοῦ κεφαλαίου περιορίζεται, αἱ δὲ τράπεζαι ἀποτελοῦν, ὡς λέγει ὁ Myrdal (3) «σιφώνια» τὰ ὁποῖα ἀπορ-

1) Gunnar Myrdal: Development and Under-Development. A Note on the Mechanism of National and International Economic Inequality, Cairo 1956, σελ. 27. Ὁμοίως τοῦ ἰδίου, Economic Theory and Under-Developed Regions, London, 1957.

2) «Pole de croissance», ὄρος χρησιμοποιούμενος διὰ τὴν προβολὴν τῆς ἡγετικῆς σημασίας μιᾶς περιφερείας ἢ ἐνὸς τομέως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν, εἰς τὴν γαλλικὴν φιλοσοφίαν. Ὁρ. F. Perroux, Note sur la notion, «De pole de croissance» materiaux pour une analyse de la croissance, cahiers de l'institut de Science économique appliquée, serie D, No 18, 1955. Ἡ λειτουργία τῶν πόλων ἀναπτύξεως συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὡς σύνολον κινητηρίων οἰκονομικῶν μονάδων ἄγει εἰς ὑποβιβασμὸν τῶν τιμῶν καὶ τοῦ κόστους ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, αὐξάνει τὴν ροὴν τῶν ἀνταλασσομένων ἀγαθῶν καὶ δημιουργεῖ νέαν καὶ κινητοποιεῖ τοὺς ἐν ἀδρανεῖα παραγωγούς καὶ καταναλωτάς.

3) Ἐνθ. ἀν., σελ. 28.

ροφούν τὰς καταθέσεις ἀπὸ τοὺς πτωχοὺς καὶ τὰς μεταφέρουν εἰς τὰς πλουσίας περιοχάς. Τὴν ἀλήθειαν τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς ἐπιβεβαιοῖ ἡ σημειωθείσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεταφορὰ κεφαλαίων ἀποθησαυρισμένων ἢ ἐκ ρευστοποιήσεως περιουσιακῶν στοιχείων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ βιβλία μεταγραφῶν, εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς τοποθέτησιν εἰς οἰκοδομὰς ἢ εἰς τὴν ἐξωτραπέζικὴν χρηματαγοράν. Τὸ δημιουργούμενον τότε ἐμπόριον ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐκβιομηχάνισιν, διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν τῶν πτωχῶν περιφερειῶν καὶ ἀνταλλαγῆς ἐτοιμῶν βιομηχανικῶν εἰδῶν μὲ γεωργικά, ὑπὸ ὄρους μάλιστα ἐμπορίου τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλουν αἱ ἰσχυρότεραι βιομηχανοποιηθεῖσαι περιφέρειαι, ὡς συνέβη μὲ τὴν Ἰταλίαν λ.χ. ὅπου τὰ βιομηχανικὰ κέντρα τῆς Βορείου Ἰταλίας ἐξηνάγκασαν τὰς νοτίους ἀγροτικὰς περιοχὰς εἰς ἄρσιν οἰασδήποτε προστασίας μετὰ τὴν ἐνοποίησην καὶ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἀκόμη δὲν ἐκλείσεν ἡ ψαλὶς ἀπολαμβάνομένων καὶ καταβαλλομένων διὰ βιομηχανικὰ εἶδη γεωργικοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ τῶν γεωργῶν τιμῶν. Τοιοῦτοτρόπως αἱ πτωχαὶ περιοχαὶ μένουσιν πτωχαὶ καὶ ἀγροτικαί. Ἡ αἰτιολογία τῆς πτωχίας τῶν ἀνευρίσκεται εἰς τὴν ταύτολογίαν: Γίνονται πτωχαί, διότι εἶναι πτωχαί (!). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία τῶν πλησσομένων περιοχῶν ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζῃ χαμηλὴν ἀπόδοσιν καὶ παραγωγικότητα ὡς ἀποδεικνύεται λ.χ. καὶ ἐν Ἑλλάδι μὲ τὴν βιομηχανικὴν περιοχὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὅπου ἡ γεωργικὴ παραγωγικότης εἶναι πολὺ ὑψηλοτέρα τῶν καθαρῶν γεωργικῶν περιφερειῶν. Τὸ ἀναπτυσσόμενον τέλος κέντρον δημιουργεῖ συσσωρευτικῶς διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινωνικὸν κεφάλαιον καὶ ἐξασφαλίζει τὰς ἀπαραιτήτους «ἐξωτερικὰς οἰκονομίας», ὁδικὸν δίκτυον, σιδηροδρόμους καὶ λοιπὰ μέσα μεταφορᾶς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ μέσα ἐκπαιδεύσεως καὶ περιθάλψεως, τὰ ὁποῖα διαφοροποιοῦν ἔτι περισσότερο τὰ ἐπίπεδα τῆς παραγωγικότητος μεταξύ τοῦ ἀνερχομένου καὶ τοῦ ὑποχωροῦντος κέντρον. Ἡ διάστασις ἄγει περαιτέρω καὶ εἰς διαφορὰς μεταξύ τῶν κατοίκων τῶν δύο χωρῶν, ἀναγομένης εἰς τὸ πεδῖον τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας (*).

Τὸ ὑποχωροῦν κέντρον εὐρίσκεται εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἀντιδράσῃ μὲ μόναν τὰς συνθήκας τῆς ἀγορᾶς. Δὲν τὸ ὠφελεῖ πλέον οὔτε τὸ γεγονός τῆς προσφερομένης παρ' αὐτοῦ εὐθηνῆς ἐργασίας, διότι αἱ ἀνύπαρκτοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐξωτερικαὶ οἰκονομαὶ ἐπιβαρύνουν αἰσθητῶς τὴν ἤδη χαμηλὴν παραγωγικότητα, κατερχομένην ἀκόμη περαιτέρω λόγῳ

1) R. Nurkse, *Some Aspects of Capital Accumulation in Underdeveloped Countries*, Cairo 1952. Τοῦ ἰδίου, *Problems of Capital formation in Underdeveloped Countries*, Oxford 1953, σελ. 4, ἐξ.

2) A. O. Hirschman, *The Strategy of Economic Development*, New Haven, Yale University Press 1958, σελ. 186.

του ανεπαρκούς βαθμού εκπαίδευσης, της αντιπαραγωγικής συνθέσεως των άπομενουσών ηλικιών του πληθυσμού εις αυτό καί της περισσότερον εύθράστου καταστάσεως υγείας. Καί έντείνεται ή συσσωρευτική διαδικασία της μετακινήσεως των έργατων προς τό βιομηχανικώς άναπτυχθέν κέντρον.

Ή πάντοτε όμορρόπως κινουμένη περιγραφείσα άνωτέρω συσσωρευτική διαδικασία δέν άποκλείεται νά συναντήση άντισταθμιστικάς δυνάμεις. Τά άνεπτυγμένα κέντρα δύνανται νά παρασύρουν εις άνοδον ώρισμένας άλλας περιοχάς, ίδιας εκείνας από τας όποιás πορίζονται τήν πρώτην ύλην της μεταποιητικής παραγωγής των. Ή ηύξημένη ζήτησις των προϊόντων της άλλης αυτής περιοχής προσδίδει εις αυτήν μίαν έντονον ώθησιν προς τά άνω. Έχομεν τότε τό καλούμενον έξαπλωτικόν άποτέλεσμα, τό όποιον άντισταθμίζει ή ύπερνικᾶ τό συσταλτικόν (1).

Άντισταθμιστικώς επίσης δύνανται νά δράση καί ή σημαντική μείωσις του πληθυσμού εις μίαν περιοχήν, ή όποία όμως μόνον βραχυχροίνως άποτελεῖ ίσορρόπησιν.

Τό έξαπλωτικόν έν τούτοις άποτέλεσμα δέν είναι φορτισμένον πάντοτε με τοιαύτην δύναμιν ώστε νά ύπερνικήση τό συσταλτικόν. Αυτό συμβαίνει ίδια εις τας πτωχάς χώρας, όπου, ως είναι φυσικόν, αἱ δυνατότητες είναι περισσότερον περιωρισμέναι. Άκριβώς διά τόν λόγον αυτόν όσοον πτωχότερα είναι κατά μέσον όρον μία χώρα, τόσοον μεγαλύτερα είναι αἱ δημιουργούμεναι περιφερειακά άνισότητες. Ό χαμηλός π.χ. ρυθμός άναπτύξεως της βιομηχανίας δέν είναι εις θέσιν νά άπορροφήση τά άργούντα πλεονάσματα του έργατικού δυναμικού, τό όποιον ή παραμένει εις τό έν ύποστολή κέντρον με άποτέλεσμα νά αύξάνη τήν γεωργικήν ύπαρσασχόλησιν καί νά μηδενίξη τήν όριακήν παραγωγικότητα της, ή συρρέει εις τά άνεπτυγμένα κέντρα καί διογκώνει τήν ζήτησιν ύπηρεσιών καί τό κοινωνικόν κόστος.

Τήν διαδικασίαν αυτήν της δημιουργίας των πτωχών καί πλου-

---

1) Ή όρολογία «συσταλτικόν καί έξαπλωτικόν άποτέλεσμα» όφείλεται εις τόν G. Myrdal (Backsetting - Spread Effect) Άνάλογον όρολογίαν χρησιμοποιοῖ καί ό A. Hirschmann εις άρθρον του Investment Policies and «Dualism» in underdeveloped countries, έν American Economic Review, 47 (Σεπ. 1957) σελ. 550-70 καί εις τό τελευταίον βιβλίον του The Strategy of Economic Development, New Haven, Yale University Press 1958, όμιλών περί άποτελέσματος «πολώσεως» (Polarization) καί «σταλάξεως» (Trickling down). Ή διαφορά μεταξύ των δύο συγγραφέων συνίσταται εις τό ότι ό Myrdal έμμένει ιδιαίτερώς εις τήν άσθενή δυναμικήν του έξαπλωτικού άποτελέσματος, καί έπομένως εις τήν συνέχισιν της διαδικασίας των άνισοτήτων, ένώ ό Hirschmann δέχεται ότι τό άποτέλεσμα της «σταλάξεως» ήτοι της άναπτύξεως καί των λοιπών περιοχών έχει ύπερτέραν δυναμικήν της «πολώσεως».

σίων περιοχῶν, τοῦ περαιτέρω πλουτισμοῦ καὶ τῆς ἀντιστοίχου πτωχεύσεως τούτων ἀναγνωρίζει ἤδη εἰς μελέτας του ὁ Ο.Η.Ε. (1) διὰ τὴν Εὐρώπην διαγράφων μάλιστα καὶ σχηματικῶς τὸν διαφορισμὸν αὐτόν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης καὶ ἐκάστου Κράτους κατὰ κανόνα εὐρίσκεται τὸ ἀνεπτυγμένον τμήμα, εἰς τὰ ἀκραῖα περιφερειακὰ σημεῖα ταύτης, Β. Σουηδία, Β.Δ. Γαλλία, Δ. Ἰσπανία καὶ Πορτογαλία, Νότιος Ἰταλία, Ἡπειρος, Ἑλληνικαὶ νῆσοι, Πελοπόννησος, Θράκη θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς, τὰ ὑπανάπτυκτα. Εἰς τὴν πρόσφατον διεθνή βιβλιογραφίαν (Hirschmann) χρησιμοποιεῖται πρὸς μελέτην τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων ἡ συμβολικὴ παράστασις τῶν ἀνεπτυγμένων περιοχῶν ὡς « Βορείων » καὶ τῶν ὑπαναπτύκτων ὡς « Νοτίων » λόγῳ τοῦ ὅτι κατὰ κανόνα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ εἰς Εὐρώπην τὰ ἐν καθυστερήσει γεωγραφικὰ διαμερίσματα ἀνευρίσκονται εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἑδαφικῆς τῶν ἐκτάσεως. Ἄλλ' ἡ ἔκφρασις αὕτη τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς περαιτέρω θὰ χρησιμοποιήσωμεν, ἀπηχεῖ ταυτοχρόνως τὴν λειτουργικὴν ἀντίδρασιν τῶν πόλων εἰς τὴν φυσικὴν (2).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὅσον πτωχότερα εἶναι μία χώρα τόσο μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων. Ὁ Ο.Η.Ε. ὑπελόγησεν ὅτι, ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ζῆ εἰς περιοχὰς ἐχούσας εἰσόδημα κατώτερον τῶν $\frac{2}{3}$ τοῦ μέσου ὄρου τῆς χώρας, ἀνέρχεται εἰς ὀλίγας μονάδας ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν διὰ τὴν Μ. Βρεττανίαν, εἰς 10 % περίπου διὰ τὴν Γαλλίαν, Ἰταλίαν, ἐνῶ φθάνει τὸ $\frac{1}{8}$ διὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Τουρκίαν (3). Ἄν οἱ ὑπολογισμοί μου εἶναι ἀληθεῖς, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ σχέσις εἶναι πολὺ χειροτέρα. Τὸ ἡμῶν καὶ πλέον τοῦ πληθυσμοῦ ζῆ εἰς περιοχὰς ἀποδιδούσας εἰσόδημα κατώτερον τῶν $\frac{2}{3}$ τοῦ μέσου ὄρου.

Ἡ σκιαγραφηθεῖσα ἀνωτέρω συσσωρευτικὴ διαδικασία τῆς διαφοροποιήσεως κατὰ περιοχὰς ἀποτελεῖ βεβαίως τὴν ἰδεατοτυπικὴν εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως, ἐφ' ὅσον αὕτη θὰ ἀφίετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς συνθήκας τῆς ἀγορᾶς. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ὑπῆρξαν πάντοτε ἀπόλυτα ἢ τόσο ἐπικίνδυνα. Εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἀμβλυνσις τῶν συνεπειῶν ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν κρατικὴν παρέμβασιν. Ὅσον ἐντονωτέρα καὶ συστηματικωτέρα ὑπῆρξεν αὕτη, τόσο περιορισμένα ὑπῆρξαν καὶ τὰ δυσμενῆ ἀποτελέσματα τοῦ συσσωρευτικοῦ κύκλου. Τοῦτο ἔλαβε χώραν ἐνωρίτερον κυρίως εἰς τὰς περισσότερον ἀνεπτυγμένας χώρας. Εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας ἀντιθέτως ἡ καθυστέρησις τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως καὶ ἡ ἐμπλοκὴ εἰς θεσμολογικὰς δυ-

1) Op. Cit.

2) Hirschmann, op. cit. σελ. 187.

3) Op. cit. σελ. 139.

σχερείας δὲν ἐπέτρεψαν μίαν ἀνάλογον εὐνοϊκὴν ἀντιρρόπησιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα.

III. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Τρεῖς ἰδιαιτέρας ἐκδηλώσεις τῆς περιφερειακῆς ἀνισομερείας τῆς ἀναπτύξεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνη τις εἰς τὴν Ἑλλάδα.

1. Προκεφαλαιοκρατικὴ καὶ κεφαλαιοκρατικὴ δομὴ

Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία διακρίνεται εἰς δύο τομεῖς οἰκονομικῶν ἀρχῶν: εἰς τὸν προκεφαλαιοκρατικόν, εἰς τὸν ὁποῖον μόλις ἐξασφαλίζεται ἓν χαμηλὸν ἐλάχιστον ὄριον συντηρήσεως, κυριαρχεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀπολύτως ὁ πρωτόγονος ἀντιπραγματισμὸς, ἔλλειπει σχεδὸν παντελῶς ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ τὸ χρῆμα⁽¹⁾, ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς εἶναι μηδέν, ἡ παραγωγή περιορίζεται δι' αὐτοκατανάλωσιν, καὶ ἐπιτελεῖται ὑπὸ καθεστῶς νεολιθικῆς τεχνικῆς καὶ εἰς τὸν κεφαλαιοκρατικόν ἢ καλύτερον εἰς τὸν ἐμποροκεφαλαιοκρατικόν τομέα, ὅπου ὑπάρχει ὑψηλότερος κεφαλαιακὸς συντελεστὴς, προερχόμενος ἀπὸ τὸ αὐτόχθον ἢ ξένον κεφάλαιον. Τὰ δύο ταῦτα τμήματα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δὲν ἀλληλοσυμπλέκονται πάντοτε, διάχυστα ὁμοιογενῶς εἰς ὀλόκληρον τὴν χώραν, ἀλλὰ δύνανται νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ ἐδαφικῶς. Τὸ προκεφαλαιοκρατικὸν τμῆμα ἐντείνεται εἰς ὅλα τὰ περιφερειακὰ ἄκρα τῆς χώρας καὶ εἰς τὰ ὄρεινὰ συγκροτήματα αὐτῆς. Βεβαίως ἡ ἐπιβίωσις προγενεστέρων νόμων δομῆς καὶ λειτουργίας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος παρατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνεπτυγμένας. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς πολὺ μεγαλύτεραν κλίμακα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου βασιζομένους εἰς ἀνάλυσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος τοῦ 1955 καὶ ἐνισχυόμενους ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τῆς παραγωγῆς τῶν ὄρεινῶν συγκροτημάτων, περὶ τὸ 1½ ἑκατομμύριον πληθυσμοῦ διαβιοῖ ὑπὸ συνθήκας ἀντιπραγματισμοῦ καὶ πρωτογόνου αὐταρκείας. Ἡ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου διὰ τὴν μικρὰν ἑλληνικὴν ἐγχώριον ἀγορὰν δὲν πρέπει νὰ υποτιμᾶται, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι περίπου τὸ 1/5 τοῦ πληθυσμοῦ δὲν μετέχει σχεδὸν εἰς τὴν ζήτησιν καὶ τὴν συναλλακτικὴν ζωὴν. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ ζῆ ἀποδιηρθρωμένον ἀπὸ τὸν πρῶτον τομέα, περισσότερον ἐφαπτόμενον τῶν ἀλλοδαπῶν οἰκονομιῶν καὶ ἀπολαμβάνον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τῆς ὑποδομῆς τῆς χώρας καὶ τῶν συγχρόνων ὑπηρεσιῶν τοῦ κράτους⁽²⁾.

1) Ὁ βαθμὸς ἐκρηματισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὑπολογισθόμενος ὡς ποσοστὸν τῆς ἐμπορευσίμου ποσότητος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἐπὶ τῆς ἀκαθάριστου ἀγροτικῆς προσόδου, δὲν ὑπερβαίνει κατὰ μέσον ὄρον τὸ 55-60%.

2) Συχνάκις λέγεται ὅτι αἱ ὑπανάπτυκτοι ἀλλ' ἀναπτυσσόμεναι χῶραι εἶναι

2. Ἡ κεντρομόλος δυναμική τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ

Μία δευτέρα ἐκδήλωσις τῶν γεωγραφικῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων ἰχνηλατεῖται εἰς τὴν κίνησιν καὶ διάρθρωσιν τῶν πληθυσμῶν συνισταμένην εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀπογύμνωσιν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, τὴν ταυτόχρονον διόγκωσιν ἐλαχίστων κέντρων, ἀσφυκτιῶντων ἀπὸ τὴν δυσανάλογον αὔξησιν τοῦ παρασιτισμοῦ καὶ τῶν πάσης φύσεως ὑπηρεσιῶν. Μεταξὺ 1928 καὶ 1951 ὁ ἀστικός πληθυσμὸς (κάτοικοι πόλεων ἄνω τῶν 10 χιλ.), αὐξάνεται κατὰ 47%, ὁ ἡμιαστικός (2-10 χιλ.) κατὰ 31% καὶ ὁ ἀγροτικός κατὰ 7%, ἐπὶ συνολικῆς αὐξήσεως κατὰ 23%. Τοῦτο σημαίνει μίαν διαρκῆ μετακίνησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ κέντρα, ὡς πρωτογενῆ καὶ δευτερογενῆ ἐκδήλωσιν τῆς πτωχίας. Διότι ἡ πρὸς τὰ κέντρα ὁμαδική ἐξοδος δὲν εἶναι κυρίως ἔκφρασις παραγωγικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας. Εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ συσταλτικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀσθενοῦς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἐξαπλωτικοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον (τὸ 1951) κατανομήν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὴν γεωργίαν καλύπτει τὸ 48,2% ἐπὶ τοῦ συνόλου εἰς τὴν μεταποίησην τὸ 19,3% καὶ εἰς τὰς ὑπηρεσίας τὸ 32,5%. Ὁ αὐξανόμενος κατὰ συνέπειαν ἀστικός καὶ ὁ μετατρεπόμενος εἰς ἀστικὸν ἀγροτικός πληθυσμὸς δὲν ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων αὐξάνεται ἀνεπαισθήτως, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὑπηρεσίας. Συμφώνως πρὸς ὠρισμένους ὑπολογισμούς, τὸ 12% τοῦ πληθυσμοῦ ἢ τὸ ἓν τρίτον τοῦ θεωρουμένου ἀστικοῦ ἀποζῆ ἑμμέσως ἢ ἀμέσως ἀπὸ κρα-

---

ἔτοιμοι νὰ περάσουν ἀπὸ τὸν ὄγον εἰς τὸ ἀεροπλάνον εἰς μίαν γενεάν. Εἰς τὰς πλεῖστας ἐν τούτοις τῶν χωρῶν τούτων διαπιστοῦται ἡ συνύπαρξις ἀμφοτέρων τῶν μέσων τούτων εἰς διάφορον εἰς ἐκάστην βαθμὸν. Τὸν δυῖσμόν αὐτὸν οὐ μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν ἀλλ' καὶ εἰς τὰ ἐπίπεδα διαβιώσεως περιγράφει ὁ Lewis: Economic development with unlimited supplies of labor, σελ. 147. Γενικώτερον ἐπισκόπησιν τοῦ ὅλου προβλήματος τοῦ δυῖσμοῦ ὄρα: J. H. Boeke. Economics and economic policy of dual societies, New York 1953. Κριτικὴ εἰς Higgins: The dualistic theory of underdeveloped areas καὶ ἀνταπάντησιν τοῦ J. M. Van Der Kroff «Economic development in Indonesia» some social and cultural impediments, ἀμφότερα εἰς Economic development and cultural change, 4 (Ἰαν. 1956). Εἰς τὴν ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν θίγεται κυρίως ἡ προβιομηχανικὴ καὶ βιομηχανικὴ διάρθρωσις ἐντὸς τῆς αὐτῆς κρατικῆς οἰκονομίας, τῆς ἀντιθέσεως ὀξυνομένης λόγω τῆς αἰφνιδίας εἰσβολῆς τῆς τεχνικῆς τοῦ 20 αἰῶνος. Ἡ προβιομηχανικὴ καὶ βιομηχανικὴ φάσις ἀναπτύξεως δύο περιφερειῶν ἐντὸς τῆς κρατικῆς μονάδος δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἀντιστάθμισμα τῶν μειονεκτημάτων τῆς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς διαφορᾶς ἐπιπέδων τῶν μισθῶν εἰς μίαν μεταβατικὴν περίοδον. Ὅπωςδήποτε πάντως ἡ διάκρισις αὕτη προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν μικρῶν βιομηχανιῶν καὶ ἀνεπτυγμένων βιοτεχνιῶν εἰς τὴν προβιομηχανικὴν περιοχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπουσιάζει εἰς τὴν ἀνωτέρω περιγραφομένην διχοτόμησιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

τικήν μισθοδοσίαν ἢ συνταξιοδότησιν. Ὁ πληθυσμὸς κατὰ συνέπειαν τῶν πόλεων ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ πρόσωπα ἀπασχολούμενα εἰς ὑπηρεσίας. Τὸ σύνολον ἄλλωστε τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν καθαρὰν βιομηχανίαν δὲν ὑπερβαίνει τὰς 120.000, εὐρίσκεται δὲ κατὰ 60 % εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν. Εὐρισκόμεθα κατὰ συνέπειαν πρὸ μιᾶς γεωγραφικῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς ἓνα σχῆμα τριῶν κύκλων. Εἰς τὸν πρῶτον ὁ καθαρῶς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, σταθερῶς ἀποφιλούμενος. Εἰς τὸν δεῦτερον, ὁ κύκλος τοῦ ἡμιαστικοῦ, συγκροτούμενος ἀπὸ ἐνεργὸν πληθυσμὸν ἀπασχολούμενον εἰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὸν τρίτον, εὐρισκόμενον εἰς τὸ γεωγραφικὸν περίπου κέντρον τῆς χώρας, ὅπου ἔχει συσσωρευθῆ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἀπασχολουμένου εἰς τὴν βιομηχανίαν, καί, κατ' ἐπίδρασιν, εἰς τὰς πάσης φύσεως ὑπηρεσίας πληθυσμοῦ, ὁ ἀστικὸς.

Ὁ κεντρικὸς αὐτὸς καρκινώδης πυρὴν τῆς οἰκονομίας μας εἶναι ἡ διοικήσις πρωτευούσης. Μεταξὺ 1928, καὶ 1951 ἐκ τῶν 47 % τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ 30 ἀπερρόφησαν αἱ Ἀθῆναι. Καὶ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ βιομηχανικῶς ἀπασχολουμένου πληθυσμοῦ, ἐδῶ συγκεντροῦται τὸ 60 %. Καὶ ἡ πλημμυρίς αὐτὴ τῆς μοναδικῆς κατευθύνσεως συνεχίζεται ἐντατικῆ. Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων εἶναι ἡ Ἑλλάς. Μετὰ ταῦτα σχεδὸν ἡ ἔρημος. Διὰ τὰ μεταχειρισθῶ μίαν παλαιὰν ρῆσιν τοῦ Δημοσθένους: «Ὁ γὰρ Δῆμος Ἀθηναίων ὁ κυριώτατος ὢν τῶν ἐν τῇ πόλει ἀπάντων, καὶ ἐξὸν αὐτῶ ποιεῖν, ὅ,τι ἂν βούληται» (κατὰ Νεαίρας 88).

Τοιουτοτρόπως γεωγραφικῶς ἡ βιομηχανία καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ δυναμικὴ πλευρὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως συσσωρεύεται εἰς τὸ κέντρον.

Κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας, ἐπὶ 870 ἀξιολόγων βιομηχανιῶν, διατηρουσῶν 984 ἐργαστάσια μὲ ἐργατικὸν προσωπικὸν ὑπερβαῖνον τὰς 103 χιλιάδας, τὰ 546 ἢ τὸ 60 % εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν, ἐνῶ τὸ 5 %, ἀποτελοῦν ἐπίσης βιομηχανίαι τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κείμεναι πολὺ ἐγγὺς τῆς Πρωτευούσης (1). Ἡ συγκέντρωσις αὐτῆ τῆς βιομηχανίας, μαζὺ μὲ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν πλησμονὴν τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ποικίλων ἰδρυμάτων, προεκάλεσεν τὴν συγκέντρωσιν ἐντὸς περιμετρικῆς ζώνης 200 χιλιομέτρων τοῦ 1/4 σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, φαινόμενον μοναδικὸν ἴσως εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἰς τὰς Ἀθήνας συσσωρεύθη τὸ 40-45 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν σοβαρωτέρων κλάδων τῶν

1) Ἡ κατανομή τῶν ἐργοστασιῶν τῶν ἀπογραφεισῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων δίδει τὴν ἀκόλουθον εἰκόνα κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα:

Περιοχὴ Πρωτευούσης	546	Πελοπόννησος	83	Κρήτη	24
Μακεδονία	148	Στερεὰ Ἑλλάς-Εὐβοία	66	Θράκη	9
Νῆσοι Αἰγαίου	54	Ἴόνιοι Νῆσοι	8		
Θεσσαλία	45	Ἠπειρος	1		

Δημοσίων Ὑπαλλήλων, τὸ 61,3% τοῦ ἱατρικοῦ καὶ ὑγειονομικοῦ προσωπικοῦ. Ἐδῶ συγκεντροῦνται ἐπίσης ἡ μεγαλύτερα κατανάλωσις ἡλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς 596 κιλοβάτ κατὰ κεφαλὴν ἐτησίως, ἐνῶ εἰς τὸν κάτοικον τῆς ἐπαρχίας ἀναλογεῖ κατὰ μέσον ὄρον πολὺ μικροτέρα. (Ἡπειρος 13,5, Ἴονιοι Νῆσοι 15,8, Θράκη 9,9).

Ὑπολογίζεται τέλος ὅτι τὸ 65% τῶν ἀκαθαρίστων ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου ἐπὶ τοῦ συνόλου ἔλαβε χώραν εἰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ 1954—1957 (1).

Καὶ ταῦτα πάντα χωρὶς αἱ Ἀθηναί, ὀγκοῦμεναι διὰ τῆς διαρκοῦς ἀποψιλώσεως τῶν λοιπῶν περιοχῶν, νὰ ἐμφανίζουσι τι τὸ ἰδιαίτερον γεωγραφικῶς ἢ ἀπὸ ἀπόψεως πρώτων ὑλῶν ἢ συνθηκῶν μεταφορᾶς, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἐκ τῶν λόγων τούτων ἡ ἐξοίδησις των. Ἡ περίπτωσις των ἀποτελεῖ τυπικὴν ἐπαλήθευσιν τῆς συσσωρευτικῆς διαδικασίας τῆς συστολῆς ἄλλων περιοχῶν καὶ τῆς ἀσθενοῦς δυνάμεως τοῦ ἐξαπλωτικοῦ ἀποτελέσματος.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ εἰκὼν τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ λοιπὰ κέντρα καὶ τῆς διαρκοῦς ἐγκαταλείψεως τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. Οὕτω μεταξὺ 1928 καὶ 1957 ὁ μὲν ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἐσημείωσε αὐξησιν κατὰ 7% μόνον, ὁ ἡμιαστικὸς ἠῤῥξησε κατὰ 31%, ὁ δὲ ἀστικὸς κατὰ 47%, εἰδικῶς δὲ τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Ἀθηνῶν κατὰ 72%, τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ 18%, τῶν Πατρῶν κατὰ 29%, τοῦ Βόλου κατὰ 33%, τῆς Λαρίσης κατὰ 80%, τοῦ Ἡρακλείου κατὰ 54%, τῶν Ἰωαννίνων, κατὰ 60% καὶ τῆς Κατερίνης κατὰ 140%. Οὐδεμία συμμετρία παρατηρεῖται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι ἐπίσης αἱ μεταβολαὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Οὕτω ἡ ὑπολογιζομένη πυκνότης κατὰ τετραγ. χιλιόμετρον τὸ 1940, τὸ 1951 εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας ὑπέστη τὰς ἀκολουθῶς μεταβολάς :

	1940	1951
Στ. Ἑλλάς — Εὐβοία	81,37	91,56
Θεσσαλία	42,19	44,98
Κρήτη	52,30	52,38
Πελοπόννησος	53,64	55,15
Μακεδονία	51,00	49,51
Θράκη	41,92	39,24
Ἡπειρος	35,89	35,72
Νῆσοι Αἰγαίου	66,11	57,28
Ἴονιοι Νῆσοι	112,04	102,19

1) Σίδερη καὶ Π. Φλώρου : Ἡ βιομηχανία τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν—Πειραιῶς κατὰ τὰ ἔτη 1955—1957, Ἀθήναι 1958, σελ. 92.

Οὕτω ἐξαιρέσει τῆς Κρήτης καὶ τῆς Θεσσαλίας ὅλα τὰ περιφερειακὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας ὑπέστησαν πληθυσμιακὴν αἰμορραγίαν ὑπὲρ τοῦ Κέντρου. Εἰς ἀπολύτους ἀριθμούς κατοίκων ἢ μείωσις αὐτῆ μεταξὺ 1940 καὶ 1951 βάσει τῶν ἀντιστοίχων ἀπογραφῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: Μακεδονία 51 χιλ., Νῆσοι Αἰγαίου 26 χιλ., Πελοπόννησος 27 χιλ., Θράκη 23 χιλ., Ἴόνιοι Νῆσοι 22 χιλ., Εὐρυτανία 19 χιλ., Φλώρινα 20 χιλ. κ.ο.κ.

Ἐσημειώθη ἐπίσης μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ ἀρκετῶν πόλεων. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἡ Καβάλα, Κομοτινὴ, Δράμα, Ζάνθη, Χίος, Ἐρμούπολις, Λεβάδεια, κ.λ.π. τῶν ὁποίων ἡ μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ἑτῶν (1940—1951) κυμαίνεται ἀπὸ 5—15 %.

3. Ἡ εἰσοδηματικὴ ἀνισότης τῶν περιοχῶν

Στατικῶς ἡ γεωγραφικὴ ἀνισότης διαγράφεται εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας ὡς ἑξῆς: Αἱ πτωχότεραι περιοχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν περιφέρειαν, αἱ σχετικῶς ἀνεπτυγμέναι εἰς τὸ κέντρον. Χαρακτηριστικὴν ἔνδειξιν τούτων παρέχει ἡ διαφορὰ τῆς αὐξήσεως ἀγροτικοῦ καὶ ἐργοδοτικοῦ εἰσοδήματος, κατὰ κεφαλὴν μεταξὺ 1954 καὶ 1957. Ἐνῶ τὰ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματα ταῦτα εἰς τρεχούσας τιμὰς διέφερον κατὰ 9 χιλ. περίπου, τὸ 1957 διαφέρουν κατὰ 20 χιλ. Περαιτέρω λίαν ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀνισοτήτων εἶναι ἡ κατανομὴ μόνον τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος κατὰ διαμερίσματα διὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στοιχεῖα βάσει τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τοῦ 1955 (1).

Ἄγροτικὸν εἰσόδημα 1955

Στερεὰ Ἑλλάς	4571	Κρήτη	3083
Μακεδονία	4065	Δωδεκάνησος	2702
Θεσσαλία	3630	Ἠπείρος	2390
Πελοπόννησος	3622	Κυκλάδες	2275
Νῆσοι Αἰγαίου	3413	Ἴόνιοι Νῆσοι (2)	1587
Θράκη	3246		

Περὶσσότερον ἐνδεικτικὴ ἐν τούτοις τῆς ὀξύτητος τῶν εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων εἶναι ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα κατανομὴ τοῦ δηλωθέντος καθαρῶ εἰσοδήματος φυσικῶν προσώπων καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀναλογοῦντος φόρου διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1955-56, διὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν στοιχεῖα.

1) Ὁ πίναξ οὗτος ἀποδεικνύει περαιτέρω καὶ τὴν διαφορὰν τῆς παραγωγικότητος τῆς γεωργίας. Εἰς περιοχὰς μὲ ἀνεπτυγμένην τὴν βιομηχανικὴν συγκρότησιν, αὕτη εἶναι πολὺ ὑψηλότερα.

2) Πηγή: Ἐθνικοὶ Λογαριασμοί.

	Εισόδημα	Φόρος
Περιοχή Πρωτευούσης	62,2	73,2
Θεσσαλονίκη—περίχωρα	9,5	10,9
Πελοπόννησος	6,5	3,8
Στ. Έλλάς—Εύβοια	5,1	2,6
Θράκη	4,0	3,0
Νήσοι Αιγαίου	3,0	1,7
Θεσσαλία	2,7	1,4
Μακεδονία	2,7	1,2
Κρήτη	2,4	1,2
Ήπειρος	1,1	0,6
Ίόνιοι Νήσοι	0,8	0,4

Πηγή: Γεν. Διεύθυνσις Φορολογίας Ύπουργ. Οικονομικῶν «Στατιστική Φόρου Εισοδήματος Φυσικῶν προσώπων 1956—57».

Τὰ αὐτὰ ἀποδεικνύονται καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δηλωσάντων κατὰ τὸ 1955—56 εἰσόδημα ἄνω τῶν 180 χιλιάδων, ἤτοι ἄνω τῶν 10.000 μηνιαίως.

Ἀριθμὸς δηλωσάντων εἰσόδημα κατὰ τὸ 1955—56 ἄνω τῶν 180 χιλιάδων.

Περιοχή Πρωτευούσης	1838	= 79 %
Θεσσαλονίκη	274	= 12 %
Στ. Έλλάς—Εύβοια	30	) { = 9 %
Πελοπόννησος	45	
Θεσσαλία	16	
Μακεδονία	7	
Θράκη	69	
Ήπειρος	1	
Νήσοι Αιγαίου	26	
Κρήτη	13	
Ίόνιοι Νήσοι	3	
Σύνολον	2322	

Πηγή: Γεν. Διεύθυνσις Φορ. Ύπουργείου Οικονομικῶν. Στατιστική φόρου εἰσοδήματος Φυσικῶν προσώπων 1956—57.

Τὴν ἀνισομέρειαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐν Ἑλλάδι περιοχῶν, θὰ καθίστα περισσότερον ἐμφανῆ ἢ δυνατῆς χρησιμοποίησεως στοιχείων, οὐχὶ τόσο βάσει γεωγραφικῶν διαμερισμάτων, ἀλλὰ βάσει οἰκονομικῶς διαχωριζομένων περιοχῶν. Τοιαῦτα ἐν τούτοις στοιχεῖα ἐλλείπουν παντελῶς. Δύναται πάντως ἐξ ὄλων τῶν ἐνδείξεων νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὄχι μόνον ἡ εἰσοδηματικὴ κατάστασις ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπεδα διαβιώσεως (1) κατὰ περιοχάς διαφέρουν οὐσιωδῶς, καὶ ὅτι ἐπίσης ἡ διαφορὰ αὕτη τείνει διαρκῶς νὰ μεγεθύνεται (2).

1)

Διαμερίσματα	Κατὰ κεφαλὴν Ἀγροτικὸν Εἰσόδημα	Ποσοστὸν φορολογησίμ. Εἰσοδήματος	Ἀνὰ κάτοικ. κατανάλωσις ἡλεκτ. ρεῦμα κίλοβάτ	νοσοκομειακὰ κλῖναι ἀνὰ 1000 κατοίκ.	μετανάστ. ἀνὰ 1000 κατοίκους
Διοικήσις Πρωτ.		62,2		16,6	6,0
Πελοπόννησος	3662	6,5	55	2,2	4,3
Θράκη	3246	4,0	9,9	1,5	4,7
Νῆσοι Αἰγαίου	3413	3,0	20,6	3,2	3,2
Θεσσαλία	3630	2,7	25	1,9	1,1
Μακεδονία	4065	12,2	50,3	4,2	4,0
Κρήτη	3083	2,4	23,2	5,1	1,7
Ἡπειρος	2390	1,1	13,5	2,2	1,1
Ἴονιοι Νῆσοι	1587	0,8	15,8	4,2	4,4
Σ. Ἑλλάς-Εὐβοία	4571	5,1	410	1,3	6,1

2) Ἐνδεικτικῶς παρατίθενται ἐνταῦθα αἱ ἀντιθέσεις εἰς ὠρισμένους τομεῖς :

Κίνησις Λιμένων : Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπισήμων Στατιστικῶν τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον τῆς χώρας εἶναι συγκεντρωμένον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Κέντρον· μικρὸν δὲ μόνον τμῆμα αὐτοῦ διεξάγεται μέσῳ τῶν λοιπῶν λιμένων τῆς χώρας. Οὕτω κατὰ τὰ ἔτη 1955—1958 αἱ μέσῳ τῶν Τελωνείων Ἀθηνῶν—Πειραιῶς διενεργηθεῖσαι εἰσαγωγαὶ ἀντιπροσωπεύουν σταθερῶς, κατ' ἀξίαν, ποσοστὸν 75% τοῦ συνόλου, τὸ Τελωνεῖον Θεσσαλονίκης καλύπτει τὸ 10% περίπου: Τὰ ποσοστὰ βεβαίως διαφέρουν ἐὰν ληθῆ ὡς βᾶσις ἡ συνολικὴ ἐμπορευματικὴ κίνησις μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ (εἰσαγωγαὶ καὶ ἐξαγωγαὶ) δοθέντος ὅτι τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀποκέντρωσιν προσδιοριζομένην ἐξ ἀντικειμενικῶν λόγων καὶ εἰδικῶς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἐξαγωγίμων προϊόντων, τὸν κύριον κορμὸν τῶν ὁποίων καλύπτουν τὰ γεωργικὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν τὰ Τελωνεῖα Ἀθηνῶν, Πειραιῶς ἐκάλυψαν κατὰ τὸ 1957 τὸ 55% τοῦ συνολικοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 15% καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ Τελωνεῖα τῆς χώρας τὸ 30%.

Συνθηκαὶ κατ' οἰκίας : Ἀποκαλυπτικὴ τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς μεταξὺ Κέντρου καὶ περιφερειακῶν περιοχῶν ἀπὸ πλευρᾶς συνθηκῶν διαβιώσεως εἶναι ἡ διε-

Εἰς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν τῆς διαρκoῦς πτωχεύσεως τῶν διαφόρων περιοχῶν μας, ὄχι μικρὰ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν οἰκονομιῶν τῶν ἀνε-

νεργηθεῖσα κατὰ τὸ 1951 δειγματοληπτικὴ ἔρευνα παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας ἐπὶ τῶν συνηθῶν κατοικίας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους γεωγραφικὰς περιοχάς. Ἐνδεικτικῶς παραθέτομεν ἑνταῦθα τὰ ἀναλογoῦντα κατὰ περιοχὰς ποσοστὰ κατοικιῶν διαθετοῦσων κατὰ τὴν ὡς ἂνω περίοδον τρεχοῦμενον νερό, ἠλεκτρικὸν φῶς καὶ λουτρόν. Οὕτω :

	Μὲ τρεχοῦμενον νερό	Μὲ ἠλεκτρικὸν φωτισμὸν	Μὲ λουτρόν
Περιφ. Πρωτευούσης	62 ⁰ / ₀	73 ⁰ / ₀	11 ⁰ / ₀
Θεσσαλονίκη	47,5 ⁰ / ₀	56 ⁰ / ₀	8,1 ⁰ / ₀
Λοιπὴ Μακεδονία	8,5 ⁰ / ₀	13,2 ⁰ / ₀	0,3 ⁰ / ₀
Πελοπόννησος	8,0 ⁰ / ₀	15,5 ⁰ / ₀	0,5 ⁰ / ₀
Στ. Ἑλλάς—Εὐβοία	7,4 ⁰ / ₀	20,5 ⁰ / ₀	0,6 ⁰ / ₀
Θεσσαλία	7,0 ⁰ / ₀	18,1 ⁰ / ₀	0,8 ⁰ / ₀
Κρήτη	9,1 ⁰ / ₀	12,5 ⁰ / ₀	0,5 ⁰ / ₀
Νῆσοι Αἰγαίου	7,9 ⁰ / ₀	16,0 ⁰ / ₀	0,9 ⁰ / ₀
Ἴόνιοι Νῆσοι	5,7 ⁰ / ₀	10,8 ⁰ / ₀	0,6 ⁰ / ₀
Θράκη	4,9 ⁰ / ₀	16,1 ⁰ / ₀	0,3 ⁰ / ₀
*Ἠπειρος	4,1 ⁰ / ₀	7,5 ⁰ / ₀	0,2 ⁰ / ₀

Βάσει ἐρέυνης διενεργηθείσης ὑπὸ τῶν Τεχνικῶν ἐπιθεωρήσεων τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς («Οἰκ. Ταχυδρόμος», 12 Μαρτίου 1959, ἔτος ΣΤ'. φυλ. 256), ἡ περιφερειακὴ ἀνισότης προσλαμβάνει ἰδιαίτεράν ὀξύτητα προκειμένου περὶ ἀναγκῶν στεγάσεως γεωργικῶν οἰκογενειῶν. Αἱ ἀνάγκαι αὗται ἔχουν ὡς ἐξῆς κατὰ περιοχάς.

	Οἰκογένεια Στεροῦμεναι κατοικίας	Μὲ ἀνεπαρκῆ κατοικίαν
*Ανατολικὴ Κρήτη	1500	—
*Ἐβρος	8900	—
*Αττικὴ	1000	—
*Ανατ. Στερεάς	4200	19.800
Μυτιλήνη	400	—
Δυτικὴ Κρήτη	2200	10.000
Βορ. Πελοπόννησος	2100	5800
*Ανατ. Μακεδονία	5100	6900
Δυτ. Στερεὰ	5700	11.500
Κέρκυρα—Θεσπρωτία	1700	2400
Δυτ. Πελοπόννησος	1500	6000
*Ανατ. Θεσσαλία	4000	—
*Ἠπειρος	6400	11.500
Μεσσηνία	900	7700
Δυτ. Μακεδονία	24.700	2300
Κεντρ. Μακεδονία	18.600	16.500
Δυτ. Θεσσαλία	7300	—
Ροδόπη	4600	1000
Κυκλάδες	900	900
*Αν. Πελοπόννησος	3900	6900
Σύνολον	105.600	109.200

πτυγμένων χωρών. Όταν ακριβώς μειούνται εις τὰς πτωχὰς χώρας αἱ ἀνισότητες, αὐξάνουν εις τὰς πτωχοτέρας.

ΙV. ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ

Πολλαπλῆ δύναται νὰ εἶναι ἡ αἰτιολόγησις τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως τῆς οἰκονομικῆς συγκροτήσεως τῶν τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Λόγοι γεωγραφικοί, κλιματολογικοί, τὸ περιορισμένον τῶν πόρων, αἱ ἱστορικαὶ ἔθνικαὶ μεταβολαί, ὁ τρόπος τῆς συγκροτήσεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας μόνον τὸ μέχρις Ἀθηνῶν τμημα ἔχει σχετικῶς μακροτέρου χρόνου ἐλευθερίαν, τὰ δὲ λοιπὰ, χωρὶς ἰδιαιτέραν αὐτόνομον δρᾶσιν, ἐνετάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας χώρας εις τὰς ὁποίας ἡ ἐλευθέρᾳ δρᾶσιν ὑπῆρξεν καθολικὴ ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν των, ἢ εις τὰς ὁποίας τὰ νέα κράτη ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὴν συνένωσιν ἐπὶ μέρους αὐτοδιοικουμένων κρατιδίων, ὅπου ἡ αὐτοδιοίκησις προήγαγεν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Ἡ χαλαρὰ ἐξ ἄλλου μέχρι πρό τινος κρατικὴ ἐπέμβασις καὶ αἱ διακρίσεις τῶν *raisonne loai* πολιτικῶν προτιμήσεων δὲν συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εις τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν.

Τὰς συνεπείας ἐκ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς δύναται τις νὰ συνοψίσῃ εις τὸ ἑξῆς: Ἀπέλιπεν μία ἀσφαλὴς ἀφετηρία οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀπουσίωσεν ἡ δυναμικὴ τῆς οἰκονομικῆς μας προωθήσεως. Ἡ πλήρης ἀξιοποίησις τῶν πόρων εις πλεῖστα διαμερίσματα παρεκωλύθη, ἡ σμικρότης τοῦ εἰσοδήματος περιώρισεν τὴν ἀποταμίευσιν καὶ τὴν ζήτησιν ἀποταμιευτικῶν κεφαλαίων, ὡς ἐπίσης καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀπασχόλησιν εις τὰς πόλεις, ἥτις κατέστη παρασιτικὴ, τὸ κοινωνικὸν κεφάλαιον καὶ ἡ ὑποδομὴ περιορίσθη εις ὀλίγας περιοχὰς μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνοδὸν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ παραγωγικοῦ κόστους καὶ τὰς σημερινὰς δυσχερείας βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ διόγκωσις ἐξ ἄλλου τῶν κέντρων προεκάλεσεν καὶ προκαλεῖ μὲ τὴν σειρὰν τῆς δυσαναλόγως πρὸς τὴν αὐξήσιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς αὐξήσιν τῶν ὑπηρεσιῶν, μεγαλυτέραν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν καὶ εἰσαγωγὰς μὲ ἀποτέλεσμα τὸν φαῦλον κύκλον εις τὴν λειτουργίαν τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἀτονίαν τοῦ ἐξαπλωτικοῦ ἀποτελέσματος (1). Τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ πλουσιώτερα διαμερίσματα τείνουν νὰ παρασυσρῶν μακροχρονίως εις «ἐξίσωσιν πρὸς τὴν ἔνδειαν».

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπικινδύνων αὐτῶν ἀσυμμετριῶν, μόνον ἀπὸ τινοῦ χρόνου ἤρχισαν λαμβανόμενα ὠρισμένα μέτρα ἐν Ἑλλάδι. Πέραν μιᾶς τυπικῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῶν γενικωτέρων μέ-

1) Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀναγκαιότητα τῶν περιφερειακῶν διαφορισμῶν, ἀποδέχονται ταύτας μόνον ἐφ' ὅσον κινουῦνται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων. Ἡ ὑπέρβασις ὠρισμένου μέτρου θεωρεῖται παθογενής.

τρων ύψηλοτέρων δαπανών επενδύσεων, κατά τὰ λοιπὰ καὶ ἡ μεθόδευσις καὶ τὰ μέτρα ἐξισώσεως τῶν ἀνισοτήτων ὑπῆρξαν μᾶλλον ἀτελεῖ καὶ ἀσυστηματοποίητα, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀντίθετα πρὸς τοὺς ἀντικειμενικούς σκοπούς. Οὕτω ἀντὶ νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς μέσον ἀποσυμφορήσεως τῆς Πρωτευούσης καὶ ἐνισχύσεως τῶν περιφερειῶν ἢ βιομηχανικῆ ἀποκέντρωσις καὶ ἡ μεταφορὰ εἰς ἄλλας περιοχὰς πλήθους βιομηχανιῶν, ὑπηρεσιῶν, σχολικῶν καὶ στρατιωτικῶν μονάδων, διανοίγονται ἢ σχεδιάζονται νέαι πολυδάπανοι ὁδοὶ εἰς αὐτὴν ἢ κατασκευάζονται ἐπιδεικτικῶς ὀγκώδη οἰκοδομήματα ἢ στάδια, τὰ ὅποια προορίζονται νὰ ἐπιτείνουν τὴν εἰς ἀνθρώπινον ὑλικὸν δίψαν τοῦ κέντρου.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων μέτρων τὰ ὅποια πρὸ τινος ἐλήφθησαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀμβλύνσεως τῶν ἀνισοτήτων μνημονεύονται ἐνταῦθα:

α) τὰ μικρὰ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα, τῶν ὁποίων ὁμως ἡ ἀποτελεσματικότης ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ἡ κινητοποιηθεῖσα κατὰ μίαν ὀλόκληρον ὀκταετίαν διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν συνολικὴ ἐργασία ἀντιστοιχεῖ εἰς ὀλιγωτέρας τῶν 8 ἡμερῶν διὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς ὑπαίθρου. Ὁ πληθυσμὸς δηλ. οὗτος προσέφερε ἐτησίως μίαν μόνην ἡμέραν διὰ τὰ προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως, τὰ ὅποια ἄλλωστε παρήχον ὀλικὴν ἀξίαν ἐργασίας ἴσην πρὸς τὸ 50 % περίπου τῶν διατιθεμένων πιστώσεων (1). Καὶ ἂν ἀκόμη τὰ προγράμματα ταῦτα ἦσαν πλήρως ἐπιτυχή, δυνάμενα νὰ ἐπιτύχουν πολλαπλάσιον ἀποτέλεσμα καὶ ἀπασχόλησιν τῆς ἐπενδουμένης δαπάνης, ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν πρακτικῶς ἐπαρκῆ διὰ νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν.

Ἡ ἀπαιτουμένη «δυναμικὴ στιγμή» πρὸς προαγωγήν τῶν ὑπανεπτυγμένων ἐπαρχιακῶν κέντρων δὲν πρόκειται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀπλῆν κατασκευὴν μόνον μικρᾶς ἐκτάσεως καὶ μάλιστα γεωργικῶν μόνον ἔργων. Χρειάζεται συμπλήρωσιν, ὡς θὰ ἀναφερθῇ κατωτέρω ὑπὸ βιομηχανίας καὶ μάλιστα πέραν τῶν ἄλλων μὲ ὀλίγας μονάδας μεγάλης παραγωγῆς διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς πόλοι ἔλξεως.

β) Ἡ ἐπίδιωξις προσαρμογῆς τῆς φορολογικῆς καὶ πιστωτικῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δημιουργίας κινήτρων ὑπὲρ τῆς ἐπαρχιακῆς βιομηχανίας. Καὶ ἐδῶ τὰ σημειωθέντα ἀποτελέσματα ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ ἦσαν ἀξιόλογα, διότι αἱ μικραὶ καὶ γενικαὶ μειώσεις τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν ἢ τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν καὶ αἱ θεσπισθεῖσαι σχετικαὶ προνομιακαὶ ἀποσβέσεις κρίνονται ἀνεπαρκεῖς, ὄχι μόνον λόγῳ ποσοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς γενικότητός των. Πολὺ περισσότερο ὅταν ἐπὶ μακρὸν ἴσχυον εἰδικοί νόμοι φορολογοῦντες τὴν διακίνησιν τῶν ἀγαθῶν.

---

1) Σ. Ἀγαπητίδου καὶ Γ. Λυμπερίδου, Προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1958, σελ. 20.

γ) Ἡ ἐνοποίησης τῆς τιμῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἡ ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐπιτυχής.

δ) Ἡ καθιερωθεῖσα μικρὰ οικονομική αὐτοδυναμία τῶν Νομαρχιῶν καί

ε) ὁ περιορισμὸς ἰδρύσεως βιομηχανιῶν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, τοῦ ὁποίου ὁμως ἡ ἀποτελεσματικότης εἶναι μικρά, ἐφ' ὅσον δὲν συνοδεύεται ὑπὸ ταυτοχρόνως λαμβανομένων μέτρων διαμορφώσεως ἄλλων κέντρων ἱκανῶν νὰ προσελκύσουν βιομηχανίας διὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν ὄρων λειτουργίας καί τοῦ κόστους.

Υ. Η ΕΝΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Τὴν ἀντιμετώπισιν κατὰ τρόπον συστηματικὸν καὶ μόνιμον τοῦ φαινομένου τούτου δὲν θὰ ἦτο φρόνιμον νὰ ἐμπιστευθῶμεν ἀπλῶς εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν τιμῶν, εἰς τοὺς ὅρους ἐμπορίου ἢ ἐν γένει εἰς οἰονδήποτε αὐτοματισμὸν τῆς οικονομικῆς λειτουργίας. Ἀκόμη καὶ τὰ ἔμμεσα κρατικά μέτρα (φορολογία κ.λ.π.) ἀπεδείχθησαν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ, μικρᾶς ἀποτελεσματικότητος.

Ἡ πολιτικὴ τῆς τονώσεως τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων μέσῳ τῶν τιμῶν, ἡ ὁποία ἠκολουθήθη παρ' ἡμῖν ἀπὸ τινος, δὲν ἀποτελεῖ ὀργανικήν λύσιν. Διότι κατὰ κανόνα ἡ ἐπιδίωξις αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος δὲν εὐρίσκει τὸν στόχον τῆς, ἄλλων συνήθως ἐπωφελομένων ἐκ τῶν μεταφορῶν αὐτῶν εἰσοδήματος, ἐνῶ συγχρόνως τὰ ὑψηλότερα τοιαῦτα χρηματικά εἰσοδήματα ἀγουν εἰς ἐξασθένησιν τῶν κινήτρων παραγωγικῆς βελτιώσεως καὶ δὲν ἀναβιβάζουν τὴν παραγωγικότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλῆ λήψις μέτρων διὰ μίαν ἐντατικωτέραν ἐξαγωγήν προϊόντων ἐκ τῆς ὑπαναπτύκτου περιοχῆς, πολὺ δὲ περισσότερον τῆς ἐξαγωγῆς καὶ μεταφορᾶς ἀκατεργάστων μεταλλευμάτων ἐκ περιοχῶν προικισμένων μὲ τοιαύτας ὕλας δὲν εἶναι πάντοτε ἀπολύτως ἀποτελεσματικὴ μέθοδος, εἴτε διότι τὸ δημιουργούμενον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν εἰσόδημα δὲν δαπανᾶται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ πάσχον κέντρον, εἴτε διότι ἡ διαδικασία τῆς ἐξαγωγῆς ὑπὸ μὴ συμφέροντας συναγωνιστικούς ὅρους διὰ τὴν ἀνεπτυγμένην περιοχὴν δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ συνεχισθῆ εἰς βᾶρος τῆς ἀνεπτυγμένης. Τὴν λύσιν δὲν δίδει ἐπίσης ἡ φροντίς διὰ τὴν ἐκμηχάνισιν τῆς γεωργίας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἢ πάντοτε ἐπαρκής.

Εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν εὐρισκόμεθα συνήθως πρὸ τοῦ διλήμματος: ὁ ἐκμηχανισμὸς τῆς γεωργίας καὶ ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικότητός τῆς, εἶναι βασικὸς παράγων ἀναπτύξεως. Οὗτος ὁμως προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην ἐν περίσσειμα ἐργατικῶν χειρῶν τὸ ὅποιον ἐλλείψει ἀπασχολήσεως θὰ διαρρεύσῃ πρὸς τὰ κέντρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλην ὁμως πλευρὰν ἡ ἀποφυγὴ μειώσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ

συρροής του εις τὰ κέντρα ἀποτελεῖ βασικὸν μέλημα, ὡς ἐλέχθη, τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Κατόπιν τούτου εἶναι φανερὸν ὅτι ἐπιβάλλεται ἀφ' ἐνὸς μὲν βελτίωσις τῆς γεωργικῆς παραγωγικότητος, ταυτοχρόνως ὁμως καὶ ἡ δημιουργία ἢ ἡ μεταφορὰ βιομηχανικῶν πλαισίων εις τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς πρὸς συγκράτησιν τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ καὶ δημιουργίαν προϋποθέσεων συναρτησιακῆς ἰσορροπήσεως.

1. Πρόγραμμα - Ὁργάνωσις

Τὸ πρόβλημα ἐπιμενῶς τῆς ἰσορροπίας ἀναπτύξεως εἶναι περισσότερον σύνθετον καὶ ἡ ἐπίλυσις του πρέπει νὰ ἐνταχθῆ εἰς ἕνα γενικώτερον προγραμματισμὸν, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ περιφερειακὴ προγραμματικὴ ἀνάπτυξις θὰ ἀπετελεῖ τμήμα.

Ὁ προγραμματισμὸς οὗτος δέον νὰ ἐκινήσῃ ἀπὸ τὰς ἀναγκαίας ὀργανωτικὰς διαμορφώσεις. Ἡ δημιουργία εἰδικοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου ἀναλόγου πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ὅλοι αἱ ἀνεπτυγμένοι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι, ὡς ἡ Γαλλία μὲ τὸ *Amenagement du territoire*, ἡ Ἰταλία μὲ τὸ *Cassa per il mezzogiorno*, ἡ Γερμανία μὲ τὸ *Institut für Raumforschung* εἶναι ἡ βᾶσις. Τὸ ὄργανον τοῦτο θὰ ἐπιφορτισθῆ μὲ τὴν μελέτην τῆς γενικωτέρας διαμορφώσεως τῶν χώρων περιλαμβανομένης καὶ τῆς χωροταξικῆς μεταβολῆς οἰκισμῶν, μὲ τὴν ὀρθολογικωτέραν κατανομήν τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων κατὰ περιοχὰς καὶ τὴν μελέτην, εἰσήγησιν καὶ ὑποβόηθησιν μέτρων τοπικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς θὰ συμπληροῦται διὰ τῆς συστάσεως καὶ λειτουργίας ἀντιστοίχων περιφερειακῶν ὀργάνων, ἐπιφορτισμένων μὲ τὸ ἔργον τῆς διερευνησεως τῆς περιοχῆς των, τὴν εἰσήγησιν τῶν προσφόρων μέτρων προαγωγῆς καὶ τὴν προσέλκυσιν κεφαλαίων καὶ ἐργασίας, ὅπου τοῦτο θὰ εἶναι ἀναγκαῖον.

Τὴν ὀργανωτικὴν αὐτὴν διάρθρωσιν πρέπει νὰ συνοδεύῃ καὶ ἀντίστοιχον πνεῦμα ἀποκεντρώσεως ἐσόδων, ἢ δημιουργίας τοιούτων ἐσόδων. Τοιαῦτα ἔσοδα, ἀναφέρω ἐνδεικτικῶς, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ προϊὸν ἐκ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ὑπηρεσιῶν μεταφορᾶς, αἱ ὁποῖαι ὡς δημοτικαὶ θὰ ἔδει νὰ δημοτικοποιηθοῦν, ὡς ὑπεραστικά ἐνοποιοῦμεναι μὲ τὴν σιδηροδρομικὴν ἐκμετάλλευσιν νὰ ἐνταχθοῦν εἰς ἐνιαῖον προϋπολογισμὸν (1).

---

1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ βαθμιαία ἐπέκτασις τῶν κρατικῶν εὐθυνῶν καὶ ἐπεμβάσεων εἰς ὅλας τὰς χώρας ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τῶν τοπικῶν ἐσόδων ὑπὸ τοῦ κράτους. Ὁρ. L. E. Davin, *Tendances actuelles des finances publiques* (Travaux du Congrès des économistes de langue française) Paris 1956. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐσόδων, δὲν φαίνεται ὅτι συνοδεύθη, ἐν Ἑλλάδι τούλάχιστον, ἀπὸ ἀνάλογον ἀποκέντρωσιν δαπανῶν κατὰ τὰς κυκλικὰς ἢ διαρθρωτικὰς ἀνάγκας τῶν κρατικῶν διαμερισμάτων.

Εἰς τὴν περαιτέρω ἀκολουθητέαν οἰκονομικὴν πολιτικὴν ἀποκεντρώσεως ἀπαραίτητος προϋπόθεσις θὰ ἦτο ἡ περαιτέρω διὰ παντὸς μέσου βελτίωσις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἡ συστηματικὴ μεταφορὰ ὀλοκλήρων βιομηχανικῶν κλάδων ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ ἡ ἴδρυσις νέων βιομηχανικῶν μονάδων εἰς ὠρισμένα, ἐκλεγόμενα μετὰ μελέτην, ἐπαρχιακὰ κέντρα (1). Εἰδικώτερον :

2. Γεωργικὴ Πολιτικὴ

Ὡς πρὸς τὴν γεωργίαν, τῆς ὁποίας τὴν παραγωγικότητα ἐνίοτε περιορίζει ὁ κατατετημημένος γεωργικὸς κλῆρος, σκόπιμος εἶναι ὄχι μόνον ὁ ταχύς ἀναδασμὸς τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαλλοτριώσις ὅλων τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα δὲν αὐτοκαλλιεργοῦνται, ὅπως ἐπραξεν προσφάτως τὸ Πακιστάν, διὰ τοὺς ἐγκαταλείποντας τὴν ἀγροτικὴν ὑπαίθρου. Ὁ ἐν γένει ἐκσυγχρονισμὸς τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐντατικῆς καλλιέργειας κλπ. εἶναι αὐτονόητοι προϋποθέσεις ἀναπτύξεως μιᾶς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν οὕτω θὰ αὐξηθῇ καὶ ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις, εὐνοοῦσα τὴν ἐγκατάστασιν βιομηχανιῶν. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις τὰ σχέδια ἀρδεύσεων ἢ ἄλλων ἐγγείων βελτιώσεων δυνατὸν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀπορρόφησιν τῆς ἀναπασχολήτου ἐκεῖ ἐργασίας, ἀλλὰ τοιαύτη λύσις ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον ἐξαιρετικὰς συνθήκας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει ὅτι δύναται νὰ ἀνευρεθῇ εὐρεῖα ἀγορὰ διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς γεωργικῆς αὐτῆς παραγωγῆς ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς χώρας. Εἰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ζήτησις εἰδῶν διατροφῆς εἰς τὰς περισσότερας ἀνεπτυγμένας περιοχὰς τῆς χώρας εἶναι σχετικῶς ἀνελαστικὴ καὶ δὲν δύναται τις νὰ ὑπολογίζη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐξαγωγικῶν ἀγορῶν, ἢ εἰς τὰς περιπτώσεις ἔνθα αἱ φυσικαὶ συνθήκαι τῆς ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχῆς εἶναι τόσοσ πτωχαί, ὥστε περισσότερο ἐντατικὴ παραγωγή νὰ μειώνη τὴν συναγωνιστικότητα πρὸς ἄλλας περιοχὰς, τὰ μέσα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δέον νὰ συνίστανται εἰς τὴν δημιουργίαν μὴ γεωργικῶν δραστηριοτήτων. Εἰς ἰδιαιτέρας ἐπίσης περιπτώσεις, ὅσάκις θὰ πρόκειται περὶ ἐκμεταλλεύσεως δασικῆς ἢ μεταλλευ-

---

1) Εὐνόητον ὅτι τὰ τελευταίως εἰς εὐρείαν κλίμακα συζητούμενα τοπικὰ πρόγραμματα κοινοτικῆς ἀναπτύξεως δὲν ταυτίζονται μὲ τὸ θιγόμενον ἀνωτέρω θέμα τῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀμβλύνσεως τῶν περιφερειακῶν ἐνδοκρατικῶν ἀνισομερειῶν. Ἡ κοινοτικὴ ἀνάπτυξις δύναται ἀπλῶς νὰ ἀποτελῇ τμήμα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ γενικωτέρου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ. Ἡ κοινοτικὴ ἀνάπτυξις εἴτε ὑπὸ τὴν κοινωνικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν οἰκονομικὴν μορφήν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ σταθερὸν συντελεστὴν γενικωτέρας ἀναπτύξεως ὡς συνέβη εἰς πλεῖστα κράτη. Ὁρ. E d g a r S. D u n n η, L'épanouissement de la Communauté dans le cadre du développement régional et national en Productivité européenne, No 31, Fevr. 1959, σελ. 19 καὶ ἐπ.

τικής παραγωγής, είναι αναγκαία όχι μόνον ή επέκτασις τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὰς μεταφορὰς ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσφορος διαμόρφωσις τοῦ σχετικοῦ κόστους. Εἰς τὰς αὐτὰς περιοχὰς ἡ κτηνοτροφικὴ παραγωγή καὶ ἡ βιομηχανία δέον νὰ ἀναπτυχθοῦν ταχύτερον, ἰδίᾳ ὁσάκις αἱ ἀναδασώσεις ἀπαιτοῦν μακροχρόνιον προοπτικὴν καὶ εὐρύτερας ἐπενδύσεις.

3. Ἡ Βιομηχανικὴ Πολιτικὴ

Ἡ σπουδαιότερα ἐν τούτοις φάσις τῆς πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως διὰ τὴν περιφερειακὴν ἀνάπτυξιν συνίσταται εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἀνάγκης συζευξέως ἀγροτικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους, τοῦ μεγέθους τῶν ἰδρυθησομένων εἰς τὰ περιφερειακὰ κέντρα βιομηχανιῶν καὶ περαιτέρω τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀποκεντρώσεως τῶν βιομηχανιῶν τούτων. Μολονότι δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς παρούσης ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων καὶ συναρτήσεων, ἐνδεικτικῶς ἐν τούτοις διαγράφονται αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ μιᾶ τοιαύτης πολιτικῆς ἀποκεντρώσεως. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κατ' ἀρχὴν αἱ εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα συσταθησόμεναι βιομηχανία θὰ ἐξαρτηθοῦν κατὰ πρῶτον λόγον ἐκ τῆς ὑπάρξεως πρῶτων ὑλῶν πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν. Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ δυνατότητες τοιούτων πρῶτων ὑλῶν εἶναι περιορισμένοι ἡ ἐκλογή τοῦ τύπου τῶν συσταθησομένων βιομηχανιῶν δὲν θὰ γίνεται πάντοτε μὲ τὸ κριτήριον τοῦτο. Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωση εἶναι δυνατὴ ἡ προαγωγή βιομηχανιῶν ἐπεξεργαζομένων πρῶτας ὑλας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρὸς ἐπιτόπιον καταλάωσιν εἰς ἐκλεγομένην περιοχὴν. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη θὰ μειώσῃ τότε τὴν ἐξάρτησίν της ἐξ εἰσαγωγῶν βιομηχανικῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν πλουσιωτέραν καὶ ἀκόμη ἄνευ προστασίας διὰ τὴν νέαν τοπικὴν βιομηχανίαν τῆς πτωχῆς περιοχῆς, δυνατόν νὰ εὐρεθῆ αὕτη εἰς καλλιτέραν συναγωνιστικὴν θέσιν ἐναντι τῶν βιομηχανιῶν τῶν περισσότερον ἀνεπτυγμένων περιοχῶν αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐξαγωγὰς ἐκτὸς τῆς περιοχῆς, καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ εὐρίσκονται ἐν μειονεξίᾳ τόσον ἀπὸ πλευρᾶς πρῶτης ὑλης ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἐτοίμου προϊόντος. Ἰδιαιτέρως εὐνοϊκὴ δι' ἕνα τοιοῦτον σκοπὸν θὰ εἶναι ἡ ἐγκατάστασις ὑφαντουργικῶν βιομηχανιῶν αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν μετριῶς εἰδικευμένην ἐργασίαν καὶ ἔχουν χαμηλὸν κόστος μεταφορᾶς τόσον τῆς πρῶτης ὑλης ὅσον καὶ τοῦ ἐτοίμου προϊόντος. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις ἐν Ἑλλάδι φαίνεται ὑπάρχουσα ὑπερβάλλουσα δυναμικότης τῶν βιομηχανιῶν τούτων, καθίσταται ἐνδειγμένη ἡ μεταφορὰ τοιούτων συγκροτημάτων εἰς ἐνοποιοιμένας μονάδας εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα. Τὸ γεγονός ὅτι αἱ κλωστοῦφαντουργικαὶ βιομηχανία καὶ εἰς τὴν χώραν μας παρουσιάζουν ὑψηλὸν βαθμὸν συγκεντρώσεως ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὰς μηχανολογικὰς τοιαύτας, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ βιομηχανία αὗται εἶναι συν-

υφασμένοι με την ἐγγύτητα τῆς καταναλωτικῆς ἀγορᾶς, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοιούτων βιομηχανιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην. Πολλοὶ τούτων ἀνεπτύχθησαν εἰς περιοχὰς ἀπομονωμένας, ἀσχέτως πρὸς τὰς μεγάλας καταναλωτικὰς ἀγορὰς. Μᾶλλον πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἡ ἴδρυσις των ἐξηρτάτο ἐν μέρει ἀπὸ τὴν ἀγορὰν ἐργασίας ἢ ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἢ ὅποια προσέφερον εὐθηνὴν ἐργασίαν εἰς μίαν τοιαύτην βιομηχανίαν. Ἐξ ἄλλου ἰδιαιτέρως εὐνοϊκαὶ καθίστανται διὰ τὴν εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα ἐγκατάστασιν των αἱ βιομηχανίαι τῶν ὁποίων ὁ συντελεστὴς συγκεντρώσεως εἶναι μεταξύ 30 καὶ 50. Τοιαῦται βιομηχανίαι εἶναι αἱ χρησιμοποιουῦσαι μέταλλα, αἱ χημικαί, ἱματισμοῦ κ.λ.π. (1).

Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς μονάδος δέον νὰ τονισθῇ ὅτι εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα τὸ μικρὸν μέγεθος τῆς βιομηχανικῆς μονάδος δὲν θὰ εἶναι πάντοτε ἐπαρκές. Πρὸς τὸ συμφέρον τόσον τῆς πλουσιωτέρας ὅσον καὶ τῆς πτωχοτέρας περιοχῆς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ συγκεντρώσις εἰς ὠρισμένα κέντρα βιομηχανιῶν ἐμφανιζουσῶν τὴν μεγίστην τάσιν ἐπεκτάσεως ἔστω καὶ ἐὰν ἀκόμη πρόκειται περὶ βιομηχανίας πληθοπαραγωγῆς, διὰ τὴν ὅποίαν, μόνῃ ἢ τοπικῇ ἀγορᾷ κρίνεται ἀνεπαρκῆς. Εἰς ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀνευρίσκεται εἰς τὰ διαρθρωτικὰ προβλήματα τῶν πλουσιωτέρων περιοχῶν, ὁ ἄλλος εἰς τὰ μακροχρόνια συμφέροντα τῶν πτωχῶν περιοχῶν. Οὕτω εἰς τὰ μεγάλα κέντρα, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν μετὰ τὴν πλουσίαν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀνοδος τοῦ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικοῦ εἰσοδήματος συνοδεύεται ὑπὸ δυναναλόγως μεγαλυτέρας ἀνόδου τῆς ζητήσεως ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ ζήτησις αὕτη δι' ὠρισμένας ὑπηρεσίας ὡς λ. χ. μεταφορᾶς αὐξάνεται δυσαναλόγως περισσότερο μετὰ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ ὁσάκις τὸ μέγεθος μιᾶς πόλεως ὑπερβαίνει ἐν ὠρισμένον ὄριον (2). Ἡ αὐξήσις τῆς ζητήσεως ἀντιμετωπίζεται εἴτε διὰ τῆς με-

1) Εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ βαθμοῦ γεωγραφικῆς συγκεντρώσεως προέβη ὁ καθηγητὴς Sargent Florence διὰ τὴν Ἀγγλίαν: *Investment, Location and Size of Plant*, Cambridge 1948, ὁμοίως διὰ τὰς Η.Π.Α.: *National Resources Planning Board. Industrial Location and National Resources*, Washington 1943. Διὰ τὴν Σουηδίαν ὁρ. UNO ὁρ. cit. σελ. 149. Ἡ ἀκολουθουμένη μέθοδος ὑπολογισμοῦ τῶν συντελεστῶν συγκεντρώσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἐν πρώτοις ὑπολογίζεται ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῶν ἀπασχολουμένων ἐργατῶν εἰς ὠρισμένον βιομηχανικὸν κλάδον τῶν διαφόρων περιοχῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀπασχολουμένους τοῦ κλάδου τούτου εἰς ὅλην τὴν χώραν. Ἐν συνεχείᾳ ὑπολογίζεται ἡ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦσα ἑκατοστιαία ἀναλογία ἐργατῶν εἰς ὅλους τοὺς βιομηχανικοὺς κλάδους. Αἱ θετικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο ἀριθμῶν προστίθενται. Τέλος, ὁ συντελεστὴς ἐξευρίσκεται διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ δι' 100.

2) R. M. Lillibridge *Urban Size: An Assesment*, *Land Economics* Nov. 1952, σελ. 342. Ὑποστηρίζεται ὅτι πόλεις ὑπερβαίνουσαι τοὺς 300.000 κατοίκων συγκεντρῶνουν πλεῖστα μειονεκτήματα, ἐφ' ᾧ καὶ κρίνεται ἐπιθυμητὴ ἡ συγκράτησις τῆς περαιτέρω ἀνόδου των. U. N. O. ὁρ. cit. σελ. 157.

ταφορᾶς πληθυσμοῦ ἀπασχολουμένου εἰς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας εἴτε διὰ τῆς μετακινήσεως πληθυσμοῦ εἰς τὸ κέντρον ἢ ὅποια μὲ τὴν σειράν της ἄγει εἰς συσσωρευτικὴν διαδικασίαν ζητήσεως ὑπηρεσιῶν καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἰς ἐξανγκασμὸν περιορισμοῦ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ὡς συνέβη εἰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς πόλεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Εἰς τὸ βιομηχανικὸν κέντρον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρήθη καὶ ἐπὶ πλέον ἐσημειώθη συρροὴ ἐργατικῶν χειρῶν μὴ ἀπορροφηθεισῶν εἰς τὴν ὑπαιθρον καὶ ἐπιβαρυνουσῶν τὸ κοινωνικὸν κόστος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Κατὰ συνέπειαν ὠρισμένοι δυναμικαὶ βιομηχανίαὶ ἐγκαθιστάμεναι εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα ἰδίᾳ βιομηχανίαὶ ἐντάσεως ἐργασίας θὰ ἔδρῳν ὑπὲρ μειώσεως τοῦ κόστους τῶν μεγάλων κέντρων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μακροχρονίους δυσχερείας τοῦ ἰσοζυγίου τῶν πτωχῶν περιοχῶν εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ ἐγκατάστασις ὠρισμένων ἐκσυγχρονισμένων καὶ περισσότερον δυναμικῶν βιομηχανιῶν εἰς τὰς πτωχοτέρας περιοχάς. Ἐὰν τοῦτο δὲν συμβῆ αἱ βιομηχανίαὶ αὗται θὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰς πλουσιωτέρας. Καὶ ὁ συναγωνισμὸς τῆς παραγωγῆς των θὰ πλήξῃ τὰς ἀγορὰς προϊόντων παραγομένων εἰς τὰς πτωχὰς περιοχὰς εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀναλογίας των εἰς τὴν συνολικὴν δαπάνην τῶν καταναλωτῶν. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαῖον πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διατοπικοῦ ἰσοζυγίου νὰ δοθῆ εἰς τὰς πτωχὰς περιοχὰς μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν ἀναλογούσαν εἰς αὐτὰς μερίδα ἐκ τῶν δυναμικῶν βιομηχανιῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ, τέλος, τὴν ἔκτασιν τῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν βιομηχανιῶν, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν παραγόντων. Κατὰ κανόνα τὰ μειονεκτήματα μιᾶς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως αὐξάνονται οὐσιωδῶς ἐφ' ὅσον ἡ βιομηχανία κινεῖται ἀπὸ τὸ μέσον μέγεθος πόλεως εἰς τὸ ἐπίπεδον χωρίου. Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ ἐναντίον τῆς βαθμιαίας ἀποφιλώσεως τῶν πτωχῶν περιοχῶν δὲν στρέφονται ἐναντίον τῆς συγκεντρώσεως πληθυσμοῦ ἐντὸς ἐκάστης περιοχῆς, ἀντιθέτως συγκέντρωσις ἐγκαταστάσεων ἐντὸς μιᾶς περιοχῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας συμφιλιώνονται οἱ δύο ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ, τούτέστιν ἡ ἐξασφάλισις τῆς οἰκονομικῆς προόδου καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς πληθυσμιακῆς ἀπογυμνώσεως τῆς περιοχῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μάλιστα εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἐνδείκνυται ἡ ἐνίσχυσις ὠρισμένων ἄκρως ὄρειων καὶ ἀγόνων περιοχῶν ἀντὶ τῆς ἐκκενώσεώς των. Εἶναι κατὰ συνέπειαν σκόπιμος ἡ ἀνάπτυξις ὠρισμένων κέντρων τὰ ὅποια θὰ ἀποτελέσουν καὶ τὸ μέσον συγκρατήσεως τοῦ διαρρέοντος ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ ὄργανον ἀναπτύξεως τῆς ὅλης περιοχῆς.

4. Ἡ ἐπιλογή τῶν περιοχῶν

Τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχῶν εἶναι συνάρτησις οἰκονομικῶν καὶ ἔξωοικονομικῶν παραγόντων. Καὶ εἰς ἣν ἔτι περιπτώσιν δὲν ὑπείσέρχονται ἔξωοικονομικοὶ παράγοντες, τὰ καθαρῶς οἰκονομικὰ κριτήρια εἶναι πολύμορφα, ποικίλλοντα ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Οὕτω εἰς τινὰς περιπτώσεις ἰδιαιτέραν βαρύτητα δέον νὰ ἔχη τὸ πρόβλημα τῆς χρονίας ἀνεργίας, ἢ δυνατότης ὀργανώσεως τῆς μεταναστεύσεως, τὸ κοινωνικὸν κόστος τῆς ἐπενδύσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ μακροχρόνια πλεονεκτήματα ταύτης, αἱ ἀπαιτούμεναι οἰκονομικαὶ θυσίαι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιοχῆς, ἢ συχνότης τῆς προσβολῆς τῆς περιοχῆς ὑπὸ κρίσεων, αἱ προοπτικαὶ περαιτέρω ἐξελίξεώς της καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ προσδοκωμένου ἐπηηρεασμοῦ τοῦ λοιποῦ οἰκονομικοῦ χώρου. Ἐν Ἰταλίᾳ ἐκρίθη ἀναγκαία καὶ συμφέρουσα ἡ ταυτόχρονος προγραμματικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ν. Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας, καὶ μικρῶν τινῶν διαμερισμάτων τῆς βορείου μὲ μεγαλυτέραν ἀναλογίαν ἐπενδύσεων εἰς τὰς περισσότερον πτωχὰς περιοχάς (!). Ἐν Ἀγγλίᾳ προετιμήθησαν αἱ πληγεῖσαι ἐκ τῆς κρίσεως περιοχαί. Ἐν Ἑλλάδι πρόγραμμα τοπικῆς ἀναπτύξεως τοιαύτης ἐκτάσεως, λόγω τοῦ περιορισμένου τῶν πόρων καὶ τῶν δυνατοτήτων, δὲν εἶναι ἐφικτόν. Προτιμότερα εἶναι ἡ ἐκλογή τριῶν κέντρων, διαθετόντων προϋποθέσεις περαιτέρω παραγωγῆς, πρὸς ἀνάπτυξιν. Αἱ περισσότεραι γνῶμαι συγκλίνουν ὑπὲρ τῆς περιοχῆς Πατρῶν, Θεσσαλονίκης, Λαρίσης καὶ Ἀγρινίου (2).

5. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους

Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐνὸς εὐρέως καὶ συστηματικοῦ προγράμματος οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως θὰ ὑπάρξουν ἀναμφιβόλως πολύμορφοι δυσχέρειαί. Μεταξὺ τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν περιλαμβάνονται: ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν ἔργων ὑποδομῆς, ἰδιαιτέρως ὀξεῖα εἰς ὠρισμένας περιοχάς, ἡ μικρὰ ἀποτελεσματικότης τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπιπέδων ἡμερομισθίων, αἰρομένη βαθμηδὸν καὶ εἰς τὰς πτωχὰς περιοχὰς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, αἱ ἀτέλειαί τῆς πιστωτικῆς ἀγορᾶς, μὴ εὐνοούσης τὴν μικρὰν μονάδα ἢ τὴν καινοφανῆ ἐπιχείρησιν, τὸ ὑψηλὸν ὀριακὸν κόστος τῶν μεταφορῶν, τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τεχνικῆς ἐκπαιδεύ-

1) S v i m e z (Ἐνωσις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν βιομηχανίας εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν) *La Regione come punto di riferimento di un Programma di Sviluppo economico del Mezzogiorno*, ἔκθεσις εἰς 4ον Ἑθν. Συνέδριον Ἀστυφιλίας ἐν Βενετίᾳ, Ὀκτώβριος 1952.

2) Οὕτω U N O ὁρ. cit. σελ. 161 καὶ F. A. O Πρόγραμμα μεσογειακῆς ἀναπτύξεως. Ἑλλάς «Οἶκον. Ταχυδρόμος», φυλ. 256, 12 Μαρτίου 1959.

σεως καὶ ἡ ἔλλειψις ὀργανωμένης ἀγορᾶς εἰδικευμένης ἐργασίας εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχὰς τῆς χώρας.

Ἡ ἄρσις τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς ἀμέσου κρατικῆς δράσεως. Εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἀπ' εὐθείας κρατικῶν ἐπενδύσεων εἰς τὰς ὁποίας πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἀποφευχθῆ ἡ διασπορά, δεόν νὰ περιληφθῆ ἡ ἀπ' εὐθείας συμμετοχὴ ἢ ἴδρυσις σχετικῶν βιομηχανιῶν, ἢ ἀποκατάστασις τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἀνάπτυξιν ἐργῶν ὑποδομῆς, ἢ δημιουργία κέντρων τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰς ἐκλεγησομένας περιοχὰς, ἢ ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως νέων βιομηχανιῶν εἰς τὸ κέντρον, ἢ θέσπισις σαφῶν κινήτρων μεταφορᾶς βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὰς περιφερείας. Εἰς ὅσας χώρας ἐξεδηλώθη συστηματικὴ ἀλλ' ἄμεσος κρατικὴ παρέμβασις τὰ προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως ἀπέβησαν ἐπιτυχή.

Ἀναγκαῖα ταυτοχρόνως εἶναι ἡ ἔμμεσος κρατικὴ δράσις, ἡ δημιουργία τούτέστιν προϋποθέσεων κινητοποιήσεως καὶ προσελκύσεως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας διὰ τῆς καταλλήλου διαμορφώσεως τῆς πιστωτικῆς καὶ φορολογικῆς πολιτικῆς ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τῆς δημιουργίας ἢ ἀναμορφώσεως ὀργάνων ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν χρηματοδότησιν καὶ τὴν ὑπόδειξιν εὐκαιριῶν. Διὰ τοῦ συνόλου τῶν μέσων αὐτῶν θὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ κινητοποίησις τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἡ χρήσιμος ροὴ ξένων καὶ ἡμεδαπῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων πρὸς τὰς ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχὰς.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν τοπικῶν περιοχῶν ἐξαιρετικῶς διδακτικὴ εἶναι ἡ συγκριτικὴ διερεύνησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν κρατῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνδοκρατικὴν ἀνάπτυξιν περιοχῶν. Ἡ ἀνάπτυξις μεταξὺ κρατῶν ἐμφανίζει ὀρισμένα πλεονεκτήματα, τῶν ὁποίων στερεῖται ἡ περιοχὴ καὶ τανάπαλιν.

Τὸ πλεονέκτημα τῆς περιοχῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἔχει μεγαλυτέραν δυνατότητα νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἀπὸ τὴν εὐρυτέραν μονάδα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Τὸ μειονέκτημά της συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἶναι περισσότερον ἐκτεθειμένη εἰς τὸ συσταλικὸν ἀποτέλεσμα ἐναντι ἄλλης περιοχῆς, εἰς τὴν ἀνικανότητά της νὰ ἀναπτύξῃ παραγωγὴν δι' ἐξαγωγὰς στηριζομένης εἰς τὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα καὶ εἰς ἀπουσίαν ὀργάνων προωθητικῆς πολιτικῆς, ἢ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Κράτος τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει κατὰ συνέπειαν νὰ ἀναπτύξῃ τὰς καθυστερημένας τοῦ περιοχᾶς πρέπει νὰ προβλέψῃ ὀρισμένα ὑποκατάστατα, ἰσοδύναμα τῆς ἐξουσίας διὰ τὰς περιοχὰς αὐτάς. Τὰ πλέον σημαντικὰ εἶναι ἡ δημιουργία ἀκριβῶς τῶν θεσμῶν καὶ ὀργάνων, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα προηγουμένως. Μείωσις ἐπίσης ὀρισμένων φόρων καὶ δὴ τοῦ φόρου εἰσοδήματος εἰς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν πρὸς ὑποκατάστασιν τῶν δασμῶν καὶ μεγαλυτέρα αὐτονομία τῶν τοπικῶν ὑποκαταστημάτων τῶν

τραπεζών. Διά τήν μεταφοράν ἢ τήν ἰδρυσιν ἐν τούτοις βιομηχανιῶν εἰς τὰ ἐπαρχιακά κέντρα ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει ἡ πιστωτική πολιτική. Χορήγησις κεφαλαίων ἀνεξαρτήτως τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐπιχειρηματίου μέ χαμηλότερον τόκον, ἐπιδοτήσεις ἢ πλήρεις φορολογικαί ἀπαλλαγαί μεταφερομένων βιομηχανιῶν δι' ἑνὸς ψηφίσματος ἀναλόγου πρὸς τὸ ΚΗ, παροχή κατὰ προτίμησιν στέγης εἰς τοὺς μεταφερομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν εἰδικευμένους ἐργάτας κλπ.

6. Διακρατικὴ συνεργασία

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπιβάλλεται ἡ μετὰ μεγαλυτέρας προσοχῆς ἐξέτασις τῶν δυνατοτήτων διακρατικῆς συνεργασίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὁμῶρων καθυστερημένων περιοχῶν, ἡ ὁποία δύναται νὰ τύχῃ εὐχερέστερον, καὶ διεθνοῦς κεφαλαιοδοτήσεως. Οὕτω ἡ μετὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας συνεργασία διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιοχῆς Ἄξιου καὶ τῆς λίμνης Πρέσπας, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δημιουργία συμπληρωματικῶν βιομηχανιῶν ἀξιοποιήσεως τῶν χαλυβουργικῶν κέντρων καὶ τῆς γιουγκοσλαβικῆς βιομηχανίας, ἐπανειλημμένως συνεστήθησαν ἀπὸ διεθνοῦς πλευρᾶς ὡς πρόσφοροι μορφαὶ οἰκονομικῆς συμπράξεως.

7. Αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι ἀλλαγῶν μέθοδοι

Εἰς τὰς ἐφαρμοσθεῖσας ἀλλαχῶν μεθόδους περιφερειακῆς ἀναπτύξεως δὲν ἀνευρίσκεται ἐνιαία τις ἀρχή. Εἰς ἄλλας χώρας ἐδόθη μεγαλυτέρα ἔμφασις εἰς τὸν ἐπηρεασμὸν τῆς ἐγκαταστάσεως βιομηχανιῶν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχάς, εἰς ἄλλας εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ προαγωγὴν τῶν ἐξαγωγικῶν βιομηχανιῶν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις κατὰ κανόνα προεῖχον τὰ ἔμμεσα μέτρα, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀπουσιάζουν καὶ αἱ ἄμεσοι κρατικαὶ παρεμβάσεις. Οὕτω ἡ πολιτικὴ περιφερειακῆς ἀναπτύξεως εἰς τὸ Ἠνωμένον Βασίλειον, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν μείωσιν τῆς πληθυσμιακῆς πιέσεως εἰς ὠρισμένας περιοχάς καὶ τυνώσεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἐπέδιωξε τὴν ἐξασφάλισιν συμμέτρου κατανομῆς τῆς βιομηχανίας εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Προκειμένου νὰ ἰδρυθῇ οἰαδῆποτε βιομηχανικὴ μονάς, ὑπερβαίνουσα ὠρισμένον μέγεθος, εἴτε ἐπέκτασις παλαιᾶς εἴτε νέας, ἔδει νὰ ἐξετασθῇ μὲ πιστοποιητικὸν τοῦ Board of Trade ὅτι ἡ τοπικὴ ἐγκατάστασις τοῦ ἤτο σύμφωνος πρὸς τὸ σχέδιον τῆς συμμέτρου διασπορᾶς τῶν βιομηχανιῶν εἰς ὅλην τὴν χώραν. Παραλλήλως ἰδρῦθησαν 25 νέαι πόλεις, τάξεως μεγέθους 10.000 κατοίκων, τῇ βοηθείᾳ εἰδικῶν κρατικῶν ὀργανώσεων. Τὸ κράτος ἀνελάμβανε τὴν κατασκευὴν ἐργοστασίων, τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα ἐξεμισθοῦντο ὑπὸ συμφέροντος ὄρους καὶ δι' ὠρισμένην περίοδον εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὸ κράτος ἐπίσης προέβειν εἰς δωρεὰν παροχάς ἢ εἰς δανεισμὸν πρὸς ἐπέ-

κτασιν ἢ βελτίωσιν κοινωφελῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἐχρηματοδοτεῖ βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ὁποίων ἡ ἐγκατάστασις ἐκρίνετο σκόπιμος. Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ὑπῆρξε μεταξύ ἄλλων τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τοῦ 1945 μέχρι τοῦ 1954 ἰδρύθησαν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς, κατοικουμένας ὑπὸ πληθυσμοῦ ὀλιγωτέρου τοῦ 20% τοῦ συνόλου, τὸ ἕν τρίτον τοῦ συνόλου τῶν ἐργοστασίων τῆς χώρας.

Ἐν Ἰταλίᾳ πρὸς ἄσκησιν τῆς πολιτικῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως ἰδρύθησαν ἀπὸ τοῦ 1949—1951 εἰδικοί φορεῖς γεωργικῆς μεταρρυθμίσεως πρὸς ἀπαλλοτριώσιν τῆς γαιοκτησίας καὶ τὸ Cassa per il Mezzogiorno, ἰδρυθὲν τὸ 1950 πρὸς χρηματοδότησιν καὶ ἐκτέλεσιν ἐξαιρετικῶν δημοσίων ἔργων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Ν. Ἰταλίας. Εἰς τὸ 12ετές Ἰταλικὸν πρόγραμμα ἐδόθη προτεραιότης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας καὶ τὴν βελτίωσιν τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν ἐνεθάρρυνον μέχρι πρό τινας μόνον ἔμμεσα μέτρα ὡς φορολογικὰ καὶ δασμολογικὰ προνόμια, πιστωτικὰ διευκολύνσεις καὶ μειώσεις τῶν τιμῶν μεταφορᾶς. Τὰ ὑφιστάμενα ὅμως ταῦτα ἔμμεσα μέτρα δὲν ἀπέδωσαν τοὺς ἀναμενομένους καρπούς καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς συνεστήθησαν εἰδικοί ὄργανισμοὶ χρηματοδοτήσεων προσφέροντες μεσοπροθέσμους πιστώσεις τὸ δὲ Κράτος μετέχει ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς βιομηχανίας δι' εἰδικῆς Holding Company (IRI).

Ἀνάλογα ὑπῆρξαν τὰ ληφθέντα καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μέτρα. Ἰδιαιτέρως δέον νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ἡ εἰς Ὀλλανδίαν ἐφαρμοσθεῖσα τακτικὴ τῆς πληρωμῆς ἐφ' ἅπαξ ποσοῦ 25% τοῦ κόστους τοῦ ἐργοστασίου, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τοῦτο θὰ ἐκάλυπτεν ὠρισμένον ἀριθμὸν ἀνέργων καὶ τῆς ἰδρύσεως μεγάλων βιομηχανιῶν πληθοπαραγωγῆς ὡς πυρῆνων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πτωχῆς περιοχῆς. Ἐν Γαλλίᾳ δέον νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ δημιουργία 4ετοῦς σχεδίου ἀναπτύξεως, ἡ σύστασις εἰδικῆς ἐπιτροπῆς Aménagement du Territoire καὶ τὸ σχέδιον τῆς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως τῶν Παρισίων καὶ τῆς μεταφορᾶς βιομηχανιῶν εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα (168 βιομηχανίαι ἐντὸς Ζετίας), ἐν Σουηδίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ δέον νὰ μνημονευθῇ ἡ ἴδρυσις τοπικῶν καὶ κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν παροχῆς συμβουλῶν εἰς βιομηχάνους, αἱ ὁποῖαι ἀναλαμβάνουν ἐρεῦνας καὶ προβαίνουν εἰς ὑποδείξεις ἐπὶ τοῦ προσφόρου τόπου καὶ εἵδους τῆς βιομηχανίας. Τὸ γιουγκοσλαβικὸν σχέδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Μακεδονίας ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς περιοχῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως χαλυβουργικῶν βιομηχανιῶν. Ἀξιόλογος εἶναι ἐπίσης ἡ Νορβηγικὴ μέθοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἴδρυσις τοιούτων βιομηχανιῶν ἐνισχύεται διὰ τῆς παροχῆς δανείων, πολλαπλασίων τῆς ἀξίας τῶν ἐπενδυομένων ἰδιωτικῶν κεφαλαίων καὶ ἀναβολῆς ἐπὶ μακρὸν τῆς πληρωμῆς τῶν τόκων ἐφ' ὅσον δὲν προκύπτουν κέρδη. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Τουρκίαν ἐφηρμόσθη σχέδιον

διασποράς τῆς βιομηχανίας ἐκτὸς τῆς Κων)πόλεως διὰ βιομηχανιῶν κρα-
τικῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ ἐπικειμένη ὀλοκλήρωσις τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς καὶ ἡ προβλε-
πομένη δημιουργία τῶν εὐρυτέρων οἰκονομικῶν σχηματισμῶν, προϋπο-
θέτει ἀπαραιτήτως τὴν ταχεῖαν ἐνδοκρατικὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀγορᾶς
καὶ τὴν ἐξασφάλισιν εὐρυτέρου ἑλληνικοῦ οἰκονομικοῦ χώρου. Ἡ διακρα-
τικὴ ὀλοκλήρωσις θὰ τείνῃ συνεχῶς εἰς τὴν μεγέθυνσιν τῶν ἐνδοκρατι-
κῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν ὄξυνσιν τῶν
διακρατικῶν ἀνισοτήτων εἰς βᾶρος τῶν πτωχοτέρων κρατῶν, ἐφ' ὅσον
δὲν ληθθοῦν μέτρα ἐπηρεασμοῦ τῆς κατευθύνσεως τῶν ἐπενδύσεων.

Ἡ ὄξυνσις τῶν διακρατικῶν ἀνισοτήτων ἀντίκειται ἐν τούτοις εἰς
τὰ συμφέροντα τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομικῶς χωρῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ
βλέπουν οὕτω τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν περιοριζομένην καὶ τὴν ἀπασχόλησιν
ἰσορροποῦσαν εἰς χαμηλότερα ἐπίπεδα. Ὅπως ἀκριβῶς διὰ τὰς ἀνεπτυγ-
μένας χώρας εἶναι οἰκονομικῶς συμφέρουσα ἡ ὑποβοήθησις τῶν ὑπανα-
πτύκτων, οὕτω ἀκριβῶς καὶ διὰ τὰς ἀνεπτυγμένας περιοχὰς τῆς Ἑλλά-
δος εἶναι προφανὴς ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνα-
διαρθρώσεως τῶν πτωχῶν περιοχῶν. Ὁ μῦθος τοῦ Μενηίου Ἀγρίππα
εἶναι χαρακτηριστικὸς (1).

---

1) Κείμενον διαλέξεως, ἐμπλουτισθείσης δι' ὑποσημειώσεων, γενομένης εἰς τὸ
Ἑλληνικὸν Κέντρον Παραγωγικότητος τὴν 5ην Μαρτίου 1959.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. Σταύρου ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ.—Προσφώνησις τοῦ Προέδρου τῆς Σχολῆς	Σελ. ια'
2. Χρίστου Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—Τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν—Εἰσήγησις ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν σκοπῶν του	» ιγ'
3. Κωνσταντίνου ΤΣΑΤΣΟΥ.—'Ο λόγος τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως	» ιθ'
4. Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.	» κα'

Μ Ε Λ Ε Τ Α Ι

1. Χρ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—'Η καταγγελία τῆς Συμβάσεως τῆς ἐργασίας. Πορίσματα—Ὑποδείξεις	Σελ. 3
2. Σωτ. ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ.—'Ο πληθυσμὸς καὶ ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὸ παγκόσμιον πλάσιον	» 12
3. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ.—Τὸ ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης	» 38
4. Βασιλείου ΔΑΜΑΛΛ.—Σύγχρονοι τάσεις συνεργασίας εὐρωπαϊκῶν κρατῶν	» 49
5. Στρ. Κ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ.—'Η προδομένη Εὐρώπη	» 69
6. Νικ. Παντ. ΜΠΟΧΛΟΥΓΥΡΟΥ.—Κοινωνικοὶ ψυχολογικοὶ προβληματισμοὶ τοῦ ἐργαζομένου Ἑλληνοσ ἐφήβου	» 82
7. Χρ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ.—'Αλληλοεπιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ	» 105
8. Νικ. Ι. ΠΟΛΥΖΟΥ.—'Ελεγχος τῶν γενήσεων	» 109
9. Μιχ. Π. ΓΟΥΤΟΥ.—Τὸ συμβούλιον τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια	» 113
10. Γ. ΛΑΣΚΑΡΗ.—'Η ἔδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.	» 118
11. Σοφίας Μ. ΓΕΔΕΩΝ.—'Ο ψυχολογικὸς συντελεστὴς στὰ ἀτυχήματα ἐργασίας	» 125
12. Κώστα Στρ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ.—'Η οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ	» 143
13. Δημοσθένους ΚΟΥΣΗ.—'Ο Ἄτομισμὸς	» 208
14. Δ. ΨΑΡΟΥ.—'Η ἀλλοίωσις τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ Δημοσίου Δικαίου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς τῆς συγχρόνου Δημοκρατίας	» 222
15. Ἄθων. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—Περιφερειακαὶ διαφοροποιήσεις καὶ οἰκονομικὴ ἀποκέντρωσις ἐν Ἑλλάδι	» 243

S O M M A I R E

1. St. COSTOPOULOS.— Allocution du Président de l'École	» 12'
2. Chr. N. AGALLOPOULOS.— Le Centre d'Études Sociales de l'École des Hautes Études Industrielles. Son organisation, ses buts	» 17'
3. CONST. TSATSOS.— Allocution du Ministre de la Présidence du Gouvernement	» 10'
4. LE CENTRE D'ÉTUDES SOCIALES de l'École des Hautes Études Industrielles.— Status	» 22'

É T U D E S

1. Ch. N. AGALLOPOULOS.— Le délai-congé du contrat du travail	» 3
2. S. J. AGAPITIDIS.— La population et l'emploi dans le monde	» 12
3. B. N. TATAKIS.— L'objet de la perception et l'objet de la science	» 38
4. B. B. DAMALAS.— Tendances actuelles de coopération des États Européens	» 49
5. Str. C. PAPA'IOANNOU.— L'Europe trahie	» 69
6. N. P. BOCHLOGYROS.— Problèmes socio-psychologiques de l'adolescent-travailleur grec	» 82
7. Ch. EVELPIDIS.— Influences réciproques des civilisations grecque et chinoise	» 105
8. N. J. POLIZOS.— Contrôle des naissances	» 109
9. M. P. GOUTOS.— Le Conseil de l'Europe et la Sécurité Sociale	» 113
10. G. IASKARIS.— La fondation de la Confédération Générale de Grèce du Travail	» 118
11. S. M. GEDEON.— Le facteur psychologique aux accidents du travail	» 125
12. Costas Str. PAPA'IOANNOU. L'interprétation économique de la différentiation des classes. (Critique de la théorie marxiste des classes sociales)	» 143
13. D. S. COUSSIS.— L'individualisme	» 208
14. D. S. PSAROS.— Les transformations des principes du droit public sous l'influence de la politique économique et sociale de la démocratie contemporaine.	» 222
15. A. P. CANELLOPOULOS.— Différenciations régionales et décentralisation économique en Grèce	» 243

CONTENTS

1. STAV. COSTOPOULOS.— His lecture as President of the School	» ια'
2. Chr. N. AGALLOPOULOS.— The School's Department of Social Studies; An introduction to its intention . . .	» ιγ
3. Con. TSATSOS.— His lecture as Minister of Government Presidency	» ιθ'
4. DEPARTMENT OF SOCIAL STUDIES.— Regulation of its works	» ια'

S T U D I E S

1. C. N. AGALLOPOULOS.— Breach of Labour Contract . . .	» 3
2. S. J. AGAPITIDIS.— World population and employment . . .	» 12
3. B. N. TATAKIS.— The object of the sciences and the object of the science	» 38
4. B. B. DAMALAS.— Present Tendencies Cooperation of European States	» 49
5. Str. C. PAPAIOANNOU.— Europe Betrayed	» 69
6. N. P. BOCHLOGYROS.— Socio - psychological problems of the Greek working adolescent	» 82
7. Ch. EVELPIDIS.— Mutual influences of the Greek and Chinese civilisation	» 105
8. N. J. POLYZOS — Birth Control	» 109
9. M. P. GOUTOS.— Council of Europe and Social Security . . .	» 113
10. G. LASKARIS.— The foundation of the Greek General Confederation of Labor	» 118
11. S. M. GEDEON.— The psychological factor in industrial accidents	» 125
12. Costas Str. PAPAIOANNOU.— The economic interpretation of the class differentiation. (A critique of the Marxian theory upon the social classes)	» 143
13. D. S. COUSSIS.— The Individualism	» 208
14. D. C. PSAROS.— The alterations of the general principles of the public law under the impact of the economic and social policy of the modern democracy	» 222
15. A. P. CANELLOPOULOS.— Regional Differentiations and Economic decentralization in Greece	» 243

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α' Δεκαήμερον Σπουδών Κοινωνικής Πολιτικής

Χρίστου Ν. 'Αγαλλοπούλου :

'Η εξέλιξις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς

'Η κοινωνικὴ πολιτικὴ τῶν τριῶν 'Ιεραρχῶν

'Η ἀναγκαστικὴ ἐργασία κατὰ τὸ Σύνταγμα

Εἰσαγωγή εἰς τὸ 'Εργατικὸν Δίκαιον (Ἔπαινος Ἀκαδημίας)

'Εργατικὸν Δίκαιον — Σχέσις Ἐργασίας

Στράτου Κ. Παπαϊωάννου :

Οἱ γενεσιουργοὶ λόγοι τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς

Κώστα Γεωργούλη :

Φιλοσοφικὴ καὶ μεθοδολογικὴ τοποθέτησις τῆς Κοινωνιολογίας

'Ηλία Πέριτς :

'Η ἐργασιολογία ὡς ἐπιστήμη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐργασίᾳ

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου :

'Η κρίση τοῦ Μαρξισμού

'Η θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης

Βιομηχανία καὶ Κοινωνία. Ὁ Μάρξ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ

Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάστασις

Παναγιώτου Λαγάκου :

Τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας

Γεωργίου Βλάχου :

Κράτος καὶ Κοινωνία κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν «Ἴσων»

Γεωργίου Παπαλεξανδρῆ :

Φιλελεύθερος Σοσιαλισμὸς

Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν

Σοφίας Γεδεών :

'Ο ψυχολογικὸς συντελεστὴς στὰ ἀτυχήματα ἐργασίας

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

ΑΛΜΑΝΑΚ 1959

Τὸ καλύτερον δῶρον διὰ πάντα πνευματικὸν ἄνθρωπον,
διὰ πάντα ἐπιχειρηματίαν, διὰ πᾶν διοικητικὸν στέλεχος

Πωλεῖται δρχ. 100

Σελίδες 640

ΧΡ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ

1955 — Σελ. 440

(Βραβείον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Η ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟ ΑΡΘΡΟΝ 13 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

1957 — Σελ. 36

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

1958 — Σελ. 160

(Ἐπαινος Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΣΧΕΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1958 — Σελ. 400

Η ΕΛΛΗΝ. ΝΑΥΤΕΡΓΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1959 — Σελ. 16

ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΔΕΩΝ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ
ΘΕΜΑΤΑ

ΔΙΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΣΤΕΛΕΧΗ

ΤΕΥΧΟΣ Α' - ΔΡΧ. 25

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΚΟΣΤΟΣ
STANDARD COST

Ὁ προγραμματισμὸς τῆς παραγωγῆς
Ἡ λογιστικὴ τοῦ προτύπου κόστους
Ὁ ἔλεγχος τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐκμεταλλεύσεως

ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Λογιστικῆς τῶν Βιο-
μηχανικῶν Ἐκμεταλλεύσεων τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

ΣΕΛΙΔΕΣ 420 - ΔΡΧ. 250

Ἀπαραίτητον βιβλίον διὰ πάντα ἀσχολούμενον μὲ τὴν διοίκησιν,
ὀργάνωσιν καὶ λογιστικὴν τῶν ἐπιχειρήσεων

Η Α' ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ 1957 - 58 ΤΗΣ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΕΤΥΠΩΘΗ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟΝ ΤΟΥ 1959
ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΣΕΡΜΠΙΝΗ, ΚΩΛΕΤΤΗ 31—ΤΗΛ. 615.501
Α Θ Η Ν Α Ι